QUARTERLY OF MILITARY HISTORY

Journal of the Institute and Museum of Military History

Established 1888

Editor in Chief Gábor Hausner

Managing Editor Katalin Mária Kincses

Editorial Board

Gábor Ágoston, Tibor Balla, Gábor Bona, Attila Bonhardt, István Czigány, Tamás Csikány, Lóránd Dombrády, Tibor Hajdu, Róbert Hermann (President), Miklós Horváth, Gyula Kedves, Vilmos Kovács, Ferenc Lenkefi, György Markó, Imre Okváth, Géza Pálffy, Ferenc Pollmann, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Sándor Szakály, György Székely, Ferenc Tóth, Aladár Urbán, János Varga J., László Veszprémy

Published by the Institute and Museum of Military History of the Ministry of Defence

2–4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hungary

Postal address: PO Box 7, Budapest H-1250

Phone (36 1)-325-16-00, Fax: (36-1)-325-16-04

Editorial and Publishing Office

2–4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hungary

Postal address: PO Box 7, Budapest H-1250

Phone (36-1) -325-16-44, Fax (36-1)-325-16-46

E-mail: hkszerk@gmail.com
Electronic version: www.epa.oszk.hu/hk

Subscription fee

2400 HUF annually, 600 HUF quarterly

Distribution

Magyar Posta Rt.
Business and Logistics Centre

Subscription abroad

Hírlapterjesztési Központ
1 Orczy tér Budapest H-1089 Hungary
Postal address: Budapest H-1900
E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

REVUE D'HISTOIRE MILITAIRE

Publication trimestrielle de l'Institut et du Musée d'Histoire Militaire

Fondée en 1888

Redacteur en chef Gábor Hausner

Responsable éditorial: Katalin Mária Kincses

Comité éditorial:

Gábor Ágoston, Tibor Balla, Gábor Bona, Attila Bonhardt, István Czigány, Tamás Csikány, Lóránd Dombrády, Tibor Hajdu, Róbert Hermann (President), Miklós Horváth, Gyula Kedves, Vilmos Kovács, Ferenc Lenkefi, György Markó, Imre Okváth, Géza Pálffy, Ferenc Pollmann, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Sándor Szakály, György Székely, Ferenc Tóth, Aladár Urbán, János Varga J., László Veszprémy

Éditée par l'Institut et le Musée d'Histoire Militaire (Ministère de la Défense)

2–4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hongrie

Adresse postale: PO Box 7, Budapest H-1250

Tél.: (36-1)-325-16-00, Télécopie: (36-1)-325-16-04

Rédaction et Maison d'Édition

2–4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hongrie

Adresse postale: PO Box 7, Budapest H-1250

Tél.: (36-1)-325-16-44, Télécopie: (36-1) -325-16-46

E-mail: hkszerk@gmail.com
Version électronique: www.epa.oszk.hu/hk

Tarif d'abonnement:

2400 HUF (annuel), 600 HUF (trimestriel)

Diffusée par

Magyar Posta Rt.
Centre d'Affaires et Logistique

Abonnement à l'étranger:

Hírlapterjesztési Központ
1 Orczy tér Budapest H-1089 Hongrie
Adresse postale: Budapest H-1900
E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

E számunk a
Nemzeti Kulturális Alap
támogatásával jelent meg

Nemzeti Kulturális Alap

124. ÉVFOLYAM • BUDAPEST • 2011. 2. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Ács Tibor ny. ezredes, a hadtudomány doktora; *Andaházi-Szeghy Viktor* százados, PhD, könyvtárvezető, Hadtörténeti Könyvtár; *Babucs Zoltán* tudományos kutató, Hadtörténeti Intézet; *Balla Tibor* alezredes, PhD, a Bécsi Kriegsarchiv Mellett Működő Állandó Magyar Levéltári Kirendeltség vezetője; *Czirók Zoltán* főelőadó, Vas Megyei Rendőr-főkapitányság, Közigazgatási Hatósági Szolgálat; *Dombrády Lóránd*, a hadtudomány doktora; *Fedinec Csilla* PhD, MTA Etnikai Nemzeti Kisebbségkutatási Intézet; *Hegedűs Elemér* ny. alezredes; *Hermann Róbert,* az MTA doktora, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, a parancsnok tudományos helyettese; *Kaló József* PhD, egyetemi adjunktus, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem; *Kovács István,* a történelemtudomány doktora, tudományos főmunkatárs, MTA Történettudományi Intézet; *Kranzieritz Károly* egyetemi hallgató, Debreceni Egyetem; *Molnár András,* PhD, igazgató, Zala Megyei Levéltár; *Olasz Lajos* PhD, tudományos munkatárs, Szegedi Tudományegyetem; *Pahirja, Olekszandr,* PhD-hallgató, Sevcsenko Nemzeti Egyetem, Kijev; *Pollmann Ferenc* PhD, tudományos kutató, Hadtörténeti Intézet; *Pödör László*; *Solymosy József* PhD, levéltáros, Hadtörténelmi Levéltár; *Süli Attila* százados, PhD, muzeológus, Hadtörténeti Múzeum; *Szabó Mária Zsuzsanna,* a történelemtudomány kandidátusa, tudományos kutató, Hadtörténeti Intézet; *Szabó Péter* alezredes, a hadtudomány doktora, tudományos kutató, Hadtörténeti Intézet; *Szakály* Sándor az MTA doktora, egyetemi tanár, Károli Gáspár Református Egyetem; *Számvéber Norbert* őrnagy, PhD, levéltárvezető, Hadtörténelmi Levéltár; *Ungváry Krisztián* PhD, történész; *Vatai Gábor* történész; *Veszprémy László* alezredes, az MTA doktora, igazgató, Hadtörténeti Intézet

A tartalomjegyzékeket *Bognár Katalin* (angol), *Márkus Andrea* (francia), *Zachar Viktor Kristóf* (német) és *Cinkóczki Botondné* (orosz) fordította.

A Szerkesztőség kéziratot nem őriz meg és nem küld vissza!

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata

Főszerkesztő: Hausner Gábor
Felelős szerkesztő: Kincses Katalin Mária

Szerkesztő bizottság:
Ágoston Gábor, Balla Tibor, Bona Gábor, Bonhardt Attila, Czigány István, Csikány Tamás, Dombrády Lóránd, Hajdu Tibor, Hermann Róbert (a szerkesztő bizottság elnöke), Horváth Miklós, Kedves Gyula, Kovács Vilmos, Lenkefi Ferenc, Markó György, Okváth Imre, Pálffy Géza, Pollmann Ferenc, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Szakály Sándor, Székely György, Tóth Ferenc, Urbán Aladár, Varga J. János, Veszprémy László

Szerkesztőség és kiadóhivatal:
1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4. Postacím: Budapest, Pf. 7., 1250
Telefon: 325-16-44, 325-16-45, Fax: 325-16-46, E-mail:hkszerk@gmail.com
Elektronikus változat: www.epa.oszk.hu/hk

Kiadja:
a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4.
Postacím: Budapest, Pf. 7., 1250. Telefon: 325-16-00, Fax: 325-16-04
A kiadásért felel a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnoka.
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 2400,– Ft, negyedévre 600,– Ft

Előfizetésben terjeszti:
a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Hírlapterjesztési Központban (1089 Budapest VIII., Orczy tér 1., postacím: 1900 Budapest, tel.: 06-1-477-64-06).
További információ: 06-80-444-444; hirlapelofizetes@posta.hu
Egyes példányok megvásárolhatók a nagyobb budapesti és vidéki hírlapüzletekben, valamint a Hadtörténeti Múzeum könyv- és ajándékboltjában.

Index: 25 371 HU ISSN 0017–6540

Line Design Kft., Budapest

DOMBRÁDY LÓRÁND KÖSZÖNTÉSE

Dombrády Lóránd, a hadtudomány doktora, a két világháború közötti időszak magyar hadtörténetének elismert kutatója, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum egykori tudományos főmunkatársa, 1990 és 1991 között a Hadtörténeti Intézet igazgatója, 2011. április 3-án betöltötte 80. életévét.

Hihetetlennek tűnik ez az állítás, ha arra gondolok, hogy közel három és fél évtizede, hogy megismertem, s akkor sem gondoltam arra, hogy apám kortársa. Fiatalos volt, és az is maradt, még ma is rengeteg vitalitás van benne: továbbra is levéltári „bogarászással", könyvek olvasásával, kéziratok „igazításával" tölti ideje jelentős részét. A korszak történetét kutató hadtörténészek, történészek között aligha akad olyan, aki ne ismerné Dombrády Lórándot, és ne számíthatna rá. Ma is szívesen fogadja el a felkérést, akár fiatal, kezdő kolléga PhD értekezésének munkahelyi vitájában kell részt venni, akár egy-egy kéziratot kell elolvasni, vagy a Hadtörténelmi Közlemények *szerkesztő bizottságának az ülésén kell érvelni. Azon kollégáink, barátaink közé tartozott és tartozik napjainkban is, akik szívesen foglalkoztak, foglalkoznak a fiatalabb korosztályok tagjaival, igyekezvén segíteni, támogatni munkájukat.*

Dombrády Lóránd Szatmárnémetiben született, ahonnét 1944-ben jött el szüleivel. Az ott töltött időszak, Észak-Erdély visszacsatolása, Horthy és a magyar királyi honvédség csapatainak 1940. szeptember 5-i bevonulása Szatmárnémetibe egész életét meghatározó nyomot hagyott benne. Dombrády előbb magyar–történelem szakos általános iskolai tanári diplomát szerzett, majd kiegészítő szakon egyetemi diplomát ugyanezen a területen. Kezdetben általános iskolai tanárként dolgozott Budapesten, utóbb a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat munkatársa lett, ahol a hadtudomány és a történelem volt a szakterülete.

Számos előadás, publikáció állt már mögötte, amikor 1972-ben a Hadtörténelmi Intézet és Múzeumba került. Itt vált a két világháború közötti korszak egyik legismertebb, megbecsült kutatójává. Ez az ismertség és megbecsültség nem korlátozódott a Kapisztrán térre. Munkáira a hazai szakemberek mellett külföldön is felfigyeltek. Az 1919 és 1945 közötti időszak magyar hadigazdaságáról, katonapolitikájáról, a páncélos fegyvernem és a katonai vezetők szerepéről folytatott kutatásainak eredményei mindenki számára megkerülhetetlenek. Ha valaki többet kíván megtudni Werth Henrikről, Nagy Vilmosról, Vörös Jánosról vagy Szombathelyi Ferencről, nyugodtan fordulhat Dombrády Lórándhoz és írásaihoz. Ha arról szeretne tájékozódni, hogy a magyar királyi honvédség fejlesztésére milyen összegeket szánt a politikai és katonai vezetés, hány Rába-Botond rajgépkocsit, mennyi lőszert, repülőgépet és Toldi harckocsit, Nimród páncélvadászt állított elő a magyar hadiipar, ugyancsak Dombrády köteteit kell leemelni a polcról.

Könyvei, tanulmányai, ismeretterjesztő cikkei (had)történészek, kutatók, érdeklődők számára jelentenek megbízható, alapos forrásokat. Sokan és sokat tanultunk tőle: alaposságot, korrektséget, a források tiszteletét és a vitapartnerek érveinek nyugalommal való végighallgatását.

A Hadtörténelmi Közlemények*, melynek évtizedek óta szerzője és szerkesztő bizottsági tagja, 80. születésnapja alkalmából a megbecsülés és elismerés látható jeleként neki ajánlja e számot. Kollégák, barátok, tanítványok írtak bele, tisztelegve ezzel Dombrády Lóránd, a hadtudomány doktora, a Stromfeld Aurél-díjas történész, sokunk Lórija előtt. Isten éltessen sokáig, maradj még köztünk hosszú ideig!*

A régi barátsággal, a szerkesztő bizottság tagjai, a szerkesztőség és a szerzők nevében is:

Szakály Sándor

TANULMÁNYOK

HERMANN RÓBERT

ÁTÁLLNI, FÉLREÁLLNI VAGY ELLENÁLLNI?

A fővezéri kérdés a Dunántúlon 1848 nyarán és őszén: Franz Ottingertől Teleki Ádámig

1848. június eleje és november eleje, kevesebb, mint öt hónap leforgása alatt a dunántúli magyar haderő élén összesen hat személy váltotta egymást. Volt közöttük két cs. kir. vezérőrnagy, Franz Ottinger és Teleki Ádám; egy cs. kir. ezredes, Melczer Andor; két cs. kir. altábornagy, István Habsburg-főherceg (egyben az ország nádora) és Móga János; végül egy frissen kinevezett honvéd vezérőrnagy, Görgei Artúr. Kinevezésük és távozásuk körülményei jól mutatják a folyamatot, melynek révén a magyarországi cs. kir. haderő kettészakadt, s a magyar kormányzat iránt lojális alkotóelemei, kiegészülve a frissen szervezett honvédség és önkéntes mozgó nemzetőrség egységeivel, nemcsak hajlandók voltak, de egyben képessé váltak az ország megvédésére a külső támadás ellen. Alábbi tanulmányomban azt kívánom bemutatni, milyen szempontok vezettek az egyes személyek fővezéri kinevezéséhez, milyen konfliktusaik alakultak ki a politikai vezetés képviselőivel, illetve mi tette lehetetlenné működésük folytatását.[1]

A szövegben következetesen fővezérségről beszélek, azonban hangsúlyoznom kell, hogy 1848 folyamán a fővezérség nem a teljes haderő, esetleg a főhadsereg feletti parancsnokságot, hanem egy-egy hadszíntér erői feletti rendelkezési jogot jelentette. Ez esetben a dunántúli magyar haderő (fő)vezérségéről van szó, amely semmilyen módon nem terjedt ki a bácskai és bánsági magyar csapatokra.

A horvát fenyegetéstől a Dráva-vonal megszervezéséig

Az 1848. áprilisában hatalomra kerülő Batthyány-kormánynak a tágabb értelemben vett Magyar Királyság egésze feletti rendelkezés megteremtése is komoly gondot okozott. V. Ferdinánd ugyanis még március 23-án horvát bánná, egyben a horvátországi főhadparancsnokság vezetőjévé nevezte ki Josip Jellačić bárót, az 1. báni határőrezred ezredesét, akit rövidesen vezérőrnaggyá, majd altábornaggyá is előléptettek. Jellačić az udvari körök embere volt, s kezdettől fogva elutasított mindenfajta együttműködést a magyar kormánnyal.

---

[1] A tanulmányban feldolgozott kérdést rövidebb formában több korábbi munka is tárgyalja. *Aradi*, 1972. passim; *Urbán*, 1984. 70–72., 85–133. o.; *Urbán*, 1986. passim; *Szőcs*, 1990. 77–126. o.; *Urbán*, 2007. 235., 249., 255–259., 337–341., 351., 354–356. o.; *Hermann Róbert:* Kossuth hadserege, Kossuth fővezérei. Budapest, 2007. 132–137. o.; *Uő.:* A miniszterelnök és a kormánybiztos: Batthyány Lajos és Csány László. In: Pártvezér, miniszterelnök, vértanú. Tudományos emlékülés a 200 éve született Batthyány Lajos miniszterelnök tiszteletére. Zalaegerszeg, 2007. szeptember 12. Szerk.: *Molnár András.* Budapest–Zalaegerszeg, 2008. 111–185. o.; *Uő.:* A Drávától Schwechatig. Az 1848 őszi hadiesemények a Dunántúlon és a Felvidéken: 1848. szeptember–november. Jellačić horvátországi csapatainak támadásától Simunich kiszorításáig. In: *Hermann*, 2008/a. 36–76. o.; *Hermann*, 2008/b. 11–35. o.

Miután az áprilisi törvények nem szabályozták a cs. kir. hadsereg és a magyar kormány viszonyát, s a cs. kir. katonai hatóságok többsége legfeljebb a kormánnyal történő együttműködésre, nem pedig az iránta való engedelmességre volt hajlandó, a miniszterelnök május elején Bécsbe utazott, hogy rávegye az uralkodót és az osztrák kormányt arra, hogy a kérdést rendezzék. Batthyány fellépésének köszönhetően május 7-én az uralkodó a magyarországi, a bánsági, a horvátországi és a szlavóniai-szerémségi főhadparancsnokságokat a Batthyány-kormány alá rendelte. Ugyanakkor utasította Jellačićot, hogy engedelmeskedjen a magyar kormánynak, s felhatalmazta István nádort, hogy szükség esetén királyi biztost nevezzen ki a horvát önállósági törekvések elnyomására.

Ezzel csaknem egy időben Csány László, a Vas, Zala, Veszprém, Sopron és Somogy megyék, valamint Sopron, Kőszeg és Ruszt szabad királyi városok területére kinevezett királyi biztos május 10-én jelentésben fordult a miniszterelnökhöz. Az ürügyet erre az adta, hogy Csillagh Lajos, Zala megye alispánja még május 6-án tett jelentést a miniszterelnöknek arról, hogy Grazból Szerdahelyre ágyúalkatrészeket szállítanak, s javasolta letartóztatásukat. Deák Ferenc, Batthyány távollétében helyettes miniszterelnök május 7-én utasította Csillaghot, hogy tegyen jelentést, miszerint az említett alkatrészek „ki által, ki részére s mily mennyiségben s miféle bárcák vagy útilevelek mellett szállíttatnak", s hogy további rendeletig az alkatrészeket „tartóztassa le."[2]

Csillagh az utasítást átküldte Csánynak, aki május 10-én „a körülmények fontosságánál fogva" Batthyánynak írt. Ebben közölte, hogy az említett ágyúkat a Muraközön át Horvátországba szállították „minden katonai kíséret nélkül, mert a későn érkezett jelentés miatt az alispáni rendeletnek sikert szerezni nem lehetett, de megtétettek az intézkedések, hogy ezután a hasonló szállítványok letartóztassanak." A jelentés további részében az „illír izgatásokról" számolt be, azzal, hogy „a napról napra vakmerőbbé alakuló illír pártnak törekvése oda látszik irányoztatni, hogy a szomszéd szláv fajtákat illír érdekbe sodorja." Tudatta, hogy „Jellačić horvátországi bán a horváthoni só-, harmincad- és postahivataloknak kötelességükké tette, hogy a kezelések alatti pénzeket ezentúl ne a budai főpénztárba, hanem Zágrábba küldjék"; ezért ő maga megtiltotta a zalai harmincad-, só- és postahivataloknak, hogy pénzeiket Varasdra küldjék. Felhívta a figyelmet arra, hogy a kapott jelentések szerint Magyarországról újoncokat küldenek az itáliai cs. kir. hadsereg kiegészítésére.[3]

A jelentés május 12-én érkezett Pestre, azon a napon, amikor a minisztertanács a két nappal korábbi budai várbeli katonai vérengzés ügyével foglalkozott, s amikor kisebbfajta kormányválság alakult ki.[4] Mivel ez utóbbi sokkal fontosabb ügy volt, s miután Deák

---

[2] Csillagh jelentése: MOL OHB 1848:98. Deák utasítását közli: *Urbán*, 1999. I. 453. o. és *Molnár András:* Deák Ferenc igazságügyi miniszteri irataiból. In: A Batthyány-kormány igazságügyi minisztere. Szerk.: *Molnár András.* (Zalai Gyűjtemény 43.) Zalaegerszeg, 1998. 251. o.

[3] Közli: *Csány*, 1998. I. 39–40. o. Elképzelhető, hogy a május 10-re datált másik, csupán fogalmazványban ismert jelentés ennek a levélnek a fogalmazványa, noha csak tartalmilag, s nem formailag azonos ezzel. Uo. 41–42. o. A Szemeréhez hasonló értelemben írott május 9-i és 10-i jelentéseket lásd: uo. 37–38., 41. o.

[4] A minisztertanács jegyzőkönyve nem ismert, lásd Széchenyi naplóbejegyzését: *Széchenyi*, 1978. 1246. o. A történtekre lásd: *Urbán Aladár:* Tíz válságos nap a Batthyány-kormány történetéből 1848. május 10. – május 20. In: *Urbán Aladár:* A nagy év sodrában. Tanulmányok 1848-ról. Budapest, 1981. 96–159. o.; *Urbán Aladár:* Agitáció és kormányválság 1848 májusában. In: uo. 209–259. o.; *Urbán*, 1986. 362–365. o.; *Urbán*, 2007. 166–168. o.

május 7-én nemcsak Csillaghnak küldött utasítást a fegyverszállítás tárgyában, hanem Esterházy Pál külügyminiszter útján az osztrák központi katonai hatóságoktól is felvilágosítást kért az ügyről, Batthyány érthető módon nem foglalkozott a dologgal.[5]

Csány május 14-én újabb levelet írt e tárgyban Batthyánynak. Ez szövegszerűen nem ismert,[6] Batthyány azonban erre postafordultával, már 15-én válaszolt, s utasította Csányt, hogy a Muraközön keresztül Horvátországba történő bárminemű fegyver- vagy lőszerszállítás tilos.[7] Egyben értesítette arról is, hogy a cs. kir. 16. (Zanini) gyalogezred két századát küldi a rendelkezése alá.[8]

Május 18-án Csány egy Zágrábból jött „biztos embere" tudósítása alapján beszámolt arról, hogy május 15-én Zágrábban a tömeg – a báni tanács tagjainak határozata alapján – nyilvánosan el akarta égetni István nádor május 10-én Jellačićhoz intézett, a bán törvényellenes eljárásának királyi biztos által történendő kivizsgálásáról szóló levelét. E szándékától Jellačić felszólalására ugyan elállt, ugyanakkor akasztófára függesztette a nádor képét, majd megégette azt; s ez történt a magyar kormány tagjainak arcképeivel is. Csány jelentése szerint a zágrábi nemzetőrség „kivétel nélkül vakbuzgón dühöngőnek mondathatik – a papság egészen illír szellemű, a vidékbeli őrség [azaz a határőrök] Zágrábban tanyázó része tisztikarával együtt illír lelkületű, – a polgárok vagyonosabb osztályából is egy nagy rész csatlakozik az illír párthoz, de már annál a másik rész inkább kényszerítésből, megfélemlésből viseli az illír színt. – Az írók, az ügyvédek felekezete tökélyetesen illír." A nép egyelőre még közömbös, így „ha a kir[ályi] biztos nevezetes katonai erővel jelenend meg az országban, a győzelem bizonyos; enélkül a még most közömbös nép és megfélemlett polgár és nemes osztály az illír párthoz csatlakozand, és ekkor Horvátország veszve van, – és abban Magyarország sorsa is eldöntetik." Mindez talán vakmerő állításnak látszik, de sokéves tapasztalat alapján írja e sorokat. „Kérve kérem Méltóságodat, méltóztassa figyelmére állásomat, ha Méltóságod ismert, sőt, hízelgés nélkül mondom, csodált erélyessége meg nem menti e komoly korban honunkat a veszélytül –, a Dráván túli földön megásatik annak sírja" – írta.[9]

A jelentés május 20-án a minisztertanács elé került, s Batthyány még aznap a minisztertanács határozata alapján utasította Hrabovszky János altábornagy, pétervárádi főhadparancsnokot, királyi biztost, hogy vizsgálja ki a Zágrábban történteket, s a törvények alapján járjon el a nádor képének felakasztásában vétkesek és az azt meg nem akadályozó bán ellen, s ha a vádak bebizonyulnának, tartóztassa le a vádlottakat.[10]

---

[5] Deák az ügyről beszámolt a minisztertanács május 8-ili ülésén is. Lásd a jegyzőkönyvet, közli: KLÖM XII. 109–110. o. és *F. Kiss*, 1989. 44. o. Az Esterházynak küldött utasítást közli: *Urbán*, 1999. I. 454. o. A folytatásra lásd: uo. 485., 538–539. o.

[6] Aznap Szemeréhez intézett, hasonló értelmű levelét közli: *Csány*, 1998. I. 44. o. (Az is elképzelhető, hogy Csány nem írt külön e tárgyban Batthyánynak, hanem Csány jelentése alapján Szemere referált az ügyről a miniszterelnöknek.)

[7] *Urbán*, 1999. I. 516–517. o.

[8] *Urbán*, 1999. I. 517. o.

[9] Közli: *Csány*, 1998. I. 48–50. o. és *Urbán*, 1999. I. 556–558. o. A történtekről Csány másnap Szemerének is jelentett, közli: *Csány*, 1998. I. 51. o.

[10] Közli: *Urbán*, 1999. I. 576. o. A minisztertanács jegyzőkönyvét közli: KLÖM XII. 159–160. o.; *F. Kiss*, 1989. 48–49. o. A minisztertanács lefolyására lásd: *Széchenyi*, 1978. 1251–1252. o.

Csánytól a május 19–27. közötti nyolc napban egyetlen jelentést sem ismerünk. (Ezekben a napokban Somogy megyét látogatta meg, s részt vett a megye közgyűlésén is.)[11] Május 27-én ismét Batthyánynak jelentett. Beszámolt a Dráva-vonalra rendelt katonaság elhelyezésével kapcsolatos intézkedéseiről, a muraközi lakosság jó szelleméről, hozzátéve, hogy „hogy Jellačić és társai, Muraközre nézve, mire biztosan számoltak, magukat misztifikálták."[12] Május 30-i jelentésében beszámolt muraközi útjáról, s kifejtette, hogy „miután az alkirálynak [István nádornak] és Méltóságodnak, királyunk akaratjával kiadott rendeletei Jellačić által, szinte a király akaratában, tudtában, s megegyezésében gyökerezett rendeletekkel semmisíttetnek meg – nem tartom lehetetlennek, hogy a magyar korona s magyar király katonái közt, talán már a közelben, harca kerülend a dolog." Erre az esetre támadó hadműveletet javasolt, de legalább is azt, hogy a Dráva vonalán álló katonaságot jelentősen erősítsék meg. A határőrezredekre azok „illír" érzelmei miatt nem lehet számítani, leszámítva azt az esetet, ha a király Budára teszi át a székhelyét, s a magyar csapatok élére a nádor áll. Ha Batthyány bővebben akar vele értekezni a dologról, „néhány órára" szívesen megjelenik Pesten; „én közel a sírhoz, csak egyben találom jutalmamat, abban ti., ha életem véghatárán honomnak jót tehettem, és Méltóságodhoz hasonló hazafiaknak elégültségével szállhatok át a túlvilágba." A jelentés május 31-én már Pesten volt, s Batthyány a következő hátirattal küldte azt át Szemerének: „Különös figyelmébe ajánlom M[éltóságodna]k *igen-igen* fontos levelét Csány barátunknak"[13]

Sztankó Soma, a miniszterelnök nemzetőrségi titkára május 31-én közölte Csányval, hogy Batthyány nagyon megörvendett, miszerint Csány „nézeteiben a gróf úrral egyetért, s annálfogva óhajtana Kegyeddel személyesen értekezhetni."[14]

A kormány ezek után június 1-jén döntött arról, hogy Tolna, Baranya és Somogy megye biztosítására Csány rendelkezése alá ad 3–4000 főnyi sorkatonaságot; a katonasággal kapcsolatos intézkedések kiadását Mészárosra, a Csánynak adandó utasítás megfogalmazását Szemerére bízta.[15] Csányt Szemere Bertalan belügyminiszter másnap, június 2-án Zala, Somogy, Baranya és Tolna megyék királyi biztosává nevezte ki, s megbízta, hogy a Dráva-vonalán összevonandó 4000 főnyi sorkatonasággal és a rendelkezésére bocsátandó, 14 000 főnyi mozgósított megyei nemzetőrséggel tartsa figyelemmel a túlparton történteket.[16]

Batthyány a június 2-i minisztertanács határozata értelmében[17] június 3-án Innsbruckba utazott, hogy az uralkodónál elérje az erdélyi unió szentesítését, illetve Jellačić megrendszabályozását. Csány június 3-án hosszú jelentésben számolt be Batthyánynak a május 10-én Jellačić megrendszabályozására királyi biztosként kiküldött Hrabovszky Já-

---

[11] Lásd erre Szemeréhez intézett május 27-i jelentését, közli: *Csány*, 1998. I. 54–55. o.

[12] Közli: *Csány*, 1998. I. 53–54. o. Az ugyanezen a napon Szemeréhez intézett jelentését lásd: uo. 54–55. o.

[13] Közli: *Csány*, 1998. I. 55–57. o. és *Urbán*, 1999. I. 641–643. o. Csány ezen a napon Szemerének is írt egy rövid, nagyjából hasonló szellemű jelentést. Közli: *Csány*, 1998. I. 57–58. o.

[14] Közli: *Csány*, 1998. I. 57. o. és *Urbán*, 1999. 643. o.

[15] A minisztertanács határozatát közli: *F. Kiss*, 1989. 53. o.

[16] Csány megbízólevelét közli: KLÖM XII. 219–221. o. Lásd még: *Pap*, 1868. I. 171. o. és Évszázadokon át. Tolna megye történetének olvasókönyve I. Szerk.: *K. Balog János*. H. n., 1978. 472–473. o.

[17] *Széchenyi*, 1978. 1259–1260. o.

nos báró, altábornagy, szlavóniai és szerémségi főhadparancsnok erélytelen eljárásáról.[18] Személyes találkozójuk alapján az volt a benyomása, hogy Hrabovszky „nem kormányunk, nem nemzetünk, hanem a bán személye és a nemzetiségért buzgólkodó illír nemzet eránt" lelkesül, s hogy az altábornagy ugyanazon „utasítás nyomán halad, melyen Jellačić, őt én ügyünk ellenségének tartom, magasztalva szólt a bánról, a bánnak és a horvát nemzetnek hű ragaszkodásáról a császárhoz, szóval ő egy régi szabású katona, és bizonyosan olyan ellenségünk, ki innsbrucki vagy bécsi utasítás nélkül az alkirálynak [a nádornak] és a minisztériumnak rendeleteit lényeges tárgyban soha el nem fogadja." Beszámolt az egyre növekvő horvátországi izgatottságról, az ottani fegyveres készülődésről, s kifejtette, hogy jelenleg 10–12 000 főnyi katonasággal véget lehetne vetni a dolognak, de ha a határőrezredek 4. és 5. zászlóaljait is kiállítják a horvát oldalon, akkor kétszer akkora erő sem lesz elég. „Szomorító rajzát adám körülményeinknek, de szomorítóbbak azok a valóságban" – írta, hozzátéve, hogy nemrég Batthyányn, Deákon és Kossuthon kívül az illír veszélyt még mindenki rémlátomásnak tartotta. A helyzet jelenleg még nehezebb, mert ha Jellačić megnyitja a horvát tartományi gyűlést, a szábort, s báni esküjét Rajačić szerb pátriárka kezébe teszi le, a „törvényességnek csalhatlan színét" fogja viselni. A levél befejezése után kapta meg Sztankó Soma május 31-i levelét, s közölte, hogy június 8. előtt nem tud Pestre indulni.[19]

A jelentés június 5-én délután fél ötkor érkezett a fővárosba, s a Batthyányt helyettesítő Széchenyi másnapra minisztertanácsot hívott össze e tárgyban.[20] A minisztertanács június 6-án ennek alapján hozott határozatot a sorkatonaság szaporításáról, valamint arról, hogy megerősíti Csány biztosi megbízatását, s a drávai védelmi vonal szervezésére 100 000 ezüst forintot küld neki. A minisztertanács egyben kifejezte kívánságát, hogy az uralkodó távollétében a nádor vegye át a magyarországi haderők feletti tettleges rendelkezést; illetve, hogy a nádor utasítsa Puchner altábornagyot, az erdélyi főhadparancsnokot az ottani fegyveres erő felének Magyarországra küldésére.[21]

Ugyanakkor Mészáros Lázár hadügyminiszter arról érdeklődött Csánytól, vajon a rendelkezése alatt lévő katonaság „egészen vagy ha és amennyiben ez még most nem eszközölhető, mennyiségének legalább egy része, és jelesen, minő, nélkülözhető-e?"[22] Június 8-án Mészáros már értesítette őt, hogy „az ottani belső nyugalom fenntartására s a varasdi berohanások meggátlására vagy visszatorlására" az Ausztriából rövidesen megérkező 60. (Wasa) gyalogezredet küldi Zala megyébe.[23]

A még a tavasz folyamán a budai főhadparancsnokság mellé delegált Josef Herdy vezérkari őrnagy június 8-án küldött részletes beszámolót arról a beszélgetésről Latour osztrák hadügyminiszternek, amelyet az előző napon, 7-én Mészáros hadügyminiszterrel folytatott a Szegedtől Mohácson át Varasdig terjedő védvonal létrehozásáról.[24] Ebből

---

[18] Hrabovszky királyi biztosságára lásd: *Szőcs*, 1972. 58–68. o. és *Spira*, 2001. 72–202. o.

[19] Közli: *Csány*, 1998. I. 58–62. és *Urbán*, 1999. I. 660–663. o.

[20] *Széchenyi*, 1978. 1261. o.

[21] A minisztertanács határozatát közli: KLÖM XII. 228–229. o. és *F. Kiss*, 1989. 54–55. o. A határozatokra lásd még: *Urbán*, 1999. I. 673–676., 686–687., 690–694. o.

[22] Mészáros – Csány, Budapest, 1848. június 6. №. 651/H.ü. MOL Csány-ir. Min. lev. HM №. 1.

[23] Mészáros – Csány, Budapest, 1848. június 8 MOL Csány-ir. Min. lev. HM №. 8.

[24] Herdy – Latour, Buda, 1848. június 8. KA KM Präs. 1848:2425. Herdy e jelentésben egyben miheztartási parancsot kért Latourtól, s mellékelte hozzá az ugyanezen a napon Mészároshoz az említett védvonalról el-

látszik, hogy a védelmi vonalat egységesnek képzelték el; a több héttel korábban szervezni kezdett szegedi tábor rendeltetése pedig kiegészült volna azzal, hogy a Szlavónián át megindítandó hadművelet alapja legyen.

Csány valamikor június 7. körül újabb jelentést intézett a kormányhoz. Ebben kifejtette: „jelenleg Horvátországban azt vélni, hogy van mellettünk egy bármi töredék az értelmességből, nagy tudatlanságot árulna el a h[orvá]t körülményekről." A katonai előkészületek elősorolása után úgy vélte, hogy két héttel ezelőtt még csekély haderővel el lehetett volna foglalni az országot; most már nem, mert a nemzetőrséget mindenütt határőrök váltották fel. Jelenleg attól lehet tartani, hogy a horvát csapatok „kevés vér, vagy semmi vérontással" elfoglalják a Muraközt, annál is inkább, mert „katonatiszteink inkább az illíreket, a határőrséget, a Jellačićot [!] pártolják; minisztériumunkat gyűlölettel nézik, a királyt Jellačić részén hiszik lenni" A június 2-i minisztertanácsi határozat értelmében küldendő 4000 fő nem elegendő a Dráva-vonal védelmére, ha Eszéket is védeni akarják vele, akkor legalább 6000 fő kell és 12 ágyú.

Csány ugyan katonaviselt személy volt, de nyilvánvaló volt, hogy miután a királyi biztosként működő Hrabovszkynak esze ágában sincs használni a Dráva-vonalon felsorakozó katonaságot és nemzetőrséget, a védvonal számára katonai parancsnokról is kell gondoskodni. Csány e jelentésében kérte „egy velem ismerős, a seregek előtt tekintélyes generális, minő Ottinger, Gallbrun, Dietrich" kiküldését.[25]

A Dráva-vonalon elfoglalandó védőállásról Pulszky Ferenc, a bécsi magyar külügyminisztérium államtitkára június 9-én tájékoztatta Latour cs. kir. hadügyminisztert is azzal, hogy ennek létrehozását a bán újabb ellenséges demonstrációi, pl. a közpénztárak lefoglalása, vámsorompók önkényes felállítása, a szlavóniai ügyekbe történő beavatkozása, a kapcsolt részek hadilábra állítása, valamint az a tény indokolja, hogy a szerb-illír, a horvát és a bánsági zavarok között összefüggés van, s „így Magyarországot belső és külső támadás fenyegeti." Az átiratban hangsúlyozta, hogy szó sincs támadó előkészületekről; az említett védvonal célja a támadások kivédése, a trón és az ország integritásának fenntartása, „egyébiránt a minisztérium kész a békés és méltányos megegyezésre."[26] Latour nem válaszolt az átiratra, viszont másolatban továbbította azt a horvátországi, szlavóniai és bánsági főhadparancsokságoknak – tehát magának Jellačićnak is.[27]

Helyettes hadügyminiszterből a Dráva-vonal parancsnoka: Franz Ottinger

Csány rövidesen a fővárosba utazott, ahol június 8–10. között személyesen tárgyalt a kormány tagjaival (Batthyányval nem, mert ő ekkor Innsbruckban tárgyalt), köztük a miniszterelnököt helyettesítő Széchenyivel, Kossuthtal és Mészárossal. (Csány egyéb-

---

juttatott szakvéleményét. Latour június 13-án arra utasította Herdyt, hogy tekintettel Magyarország és mellékországai közötti viszonyok bonyolultságára, a jövendőben hasonló megbeszéléseken mindig békítő, kiegyenlítő szellemben nyilatkozzék; Mészárostól pedig csak abban az esetben fogadjon el utasításokat, ha azokat a budai főhadparancsnok útján kapja tőle.

[25] Közli: *Csány*, 1998. I. 64–66. o.

[26] Pulszky – Latour, Bécs, 1848. június 9. №. 169/e. KA KM Präs. 1848:2383. Az átirat Mészáros június 7-i levele alapján íródott. Közli: *Urbán*, 1999. I. 686. o.

[27] Latour 1848. június 11-i köriratának fogalmazványát lásd: KA KM Präs. 1848:2383.

ként – Széchenyi naplófeljegyzése szerint – a horvátokkal való minden áron történő pacifikálás mellett nyilatkozott.)[28] Csány már a fővárosban volt akkor, amikor június 8-áról 9-ére virradó éjjel megérkezett a titeli szerb csajkás zászlóalj lázadásának híre. Nyilván mind ennek, mind Csány beszámolójának szerepe volt abban, hogy a minisztertanács június 9-én úgy döntött, feliratban hívja Budára az uralkodót, a magyar–horvát viszonyok kiegyenlítésére pedig János főherceget kéri fel közvetítőnek.[29]

Csány nyilván jelezte azt is, hogy a Dráva-vonal katonai parancsnokságára egy magas rangú katonát kellene kinevezni, s ő maga kérte a kormánytól, hogy a soproni születésű Ottinger Ferenc (vagy Franz Ottinger) vezérőrnagyra bízzák e posztot.[30] Mészáros Lázár hadügyminiszter emlékirata szerint „úgyszólván erővel beszélte rá Ottinger tábornokot, régi huszárezredbeli pajtását az ottani sereg vezényletére.[31] Ottinger korábban Csányval szolgált együtt az 5. huszárezredben, s a továbbiakban is kapcsolatban voltak. Ottinger láthatólag jó viszonyban volt Széchenyivel is. 1846-ban vezérőrnagyi rangban budai dandárparancsnok volt. Batthyány Lajos miniszterelnök április 20-án az Országos Nemzetőrségi Haditanács elnökévé nevezte ki, s megbízatását csak május 15-én vonta vissza. Emellett április 24. – május 23. között, Mészáros Lázár hazaérkezéséig Ottinger töltötte be egyben az ideiglenes hadügyminiszteri tisztet is, s úgy tűnik, a kormányfő is elégedett volt vele.[32]

Magára a kinevezésre csak június 13-án került sor. Csány Pestről való távozása előtt egy hét pontból álló jelentést, illetve előterjesztést juttatott el Mészároshoz. Mészáros ennek alapján június 13-án intézkedett a Dráva-vonalra küldendő csapatokról is. Eszerint „Vas, Zala, Somogy, Veszprém megyék rendes nemzeti őrségéből, akiknek tetszik, mehetnek a Dráva-vonalra"; a Vas, Sopron, Zala, Somogy és Tolna megyében kiállítandó önkéntesek (honvédek) „is oda alkalmaztathatnak." Emellett különböző reguláris hadseregbeli alakulatokat (a 33. gyalogezred egy zászlóalját, a 48. gyalogezred egy századát, a 7. könnyűlovas ezred fél századát, a 7. vértesezred egy századát, valamint némi tüzérséget) irányított a Drávához. Intézkedett arról is, hogy a fővárosban toborzott honvédzászlóaljak egyikét is Nagykanizsára küldjék.[33] Szintén ezen a napon intézkedett, hogy a Bécsből június 14-én megérkező 60. gyalogezredet is a Zala megyébe irányítsák.[34]

---

[28] *Széchenyi*, 1978. 1265. o.; *Mészáros*, 1867. I. 119. o.

[29] Lásd erre: *Urbán*, 1999. I. 705–710. o. és *Széchenyi*, 1978. 1262–1265. o. A Széchenyivel való találkozására lásd még július 13–28. közötti levélváltásukat, közli: Gróf Széchenyi István levelei. Összegyűjtötte, előszóval és jegyzetekkel ellátta *Majláth Béla*. III. köt. (Gróf Széchenyi István Munkái. VI. k.) Budapest, 1896. 618. o.; *Csány*, 1998. I. 119–120. o.; *Bártfai Szabó László:* Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez. 1808–1860. Budapest, 1943. II. köt. 701–702. o. Vö. még: *Spira György:* 1848 Széchenyije és Széchenyi 1848-a. Budapest, 1964. 165. o.

[30] Lásd erre: Csány – Batthyány-kormány, Nagykanizsa, 1848. augusztus 10. Közli: *Csány*, 1998. I. 164. o.

[31] *Mészáros*, 1867. I. 119. o.

[32] Ottingerre lásd: *Bona*, 2000. 743. o.; *Gelich*, é. n. I. 178–179. o.; *Josef Hirtenfeld:* Der Militär-Maria-Theresien-Orden und seine Mitglieder. Wien, 1857. Zweite Abteilung. 1620–1623. o. Csányhoz fűződő kapcsolatára lásd Ottinger és Csány 1846. évi levélváltását, közli: Csány László reformkori iratai 1817–1848. S. a. r.: *Molnár András.* (Zalai Gyűjtemény 66.) Zalaegerszeg, 2009. 136., 319–320. o. Széchenyihez fűződő kapcsolatára lásd: Gróf Széchenyi István naplói. Szerkesztette és bevezetéssel ellátta *Viszota Gyula*. VI. köt. (1844–1848). Budapest, 1939. 34., 480., 553., 609. o. Az 1848. április-májusi ténykedésére lásd: *Urbán*, 1999. I. passim.

[33] Lásd erre Mészáros 1848. június 13-i, 30/k. mo. sz. levelét Csányhoz: MOL Csány-ir. Mn. Lev. HM №. 10.; valamint Boineburg altábornagy, budai helyettes főhadparancsnok aznap kelt jelentését Latour cs. kir.

Június 21-én Mészáros tudatta Csányval: Ottinger azt az utasítást kapta, „hogy egyetértőleg működjön Önnel”, a már kiképzett megyei nemzetőrségeket Csány „szabad rendelkezése alá” helyezik, azok katonai szempontból történő felállítása pedig Ottinger feladata lesz.[35] A június 22-én Csánynak küldött újabb, részletes utasítás szerint Ottinger „minden tárgyra nézve magát Csány László kir. biztossal tegye egyetértésbe, s ha annak nézetei a katonai dolgokat illetőleg vezérőrnagy úrétól eltérőleg különböznének – e részben a felelősséget a mondott kir. biztosra hagyja, azonban azt, a felelősség átvállalása után nézetei kivitelében akadálytalanul működni engedje.”[36]

Ottinger nem sietett az elutazással. Csány június 15-én is sürgette megérkezését: „Ottinger tábornok urat várva várom, mert egyedül magamnak lehetetlen az eleibém jelelt hosszú vonalban kellőleg bevégezni munkálatomat.”[37] Június 19-én és 20-án ismét arról írt, hogy Ottinger nélkül nem akarja kijelölni a csapatoknak „a szükséges felállási pontokat”.[38] Mészáros Lázár hadügyminiszter június 18-án közölte Csányval, hogy Ottinger elutazott a táborba; egy június 23-i utasításából kiderül, hogy erre június 17-én került sor.[39] Egyelőre nem tudjuk pontosan, hogy Ottinger mikor érkezett a táborba. Erre legkorábban június 21-én kerülhetett sor. Dahlen altábornagy, aki Jellačić távollétében a zágrábi főhadparancsnokság vezetője volt, június 22-én délelőtt kapta Neustaedter ezredesnek, a 7. (bródi) határőrezred parancsnokának (valószínűleg Varasdon kelt) jelentését arról, hogy Ottinger három gyalogzászlóaljjal, egy lovasezreddel és egy tüzérüteggel Csáktornya környékére érkezett, s hogy értekezni kíván vele, Neustaedterrel. Tekintettel arra, hogy a Varasd–Zágráb távolság megtétele legalább egy napot igényelt, a június 21-i érkezés tűnik a legvalószínűbbnek.[40]

Csány június 26-i jelentésében arról írt, hogy Ottinger távollétében nem jelölhette ki a felállítási pontokat, már csak azért sem, „mert a sorkatonaság számárul mindeddig még tisztában nem voltam, pedig az őrseregek felállítását a sorkatonaság számához szükséges alkalmazni.”[41] Ottinger június 28-án Nagykanizsán volt, többször értekezett védelmi és szervezési kérdésekről Csányval, s elhatározták, hogy közösen szemlélik meg az őrvonalat.[42] Csány egy hét múlva már erről írt Batthyánynak: „dicsekedve mondhatom, hogy Ottinger vezérőrnagy úrral mindeddig a legnagyobb egyetértésben vagyunk, és hiszem, hogy leendünk is.” [43]

---

hadügyminiszterhez: KA KM Präs. 1848:2561. A kiküldött erőkről Boineburg június 29-én újabb jelentést küldött Latournak: 475/P. KA KM Präs. 1848:3017.

[34] Lásd Boineburg altábornagy, budai helyettes főhadparancsnok június 14-én kelt jelentését Latour cs. kir. hadügyminiszterhez: KA KM Präs. 1848:2594.

[35] Mészáros – Csány, Budapest, 1848. június 21. 549/e. MOL Csány-ir. Min. lev. HM №. 17.

[36] Mészáros – Csány, Budapest, 1848. június 22. 41/k.mo./e. MOL Csány-ir. Min. lev. HM №. 19. Az irat az Ottingernek adott utasítás magyarra fordított másolata. Lásd erre: Mészáros – Csány, Budapest, 1848. június 23. №. 80/k.mo. uo. №. 21.

[37] Csány – Mészáros, Csáktornya, 1848. június 15. Közli: *Csány*, 1998. I. 70. o.

[38] Csány – Szemere, Csáktornya, 1848. június 19.; Csány – Mészáros, Csáktornya, 1848. június 20. Közli: *Csány*, 1998. I. 73., 75. o.

[39] MOL Csány-ir. Min. lev. HM №. 14., 21.

[40] Dahlen – Latour, Zágráb, 1848. június 23. KA KM Präs. 1848:2842.

[41] Csány – Szemere, Nagykanizsa, 1848. június 26. Közli: *Csány*, 1998. I. 82. o.

[42] Csány – Mészáros, Nagykanizsa, 1848. június 28. Közli: *Csány*, 1998. I. 85. o. Ottinger Csányhoz intézett átirataiból néhányat közöl: *Hermann – Molnár*, 2000. I. 71–72., 86–87. o.

[43] Csány – Batthyány, Nagykanizsa, 1848. július 5. Közli: *Csány*, 1998. I. 92. o.

Ottinger már június 21-én Csáktornyára érkezve üzent Josef Neustaedter ezredesnek, a 7. (bródi) határőrezred parancsnokának, s találkozót kért tőle. Neustaedter ezt (valószínűleg aznap) jelentette Franz Dahlen von Orlaburg altábornagynak, Jellačić távollétében a zágrábi főhadparancsnokság vezetőjének azzal, hogy a találkozóra Varasdon kerül majd sor. Neustaedter valóban találkozott Ottingerrel június 22-én, s jelentette Dahlennek, hogy Ottinger cs. kir. tábornoki becsületszavára fogadta, hogy a magyar félnek nincsenek támadó szándékai.[44]

Dahlen – Neustaedter első jelentését véve – tekintettel a bánt felfüggesztő június 10-i királyi kézirat keltette felháborodásra és ingerültségre – levelet írt Ottingernek, s felhívta a figyelmét, hogy ha a kedélyek ingerültsége polgárháborúhoz vezetne, melynek következtében az Itáliában harcoló határőrök nyilván hazatérnének, ami nyilvánvalóan kiszámíthatatlan hátrányokkal járna az összmonarchia számára, amiért Ottinger nyilván nem kívánja magára vállalni a felelősséget. Kérte tehát Ottingert, hogy tartózkodjon minden ellenséges megnyilvánulástól, amire annál is inkább feljogosítva érzi magát, mert Pulszky Ferenc magyar külügyminiszteri államtitkár Latourhoz intézett június 9-i átirata szerint a Varasd környékén felállított magyar erőknek nincsenek támadó szándékaik. Miután nem kételkedik abban, hogy Ottinger is hasonló szellemű utasítást kapott, kéri őt, hogy csapatai ne adjanak okot az ellenségeskedésre.[45] A levél kézbesítését August Fligely vezérkari őrnagyra bízta. Alighogy Fligely elutazott, június 23-án megérkezett Neustaedter második jelentése arról, hogy Ottinger megnyugtatta őt szándékairól.[46]

Ottinger június 23-án Csáktornyáról válaszolt Dahlennek, tudatta vele az előző napon Neustaedterrel lefolyt találkozójuk eredményét, megerősítette, hogy nincsenek támadó szándékai, s közölte, hogy ennek bizonyítására Varasd felé nem tolt előre őrsöket, „miközben a Dráva jobb partján szerezsánok sereglenek, mi itt nem éppen békés benyomást tesz." Kérte, hogy Dahlen is legyen a segítségére abban, hogy az ő csapatai sem kezdenek ellenségeskedésbe, amit saját csapatai részéről garantálni tud.[47]

Nem tudni, hogy Csány tudott-e ezekről a tárgyalásokról és üzenetváltásokról; június 22-i jelentéseiben még ennek nincs nyoma, ezt követően pedig csak június 26-áról ismerjük egy jelentését. Az érintkezéseknek ezzel nem volt végük: Fligely őrnagy – immár Jellačić megbízásából – július 3-án felkereste Ottingert, s a magyar erőkről érdeklődött. Fligely előtte Varasdon találkozott Neustaedterrel, aki ekkor a Zala megyével határos horvát területek védelmi intézkedéseit intézte. Neustaedter a jól működő horvát hírszerzés révén pontos adatokkal rendelkezett a Dráva-vonalra felvonuló magyar csapatokról, s pl. a pesti 1. honvédzászlóalj megérkezését „majdhogynem provokációnak" tekintette; s – utalva Ottinger június 22-i fogadkozására –utasította Fligelyt, mindezt közölje Ottingerrel is.[48] Ottinger azonban meglehetősen hidegen fogadta a bán által a magyar

[44] Lásd erre: Dahlen – Latour, Zágráb, 1848. június 23. KA KM Präs. 1848:2842.; Ottinger – Dahlen, Csáktornya, 1848. június 23. KA KM Präs. 1848:2935. Ottinger fogadalmára utal: Neustaedter – Jellačić, Varasd, 1848. július 4. Magyar fordításban közli: *Hermann – Molnár*, 2000. I. 77–78. o.

[45] Dahlen – Ottinger, Zágráb, 1848. június 22. Másolat. KA KM Präs. 1848:2842.

[46] Dahlen – Latour, Zágráb, 1848. június 23. KA KM Präs. 1848:2842.

[47] Ottinger – Dahlen, Csáktornya, 1848. június 23. KA KM Präs. 1848:2935. Dahlen június 25-én megküldte a levél másolatát Latournak, s sajátkezű kísérőlevelében részletesen beszámolt a Dráva-vonalon lévő, illetve oda várt csapatokról. Uo.

[48] Neustaedter – Jellačić, Varasd, 1848. július 4. Magyar fordításban közli: *Hermann – Molnár*, 2000. I. 77–78. o.

erők felderítésével megbízott Fligelyt, Neustaedternek pedig igen „impertinens” válaszlevelet írt.[49] Nyilván ennek is szerepe volt abban, hogy Csány július 3-án olyan lelkes hangon írt Ottingerről Batthyánynak. Maga a bán július 7-én Latour cs. kir. hadügyminiszternek írott levelében az egyre erősödő magyar fenyegetéssel indokolta azt, hogy miért nem küld erősítéseket az itáliai cs. kir. hadsereg számára.[50]

Július 16-án Csány és Ottinger közösen indultak a drávai védvonal megszemlélésére.[51] Nagykanizsától egészen Batináig haladtak, voltak Eszéken is. Csány úgy vélte, a bán napról napra erélyesebb előkészületeket tesz; Ottinger ebbéli véleményét nem ismerjük.[52] Tény viszont, hogy az elkövetkező napokban is többször egyeztettek a Dráva-vonalon elhelyezendő tüzérségről csakúgy, mint a hadügyminiszteri utasítás alapján a Bács megyébe küldendő erősítés összetételéről.[53]

A Csány és Ottinger rendelkezésére álló erő a 250–290 kilométer hosszú védelmi szakaszon csak határőrizeti feladatokat láthatott el, s semmi esetre sem volt alkalmas még helyi támadó akciókra sem. A mozgósítás során július közepén azonban az eredetileg tervezett nemzetőri létszámnak a kétszerese, 29 000 fő került a Dráva-mentére. A védvonalon található reguláris katonaságot négy sorgyalog zászlóalj, egy honvédzászlóalj, egy vértesezred, két század könnyűlovas (cheveauxlégers) és hat század huszár alkotta. A tüzérséget négy üteg (összesen 24 löveg) alkotta. A teljes létszám tehát valamivel meghaladhatta a 35 000 főt. Ez az erő azonban csak július végéig volt ilyen jelentős. Ekkor két sorezredi zászlóaljat és több ezer nemzetőrt a bácskai hadszíntérre vezényeltek át. A későbbiekben újabb huszárszázadok, egy honvédzászlóalj és két század önkéntes érkezett az őrvonal erősítésére. A létszám szeptember elejére a július közepihez képest kb. 10 000 fővel csökkent.[54] Ennél is nagyobb probléma volt azonban, hogy a nem magyar kiegészítésű csapatokról, valamint a magyar csapatok tisztjeinek egy részéről kiderült: nem lehet maradéktalanul megbízni bennük. Habermann százados, a 16. (Zanini) gyalogezred Légrádra és Domborúra kikülönített két századának parancsnoka június 5-én Ludbreghen tárgyalt Neustaedter ezredessel, a 7. (bródi) határőrezred parancsnokával, s igen lelkes hangon számolt be a horvátok császárhűségéről a budai főhadparancsnokságnak.[55] A 7. Kress könnyűlovas ezred tisztjei júliusban rendszeresen átjártak

---

[49] *Neustaedter*, 1942. II. 45. o. Lásd még Fligely 1848. július 13-án Zágrábból testvéréhez, Adolf Fligelyhez írott beszámolóját a küldetésről, közli: Biographie Seiner Excellenz August von Fligely, Zögling der W[iener] Neustädt[er] Militär Akademie in den Jahren 1822–1829, vefaßt von seiner Großnichte Frau Emilie Haindl. Kontra-Admiralsgattin, geb[oren] von Grohs-Fligely. KA Manuskripte. Allgemeine Reihe №. 127. 80. o.

[50] Jellačić – Latour, Zágráb, 1848. július 7. №. 632/präs. KA KM Präs. 1848:3585.

[51] Lásd Csány – Szemere, ill. Kossuth, Nagykanizsa, 1848. július 16. Mindkettőt közli: *Csány*, 1998. I 110–111. o.

[52] Az útra lásd Csány július 20-án Szemeréhez, Mészároshoz és Kossuthhoz intézett jelentéseit, közli őket: *Csány*, 1998. I. 112–119. o.

[53] Lásd erre: Csány – Mészáros, Nagykanizsa, 1848. július 20., július 30., augusztus 1. Közli: *Csány*, 1998. I. 116., 136–137., 142. o.; Ottinger – Csány, Nagykanizsa, 1848. július 27. MOL Csány-ir. Min. lev. HM №. 41. Ottinger – budai főhadparancsnokság, uo., 1848. augusztus 1. Közli: *Hermann – Molnár*, 2000. I. 95–96. o.

[54] *Urbán*, 1973. 159–169. o.; *Aradi*, 1972. passim; *Urbán*, 1984. 66–70. o.; *Szőcs*, 1972. 70–83. o.; *Szőcs*, 1990. 77–114. o.; *Hermann*, 2008/b. 11–35. o. Mészárosnak az átvezénylésekkel kapcsolatban Csányhoz, illetve Ottingerhez intézett július 23-i és 24-i, valamint augusztus 2-i és 9-i rendeleteit lásd: MOL Csány-ir. Min. lev. HM №. 35., 41., 47. és 49. Ottinger ezzel kapcsolatos rendeleteit lásd: uo. 41. és uo. Magánlevelek. I. sorozat. Ad 109.

[55] Habermann – budai főhadparancsnokság, Domború, 1848. június 6. №. 2. KA KM Präs. 1848:2477. Boineburg altábornagy, helyettes főhadparancsnok június 11-én eredetiben tovább is küldte a jelentést Latournak. Uo.

Varasdra, s ott tájékoztatták a horvát tiszteket a beérkező magyar erőkről.[56] A 7. Hardegg vértesezred parancsnoka arra utasította ezredét, hogy a horvát határt még véletlenül se lépjék át, s egyben miheztartási utasítást kért a budai főhadparancsnokságtól.[57]

Augusztus elején Ottinger és Csány viszonyában is súlyos feszültség keletkezett. Ottinger ugyanis augusztus 2-áról 3-ára virradó éjjel levelet kapott Neustaedter vezérőrnagytól, aki meghívta őt Varasdra azzal, hogy Jellačić találkozni szeretne vele. Ottinger megkérdezte Csányt, elfogadja-e a meghívást, mire az igennel válaszolt, a kormánynak küldött jelentése szerint azért, mert Ottinger becsületességében ugyanúgy megbízott, mint a magáéban. A találkozóról több beszámolót is ismerünk. Ottinger meglehetősen szűkszavú jelentése szerint a bán először megkérdezte tőle, „hogy tehát ellenségesen állunk egymással szemben, ami ellen azon válasszal merészeltem tiltakozni, hogy a legalázatosabb alulírott ilyen feltevésről mit sem tud, sokkal inkább Őfelsége a császár közös érdekében, a magas főhadparancsnokságtól a magyar királyi hadügyminiszter által rendelkezni utasíttatott." A bán ezután beszámolt neki a július 29-én Bécsben Batthyány Lajos miniszterelnökkel és István nádorral folytatott tárgyalásairól, s hogy a Magyar- és Horvátország közötti vitás kérdéseket nem sikerült rendezni. Ugyanakkor felszólította Ottingert, hogy vonja vissza a Dráva mellől a magyar nemzetőri erőket, s megígérte, hogy ebben az esetben ő is hazaküldi, illetve máshová vezényli saját erőit.[58]

Ottinger Csánynak szóban is beszámolt a találkozóról: Jellačić eldicsekedett neki azzal, hogy korábban Innsbruckban, majd később Bécsben hogyan fogadták, s hogy felvetéseire sem Batthyány, sem a találkozón szintén jelenlévő Pulszky Ferenc külügyi államtitkár nem tudott mit mondani. Kifejtette, hogy „ő a magyar koronától Horvátországot elszakasztni nem akarja, de minden igyekezetével, életével arra törekszik, hogy egy nagy, erős, hatalmas Ausztria álljon fenn a Sanctio pragmatica alapján", s hogy „ő kész visszahúzni erejét, ha mi is a visszavonulásra készeknek mutatkozunk, és ezen esetben katonáit Olaszhonba küldendi." Egyben – arra utalva, hogy a cs. kir. hadseregnek a frankfurti német nemzetgyűlés határozata értelmében, más német tagállamok hadseregeihez hasonlóan, fel kell vennie a német színeket – „a németek eránt drasztikus kifejezésekkel élt, kik Ausztriát a francz háborús vészes időben elhagyák, kik azt 1809-ben maga erejére szoríták".[59]

Neustaedter emlékiratai szerint Ottingert, aki éppen akkor érkezett a a varasdi megyeházára, amikor ott az alispán Jellačić tiszteletére díszebédet adott – miután huszártábornoki egyenruhát viselt – eleinte hidegen, de méltóságteljesen fogadták, majd a bán egy mellékszobába invitálta Neustaedterrel, valamint Ferdinand Mayerhofer alezredessel, a monarchia belgrádi konzuljával, a szerb fölkelők nagy pártfogójával együtt. Neu-

---

[56] Neustaedter ezredes, a 7. (bródi) határőrezred parancsnoka Jellačićhoz, Varasd, 1848. július 4., 10., 16. Magyar fordításban közli őket: *Hermann – Molnár*, 2000. I. 77–78., 86., 89. o.

[57] KA AFA Karton 1970 Sonderbestand. Generalkommando in Ungarn 1844-1848. №. 511. Vö.: *Csány*, 1998. I. 133. o. A jelentést és az ezzel kapcsolatban kiadott utasítást Móga János altábornagy, a főhadparancsnokság helyettes vezetője augusztus 2-án másolatban megküldte Latour cs. kir. hadügyminiszternek is. KA KM Präs. 1848:3914.

[58] Lásd erre Ottinger 1848. augusztus 5-i jelentését a budai főhadparancsnoksághoz, közli: *Hermann – Molnár*, 2000. I. 97. o. A találkozóról elterjedt szóbeszédekre lásd: *Pesti Hirlap*, 1848. augusztus 25. №. 143. 797. o. „Sümeg, augusztus 11." (A Pressburger Zeitung alapján.)

[59] Csány – Batthyány, Nagykanizsa, 1848. augusztus 5. Közli: *Csány,* 1998. I. 150–152. o.

staedter szerint a bán valóságos szónoki remekművel kápráztatta el Ottingert, kifejtette neki politikája lényegét, olyan szívhez szóló módon, hogy Ottingernek könnyek csillogtak a szemében, majd kezet adott a bánnak, s kijelentette, hogy az számíthat reá. „Ottinger tábornok meg volt nyerve, s morálisan átlépett a bán táborába" – írja Neustaedter. Majd a beszélgetés befejeztével megnyíltak az ajtók, két tiszt a vállára emelte Ottingert, s a megyeház előtt felsorakozott varasdi nemzetőrség együtt éljenezte a bánt és Ottingert, s az éljenzés áthallatszott a Dráva túlpartjára is.[60]

Kétségtelen tény, hogy Ottingert a bántól hallottak elbizonytalanították. Erre utal, hogy a találkozóról beszámoló jelentésében miheztartási rendeletet kért a budai főhadparancsnokságtól. A főhadparancsnokság azonban azzal válaszolt, hogy miután Ottingert a magyar hadügyminisztérium küldte ki, s attól nyilván kapott utasításokat, „a főhadparancsnokság nincs azon helyzetben, miszerint Önnek saját miheztartási rendeleteket készíthessen."[61]

Csány Ottinger beszámolójából azt a következtetést vonta le, hogy ha a bán, ahogy azt Batthyánynak megígérte, valóban visszavonja csapatait a Dráva mellékéről, akkor a magyar oldalon rendelkezésre álló csapatok egy részét a szerb felkelők ellen lehetne fordítani, s ilyen értelmű javaslatot tett Batthyánynak.[62] (E javaslat megtételére inspirálta Mészáros augusztus 2-án írott, s augusztus 4-én kézhez vett beszámolója is Batthyány és a bán bécsi tárgyalásainak eredményéről.)[63] Batthyány augusztus 8-án kelt válaszában közölte, hogy Csány jelentését megtanácskozta Mészárossal, s mivel az abban foglaltakkal mindketten egyetértettek, felszólítja Csányt annak végrehajtására. Egyben utasította Csányt, hogy az általa sem a Duna bal partjára átszállítandónak, sem „a vigyázó hadi testületnél" használhatónak nem ítélt nemzetőrséget küldje haza.[64]

Maga Csány úgy vélte, remélni lehet a magyar–horvát konfliktus békés elintézését, s rövidesen az ő küldetése is véget ér;[65] vagy ha ez mégsem következne be, legalább arra lehet számítani, hogy Jellačićcsal „egy ideig fegyverre kelni nem fogunk".[66] Ugyanakkor nem zárta ki annak lehetőségét sem, hogy augusztus 9–10. körül mégis megindul a horvát támadás.[67]

Közben Ottinger a Jellačićcsal történt találkozó után – Csány tudta nélkül – elrendelte, hogy ha a horvát csapatok átlépnék a Murát, a parancsnoksága alatt lévő reguláris csapatok szólítsák fel őket a visszatérésre, de ha ennek nem tennének eleget, fegyver-

---

[60] *Neustaedter*, 1942. II. 45–50. o. Nagyjából ugyanilyen értelmű beszámolót közöl a találkozóról *Mészáros*, 1867. I. 120. o.

[61] Ottinger 1848. augusztus 5-i jelentését, s a főhadparancsnokság augusztus 7-i válaszát magyar fordításban közli: *Hermann – Molnár*, 2000. I. 97–98. o

[62] Csány – Batthyány, Nagykanizsa, 1848. augusztus 5. Közli: *Csány*, 1998. I. 150–152. o. Csány ilyen értelmű intézkedéseit lásd: uo. 158–159. o.

[63] Közli: *Urbán*, 1999. II. 988–989. o.

[64] Közli: *Urbán*, 1999. II. 1017. o.

[65] Csány – Batthyány, Nagykanizsa, 1848. augusztus 7. Közli: *Csány*, 1998. I. 155. o.

[66] Csány – Hunkár Antal, uo., ua. Közli: *Csány*, 1998. I. 157–158. o.

[67] Csány – Karl Bubna und Littitz őrnagy, [Nagykanizsa, 1848. augusztus 7?] Magyar fordításban közli: *Csány*, 1998. I. 160–161. o. Arra nincs utalás Csány levelében, hogy miért éppen augusztus 9–10-én számított támadásra. Talán arra gondolt, hogy legkésőbb addigra kiderül, Bécsben a cs. kir. csapatok felvették-e a német színeket.

használat nélkül vonuljanak vissza, s ürítsék ki a Muraközt.[68] Magáról a rendeletről azonban nem értesítette Csányt.

Csány augusztus 8-án vagy 9-én arról értesült, hogy a csáktornyai vagyonosabb lakosok egy része költözködni kezdett „és féltőbb vagyonát a Murán átszállítja, a horvátok berontásábóli félelemből". Csány, attól tartva, hogy ez az egész muraközi lakosság körében pánikot okozhat, Csáktornyára utazott, ahol személyes fellépése révén sikerült is megnyugtatnia az aggódókat. A Muraközben kapott hírekből meggyőződött arról, hogy Jellačić nem vonta vissza csapatait, sőt, azok immáron 16–17 zászlóaljnyi erőre rúgnak. Felkereste Karl Bubna und Littitz őrnagyot, a 9. (Miklós) huszárezred Muraközben állomásozó századainak parancsnokát, s tőle tudta meg, hogy Ottinger milyen utasítást adott ki a horvátok támadó fellépése esetére.[69]

Csány ezt rosszallta, s azonnal levelet írt Ottingernek, amelyben kifejtette: a rendelet felfogása szerint „nem kevesebbet jelent, mint a Magyar Korona egy részét védelem és vérveszteség nélkül a lázadónak zsákmányként átadni – s egyben azt jelenti, hogy a nemzetőröket, akik nemcsak mint magyarok, hanem mint zalaiak, saját földjüket a rablóknak védelem nélkül át nem adhatják – a katonaság részéről támogatás nélkül a túlerő áldozatául hagyni." Ezért ő „sem mint a felelős magyar kormány biztosa, sem mint magyar, a Monarchia érdekében" nem vállalhatja a felelősséget. Kérte Ottingert, még egyszer gondolja át parancsát, s ha továbbra is ragaszkodik ahhoz, akkor ő, Csány, nem tehet mást, mint hogy a nemzetőrséget vonultatja be a Muraköz védelmére, ő maga pedig lemond a biztosi tisztről, s arra kéri a kormányt, nevezzen ki helyette más biztost, „aki állását más szempontból fogja fel, s akinek rendelkezéseihez a tábornok könnyebben alkalmazkodik." Mindez nem személyeskedés részéről, s ha Ottinger beleegyezik az ő nézeteibe, akkor ő vállalja magára a felelősséget.[70]

Mindezt azonnal jelentette a kormánynak is, hozzátéve, hogy nem akarja Ottingert gyanúsítani, „sőt, hiszem, hogy rendelete magosabb stratégiai és monarchiai szempontból eredett, de előttem, jóllehet a monarchia épsége szívemen fekszik, mindenek felett Magyarország áll." Ugyanakkor a rendeletet stratégiai szempontból is hibásnak tartja, mert az egyet jelent a Muraköz elveszítésével, s még ha az ellenség respektálná is a cs. kir. alakulatok fekete-sárga jelvényeit, mi történne a cserbenhagyott nemzetőrséggel; s hogyan lehetne visszafoglalni később az egyszer már elveszített Muraközt? Miután úgy vélte, hogy a jelen helyzetben kormánybiztost könnyebb találni, mint hadvezért, benyújtotta lemondását a kormánynak azzal, hogy ha Ottingerrel nem tudott kijönni, „mit lehetne várnom egy mástul, aki már előre elfogultsággal közeledne hozzám, minek tapasztalata részemről sem szolgálhatandna okul a szimpátiára." Azonban még el sem küldte lemondó levelét, amikor Ottinger közölte vele, hogy ő válik meg a vezérségtől, s azt átadja a rangban legidősebb tisztnek, Milpökh alezredesnek, a 60. gyalogezred parancsnokának. Csány ennek ellenére megmaradt volna lemondási szándéka mellett, mondván, hogy Ottiner lemondása után aligha számíthat Milpökhre vagy más parancsnokra, s kérte a kormányt, hogy mielőbb intézkedjen az ő, ill. Ottinger felváltásáról.[71]

---

[68] A parancsot közli: *Rupprecht von Virtsolog,* 1871. 261–262. o. (dátum nélkül), magyar fordításban: *Gelich*, é. n. I. 179. o. és *Novák*, 1906. 53. o. (Téves, augusztus 19-i dátummal.)

[69] Csány – Batthyány-kormány, Nagykanizsa, 1848. augusztus 10. Közli: *Csány*, 1998. I. 163–165. o.

[70] Csány – Ottinger, [Nagykanizsa, 1848. augusztus 10.] Magyar fordításban közli: *Csány*, 1998. I. 168–169. o.

[71] Csány – Batthyány-kormány, Nagykanizsa, 1848. augusztus 10. Közli: *Csány*, 1998. I. 163–165. o.

Csány rövidesen egy hosszú, sajátkezű válaszlevelet is kapott Ottingertől a hozzá írott levelére. A tábornok közölte, hogy ominózus parancsát tisztjei már előző nap kora reggel megkapták, s Csányt is értesítette volna róla, ha az jelen van. Hozzátette, hogy neki, mint cs. kir. tábornoknak össze kell egyeztetnie a kötelezettségeit a császár és a király iránt, s az a feladata, hogy elkerülje a monarchia népei közötti véres összeütközést. Közölte, hogy igazolni fogja rendeletét, visszautasította Csány szemrehányásait, de egyben visszavonhatatlanul kéri nyugalmaztatását.[72] Minderről még aznap értesítette a budai főhadparancsnokságot azzal, hogy nem ért egyet Csány csapatelhelyezéseivel és rendeleteivel, s ezért nyugalmaztatásáért vagy más alkalmazásáért folyamodik.[73] A jelentésre Mészáros Lázár hadügyminiszter augusztus 17-én válaszolt, s megkérdezte Ottingert, hogy végül is nyugalmaztatását, avagy máshová alkalmaztatását kéri-e.[74] Ottinger azt válaszolta hogy más alkalmazást kér.[75] Erre időközben sor is került, mert Mészáros augusztus 24-én kőszegi dandárparancsnokká nevezte ki.[76] Ő maga egy ideig még a táborban maradt (Csány többször sürgette eltávolítását), majd augusztus végén Sopronba utazott.[77]

A minisztertanács augusztus 12-én tárgyalta Csány augusztus 10-i jelentését. A benne foglaltak komoly vitát okoztak a kormányon belül is; Kossuth egyenesen Ottinger haditörvényszék elé állítását javasolta,[78] s azt indítványozta, hogy Batthyány egy hatvantagú országgyűlési bizottság melléadásával legyen diktátor. Batthyány ezt azzal hárította el, hogy diktátori egyedül István nádor lehetne, ezt viszont Kossuth utasította vissza. Deák, Eötvös Klauzál és Széchenyi kijelentették, hogy „ha dinasztiális kérdés forog fenn", akkor kilépnek a kormányból. Nyilván az ő sürgetésükre került be a minisztertanácsi határozatba az a pont, mely szerint egyes miniszterek úgy vélik, hogy az erőszakos megoldás elkerülése érdekében a miniszterek mindegyikének le kellene mondania posztjáról. Végül a kormány „a haza szent nevében" felszólította Csányt, hogy maradjon meg posztján. E minisztertanács következménye volt Batthyány augusztus 13-i rendelete az önkéntes mozgó nemzetőrség felállításáról.[79]

A kormány álláspontjáról Szemere Bertalan belügyminiszter értesítette Csányt azzal, hogy ha Csány távozna kormánybiztosi posztjáról, „éppen ellenkezőleg cselekednék meggyőződésével, éppen azon kötelességét nem teljesítené, minek nemteljesítését" Ottingernél helytelenítette. A kormány tehát nem fogadja el lemondását, s kéri, hogy ma-

---

[72] Ottinger – Csány, h. és d. n. [Nagykanizsa, 1848. augusztus 10.] MOL Csány-ir. 14. doboz. Vegyes ir. Ismerteti: *Csány*, 1998. I. 169. o.

[73] Ottinger – budai főhadparancsnokság, Nagykanizsa, 1848. augusztus 10. Magyar fordításban közli: *Hermann – Molnár*, 2000. I. 99–100. o. Augusztus 16-án Latour cs. kir. hadügyminiszternek is sajátkezű jelentésben számol be a történtekről. KA KM Präs. 1848:4334.

[74] Magyar fordításban közli: *Hermann – Molnár*, 2000. I. 104. o.

[75] Lásd erre augusztus 26-i jelentését a budai főhadparancsnoksághoz, közli: *Hermann – Molnár*, 2000. I. 107. o.

[76] Mészáros – Csány, Budapest, 1848. augusztus 24. MOL Csány-ir. Min. lev. HM №. 56.

[77] Lásd erre augusztus 26-i jelentését a budai főhadparancsnoksághoz, közli: *Hermann – Molnár*, 2000. I. 107. o. Csány nézetére lásd: *Csány*, 1998. I. 199., 202. o.

[78] Kossuth augusztus 14-én Csányhoz írott levele szerint ezt a minisztertanács el is fogadta volna. KLÖM XII. 723. o.

[79] A minisztertanácsra lásd: *Széchenyi*, 1978. 1304–1305. o.; KLÖM XII. 708–709. o.; *F. Kiss*, 1989. 63. o.; *Urbán*, 1986. 453–455. Lásd még: *Aradi*, 1972. 50–52. o.; *Urbán*, 1984. 70–72., *Szőcs*, 1990. 104. o., *Urbán*, 2007. 255–257. o. Batthyány augusztus 13-i rendeletét közli: *Urbán*, 1999. II. 1055–1056. o.

radjon meg a helyén.[80] Hasonló értelmű, sajátkezű levelet írt Csánynak augusztus 14-én Kossuth Lajos pénzügyminiszter is.[81]

Augusztus 12-én maga Batthyány is írt Csánynak, még Csány augusztus 10-i jelentésének vétele előtt, s ebben arra utasította, hogy Jankovich László verőcei főispán kérésére elegendő fegyveres erőt bocsásson rendelkezésére Verőce megye és Eszék biztosítására. Miután ezt Jellačić valószínűleg ürügyül fogja felhasználni arra, hogy csapataival átkeljen Dráván, ezért Csány a rendelkezésére álló nemzetőrséget ne bocsássa haza, hanem a főbb pontokon összpontosítsa. Az utasítás írása közben jött meg Csány augusztus 10-i jelentése; Batthyány válaszként közölte, hogy miután Mészáros Lázár a táborban van, az ő visszatérése után fognak intézkedni a tárgyban. Majd tőle szokatlan módon, sajátkezű utóirattal látta el a levelet: „Bízva hazafiságában, felteszem Önről, hogy legalább is addig nem fogja elhagyni helyét, míg materiális időnk nem lesz azt legalább féligmeddig betölteni." Végül közölte, hogy augusztus 10-én megverték a szerbeket.[82]

Mint láttuk, Ottinger a Dráva-vonal parancsnokságát ideiglenesen Milpökh József alezredesnek, a 60. gyalogezred parancsnokának – mint a táborban lévő legmagasabb rangú tisztnek – adta át.[83] Milpökh 1798-ban Pozsonyban, német anyanyelvű nemesi családban született, 1810-ben lépett katonai pályára, 1841-ben lett őrnagy, 1848. április 29-én ezredes a 60. gyalogezredben. Az alezredes a fővezérség átvételét illetően szabódott, mondván, hogy az Ottinger parancsnoksága alá tartozó 9. huszárezred parancsnoka, a Körmenden tartózkodó Franz Deym ezredes magasabb rangú nála, s ezért neki kellene átvennie a vezérséget.[84] Csány azonban úgy vélte, miután Deym „Vas megyében, tehát a Dráva-vonalon kívül levén, az itteni parancsnokság nem illetheti mindaddig, amíg ő a körülményeknél fogva Körmendről ide rendeltetni nem fog". Miután újabb hírek érkeztek arról, hogy Jellačić Verőce megyében katonai akcióra készül, Csány augusztus 11-én kelt jelentésében megkérdezte Batthyányt, hogy ezt a kormány háborúnak tekinti-e, majd tekintettel a helyzetre „az Istenért" kérte, „küldjön a minisztérium olyan katonai parancsnokot, aki nem csupán monarchiai szempontbul veszi a dolgokat, és aki a magyart és kaiserlicher königlicher Generalt [cs. kir. tábornokot] személyében úgy tudja azonosítani, hogy a magyar a k. és k.-nak [cs. kir.-nek] alárendeltje ne legyen."[85]

Csány augusztus 13-án Milpökh-kel Csáktornyára utazott, megtekintették a védelmi állást, majd néhány sorezredi és huszár törzstiszttel haditanácsot tartottak, melyen úgy döntöttek, hogy „hogy Jellačićnak, illetőleg Neustaedternek áttörése esetében, bárminő erővel történjen is az, a magyar földet védetlenül elhagyni, átengedni nem szabad, és átengedni nem fogjuk – de fájdalom, nem tagadhattuk egymás ellenében, hogy azt megvé-

[80] Szemere – Csány, Budapest, 1848. augusztus 12. Közli: *Urbán*, 1999. II. 1050–1051. o.

[81] Közli: KLÖM XII. 722–724. o.

[82] Közli: *Urbán*, 1999. II. 1051–1052. o.

[83] Milpökhre lásd: *Bona*, 2000. 51–519. o.

[84] Lásd erre Milpökh augusztus 11-én délután 5 órakor Csányhoz intézett átiratát, magyar fordításban közli: *Hermann – Molnár*, 2000. I. 100. o., valamint Csány augusztus 11-i jelentését Batthyányhoz, illetve aznapi válaszát Milpökh-höz, eredetiben és magyar fordításban közli őket: *Csány*, 1998. I. 171–173. o. Milpökh-re lásd: *Bona*, 2000. 518–519. o.; Deymre lásd: *Hermann Róbert:* Az 1848–1849-es szabadságharc nagy csatái. (Nagy Csaták.) Budapest, 2004. 161. o.

[85] Csány – Batthyány, Nagykanizsa, 1848. augusztus 11. Közli őket: *Csány*, 1998. I. 171–172. o. Hasonló értelemben írt augusztus 12-én Mészárosnak is: uo. 177–179. o.

deni mostani erőnkkel képesek nem vagyunk".[86] Csány egyébként úgy vélte, hogy az eddigi, kordon-jellegű védelem helyett három ponton kellene koncentrálni a rendelkezésre álló erőket az esetleges támadás könnyebb visszaverése érdekében.[87]

Másnap, augusztus 14-én Csány megkapta Szemere augusztus 12-i levelét, s válaszában közölte, hogy egyelőre folytatja biztosi hivatalát, de amint a helyzet megoldódik, befejezi azt, „mert bizon-bizon nem lehet ezekkel a katonai parancsnok urakkal úgy munkálódni, mint azt hazafiúi meggyőződéssel követelni kell."[88] Milpökhről kimondottan rossz véleménnyel volt: „…nem ide való ember, őbenne nincs semmi magyar szellem, de semmi; előttem tartózkodó, de nem kerülheti el mindenben a figyelmet; észrevenni rajta, hogy a régi rendszernek bálványozója, a minisztériumról mélen hallgat, ha szó van róla; bosszontja, hogy a Württemberg-huszárok közül [ti. az 1848. május 29-én Galíciából hazaszökött 6. huszárezredi huszárok közül] nehányot halállal nem büntettetnek. Ez itt hasznot bizonyosan semmit nem hajt a hazának…" – írta róla augusztus 18-án.[89]

A hadügyi államtitkár – Melczer Andor

Augusztus 12-én a minisztertanács úgy döntött, hogy Csány kérésének megfelelően az Óbecsén dandárparancsnokként szolgáló Fackh József ezredest bízza meg a Dráva-vonal parancsnokságával, s az ő megérkezéséig Melczer Andor ezredest, a hadügyminisztérium államtitkárát küldik fővezérként a Dráva-vonalra.[90] Másnap, 13-án Batthyány Lajos miniszterelnök ki is nevezte fővezérré Melczert, azzal, hogy tegyen meg minden intézkedést a védvonal biztosítására, s minden Horvátország felől jövő támadást fegyveres erővel verjen vissza.[91]

Melczer Borsod megyei nemesi családból származott, apja hétszemélynök volt. 1820-ban lett hadnagy a cs. kir. hadseregben, 1845-től volt ezredesi rangban a 19. (Schwarzenberg) gyalogezredben. 1848 tavaszán és nyarán részt vett az észak-itáliai harcokban, június 30-án nevezték ki a magyar hadügyminisztérium államtitkárává, de csak augusztus elején tért haza. (Rövid itthoni ténykedése után, szeptember 12-én lemondott, szeptember 19-én átadta hivatalát Gombos Imre alezredesnek. Időközben az uralkodó visszahelyezte ezrede élére. 1849. augusztus közepén már egy cs. kir. dandár élén vett részt a komáromi magyar hadsereg elleni hadműveletben.)[92]

Melczer el is utazott a táborba, majd Batthyány augusztus 14-én – a minisztertanács aznapi döntése alapján – immáron csupán a Dráva-vonal megszemlélésére küldte ki őt. A minisztertanács utasítása szerint Melczernek biztos értesüléseket kellett szereznie a

---

[86] Csány – Batthyány, Nagykanizsa, 1848. augusztus 14.; uő. – Kossuth, uo., ua.; uő. – Karl Bubna und Littitz, uo., ua. Közli őket: *Csány*, 1998. I. 179–182., 184–187. o.

[87] Csány – Mészáros, Nagykanizsa, 1848. augusztus 12. Közli: *Csány*, 1998. I. 177–179. o.

[88] Csány – Szemere, Nagykanizsa, 1848. augusztus 14. Közli: *Csány*, 1998. I. 183–184. o.

[89] Csány – Batthyány kormány, h. és d. n. [Nagykanizsa, 1848. augusztus 18.] Közli: *Csány*, 1998. I. 198–200. o.

[90] KLÖM XII. 709. o. és *F. Kiss,* 1989. 63. o. Mindkét közlésben tévesen Juck ezredes szerepel. Vö. Szemere aznap Csányhoz intézett levelével, közli: *Urbán*, 1999. II. 1050–1051. o.

[91] Batthyány augusztus 13-i utasítását Melczerhez közli: *Urbán*, 1999. II. 105–1058. o.

[92] Melczerre lásd: *Bona*, 2000. 742–743. o.

Dráva túlparti horvát csapatösszevonások mértékéről, s ha az ezek nagyságáról szóló hírek megerősödnének, fel kellett szólítania Jellačićot, hogy a Batthyányval Bécsben kötött szóbeli megállapodás értelmében vonja vissza csapatait a Drávától. Ha Melczer szerint tartani lehet a horvát támadástól, szólítsa fel a bánt, hogy szedesse fel a varasdi hidat mindaddig, amíg a béke helyre nem áll. Ha a bán ezen feltételek teljesítésére nem hajlandó, ő maga éjjel rontassa le (Kossuth szerint: lövesse össze) a varasdi hidat. Emellett nyilatkozatot kellett kérnie minden tiszttől, hajlandó-e az V. Ferdinánd által megerősített magyar minisztérium rendeletei folytán minden, akármilyen zászló alatt harcoló ellenséggel szembeszállni. A nemmel válaszolókat szólítsa fel kilépési kérelmük beadására, s helyüket rangidősség alapján töltse be, s akár altisztekből is nevezhet ki századosokat.[93] Úgy tűnik, hogy Melczer még nem érkezett meg a táborba, amikor Batthány utasítása már ott volt; s Ottinger mind magyar másolatban, mind német fordításban sietett azt Latour cs. kir. hadügyminiszternek „kegyes betekintés végett" megküldeni.[94]

Melczer augusztus 16-án már a táborban volt, tanácskozott Csányval, s megegyeztek abban, „hogy azon csekély számú sorkatonaságot, amely még táborunkban létez, nem nélkülözhetjük, és abban, hogy védetlen átengedni földünket az ellenségnek nem szabad". Ugyanakkor Melczer úgy vélte, a varasdi híd lebontása fölösleges, mert ha Jellačić támadni akar, nincs a varasdi hídhoz kötve. Abban állapodtak meg, hogy Melczer augusztus 18-án Csány nélkül a Muraközbe utazik, „hogy katonatársaivali tanácskozásban annál részrehajlatlanabbul ítélhessen." Augusztus 17-én ismét tanácskoztak, s Melczer javaslatára Csány beleegyezett abba, hogy két század sorkatonát és egy század könnyűlovast küldjenek Szlavónia biztosítására.[95] Csány ez alkalommal olvasta fel neki Batthyány augusztus 14-i határozott hangvételű rendeletét, s jelentése szerint Melczer „csudálkozott a szolgálot nemén, minőségén, miből előttem bebizonyodott, hogy ő idegen a magyar dolgok fordulatában, és hogy ő lehet magyar politikus is, de most nem más, mint olyan osztrák mintájú katona, ki a polgári hivatalt, olyat, mint egy biztos, természet elleni dolognak tart." Csány szerint míg ő maga őszintén kifejtette véleményét, Melczert tartózkodónak találta, „látszott rajta Ottingernek és Milpökhnek befolyása, vagyis egészen azok kifolyása volt." Úgy vélte, Melczer aligha közölte a tisztikarral a kormány azon rendeletét, „miszerint elmehet, ki velünk tartani nem akar, és miszerint helyettesítendők tüstént mások."[96] Néhány nappal később pedig úgy nyilatkozott róla, hogy „igen-igen derék úr, de a magyar reformidővel ismeretlen, azért a körülményeket alaposan itt felfogni nem képes, majd Pesten két hó múlva, mint államányi titkár másképpen fog viszonyaink felett ítélni, – s a nemzet személyében egy jeles hivatalnokot nyerni."[97]

---

[93] Batthyány augusztus 14-i utasítását Melczerhez közli: *Urbán*, 1999. II. 1062–1063. o. A minisztertanács augusztus 14-i határozatát közli: KLÖM XII. 721–722. o. és *F. Kiss*, 1989. 63–64. o. Vö. még: *Urbán*, 2007. 257. o. Lásd még Kossuth aznapi levelét Csányhoz, közli: KLÖM XII. 722–724. o. Ismerteti: *Rupprecht von Virtsolog*, 1871. 262–263. o., ennek nyomán: *Gelich*, é. n. I. 179. o.

[94] Ottinger – Cs. kir. hadügyminisztérium, Nagykanizsa, 1848. augusztus 16. KA KM Präs. 1848:4334. Ugyanakkor nincs nyoma annak, hogy az ezt megelőző időszakban jelentéseket küldött volna Latournak.

[95] Melczer és Csány tanácskozására lásd Csány 1848. augusztus 16–17-i jelentését Batthyányhoz, augusztus 16-i levelét Kossuthhoz, valamint 18-i jelentését a kormányhoz, közli őket: *Csány*, 1998. I. 188–189., 191–193., 198–199. o.

[96] Csány – Batthyány kormány, [Nagykanizsa, 1848. augusztus 18.] Közli: *Csány*, 1998. I. 198–200. o.

[97] Csány – Batthyány, Nagykanizsa, 1848. augusztus 21. Közli: *Csány*, 1998. I. 201–202. o. és *Urbán*: Batthyány-i. 1113–1115. o.

Melczer augusztus 19-én Nagykanizsáról küldött jelentésében közölte, hogy a reguláris katonaságnál mind a magasabb, mind az alacsonyabb beosztású tiszteket, illetve a legénységet megbízhatónak találta, s ezért az augusztus 14-i rendeletben követelt nyilatkozatok megtételét célszerűtlennek találta, miután az csupán arra mutatna, hogy a kormány nem bízik a tisztikarban. A horvát támadást lehetségesnek vélte, de nem bizonyosnak; a varasdi híd lebontása ellen pedig katonai érveket hozott fel.[98] Batthyány utasításának tartalmát Milpökh alezredes jelentette Gustav von Wasa herceg, altábornagynak, a 60. gyalogezred parancsnokának is azzal, hogy Melczer vonakodik végrehajtani a parancsot.[99] Valószínűleg ezzel összefüggésben az ezred tisztikara báró Liebenberg hadnagyot küldte miheztartási parancs végett Latour cs. kir. hadügyminiszterhez, aki csupán ennyit mondott: „Önök egy magyar ezrednél szolgálnak, a magyar hadügyminisztérium alá vannak rendelve; ez okból nem adhatok Önöknek miheztartási parancsot."[100]

Melczer augusztus 20-án Franz Begg őrnagyot, a 48. (Ernő főherceg) gyalogezred 3. zászlóaljának parancsnokát küldte parlamenterként Varasdra Neustaedter vezérőrnagyhoz, az ottani horvát erők parancsnokához. Neustaedtert nem találta ott, az ő távollétében Daniel Rastić ezredessel, a 9. (pétervváradi) határőrezred (volt) parancsnokával tárgyalt. Begg – Melczer nevében – Batthyány augusztus 14-i utasításának szellemében felszólította Rastićot, hogy a horvátok – a Batthyány és a bán bécsi tárgyalásain az utóbbi részéről is elhangzott szóbeli ígéret értelmében – vonják vissza erőiket a Drávától. Rastić erre közölte, hogy ezt sem ő, sem Neustaedter nem, csupán a bán eszközölheti. A kérést azonnal továbbítja a bánhoz, de nem hisz annak kedvező sikerében. Majd némileg önellentmondó módon azt mondta, hogy Batthyány és a bán bécsi találkozója alighanem eredménytelen marad, mert a békéltetési kísérletek teljesen kudarcot vallottak; ugyanakkor hangsúlyozta, hogy a horvát félnek nincsenek támadó szándékai. Rastić azt is elmondta, hogy a bán több, megbízhatatlan fegyelmű alakulatot visszavont a Drávától, éppen azért, hogy elkerüljék a véletlen összecsapást; ugyanakkor a horvátok tudatában vannak annak, hogy a magyarok csak azért vonták vissza csapataik egy részét a Drávavonalról, hogy azokat a szerb felkelők ellen fordítsák, nem pedig azért, hogy ezzel a Horvátországgal szembeni békés érzelmeiket mutassák. Rastić kijelentette: nem tanácsolja a bánnak a varasdi Dráva-híd elbontását, mert ez mindkét oldalon csak az elkeseredettséget növelné; többek között azért is, mert ez mindkét oldalnak a másik parton is szőlővel rendelkező birtokosainak érdekeit sértené a szüret előtt; s hátrányosan befolyásolná a kereskedelmi kapcsolatokat is. Rastić szerint a horvát nép nem táplál ellenséges érzelmeket a magyarokkal, csupán azok képviselőivel és kormányával szemben; s ha ezek végre felhagynak konokságukkal, s elfogadják a bán igazán enyhe feltételeit, a béke azonnal helyreállhat a két ország között. (Rastić kijelentéseinek az ad némi pikantériát,

---

[98] Közli: *Urbán*, 1999. II. 1098–1100. o. – *Rupprecht von Virtsolog*, 1871. 263–264. o., s az ő nyomán *Gelich*, é. n. I. 179. o. szerint Melczer egy, Mészároshoz intézett energikus hangvételű magánlevélben tiltakozott a rendelet végrehajtása ellen, mondván, hogy az minden hivatalos formát nélkülöz, mert nincs rajta sem a király, sem a nádor aláírása, s követelte annak visszavonását. Mindez elképzelhető, de Melczer jelentéséből inkább az tűnik ki, hogy különböző indokokkal lényegében elszabotálta az utasítás végrehajtását, de nem tiltakozott ellene.

[99] Mindezt Wasa altábornagy augusztus 21-én mondta el a Bécsben tartózkodó Johann Kempen von Fichtenstamm vezérőrnagynak. Lásd: Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen von 1848–1859. Hrsg. von *Josef Karl Mayr.* Wien und Leipzig, 1931. 107. o.

[100] *Rupprecht von Virtsolog*, 1871. 267. o., ennek alapján – tévesen a bán támadása utánra téve az epizódot – *Gelich*, é. n. I. 181. o.

hogy 1848 nyarán ezredének szerb katonái szabályosan elkergették őt, s a bán ezután alkalmazta őt; ugyanakkor a lázadó határőrök a bán de facto szövetségesei voltak.) Begg – jelentése szerint – igyekezett cáfolni Rastić állításait, azonban minden látható eredmény nélkül. Begg jelentését Melczer augusztus 23-án továbbította Mészárosnak.[101]

Időközben Csány is némileg megenyhült Melczer iránt, mert augusztus 26-án már azt írta róla Mészárosnak, hogy noha Melczer csak rövid ideig tartózkodott a táborban, „úgy fogta fel itteni állásunkat, hogy jelentése a szükség által követelt intézkedésekre kellő befolyással leend."[102] Melczer végül augusztus 27-én érkezett vissza fővárosba.[103]

A bizonytalankodó huszárgenerális: Teleki Ádám gróf

Közben eldőlt, hogy Melczer helyett nem a Csány által javasolt Fackh József vezérőrnagy, hanem Teleki Ádám vezérőrnagy, pesti dandárparancsnok veszi át a Dráva-vonal fővezérségét, akit augusztus 20-án neveztek ki a Dráva-vonal parancsnokává.[104]

Teleki ekkor hatvan éves volt, 1814-ben lett hadnagy a cs. kir. hadseregben, 1841-ben lett ezredesként a jászkunsági kiegészítésű a 12. (Nádor) huszárezred parancsnoka, 1816-ban lett cs. kir. kamarás. Egyik testvére, Teleki József gróf Erdély kormányzója, a Magyar Tudós Társaság (Akadémia) első elnöke volt, féltestvére pedig Teleki László gróf, a magyar főrendi reformellenzék egyik kiemelkedő személyisége. 1848. április 25-én léptették elő vezérőrnaggyá, s nevezték ki a brünni dandár élére, ahonnan májusban saját kérésére helyezték át a pesti dandárparancsnokság élére. Az adatok szerint részt vett az 1847–1848. évi utolsó pozsonyi országgyűlésen, sőt, 1848. július–augusztus folyamán a népképviseleti országgyűlés főrendi házának is tagja volt, s maga vette át az országgyűlési irományokat.[105]

Teleki augusztus 22-én indult el Pestről, s 24-én vette át a parancsnokságot.[106] Egykori beosztottja, a korábban a 12. (Nádor) huszárezredben alatta szolgáló Görgei Artúr egy hónappal később így jellemezte: „Telekit személyesen ösmerem, és teljes meggyőződésem, hogy rosszabb vezér nincsen széles Magyarországon: sőt, ő teljességgel nélkülözi mindazon tulajdonságokat, kik egy vezérhöz megkívántatnak."[107]

---

[101] Begg – Melczer, Csáktornya, 1848. augusztus 22. MOL HM Ált. 1848:5385. Mellette Melczer – Mészáros, Nagykanizsa, 1848. augusztus 23. №. 185. Melczer augusztus 23-i jelentésének csak a szintén általa készített augusztus 28-i kísérőiratát lásd közli: *Urbán*, 1999. II. 1150–1151. o.

[102] Közli: *Csány*, 1998. I. 215–217. o. – Mészáros Lázár emlékirataiban úgy vélte, Melczer „már politikailag dolgozott, titkosan a másik részhöz hajlott, de nyilvánosan sem nem ártólag, sem nem használólag, vagy talán ildomosan ártólag kötelességében eljárni látszatott." (A nyomtatott kiadásból kimaradt, a kéziratból közölve. MTA Kt. Kit. Történelem. 2-r. 105.) *Mészáros*, 1867. I. 117. o. is elítélően szól Melczerről, de a kéziratot megnyirbálva kiadó Szokoly Viktor húzásainak köszönhetően úgy tűnik, mintha a szövegben Telekiről lenne szó.

[103] Melczer – Mészáros, Pest, 1848. szeptember 1. MOL H 76. Mészáros Lázár verbászi iratai. 2. sorozat. №. 47.

[104] Mészáros Lázár hadügyminiszter kinevezési rendeletét közli: *Hermann – Molnár*, 2000. I. 104. o. Vö.: *Urbán*, 1999. II. 1113. o.

[105] Telekire lásd: *Bona*, 2000. 745–746. o. és *Bona Gábor:* Teleki Ádám. In: *Praznovszky Mihály – Rozsnyói Ágnes* (szerk.): Teleki és kora. Salgótarján, 1987. 55–60. o.

[106] Lásd erre Mészáros augusztus 21-i jelentését Batthyányhoz, s Teleki augusztus 24-i jelentését a hadügyminisztériumhoz, közli: *Hermann – Molnár*, 2000. I. 106. o.; illetve Csány aznap kelt leveleit, közli: *Csány*, 1998. I. 208., 211., 214. o.

[107] Görgei – Batthyány, Ercsén [Ercsi], 1848 szeptember 27. Közli: *Görgey István:* 1848 júniusától no-

Csány augusztus 24-én megállapodott vele, hogy másnap Csáktornyára utaznak a muraközi védelmi készületek megszemlélésére. Augusztus 27-én ugyan némi vita keletkezett közöttük, ugyanis Csány ragaszkodott a Dráva túlpartján fekvő Légrád megszállásához, mondván, hogy az ott állomásozó gyalogszázad akár a kötélhídon, akár az ott lévő csónakokon bármikor visszavonulhat az innenső partra, Teleki viszont ellenezte azt. Csány erre kijelentette, hogy mind politikai, mind stratégiai tekintetből magára vállalja a felelősséget, mire Teleki beadta a derekát.[108] Ebben utólag a hadügyminisztérium állásfoglalása is megerősítette Csányt.[109]

Ugyanakkor sokkal jobbak voltak a benyomásai Telekiről, mint Melczerről. „Gróf Teleki vezérőrnagy úr, úgy bánik velem, mint illik katonai parancsnokhoz, megmondja egyenesen véleményét, és ez jól van; – írta Batthyánynak augusztus 29-én – ha nézetben nem egyezünk, felterjesztjük azt, határozzon a minisztérium, addig én a felelősséget viselem. Vannak dolgok, miket a strategiai tekintet talán így, a politikai amúgy kíván intéztetni; vannak, miknél a stratégiával politikát kell kapcsolatba hozni."[110] Amikor egymás után érkeztek a hírek a nem magyarországi kiegészítésű lovas alakulatok megbízhatatlanságáról, Teleki és Csány együtt intézkedtek azok mielőbbi eltávolításáról.[111]

Szeptember 5-én Csáktornyán tartottak haditanácsot, ahol Csány kijelentette, „hogy védetlenül egy talpa[lat]nyi földet sem szabad átengedni",[112] s ebbéli nézetének sikerült megnyernie Telekit és a magas rangú tiszteket is.[113] A csapatok minél gyorsabb mozgathatása érdekében elhatározták, hogy Letenyénél két hidat csináltatnak.[114] Szeptember 7-én Csány már azt közölte Telekivel, hogy a hídépítési munkák túlzottan lassan haladnak, pedig „nekünk hitem szerint nem szabad késnünk ágyúink közelebb hozásával, és nem lehet késnünk a honvédzászlóaljnak közel felállításával Muraközhöz, honnén meglepetés esetében a szükséghez képest használhassuk."[115]

Jellačić szeptember 6-án a déli órákban kapta meg V. Ferdinánd 1848. szeptember 4-én hozzá intézett, őt a báni és egyéb méltóságaiba visszahelyező kéziratát. A bán már augusztus végén tudott a készülő rehabilitációról, s már a kézirat megérkezte előtt kiadta

---

vemberéig. – Okmánytár. S. a. r.: *Katona Tamás*. (Bibliotheca Historica.) Budapest, 1980. 179. o. Görgei már korábban sem túl nagy tisztelettel nyilatkozott Telekiről. *Görgey István:* Görgey Arthur ifjúsága és fejlődése a forradalomig. Budapest, 1916. 203–204., 241–242. o.

[108] Csány – Mészáros, Nagykanizsa, 1848. augusztus 27. Közli: *Csány*, 1998. I. 220–221. o.

[109] Melczer – Csány, Budapest, 1848. szeptember 1. №. 967/k.mo. MOL Csány-ir. Min. lev. HM №. 58.

[110] Lásd: *Csány*, 1998. I. 225. o. és *Urbán*, 1999. II. 1161. o. – Mészáros emlékirata szerint Teleki „sem erélyes-, sem eszélyességéről nem nagy hírben álló" parancsnok volt, akit a kormány azért volt kénytelen oda küldeni, mert a többi megkeresett tábornok „vagy betegnek, vagy roskatagnak, vagy tehetetlennek nyilvánította magát, s így ha Bácsba menni amúgy is nem szándékozom vala, legörömestebb magamat küldöttem volna oda." *Mészáros*, 1867. I. 120. o. (Teleki jellemzése a nyomtatott kiadásból kimaradt, a kéziratból közölve. MTA Kt. Kit. Történelem. 2-r. 105.)

[111] Csány – Batthyány, Nagykanizsa, 1848. szeptember 2. Közli: *Csány*, 1998. I. 239–240. o.

[112] Csány – Kossuth, Csáktornya, 1848. szeptember 5. Közli: *Csány*, 1998. I. 255. o.

[113] „Mint bizonyosat mondhatom, mennyire tanácskozásomnak eredményére a katonasággal számolva bizonyosat mondhatni, hogy védeni fogjuk földünket, de megvédeni, ha az ellenség erősen ront be, nem fogjuk." Csány – Kossuth, Nagykanizsa, 1848. szeptember 6., uő. – uő., uo., szeptember 7. éjfélkor.; uő. – Batthyány, Letenye, szeptember 9. Közli: *Csány*, 1998. I. 257., 259., 263. o.

[114] Lásd erre Csány e napokban kelt jelentéseit, közli: *Csány*, 1998. I. 252., 254., 256–257., 260. o.

[115] Csány – Teleki, h. és d. n. Közli: *Csány*, 1998. I. 261–262. o.

az előnyomulásra vonatkozó parancsokat.[116] Ugyanezen a napon felszólította Telekit, nyilatkozzék, vajon még mindig cs. kir. tábornoknak tartja-e magát, mire Teleki igennel válaszolt, hozzátéve, hogy mint ilyen, a király által kinevezett magyar hadügyminiszternek van alárendelve.[117]

E napokban Csány úgy vélte, a horvát támadás rövidesen bekövetkezik, s nem sok eredményt várt Batthyány és Deák bécsi tárgyalásaitól sem, mondván, attól tart, „hogy a felső parancsnak Jellačić engedelmeskedni nem fog. Verőcén egyenesen kinyilatkoztatta bejövetelét, nem a nemzet, hanem annak miniszterei ellen."[118] „Ha a bécsi kísérlet az ország részéről nem sikerült – írta szeptember 9-én –, körülményeink nagy változást szenvednek, méltóztassék engemet magam alkalmazása végett utasítani, hogy teendőim közben a kellő irányt el ne tévesszem." Ugyanezen a napon ő is megkapta a már említett szeptember 4-i királyi kéziratot. Csány „cselszövények nyomorú következményének" vélte azt, miután nem volt rajta miniszteri ellenjegyzés.[119]

Szeptember 8-án Teleki is megkapta a szeptember 4-i manifesztum nyomtatott példányát – a horvát előőrsöktől. Miután a kéziraton nem volt miniszteri ellenjegyzés, s ő maga semmilyen más formában, sem a nádortól, sem a budai főhadparancsnokságtól nem értesült róla, azonnal levelet írt a nádornak, s megkérdezte tőle, mit tegyen, ha a bán serege fegyverrel a kézben lépné át a határt. Ugyanakkor írt Jellačićnak is, és kérte, amíg a nádorhoz küldött futára vissza nem tér, azaz legalább 48 óra hosszan, halassza el az ellenségeskedések megkezdését, nehogy véres összeütközésre kerüljön sor. Hivatkozott a bán ismert lojalitására, s kérte, legyen tekintettel az ő és csapatai kétes (hamis) helyzetére.[120]

Jellačić szeptember 9-én már értesült arról, hogy Bécsben az uralkodó kitérő választ adott a felterjesztett pénzügyi és katonaállítási törvényjavaslat szentesítését kérő országgyűlési küldöttségnek, s hogy a Batthyány-kormány ezzel gyakorlatilag lemondottnak tekinthető. Ezen a napon a horvátok lezárták a varasdi Dráva-hidat. Ebből nyilvánvalóvá vált, hogy a támadás már csak órák kérdése.[121] A bán szeptember 10-én válaszolt Teleki szeptember 8-i levelére. Kijelentette, hogy Teleki hamis helyzetének rövidesen vége lesz; az uralkodó őt, Jellačićot visszahelyezte méltóságaiba, s hű szolgájának nevezte; mindazok tehát, akik ellene működnek, éppen az ellenkezői annak. Teleki egy megszűnt minisztériumot védelmez csapataival; Batthyány és Esterházy lemondtak, Széchenyi elmenekült Pestről. Szégyen, bűn lenne, ha Teleki cs. kir. csapatokat vezényelne ellene; s ezt a cs. kir. hadsereg kilenctized része sem akarná. Teleki nyújtsa tehát kezét, s vegyen részt a jó ügy győzelmében.[122]

---

[116] Wilhelm Hompesch naplója, 1848. szeptember 6. *Hauptmann*, 1975. II. 195–196. o.

[117] Teleki szeptember 6-i válaszát ismerteti: *Spira*, 2001. 255. o.

[118] Csány – Batthyány, Nagykanizsa, 1848. szeptember 6. Közli: *Csány*, 1998. I. 256. o.

[119] Csány – Batthyány, Letenye, 1848. szeptember 9. Közli: *Csány*, 1998. I. 263–264. o. és *Urbán*, 1999. II. 1248–1249. o.

[120] Teleki – Jellačić, Letenye, 1848. szeptember 8. Szeptember 9-i dátummal közli: *Hauptmann*, 1975. 268–269. o. Szeptember 8-i dátummal ismerteti: *Spira*, 2001. 255–256., 440. o. A nádorhoz írott levél eredetije nem ismert, de megvan a nádor szeptember 10-én kelt válasza. HL 1848-49. 2/41. (Teleki periratainak 7. számú melléklete.)

[121] Lásd erre: Csány – Batthyány-kormány, Letenye, 1848. szeptember 9. éjfélkor; uő. – Zala megye, uo., ua. Közli: *Csány*, 1998. I. 265., 267. o.

[122] Jellačić – Teleki, Varasd, 1848. szeptember 10. Eredeti tisztázat. HL 1848-49. 2/49a 1/2. Teleki periratai №. 5. A fogalmazvány alapján közli: *Hauptmann*, 1975. 269–271. o. Ismerteti: *Spira*, 2001. 256., 440. o.

A bán egyik segédtisztjét, Wilhelm Hompesch grófot bízta meg a levél kézbesítésével, aki Letenyénél találkozott Telekivel.[123] Teleki aznap írott válaszában közölte: örömmel veszi, hogy a bán őt becsületes embernek tartja; s ha annak tartja, nyilván nem tételezi fel róla, hogy esküszegő módon elhagy egy olyan posztot, amelyet az őfelsége által szentesített magyar minisztérium, következőleg maga az uralkodó parancsára vett át. Ha ez a minisztérium lemond, s ő, Teleki erről hivatalosan értesült, az ő állása is megváltozik, s akkor örömmel nyújt a bánnak békejobbot. Ezek után arra hivatkozott, hogy az uralkodó szeptember 4-i manifesztuma értelmében a király e tekintetben a nádornál is rendelkezett. Ezt kitudandó, ő, Teleki, már futárt küldött a nádorhoz. Kérte Jellačićot, addig legyen türelemmel, hiszen a futár legkésőbb másnap reggel megérkezik. A levél végén szinte könyörgött a bánnak, hogy mindaddig maradjon állásaiban, amíg ez megtörténik, „nehogy esetleg beláthatatlan nyomorúságot hozzon oly sok századon át szép testvéri kötelékben együttélő nemzeteinkre. Olyannyira meg vagyok győződve Excellenciád lojális becsületességéről, hogy nem hihetem, miszerint egy baráttól megtagadná azt, amit egy ellenségtől sem utasítana vissza."[124]

A bán levelét, illetve Teleki válaszát hozó-vivő Hompesch őrnagy már útközben elkezdte osztogatni Jellačićnak a magyar oldalon található cs. kir. csapatokhoz intézett felszólítását. Ebben a bán kijelentette, hogy a horvátok és az uralkodó jogainak védelmére lép magyar földre. Megvádolta a magyar kormányt, hogy a birodalom és a hadsereg felbomlasztására törekedett, s kifejezte reményét, hogy bajtársai soha nem fogják fegyvereiket testvéreik ellen fordítani.[125]

Ugyanezen a napon Jellačić – Neustaedter vezérőrnagy útján – felszólította a Muraközben állomásozó cs. kir. csapatok parancsnokait, Franz Begg őrnagyot, a magyar 48. (Ernő) sorezred 3. zászlóalja, valamint Karl Bubna und Littitz őrnagyot, a 9. (Miklós) huszárezred osztályparancsnokát, hogy előnyomulásakor vagy csatlakozzanak hozzá, vagy vonuljanak vissza; s nekik is megküldte a fent ismertetett kiáltványát. Begg őrnagy a nyílt árulásra ugyan nem volt hajlandó, annál is kevésbé, mert attól tartott, hogy „a Kossuth-féle emisszáriusok által felizgatott legénysége lemészárolná"; de szeptember 11-én hódolattól csöpögő válaszában arról biztosította a bánt, hogy igyekszik rábeszélni Telekit a csatlakozásra, s hogy az ő életének legszebb napja lenne, ha csatlakozhatna az ő seregéhez. Begg továbbította Jellačić felszólítását Telekihez, s utasítást kért tőle, hogy védje-e a varasdi Dráva-hidat, s ezáltal „megkezdje-e a polgárháborút?" Teleki ezek után arra utasította, hogy erőit vonja vissza Csáktornyára, s a hídnál csupán egy négy főből álló huszárőrsöt hagyjon. Begg ezt is tudatta a bánnal, hozzátéve, hogy amint arról értesül, hogy a horvátok átlépték a Drávát, csapatával megkezdi a visszavonulást Letenyére.[126]

Megjegyzendő, hogy Spira – nem figyelve Hauptmann egy megjegyzésére – egy el nem küldött, az elküldöttnél némileg radikálisabb hangvételű fogalmazvány alapján ismerteti az iratot.

[123] *Hauptmann*, 1975. II. 198. o.

[124] Teleki – Jellačić, [Letenye], 1848. szeptember 10. A tisztázatról készült másolat alapján közli: *Hauptmann*, 1975. II. 271–272. o. Fogalmazványát lásd: HL 1848-49. 2/128a. A levélváltás tartalmát pontosan ismertette a kormánynak küldött szeptember 10-i jelentésében Csány is. Közli: *Csány*, 1998. I. 268–269. o.

[125] Közli: *Urbán*, 1984. 105. o. Születésére lásd: *Spira György:* Egy ellenforradalmi suskus 1848 nyarán. In: Jottányit se a negyvennyolcból! Budapest, 1989. 153–168. o.

[126] Jellačić – Begg és Bubna, Varasd, 1848. szeptember 10. Denkstein fogalmazványa. 80/op. KA AFA Karton 1894. Kr.-sl. A., resp. I. AK u. J. 1848-9-18. Begg – Jellačić, H. n. 1848. szeptember 11. uo. 1848-9-28.

A Teleki és a bán közötti üzenetváltásról Csány is értesült. A kormányhoz küldött jelentésében tudatta, hogy ha a kormány lemond, Teleki is le fog köszönni, s ezután a sorkatonasággal sem lehet számolni; a kormány tehát semmi esetre se mondjon le, mert két honvédzászlóaljjal (amelyek közül az egyik nincs felszerelve és kiképezve) és a nemzetőrséggel aligha lehet feltartóztatni a bán seregét. „Ha segélyt nem küld az Isten és átalyános népfelkelés nem álland be, úgy tőle függ Pestet mielőbb megközelíteni" – írta.[127] Röviddel ezután Telekitől megkapta a bán által Begghez intézett felszólítást és a kiáltványt is. Teleki „ezen iratok következtében… Muraköznek védelmével felhagyott, jóllehet azt mindeddig védeni szándékozott, és kinyilatkoztatta, hogy azt másképpen védeni nem fogja, mint a bent lévő csekély számú katonasággal hátrálás közben". Csány úgy vélte, immáron Telekivel is ott tart, mint korábban Ottingerrel. Csány megpróbálta lebeszélni Telekit a Muraköz harc nélküli feladásáról, mondván, hogy ha néhány napig ellenállnak, azalatt újabb erősítések érkezhetnek; és a sereget az elfogatás ellen a Murán vert hidak kellőképpen biztosítják. Teleki azonban hajthatatlan maradt. Csány ezek után úgy vélte, hogy Teleki utasításai ellenében a sorkatonaság úgysem engedelmeskedne neki, ő maga tehát a Pest felé visszavonuló seregnek csak élelmezési biztosa lehetne. Ezért ismét lemondott biztosságáról azzal, hogy küldjenek helyette olyat, „ki nálomnál szerencsésebb nézeteit a katonai parancsnok urak nézetével összhangzásba hozni".[128]

Teleki szeptember 9-én jelentette a budai főhadparancsnokságnak, hogy „biztos hírek szerint" Jellačić aznap vagy másnap mintegy 15–20 000 fő élén átlépi a határt. Teleki úgy vélte, a rendelkezésére álló csapatokkal képtelen hosszabb ideig tartani magát, s ezért harcolva vonul vissza a Mura vonalára. Ha azonban a túlerő onnan is elűzné, miheztartási parancsot kér a főhadparancsnokságtól. A jelentés szeptember 11-én, azon a napon, amikor a kormány lemondott, már Pesten volt.[129] Szeptember 10-én egy újabb, a hadügyminisztériumhoz intézett sajátkezű jelentésben tudatta, hogy Jellačić aznap éjjel vagy másnap két ponton, Varasdnál és Draskovecnél 20–20 000 fővel átlépi a Drávát; ő maga megpróbálja Letenyénél feltartóztatni, de ha a bán serege Draskovecnél is áttör, kénytelen visszavonulni, nehogy az a hátába kerüljön. Ezért erősítéseket, vagy legalább utasítást kér.[130]

A kormánybiztos és a fővezér közötti nézeteltérés azonban úgy tűnik, a hadsereg tisztikara számára nem volt ennyire nyilvánvaló, vagy legalábbis nem tűnt olyan kibékíthetetlennek, mint ahogy azt Csány a kormánynak jelentette. Hamvassy Emérnek, a székesfehérvári önkéntes mozgó nemzetőrök parancsnokának egy leveléből tudjuk, miszerint szeptember 10-én Letenyén haditanácsot tartottak, amelyen minden önálló zászlóalj és század parancsnokai részt vettek, s amelyen elhatározták, „hogy ha a horvátok a Drávát átlépik, tüstént egész vonalban egyaránt visszavonulunk."[131]

Kivonatosan közli őket: *Hauptmann*, 1975. II. 274–276. o. Begg aggodalmaira lásd Hompesch szeptember 10-i naplóbejegyzését: uo. II. 199. o.

[127] Csány – Batthyány-kormány, Letenye, 1848. szeptember 10. Közli: *Csány*, 1998. I. 268–269. o.

[128] Csány – Batthyány-kormány, Letenye, 1848. szeptember 10. Közli: *Csány*, 1998. I. 269–271. o.

[129] Teleki – budai főhadparancsnokság, Letenye, 1848. szeptember 9. №. 242. Eredeti tisztázat. MOL HM Ált. 1848:7185. Mellette Hrabovszky szeptember 11-én kelt kísérőirata a hadügyminisztériumhoz. Másolat az eredeti tisztázatról. HL Generlakommando, Praesidiale. 1848:579.

[130] Teleki – hadügyminisztérium, h. és d. n. Sk. tisztázat. MOL N 31. István nádor iratai. Miniszteri iratok. 1848:2426. „Érk. szeptember 12. 848. – Iratok közé, mert rövid úton elintéztem a tárgyat."

[131] Hamvassy – Székesfehérvár város, Nagyrécse, 1848. szeptember 13. Kivonatosan közli: *Lauschmann*, 1995. 149. o.

Miután szeptember 10-én este a horvátok szálláscsinálói és előőrsei Légrádnál is megjelentek, Telekiben és tisztjeiben aggodalom támadt: ha Jellačić csapatai ott kelnek át a Dráván, „nehány órával hamarább érhetvén Kanizsára, a muraközi, Csáktornya körüli tábor részét bizonyosan elfogják". Ehhez járult az a tényező, hogy Légrádtól lefelé csak nemzetőri erők őrizték a Dráva-vonalat, azaz egy esetleges horvát átkelési kísérlet ott már tényleg semmilyen akadályba nem ütközött volna. Teleki és tisztjei szeptember 11-én reggel egy újabb haditanács alkalmával[132] mindezt elmondták Csánynak, aki ezek után beleegyezett a Muraköz feladásába, annál is inkább, mert Teleki bizonytalankodása miatt nem bízott a sorkatonaság magatartásában sem.[133]

A dolgot tovább bonyolította, hogy a 6. (Wrbna) könnyűlovasezred egy osztályáról az a hír terjedt el, miszerint át akar állni Jellačićhoz, s ez az osztály a somogyi Dráva-szakaszon, Berzencénél állomásozott, tehát az amúgy is gyenge védvonalat meg is szakíthatta. Csány ezért elrendelte a zalai, somogyi és vasi nemzetőrség visszavonását a Dráva-vonalról.[134] Időközben, szeptember 11-én Jellačić csapatai a varasdi hídon átkeltek a Muraközbe, s megkezdték annak elözönlését.

Teleki és Csány eredetileg azt tervezték, hogy a Mura vonalát védik, azonban egy, a táborban lévő vezérkari tiszt kifejtette, hogy a Mura vonala alig fél óráig tartható a rendelkezésre álló erőkkel. Ezért szeptember 12-én elhatározták, hogy Nagykanizsáig vonják vissza a sorezredi, a huszár, a tüzér, és a honvédcsapatokat; s Csány ide rendelte a háromhavi szolgálatot vállalt, a Dráva somogyi szakaszát őrző vasi mozgósított nemzetőri ezredet is. Teleki közben újra kijelentette, hogy „amint a minisztérium lelép, ő csak szankcionált kormánynak engedelmeskedik." Hasonló értelmű nyilatkozatot tettek a cs. kir. csapatok tisztjei.[135] A tisztikar bizonytalanságát jelezte, hogy a 60. (Wasa) gyalogezred 1. zászlóaljának tisztikara felterjesztést intézett az uralkodóhoz, amelyben utasítást kértek, vajon használják-e fegyverüket a szeptember 4-i manifesztum értelmében tisztségeibe visszahelyezett bán vezérletével előnyomuló, ugyanazon zászlóra esküdött, s ugyanazon esküt tett határőrök ellen, vagy sem. A kérelmet láttamozta Milpökh alezredes, az ezred parancsnoka és maga Teleki is.[136]

---

[132] Lásd erre Hamvassy – Székesfehérvár város, Nagyrécse, 1848. szeptember 13. Kivonatosan közli: *Lauschmann*, 1995. 149. o.

[133] Csány – Batthyány-kormány és Kossuth, Nagykanizsa, 1848. szeptember 11. Közli: *Csány*, 1998. I. 272–273. o. A kormányhoz intézett jelentést közli *Urbán:* Batthyány-ir. II. 1270–1271. o. Lásd még Csány – Kossuth és Szemere, Kiskomárom, 1848. szeptember 14. reggel 5 óra. *Csány*, 1998. I. 280. o.

[134] Lásd erre Csány szeptember 11-i leveleit Zala megye közönségéhez, ill. szeptember 12-i leveleit Telekihez és Vidos Józsefhez. Közli: *Csány*, 1998. I. 274–279. o.

[135] Csány – Vidos József, Nagykanizsa, 1848. szeptember 12. Közli: *Csány*, 1998. I. 277–279. o.

[136] Stadler főhadnagy, ezredsegédtiszt – V. Ferdinánd, Nagykanizsa, 1848. szeptember 12. KA KM Präs. 1848:5088. Közli: *Rupprecht von Virtsolog*, 1871. 266–267. o., magyar fordításban *Gelich*, é. n. I. 180–181. o. A feliratot kézbesítő Rezniczek főhadnagy azt kapta válaszul, hogy a tisztikar kérdésére a rövidesen megjelenő uralkodói manifesztum ad majd választ. Ez valószínűleg a szeptember 22-én a magyarországi haderőhöz intézett uralkodói manifesztum volt, amelyben V. Ferdinánd reményét fejezte ki, hogy minden parancsnok arra fog törekedni, „hogy ugyanazon egy hadsereg részeinek ellenséges találkozása elkerültessék." Közli: *Pap*, 1869. II. 43–44. o. (Elképzelhető persze az is, hogy a Lamberg altábornagy fővezéri kinevezéséről szóló szeptember 25-i kiáltványra vonatkozott az utalás. Uo. 78–79. o.) A hadügyminisztérium ilyen értelmű hátirattal szeptember 28-án ad acta tette a folyamodványt. *Rupprecht von Virtsolog*, 1871. 267. o. egy szeptember 28-án megjelent uralkodói manifesztumra utal; ilyenről azonban nincs tudomásunk. – A küldöttségről Csány szeptember 15-én tájékoztatta Batthyányt, lásd erre *Csány*, 1998. I. 295. o.

Teleki szeptember 12-én tett jelentést a magyar hadügyminisztériumnak a visszavonulásról. A nyomasztó ellenséges túlerő miatt nem bízott abban, hogy hosszabb ideig tarthatják magukat Nagykanizsa környékén. „…itteni seregünk csekélysége a hatszor erősebb ellenség által mindenfelül körül van véve, a legnagyobb veszedelemnek vagyon kitéve, minél fogva kötelességemnek tartom ezennel a legsürgetősebben segítséget kérni, vagy további utasítást kikérni, hogy a minden részről felénk nyomuló ellenség ellen mi teendő legyek, addig is szándékozom, ha valami nagy ellenséges erő által kénteleníttetem N[agy]kanizsát elhagyni, magam Komárom város [Komárváros, Kiskomárom] felé visszavonni" – jelentette a kormánynak.[137] Ugyanakkor arról biztosította Csányt, hogy az ellenséget beljebb csalják az országba, „Keszthelynél, megkezdjük vele a csatát, és azt Pest felé vonulva annyiszor, ahányszor arra alkalom nyílik, kifárasztására ismételendjük, amíg hátolról és oldalvást nékie népfelkeléssel fogunk ártani".[138]

Időközben Teleki Nagykanizsán megkapta a nádor válaszát a szeptember 8-án hozzá intézett levelére. István nádor szeptember 10-én azt válaszolta, hogy miután a királytól nem kapott utasítást azzal kapcsolatban, mit tegyen, ha Jellačić fegyverrel a kezében lépné át a magyar határt, nem adhat tanácsot Telekinek. Mint magyar nádor csak azt mondhatja, hogy ha Jellačić nem tud az uralkodótól egyenes parancsot felmutatni, ami Magyarország megtámadására felhatalmazná, s ha Telekinek elegendő ereje van, fegyveresen szálljon szembe a betörő csapatokkal.[139]

Teleki szintén ezzel egy időben, valószínűleg szeptember 13-án arról értesült, hogy szeptember 11-én lemondott Batthyány kormánya. A hírre összehívta tisztjeit, akik kijelentették, hogy ebben a helyzetben nem szándékoznak szembeszállni Jellačićcsal, s maga Teleki is hasonló nyilatkozatot tett. Teleki ezt 13-án hajnali két órakor megírta a budai főhadparancsnokságnak, s mielőbbi határozott utasítást kért arra nézve, mit is tegyen.[140]

Teleki valóban kínos helyzetben volt. Megkapta a nádor ellenállásra buzdító levelét, Csány a horvát erőkkel szembeni aktív védelemért könyörgött neki, ugyanakkor megérkezett a kormány lemondásának híre is, Jellačić pedig egyelőre hangzatos szólamokkal fizette ki, amikor a támadásra vonatkozó uralkodói felhatalmazást kérte tőle. Miután azonban szeptember 13-án azt is megtudta, hogy az országgyűlés szeptember 11-én a Batthyány-kormány két radikalizmusáról ismert tagját, Kossuthot és Szemerét bízta meg

---

[137] Teleki [Nagykanizsa, 1848. szeptember 12.] a hadügyminisztériumhoz intézett jelentését közli: *Urbán*, 1999. II. 1285–1286. o. és *Hermann – Molnár*, 2000. I. 116–117. o.

[138] Csány – Batthyány, Keszthely, 1848. szeptember 14. Közli: *Csány*, 1998. I. 280. o. Vö. uő. – Kossuth és Szemere, Kiskomárom, 1848. szeptember 14. reggel 5 óra. uo. I. 282. o.

[139] István nádor – Teleki, Buda, 1848. szeptember 10. HL 1848-49. 2/41. (Teleki periratainak 7. sz. melléklete). A levél komoly bizonyíték amellett, hogy István nádor nem volt beavatva a katonai ellenforradalom terveibe, s hogy egészen szeptember 21-éig, Jellačićcsal tervezett találkozójának meghiúsulásáig a bán invázió-jának megállítását tartotta fő feladatának. A levél kézhez vételére lásd: Teleki 1849. január 25-i vallomását a bécsi Militär-Central Untersuchungs-Comission előtt. KA AFA HA DA 1848/49-13-356b.

[140] Teleki – budai főhadparancsnokság, [Nagykanizsa?] 1848. szeptember 13. hajnali 2 óra. Sk. tisztázat. MOL HM Ált. 1848:6881. (A jelentés datálásával kapcsolatban problémát jelent az, hogy Teleki az első mondatában arról ír, miszerint aznap dandárja egy részével Keszthelyig vonult vissza. Ugyanakkor az a tény, hogy Csánynak szeptember 13-án este arról beszélt, miszerint Keszthely környékén szándékozik bevárni a főhadparancsnokság utasítását; s a sereg csak 14-én ért Keszthelyre, arra mutat, hogy a jelentés első mondatát nem kell szó szerint érteni, csupán arról van szó, hogy Teleki a visszavonulás következő állomását közölte a főhadparancsnoksággal.)

a végrehajtó hatalom vitelével, kijelentette Csánynak, hogy őket nem ismerheti el törvényes elöljáróinak, csapataival visszavonul, és Jellačić ellen harcolni nem fog.[141] Csány ezután írásban szólította fel ennek ellenkezőjére, Teleki azonban még aznap írott válaszában egyenesen kijelentette, hogy „minekutána az Őfelségétől, a királytól szankcionált minisztérium leköszönt, és jelenleg semmi törvényes kormány nincs hazánkban, az ellenünk… Jellačić vezérlete alatt [felvonult sereg ellen], minden tisztek közös megegyezéséből semmi ellenséges lépést nem tehetünk és teszünk, mivel az eskünk ellen volna."[142]

Csány ezzel kapcsolatban nyilatkozatot kért az egyes alakulatoktól; Lázár György gróf, az 1. honvédzászlóalj parancsnoka kijelentette, hogy „hogy a szoros katonai rendet a szó tellyes értelmében fel fogjuk tartani, és elvárjuk a törvényes új kormányt és annak további rendeleteit."[143]

Közben Teleki csapatai megkezdték Nagykanizsa kiürítését, s 13-án a hírre, hogy a horvátok Letenyénél hidat vernek a Murán, valamennyi csapat elhagyta a várost.[144] Maga Teleki szeptember 13-án még Nagykanizsáról Begg őrnagyot küldte Jellačićhoz, azzal a szóbeli üzenettel, hogy semlegesen fogja magát viselni, s reguláris csapataival elvonul a bán seregének útjából.[145] A bán az üzenetet félreértette (vagy Begg adta át azt félreérthetően, vagy eleve az volt), s válaszul 13-án egy magánlevélben örömét fejezte ki afölött, hogy Teleki átáll hozzá; egy hivatalos parancsban pedig arra utasította Telekit, hogy a minél teljesebb semlegesség érdekében az Alsóhahót–Bak–Nova–Lendva–Muraszombat útvonalon vonuljon Stájerországba, Radkersburgba (ahol nyilván az ottani főhadparancsnokság rendelkezése alá került volna).[146]

Szeptember 13-án az esti órákban Csány megkapta Kossuth és Szemere közösen, szeptember 12-én délben elkezdett, s délután 3-kor befejezett, Telekihez és hozzá, Csányhoz írott levelét. Ebben a – nagyobbrészt Szemere által fogalmazott okmányban – a két miniszter tudatta velük a kormány lemondását, kettejük ideiglenes megbízatását. A két miniszter úgy vélte, hogy ha a bán támadna, seregének a dunántúli haderő egyelőre nem képes ellenállni. (Ekkor ugyanis még nem tudtak a horvát betörésről.) Arra utasították tehát Csányt és Telekit, hogy a bán seregével szemben állítsák fel a magukét, de ne támadjanak, hanem szólítsák fel Jellačićot a visszatérésre. Ha erre nem hajlandó, s fegyveres fellépéssel fenyeget, „bocsátani fogják, mint egy engedetlen csapatot", s felelőssé

---

[141] Csány – Kossuth és Szemere, Kiskomárom, 1848. szeptember 14. reggel 5 óra. Közli: *Csány*, 1998. I. 280. o. Vö.: Uő. – Batthyány, Keszthely, 1848. szeptember 14. uo. 282. o.

[142] Teleki – Csány, [Nagykanizsa?], 1848. szeptember 13. Közli: *Csány*, 1998. I. 281. o. és *Urbán*, 1999. II. 1329. o. Csány leveléről csak az előző jegyzetben hivatkozott, Kossuthhoz és Szemeréhez intézett jelentéséből tudunk.

[143] Közli: *Hermann – Molnár*, 2000. I. 117. o.

[144] Csány – Kossuth és Szemere, Kiskomárom, 1848. szeptember 14. reggel 5 óra. Közli: *Csány*, 1998. I. 280. o.

[145] Minderre lásd Teleki 1849. január 25-i vallomását: KA AFA HA DA 1848/49-13-356b.

[146] Jellačić – Teleki, Hodosán, 1848. szeptember 13. №. 122/op. K. Fogalmazvány. KA AFA Karton 1894. Kr.-sl. A., resp. I. AK u. J. 1848-9-44. Másolat. KA KM Präs. 1848:5270. A bán magánleveléről csak Teleki 1849. január 25-i vallomásából tudunk. KA AFA HA DA 1848/49-13-356b. A parancs másolatát Jellačić szeptember 14-én Hodosánból 131/op. K. szám alatt továbbította Burits vezérőrnagynak, a luttenbergi cs. kir. csapatok parancsnokának, Burits pedig szeptember 18-án Luttenbergből kért miheztartási utasítást az illíriai és belső-ausztriai főhadparancsnokságtól. Spannocchi altábornagy szeptember 20-án Grazból továbbította a kérést Latournak, aki szeptember 25-én közölte, hogy miután Teleki nem csatlakozott a bánhoz, Burits korlátozza tevékenységét a stájer határ védelmére. KA KM Präs. 1848:5270.

teszik a következményekért. Arra azonban vigyázzanak, nehogy csalfán lefegyverezze őket. A két miniszter azt is lehetségesnek tartotta, hogy a bán háta mögött a magyar haderő Zágrábig tör előre; s újabb segélyerők küldését ígérték. A levélhez délután 3-kor hozzáfűzött utóiratban közölték, hogy értesültek Jellačić betöréséről. „Ha Jellačićnak a beütésre az ok a mostani minisztérium, tudatjuk Önökkel, hogy pár óra múlva alulírottak is megszűnnek lenni miniszterek. Ez tehát Jellačićnak ürügyül nem szolgálhat." (Ekkor ugyanis már tudták, hogy a képviselőház esti ülésén megtörténik annak bejelentése, hogy a nádor kit bízott meg az újabb kormányalakítással.)[147]

Csány a „lojális és hazafias" rendeletet szeptember 13-án este 9 órakor azzal küldte át Telekinek, hogy ha „Nagyságodnak eljárásában ezen Nagyságod előtt bizonyosan várotlan nyilatkozat valami lényeges változást okozna, mit én legforróbban ohajtok, úgy méltóztassék az vélem tüstént magam alkalmazása végett tudatni."[148] Telekit azonban ez sem bírta álláspontja megváltoztatására, s (valószínűleg Kiskomáromban) szóban kijelentette Csánynak, hogy Kossuthot és Szemerét nem ismeri el törvényes kormánynak. Pedig Csány a két miniszter levelét véve Teleki nevében egy felszólítást is megfogalmazott Jellačićhoz, amelyben tudatta a kormány lemondását, s erre hivatkozva felszólította a bánt, „hogy e honnak határaiból seregét vonja vissza, – s minden ellenséges szándékával hagyjon föl." Külön hangsúlyozta, hogy a két nép kibékülése iránti vágy „indította Kossuth minisztert arra: hogy miután Önnek ellenszenvével találkozott, mondjon le arról [ti. a miniszterségről], ha ekképp a két testvérnép öszvebékülése eszközölhető leend."[149]

Teleki ugyanakkor felszólította Csányt: „helezzem el táborát Keszthel körül az úton kívül valahová, ahol a haditanácshoz küldendő jelentésére a választ bévárhatja. Mire midőn e vidéknek szegénységét tekintve, az élelmezés eránti agodalmat fejeztem volna ki, azt felelé, hogy ő ez esetben kész Jellačićhoz átmenni; rövid szóváltás után ezen gondolattól ugyan elállott, de letelepülési tervénél megmaradott". Csány – miután meg volt győződve arról, hogy a sorkatonaság legénységi állománya „a haza ügye eránti rokonszenvet" mutat – intézkedett a sorezredi és huszárcsapatok Keszthely környéki elhelyezéséről. Ezután Vidos Józseffel, a vasi mozgó nemzetőri ezred parancsnokával és tisztjeivel tanácskozott, s arra utasította Vidost, hogy alakulatát együtt tartva térjen vissza megyéjébe. Ő maga elhatározta, hogy a két honvédzászlóaljjal, s a szintén nemrég a táborba érkezett székesfehérvári önkéntes mozgó nemzetőrökkel Pest felé vonul.[150]

Szeptember 14-én a hadsereg folytatta a visszavonulást Keszthelyre. Csány itt kapta Batthyány szeptember 13-án kelt levelét, amelyből kiderült, hogy Batthyány ismét átvette a kormányt, s egyben felszólította Csányt kormánybiztosi megbízatásának folytatásá-

---

[147] Szemere és Kossuth – Csány és Teleki, Budapest, 1848. szeptember 12. déli 12 – délután 3 óra. Közli: *Urbán*, 1999. 1277–1278. o.

[148] Csány – Teleki, Galambok, 1848. szeptember 13. este 9 óra. Közli: *Csány*, 1998. I. 280. o.

[149] A dátum nélküli fogalmazvány alapján közli: *Hermann Róbert:* „...tán a tavasz a durva tél után kellemetes leend" Vidos József levelei és jelentései 1848 február – szeptember. *Vasi Szemle,* 1998/2. 159–160. o. A kiskomáromi keletkezést az valószínűsíti, hogy Csány szeptember 14-én hajnali 5 órakor Kiskomáromból Kossuthhoz és Szemeréhez írott levele is Vidos kézírása.

[150] Csány – Kossuth és Szemere, Kiskomárom, 1848. szeptember 14. reggel 5 óra. Közli: *Csány*, 1998. I. 280–283. o. és *Urbán*, 1999. II. 1325–1327. o. Csány szeptember 21-én arról írt Batthyánynak, hogy Szirányi Ernő táborkari százados „igen hazafiasan, és megkülönböztetőleg viselte magát, minden módon igyekezvén gróf Telekit fatális tervétől elvonni." Közli: *Csány*, 1998. I. 318-320. o. és *Urbán*, 1999. II. 1515–1517. o.

ra. Felszólította, hogy kíséreljen meg mindent a horvát hadsereg feltartóztatása érdekében, ha pedig ez nem lehetséges, vonuljon vissza Veszprém környékére, ahová rövidesen több mint 10 000 főnyi erősítés és 30 löveg érkezik.[151]

Ugyanakkor megérkezett Jellačić Telekinek írott szeptember 13-i válasza is, s Teleki levelet kapott a nádortól is, amelyből kiderült, hogy az szeptember 12-én a megváltozott körülményekre hivatkozva előnyomulásának felfüggesztésére szólította fel a bánt. Ezzel egy időben Teleki értesült Batthyány újabb miniszterelnöki megbízásáról is. Az öreg katonát nyilván sértette, hogy a frissen tábornokká avanzsált bán ilyen lekezelően bánik vele. Ezért szeptember 14-én Keszthelyről írott válaszában udvariasan visszautasította a bán parancsát, mondván, hogy csapataival már elhagyta Nagykanizsát, s hogy főhadparancsnoki utasítás nélkül lehetetlennek véli elhagyni az országot, azonban semlegesen fogja magát viselni. Mindezt megírta Pestre is, s óránként várja a futár visszatértét. Kérte tehát a bánt, közölje néhány sorban, egyetért-e ezzel, „mert a katonai becsületről oly magas eszmém van, hogy bármifajta dezertálást foltnak tartanék." A nádor Jellačićhoz intézett levelére, s Batthyány újabb megbízatására hivatkozva kifejezte a horvátok és magyarok közötti viszály békés kiegyenlítésével kapcsolatos reményét.[152]

Teleki tehát kivárt. Várta a főhadparancsnokság utasítását, ugyanakkor a nádor kétszeri, szeptember 10-i és 12-i állásfoglalása is arra indíthatta, hogy ne vesse magát a bán karjaiba. Batthyány újabb miniszterelnöki megbízatása e tekintetben számára nem jelentett semmit: Csánynak kijelentette, hogy őt „sem ismeri el törvényes miniszternek." Csány ezt jelentette Batthyánynak is azzal, hogy „méltóztassék, a lehető legnagyobb gyorsasággal, a makacs megátolkodót nádori és haditanácsi [főhadparancsnoksági] paranccsal kötelességre visszautasítani". Tudatta, hogy Teleki semlegességi nyilatkozatot tett Jellačićnak, s hogy ő maga megpróbálja megszerezni Telekitől a tüzérségét alkotó két ágyúüteget. Attól tartott, hogy a bán serege folytatja előnyomulását, s Teleki megmarad semleges állásában, a parancsnoksága alatt lévő erők gyakorlatilag elvesztek az ellenállás számára. „Nyugtalan aggodalommal nézek a holnapi nap reggelének elébe, amikor Jellačićnak engedelmessége, vagy engedetlensége tudomásomra jövend, ez utolsó esetbe, az álgyúktól fájdalmassan veszek búcsút, a sorkatonaságra azonban felszólalásokkal igyekezendek hatni" – fejezte be jelentését.[153]

Csány másnap, szeptember 15-én egy átiratban fel is szólította Telekit, hogy ha már nem hajlandó a hon védelmére, legalább a nála lévő lövegeket adja át.[154] Szintén e napon az önkéntesek mielőbbi kiállítására, illetve a Batthyány által szeptember 13-án elrendelt népfelkelés megszervezésére utasította Zala megyét. Ugyanezen a napon kiáltványt fogalmazott a drávai hadsereg sorezredi katonáihoz, amelyben tudatta velük Batthyány újabb miniszterelnöki megbízatását, valamint hogy „hogy fenséges nádorunk őfensége

---

[151] Batthyány – Csány, Pest, 1848. szeptember 13. Közli: *Urbán*, 1999. II. 1294–1295. o.

[152] Teleki – Jellačić, Keszthely, 1848. szeptember 14. Közli: *Hauptmann*, 1975. II. 276–277. o. A nádor Telekihez írott levele nem ismert, csupán Teleki utal rá. A nádor Jellačićhoz intézett levele szeptember 12-én kelt, idéz belőle: *Hauptmann*, 1975. II. 108. o., valamint *Spira*, 2001. 262. o. Röviden ismerteti: *Gergely András:* Áruló vagy áldozat? István, az utolsó magyar nádor rejtélye. (Labirintus.) Gyomaendrőd, 1989. 120. o.

[153] Csány – Batthyány, Keszthely, 1848. szeptember 14. Közli: *Csány*, 1998. I. 282–284. o. és *Urbán*, 1999. II. 1327–1329. o.

[154] Csány – Teleki, Keszthely, 1848 szeptember 15. Közli: *Csány*, 1998. I. 285. o.

szeretett honunkért és királyunkért mint valódi honpolgár szinte vérét áldozni mindenkor kész." Egyben felszólította őket, hogy hagyják el alakulatukat, s önkénteseként csatlakozzanak a Csány vezérlete alatt Buda felé visszavonuló sereghez.[155]

A (beláthatatlan következményekkel fenyegető) kiáltvány kiadására azonban már nem került sor, mert nem volt rá szükség. September 15-én az esti órákban Keszthelyen Csánynál megjelent Karl Bubna und Littitz őrnagy a 9. (Miklós) huszárezred tisztjeivel, valamint Bárczay János százados, a visszavonuló sereghez rövidesen csatalakozó 4. (Sándor) huszárezredi századok tisztjeinek nevében, s kijelentették, „hogy ők visszavonulni vagy elmaradni nem fognak, sőt, a hazáért vívni, harcolni, és ha kell, halni kívánnak."[156] Majd ugyanezek a tisztek az est folyamán felkeresték Telekit is, aki előtt hasonló nyilatkozatot tettek. Teleki – látva a huszárok hangulatát – ezután „közömbösségi tervétől elállott", majd a Keszthelyen lévő sorezredi és huszártisztek közösen egy levelet fogalmaztak meg Jellačićhoz.[157] A levélben közölték, nincs tudomásuk arról, hogy Jellačić „határozott parancsot kapott volna ő császári és királyi felségétől Magyarország határainak átlépésére." Ha kapott ilyet, semlegesek fognak maradni; ha nem, „úgy egyetlen derék katona sem kívánhatja, hogy mi Ausztria fegyvereinek becsületét, mely a hadsereg minden egyes osztályára kiterjed, kompromittáljuk, és folytassuk visszavonulásunkat, ami oly föltevésekre szolgálna okul, melyek katonai becsületünket érintenék; és bármi nehezen is essék olyan bajtársakkal csatába bocsátkozni, kikkel eddig minden összeütközést kerültünk, mindazonáltal mostani állásunkat, ha megtámadtatunk, védeni fogjuk." Végül megemlítették, hogy az uralkodó által aláírt, a magyarországi főhadparancsnokságokat a magyar hadügyminisztérium alá rendelő kéziratokat mindmáig nem vonták vissza. A levelet ötven cs. kir. tiszt (a 48. és 60. sorgyalogezredi zászlóaljakból, a 9. huszárezredből, illetve a drávai hadtest cs. kir. tüzérségéből), végül maga Teleki is aláírta.[158]

A levelet Bárczay János, a 4. (Sándor) huszárezred kapitánya, Karl Bubna und Littitz őrnagy a 9. (Miklós) huszárezredből és Alois Wiedersperg őrnagy a 60. (Wasa) gyalogezredből vitték a horvát táborba. Jellačić september 16-án Kiskomáromban fogadta őket, s természetesen nem tudta előmutatni az uralkodói felhatalmazást. Tartott néhány hangzatos szónoklatot a fegyverbarátságról és a dicsőséges cs. kir. hadseregről, s igyekezett erkölcsi nyomást gyakorolni a küldöttekre. A küldöttség tagjai azonban kijelentették: az első adandó alkalommal szembeszállnak seregével.[159]

---

[155] Mindkét rendeletet közli: *Csány*, 1998. I. 285–288. o.

[156] Csány – Somogy megyei nemzetőrség, Keszthely, 1848. september 15. Közli: *Csány*, 1998. I. 291. o.

[157] Csány – Batthyány, Keszthely, 1848. september 15. éjfélkor. Közli: *Csány*, 1998. I. 293–295. o. és *Urbán*, 1999. II. 1351–1353. o.

[158] A tisztikar Jellačićhoz intézett, dátum nélküli levelét közli: Von der Revolution zur Reaktion. Quellen zur Militärgeschichte der ungarischen Revolution 1848–49. Bearbeitet von *Róbert Hermann, Thomas Kletečka, Elisabeth Gmoser* und *Ferenc Lenkefi*. Herausgegeben von *Christoph Tepperberg* und *Jolán Szijj*. Wien–Budapest, 2005. 34–35. o., az aláírások nélkül: *Rupprecht von Virtsolog*, 268. o., magyar fordításban: *Gelich*, é. n. I. 182. o. és *Novák*, 1906. 90–91. o. Vö. még: KLÖM XII. 1003–1004. o. és *Urbán*, 1999. II. 1409–1410. o. – A 4. huszárezred tisztjei azért nem voltak ott az aláírók között, mert az ezred századai az aláírás pillanatában nem voltak Keszthelyen. *Hermann Róbert:* Mindig az elsők között. Poeltenberg Ernő honvédtábornok élete. (Militaria Hungarica 1.) Budapest, 1997. 24–25. o.

[159] A küldöttségre lásd: *Csány*, 1998. I. 298–300. o.; *Urbán*: Bathyány-ir. II. 1411–1413., 1438. o.; *Hermann Róbert:* A drávai hadtest hadműveleti naplója. In: *Molnár András* (szerk.): Hadtörténelmi tanulmányok. (Zalai Gyűjtemény 36/I.) Zalaegerszeg, 1995. 204–206. o.

A drávai seregnél történtekről értesülve, ám Csány szeptember 14-én kelt jelentését még nem ismerve, szeptember 15-én délelőtt Batthyány határozott hangvételű parancsot küldött Telekinek arról, hogy egy talpalatnyi földet se adjon fel harc nélkül, s ha nem akarná teljesíteni a rendeletet, adja át a parancsnokságot a rangban lefelé haladva az utána következő tisztnek mindaddig, „míg egyvalaki találkozni fog, ki hazája szent földjét megvédni első legszentebb kötelességének ismeri".[160] A rendeletről értesítette Csányt is, s egyben ismertette azt a képviselőház délben kezdődő ülésén.[161]

A miniszterelnök a képviselőház esti ülésén felolvastatta Csány szeptember 14-i jelentését, majd kijelentette, hogy a fővezérlet „egy percig sem maradhat többé" Teleki kezében. Ezért javasolta, hogy kérjék fel a nádort a dunántúli hadsereg fővezérletének átvételére. [162] Kossuth támogatta a javaslatot azzal, hogy a képviselőház három teljhatalmú biztost is küldjön ki a táborba, „kik, az árulók ellenében használják föl teljes hatalmukat."[163] Miután a nádor erre hajlandónak mutatkozott, Kossuth ismét javasolta a három biztos kiküldését, majd hozzátette, „mikint a leküldött három biztosnak kiküldetését korántsem értem úgy, hogy ez által Csány László országbiztos úr eljárásában legkevesebb csonkítást akarnék tenni. Én Csány László urat, istennek hála, azon férfiak közé számítom, kiknek létele felett örvend a szív, mikor árulással találkozik olyan oldalról is, honnan találkoznia kétszeresen fáj. Csány László tökéletesen helyén van, ő a hazának köszönetére érdemessé tette magát, (éljen!) hatalma csonkítatlanul marad, s hatalmának sikert eszközölni a törvényhozó testület nevében, és vele egyetértőleg lesz hivatása a kiküldötteknek."[164]

Batthyány ugyanezen a napon felszólította a verbászi táborban lévő Mészáros Lázár hadügyminisztert, hogy ha alkalmasnak tartja rá, küldje meg a dunántúli hadsereg fővezérségének átvételéről szóló rendeletét Kiss Ernő ezredesnek, vagy ha őt nem tartja alkalmasnak, Vetter Antal alezredesnek.[165]

Az időközben beállt pozitív fordulatról, a tisztikar fellépéséről Csány szeptember 15-én éjfélkor értesítette Batthyányt. Jelentésében javasolta Teleki helyett más fővezér – pl. Móga János altábornagy, budai hadosztályparancsnok – táborba küldését, valamint több főtiszt törzstisztté való előléptetését. Egyben javasolta, hogy a tisztikar fellépéséről a hír-

---

[160] Közli: *Urbán*, 1999. II. 1333. o.

[161] Közli: *Urbán*, 1999. II. 1334., 1341. o. – Teleki ténykedése kapcsán Budapesten azok, akik Jellačić átkelésének helyszínét ismerték, árulásról beszéltek, mert „a varasdáni [varasdi] hídon az átmenetelt gátolni lehetett, a légrádi átmenetelt p[edi]g olyan nehéznek tartják, hogy ott legkönnyebb volna az ellenséget megállítani." *Hunfalvy Pál:* Napló 1848–1849. S. a. r.: *Urbán Aladár*. (Magyar Ritkaságok.) Budapest, 1986. 80. o.

[162] Közli: *Urbán*, 1999. II. 1343–1344. o. – Gyulay Lajos képviselő naplója szerint „Ádámnak fivérei Teleki Jósef és Samu levelet írtak hozzá, azt nyilatkoztatva, hogy 60 évi becsülettel hordozott nevét, megbecstelenítvén, ütközzék meg azonnal Jelachichal, és vagy győzzön, vagy vesszen el ott, mert, szemök eleibe addig nem kerülhet." Gyulay Lajos naplói a forradalom és szabadságharc korából 1848. március 5. – 1849. június 22. S. a. r.: *V. András János – Csetri Elek – Miskolczy Ambrus*. (Transylvanica Varietas.) Budapest, 2003. II. köt. 158. o. A szobrász Ferenczy István is úgy értesült, hogy amikor Teleki Ádám két testvére, József és Samu megtudták testvérük eljárását, „azon éccaka [!] egymással szemközt sírások között virrasztottak", majd állítólag írtak neki, „hogy ezen mocskot a nemzetségről, ha vérébe kerülne is, mossa le, mert külömben [!] testvérnek nem tartják." Ferenczy István – Ferenczy József, Pest, 1848. szeptember 17–18., 21., 24. Közli: *Ferenczy*, 1912. 399–401. o.

[163] KLÖM XII. 957–962. o.

[164] KLÖM XII. 962. o.

[165] Közli: *Urbán*, 1999. II. 1339. o.

lapok útján tudósítsák a közönséget, „mert egyedül ez változtatá meg gróf Telekinek a hazát kétségkívül veszéllyel fenyegető közömbösségét, és elhárítá azon botrányt, melyet az ellenség előli félrevonulása, bármi csekély része engedelmeskedett volna is parancsának, előidézendő vala."[166]

Másnap, szeptember 16-án írott jelentésében közölte, hogy a tisztikar Jellačićhoz intézett levelét három küldött vitte a bán táborába, s beszámolt a nemzetőrség és a népfelkelés szervezésével kapcsolatos intézkedéseiről. Tudatta, hogy a tisztikar „elhatározottan néz a csata elébe, én nagy hatást várok ezen lelkesültek példájától, a lehangolt nemzetre nézve."[167]

Szeptember 17-én immáron a követség eredményéről számolhatott be. A három, a bán táborában járt tiszt jelentéséből kitűnt, hogy Jellačićnak nincs uralkodói felhatalmazása a Magyarország elleni támadásra, s hogy „királyunk a siralmas játékban nincsen vegyülve". Ekkor már értesült a nádor fővezérségéről,[168] valamint arról, hogy az országgyűlés vele együtt három biztost is küldött a táborba. „…ha ez bizodalmatlanságot jelent, akkor tudni fogom mihez tartani magamat – írta –; tenni, igaz, mit sem tudtam iszonyatos fárodalmaim után is, – de bizodalmatlanságot nem érdemlettem, azért azt nem tűröm, hisz igaz, úgyis már alig bírom a fárodalmakat, azért tartós képzelhetlen munkásságot és fárodalmakat nem bírok ki." Egyben arra hivatkozva, hogy az általa, Teleki magatartásáról írott jelentés „egy placatumban[169] oly gyalázatosan elferdítve közölteték a publicummal, hogy az eránt nem hallgathatok", kérte a jelentés másolatban való megküldését. Csány ugyanis attól tartott, hogy a plakát rossz hatással lesz a tisztikarra.[170]

A tisztikar fellépése, és az a tény, hogy Jellačić nem rendelkezik egyenes uralkodói felhatalmazással, Telekire sem maradt hatás nélkül. A tábornok szeptember 17-én Keszthelyről jelentést küldött a hadügyminisztériumnak arról, hogy a hírek szerint Jellačić egyik hadoszlopa Marcali felé fordult, „és így talán szándéka lehet serege egy részével a Balaton jobb parti postaúton előhaladni, másik része seregének még mindég Hídvég mellett"; az ő, Teleki előőrsei a Zala folyónál állnak, ő maga pedig serege nagyobb részével Kanizsánál [helyesen: Keszthelynél] van. „Az ellenség mozdulata után határozhatok csak az én részemről." Ha Jellačić „a Balaton túlsó partján előnyomulna, szükségesnek látnám a Veszprémnél gyülekező sereget Siófok fele intéztetni, de mindenesetre egy főparancsnokra volna szükség ennél a seregnél, mivel én innet nem mozdulhatok el." A jelentésben tudatta, hogy a 7. (Hardegg) vértes- és az 1. (János főherceg) dragonyosezred állítólag átállt Jellačićhoz (az előbbi hír igaz volt, az utóbbi nem), s

---

[166] Csány – Batthyány, Keszthely, 1848. szeptember 15. éjfélkor. Közli: *Csány*, 1998. I. 293–295. o. és *Urbán*, 1999. II. 1351–1353. o.

[167] Csány – Batthyány, Keszthely, 1848. szeptember 16. Közli: *Csány*, 1998. I. 296–297. o. és *Urbán*, 1999. II. 1381–1382. o.

[168] Maga a nádor ezt szeptember 16-án közölte Csányval és Telekivel, az előbbinek szóló levelet közli: *Urbán*, 1999. II. 1366–1367. o.

[169] Ez valószínűleg a „Wichtige Nachrichten. Ungarn ist durch Adam Teleky an Jelachich verrathen!!! Jelachich bereits über Kanischa" kezdetű plakát volt, amely Pesten, szeptember 16-án jelent meg. MOL R 32. Az 1848–1849. évi forradalomra, szabadságharcra és az emigrációra vonatkozó nyomtatványok, dátum szerint. Egy példánya megtalálható MOL Csány-ir. Komáromban lefoglalt iratok, 66.

[170] Csány – Batthyány, Keszthely, 1848. szeptember 17. Közli: *Csány*, 1998. I. 299–301. o. és *Urbán*, 1999. II. 1411–1414. o.

hogy a Balaton túlsó részéről érkezett három huszárosztály lovai ugyan „egy kevéssé lejöttek, de reménylem, a másfél porció abrak, mellett, melyet k[irályi] biztos úr ígért, hamar helyrejönnek."[171] Ugyanezen a napon este az időközben Veszprémbe érkezett nádor utasította Telekit, hogy küldjön seregéről részletes létszámkimutatást, s ha a körülmények megengedik, próbálja meg felderíteni az ellenség állását. Az eredményről értesítse őt, hogy ezáltal a beérkező csapatokat a legmegfelelőbb helyen lehessen alkalmazni. Ha vissza kellene vonulnia, ezt a legnagyobb rendben tegye, s erről is küldjön jelentést.[172]

Mindenesetre eltartott egy ideig, amíg a helyzet mindenki számára tisztázódott. Ivánka Imre őrnagy, a dunáninneni önkéntes mozgó nemzetőrség váci táborának parancsnoka szeptember 18-án utasítást kért Batthyánytól, „kinek parancsai alá vagyok vetve"; vagy kérte a miniszterelnök felhatalmazását, hogy embereivel és a hozzá csatlakozókkal „ön belátásom és felelőssége után indulhassak." Mindezt az egymást érő legellenkezőbb hírekkel magyarázta, amelyek között „itt nem tudja magát mihez tartani az ember"; az azonban biztos, „hogy gróf Teleki halhatatlanul [hallatlanul] csalta meg a nemzet bizodalmát és eddig szeplőtelen nevét bemocskolta."[173]

Batthyány szeptember 17-én válaszolt Csány szeptember 15-i a tisztikar hazafias fellépését tudató jelentésére. Tudatta új kormányának névsorát; közölte, hogy a hadsereg vezényletét a nádor veszi át, s hogy vele együtt Móga altábornagy és Holtsche vezérőrnagy is a táborba ment; hogy a Délvidékről erősítéseket irányítanak a Dunántúlra. Megerősítette a Csány által felterjesztett kinevezéseket, s tájékoztatott a táborba indított egyéb erősítésekről, valamint a védelmi munkálatokról.[174] Egy másik tudósításában közölte, hogy a Délvidékről felhozott erősítéseket Dunaföldvárra irányítják.[175] E napon – Csány kérésének megfelelően – hírlapi tudósítást íratott a drávai hadtest tisztikarának hazafias fellépéséről, amely a Közlöny másnapi számában, majd több más hírlapban meg is jelent.[176]

A miniszterelnök szeptember 18-án Csány szeptember 16-i jelentésére írott válaszában közölte, hogy Horváth Vilmost kinevezte zalai kormánybiztossá, s hogy Csányt felhatalmazza a mozgó portyázó csapatok tisztjeinek kinevezésére.[177] Ugyanezen a napon a jelentés alapján hírlapi tudósítást íratott arról, hogy a drávai hadtest tisztikara küldöttséget indított a bán táborába; Csány jelentésének másolatát pedig tájékoztatás végett megküldte Mészáros Lázár hadügyminiszternek, aki ekkor a bácskai táborban tartózkodott, azzal, hogy azt közölje Beöthy Ödön teljhatalmú országos biztossal is.[178]

---

[171] Teleki – Hadügyminisztérium, Keszthely, 1848. szeptember 17. MOL KPA 23. (Eredetileg iktatva HM 1848:6868. alatt.) Gombos alezredes szeptember 19-én azzal továbbította ezt Batthyánynak, hogy Telekit utasítani kellene, miszerint a jövőben egyenesen a nádornak jelentsen, s a hadügyminisztériumhoz csak másolatban küldje meg jelentését. MOL HM Ált. 1848:6868.

[172] István nádor – Teleki, Veszprém, 1848. szeptember 17. este 10 óra. KA AFA Karton 1894. Kr.-sl. A., resp. I. AK u. J. 1848-9-6 ½.

[173] Ivánka – Batthyány, Lovasberény, 1848. szeptember 18. MOL H 92. Országos Nemzetőrségi Haditanács. Általános iratok. №. 3958.

[174] Közli: *Urbán*, 1999. II. 1399–1400. o.

[175] Közli: *Urbán*, 1999. II. 1401. o.

[176] Közli: *Urbán*, 1999. II. 1409–1410. o. A hírlapi közlemény visszhangjára lásd: Ferenczy István – Ferenczy József, Pest, 1848. szeptember 17–18., 21., 24. Közli: *Ferenczy*, 1912. 399–401. o. Ferenczy szeptember 21-én úgy hallotta, hogy ugyanezek a tisztek „azt hallván, hogy Pesten a reszpublika [!] ki volna kiáltva, azt mondák, hogy ily feltétel alatt nem harcolnak."

[177] Közli: Urbán, 1999. II. 1437–1438. o.

[178] Mindkettőt közli: *Urbán*, 1999. II. 1438–1439. o.

Szeptember 19-én Csány szeptember 17-i jelentésére válaszolt. Közölte, hogy Jellačić a hírek szerint a Balaton déli partján nyomul előre, ezért a nádor rendelete értelmében a magyar erőket is Székesfehérvár környékén fogják koncentrálni. Tudatta, hogy „azon egyének, kik az országgyűlés által a dunántúli táborba küldettek, nem Ön iránti bizodalmatlanságból, hanem inkább a főherceg nádor tiszteletéül küldettek." Csány kérésére megküldte a kormánybiztos szeptember 14-i jelentésének másolatát azzal, hogy ebből Csány meggyőződhet, „miképp nekem okvetlen kötelességem volt azt a Háznak előterjeszteni, és főként ennek lehet köszönni, hogy főherceg nádor személyesen indult a táborba"; de ugyanígy kötelességének érezte, hogy a Csány és a nádor által Teleki igazolására közölteket a Ház tudomására hozza.[179]

Időközben Teleki szeptember 18-án is jelentést küldött a nádornak arról, hogy a bán seregének egy része Marcali felé tart. A nádor a jelentést véve maga is úgy vélte, hogy Jellačić a Keszthely és Tapolca környékén álló magyar főerőket foglalkoztatva, főerejével a Balaton déli partján előnyomulva akar Székesfehérvár vagy Ercsi felé fordulni, s így elfoglalni a fővárost. Ezért arra utasította Telekit, hogy csapataival vonuljon vissza Veszprém felé, hogy onnan akár Várpalotán át Székesfehérvár, akár Kenesén át Lepsény felé vonulhasson. Ha viszont a bán főereje állna vele szemközt, kísérelje meg feltartóztatni.[180]

A fővezérséget elvállaló nádor szeptember 19-én érkezett meg Tapolcára; vele volt Móga János altábornagy, pesti hadosztályparancsnok is. A nádor helyett a továbbiakban ténylegesen ő intézte a csapatok mozgatását. Teleki fővezérsége ezzel megszűnt, de továbbra is a hadseregnél maradt. Fővezéri ténykedésének utolsó aktusaként a nádor utasítására szeptember 20-án ő vezette vissza Veszprémig a csapatokat. A hadügyminisztériumnak aznap jelentette, hogy másnap a sereg Lepsénybe vonul, majd szabadkozásként hozzátette: „Hogy jelentéseimet eddig minden nap nem tettem, oka, hogy szállásoló helyeinken posta nem volt, és hogy az országnak a futári költségeket meggazdálkodni akartam."[181]

Csány fenntartásai ugyan megmaradtak Telekivel szemben, de egy Batthyányhoz intézett jelentése szerint azért nem akart ellene „tovább szót emelni, mert azt hisszük, hogy azon lelkesült tisztikarnak, melynek lelkesülése őt úgy is ártalmatlanná tette, kedve ellen cselekednénk."[182] A pákozdi csata előtt és alatt Teleki volt a tartalék parancsnoka, majd október végéig hadoszlop-, illetve hadosztályparancsnokként szolgált. A Lajta 1848. október 28-i átlépését megelőzően jelezte távozási szándékát, s haditörvényszéki vallomása szerint már a határátlépést követő napon (azaz október 29-én) parasztnak öltözve elhagyta Parndorfot, s Pozsonyba utazott.[183] 1849-ben azonban a cs. kir. hatóságok így is hadbíróság elé állították, és augusztus 30-án rangfosztásra ítélték.

---

[179] Közli: *Urbán*, 1999. II. 1453–1454. – István nádor szeptember 18-án este 9-kor Batthyányhoz intézett levelében közölte, hogy a Teleki ellen felhozott vádak „félreértésen alapszanak, s ő el van határozva az ellenséggel lehetségig megvívni." Uo. II. 1421. o.

[180] István nádor – Teleki, Veszprém, 1848. szeptember 18. HL 1848-49. 2/89. Teleki Ádám periratai, №. 10. (Telek jelentéséről csak a nádor válaszából tudunk.)

[181] Teleki – hadügyminisztérium Veszprém, 1848. szeptember 20. MOL KPA №. 101.

[182] Csány – Batthyány, Székesfehérvár, 1848. szeptember 21. Közli: *Csány*, 1998. I. 318–320. o. és *Urbán*, 1999. II. 1515–1517. o.

[183] Telekire lásd Kossuth 1848. október 25-én az OHB-hoz intézett jelentését, közli: KLÖM XIII. 277. o.; ill. Teleki 1849. január 25-én Bécsben tett vallomását, lásd: KA AFA Karton. 1855 HA DA 1848/9-13-356b. 8. ív.

1848–49.	HL Az 1848-1849. évi forradalom s szabadságharc iratai.
Aradi, 1972.	*Aradi Péter:* A Dráva-vidék védelmének szervezése 1848 nyarán. (Somogyi Almanach 16–17.) Kaposvár, 1972.
Bona, 2000.	*Bona Gábor:* Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. 3., átdolgozott, javított és bővített kiadás. Budapest, 2000.
Csány, 1998. I.	Csány László kormánybiztosi iratai 1848–1849. S. a. r.: *Hermann Róbert.* (Zalai Gyűjtemény 44.) Zalaegerszeg, 1998. I. k.
Csány-ir.	MOL H 103. Csány László kormánybiztos iratai.
F. Kiss, 1989.	*F. Kiss Erzsébet:* Az 1848–1849. évi minisztertanácsi jegyzőkönyvek. Budapest, 1989.
Ferenczy, 1912.	*Wallentíny Dezső* (szerk.): Ferenczy István levelei. Rimaszombat, 1912.
Gelich, é. n. I–III.	*Gelich Rikhárd:* Magyarország függetlenségi harcza 1848–49-ben. Budapest, é. n. I. k.
HA DA	KA AFA Krieg in Ungarn 1848–1849. Hauptarmee. Detailakten.
Hauptmann, 1975. I–II.	*Ferdinand Hauptmann:* Jelačić's Kriegszug nach Ungarn 1848. Graz, 1975. I–II. k.
Hermann, 2008/a.	*Hermann Róbert:* A Drávától a Lajtáig. Tanulmányok az 1848. nyári és őszi dunántúli hadi események történetéhez. Budapest, 2008.
Hermann, 2008/b.	*Hermann Róbert:* A drávai védvonal 1848. június–szeptember. In: *Hermann*, 2008/a. 11–35. o.
Hermann – Molnár, 2000. I.	*Hermann Róbert – Molnár András:* Nagykanizsa és környéke 1848–1849-ben. Okmánytár. Nagykanizsa, 2000. I. köt.
HL	Hadtörténelmi Levéltár, Budapest
HM Ált.	MOL H 75. Hadügyminisztérium. Általános iratok.
KA	Kriegsarchiv, Wien
KLÖM XII.	Kossuth Lajos összes munkái. XII. köt. Kossuth Lajos az első magyar felelős minisztériumban. S. a. r.: *Sinkovics István*. Budapest, 1957.
KLÖM XIII.	Kossuth Lajos összes munkái. XIII. k. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. I. S. a. r.: *Barta István.* Budapest, 1952.
KM Präs.	KA Kriegsministerium. Präsidiale.
KPA.	MOL H 2. Kossuth Polizei Akten
Kr.-sl. A., resp. I. AK u. J.	Kroatisch-slovenische [!] Armee, respektive I. Armeekorps unter Jellačić
Lauschmann, 1995.	*Lauschmann Gyula:* Székesfehérvár története. III. k. A városi polgárosodás évtizedei 1801–1848. A nemzeti függetlenségi küzdelem 1848–1849. Szerk.: *Farkas Gábor.* (Közlemények Székesfehérvár város történetéből.) Székesfehérvár, 1995.
Mészáros, 1867. I.	Mészáros Lázár emlékiratai. Az eredeti kéziratokból közrebocsátja *Szokoly Viktor.* Pest, 1866. I. k.
Min. lev. HM	MOL Csány-ir. Miniszterek levelei. Hadügyminisztérium.

MOL	Magyar Országos Levéltár
MTA Kt. Kit.	Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár
Neustaedter, 1942. II.	*Joseph Neustaedter:* Le ban Jellačić et les événements en Croatie depuis l'an 1848. Bibliothéque de L'Institut Français de Zagreb. Première Série. Zagreb, 1942. Tome II.
Novák, 1906.	*Novák Mihály:* Zalavármegye az 1848–49. évi szabadságharczban. (2., bővített kiadás.) Zalaegerszeg, 1906.
OHB	MOL H 2. Miniszterelnökség, Országos Honvédelmi Bizottmány és Kormányzóelnökség iratai.
Pap, 1868–1869. I–II.	*Pap Dénes:* Okmánytár Magyarország függetlenségi harczának történetéhez 1848–1849. Pest, 1868–1869. I–II. köt.
Rupprecht von Virtsolog, 1871.	*Coloman Rupprecht von Virtsolog:* Geschichte des k. k. 60. Linien-Infanterie-Regimentes gegenwärtig Gustav Prinz von Wasa. Wien, 1871.
Spira, 2001.	*Spira György:* Hrabovszky altábornagy tévelygései Pétervárádtól Alamócig. (A Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság Kiskönyvtára. Szociológia, jog és rokon társadalomtudományok 4.) Újvidék, 2001.
Széchenyi, 1978.	*Széchenyi István:* Napló. S. a. r.: *Oltványi Ambrus.* Az előszót írta *Sőtér István.* Fordította *Jékely Zoltán* és *Győrffy Miklós.* Budapest, 1978.
Szőcs, 1972.	*Szőcs Sebestyén:* A kormánybiztosi intézmény kialakulása 1848-ban. (Értekezések a történeti tudományok köréből 65.) Budapest, 1972.
Szőcs, 1990.	*Szőcs Sebestyén:* Csány László kormánybiztosi tevékenysége 1848 áprilistól szeptember végéig. In: *Molnár András* (szerk.): Kossuth kormánybiztosa, Csány László 1790–1849. (Zalai Gyűjtemény 30. köt.) Zalaegerszeg, 1990. 63–132. o.
Urbán, 1984.	*Urbán Aladár:* Pákozd, 1848. Budapest, 1984.
Urbán, 1999. I–II.	Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai. A dokumentumokat válogatta, a jegyzeteket készítette, az előszót írta *Urbán Aladár.* Budapest, 1999. I–II. k.
Urbán, 2007.	*Urbán Aladár:* Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöksége, fogsága és halála. Budapest, 2007.

Róbert Hermann

CHANGE SIDES, STEP ASIDE OR RESIST?

The Question of High Command in Transdanubia in Summer and Autumn 1848: from Franz Ottinger to Ádám Teleki

Summary

In a matter of barely five months, between early June and early November 1848, six persons altogether lead the Transdanubian Hungarian army consecutively. There were two Imperial-Royal major generals among them, Franz Ottinger and Ádám Teleki; one Imperial-Royal colonel, Andor Melczer; two Imperial-Royal lieutenant generals, Habsburg Archduke István (the palatine of the country at the same time) and János Móga; finally one newly appointed Honvéd major general, Artúr Görgei. The circumstances of their appointment and their retirement clearly show the course during which the Imperial-Royal Army split in two. The army-part loyal to the Hungarian government, complemented with Hungarian soldiers and the volunteer mobile national guards, was from that time on willing to, and at the same time grew able to defend the country from foreign attack. The study presents the considerations that lead to each person's appointment to commander-in-chief. It also describes the conflicts that evolved between them and the representatives of the political leadership, and the circumstances that made their further work impossible.

It was for the Croatian threat that the defence line at the Drava was set up in Transdanubia in June 1848. Its first commander-in-chief, Major General Franz Ottinger, a native of the town of Sopron, had previously worked as a deputy Minister of War, too. However, Ottinger proved to be politically unreliable in his new position, therefore he was relieved. After him, the government sent Colonel Andor Melczer, Under-Secretary of War, to survey the Drava Line, but Melczer did not show enough resolution either. Finally, Major General Ádám Teleki, Brigade Commander in Pest, became the commander of the Drava Line on 20 August. Teleki seemed more loyal than his predecessors, but he wavered during the attack of Jellačić on 11 September, and he too had to be replaced.

Hermann Róbert

CHANGER DE CAMP, SE RETIRER OU RESISTER?

Le dilemme des généraux commandants en chef en Transdanubie à l'été et automne 1848. 1ère partie. Franz Ottinger, Andor Melczer et comte Ádám Teleki

Résumé

En moins de cinq mois, entre début juin et début novembre 1848, six personnes se succédèrent à la tête de l'armée hongroise transdanubienne parmi lesquelles deux généraux de brigade impériaux et royaux Franz Ottinger et Ádám Teleki ; un colonel impérial et royal Andor Melczer ; deux généraux de division impériaux et royaux, István archiduc Habsbourg (également palatin du pays) et János Móga ; et pour finir un général de brigade de l'armée honvéd fraîchement nommé Artúr Görgei. Le contexte de leur nomination et de leur départ illustre bien le processus qui a conduit à la scission de l'armée impériale et royale de Hongrie. La partie de l'armée qui était loyale au gouvernement hongrois fut rejointe par l'armée honvéd et la garde nationale mobile volontaire. Elle devint alors capable de défendre le pays contre une attaque extérieure et elle en

avait également la volonté. L'étude présente les critères selon lesquels les différentes personnes ont été nommées généraux commandants en chef, leurs conflits avec la direction politique et les motifs qui expliquent leur départ.

En raison de la menace croate, une ligne de défense fut mise en place en Transdanubie à la rivière Drava en juin 1848. Son premier commandant en chef, le général de brigade Franz Ottinger, un natif de la ville de Sopron, avait été auparavant vice-ministre de la défense nationale. Puisque Ottinger s'avéra politiquement indigne de confiance dans sa nouvelle fonction, il fut limogé. Ensuite, le gouvernement envoya le colonel Andor Melczer, secrétaire d'État au Ministère de la Défense pour inspecter la ligne de la Drava, mais il ne fit pas preuve d'une fermeté suffisante non plus. Le 20 août, c'est le général de brigade Ádám Teleki, commandant de brigade de Pest qui fut nommé commandant de la ligne de la Drava. Teleki semblait plus loyal que ses prédécesseurs, mais son hésitation au moment de l'offensive du 11 septembre de Jellačić lui coûta son poste.

Róbert Hermann

ÜBERTRETEN, BEISEITE TRETEN ODER SICH WIDERSETZEN?

Die Frage des Oberbefehlshabers in Transdanubien im Sommer und Herbst 1848: von Franz Ottinger bis Ádám Teleki

Resümee

Zwischen Anfang Juni und Ende November 1848, also in weniger als fünf Monaten, wechselten sich insgesamt sechs Personen an der Spitze der ungarischen Streitkraft in Transdanubien ab. Unter ihnen befanden sich zwei k. k. Generalmajore, Franz Ottinger und Ádám Teleki; ein k. k. Oberst, Andor Melczer; zwei k. k. Feldmarschallleutnants, Erzherzog Stephan von Habsburg (zugleich Palatin des Landes) und János Móga; und schließlich ein frisch ernannter Honvéd-Generalmajor, Artúr Görgei. Die Umstände ihrer Ernennung und ihres Abgangs zeigen klar denjenigen Prozess, infolge dessen sich die k. k. Streitkraft in Ungarn spaltete. Der gegenüber der ungarischen Regierung loyale Teil der Armee, ergänzt mit der Honvéd-Armee und der freiwilligen mobilen Nationalgarde, war im Anschluss daran bereit, aber auch fähig, das Land gegen äußere Angriffe zu schützen. Die Studie stellt vor, welche Aspekte zur Ernennung der einzelnen Personen zum Oberbefehlshaber geführt haben, welche Konflikte sie mit den Vertretern der politischen Führung hatten, bzw. was die Fortsetzung ihrer Tätigkeit unmöglich machte.

In Transdanubien wurde infolge der kroatischen Bedrohung im Juni 1848 die Verteidigungslinie an der Drau organisiert. Erster Oberbefehlshaber wurde der in Sopron (Ödenburg) geborene Generalmajor Franz Ottinger, der früher auch als stellvertretender Kriegsminister tätig war. Ottinger erwies sich jedoch in seiner neuen Position als politisch unzuverlässig und wurde deshalb abgelöst. Nach ihm entsandte die Regierung Oberst Andor Melczer, den Staatssekretär des Kriegsministeriums, zur Beschau der Drau-Linie, aber auch Melczer zeigte nicht die notwendige Entschlossenheit. Schließlich wurde am 20. August Generalmajor Ádám Teleki, Brigadier von Pest, Kommandant der Drau-Linie. Teleki erwies sich loyaler, als seine Vorgänger, geriet jedoch infolge des Angriffs von Jellačić am 11. September ins Schwanken und musste deshalb ebenfalls abgelöst werden.

Роберт Герман

ПЕРЕЙТИ НА СТОРОНУ ПРОТИВНИКА, УЙТИ В СТОРОНУ ИЛИ СОПРОТИВЛЯТЬСЯ?

Вопрос, ставившийся главнокомандующим летом и осенью 1848 года в Задунавье: от Франца Отингера до графа Адама Телеки

Резюме

В период с начала июня по начало ноября 1848 года, менее чем за пять месяцев во главе венгерских вооруженных сил было сменено всего шесть человек. Среди них было два генерал-майора императорской королевской армии, Франц Оттингер и Адам Телеки, один полковник императорской королевской армии Андор Мельцер, два генерал-лейтенанта императорской королевской армии – эрц-герцог Иштван Габсбург (одновременно наместнк венгерского короля в стране) и Янош Мога, и в конце концов недавно получивший воинское звание хонведского генерал-майора Артур Гёргеи. Обстоятельства их назначения и отстранения от должности хорошо показывают тот процесс, в результате которого венгерские королевские императорские вооруженные силы раскололись надвое. Лояльная по отношению к вененгерскому правительству часть армии, дополненная хонведами и добровольной маневренной национальной гвардией, после этого была согласна и одновременно стала способной защитить страну от наступления извне. Автор статьи показывает, какими соображеними руководствовались при назначении на должность начальника генерального штаба отдельных лиц, какие конфликты возникали с представителями политического руководства, и что сделало невозможным продолжение их работы.

В Задунавье в июне 1848 года по причине угрозы со стороны хорват был создан оборонный рубеж по реке Драва. Первый главнокомандующий этого рубежа генерал-майор Франц Оттингер, уроженец города Шопрон, ранее работал также и в должности заместителя министра обороны. Однако на новой должности Оттингер оказался политически неблагонадежным, поэтому он был смещен. После него правительство направило на инспектирование рубежа реки Дравы государственного секретаря министерства обороны полковника Андора Мельцер, но и Мельцер не проявил должной благонадежности. В конце концов 20 августа генерал-майор Адам Телеки, командир бригады Пешта, стал командующим рубежа реки Драва. Телеки казался более лояльным, чем его предшественники, однако он заколебался во время наступления Елашича 11 сентября и поэтому его также нужно было отправить в отставку.

CZIRÓK ZOLTÁN

AZ ELSŐ LÉGI HÁBORÚ MAGYARORSZÁG FELETT – 1919*

A Tanácsköztársaság harcai – nem túl örömteli – újdonságot jelentettek abból a szempontból, hogy magyar települések és az országban harcoló csapatok először szenvedtek az ellenséges repülők bombáitól és támadásaitól. A nemrég véget ért világháborúban, főleg az Osztrák–Magyar Monarchia területén, csak néhány város lakosságának kellett megtapasztalnia, hogy a frontvonaltól távolabb eső hátország is védtelenné válhat a repülőgépeknek köszönhetően.

A városok elleni légitámadás fogalma az első világháborúban elsősorban a német Zeppelin-léghajók, majd az őket felváltó „R-repülőgépek" és Gotha bombázók Nagy-Britannia elleni tömeges támadásai folytán alakult ki, illetve vált ismertté a polgári lakosság számára.[1] Természetszerűleg a nyugati front légi tevékenységéhez viszonyítva kisebb mértékben, de a Monarchia arcvonalain is előtérbe került az ellenség levegőből történő megbénításának igénye, ennek kibontakozására pedig elsősorban az olaszok ellen vívott harcok során nyílt lehetőség. Az ellenfél technikai előnyben volt, hiszen a Gianni Caproni által tervezett és gyártott hárommotoros bombázókkal szemben az osztrák–magyar repülőcsapatoknak nem volt alternatívája. Ennek ellenére a frontvonal mögött vagy mélyebben, a hátországban fekvő városokra mért támadások tekintetében a Habsburg Birodalom jóval megelőzte ellenfelét. Egy kimutatás szerint ugyanis míg az olaszok mintegy 254 alkalommal mértek bombatámadást az osztrák–magyar kézen lévő városokra, addig az ellenkező oldalon ez a szám 503-ra rúgott. A támadásoknak olasz részről 984 halott és 1193 sebesült áldozata volt.[2] A legfontosabb kikötőknél viszont az arány már kiegyenlítődött: Velencét 42 alkalommal támadta 251 repülőgép, amelynek során 1037 bomba hullott a városra, a támadásoknak 52 személy esett áldozatul és 84 megsebesült; Pola ellen 41 alkalommal intéztek légitámadást, a 391 repülőgép 677 bombát dobott le.[3]

A fronttól távolabb eső osztrák–magyar városok azonban a háború során biztonságban érezhették magukat. Ám ez a biztonságérzet gyorsan szertefoszlott, amikor a légelhárítást kijátszva, 1918. augusztus 9-én az olasz költő-pilóta, Gabriele D'Annunzio százada élén megjelent Bécs felett, és röplapokat szórt a birodalom fővárosára.[4] Sokat-

---

* 1992-ben, illetve 1993-ban jelent meg Pataky Iván, Rozsos László és Sárhidai Gyula tollából egy kétkötetes mű Légi háború Magyarország felett címmel, amely alapját és kiindulópontját képezte a hazai repüléstörténeti kutatásoknak és publikációknak a második világháborús bombázások történetét illetően. A tanulmány e nyomvonalon haladva kívánja feleleveníteni a több mint két évtizeddel korábbi, első légitámadások történetét.

[1] Az „R-repülőgépek" kifejezés a német Riesenflugzeug, azaz „óriásrepülőgép"-eket takarta. Ezek közül a leghíresebb a négymotoros Zeppelin-Staaken R.VI-os típus volt, amelyek bevetését a kisebb, kétmotoros Gotha G.III-V típusokkal egészítették ki. Természetesen a német többmotoros bombázógépek gyártása ennél sokkal szerteágazóbb volt (A.E.G., Friedrichschafen, Hansa-Brandenburg stb.). Az angol hadvezetés belátva a hadászati bombázás jelentőségét, a jó teljesítményű egymotoros – és ezáltal erősen korlátozott teherbírású – bombázó repülőgépek gyártásán túllépve, a Handley-Page nehézbombázók szolgálatba állításával adott választ a német kihívásra.

[2] *Paolo Ferrari:* La Grande Guerra Aerea 1915–1918. Valdagno, Edizioni Gino Rossato, 1994. 232., 241–249. o.

[3] *Peter Schupita:* Die k. u. k. Seeflieger. Koblenz, Bernard & Graefe Verlag, 1983. 246. o.

[4] D'Annunzio a 87ª Squadriglia (becenevén „la Serenissima") élén tette meg a mintegy 1000 kilométeres utat, amelyből 800 kilométert ellenséges terület felett repültek. A küldetésre az egység 10 együléses és egy kétüléses Ansaldo SVA típusú repülőgéppel indult San Pelagio repülőteréről, közülük nyolc el is érte az oszt-

mondó, hogy a K.u.k. Luftfahrtruppen csak az ezt megelőző hónapban állította fel az első és egyetlen honi légvédelmi vadászegységét, a Luftfahr-Abwehr Stationt, amelynek feladata a bécsi ipari körzetek védelme volt – az ellenfél érthető okokból jóval előbbre tartott e téren.[5]

A magyar légvédelem kiépítése

Az első világháború befejezését követően a katonai vezetés azonnal hozzálátott az önálló magyar repülőcsapatok felállításához. A szervezetrendszer kialakítása, a repülőegységek felállítása és feltöltése, a repülőipar működőképességének megőrzése, valamint a demarkációs vonal eltolódásai miatt veszélybe került repülőtereken lévő anyagok megmentése felemésztette az új vezetők és az alárendeltségükbe tartozó személyzet energiáit – hozzá kell tenni azonban, hogy az említett feladatokat általában sikeresen oldották meg. Az 1918 novembere és 1919 márciusa között működő kevés repülőalakulat elsősorban karhatalmi és propaganda tevékenységet végzett, amely az országhatárok mentén idővel egyre inkább felderítő bevetésekkel is kiegészült. Ugyanakkor egy esetleges támadásra az antant államok vagy a Monarchia utódállamai részéről nem kellett számítani, legalábbis erre utaló intézkedések nem ismertek.

Gyökeresen megváltozott viszont a helyzet a Tanácsköztársaság megalakulásával. A Hadügyi Népbiztosság 37. (légügyi) osztályának 1919. március 24-én kiadott első rendeletében már számoltak az ellenséges légi támadás lehetőségével, és jelentős intézkedések megtételéről rendelkeztek az ország hatékony légvédelmének létrehozása érdekében (a legfontosabb pontok idézve):

„3. Miután bármelyik órában a délvidéki megszállott területekről kiinduló repülő támadás várható Bp. nagyobb üzemei ellen, már f. hó 22-én parancs adatott ki az illetékes katonai hatóságoknak, hogy Bp-től cca. 90 km-re délre, félkörben – Székesfehérvártól Kecskeméten át Szolnokig repülő megfigyelő állomásokat állíttassanak fel, melyek jelentéseiket egyenesen a 37. (légügyi) oszt. adják le. Ellenséges gépek támadását a budapesti rep. osztályok hárítják el."

Majd rendelkezik a következőkről:

„4. Az összes repülőosztályok utasíttatnak, hogy ha bármi okból Budapestre indítanának repülőgépet, akkor ezt a szándékukat telefonon azonnal jelentsék, hogy vakriadók elkerültessenek.

5. Egyben utasíttatnak az összes rep. alakulatok, hogy ha ellenséges repülőgépeknek Bp. irányában történő közeledését észlelik, akkor észleletüket »repülő hír« jelszó bemondása mellett telefonon (…) a légügyi osztálynak azonnal jelentsék. A jelentésnek az ellenséges rep. gépek kb. typusát, számát, irányát, helyét s az időpontot kell tartalmaznia."

---

rák fővárost, és a több tízezer röplap ledobása után sikeresen hazaértek. A kalandos utazásról bővebben: *Enrico Rebora:* I precedenti del volo su Vienna: effettuato dalla 87^ Squadriglia S.V.A. detta la „Serenissima". Roma, Ufficio Storico Aeronautica, 1973.; *Guido Mattioni:* Il leone su Vienna: l'avventura di D'Annunzio e degli vomini della serenissima nel recordo di uno che c'era. Udine, Edizioni dell'Istituto, 1981.

[5] *Peter M. Grosz–George Haddow–Peter Schiemer:* Austro-Hungarian Army Aircraft of World War One. Mountain View, California, 1993. 553. o.

A védelmi rendszer hatékony működéséhez a rendelet szabályozta a telefonvonalak használatát és a légi összeköttetést úgy, hogy „naponta reggel 7 órától alkonyatig 1 rep. gép egy pilótával és egy megfigyelővel olyan szigorúan készültséget tartson, hogy a rep. gép a parancs vételétől számított legalább ½ órán belül felszállhasson”.[6]

A honi légvédelem, különösen pedig a főváros védelmének alapját a légvédelmi figyelő- és jelzőrendszer képezte, amelynek kiépítésére nagy figyelmet fordítottak. A fővárost két gyűrűben, egymástól 10-25 km-re lévő „megfigyelő állomások” vették körül, minden egyes állomáshoz 3-7 figyelőőrs tartozott. A külső figyelő gyűrűt Vác–Hatvan–Jászberény–Szolnok–Kiskunfélegyháza–Kiskőrös–Kalocsa–Siófok–Veszprém–Tata–Esztergom vonalon állították fel. A belső gyűrű Aszód–Nagykáta–Abony–Kecskemét–Solt–Dunaföldvár–Székesfehérvár–Bicske vonalon húzódott. Ezenkívül a fővárosban is volt néhány figyelőőrs, például a Gugger-hegyen, a Rákos-rendező pályaudvaron stb. Később a vidéki városok közül Győrnek és Füzesabonynak is külön figyelőrendszere lett.[7]

A győri megfigyelőrendszer kiépítésére csak később, 1919. június végén került sor. Június 26-án ugyanis a Légitámadást elhárító parancsnokság elrendelte a megfigyelő állomások felállítását. Egy július 1-jén keletkezett beszámoló szerint a következő helyeken hoztak létre állomásokat Győrben: Városháztorony, lőtér és Abda (Győrtől 5 km-re nyugatra). Ezenkívül egy külső megfigyelő gyűrűt létesítettek a következő állomásokkal: Komárom Újváros, Nagyigmánd, Kisbér, Bakonybánk, Bakonytamási, Pápa, Marczaltő, Szany, Csorna, Szentpéter, Magyaróvár, Ásvány(ráró?), Nagybajcs, Gönyű. Azokon az állomásokon, ahol nem volt állandó helyőrség, az állomások személyzetét toborozták – megfigyelő állomásonként kilenc főt. A jelentéshez mellékelt kérdésre, miszerint a hadműveletek beszüntetése után is folytassák-e a megfigyelést, a válasz igen volt.[8]

Ugyancsak az északi front harcainak befejeződését követően, július 9-én a Tata-Tóváros-i katonai állomásparancsnokság is jelentette a győri katonai kerületi parancsnokságnak, hogy „Tata-Tóváros repülő megfigyelő központ, Bánhidán, Tatabányán, Naszályon, Dadon és Dunaalmáson egy-egy repülő megfigyelő állomás állíttatott fel. Ezen állomások személyzete részben a helyszínen toborzott egyénekből, részben volt katonák és altisztekből áll. A fent említett Hadügyi Népbiztossági rendelet értelmében a vidéki repülő megfigyelő állomások személyzete az ottani Direktórium révén lett volna toborozandó. Ez nem volt lehetséges, amennyiben a toborzott egyének a vörös katona kötelezőjét aláírni vonakodtak, vagy pedig csak azon feltétellel mutatkoztak hajlandónak aláírni, ha beletétetik azon pont is, hogy ők a harctérre ki nem küldhetők.

Tekintettel azon körülményre, hogy jelenleg a helyzet nyugodt főként ezen védőszakaszon, és ellenséges repülőktől már tartani nem igen kell és nem is járnak, de még ezideig említésre méltó eredményt sem igen tüntettek fel, költség és ember megtakarítás szempontjából is kívánatos volna ezen osztagok feloszlatása.”[9]

---

[6] Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) Magyar Tanácsköztársaság (a továbbiakban: MTK) iratai. 737/bk. 37. oszt. 27. d.

[7] *Dömötör Gergely:* A fegyvernemek szerepe a Tanácsköztársaság harcaiban. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1954. 3–4. sz. 348. o.

[8] HL MTK iratai. 435/7. hdm. 117. d.

[9] HL MTK iratai. 200.852.a/1919. 27. d.

A megfigyelő rendszerhez képest a légvédelem már jóval kevésbé volt kiépített, mindössze a főváros védelmére jutottak légvédelmi lövegek. A légiriadó jelzésére néhány ún. jelzőlöveg szolgált, erre a célra kiselejtezett 75.M. 9 cm-es lövegeket használtak fel. Ilyen jelzőlövegek voltak a Gellért-hegyen, Gugger-hegyen, Rákos-rendező pályaudvaron és a rákosi gyakorlótéren.[10] 1919 májusában megalakult a „Budapesti légitámadásokat elhárító tüzércsoport parancsnokság", amely a kevés rendelkezésére álló üteget – lévén az egész főváros védelmére elégtelen volt – a csepeli lőszergyár védelmére összpontosította a következő beosztásban:

Budafokon	2 db 14.M. ágyú (kiegészítendő 4 lövegre)
Csepel-Csillagtelepen	2 db 14.M. ágyú (kiegészítendő 4 lövegre)
Csepel-Pünkösdhalmon	4 db 5.M. tábori ágyú
Csepel-Lakihegyen	2 db 5.M. tábori ágyú (kiegészítendő 4 lövegre)

A fentieken kívül Erzsébetfalvára terveztek egy négylöveges üteget, a tüzérszertárban 4 db 14.M. és 6 db 8 cm-es tábori ágyú, Hajmáskéren 15 db 5/8.M. löveg volt készenlétben. Hamarosan megalakították a 43. tüzérezredet öt légvédelmi üteggel, amelynél az első három üteg anyagát a fenti lövegek képezték. Bár elrendelték, hogy a budafoki állás erősítésére a csillagtelepi szakaszt oda át kell helyezni, a tüzelőállások mégis megmaradtak:[11]

43./1. üteg Csillagtelepen	4 db 5/8.M. ágyú	4 parancsnok + 41 fő
43./2. üteg Csepel D – Lakihegyen	2 db 14.M. és 2 db 5/8.M. ágyú	4 parancsnok + 52 fő
43./3. üteg Budafokon	2 db 5/8.M. ágyú	3 parancsnok + 28 fő
43. ezredtörzs		6 parancsnok + 82 fő

A 43./4. üteg (2 löveg) Győr védelmére még szervezés alatt volt. A győri katonai vezetés már az 1919. június 13-i első légitámadást követően kérte egy „4 db légjármű elhárító lövegből" álló üteg sürgős kiutalását a városba, a két löveggel rendelkező félüteget azonban csak július 5-én, a harcok befejeződését követően indították útnak 3 tiszttel és 32 főnyi kiszolgáló személyzettel.[12]

A szintén felállítás alatt álló 43./5. üteget (4 löveg) vasúti kocsikra felszerelve kívánták alkalmazni, az üteg lövegeit később két szakaszra osztva a tiszai támadás tartamára az I. és III. hadtestnek rendelték alá, elsősorban az átkelést elősegítő tiszai hidak sértetlenségének biztosítására. Ugyanakkor a Hadsereg-parancsnokság július 23-án elrendelte az ezred 3. ütegének átadását és felállítását ugyancsak a Tisza-hidak védelmére.[13]

---

[10] *Dömötör:* i. m. 349. o. Idővel valószínűleg ezeket a lövegeket is visszavonták a szolgálatból. A IV. hadtest-parancsnokság egy 1919. június 14-i parancsában ugyanis arról rendelkezett, hogy a légitámadás elhárítását szolgáló 4 db 75-ös mintájú jelzőlöveg, valamint a Citadellán felállított 2 db ugyanilyen típusú, hasznavehetetlen löveg és a hozzá való lőszer bevonandó és a Timót utcai tüzérszertárba szállítandó. HL MTK iratai. 40/hdm. 93. d.

[11] *Dr. Barcy Zoltán:* A magyar légvédelmi tüzérség fejlődése a Horthy korszakban. HL Tanulmánygyűjtemény 2974. 22/3. o.

[12] HL MTK iratai. 400/hdm. 117. d., 101. sz. (698. f.) 93. d.

[13] HL MTK iratai. 462/hdm. 93. d.

Az éjjeli támadások elleni védekezés céljából fényszórókat állítottak fel a fővárosban. 1919. júniusban a Budapesti Fényszóróparancsnokság az alábbi világítóállásokat foglaltatta el osztagaival:

I. osztag a Rózsadombon	1 db 110 cm-es + 1 db 60 cm-es fényszóró
II. osztag a Halászbástyán	1 db 60 cm-es + a Nemzeti Palotánál 1 db 60 cm fényszóró
III. osztag a Citadellán	1 db 60 cm-es + 1 db 120 cm-es fényszóró

Júliusban az osztagok változáson estek át, így a következőképp festett a fényszórók elhelyezkedése:[14]

I. osztag a Citadellán	1 db 15.M. 120 cm-es + 1 db 60 cm-es fényszóró
II. osztag a Nemzeti Palotánál	1 db 16.M. 60 cm-es és a Halászbástyán 1 db 60 cm-es fényszóró
III. osztag a Rózsadombon	1 db 110 cm-es + 1 db 60 cm-es fényszóró
IV. osztag a Pálffy-laktanyában (rendészeti feladatra)	3 db 35 cm-es fényszóró
V. osztag a délivasút vonalán, a 132. magassági ponton	1 db 60 cm-es fényszóró
VI. osztag Alsónémedin	3 db 35 cm-es fényszóró
VII. osztag Dunavarsányban	1 db 60 cm-es + 2 db 35 cm-es fényszóró

A frontokon harcoló csapatok légvédelmüket legtöbbször puska- vagy géppuskatűzzel látták el, a – nem túl nagy számú – légvédelmi lövegként pedig különböző mozgó vagy leginkább stabil állványra helyezett kisebb űrméretű ágyúk szolgáltak, amelyek srapnell-lövedékekkel igyekeztek eltalálni a betolakodókat. A pontos célzást azonban a megfelelő műszerek hiánya eléggé megnehezítette. Ezen próbált segíteni Forbáth Ernő főhadnagy, aki az általa feltalált „ellenséges repülőgépek lelövetésére a tüzérségnek összes adatokat szolgáló mérő- és vezérlőkészüléket” tervezett és ajánlott fel a Tanácsköztársaság katonai vezetésének. A találmány műszaki elvei nem ismertek, de minden bizonnyal jól működő műszer lehetett, mert 5-6 másodpercig tartó mérés után máris közölni tudta a repülőgép távolságát, magasságát, gyorsaságát, repülési irányát, a vízszintes irányban mért eltávolodását stb. A szakértői vélemények szerint a műszer 10-20 méternyi eltéréssel csaknem pontos adatokat adott, s több üteg együttes tűzvezetését is lehetővé tette.[15]

[14] *Barcy:* i. m. 22/4. o. Megjegyzendő, hogy a júliusi felsorolásban szereplő utolsó három osztag nem légvédelmi célra, hanem az előterep megvilágítására szolgált. Az V. osztag esetében az iratok további két 35 cm-es fényszórót is említenek, az egyiket előbb az érdi vasútállomás padlásablakában, később a pályaudvartól kissé délnyugatra helyezték el, míg a másikat a Dombovár felé vezető út mentén a 147. magassági ponttól kb. 1000 méterre délre. HL MTK iratai. 313/hdm., 335/hdm. 93. d.

[15] *Gazsi József:* Akik a Tanácsköztársaság légterét oltalmazták. *Repülés,* 1962. 3. sz. 6. o.

1919. június 16-án a Hadügyi Népbiztosság elrendelte, hogy „az 1. számú tábori pótütegtől azonnal 30 tüzért a csepeli légjármű elhárító ütegek csoportparancsnokságához indítson útba. (…) Ezek külön kísérleti szakaszt és tanfolyamot képeznek. A kirendelt embereknek más célokra való felhasználását – kísérleti és tanulmányozási munkálatokat kivéve – szigorúan megtiltom." A Forbáth-féle készülék használatára valóban ki is képeztek egy „mérő és vezénylő osztagot", és a műszerekkel fel is szerelték az egyik csepeli légvédelmi üteget. Bár Forbáth Ernő további kísérleteinek folytatásához minden anyagi és technikai segítséget megkapott, és javaslatainak kivitelezéséhez elegendő számú technikai személyzet is rendelkezésre állt, a további, tökéletesített példányok előállítására a szükséges optikai alkatrészek és az idő hiánya miatt nem kerülhetett sor.[16]

A Vörös Repülőcsapatok vadászrepülő-századai

A repülőcsapatok szervezetrendszerének 1919. április–májusi kiépülésével – az 1. repülőosztály utódjaként – a mátyásföldi 8. (harci) repülőszázad lett az egyetlen vadászrepülő-egység. A harci cselekmények változásával párhuzamosan természetesen az alakulat feladatai is jelentős mértékben változtak, hiszen a hadsereg elsődleges rendeltetése már az ország területének védelme volt, és nem a korábbi karhatalmi tevékenységben merült ki. A Háry László parancsnoksága alatt működő századhoz, az ún. „Háry-cirkusz"-hoz osztották be a legtöbb, világháborút túlélt vadászpilótát, aki vállalta a harcot az új kormány alatt.[17] Emellett a győri 4. repülőszázad kötelékében is repült néhány vadászgép a város fontos ipari jellegére tekintettel, ezek száma általában a század gépállományának kb. felét tette ki.[18] A századok vadászrepülőgép-igényének kielégítéséről már az első rendeletek is tartalmaztak előírásokat a repülőgépgyárak irányába, de az üzemek közvetlenül is megkapták a részletes utasításokat. Március 27-én sürgöny érkezett az albertfalvai Magyar Repülőgépgyárhoz, hogy „…addig, míg a kisebb munkákra vonatkozó általános megrendelés a gyárhoz megérkezik, az 1. sz. védőszázad együléses gépeinek belövését és a fegyverek beépítését elősegíteni szíveskedjenek. Említett gépek

---

[16] *Gazsi:* i. m. 6. o.

[17] Troján Gyula leírása szerint a század „a cirkusz nevet pedig azért kapta, mert rendelkezésünkre bocsátottak – személy és teherkocsikból álló – teljes vonatszerelvényt, amivel az üzemképtelen repülőgépeket, üzemanyagot, műhelyeket, sátrakat és személyzetet szállították egyik telephelyről a másikra. És ez a szerelvény felpakolva mindennel, bizony nagyon hasonlított egy vonuló cirkuszhoz." Közlekedési Múzeum Archívuma (a továbbiakban: KMA) Kézirattár. 303/966. Troján Gyula visszaemlékezései. Volt ennek az elnevezésnek azonban egy régebbi, a világháború utolsó éveire visszanyúló eredeztetése is. A Háry parancsnoksága alatt harcoló 42. vadászrepülő-század (Flik 42/J) ugyanis a Monarchia egyik legeredményesebb ilyen jellegű alakulata volt, rengeteg kitűnő műrepülővel, és a nagyrészt magyar pilótákból álló század a híres német ász, Richthofen hasonló „Repülő Cirkusz"-a után kapta a nevét. A Flik 42/J magyarjai pedig a Tanácsköztársaság idején a 8. repülőszázadban szolgáltak. Az 1919. május 28-i rendelet névjegyzéke alapján a következő pilóták voltak a századhoz beosztva: Háry László parancsnok, Gergye József parancsnok helyettes, Berényi Sándor, Blass Rudolf, Dózsa Adorján, Ezer Gyula, Fejes István, Hefty Frigyes, Horváth Ágoston, Hölczl Károly, Jirasek Henrik, Kasza Sándor, Keisz Géza, Kirják István, Kis-Zentai László, Klein Béla, Maier Béla, Mustos Géza, Riesz Jenő, Risztics János, Storer Viktor, Szolári István, Takács Nándor, Troján Gyula, Udvardy Nándor, Újvári László, Weldin Ferenc. HL MTK iratai. 10756/eln. 37. o. 27. d.

[18] A századok megnevezésénél szándékosan nem került használatra a „vörös repülőszázad" elnevezés. Bár a fenti két rendeletben előfordul a kifejezés, a későbbi hadműveletek során keletkezett iratok szinte kivétel nélkül mellőzik ezt a jelzőt. A repülőcsapatok szervezetrendszerének változásaihoz lásd *Czirók Zoltán:* A magyar repülőcsapatok 1918–1919. évi történetéhez. *Hadtörténelmi Közlemények,* 2009. 3. sz. 603–632. o.

Budapest légi védelmére szerelendők fel mielőbb".[19] Március 26-án pedig az aszódi Lloyd Repülőgépgyárat is utasította a Hadügyi Népbiztosság, miszerint „… a repülőgépgyár birtokában lévő, még eddig fel nem szerelt repülőgépeket azonnal szerelés alá vegyék. A félkész gépeket azonnal munkába vegyék. A kész gépeket pontos leírással és jegyzékkel nálam bejelentsék".[20] Mindezt még kiegészítették: „… az aszódi repülőgépgyárban lévő, még be nem repült kész Berg-gépeket az ottan beosztott pilóták a legrövidebb időn belül berepüljék. Amennyiben a repülés gyors elvégzéséhez még pilóták kirendelése szükségessé válnék, úgy ezügyileg a Hadügyi Népbiztosság 37. ügyosztály sürgönyileg megkeresendő."[21] A fenti előírások hatására az aszódi gyár már április 3-án válaszsürgönyt küldött, melyben tájékoztatásul közölte, hogy „A Hadügyi Népbiztosság utasítására tíz darab Berg együléses repülőgépet készítettünk el, számuk 348.12, 20, 21, 22, 23, 41, 43, 44, 45…"[22]

A gépek átrepülése az egységekhez azonnal megkezdődött, a győri század például jelentette, hogy Kretz József tábori pilóta a 348.41 számú géppel április 10-én 18.00-kor megérkezett Aszódról. Nem mindenkinek sikerült azonban teljesíteni a feladatot – egy sajnálatos baleset árnyékolta be az aszódi Aviatik D.I-esek használatba vételét: Juhász Ferenc pilóta április 4-én lezuhant és életét vesztette. A hivatalos jelentés szerint a baleset 11.00-kor történt, amikor a 348.23 számú géppel repült Aszódról, de a felhős időben eltévedt, és miután Vácról újrastartolt, kb. 40-50 méter magasságból a gép leadta az orrát és a földhöz csapódott.[23] Ettől az esettől eltekintve a századok, ezen belül is a mátyásföldi és a győri alakulat feltöltése sikeres volt, előbbi esetében az ellátás nem okozott különösebb nehézségeket, hiszen a repülőtér szomszédságában lévő Magyar Általános Gépgyár Rt. gyártotta az ország vadászgépeinek legnagyobb részét. A 37. (légügyi) osztály ugyanakkor utasította a századokat, hogy naponta a 18.00-kor startra kész gépek számát telefonon jelentsék a századok, illetve hogy aznap milyen repüléseket végeztek és másnapra milyen feladataik vannak.

---

[19] HL MTK iratai. 1174/346. sz. 110. d.

[20] HL MTK iratai. 647/1919. sz. 27. d.

[21] HL MTK iratai. 648/1919. sz. 27. d.

[22] HL MTK iratai. 847/bk. – 37. oszt. 27. d.

[23] HL MTK iratai. 1.003 bk. sz. 27. d. További részletekért lásd *Aviatika,* 1919/5. sz. A harcok során a 8. repülőszázad újabb veszteségeket szenvedett. Május 27-én Fejes István Fokker D.VII-es vadászgépével egy páncélvonatot támadott Losoncnál, amikor gépfegyverének szinkronizálója meghibásodott és átlőtte a légcsavart. Fejes kényszerleszállt és fogságba esett, ahonnan a fegyverszünet megkötése után, júliusban szabadult. Gépe szinte sértetlen állapotban került a csehszlovákok kezére, a német gyártmányú, 3867 számú D.VII-est a későbbi csehszlovák légierő még hosszú ideig használta. Június 1-jén a III. hadtest frontszakaszának jobbszárnyán jelentős tüzérségi előkészítés után a gyalogság megkísérelt átkelni a Hernádon. Ennek támogatására három vadászgép indult Mezőtárkányról. A bevetés sikerét azonban beárnyékolta, hogy Hefty Frigyes megsebesült, és amikor Mezőcsát közelében már majdnem eszméletlenül landolt, átvágódott és fejre állt a gépével. A pilóta kis ápolás után ugyan rendbe jött, de számára a harcok egy időre befejeződtek. *Jan Kaše–Vladimir Pirič:* Stíhací letalda první světové války v Československu. Cheb, Svět křídel, 1994. 58. o., *Hefty Frigyes:* Repülők előre. 299–306. o.

A 8. repülőszázad gépállománya, 1919. április[24]

IV. 28.		*IV. 6 (Winkler)*[25]
Aviatik D.I	Fokker D.VII	Fokker D.VI
92.120	93.01	2 db
92.129	3861	Fokker D.VII
348.42	3863	4 db német
Nem üzemképes:	3864	93.03
348.23	3865	93.07
Fokker D.VI	3866	93.02 (H.02)
Gépfegyver nélkül:	3867	93.08 (H.08)
04.101		
04.102		
04.103		

A győri 4. repülőszázad feladatai a Tanácsköztársaság kezdeti időszakában elsősorban propaganda tevékenyégben és az elrendelt felderítések végrehajtásában merültek ki. Ez utóbbiban a vadászgépek is részt vettek néhány alkalommal, mivel egyéb harci feladat nem adódott számukra. A csehszlovák támadást követően azonban a győri egység is jobban kihasználta a fürge Aviatik vadászgépeket, ekkor még elsősorban felderítő feladatokra.[26]

[24] A fentieken kívül a század a leadott jelentései szerint április 19-én 5 db, május 7-8-án 4 db, május 14-én 8 db, május 29-én 3 db, június 15-én 8 db, július 5-én és 18-án pedig 9 db vadászgéppel rendelkezett.

[25] A felsorolásban szereplő, a század kötelékében repülő gépeket Winkler László április 6-i dátummal adja meg. A forrás ismeretlen, a Tanácsköztársaság irataiban nem található nyoma. A dátum viszont kérdéses. Nehezen hihető, hogy a február 2-i állományt, amely jórészt megegyezik az április 28-ival, átmenetileg szinte teljesen kicserélték. Ráadásul a listában szereplő, magyar gyártmányú Fokker D.VII-esek időben is később kerültek a századhoz, mint akár a német Fokker D.VI és D.VII, valamint a magyar Aviatik D.I-esek. Az állomány valamikor májusban egyezhetett a listában felsoroltakkal (Hefty Frigyes június 1-jén zuhant le a 93.07-essel – lásd alább).

[26] 1919. május 20-án például Bráth Péter startolt 9.55-kor a 92.122 számú géppel, és Galánta térségében végzett felderítése után 10.35-kor landolt; ugyanaznap Schwarz József repült Komárom–Érsekújvár térségébe információt gyűjteni a 92.127-essel. Május 21-én Schnepf István, 22-én Endresz György századparancsnok és Kretz József, 29-én és 31-én pedig újfent Schnepf használta a század együléseseit felderítésre, az útirány minden alkalommal Pozsony vagy Komárom térsége volt. A egység pilótái közül a következők teljesítettek még vadász-bevetéseket: Gergye József ideiglenes parancsnok, Maier József parancsnokhelyettes, Györffy Kornél, Iványi József, Kindernay Pál, Kolba Árpád. HL MTK iratai. Repülések nyilvántartása. 201.985 L. ü. 28. d.

A 4. repülőszázad Aviatik D.I vadászgépei, 1919. május–július27

IV. 19	*V. 6*	*V. 8*	*VI. 1*	*VI. 5*	*VI. 8*	*VI. 9.*	*VII. 31.*
92.148	348.45 348.46	348.41 348.45	92.122 92.127 92.133 348.45	92.122 92.127 92.133 348.45	92.122 92.127	92.122 92.127 92.133	92.123 92.127 92.133

E két repülőszázad volt elsősorban hivatott a betolakodó repülőgépeket elfogni, de ahogy a későbbiekben látható lesz, a vörös csillagos felderítőgépek sem futamodtak meg, ha ellenséges repülőgéppel találkoztak, sőt esetenként támadólag is felléptek.[28] Mindez azt mutatja, hogy a harcedzett magyar repülők felszerelésüket és repülőtudásukat is maximálisan alkalmasnak tartották arra, hogy a légi fölényt kivívják, motivációból pedig ugyancsak nem szenvedtek hiányt. Természetesen a légi tevékenység és a szemben álló repülő erők mérete, valamint az egyéb körülmények felettébb korlátozott számú érintkezési lehetőséget nyújtottak az ellenséges repülőkkel, így légi harc is csak kevés alkalommal alakulhatott ki a frontvonalak közelében.

A harcok során ugyanakkor egy újabb harci alakulat felállítása is kívánatossá vált. 1919. június 21-én a Hadsereg-főparancsnokság a következő rendeletet küldte meg a Repülőcsapat Parancsnokságnak: „Budapest védelmére a 10. számú harci repülőszázad sürgősen felállítandó és pedig Mátyásföldön. Ezen századot – taktikai alkalmazását illetőleg – a IV. hadtestnek rendelem alá. Különben mint a többi repülőszázad a repülőcsapat parancsnokság útján a Hadsereg-parancsnokságnak marad alárendelve."

A légügyi osztály a rendelethez egy előterjesztést csatolt:

„I. A Vörös Repülőcsapatok hadrakelt alakulatai közt a 8. számú század harci repülőszázad, amelynek állománya 25 gépből álló felszereléshez állapíttatott meg. Az eddigi tapasztalatok azonban azt mutatják, hogy ekkora gépállomány belátható időn belül az anyaghiány miatt nem lesz elérhető, és a századnak eddig átlag 6-9 gépe volt mindig. Ha már most a Hadsereg-főparancsnokság hozzájárulását adná ahhoz, hogy a harci századok 25 helyett 12 gépre rendszeresíttessenek, ezzel a 10. század egyszerre fel lehetne állítható a 8. század felszabaduló legénységéből. Eléretnék továbbá az is, hogy a 10. század felállítása a kincstárt jóformán semmivel se terhelné meg, mert nem volna szükséges – néhány mesterembertől eltekintve – új személyzet felvétele.

II. A 10. század állomáshelyéül Mátyásföld nem jöhet tekintetbe, mert ott a kiképző század állíttatik fel, és ennek nyugodt és eredményes üzeme csak úgy biztosítható, ha Mátyásföldre más alakulatot nem helyezünk. (…) Ha a Hadsereg-főparancsnokság valamely budapesti (kétüléses) századot Szombathelyre helyezné át, akkor a 10. század Albertfalván, Rákoson vagy Gödöllőn el lehetne helyezhető, és a szombathelyi felszerelt repülőtér se maradna kihasználatlanul."[29]

---

[27] A fentieken kívül a századnak április 21-én 1 db, április 23-án 0 db, május 3-án 2 db, május 29-én 4 db, június 2-án 2 db vadászgépe volt.

[28] A szemben álló repülőcsapatok kialakulása, felépítés és ereje már egy korábbi írásban részletesebben bemutatásra került (lást a 19. számú lábjegyzetet).

[29] HL MTK iratai. 1537/1919. 27. d.

A 10. (harci) repülőszázadot végül Rákoson állították fel, és a román bevonulás idején nyolc (egy másik adat szerint kilenc) Aviatik D.I vadászgéppel bírt. A személyzetről és a század esetleges bevetéseiről azonban közelebbiek nem ismertek.

Bár a harcok során a vadászrepülőgépek alkalmazása elsősorban a 4. és 8. (harci) repülőszázad tevékenységében merült ki, a többi századhoz is érkeztek együléses gépek. Alkalmazásukról minimális adat maradt fenn, harci bevetéseket szinte kizárólag a 3. repülőszázad hajtott végre, elsősorban az ellenséges csapatok alacsonytámadásából vették ki részüket. Érdemes megemlíteni, hogy míg az első időszakban az Aviatik D.I típusból utaltak ki ezen egységek részére gépeket, addig június és főleg július hónapokban a magyar gyártású Fokker D.VII és ennek kétüléses verziója, a Fokker C.I típusból is kaptak a frontvonalban szolgáló alakulatok, amint azt a fennmaradt fényképek bizonyítják.

A felderítő és kiképző századok állományában szereplő Aviatik D.I vadászrepülőgépek[30]

	V. 8	*V. 14*	*V. 26*	*VI. 1*	*VI. 5*	*VI. ?*	*VI. 9.*	*VI. 26.*
1. rep. szd.	348.??				92.131 92.132*	92.131 92.132	92.131 92.132	
3. rep. szd.			92.92* 92.115*	92.115	92.115 92.118*	92.118		92.118
5. rep. szd.		348.51¤						
kk. szd.					92.126			

* javítás alatt

¤ géppuska nélkül

A támadók eszközei és lehetőségei

A magyar légvédelemnek román, csehszlovák és az utóbbiak megsegítésére érkező francia repülőgépekkel kellett felvenni a harcot.[31] Közülük a legkisebb veszélyt a románok jelentették, elsősorban a rendelkezésükre álló kisszámú gép miatt. A Grupul 5 Aviatie (5. repülőosztály), amely 1919. február 1-jétől Nagyszebenben működött, alárendeltségébe mindössze három repülőszázad tartozott, amelyek a Tiszántúl kiürítését követően a következő állomáshelyekről teljesítették bevetéseiket:

[30] A fentieken kívül az 1. repülőszázadnak május 3-án 1 db,14-én 1 db leszerelve, június 2-án 2 db vadászgépe volt; a szombathelyi kiképző század május 29-én 1 db, június 1-én 2 db, 2-án 1 db vadászgépepel bírt. Egy Üveges József által készített fényképen 3 Aviatik D.I és 3 Fokker D.VII – vegyesen német és MÁG-gyártású – vadászgép, valamint két felderítőgép látható a rákosi repülőtéren, kérdéses, hogy ez a 3. repülőszázad állományáról, vagy már a 10. (harci) repülőszázad létrehozása után készült-e. Július 11-én a 6. repülőszázad jelezte igényét három harci repülőgépre, ebből július 20-án egy „Berg” megérkezett. Az 1. repülőszázad birtokában május 8-án lévő vadászgép sorozatszáma valószínűleg 348.20 volt.

[31] A környező államok repülőcsapatainak kiépítésről egy korábbi tanulmányban már esett szó. Lásd a 18. számú lábjegyzetet! Az ellenséges repülőcsapatok magyarországi tevékenységének összegzése több szempontból is nehézségekbe ütközik. Míg a franciák és csehszlovákok esetében az általuk végrehajtott támadások mennyisége hozzávetőlegesen megadható, addig a román légi támadásokról még csak megközelítő adat sem ismert. Hasonló a helyzet a ledobott bombák mennyiségével is, a korabeli jelentések ezekről nem számoltak be.

Escadrila S.2 (később B.2) – Békéscsaba

Escadrila N.7 – Nagyvárad

Escadrila S.12 – Debrecen

A századok Sopwith ½ Strutter felderítő-, valamint Nieuport 17 és 23 típusú vadászgépekkel rendelkeztek, de a harcok során a századoknál lévő, bevethető repülőgépek összes mennyisége még a tartalékba helyezett ún. „raktár-század" állományával sem érte el soha a húszat.[32] Ráadásul ezek mintegy fele vadászgép volt, amelyek legfeljebb a felvonuló magyar csapatokat tudták géppuskatüzükkel támadni. A felderítőgépek bombatámadásra csak kevésbé voltak alkalmasak, a román repülőgépek pedig a jelentős igénybevétel során olyan gyorsan elhasználódtak, hogy a katonai vezetés kénytelen volt egyre nagyobb számban zsákmányolt magyar gépeket hadrendbe állítani (Brandenburg C.I, LVG C.VI, UFAG C.I felderítő- és Fokker D.VII vadászgépeket). Július 20-án, amikor a tiszai harcok újra fellángoltak, az 5. repülőosztály hét felderítő és tíz vadászgéppel rendelkezett, amelyből nyolc zsákmányolt típusú volt, míg további három, románok megszállta területen kényszerleszállt gépet is hadrendbe állítottak.

A francia Dunai Hadsereggel folytatott tárgyalások eredményeképp a román repülőcsapatok 20 Breguet 14B-2 típusú bombázógépet kaptak, amelyek közül az első példányok ugyancsak júliusban érkeztek a frontra. A légitámadások kivitelezésére valóban alkalmas típusból azonban mindössze kettő (a 12463. és 12555. számú) teljesíthetett bevetéseket, mivel a hátországból indított nyolc példány közül a rossz időjárás és a román pilóták hiányosságai miatt hat kényszerleszállást végzett az átrepülések során.[33]

Román kimutatások szerint az 5. repülőosztály repülőgépei 1919. február 1. és július 28. között 399 órát töltöttek a levegőben, ez a hevesebb harcok idején akár napi 10-15 bevetést is jelentett, amelyek jelentős része felderítő repülés volt. A felderítő és futárfeladatokon kívül azonban számos esetben végeztek alacsonytámadásokat, elsősorban megerősített ellenséges objektumok, ütegek és erőcsoportosulások ellen, nyílt városok csak ritkán szerepeltek a célpontjaik között.[34]

A román 5. repülőosztály gépállománya 1919. május–augusztus

		1919. május vége		*1919. június*		*1919. aug. 4.*
		Bevethető	*Javítás alatt*	*Bevethető*	*Javítás alatt*	*Bevethető*
Esc. S.2	feld.	Sopwith Str. 5089 8761		Sopwith Str. 8761	LVG C.VI 146.40(?)	
	vad.		Nieuport 5037	Nieuport 4026		

[32] *Valeriu Avram:* A román V. repülőosztály 1919-es tevékenysége Magyarország felett. *Aero História,* 1992. október. 34. o.

[33] Uo. 38–39. o.

[34] *Bernád Dénes:* A Román Királyi Légierő első magyarországi hadjárata. 2. rész Tiszántúl, 1919. április–július. *Aero Historia,* 1991. augusztus. 34. o.; 3. rész A Duna–Tisza köze, majd Budapest 1919. július–augusztus. *Aero Historia,* 1991. augusztus. 43. o.

		1919. május vége		*1919. június*		*1919. aug. 4.*
		Bevethető	*Javítás alatt*	*Bevethető*	*Javítás alatt*	*Bevethető*
Esc. N.7	feld.	Sopwith Str. 6012		LVG C.VI 7791/18	H.-Brand. C.I 169.192	H.-Brand. C.I 1 db
	vad.	Nieuport 3274 4019 4026 5046		Nieuport 4019		Nieuport 1 db
Esc. S.12	feld.	Sopwith Str. 6004	Sopwith Str. 5075	Sopwith Str. 5089	Sopwith Str. 6004	Sopwith Str. 1 db
	vad.	Nieuport 5075			Nieuport 3024	Nieuport 3 db
„Raktár” század	feld.	Farman F.40 2780 Sopwith Str. 5081 UFAG C.I 161.156	Sopwith Str. 5080	UFAG C.I 161.155	Sopwith Str. 5081 Összeszerelés alatt: UFAG C.I 161.158 H.-Brand. C.I 169.185	
	vad.			Fokker D.VII 7606/18		

A csehszlovák repülőcsapatok nem rendelkeztek a románokénál nagyobb erővel, a magyar városok lakossága mégis jóval több alkalommal szenvedett a két csehszlovák repülőszázad gépeitől. Az 1. polní letecká setnina (1. tábori repülőszázad) 1919. május 4-től a Pozsony melletti Pezinok repteréről teljesítette bevetéseit, egy különítmény pedig május utolsó napjaiban Losonc (ma: Lučenec, Szlovákia) melletti ideiglenes felszállóhelyéről repült a front fölé. Az egység parancsnokává május 17-től Oldřich H. Betka kapitányt nevezték ki, és maga az alakulat is ezen a napon hajtotta végre első bevetését új állomáshelyéről. A század repülőgép-állománya jórészt osztrák–magyar gyártmányú gépekből állt, de összességében elég vegyes képet mutattak a hangárok, amelyek viszont gyorsan megürültek. A pilóták ugyanis kellő tapasztalat hiányában egymás után törték össze az értékes gépeket, így május végére elérték, hogy alig maradt bevethető repülőgépük. A hátországból érkezett utánpótlás segítségével újra feltöltötték a századot, de az egység bevethető gépeinek száma így sem emelkedett soha öt fölé. Emellett igyekeztek a pilóták összetételén is javítani, a kevés gyakorlattal rendelkező repülőket továbbképzésre küldték Prágába, és a tapasztaltabbakra bízták a feladatok teljesítését. A század legjobbjait viszont így is nélkülözniük kellett, mivel őket ekkor Franciaországban képezték át az ottani típusokra – hiszen később ezekkel kívánták felszerelni a csehszlovák repülőcsapatokat. A harcok során az alakulat az északnyugati légtérben látta el feladatait, amelyek elsősorban a felderítésre irányultak, júniusban pedig a Léva körüli harcokban igyekezett

hasznossá tenni magát a század. Május 17. és június 23. között az egység 26 bevetést repült, ebből 19 felderítő, kettő propaganda és öt bombázó repülés volt – utóbbiakat június 13–23. között teljesítették, és mindegyik során Lévát támadták.[35]

A 2. polní letecká setnina (2. tábori repülőszázad) még ennél is alacsonyabb harcértékkel bírt. A század 1919. április 12-én érkezett a kassai repülőtérre és április 23-án repülte első bevetését, a rossz időjárás miatt azonban csak korlátozott mennyiségű repülést tudtak teljesíteni. A Josef Pospíšil parancsnoksága alatt álló egység kettő-négy bevethető gépe elsősorban a Putnok–Miskolc–Čop térségben tevékenykedett és a Miskolc környéki harcokból a lehetőségeikhez képest maximálisan kivette részét. Kassa magyar kézre kerülésekor az alakulat Spišská Nová Vesbe költözött. Bár a május 23. és június 18. közötti időszakból mindössze öt akciójukról vannak pontos adatok, annyi ismert, hogy a szlovákiai harcok során összesen 33 bevetést repültek.[36] A csehszlovák repülőszázadokról általánosságban elmondható, hogy a románokhoz hasonlóan nem rendelkeztek kimondottan bombázó repülőgépekkel. A felderítőgépeik nyilvánvalóan alacsony bombaterhelést bírtak, támadásaikat a Monarchiában rendszeresített és gyártott 10-20 kilogrammos bombákkal, manuálisan, vagyis a megfigyelő által kézzel kidobva végezték. A gépek szinte kivétel nélkül egyesével hajtották végre akcióikat, vadászvédelem nélkül.

A csehszlovák repülőszázadok gépállománya 1919. május–június

	V. 27.	*VI. 4.*	*VI. 9.*	*VI. 17.*
1. letecká setnina	H-Brand. C.I 27.88 169.99 LVG C.VI 4869/18	Anatra Anasal DS 010.106 010.122* H-Brand. C.I 27.64 27.88 LVG C.VI 4869/18	H-Brand. C.I 27.64 27.88 129.18 Ansaldo SVA 10 128/68	H-Brand. C.I 27.64 129.18

	V. 23.	*V. 27.*	*VI. 9.*	*VI. 17.*
2. latecká setnina	H-Brand. C.I 27.19 27.61	H-Brand. C.I 27.19 Lloyd C.V 46.34 Phönix C.I 121.50	H-Brand. C.I 26.39 27.12 Phönix C.I 121.50	H-Brand. C.I 26.39 27.12 369.178 Phönix C.I 121.50

*A repülőgép gyenge motorja miatt harci bevetésre nem volt alkalmas

[35] *Jan Kaše–Petr Lukeš:* 1. polní letecká setnina. (a továbbiakban: 1. pol. let. set.) *LK Speciál,* Nr. 10. 2008. 26–29. o.

[36] *Jan Kaše–Petr Lukeš:* 2. polní letecká setnina. (a továbbiakban: 2. pol. let. set.) uo. 33–40. o.

A legkomolyabb potenciállal a Georges Marcel Lachmann kapitány vezetése alatt álló francia Escadrille Br.590 bírt, amely 1919. április elején érkezett Csehszlovákiába, és az ezt követő két hónap során került sor az alakulat felszerelésére. Június 6-án a század egy résztét – öt Breguet Bre.14A2 típusú bombázó- és egy SPAD S.XIII C.1 típusú vadászgéppel – áthelyezték a Pozsony melletti Pozsonyszőlős (ma: Vajnory) repülőterére. A válasz, hogy miért nem küldtek a franciák több repülőgépet a szlovák területekre, nagyon egyszerű: mindössze hét pilótájuk volt, a csehszlovák légierőben pedig egyetlen olyan, aki képes volt vezetni a francia bombázót. Ennél is súlyosabb hiányt volt kénytelen elviselni a század megfigyelők terén, ugyanis egyetlen saját megfigyelővel bírtak. A helyzet javítására a Monarchiában kiképzett, csehszlovák megfigyelők látták el e feladatokat, földi célpontok elleni támadások esetén pedig francia szerelők álltak a géppuska mögé – mivel gépfegyvert kezelő személyzet sem állt rendelkezésre.[37] Az alakulat hatékonyságát tovább rontotta, hogy a francia bombázók felfüggesztési pontjaira nem illettek a rendelkezésre álló, osztrák–magyar szabvány alapján gyártott 10-20 kilogramm súlyú bombák, ezért azokat a megfigyelőnek a padlón kellett tárolni és kézzel kidobni őket a gépből. Mindezen nehézségek ellenére az egység nagyon hatékony munkát végzett a csehszlovák hadsereg Érsekújvár (ma: Nové Zámky, Szlovákia), Komárom és Léva (ma: Levice, Szlovákia) térségében vívott harcai során. Feladata elsősorban a csehszlovák 7. hadosztály számára történő felderítés volt, különösen miután a katonai vezetés rájött, hogy nem kell tartani egy Pozsony (ma: Bratislava, Szlovákia) elleni légi támadástól, így a védelemre szánt repülőgépeket máshol tudták alkalmazni.

Alig kezdte meg a század tevékenységét, amikor Lachmann kapitányt kinevezték a nyugat-szlovákiai légierő parancsnokává, ez azt jelentette, hogy az 1. letecká setnina is a parancsnoksága alá tartozott. Az Escadrille Br.590 élére ekkor Roussin hadnagy került. Június 12-én két Salmson 2A2 és egy SPAD S.XIII típusú gép érkezett további erősítésként Pozsonyszőlősre,[38] de az alakulat több más repülőteret – Felbár (ma: Horný Bar), Nemesócsa (ma: Zemianská Olča), Nyitra (ma: Nitra) – is használt a harcok során. Június 6–24. között a század több mint 100 harci bevetést hajtott végre, közülük 41 felderítő, 63 felderítő-bombázó, 2 bombázó bevetést.[39] Ezzel pedig messze a leghatékonyabb repülőalakulata volt az ellenséges repülőerőknek.

Légi események a keleti fronton

Az 1919. április 16-án megindított román támadást követően gyakorlatilag felső irányítás nélkül, rendszertelenül folyt a vörös csapatok visszavonulása. Május 1-jére a román királyi hadsereg mindenütt elérte a Tisza vonalát, és ezzel befejezettnek tekintette

---

[37] A francia megfigyelő Gileux hadnagy, a csehek Robert Ellner kapitány, Gustav Geyer és Josef Hamšík hadnagyok voltak. Az egyetlen francia géppuskás, Viktor Adam mellett a következő szerelők vettek részt bevetéseken: Louis Montgardien, Raymond Coutem, Henri Comboul.

[38] A francia század állományát eredetileg 12 Breguet 14A2 bombázó (8277, 8288, 9052, 9068, 9115, 9116, 9117, 9119, 9120, 9121, 9122 és 9124 sorozatszámokkal) és kettő SPAD XIIIC.1 vadászgép (10274, 10279) alkotta. Ezt bővítették ki a két Salmson 2A2 felderítő-bombázó (4351, 4381) és egy SPAD XIIIC.1 vadászgéppel (11260).

[39] *Kaše Pirič:* i. m. 12–15. o.; *Jan Kaše–Petr Lukeš:* Escadrille Br.590 v boji. (a továbbiakban: Esc. Br.590) *LK Speciál,* Nr. 10. 2008. 6–23. o.

hatalmi aspirációit Magyarország irányába – főleg miután Párizsban az amerikai és angol kormányfő elítélte a románoknak a békekonferencia jóváhagyása nélkül indított támadását. De az április 24-én megindított csehszlovák támadás következtében északon is egyre nehezebb helyzet alakult ki, május 2-án elveszett Miskolc a magyarok számára, és csak május elején, a Salgótarján környéki csaták során sikerült megállítani északi szomszédunk csapatainak előrenyomulását, igaz, május 19-ére a város helyzete kritikussá vált. Mivel az antant korábbra várt déli támadása elmaradt, a megerősített III. hadtest május 15-én parancsot kapott Miskolc visszafoglalására, amely kiemelt jelentőséggel bírt két okból is: egyrészt Miskolc volt a Tanácsköztársaság egyik legnagyobb ipari és ezen belül hadiipari bázisa, másrészt a város felszabadítása, mint az északi hadjárat kezdete, a cseh és román csapatok egyesülésének megakadályozását szolgálta (majd az ellenséges gyűrű áttörése után az orosz Vörös Hadsereggel kívántak kapcsolatot teremteni). Május 20-án a kora reggeli órákban indították meg támadásukat a magyar csapatok, másnap pedig Miskolc újra magyar kézre került. A Vörös Hadsereg sikereit azonban már a románok sem nézhettek ölbe tett kézzel, és május 23-án átkelve a Tisza északi szakaszán és a csehszlovákokkal együtt ellencsapást indítottak Miskolc elfoglalására – ezzel kezdetét vette a második miskolci csata – a három irányból indított ellentámadást azonban a magyar csapatok sikerrel hárították el.[40]

E harcokkal párhuzamosan, 1919 májusának második felétől jelentősen megnőtt az ellenséges repülők tevékenysége, és a román, valamint csehszlovák repülők egyre sűrűbben támadtak stratégiai célpontokat. Ezek hatékonysága azonban a rendelkezésre álló repülőgépek és azok teljesítménye következtében csak korlátozott lehetett. A román felderítő repülőgépek bevetéseik során szinte minden alkalommal gyalogsági fegyverek tüzével voltak kénytelenek szembesülni. Egy román pilóta, Emanoil Ionescu főhadnagy már április 24-én alacsonytámadást intézett a nagyszalontai (ma: Salonta, Románia) repülőtér ellen, de a 20 kilogrammos bombáival nem okozott komoly károkat. Az első légi ütközetre május 19-ig kellett várni. Aznap hajnalban a román Vlad főhadnagy és megfigyelője, Ioan Sava hadnagy a 8761. számú Sopwith 1 ½ Strutter fedélzetén indult Cegléd–Kecskemét–Csongrád térségébe felderítő repülésre. 6.10-kor egy magyar repülőgép jelent meg, és Törökszentmiklós térségében, a Tiszától nyugatra kemény légi harc bontakozott ki köztük. A román gép második rácsapása folytán a magyar repülőgép Jászberény felett végzetes találatot kapott, és Zagyvarékas (más források szerint Besenyszög) mellett zuhant le – az áldozatok kiléte nem ismert.[41]

Az első ismert eset, amikor a szemben álló erők repülőgépe egy magyar várost támadott, május 22-én történt. A jelentés szerint reggel 8.00-kor egy ellenséges gép Miskolc vasúti állomására dobott egy bombát.[42] Ezt követően majdnem naponta – akár többször is – megjelentek a kokárdás repülőgépek, velük szemben időnként sikereket is elért a rögtönzött magyar légvédelem. Május 23-án például a 2. polní letecká setnina 27.61 jelű Hansa-Brandenburg C.I gépe Miskolc környékén egy magyar páncélvonatot támadott, amikor légelhárító ágyú lövedéke találta el. Az erősen megrongálódott gépnek nagy ne-

[40] Magyarország hadtörténete. (Főszerk. *Liptai Ervin.*) II. k. Budapest, 1985. 229–231. o.; *Bogár Károly:* A miskolci csata és jelentősége a Tanácsköztársaság harcaiban. Borsodi Levéltári Évkönyv, 1980/3. 202–203. o.

[41] *Bernád:* i. m. 2. rész. 33. o.; *Avram:* i. m. 37–39. o.

[42] HL MTK iratai. 520/202 hdm. 81. d.

hézségek árán sikerült visszavergődni a saját vonalak mögé, ahol lezuhant, személyzete, Oskar Výtržný őrmester pilóta és Ilja Svoboda főhadnagy megfigyelő súlyosan megsérült.[43] Május 24-én 6.45-kor egy déli irányból jövő – valószínűleg román – repülőgép a füzesabonyi pályaudvart bombázta, egy ott lévő kórházvonat két kocsiját felgyújtotta, egy vasutas meghalt, az MTI jelentése szerint azonban a támadásnak további áldozatai is voltak: egy cseh hadifogoly meghalt, három könnyen, egy súlyosan megsebesült.[44] Még ugyanezen a napon kérte az 5. hadosztály, hogy az egyes állomásokon elhelyezett elhárító osztagokat a hadsereg-parancsnokság szerelje fel távcsövekkel, valamint Füzesabony állomásra kettő elhárító ágyú felállítását a szükséges személyzettel.[45]

Miskolc városát a legsúlyosabb légitámadás május 25-én érte, amelyről a helyi sajtó részletesen beszámolt: „A repülő reggel 9 óra után jelent meg a város felett és 9 óra 15 perckor dobott le egy bombát – 1-2 perc különbséggel – a Batthyány utcán. Az utóbbi bomba nem tett komoly kárt, mindössze az egyik ház ablakai törtek be. A Hunyadi utcán ledobott bomba már – sajnos – emberéleteket pusztított el. A bomba a villamos vágány mellett esett egy gesztenyefára, amelynek koronáját letépve, a földre zuhant és ott robbant fel. A földben egy méteres üreget vágott. A robbanás helyétől mintegy 30-35 lépésre haladt az úton Löwinger Lajos 24 éves miskolczi lakos, kinek a bombaszilánk koponyáját szétroncsolta. A szerencsétlen ember nyomban meghalt. A robbanás helyétől mintegy 30 lépésre Sik István nagykátai illetőségű egyén állt egy ház kapuja előtt. Mikor a repülő a bombát levetette, megfordult és be akart szaladni az udvarba. Bekiáltott az udvarban lévőkhöz: »Szaladjanak be, mert bombát dobnak!« A következő pillanatban összeesett. Egy bombaszilánk a hátába fúródott és nyomban megölte. Schwarz Sándor 15 éves fiú olyan súlyos sérüléseket szenvedett a szétrepülő szilánkoktól, hogy a kórházba való szállítása közben halt meg. – Súlyos sérülést szenvedett a fején Soós Károly főerdőmérnök, aki éppen lakásának az ablakán a redőnyt engedte fel, mikor a robbanás történt. Weinberger Sándor 13 éves fiú a fején és lábán szenvedett súlyosabb sérüléseket. Ezenkívül még nyolc-tízen sérültek meg könnyebben."[46]

A bombavető kiléte kérdéses, bár ismert, hogy a 2. letecká setnina egyik gépe aznap felderítő repülést végzett, többek között Miskolc körzetében. A 27.19 jelű Hansa-Brandenburg C.I-es repülőgépet Josef Pospíšil főhadnagy pilótával és Vladimír Braun főhadnagy megfigyelővel a fedélzetén bevetésük során Miskolc felett váratlanul lövedékek találták el. A támadás egy „bolsevik Phönix típusú gépről" jött, de a megfigyelőgéppuska tüzének fedezete alatt sikerült elmenekülniük.[47]

---

[43] *Kaše–Pirič:* i. m. 6. o.; *Kaše–Lukeš:* 2. pol. let. set. 33–34., 36. o.; *Jiří Rajlich–Jiří Sehnal:* Československé letectvo 1918–1924. Praha, 1992. 27. o.

[44] HL MTK iratai. 523/4. hdm. 41. sz. 82. d.; *Győri Hírlap,* 120. sz. 1919. május 27. 1. o.

[45] HL MTK iratai. 524/17. hdm. 51. d.

[46] A hivatalos jelentés a Miskolcz elleni repülőtámadásról. *Miskolci Napló,* 1919. május 29. 2. o. A korabeli sajtó egy másik cikke az MTI jelentésére hivatkozva öt halottról és nyolc súlyos sérültről tesz említést. Tiltakozás a Miskolcz elleni repülőtámadások miatt. *Reggeli Hírlap,* 1919. május 27. 1. o. A miskolci halotti anyakönyvekben mindössze két halott szerepel: Lövinger Lajos 24 éves vízvezeték-szerelő és Swartz Sándor 14 éves tanuló. Mindketten miskolci lakosok és haláluk okaként gránátsérülést jelöltek meg. Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Levéltár (a továbbiakban: BAZ ML) Miskolc I. anyakönyvi kerület halotti anyakönyveinek másodpéldányai. XXXIII-1/a. 208/31. 697, 699/1919.

[47] *Kaše–Lukeš:* i. m. 36–37. o.

Az ellenséges repülőgépek elhárítására a 8. (harci) repülőszázadot kívánták áthelyezni a front közelébe. Bár a századot már május 16-án a III. hadtest parancsnoksága alá helyezték, két nappal később a hadtesttel közölték: „Közbejött technikai akadályok miatt a 8. rep. szd. a hadtestparancsnokság rendelkezésére egyelőre nem bocsátható. Amint a század harckész állapotba kerül, erről a hadtestparancsnokságot értesítem."[48] Május 25-én a gödöllői parancsnokságot táviratilag utasították, hogy „a 8. repülőszázad lehetőleg még 26-án a III. hadtestparancsnokság rendelkezésére Füzesabony és Mezőkövesd védelmére egy 3 gépből álló detachment-et küldjön a 7. repülőszázad repülőterére". Az előírás szerint „a 8. repülőszázad által minden megteendő, hogy a hadsereg-tartalék környéke ellenséges légi támadás ellen megvédessék".[49] Különösen fontos volt ez azért is, hiszen a katonai vezetés nagyszabású északi támadást tervezett május 30-tól, nem volt tehát mindegy a csapatok védelme és az ellenséges felderítő gépek távoltartása. A különítmény – Újvári László, Hefty Frigyes és Keisz Géza pilótákkal – áttelepülésére végül csak 28-án került sor, Keisz Géza pedig már másnap levegőbe emelkedett a mezőtárkányi repülőtérről egy Mezőkövesd térségébe berepülő ellenséges repülőgép elhárítására, míg a Sajó torkolatánál támadó gyalogság támogatására az egész különítmény startolt a nap folyamán.

Május 30-án Miloš Šmahel szakaszvezető pilóta és Vladimír Braun főhadnagy megfigyelő, a 2. letecká setnina repülői a 27.19-es „Brandi" fedélzetén Miskolcot bombázták. Út közben találkoztak három magyar UFAG C.I felderítővel, de azok nem támadtak. Másnap már reggel 5.00-kor újabb ellenséges repülőtámadás érte Miskolcot, saját harci repülőink viszont nem tudtak beavatkozni, mivel felderítőúton voltak. Délután, 17.25-kor ismét ellenséges gép jelent meg Szerencs felől Felsőzsolca–Miskolc felett, elhárítására azonban már Újvári László is a levegőbe emelkedett.[50] Június 1-jén viszont az Ivan Žarskij őrmester által vezetett 46.34-es Lloyd C.V felderítő – Josef Novák hadnagy megfigyelővel a 2. letecká setninától – és egy magyar UFAG C.I-es felderítőgép között légi harc bontakozott ki, ám a csehszlovák gépnek nagyobb sebessége révén sikerült elmenekülnie.

Az események ezt követően a magyar csapatok számára alakultak kedvezőbben, és a frontvonal folyamatosan északabbra tolódott. A gyalogság támogatására a 8. repülőszázadtól június 2–3-án további négy pilóta, Háry László századparancsnok vezetésével Takács Nándor, Udvardy Nándor és Kasza Sándor érkezett Mezőtárkányra, majd mindannyian áttelepültek Miskolcra és innen teljesítették feladataikat június elején.[51] A 2. letecká setnina június 1-jén arról tett jelentést, hogy bár a magyar túlerővel szemben

[48] HL MTK iratai. 516/202, 518/201 hdm. 110. d.

[49] HL MTK iratai. 527/16. hdm. 99. sz. 82. d.

[50] HL MTK iratai. 531/1, 531/16 hdm. 82. d.

[51] A hivatalos iratok – köztük a Légügyi hivatal repülési kimutatásai – szerint a század Miskolcra költözött át, ugyanerről számol be Újvári László is önéletrajzában. Ugyanakkor Hefty Frigyes és Troján Gyula Ongát jelöli meg az új állomáshelyként. Miután a hivatalos állományjelentések minden Ongán települt század esetében Miskolcot említik, így ezek nem mérvadóak. A Sajó túlpartján lévő miskolci repülőtér 1919-es működéséről egyelőre nem került elő perdöntő bizonyíték. Troján Gyula viszont 1923–1927 között itt szolgált, így az ő nyilatkozatai, amelyben megkülönbözteti a miskolci és ongai repülőtereket, hitelesnek tekinthetőek – ahogy egyéb, a visszaemlékezéseiben foglalt események is alátámaszthatóak más levéltári forrásokkal. HL Akvi 1893/1805. Újvári László szds. tiszti anyakönyve; Közlekedési Múzeum Archívuma, Kézirattár. 303/966. Troján Gyula visszaemlékezései.

vissza kellett vonulniuk mintegy 40 kilométert, eddig nagyon eredményesen és hatékonyan repültek, és 41 bombát dobtak le Miskolc városára.[52]

Június 5-én újabb légiharc alakult ki a front felett, ezúttal román–magyar párviadalról volt szó. 16.50-kor Simion Bărbulescu hadnagy pilóta Carol Hiemesch főhadnagy megfigyelővel Tokaj vidékének felderítésére indultak Debrecenből, amikor Hajdúhadház felett egy magyar repülőgép támadta meg őket. A román repülőgép felvette a harcot, de a támadó rövid idő után megszakította a támadást és visszavonult, így a légi csata döntetlen maradt.[53]

A légvédelem azonban nem mindig működött hibátlanul. Június 10-én 19.00 óra körül ellenséges repülő keringett a 8. század reptere, Miskolc és a pályaudvar felett. „Dacára annak, hogy direkt telefonösszeköttetés van létesítve a III. hdt. és a század között, nem volt elérhető, hogy saját ellenintézkedés eszközöltessék. Tokaj–Bodrogkeresztúr–Szerencs körletben folyamatban lévő csapateltolások leplezésére elrendelem, hogy az összes startkész gépek közül állandóan kettő gép azonnali felszállásra készenlétben legyen. A gépek csupán a III. hdt. pság parancsára startolhatnak, parancs nélkül csak az esetben azonnal, ha közeledő ellenséges gép közeledését feltétlen biztosan felismerik."[54]

Emellett további intézkedéseket is elrendelt a hadtestparancsnokság: „Az utóbbi napokban ismételten ellenséges repülők keringtek a hadtest körlete fölött és némelyütt bombákat is dobtak. Az ellenséges repülők megjelenése csak nagy késedelemmel jelentetett. Az összes távíróállomások közegei kioktatandók, hogy ellenséges repülők megjelenéséről teendő jelentéseknél az összes beszélgetéseiket szakítsák meg és a repülőjelentés leadásának adjanak kapcsolást. A hadtestparancsnokság minden esetben gondoskodni fog, hogy saját harci repülők az ellenséges repülőket ártalmatlanná tegyék."[55]

Az állandó készenlét hamar eredményre vezetett. „VI. 12-én délelőtt 9 órakor Miskolc felett román repülő észleltetett. A 8. repülőszázad azonnal két harci géppel szállt fel. Újvári László és Keisz Géza pilóták a román gépet üldözőbe vették és lelőtték. Az ellenséges gép (kétüléses) Sajószöged (Sajó torkolat előtt) községbe zuhant le."[56]

Újvári László egy helyi újságírónak számolt be a légi harcról: „Az ellenséges repülő megjelenése és a légiharc váratlanul ért bennünket. Megfigyelőink nem jelezték feltűnésüket, és a részünkről való megtámadása a saját kezdeményezésünk eredménye. Mikor a repülőt észrevettük, Keisz Géza tábori pilótának meghagytam, hogy repüljön fel és állapítsa meg, hogy saját repülőnk-e, vagy ellenséges. Meg kell említenem, hogy az egész század »harckész« volt, ezért sikerült a váratlan kimenetelt elérnünk. Mikor Keisz Géza gépje elérte az ellenséges repülő magasságát, világosan megállapította, hogy ellenséges román repülőgép. Azonnal géppuskatűz alá vette, amit a román gép viszonzott. Keisz szándéka elsősorban az volt, hogy géppuska tüzelésre az ellenséges pilóta vagy leszáll, vagy pedig felveszi a légiharcot.

---

[52] *Petr Aharon Tesař:* 3. Vörös Repülőszázad – 3. Rudý letecký oddíl. *REVI,* Nr. 58. 2005. 13. o.

[53] *Avram:* i. m. 38. o.; *Uő:* Zburătorii României Mari. Buzău, Alpha MDN, 2007. 45. o.

[54] HL MTK iratai. 610/13. 115. sz. 83. d.

[55] HL MTK iratai. 611/12 hdm. 83. d.

[56] HL MTK iratai. 612/11. 145. sz. 83. d.

Én a gépemmel két perc alatt a levegőben voltam és az üldözésben támogattam Keisz Gézát. Már-már azt hittük, hogy a román gép »átcsúszik« a Tiszán és elmenekül. Ezért a gép útját balról elvágtam, míg Keisz hátulról elfoglalta a gépem helyét és ismételt géppuskatűz alá fogta az ellenséges gépet. Mikor az ellenséges pilóta látta, hogy a menekvése lehetetlen, éles kanyarulattal akart a szorongásból megmenekülni. Ez okozta a vesztét, amennyiben teljes célt mutatva géppuskánk elé került és megsebesítettük a pilótát, úgy, hogy a gép vezető nélkül hirtelen lesiklással lezuhant Sz. község felett az egy[ik] ház kertjébe. A zuhanás hatása alatt az ellenséges pilóta és megfigyelője szörnyethaltak, géppjük tönkre zúzódott."[57]

A leszedett repülőgép egy zsákmányolt, magyar gyártású UFAG C.I volt. Egy másik forrás szerint többszöri intésre és figyelmeztetésre sem szállt le a román gép, dacára annak, hogy pilótáink időközben 100 méterre lenyomták és figyelmeztető lövéseket adtak le eléje. Amikor pedig előrenyomott géppel, fokozott sebességgel a román front felé akart menekülni, Újvári alá kerülve egy sorozatot adott le rá. A román UCI előbb bukfenceket vetett, majd a hátára fordulva zuhanni kezdett, és a földön összetört.[58] A 161.156 jelű UCI legénysége, Stan Bucur tiszthelyettes pilóta és Mihail Hurmuzescu főhadnagy megfigyelő valószínűleg még a levegőben meghaltak. Ez volt a Vörös Légjáró Csapatok repülőinek első és egyetlen igazolt légi győzelme a harcok során.[59]

Ugyanezen a napon a 8. repülőszázad jelentette, hogy benzinhiány miatt startképtelen és sürgősen kér 30 hordó benzint.[60] Erre azonban már nem volt szükségük. Bár a berepülések az ország légterébe még néhány napig folytatódtak – június 13-án például Sárospatak felett jelentettek ellenséges gépeket, 14-én pedig Tokaj–Sátoraljaújhely irányban végzett felderítést két ellenséges gép –, de a front súlypontjának eltolódásával a 8. repülőszázad is követte annak mozgását: június 14-én az egységet áthelyezték Győrbe. A különítmény azonnal útra kelt Miskolcról, a század Mátyásföldön tartózkodó része pedig itt várta be őket, hogy együtt induljanak új állomáshelyükre.[61]

---

[57] Izgalmas légiharc Miskolc felett. *Reggeli Hírlap,* 1919. febr. 14. 2. o.

[58] Első légigyőzelmünket Újváry aratta. *Aviatika,* 1919/9–10. 1919. július 10. 130. o.

[59] A katonai vezetés az első világháború gyakorlatát követve igyekezett az elesett repülőkről hírt adni a szemben álló csapatoknak. „Jelentjük, hogy a Szederkénynél lévő román repülőgépet és annak halottait (…) megvizsgáltuk a náluk talált térképeket és román újságokat és egyéni feljegyzéseiket (Hatvanba a csoporthoz küldtük, az iratokból az volt megállapítható, hogy Nyíregyházán áll a II. román lovas hadosztály). Jegygyűrűt, készpénzt, kulcsokat további parancsig itt tartjuk, valamint a pilóta igazolványát is leghelyesebb volna azokat a tiszafüredi hídnál parlamenter útján átadni. A repülőgép felszállási helye Debrecen és pedig szolgálatilag escadrile sopwith 2-hez tartozik. A halottakat Szederkénynél eltemettük és sírjukat megjelöltük. (…) Szederkénynél eltemetett román pilóta és megfigyelő privát iratai (levelek stb.) továbbá értéktárgyai (óra, jegygyűrű, pénz), valamint pilóta igazolványa a tiszafüredi hídnál VI. 17-én parlamentaire útján átadandó. Egy udvarias, tónusban lehetőleg francia nyelven tartott átiratban az átellenben lévő 2. román vadász hadosztály parancsnokság értesítendő, hogy nevezett repülők légi harcban hősi halált haltak és a szederkényi temetőben végtisztesség megadása mellett eltemettettek. Sírjuk megjelöltetett. Parancs végrehajtása jelentendő." HL MTK iratai. 613/14 hdm. 83. d.

[60] HL MTK iratai. 612/1 hdm. 83. d.

[61] HL MTK iratai. 1174/354. sz. 110. d.

Június 10-ére a magyar csapatok a folyamatos előrenyomulás következtében jelentős területeket foglaltak el, Bártfánál pedig elérték a történelmi Magyarország határát. De az addig folyamatosan hátráló csehszlovák seregek 10-én már jelentős ellenállást mutattak a front nyugati szárnyán, majd június 16-án az északi arcvonal egész szélességében megindult a csehszlovák csapatok napok óta előkészített ellentámadása. Az előkészületekkel és a harcokkal párhuzamosan a légi tevékenység is megélénkült ebben a térségben.

1919. június 7-én reggel hajtotta végre első támadását az Escadrille Br.590, amikor a század mind a hat repülőgépe – öt Breguet 14A2 bombázó egy SPAD vadászgép kíséretében – bombázta Érsekújvár pályaudvarát, majd 8.00-kor a támadást megismételték, ekkor ismét a vágányokra és a pályaudvarra hullott a gépek bombarakománya. Másnap délelőtt egy Breguet bombázó cseh személyzetével – Bedřich Starỳ és Josef Hamšík hadnagyokkal – felderítést végzett Léva irányában, és öt bombát dobott a városra, amelyből csak kettő robbant fel. Délután három Breguet repült a vasútvonal mentén Udvard (ma: Dvory nad Žitavou, Szlovákia) és Párkány (ma: Štúrovo, Szlovákia) között, és egy magyar páncélvonatot támadtak meg, de a ledobott hat bomba közül egy sem ért el találatot. Perbete vasútállomására viszont több bombát is dobtak. Léván a pályaudvar épületét három bombával is eltalálták, a Váradon újabb vonatszerelvényre dobott bomba viszont ismét nem robbant fel.[62]

A következő néhány nap eseményeinél a cseh és magyar források között felmerül némi eltérés és az ebből fakadó kérdések. Magyar adatok szerint június 9-én, 18.35-kor egy ellenséges repülőgép három bombát dobott Almásfüzitőre, majd a csehszlovák vonalak felé távozott.[63] A győri állomásparancsnokság jelentése szerint a gép egy olasz Caproni típusú bombázó volt, a bombák közül pedig kettő az olajfinomítóra, egy pedig a vasútra hullott, különösebb kárt nem okozott.[64] Június 12-én 6.55-kor két újabb repülőgép jelent meg Almásfüzitő felett és 18-20 bombát dobott az olajfinomítóra, amelyből 15 fel is robbant. Távozáskor a repülőgépek gépfegyvertűz alá vették az almásfüzitői országutat is, az okozott károkról azonban ez esetben nem maradt fenn adat.[65] A cseh adatok szerint viszont a nemzetközi incidenst kiváltó támadás – hiszen az almásfüzitői finomító az American Vacuum Oil Company tulajdonában állt – június 20-án történt, a magyar jelentésekben viszont ennek ugyanúgy nincs nyoma, ahogy a cseh szakirodalom sem említi a hazai források nyomán a június 9-i és 12-i támadásokat.

Június 12-én 6.30-kor ellenséges repülőgép jelent meg Győr felett is, és négy bombát dobott le. A bombák kisebb méretűek voltak – 10-12 kg-osak – így túl nagy kárt sehol sem okoztak. Az egyik bombát az ágyúgyárnak szánták, de a gyár előtt lévő térségen robbant fel, a légnyomás és a bomba szilánkjai mindössze néhány ablakot törtek be. A másik bomba a Wernstadti szövőgyár udvarán esett le, de nem robbant fel – a repülő osztag katonái távolították el. A harmadik bomba a teherpályaudvaron a Nirnsee szállást találta el – senki nem sérült meg, a robbanás mindössze a sertésállományban okozott

[62] *Kaše–Lukeš:* Esc. Br.590. 11-13. o.

[63] HL MTK iratai. 610/201. hdm. 63. d.

[64] HL MTK iratai. 117/1. hdm. 118. d.

[65] HL MTK iratai. 137/12. hdm. 118. d.

kárt. A negyedik, a nádorvárosi régi városháza épületére – amelyet a vörös őrség használt – esett bomba áttörte a tetőzetet és a padláson robbant fel, a gerendázatot már nem tudta áttörni. A bomba egy szilánkja könnyebben megsebesített egy volt őrmestert a combján. Ezenkívül a robbanások közelében néhány helyen a távíró és a telefonvezeték rongálódott meg. A repülőgép fél tizenegy tájban visszatért, és ez alkalommal gépfegyverből tüzelt a városra, valamint egy bombát is dobott, amely a marhavásártéren esett le és robbant fel, de nem okozott kárt.[66] Egy jelentés szerint a második alkalommal támadó gép két bombát dobott, amelyek közül az egyik a vagongyárba, a másik pedig a hajóállomásra esett.[67]

A reggeli támadó Roussin hadnagy különítményéből került ki, amelynek két gépe emelkedett levegőbe aznap reggel. A Győrt támadó Breguet bombázó megfigyelője Gileux hadnagy volt, a pilótát viszont az ismeretlenség homálya fedi. A megfigyelő szerint az ágyúgyárat és a pályaudvart támadták, és négy robbanást figyeltek meg. Feljegyzése szerint egy bomba eltalálta a pályaudvar épületét, kettő pedig a gyár udvarán robbant fel. Az egyezések mellett ugyanakkor szó sem esik a század bevetései között az újabb támadásról.[68] Mindenesetre, ha kis túlzással is, de kijelenthetjük, hogy az Almásfüzitő és Győr ellen végrehajtott támadások voltak az első, Magyarország ellen intézett stratégiai bombatámadások.

Az első légitámadás, amely Győrt érte – bár nem okozott nagy kárt –, de a város vezetésére és lakosságára kellő lélektani hatást gyakorolt. A Győr városi és megyei Direktórium, valamint a Győri katonai kerületi parancsnokság már másnap kihirdette a „Repülőtámadások esetén követendő eljárás”-t. A lakosság felkészítése mellett megfigyelő állomásokról kémlelték Győr légterét, hogy időben leadhassák a figyelmeztető jelet a városban, a repülőtéren pedig folyamatosan készültséget tartott egy vagy két vadászgép.[69]

Június 13-án az Escadrille Br.590 gépei több támadást intéztek a Párkány és Kürt (ma: Strekov, Szlovákia) szakaszon. A Starỳ-Hamšík cseh legénység Párkányt látogatta meg, hat bombát dobtak egy páncélozott vonatra, hármat pedig az állomásra. A René Roussin hadnagy vezette Breguet a Duna déli partján végrehajtott rutinfelderítést követően megtámadott egy páncélozott vonatot Kisújfalunál (ma: Nová Vieska, Szlovákia). François Fogues alhadnagy és Robert Ellner kapitány ugyanitt egy 25 kocsiból álló konvojt szórt meg, valamint Kisújfalu és Köbölkút (ma: Gbelce, Szlovákia) vasútállomását bombázta. Joseph Poulliquem alhadnagy és Raymond Coutem szerelő pedig köbölkúti téglagyárnál felfedezett magyar csapatokra dobott hat bombát – ebben az esetben viszont némi eredményt is elért a rögtönzött légvédelem: a bombázó 10 találattal tért vissza a repülőterére.[70] Az 1. letecká setnina egy Hansa-Brandenburg C.I-ese is levegőbe emelkedett ezen a napon a lévai pályaudvar támadására, amelynek során négy bombát dobott le, majd 21.00-kor leszállt a repülőtéren.[71]

---

[66] *Győri Hírlap,* 133. sz. 1919. június 13. 3. o.; *Testvériség,* III. évf. 83. sz. 1919. június 13. 2. o.

[67] HL MTK iratai. 137/12. hdm. 118. d.

[68] *Kaše–Lukeš:* Esc. Br.590. 14. o.

[69] *Győri Hírlap,* 134. sz. 1919. június 14. 3. o.; HL MTK iratai. 413. hdm. 117. d.

[70] *Kaše–Lukeš:* Esc. Br.590. 16–17. o.

[71] *Kaše–Lukeš:* 1. pol. let. set. 29. o.

A riasztórendszer és a folyamatos készültség hamarosan eredményre vezetett Győrben is, amikor június 14-én újabb támadás érte a várost. A győri parancsnokság június 15-i jelentése szerint: „Tegnap du. 6 óra 30 perckor egy ellenséges repülőgép a győri repülőtérre 4 gyújtóbombát dobott le. Az ellenséges repülő elűzésére egy saját gépünk szállt fel. Rövid légi harc után az ellenséges repülő siklórepüléssel a Duna felé elszállt. Az ellenséges repülő bombáival kárt nem okozott."[72] A betolakodó elhárítására Kretz József pilóta szállt fel, akit készültsége alatt riasztottak és a hivatalos álláspont szerint lelőtte az ellenséges gépet – ez utóbbi azonban nem felel meg a valóságnak.[73] A támadó egy francia Breguet bombázó volt a fedélzetén François Fogues alhadnagy pilótával és Robert Ellner kapitány megfigyelővel, akik sikeresen elmenekültek a magyar Aviatik vadászgép elől. A század parancsnoka, Georges M. Lachmann beszámolója szerint a francia egység nem szenvedett semmilyen veszteséget a magyarokkal folytatott harcok során, a fenti légi harcban részt vett repülők túlélését pedig mi sem bizonyítja jobban, mint hogy továbbra is részt vettek a század bevetésein.[74]

Június 16-ától az Escadrille Br.590 tevékenysége Léva környékére összpontosult, amelyben az 1. letecká setnina kisszámú Hansa-Brandenburg C.I típusú gépe is részt vett. Az első napon a francia század bombázói 12 légi támadást intéztek a város ellen, ennek során 43 bombát dobtak le, másnap pedig kilenc támadásban 46 bomba hullott Lévára. A korábban alkalmazott 10 kg-os bombákat ekkor már a megbízhatóbb 20 kg-osokkal helyettesítették.[75] Az 1. letecká setnina két támadást hajtott végre Léva ellen június 16-án. A 27.64 jelű Hansa-Brandenburg C.I Alois Vrecl szakaszvezető pilótával és Vladimír Skrejšovskỳ hadnagy megfigyelővel 17.30-kor szállt fel Pezinok repülőteréről és négy bombát dobott a pályaudvarra, egyet pedig a városra, majd 19.35-kor simán landolt Pezinokon. A 129.18 jelű Hansa-Brandenburg C.I 18.30-kor emelkedett levegőbe Nyitra (ma: Nitra, Szlovákia) repteréről Bohuslav Hrazdil szakaszvezető pilótával és František Weinert főhadnagy megfigyelővel az ülésében. Egy 100 kocsiból álló magyar tréner dobott három bombát Léva környékén, és 19.40-kor szállt le Pezinok repülőterén.[76]

Június 17-én ismét légitámadás érte Győr városát, de a ledobott két bomba lakatlan területre esett. Két saját gépünk azonban levegőbe emelkedett és felvette a harcot a betolakodókkal. Üldözőbe véve őket 2800 méter magasságból 1000 méterre szorították le, majd a támadókat túlzavarták a határon.[77] Sajnos, ebben az esetben sem lehet eldönteni, hogy a Győr védelmére felszállt Schnepf István érdeme-e a harciasság, vagy a 8. század valamelyik párosáé, akik viszont a nyilvántartás szerint Komárom–Pozsony, ill. Komárom–Érsekújvár irányban repültek elhárításra.

---

[72] HL MTK iratai. 137/15. hdm. 118. d.

[73] A korabeli híradás szerint „Kretz József tábori pilóta »Berg« együléses gépével a bombázó »Pepiku«-t (a cseh gép gúnyneve) rövid légi harcban leszedte". Itt a dátumot is tévesen június 15-ére adták meg. *Aviatika,* 9-10. sz. 1919. július 10. 136. o. Ez és a hasonló tévedésekre és túlzásokra alapozott beszámolók beépültek a későbbi repüléstörténeti munkákba. *Csanádi Norbert–Nagyváradi Sándor–Winkler László:* A magyar repülés története. Budapest, 1977. 112. o.

[74] *Kaše–Pirič:* i. m. 14–15. o.

[75] *Kaše–Lukeš:* Esc. Br.590. 17. o.

[76] *Kaše–Lukeš:* 1. pol. let. set. 29. o.

[77] *Gőcze Géza–Perepatits Antal:* A vörös Győr. Győr, 1964. 141. o.

Másnap, 18-án a 8. repülőszázad parancsot kapott, hogy Léva irányába két géppel szálljon fel az esetleges repülőtámadásokat elhárítandó, és mivel hasonló támadások naponta előfordulnak, a következő napokon is végezzenek Léva körül cirkáló repüléseket. A parancs előírta továbbá, hogy az arra alkalmas ellenséges célok tűz alá veendők Léva körül.[78]

A június 19-i Győr elleni támadásról fennmaradt jelentés a következőkről számol be: „de. 11.45-kor egy ismeretlen típusú ellenséges repülőgép Győr városát bombázta, 2 bombát dobott le, melyek az ágyúgyári étkezdét találta el. Emberi kár nem történt."[79] További részletek nem ismertek, így az sem, hogy a 8. repülőszázad két pilótája – Újváry László és Kasza Sándor –, akik Komárom-Érsekújvár irányból felderítőútjukról hazafelé tartottak, a fenti támadókat vették-e üldözőbe.

Június 20-tól az Escadrille Br.590 Érsekújvár védelmében vett részt, és Nemesócsa (ma: Zemianská Olča, Szlovákia) repülőteréről teljesítette bevetéseit. Ezen a napon a René Roussin és Viktor Adam alkotta legénység tüntette ki magát a Kiskeszi (ma: Nagykeszi/Veľké Kosihy része, Szlovákia) és Bánkeszi (ma: Bánov. Szlovákia) körüli harcokban, három felszállásuk során elsősorban vasúti célpontokat támadtak három bevetés során 12 bombával és 1300 gépfegyver-lövedékkel. A Joseph Poulliquen és Robert Ellner páros Udvard és Perbete vasútállomására és az ott található vonatokra összpontosított, és négy felszállás során 13 bombát dobott le a térségben.[80]

Június 21-én délelőtt Robert Ellner Honoré Soubirával végrehajtott felderítő repülésük során Érsekújvár környékén nem tapasztalt semmilyen ellenséges mozgást, így Perbete állomásra dobta bombáit. Joseph Poulliquem és Josef Hamsik három 20 kg-os bombát dobott Nagysalló (ma: Tekovské Lužany, Szlovákia) állomásra, amelyek közül kettő nagyon közel robbant a vágányokhoz.[81]

A 8. repülőszázad pilótái június 21-én egy látványos búcsúakcióval tették emlékezetessé a győri tartózkodásukat. Aznap egy felderítés során sikerült felfedezni a csehek egyik kisegítő repülőterét Nemesócsán (mindössze 37 km-re Győrtől), a hangár előtt két géppel. Délután már hét Fokker és Aviatik vadászgép és egy, a győri századtól kölcsönkért Brandenburg felderítőgép szállt fel azzal a céllal, hogy a felderítőgépen ülő másik pilóta átrepüli Győrbe az egyik repülőgépet, a többit pedig felgyújtják.[82] Hat vadászgép – Újváry, Storcz, Takács, Kasza, Kirják, Klein pilótákkal – fedezte az akciót, egymás után csaptak le, és gépfegyvereik tüze elől szerteszét szaladt a repülőtér személyzete és katonasága. Sajnos, a cseh repülőgépek már nem voltak a repülőtéren, így a leszálló Szoláry és a felderítőgép két pilótája, Ezer és Tűzkő kénytelen volt rögtönözni. Megfogtak egy nagy vászonponyvát, és mindent beleszórtak, ami hirtelen a kezük ügyébe akadt. Ezenkívül egy kis üzenetet is hagytak ott: „Átvételi elismervény. Ma itt jártunk repülőte-

---

[78] HL MTK iratai. 618/5. hdm. 118. d. A június 18-i felszállásról a 8. repülőszázad repülési kimutatásaiban nincs nyoma, a győri század pilótája, Kolba Árpád azonban végzett felderítést aznap Léva–Aranyosmarót irányába együléses gépével. A következő napokon azonban már a 8. század repült Érsekújvár irányába, 20-án pedig Tótmegyernél két vasúti szerelvényt is támadtak géppuskatűzzel.

[79] HL MTK iratai. 63. d.

[80] *Kaše–Lukeš:* Esc. Br.590. 19. o.

[81] Uo. 20. o.

[82] *Gazsi József:* A Tanácsköztársaság emlékeiből. A „Vörös Légjáró Csapat" 8-ik százada. *Repülés,* 1959. 6. sz. 9. o.

reteken – elvittünk mindent, amit találtunk, mit jelen levelünkkel nyugtázunk. Az ellennyugtáért Pozsonyba megyünk el. Háry-század."[83] 18.00 körül mindegyik gép sértetlenül leszállt a repülőtéren, ám az ellenség sem hagyta annyiban a vakmerő akciót. Míg pilótáink valószínűleg az éppen véget ért bevetést ünnepelték, 18.45-kor ellenséges repülőgép jelent meg Győr felett, és két bomba ledobásával adta meg a választ, amelyek közül egyik az öntöde épületére, a másik a gyáron kívül esett le. Szerencsére emberéletben nem esett kár ez alkalommal sem.[84]

Június 22–23-án a harcok ismét Léva körül koncentrálódtak. A francia repülőszázad 22-én a délutáni órákban kezdte meg akcióit. Előbb a René Roussin hadnagy és Robert Ellner kapitány vezette Breguet „rakta ki" bombaterhét, miután Léva környékén erős ellenséges erőket fedezett fel, majd Georges Pariset–Gustav Geyer páros dobott a városra öt 10 kg-os bombát, 40 méterre leereszkedve pedig géppuskatűzzel szétugrasztotta a téren lévő löveg kezelőszemélyzetét. Ezen a napon a század gépei összesen 20 bombát dobtak Lévára. Másnap mindössze két újabb támadást kiviteleztek – legalábbis ennyiről maradtak feljegyzések. Egy Breguet, Georges Pariset és Gileux hadnagyokkal a fedélzetén, délután öt 10 kg-os bombától szabadult meg Léva felett, mialatt Joseph Polliquem hadnagy Robert Ellner kapitánnyal komolyabb eredmény nélkül támadta Nagysalló pályaudvarát, a ledobott három 20 kg-os bombából kettő robbant fel közel a célhoz.[85] Az 1. letecká setnina mindkét nap egy-egy bevetéssel járult hozzá a légi támogatáshoz. Alois Vrecl szakaszvezető és Vladimír Skrejšovskỳ hadnagy a 27.64 jelű Hansa-Brandenburg C.I fedélzetén öt-öt 10 kg-os bombát dobott Lévára.[86]

Június 18. után az északnyugati fronton olyan mértékben csökkent mindkét oldal katonáinak harci kedve, amely lényegében lehetetlenné tett bármilyen komolyabb hadmozdulatot. A magyar oldalon ez nagyrészt annak volt köszönhető, hogy egyrészt kilátásba helyezték a fegyverszünetet, amely értelmetlenné tette a további áldozatvállalást; a politikai vezetésben komoly vita alakult ki az antant békejavaslatát illetően, amelyben a követelések elfogadását támogatók kerültek túlsúlyba. Június 24-én 5.00-kor a szlovákiai arcvonalon érvénybe lépett a fegyverszünet, ezzel együtt lényegében a 4. repülőszázad vadászpilótái is feladat nélkül maradtak.[87]

---

[83] *Aviatika,* 9–10. sz. 1919. július 10. 159. o. A 8. (harci) repülőszázadtól Háry László parancsnok Újvári Lászlóval már június 21-én átrepült Párkánynána fölé, reptérnek alkalmas terület keresése céljából, majd másnap egy három pilótából álló különítmény át is került az új reptérre, míg négy másik gép másnap visszatelepült Mátyásföldre. A század még június 23-án négy repülőgép szállítására alkalmas vagon azonnali készenlétbe helyezését kérte Győrszemeréről Párkánynánára való áthelyezése végett. 27-én az egység hét gépe hajtott végre támadást Vác környéki harcok segítésére, amelynek során Berényi Sándor motorját szétlőtték, és a Váccal szemben lévő Pokol-szigetre zuhant, de szerencséjére a gép nem robbant fel, így pilótája kisebb sérülésekkel megúszta. Ezt követően a század repülési naplója szerint június 28-án öt gép repült át Párkánynánára, majd 30-án négy visszatért Mátyásföldre, de hogy az ideiglenes repülőtérről teljesítettek-e harci bevetést, vagy a század korábban áttelepült része mikor és milyen módon került vissza a mátyásföldi reptérre, nem ismert. Mindenesetre a következő időszakban már innen szálltak fel gépeikkel. HL MTK iratai. Repülések nyilvántartása. 8. repülőszázad 1919. júniusi kimutatásai. 28. d., 430. hdm. 117. d.; *Kovács Attila:* A vörös pilóta (Berényi Sándor a Tanácsköztársaság vadászrepülője). *Néphadsereg,* 1968. 11. sz. 3. o.

[84] HL MTK iratai. 137/22. hdm. 19. sz. 118. d.

[85] *Kaše–Lukeš:* Esc. Br.590. 20–22. o.

[86] *Kaše–Lukeš:* 1. pol. let. set. 29. o.

[87] Fontos megemlíteni, hogy a témával kapcsolatos cseh kutatások egy dologra nem térnek ki. A légitámadásokat csupán mint a magyarok ellen vívott harcok részeként és velejárójaként mutatják be, és egyetlen szó

A június 24-én kirobbant katonai ellenforradalom jelezte: a Tanácsköztársaság csillaga lehanyatlóban van. Ám ennek ellenére még meghoztak egy súlyos és végzetesnek bizonyuló döntést – elhatározták a tiszántúli támadó hadművelet megindítását a románok ellen.

A román légi aktivitásról június utolsó napjaiból még rendelkezünk néhány konkrétummal, ezt követően azonban már meglehetősen kevés adatunk van a tevékenységükről. Június 27-én az Escadrila B.2 kétüléses gépei felderítő repülés közben bombázták a Tisza jobb partján lévő magyar állásokat, másnap pedig Emanoil Ionescu századparancsnok ismét felderítést hajtott végre Csongrád felett, amelynek során a magyar légvédelem az útja megszakítására és kényszerleszállásra késztette. A román főhadnagy kisebb sérülésekkel megúszta az incidenst, repülőgépén azonban 22 ellenséges lövedék ütötte lyukat számoltak össze.[88]

A tiszai hadműveletek előkészítésének védelmében repülőerők, ezen belül is vadászrepülők átcsoportosítására került sor. Mivel az Ongán települt 6. repülőszázad volt ekkor a III. hadtest egyetlen repülőalakulata, és a rendelkezésükre álló négy felderítőgépből általában egy volt bevethető állapotban, a hadtest-parancsokság kérte további egy felderítő és három vadászrepülőgép kiutalását.[89] A Hadsereg-parancsnokság július 16-án „egynéhány Fokker együléses harci gépet" tervezett útba indítani Ongára,[90] de a repülőgépek csak részben érték el céljukat. A vadászkülönítmény tagjait más repülőalakulatoktól helyezték át: Hoffart Jánost a kaposvári 1. repülőszázadtól, Schnepf Istvánt a győri 4. repülőszázadtól, Deutsch Istvánt pedig a rákosi 3. repülőszázadtól rendelték a tiszai harci repülők megerősítésére. A raj Rákosról történő indulását követően azonban az egyik gép Hatvannál, egy másik pedig Mezőkövesdnél kényszerleszállt, így egyedül Hoffart érkezett meg Ongára Aviatik D.I (92.131 jelzésű) vadászgépével, ám arról, hogy ellenséges repülő elhárítására felszállt volna új állomáshelyén, nincs adat.[91]

Időközben a 8. (harci) repülőszázadot is a Tisza vonalához rendelték, egy július 11-i dátummal fennmaradt sürgöny szerint a századnak Miskolc helyett Ceglédre kell repülnie és az I. hadtest alá lesz beosztva.[92] Ennek ellenére a század kilenc pilótája július 14-

---

sem esik arról, hogy a frontvonalhoz közel eső vagy hátországi városokra hullott bombáknak civil áldozatai is voltak. Az északnyugati fronton végrehajtott támadásoknak a jelenlegi magyar határokon belül nem volt halálos áldozata, a többiről pedig csak szórványos adatok maradtak fenn. Ismert például a magyar jelentésekből, hogy a Lévát ért bombázások során június 21-én egy gyerek meghalt, kettő megsebesült, június 22-én pedig öt ellenséges repülőgép tevékenysége nyomán hárman meghaltak és húszan megsebesültek. Ezek valóságtartalmának ellenőrzése és az áldozatok pontos számának meghatározása azonban további kutatásokat igényel.

[88] *Bernád:* i. m. 2. rész. 38. o. Érdekes mozzanata az 1919-es légi harcoknak a II. hadtestparancsnoksághoz július 1-jén érkezett jelentés: „A gesztelyi vörösraj parnok jelenti a szikszói raj egyúttal, hogy Hernádnémeti községben a templom tornyában egy fényszórót fedeztek fel, amely fényszóró ellenséges repülőkkel tart összeköttetést. Meg is jelent a község felett 2 repülő és 2 bombát dobott a községre. Ez ügyben a nyomozást elrendeltem, a hadtestet kérjük, hogy egy ügyes nyomozót küldjön Hernádnémetibe, hol érintkezésbe lép az oda beérkező esetleg már ott lévő vörösökkel." HL MTK iratai. sz. n. 85. d.

[89] HL MTK iratai. 711/9. hdm. 162. sz. 85. d.

[90] HL MTK iratai. 716/3. hdm. 85. d.

[91] Hoffart János visszaemlékezései. In: Feljegyzések a Monarchia-beli repülőszázadok személyi állományáról. KM Archívuma, Kézirattár, 431/968.

[92] HL MTK iratai. 711/201. hdm. 85. d.

én Újszászra repülte át gépeit. A román repülőgépeknek azonban e néhány vadászgép nem tudta útját állni, így július 17-én 18.10-kor sem jelent meg saját repülőgép, amikor egy Rakamaz irányából érkező román gép a Bodrogkeresztúr–Tokaj térségben cirkálva végzett felderítést, Tarcal községben pedig a menetelő gyalogságra nyitott géppuskatüzet.[93]

Sajnos, a vonatkozó dokumentumok hiánya miatt szinte lehetetlen összegzést készíteni a tiszai harcok során végzett légvédelmi tevékenységről. Annyi bizonyos, hogy a vadászrepülőket is elsősorban a földi harcok támogatására vetették be, de vannak adatok saját felderítőgépek biztosításáról is.[94] A július 20-án indított utolsó hadműveletben mindenesetre hamar elfogyott a támadás lendülete, július 24-től pedig a románok vették át a kezdeményezést. Két nappal később visszafoglalták régi állásaikat és ellentámadásba mentek át. A visszavonuló magyar csapatok nyomában átkeltek a Tiszán – ezen a ponton lényegében megszűnt létezni a magyar hadsereg, augusztus 1-jével pedig véget ért a Tanácsköztársaság 133 napos uralma.

Az utolsó ismert eset, amikor magyar repülőgépek ellenséges repülő elhárítására emelkedtek levegőbe, július 29-én történt. A vonatkozó jelentés szerint 10.15-kor észleltek egy francia hárommotoros (?) repülőgépet, amely Debrecen irányából Onga–Miskolcon át Izsó irányában repült. A 8. repülőszázad három Fokker D.VII-es (Újváry, Risztics és Kasza pilótákkal) és egy Fokker D.VI-os (Storer) vadászgépe indult a repülőgép üldözésére, de nem sikerült elfogniuk. Ugyanezen gép ellen riasztották a 6. repülőszázad egyik LVG C.VI-os (7711/18 jelzéssel) kétülésesét is, Jäger Dezső pilóta és Zachariás György megfigyelő azonban Miskolc felett szem elől tévesztette a felhőkbe menekülő ellenséget.[95]

Ezt követően a magyar vadászrepülők is a Dunántúl felé vették az irányt, igyekezve megmenteni a rendelkezésükre álló repülőanyagot, amely nem elhanyagolható részét képezhette a románok kivonulását követő magyar légvédelemnek. Az új magyar repülőcsapatok létrehozására tett kísérletek azonban rövid életű folytatás lehetőségét adhatták csak meg, hiszen a világháborút lezáró békeszerződés katonai repülésre vonatkozó tilalma a magyar légvédelem lehetőségeit is erős korlátok közé szorította. Ezzel egyúttal lezárult a Magyarország feletti első légi háború is, a következő hasonló jellegű eseményre közel két évtized múlva került sor.

---

[93] HL MTK iratai. 717/4. hdm. 85. d.

[94] Háry László századparancsnoknak egy július 25-én kelt jelentése szerint a tiszai támadás során a százada 101 eredményes repülést végzett az ellenséges vonalakon túl. E rendkívül magas számot látszik alátámasztani Dogosi Béla, a század egyik szerelőjének visszaemlékezése, amely szerint a támadások során volt olyan pilóta, aki egy nap 12 alkalommal fordult; a lőszer és üzemanyag feltöltése után ismét felszállt a front fölé. Ugyanakkor ez a szám felettébb magasnak tűnik a repülőszázadok által a korábbiakban végzett bevetések számának tükrében és esetleg megkérdőjelezheti az egyes alakulatok repülési naplóiban foglaltakat. Összehasonlításképp a négy magyar felderítőszázad – amely a tiszai harcokban részt vett – 57 bevetéséről van adatunk július 20–31. között, ez a dokumentumok hiányosságai miatt akár a duplája is lehet. A román részről, ha a korábban említett napi 10-15 bevetéssel számolunk, ugyanezen időszakban 120-180 alkalommal szálltak fel a front fölé. HL MTK iratai. sz. n. VII. 25. 79. d. A 8. vörös harci repülőszázad. *Hajdú-Bihari Napló,* 1959. április 19. 4. o.

[95] HL MTK iratai. 729/5. hdm. 63. d. sz. n. VII. 29. 86. d.; *Csanádi–Nagyváradi–Winkler:* i. m. 116. o.

Ellenséges repülőgép elhárítására felszállt magyar vadászrepülők, 1919. május–június

Dátum	*Pilóta*	*Útirány*
V. 29.	Keisz Géza (8. rep. szd.)	Mezőtárkány–Mezőkövesd–Mezőtárkány
V. 31.	Újvári László (8. rep. szd.)	Mezőtárkány–Miskolc–Mezőtárkány
VI. 8.	Kirják István (8. rep. szd.)	Miskolc–Szikszó–Miskolc
VI. 12.	Újvári László (8. rep. szd.) Keisz Géza (8. rep. szd.)	Miskolc–Szederkény–Miskolc
VI. 14.	Kretz József (4. rep. szd.)	Győr
VI. 15.	Kretz József (4. rep. szd.) Kolba Árpád (4. rep. szd.) Endresz György (4. rep. szd.)	Győr–Pozsony–Komárom–Győr
VI. 16.	Schnepf István (4. rep. szd.)	Győr
VI. 17.	Schnepf István (4. rep. szd.)	Győr (két alkalommal)
	Klein Béla (8. rep. szd.) Kasza Sándor (8. rep. szd.)	Győr–Komárom–Pozsony–Győr
	Jirasek Henrik (8. rep. szd.) Udvardy Nándor (8. rep. szd.)	Győr–Komárom–Érsekújvár–Győr
VI. 18.	Endresz György (4. rep. szd.)	Győr
	Újvári László (8. rep. szd.)	Győrszemere–Győr–Győrszemere
VI. 19.	Újvári László (8. rep. szd.) Kasza Sándor (8. rep. szd.)	Győrszemere–Győr–Komárom–Érsekújvár–Győrszemere
VI. 20.	Schnepf István (4. rep. szd.)	Győr
	Újvári László (8. rep. szd.) Klein Béla (8. rep. szd.)	Győrszemere–Győr–Győrszemere
	Kasza Sándor (8. rep. szd.) Kirják István (8. rep. szd.)	Győrszemere–Győr–Győrszemere
VI. 21.	Újvári László (8. rep. szd.) Klein Béla (8. rep. szd.)	Győrszemere–Győr–Győrszemere
VI. 23.	Endresz György (4. rep. szd.)	Győr
	Kretz József (4. rep. szd.)	Győr

Zoltán Czirók

THE FIRST AERIAL COMBAT ABOVE HUNGARY – 1919

Summary

The study presents a hitherto lesser known field of Hungarian military – and aviation – history, the first air raids that hit the country, and the events related to the first major challenge of the young Hungarian air groups and of home air defence.

Combats between the air groups of the belligerent parties were fought not only in the front region during World War I, their effects could be felt in the hinterlands as well, far from the trenches. Although settlements of the Italian front were lesser exposed to the assaults coming from the air, some of the towns had to unwillingly experience the defenceless condition that came with modern warfare.

Drawing a lesson from past aerial incidents and threatened by new fights, the management of the Hungarian air groups, re-established in November 1918, made steps after some delay towards the development of the country's air defence. It tried to develop an effective air-surveillance- and signal-system as far as possible, but was obliged to concentrate the few anti-aircraft guns at their disposal to defend mainly the capital. Therefore Hungarian fighter pilots had the task of fighting the invader enemy aircrafts. These pilots, equipped with considerable world war experiences and in many cases with excellent abilities, had modern, mainly Hungarian-made fighter planes at their disposal, which gave them the opportunity to achieve air superiority.

Parallel with the fights of the Hungarian Soviet Republic, the war in the air space of the country, too, was gaining shape; with the main targets of the assaults of enemy planes being not only the fighting troops but also the Hungarian industrial towns situated near the front line (e. g. Almásfüzitő, Győr, Miskolc-Diósgyőr). Although the extent of the assaults, for understandable reasons, fell behind that of World War II bombings; the population, too, was hard hit by the air operation of the enemy, with many civilians falling victim. The bombings peaked during the so-called second Battle of Miskolc in late May and early June in 1919, and in the fights around Levice in the second half of June.

Zoltán Czirók

LA PREMIERE GUERRE AERIENNE AU-DESSUS DE LA HONGRIE – 1919

Résumé

L'étude présente un chapitre peu connu de l'histoire de l'aviation militaire hongroise, notamment les premières attaques aériennes qui frappèrent le pays, ainsi que les événements liés à la première épreuve majeure subie par les jeunes unités aériennes et la défense aérienne hongroises.

Lors de la première guerre mondiale, les combats aériens entre les belligérants ne se limitèrent pas à la zone proche du front, mais leur impact fut également sensible à l'arrière-pays, loin des tranchées. Bien que les communes du front italien aient été moins exposées aux attaques aériennes, certaines villes firent l'expérience de la vulnérabilité due à la guerre moderne.

Sur la base des enseignements tirés des actions aériennes récentes, le commandement des unités aériennes hongroises créées en novembre 1918 prit des mesures, certes avec un peu de retard, pour mettre en place le système de défense aérienne du pays qui fut alors menacé par d'autres combats. Dans la mesure du possible, ils cherchèrent à organiser un système de surveillance et d'alerte efficace, alors que le peu de canons antiaériens disponibles furent avant

tout destinés à défendre la capitale. Ce fut donc aux pilotes de chasse hongrois de combattre les avions ennemis qui pénétrèrent dans le pays. Ces pilotes de guerre expérimentés et souvent aux compétences exceptionnelles volaient sur des appareils modernes, principalement de fabrication nationale, qui leur permirent d'acquérir une supériorité aérienne.

Parallèlement aux combats de la République des Conseils, une guerre aérienne se forma aussi dans l'espace aérien de la Hongrie. Les attaques des avions ennemis visaient les troupes au combat et les villes industrielles hongroises proches de la ligne de front (par ex. Almásfüzitő, Győr, Miskolc-Diósgyőr). Pour des raisons évidentes, l'intensité des attaques fut inférieure à celle des bombardements de la seconde guerre mondiale, mais les opérations aériennes ennemies firent tout de même de nombreuses victimes civiles. Les bombardements les plus intenses eurent lieu fin mai et début juin 1919, dans la «deuxième bataille de Miskolc» et dans la deuxième quinzaine de juin lors des combats autour de Léva.

Zoltán Czirók

DER ERSTE LUFTKRIEG ÜBER UNGARN – 1919

Resümee

Die Studie stellt ein bisher nur wenig bekanntes Feld der ungarischen Kriegs- und Fluggeschichte, die ersten Luftangriffe gegen das Land, sowie die Ereignisse im Zusammenhang mit der ersten wirklichen Prüfung der jungen ungarischen Fliegertruppen und des ungarischen Luftschutzes vor.

Im Laufe des Ersten Weltkriegs verliefen die Kämpfe der Fliegertruppen der sich im Krieg befindenden Parteien nicht nur in der Nähe der Fronten; ihre Wirkung war auch im Hinterland, von den Schützengräben weit entfernt zu spüren. Zwar waren an der italienischen Front die Siedlungen dem Angriff aus der Luft weniger stark ausgesetzt, einige Städte mussten aber trotzdem jene Ausgeliefertheit kennen lernen, die sich aus der modernen Kriegsführung ergab.

Die Lehren aus den Erfahrungen der Luftereignisse der jüngsten Vergangenheit ziehend, ergriff die Führung der neu aufgestellten ungarischen Fliegertruppen im November 1918 zwar mit Verspätung, aber doch – in der Bedrohung seitens der erneuten Kämpfe – Maßnahmen zur Herausbildung des Luftverteidigungssystems des Landes. Unter den gegebenen Möglichkeiten versuchte sie ein effektives Beobachtungs- und Signalsystem auszubauen, wobei sie jedoch gezwungen war, die wenigen zur Verfügung stehenden Luftabwehrkanonen in erster Linie zur Verteidigung der Hauptstadt zu nutzen. So war es Aufgabe der ungarischen Jagdflieger, den Kampf mit den eindringenden feindlichen Flugzeugen aufzunehmen. Diesen Piloten, die über bedeutende Erfahrungen im Weltkrieg und in vielen Fällen über herausragende Fähigkeiten verfügten, standen moderne, insbesondere in Ungarn hergestellte Jagdflugzeuge zur Verfügung, die die Möglichkeit des Erringens der Übermacht in der Luft schufen.

Parallel zu den Kämpfen der Räterepublik zeichnete sich auch der Luftkrieg im Luftraum des Landes ab. Die Ziele der gegnerischen Flieger waren neben den kämpfenden Truppen die ungarischen Industriestädte in der Nähe der Frontlinie (z. B. Almásfüzitő, Győr [Raab], Miskolc-Diósgyőr). Zwar erreichte die Heftigkeit der Angriffe – aus verständlichen Gründen – die der Bombardierungen im Zweiten Weltkrieg nicht, dennoch litt auch die Bevölkerung unter den gegnerischen Luftangriffen und hatte zahlreiche Zivilopfer zu beklagen. Die Bombenangriffe erreichten insbesondere Ende Mai und Anfang Juni 1919, in der sog. zweiten Schlacht von Miskolc, sowie in der zweiten Juni-Hälfte, in den Kämpfen um Léva (Lewenz / Levice), ihren Höhepunkt.

Зольтан Цирок

ПЕРВАЯ ВОЗДУШНАЯ ВОЙНА НАД ВЕНГРИЕЙ В 1919 ГОДУ

Резюме

В ствтье показаны события, которые до сего времени были лишь немного освещены в венгерскоцй истории, – первые воздушные налеты, постигшие страну, а также события, связанные с этим первым серьезным испытанием молодых венгерских Военно-воздушных сил и отечественной противовоздушной обороны.

Сражения военно-воздушных сил противостоящих сторон происходили не только вблизи фронтов, но их воздействие можно было чувствовать и в тылу, находившемся вдали от фронтовых окопов. Хотя на итальянском фронте населенные пункты были в меньшей мере подвержены наступлениям с воздуха, тем не менее некоторые города вынуждены были претерпеть тяготы современных боевых действий того времени.

Опираясь на опыт водушных нападений ближайшего прошлого, венгерское руководство военно-воздушных сил, заново сформированных в ноябре 1918 года, под угрозой новых боев, хотя и с некоторым опозданием, предприняло меры по формированию системы противовоздушной обороны страны. Руководство стремилось создать по мере возможностей эффективную систему наблюдения и оповещения, однако малое количество имеющихся в распоряжении пушек ПВО были вынуждены сосредоточить в первую очередь на защиту столицы, таким образом задачей венгерских летчиков-истребителей было вступать в бой с залетавшими в страну самолетами противника. А пилоты противника располагали современными, главным образом отечественного производства истребителями, ими управляли пилоты, обладавшие серьезным опытом мировой войны, имевшие все возможности для приобретения воздушного превосходства.

Параллельно с боями Республики Советов очертились контуры воздушной войны в воздушном пространстве страны. Целью наступления самолетов противника наряду с действующими войсками были венгерские промышленные города, находившиеся более близко к фронту (например, Алмашфюзитё, Дьёр, Мишкольц-Диошдьёр). Хотя масштабы этих воздушных наступлений – по известным причинам – не достигал масштаба бомбардировок во время второй мировой войны, мирное население серьезно страдало от воздушных действий противника, имелись многочисленные жертвы среди мирного населения. Эти бомбардировки особенно усилились в конце мая и в начале июня 1919 годв, во время так называемой второй битвы при городе Мишкольц, а также во второй половине июня в боях в окрестностях населенного пункта Лева.

SZABÓ MÁRIA ZSUZSANNA

TÖRTÉNELMI TUDATFORMÁLÁS A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI HONVÉD TANINTÉZETEKBEN

A trianoni békeszerződés Magyarországra vonatkozó katonai határozatai csak egyetlen tisztképző intézmény fenntartását tették lehetővé: az 1922-től négy éves főiskolává váló Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémiáét.[1] Ezzel Magyarországon is életbe lépett és az 1920-as, 1930-as években érvényben is maradt a teljes akadémiai képzés rendszere. Az alantos tiszteket képző hadapródiskolák megszűntek; katonatisztet csak főiskolai szintű akadémián képezhettek.[2]

Az Osztrák–Magyar Monarchia időszakában Magyarország területén létesített közös (cs. és kir.) katonai, valamint honvéd hadapród- és reáliskolák maradványaiból 1921-ben két alsó és két felső évfolyamos, négy éves reáliskolai fiúinternátust hoztak létre. Sopronban és Kőszegen egy-egy alreál, Budapesten és Pécsett egy-egy főreál kezdte meg működését, magyar királyi reáliskolai nevelőintézet elnevezéssel. 1922-ben az iskolák felvették egy-egy történelmi személyiség nevét. Ettől kezdve a sopronit „II. Rákóczi Ferenc", a kőszegit „Hunyadi Mátyás", a budapestit „Bocskai István", a pécsit „Zrínyi Miklós" Magyar Királyi Reáliskolai Nevelőintézetnek hívták. Ezek a húszas években négy, a harmincas évektől nyolc osztályos, internátus jellegű honvéd középiskolák a két világháború között katonai jellegük leplezésére kényszerültek, 1937-ig csak rejtve létezhettek. 1922-ben hivatalosan a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) kizárólagos felügyelete alá kerültek.[3] Tantervük a magyar állami középiskolák közül a reáliskoláéval teljesen megegyezett; növendékeik a civil reáliskolák tanrendje alapján, civil tankönyvekből tanultak. (Létszámuk 300 fő volt iskolánként.[4]) 1931-ben a budapesti intézet megszűnt, a másik három (1928-tól fokozatosan) az 1931–32. tanévre egyaránt 8 osztályos reáliskolává alakult.[5] Nevükben a „Magyar Királyi" előre került. (Például: Magyar Királyi „Hunyadi Mátyás" Reáliskolai Nevelőintézet.) 1937-ben elnevezésük kiegészült a honvéd jelzővel. (Például: Magyar Királyi „Hunyadi Mátyás" Honvéd Reáliskolai Nevelőintézet.) 1938-tól a kőszegi – Magyar Királyi „Hunyadi Mátyás" Kőszegi Honvéd Középiskolai Nevelőintézet néven – visszaalakult csak az alsó négy évfolyamot magába foglaló alreáliskolává, a pécsi és a soproni pedig, annak mintegy felső tagozataként mint honvéd főreáliskola működött tovább. Végül 1941-ben a soproni, 1942-ben a pécsi 5 évfolyamos gyalogsági hadapródiskolává alakult.

---

[1] Lásd: 1922. évi X. tc. a magyar királyi honvéd tisztképzésről. Magyar Törvénytár 1922. évi törvénycikkek, Budapest, 1923. 26–28. o.

[2] Tartalékos tisztekből válhattak még hivatásos tisztek.

[3] Az 15837/eln. 9. 1922. sz. körrendelet a nevelőintézetek vezetését az 1922. IV. tc. rendelkezéseinek megfelelően minden tekintetben a VKM ügykörébe utalta. Lásd: Az 1921. XLIV. t-c. alapján szervezett nevelőintézetek átadása a vallás és közoktatásügyi minisztérium igazgatásába. 1922. évi Rendeleti Közlöny a Magyar királyi Honvédség számára (Szabályrendeletek), 37. sz. 291. o.

[4] A korabeli 8 osztályos középiskola három típusa (1924-től): 1. humán gimnázium (kötelező latin és görög nyelvtanulással), 2. reálgimnázium (a reáltárgyak kiemelt súlyával, kötelező latinnal), 3. reáliskola (a reáltárgyak kiemelt súlyával, latin helyett egy nyugati nyelv kötelező tanításával). – A középiskolák mindössze 1/6-a volt reáliskola az 1920-as években.

[5] Az erre vonatkozó Utasítás: Hadtörténelmi Levéltár (HL) Honvédelmi Minisztérium (HM) eln. 9. 106.803-1931. sz.

Bár a nevelőintézetek vezetését 1922-ben minden tekintetben a VKM ügykörébe utalták, a honvéd reáliskolák a két világháború között valójában kettős irányítással rendelkeztek: a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) és a Honvédelmi Minisztérium (HM) együtt felügyelte őket. Dualizmus kori elődeikhez hasonlóan, ettől kezdve ugyan rejtetten, de továbbra is a katonai akadémia(k) előkészítő iskolái maradtak. Végzett növendékeik felvételi nélkül folytathatták (ki)képzésüket a Ludovika Akadémián. A honvédség hagyományainak megfelelően belőlük került ki az akadémia hallgatóinak 50%-a.[6]

A honvédségi iskolák rejtését vállaló VKM nemcsak „fedőszerve" lett a reáliskolai nevelőintézeteknek. A katonaiskolákra (is) több évtizede kiterjeszteni óhajtott felügyeleti jogát végre elnyerve a harmincas évek végéig mindent megtett, hogy a közműveltségi ismeretek színvonalát a reáliskolai nevelőintézetekben a nívósabb civil középiskolák szintjére emelje.[7]

Az első világháborút megelőző időszakban, különösen a 14–18 éves (tehát az akadémikusoknál fiatalabb korosztályt) tisztté képző hadapródiskolákban az általános műveltségi tárgyak oktatásának színvonala messze elmaradt a civil iskolákétól. A hadapródiskolák – az akadémiákhoz hasonlóan – a katonai oktatás, a tisztképzés rendszerében, alapfokú tisztképző intézménynek számítottak,[8] de – mivel növendékeiket a középiskolás korosztályból rekrutálták, a közoktatás irányítói középiskolaként kezelték őket.

1904-ben a fiaikat hadapródiskolákba járató szülők sürgetésére a honvéd hadapródiskolákat megpróbálták egyenjogúsítani a polgári jellegű középiskolákkal, hogy a kadétok érettségi bizonyítvánnyal is rendelkezhessenek.[9] A katonai vezetés ekkor szembesült először a közműveltségi ismeretek terén ténylegesen kialakult színvonal-különbséggel, és a hiányosságokat kiküszöbölendő, 1907-ben reformsorozatot kezdeményezett.[10] Az érettségit azonban, mivel azt 1883-tól minden iskolatípusban a VKM felügyelhette, az első világháború előtt egyetlen honvéd tanintézetben sem vezették be.[11] A VKM normáinak és követelményeinek elfogadása, a katonai oktatás területén a kizárólagos katonai irányítás (az elzárkózás) feladása a hadvezetés részéről még a húszas években is komoly ellenállásba ütközött.

---

[6] A dualizmus időszakában természetesen nemcsak a Ludovikán, hanem a közös katonai akadémiákon is (felvételi nélkül) folytathatták tanulmányaikat a soproni honvéd főreáliskolában végzettek. Az alreáliskolák végzős növendékei pedig tovább léphettek a főreálon kívül a hadapródiskolákba is. A négy évfolyamos hadapródiskolák a katonai akadémiákhoz hasonlóan a katonai oktatási rendszerben alapfokú tisztképző intézményeknek számítottak, de mivel növendékeiket az akadémikusoknál fiatalabb korosztályból, a 14–18 évesekből rekrutálták, a közoktatás képviselői középiskoláknak tekintették őket. A Magyar Királyi Honvédségnek alreáliskolája nem volt, főreállal is csak eggyel, a sopronival rendelkezett.

[7] A közoktatás képviselői a század elejétől határozottan sürgették a „kétrendbeli iskolák összehangolását" – természetesen „katonai részről a polgári iránynak tett engedmények árán". Lásd: *Kemény Ferenc:* Elmélkedés a katonai oktatásügy reformjáról (első rész), Hadsereg, VII. (1910.) 17. sz. (szept. 30.) 255. o. és *Uő:* Összehasonlító aphorismák a katonai és polgári nevelés köréből. Budapest, 1888.

[8] A tisztképzés rendszerében csak a vezérkari akadémiák számítottak felsőfokúnak.

[9] A XX. század elejére a középosztályi lét iskolázottsági kritériumává az érettségi vált.

[10] Lásd: HL HM eln. 11. 40.204-1907. – Az 1907-től 1911-ig tartó reformsorozat Schnetzer Ferenc vezérkari alezredes nevéhez fűződik. A reformok tengelyében a tanárkérdés állt. 1908-ban elrendelték, hogy a közműveltségi tárgyakat tanító tisztek 8, a katonai tárgyakat oktatók pedig 4 évig maradhassanak az intézetekben. HL HM eln. 9. 5156–1908. Vö.: A magyar királyi honvéd nevelőintézetekről. *Magyar Katonai Közlöny,* 1908. 2. sz. 336–339. o.

[11] A soproni honvéd főreálban 1917-ben vezették be az érettségit. Ebben minden bizonnyal az is szerepet játszott, hogy a háború alatt megnőtt a szakegyetemi végzettségű tartalékos tiszttanárok száma.

A közoktatás képviselői a századfordulótól sürgették „a kétrendbeli iskolák testvéregyesülését”, hangoztatván: az oktatás középső fokán mindenütt a közművelődési ismereteké a prioritás, ez alól a katonai tanintézetek sem lehetnek kivételek. Ezzel szemben a honvéd tanügyi vezetés még oktatási reformterveiben is következetesen leszögezte: a tisztképző- és nevelőintézetekben a hivatásra nevelés, a „sui generis” katonai feladattal adekvát testi és jellembeli tulajdonságok kialakítása, a személyiség kiképzése az elsőrendű feladat. „A katonaiskolák végcélja – ahogy már egy 1900-ban született honvéd tanterv is megfogalmazta – mindenkor a növendékeknek a gyakorlati életre, a háborúra való felkészítése marad.”[12]

Kényszerű kettős irányításuk következtében az 1920-as évek elején alakult honvéd reáliskolai nevelőintézetek (1922–1941) a magyar tisztképzés történetének kivételes fejezetévé váltak. Falaikon belül – bár erről növendékeik mit sem tudtak – ütköztek a magyar oktatás történetében leginkább tetten érhetően, s keveredtek sajátos szimbiózisban a XX. század elejére már jelentősen eltérő katonai és polgári nevelési elvek és értékek. A civil- és a katonapedagógia irányelvei a két világháború között legteljesebben a hazafias nemzeti nevelés, a történelmi tudatformálás területén ötvöződtek.

Mivel a honvéd reáliskolák internátus jellege, zártsága lehetővé teszi, hogy a hivatalos történelem-szemléletet leginkább tükröző tankönyvek elemzésén túl a szellemi, kulturális környezet más, tudatot alakító hatásai is vizsgálhatók legyenek, kutatásunk során elsősorban rájuk koncentráltunk. A Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia csak rögzítette a középiskolákban megalapozott történelmi- és nemzettudatot, értékrendet. (Hadtörténelem tantárgya elsősorban szakismeretet közvetített.)

A századelő hangadó magyar történészei a tanító, pragmatikus, a jelennek kauzális összefüggéseket bemutató történetírásra törekedtek – hazafias felfogásban. Észhez és szívhez egyaránt kívántak szólni, „egy költő ajkával lelkesíteni”, a korszak politikai, közjogi küzdelmeihez mozgósítani. A romantikus nacionalista történetírás elfogultságait jelentősen táplálta az a hit, hogy a közönség elvárja az érzelmes, hazafias bemutatást, mivel korábban többnyire írók, költők szubjektív interpretálásában olvashatott a magyar történelmi eseményekről. Bár a kor történeti munkáinak egy része és történelemtankönyvei is az események és összefüggések tárgyszerűbb bemutatására törekedett, a történelmi- és nemzettudatot a századfordulón és századelőn a történelmi ítélkezés helyett publicisztikai mérlegeléssel létrejött, napi politikai élményektől motivált „olvasmányok” hatékonyabban befolyásolták. A korszak hangadó történészeinek meggyőződése szerint: „a történelmi felfogás sohasem zárkózhatik el a történelmi hivatás és a vele járó nemzeti öntudat keresése, ápolása és fejlesztése elől.”[13] Mátyásnak, Zrínyinek, Rákóczinak, Kossuth-nak nem emberi gyarlóságait kell bemutatni – hangsúlyozták hasonló elfogultságot nem mutató történésztársaikkal folytatott vitáikban is –, hanem azt a nagy eszmét, mellyel a nemzetet tettekre ösztönözték.[14]

A középiskolai tanításba is beszivárgó történetírói gyakorlat káros következményeire a század első évtizedének végén már a középiskolai tanárok közül is többen figyelmez-

---

[12] K-2 jelzésű tanterv a Magyar Királyi Főreáliskola számára. Budapest, 1900. 2. o.

[13] *Márki Sándor:* Történet és történetírás. Budapest, 1914. 32. o.

[14] *Márki:* i. m. 32. o. – A korszak legnagyobb történészvitája Szekfű Gyula *Száműzött Rákóczi* című könyvéhez kötődik. Többek között Márki Sándor is élesen támadta.

tettek. Óvtak az iskolákban egyre jobban terjedő, a tényleges ismeretközlés és a lelkiismeretes számonkérés rovására túltengő „hazafiságtól". Sokan osztották Laurentzi Vilmos véleményét, aki 1910-ben, az Országos Középiskolai Tanáregyesület közgyűlésén a felületes ismeretek, az érzelmi tudatformálás veszélyeire figyelmeztetett. „A folyton zúgó, lelket elfárasztó hazafias frázisok" hatásának következménye lehet – intett –, hogy az ifjak „túlhevített hazafiságuk" következtében „áldozatul esnek a mindenáron és könnyűszerrel szerepelni vágyás hiú, egészségtelen indulatának, könnyű eszközeivé válnak szélsőséges pártpolitikai tendenciák előmozdításának, mivel nélkülözik a tárgyi ismereteket, a helyes ítélőképességet."[15]

A századelő pragmatikus, érzelmeket mozgósítani akaró történelemtanítása nem volt idegen a katonai tudatformálástól/neveléstől. A történelemoktatás színvonala a katonaiskolákban azonban messze elmaradt a civil iskolákétól. Ez több dologból következett. 1. A katonai nevelés fő feladatának a jellemképzést, az erkölcsi nevelést tekintette, a súlyt a szakismeretekre helyezve, tisztképző intézményeiben nem tekintette kiemelten fontosnak az intellektuális tudást, a humán műveltséget.[16] 2. Az intézetek tiszttanári kara szakmailag és pedagógiailag általában képzetlenül került az iskolákba; a „hirtelen" oda vezényelt csapattisztek sokszor a tanítás első napján tudták meg melyik tárgyat is kell oktatniuk. Nem volt idejük felkészülni, és gyakran előfordult, hogy évközben „visszavezényelték" a csapatokhoz őket.[17] 3. A tantervek túlzsúfoltságát mutatja, hogy a hadapródiskolákban 47, a főreáliskolában 40 volt a heti órák száma, míg a polgári iskolákban 32 órát engedélyeztek hetente. 4. A más célra és óraszámokra készült polgári iskolai tankönyvek – melyeket főként a csak történelmet (tehát hadtörténetet nem) tanító reáliskola használt – sem könnyítettek a nehézségeken. A három éves soproni honvéd főreálban nemcsak kevesebb óraszámban kellett ugyanazt a tankönyvet elsajátíttatni, mint a civil reáliskolákban, hanem mindezt három év alatt, négy helyett.

A dualizmus időszakában nagy gondot okozott már annak eldöntése is, milyen arányban tanítsanak történelmet, illetve hadtörténelmet; mennyire engedhető be a magyar nemzeti szellem a tanításba; vajon elegendők-e egy honvédségi iskolában a közös hadsereg magyarra fordított hadtörténelem tankönyvei.[18]

---

[15] *Dr. Laurentzi Vilmos:* A történelem modern tanítása. *Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny,* XLIV. (1910–11.) 6–8. sz. (1910. okt. 13.) 130. o. – Kritikája fokozottan érvényes volt a katonai tanintézetek mozgósító, leegyszerűsítő hazafias történelmi nevelésére, tudatformálására.

[16] A katonai nevelést a tömeghadseregek kiképzési tapasztalataiból eredő, „osztrákosított" porosz nevelési elvek irányították. Az egységes szellemet, a vasfegyelmet, vagyis a közszellemet és egyetértést, a legkisebb egységig terjedő feltétlen engedelmességet kívánták megvalósítani. Nem „a sokat tudó", hanem a vasakaratú, erős, szívós egyéniség volt a Monarchia tisztideálja.

[17] A császári és királyi katonai kőszegi alreáliskola (1856-tól 1874-ig cs. kir. katonai felső nevelőintézet) dualizmus kori 43 éve alatt pl. a 178 fő oktató és egyéb beosztású tiszt 68,5%-a szolgált három évnél kevesebbet az intézményben. A tíz évnél többet szolgálók között egyáltalán nem volt oktató-nevelő. Bár az első világháború alatt az iskolákban a csapattiszteket többségükben tartalékos tiszttanárok váltották fel, 1920-ban húsz tanárból csak ötnek volt megfelelő végzettsége.

[18] A dualizmus időszakában a honvéd tanintézetek történelemi oktatási tancéljai között pl. egyáltalán nem szerepelt a polgári iskolák tanterveinek kiemelt feladata „A tanuló tudatának átitatása a nemzeti nagyság, a nemzeti múlt képeivel." (Az, hogy még a tízes években készült utasítások is tiltották a diktálást, arra utal, hogy a tiszttanárok megpróbálták helyettesíteni a számukra kevéssé használható vezérkönyveket.)

A már említett, az érettségi miatt 1907-ben kezdeményezett, a közműveltségi ismeretek színvonalának emelését célzó honvédségi reformsorozat természetesen a történelemoktatást is érintette. 1910-től a hadapródiskolákban és a soproni honvéd főreálban új tankönyveket vezettek be. A katonai tanügyi vezetők tájékozottságát és igényességét jelzi, hogy a hadapródiskolák történelemtanítását segítendő Domanovszky Sándort kérték fel támpontok készítésére.[19] Domanovszky elengedhetetlennek tartotta a tisztjelöltek alapos ismeretekkel történő felvértezését. Meggyőződése szerint: „...a 20. század férfiját úgy kell nevelni, hogy az állam és a társadalmi élet nagy küzdelmeiről is ítéletet alkothasson, és egyoldalú elméletekkel és jelszavakkal szemben is felvértezett, önálló véleménye legyen."[20] A *Támpontok*ban nemcsak azért hangsúlyozta a történelem erkölcsfejlesztő erejét, mert tanácsait a jellemképzést fő feladatuknak tekintő katonai intézeteknek szánta, hanem, mert ő is – a korszellemnek megfelelően – a történelmet a nevelés, a jellemképzés, a harmonikus világnézet kialakítása legfontosabb eszközének tekintette.[21] (A történelem etikai és intellektuális nevelő szerepét a korszak minden polgári tanterve kiemelte.[22]) 1910-től a soproni honvéd főreálban reáliskolai történelemkönyve lett a tananyag, s még a két világháború között is hosszú ideig használták a reáliskolai nevelőintézetek Domanovszky, illetve az általa ajánlott Mika Sándor tankönyveit.

A tisztképzési reformtervek (1907–1911., 1917.) tehát a század elejétől súlyt helyeztek a történelem- és hadtörténelem-tanítás nívójának emelésére is. Nagyobb óraszámú, mélyebb ismereteket adó oktatásukat az általános műveltség emelésén túl a hivatásra nevelés hatékonyabbá tételével és a tiszti presztízs javításának igényével indokolták. – A „jól bevált" katonai hagyományok, a közös hadsereg szempontjai, az első világháború azonban akadályozta a reformok megvalósítását.

A dualizmus időszakának két honvéd hadapródiskolájában (Pécs, Nagyvárad) a történelmi ismeretanyag súlypontját a katonai hivatáshoz kapcsolódó események, lelkesítő példák képezték. Kiemelésükre kétségkívül a hadtörténelem tanítása látszott a legalkalmasabbnak. De a korszak hadtörténelem oktatásának is megvoltak a maga problémái.[23]

Hadtörténelmet a honvéd hadapródiskolák másod- és harmadévfolyamában heti egy, negyedévén heti két órában oktattak (az 1922 előtt három évfolyamos Ludovika Akadémián másod-, harmadévben heti két órában). A tízes évek elején született hadtörténelem-tankönyvek és tansegédletek azonban a történelem-tankönyvektől eltérően, melyek kö-

---

[19] Domanovszky Sándor (1877–1955) több évig kereskedelmi reáliskolában tanított. 1914-től 1948-ig a budapesti egyetem művelődéstörténet professzora, akadémikus. 1913 és 1943 között a *Századok* szerkesztője.

[20] *Domanovszky Sándor:* Támpontok a honvéd hadapródiskolák történelem oktatásához. Budapest, 1911. 2. o.

[21] Uo. 5. o.

[22] Az 1884–86-os Reáliskolai Tanterv és Utasítás, pl. a következőképpen: „A középiskolai történelemtanításnak különösen arra kell törekednie, hogy a tantárgy szívképző momentumait felhasználva azokat a nevelés ethikai céljaira értékesítse. Nem annyira a pozitív ismeretek élettelen halmaza, mint inkább a nagy emberek életéből kisugárzó nemes példákban, az események okainak és következményeinek méltatásából eredő buzdító vagy visszariasztó következtetésekben rejlő erkölcsi mozzanat legyen irányadó czélja e tantárgy középiskolai tanításának."

[23] Sok kifogás érte az alacsony óraszámokat, az oktatás minőségét. Száz év hadtörténetét egy év alatt, mint a hadapródiskolában, vagy 250 év hadtörténetét két év alatt, mint az akadémián csak túladatoltan, szárazon lehet tanítani – állapították meg. „Ki kap kedvet – tette fel a kérdést pl. Pilch Jenő egy díjnyertes pályamunkájában – bár csak dióhéjban foglalt, számadatokkal és nevekkel már sűrűen teleírt könyv olvasása után az adatokkal jogosan megtöltött nagyobb és részletezőbb művek olvasásához." *Pilch Jenő:* A katonai szellem ébresztése és fejlesztése. *Magyar Katonai Közlöny,* 1908/IV. 1. füzet, 7. o.

zépkor-centrikusak voltak, csak 1792-től tárgyalták az eseményeket. Részben azért, mert a nemzeti hadtörténelem tanítása nem felelt meg a közös hadsereg elvárásainak (a közös iskolák felvételi követelményei a közös múlt ismeretét kérték számon), részben pedig azért, mert a jövő háborújára való felkészítés, a hadi technika a közelmúlt tapasztalatainak ismeretét feltételezte. A katonai igények és behatárolt óraszámok következményeként mind jelenkor-centrikusabbá, harcászat-történetibbé váló hadtörténelem-oktatás szűkre szabott keretei – a tiszttanárok számára is sajnálatos módon – éppen a lelkesítő példákban bővelkedő magyar hadisikerek ismertetésére nem teremtettek lehetőséget.[24] De – ahogy a reáliskolai nevelőintézetek 1922-es névválasztása is ékes bizonysága – a nemzeti hadtörténelmi alapok megteremtésével a dualizmus történetírása szabta meg az irányokat, teremtette meg – máig hatóan – a magyar hadtörténelem hőseit, központi eseményeit, azok kurucos értékelését.

A rejtés miatti kettős irányítás a katonai jelleg háttérbe szorulását, a közoktatás kivételes térnyerését eredményezte a honvéd reáliskolai nevelőintézetekben a húszas években. A HM és a VKM kényszerű együttműködése természetesen nem ment súrlódásmentesen.

A VKM „pedagógiai vezetésre vonatkozó" illetékességi körét részben az 1883-as XXX. tc., részben egy, a HM-mal 1921-ben kötött titkos megállapodás szabályozta, amelynek értelmében a közoktatási tankerületek főigazgatói bármikor látogatást tehettek az iskolákban, ellenőrizhették – az egyébként a HM által alkalmazott – szaktanárok munkáját, felkészültségét; értekezleteket tarthattak, beleszólhattak a közműveltségi tárgyakat oktató tanárok minősítésébe, elrendelhették továbbképzésüket.[25] A VKM több éves „jó akaratú irányítása" erős hatást gyakorolt az intézetek tanári karára, szellemiségére, a Honvédelmi Minisztériumban a katonai oktatásért felelős tisztek értékrendjére, mentalitására. S mivel a reáliskolai nevelőintézeteket és a Ludovika Akadémiát egyaránt a HM 9. (tisztképzési és nevelési) osztálya felügyelte, kihatott még a katonai akadémiára is.[26] A tankerületi főigazgatók (korábban többnyire szerzetestanárok) vallásos szellemű konzervatív világnézetéhez kulturális nyitottság, a kultúra iránti feltétlen tisztelet társult. Széles látókörük jól kiegészítette a katonatanárok nemzeti horizontú gondolkodását. Tanári értekezleteket hívhattak össze, a parancsnokokat a többi középiskola-igazgatóval, a

---

[24] „Nehogy a rendelkezésre álló időből kifogyva, a legutóbbi, tehát a jelen korhoz legközelebb álló hadjáratok megbeszéletlenül maradjanak, a hadiesemények előadása a jelen kornál kezdendő" – utasít pl. a Ludovika 1915–17-es tanterve. – A hadtörténelem mind harcászat-történetibbé válásában a tiszttanárok katonai (és a korszakban magas szintű, de esetükben hiányzó történész-) képzettsége is szerepet játszott.

[25] A Ludovika főiskola-jellege megkövetelte, hogy a honvéd reáliskolák érettségit adjanak. Az 1883. évi XXX. tc. értelmében érettségi tárgyat csak szakegyetemen diplomázott pedagógusok taníthattak. Az érettségik felügyeleti jogát minden iskolában a VKM gyakorolta; az érettségi elnököket is a VKM nevezte ki; kötelező utasításait, tanterveit szigorúan be kellett tartani. A törvény szövegét lásd: 1883: XXX. tc. A középiskolákról és azok tanárainak képesítéséről. Magyar Törvénytár. 1882–83. évi törvénycikkek. Budapest, 1896. 265–283. o. – A VKM és a HM közötti titkos megállapodásról: Jegyzőkönyv dr. Pintér Jenő, budapesti tankerületi kir. főigazgató a m. kir. budapesti reáliskolai nevelőintézetben végzett látogatásainak tapasztalatairól. HL HM eln. 9, 76.680-1922. sz. 7–8. o.

[26] „Általános műveltséggel egy kérdést sem lehet megoldani, de minden kérdést el lehet gáncsolni. – Tiltakozott pl. Szombathelyi Ferenc, a Ludovika I. főcsoportjának parancsnoka 1938-ban „a magát a Szervi Határozványokba is belopó civil 'főiskolai' szellem" ellen. – „Kultúrfölény a mi jelszavunk nem lehet. A népek nagy érdekeinek eldöntésénél nem a kultúrfölény, hanem a nép fegyveres ereje az, ami döntően esik latba. Illik, hogy legalább a katonai intézetekben ez az egyszerű, helyes felismerés legyen irányadó." A Ludovika Akadémia 1937–1938. évi jelentése. HL HM eln. 9, 51.636-1938. sz. 3–4. o.

tiszttanárokat a középiskolai tanárokkal közös értekezletekre küldték, publikálásra, előadások tartására ösztönözték. A VKM vezette be a rejtett honvéd középiskolákba az önképzőkör intézményét, és azt is, hogy civil iskolák módjára évente Értesítőket (évkönyveket) adjanak ki a reáliskolai nevelőintézetek is.

A rejtett honvéd középiskolákba bevezetett VKM-intézkedések közül minden bizonnyal a tanári kar egy részének (az érettségi tárgyakat tanítóknak) kötelező szakegyetemre vezénylése ütközött a legerősebb ellenállásba.[27] Az „újítás" egy, a csapattisztekkel egyenrangú állandó tanári állománycsoport létrehozása a katonák számára nehezen volt elfogadtatható. A katonai mentalitás ugyanis a csapatoktól hosszú évekre távol került tiszttanárokat „puhány tanártípusnak" tekintette, semmiképpen sem a csapattisztekkel egyenrangúnak.

A VKM határozott fellépésén túl, az értelmiségi munkanélküliség, a főként az elcsatolt területekről beáramlókból adódó tanár-túlkínálat is hozzájárult, hogy a húszas évek végére volt csapattisztekből és „beöltöztetett" tartalékos tisztekből szakmailag és pedagógiailag a korábbinál jóval jobban képzett tanárgárdával rendelkezzenek a középiskolák közé sorolt rejtett katonai tanintézetek. A szakegyetemre vezényelt csapattiszteket az első években „rendhez és fegyelemhez szokott" szerzetes tanárokkal pótolták.[28] Még a harmincas évek elején is több paptanár tanított a reáliskolai nevelőintézetekben. A szerzetestanárok mellett kivételesen egy-egy éves szerződéssel alkalmaztak polgári (természetesen kizárólag férfi) tanárokat is.

A köz- és katonai oktatásért felelős minisztérium együttműködése, a kétféle nevelési irány összehangolása tehát korántsem volt felhőtlen. A kényszerszimbiózistól azonban a húszas években még nem lehetett szabadulni. A trianoni diktátum súlya alatt, az irredenta közhangulattal és revíziós vággyal áthatott, harmadára csökkent országban, közvetlenül a háború utáni években a katonai szempontok, a haderőfejlesztés szóba sem kerülhettek. Helyettük, mint ahogy a régió más országaiban is, „a szellemi és erkölcsi túlsúly növelésének" programja kínálkozott. A kultúrák harcáról sok szó esett a háború után. „A győztesek kulturális téren akarták győzelmüket teljessé tenni, a legyőzöttek kulturális sikerekkel akarták vesztett önbizalmukat helyreállítani, katonai talpra állásukat előkészíteni."[29] A történelem – köztudatot befolyásoló súlya, nemzetformáló és nemzetmegtartó ereje miatt – a korszak oktatás- és kultúrpolitikájában kiemelt szerepet kapott.[30] A két világháború között a közös hagyomány, a nyelv, a kultúra és a történelem elsődleges kohéziós tényezővé vált, míg korábban a Monarhiához, egy nagyhatalomhoz tartozás biztonsága önmagában is megalapozta, növelte a nemzeti öntudatot.

Ha a honvédség vezetői nem is hitték, hogy a műveltségbeli fölény felér a fegyverek erejével, az intellektuális ismeretek gyarapodását tudomásul vették, a magasabb általános műveltségi igényt (köztük az alaposabb történelmi ismereteket) beépítették a katonai

---

[27] A pécsi és a budapesti reáliskolai nevelőintézet korábban honvéd, illetve cs. és kir. hadapródiskola – vagyis alapfokú tisztképző iskola –, a kőszegi cs. és kir. alreál-, valamint a soproni honvéd főreáliskola pedig tiszti előképző iskola volt.

[28] Alkalmazásukat már 1919-ben elrendelték. HL HM eln. 9, 16.215-1919. sz. – 1938-ig tanítottak különböző tantárgyakat szerzetes tanárok. 1938 után csak az intézeti lelkészek maradtak, és ettől kezdve már csak hit- és erkölcstant oktattak.

[29] *Unger Mátyás:* A történelmi tudat alakulása középiskolai tankönyveinkben a századfordulótól a felszabadulásig. Budapest, 1979.[2.] 97. o.

[30] Erről részletesebben: uo.

nevelésbe. Az 1920-as években nem adódott más választásuk. A kultúrfölény ideológiájával megerősödött közoktatás hatékonyan érvényre tudta juttatni „civil irányelveit" a rejtés miatt elzárkózni nem tudó honvéd nevelőintézetekben is. A VKM ugyanakkor kizárólag a humán műveltség színvonalának emeléséhez ragaszkodott, a főként a tanórákon kívül folyó katonai nevelésbe nem avatkozott be.[31]

A civil–katonai együttműködést, a hadsereg társadalomba integrálását jelentősen megkönnyítette, hogy a közgondolkodás jóval több ponton érintkezett a katonai gondolkodással, a civil nevelési értékek a katonai nevelési értékekkel, mint a korábbi időszakban. A revízió társadalmi konszenzusra épülő, egyértelmű és domináns programja hatotta át és határozta meg a húszas, harmincas évek köz- és katonai gondolkodását egyaránt. A konzervatív keresztény-nemzeti ideológia és a katonai erkölcs (katonai gondolkodás) között meglévő inherens hasonlóság közelítette egymáshoz a társadalom és a katonaság értékrendjét és normarendszerét. Az államcélként megfogalmazódó revízió biztosította a honvédség számára a legitimitást, a rejtés, a „közös sors, a közös cél" minden területen kikényszeríthette a civil és a katonai szféra szorosabb együttműködését.[32] Az irredentizmus ápolása a civil- és katonaiskolákban egyaránt a nevelés kiemelt feladatává vált. A paramilitáris szervezetek a katonás értékeket áramoltatták a civil iskolákba, a hagyományos tiszti erények pedig kiegészültek – a nemzeti erők összefogása érdekében és következtében – a társadalomba történő beilleszkedést, a legénység motiválását segítő tudással, képességekkel: köztük mindenekelőtt a társadalom elitje számára előírt, összetettebb, magasabb szintű humán műveltséggel. A haderővel a hazafias nemzeti nevelés terén „együtt mozgó" civil szféra örömmel nyugtázta: „a most nevelkedő tiszt nemcsak alapos szakképzettségű katona, hanem a magyar nemzet szellemi életébe beilleszkedő művelt ember is akar lenni."[33]

A honvédség, a honvédtiszt szerepköre az 1930-as évekre kibővült. A magyar tiszt nemcsak nemzetvédő, hanem – összefüggésben az erkölcsi erő szerepének kiemelésével – nemzetnevelő is lett; legfontosabb békefeladatává pedig a „korszerű nemzeti eszme", az irredenta kultusz ápolása vált.[34] Az alárendeltek motiválásában a hadvezetés a drillnél jóval hatékonyabbnak találta a nemzeti érzelmek „mozgósítását". A nemzetnevelés új hivatásfeladatának sikeres és hatékony teljesítéséhez pedig a tiszteknek – ezt elsősorban a közoktatás szorgalmazta, de a katonai vezetés is belátta – a katonai szaktudáson túl összetett háttérműveltséggel is rendelkezniük kellett.[35]

---

[31] Az intézetek a rejtés időszakában is megőrizték katonai szervezetüket. Minden évfolyam egy-egy osztály volt délelőtt, de délutánra kettő vagy több szakasszá, egy századdá alakult át. Három (a harmincas években kettő) növendékszázad alkotott egy zászlóaljat. Délutánonként az osztályfőnök csapattisztek (szakaszparancsnokok) vezették (a húszas években cserkésztevékenységnek álcázott) gyakorlatokat. Minden magasabb osztályú növendék feljebbvalónak számított az alsóbb osztályos növendékek számára, és megillette a „növendék úr" megszólítás.

[32] A civil és katonai szféra együttmozgását bizonyítja, hogy a hazai konzervativizmus legszínvonalasabb fóruma, a *Magyar Szemle* 1927 és 1944 között megjelent 1560 írásának 10%-át teszik ki a katonai tárgyú munkák. A katonai–nemzetvédelmi tematika a két világháború között sokoldalúan megjelent a civil nyilvánosság előtt. 1924-ben 68 rendes és 13 levelező taggal megalakult a Katonai Írók Köre, amelybe polgári írók is tartoztak, köztük, pl. Harsányi Zsolt, Vályi-Nagy Géza, Zilahy Lajos.

[33] *Napkelet,* 1925. 2. sz. 34. o.

[34] Erről részletesebben: *Csathó Egon:* A csapattiszt nemzetnevelési feladatai. Ludovikás Levente, 11. (1940.) 25–27. o.

[35] „A legmagasabb szakmai műveltséget széles hátterű általános műveltségnek kell kiegészítenie… A katonai nevelés nem lehet pusztán szaktechnikai nevelés, hanem ki kell terjednie az ország gazdasági, társadalmi,

1920-tól minden magyar iskola „az irredentizmus leghatékonyabb pedagógiájának" kialakítására törekedett és a reváns szellemét sugározta.[36] „Iskoláink tantervében minden nemzeti tárgynak (magyar nyelv, irodalom, történelem, földrajz, gazdaságtan) csak egy tengely körül kell forognia: az integer Magyarország körül."[37] A tankönyvek főleg három egymással összefüggő gondolat beidegzésére törekedtek: a trianoni béke igazságtalan; az ország megcsonkítása csak ideiglenes lehet; a magyar történelemből levont tanulságok megmutatják a biztos felemelkedés útját. A propaganda minden eszköze azt sulykolta, hogy „az egyén nem önmagáért van, hanem az egyén feletti nemzetért."[38]

Mint minden más iskolában, a katonai tanintézetekben is kötelező lett reggel és este „a nemzeti ima", a „Magyar Hiszekegy"[39] elmondása. A Honvédelmi Minisztérium erre vonatkozó rendelete már 1920-ban hangsúlyozta: az ima csak kicsiny momentuma annak a törekvésnek, melynek lényege, hogy a növendékek egész lényét a revízió gondolata hassa át. „A nemzet nem nyugodhatik addig, míg az elrabolt területek idegen kézen vannak. A jövőben minden gondolatnak és érzésnek ide kell irányulnia." Wiblinger Jakab ezredes, a 9. osztály vezetője még ugyanebben a rendeletében utasította a növendékeket a napilapokban és folyóiratokban megjelent irredenta költemények és dalok gyűjtésére és betanulására is.[40] A falakon „Nagy-Magyarország" térképe és a „Nem! Nem! Soha!" feliirat függött. Irredenta jelszavak, külsőségek, ünnepségek sugározták szerte az országban a revíziós szellemet.[41] Történeti szlogenek, szimbólumok, standardizált szólamok terjedtek a tömegkultúra eszközeivel, újságok, plakátok, beszédek, meghívók útján. Az iskolai tananyagok, főként az alsóbb osztályokban, a leegyszerűsítésekhez folyamodó tömegpropaganda szólamait emelték történeti érvekké. Mindez természetesen eredményesen hozzájárult a kollektív identitás programszerű megteremtéséhez.

A katonaiskolák nemzeti szellemű hazafias nevelését harcos irredentizmus jellemezte már a békés revíziót hirdető húszas években is. Egy pillanatra sem mondtak le a harcias

---

közigazgatási, politikai, statisztikai, pénzügyi, néppszichológiai stb. viszonyaira " – szögezte le, pl. Kornis Gyula az Országos Közoktatási Tanács (OKT) katonai tanintézetekben tett látogatásáról készített jelentésében, 1936-ban. HL HM Tanulmánygyűjtemény 2603. Jelentés, 1. rész: Katonás nevelés, 5. o. – Kornis jelentése Janus-arcú, összetett dokumentum. Célja – Gömbös kérésére – a katonai nevelés társadalmi méretű népszerűsítése, de szerzője úgy dicséri a katonaiskolákat, hogy a civil pedagógusok azért érezhessék a civil szemszögből megfogalmazott kritikát.

[36] A közgondolkodást uraló irredentizmus az elcsatolt területek fölszabadítását célozta (békés vagy erőszakos úton), a maga által, önkényesen választott szempontokra hivatkozással. A hivatalos revíziós külpolitika a nemzetközi szerződés felülvizsgálatát kívánta elérni békés, diplomáciai eszközökkel. Erről lásd: *Zeidler Miklós:* A magyar külpolitika és a civil társadalom a Horhy-korszakban. In: Magyarország helye a 20. századi Európában. Szerk.: *Pritz Pál.* Budapest, 2002. 51–86. o.

[37] *Kornis Gyula:* Kultúrpolitikánk irányelvei I–II. *Magyar Szemle,* 1921. március. I/4. 285–310. o. és április II/1. 12–28. o.

[38] Kornis Gyula 1921-ben a Magyar Középiskolai Tanárok Nemzeti Szövetsége nevében mondott szavait idézi *Unger:* i. m. 93. o.

[39] Szerzőjének férje, Papp-Váry Elemér őrnagy a soproni főreáliskola tanára, rövid ideig parancsnoka is volt. A VKM 1921. évi 180.844. sz. körrendelete írta elő (az eredetileg *Hitvallás* című, 15 versszakos vers) Szabados Béla „pályakoszorús dallama" szerinti énekeltetését.

[40] HL HM eln. 9, 560.172 – 1920 sz.. Lásd még: HL HM eln. 9, 451.871-1920, 90.419 -1920 és 9008-1920. sz.

[41] B. Szabó Mihály jelmondatát: „Csonka Magyarország nem ország, egész Magyarország mennyország" Szerelin Hugó zenésítette meg 1921-ben.

érzék fejlesztéséről, a heroikus életérzés kialakításáról.[42] A honvédség mindvégig az integritás lázában égett. Ahogy már Wiblinger ezredes rendeletéből is kiolvasható, a tiszti sarjadékokat 1920-tól a korszak végéig következetesen arra nevelték, hogy adandó alkalommal fegyvereik erejével szerezzék vissza a régi határokat. A tisztikar, a tisztnövendékek elszántságát, hivatástudatát erősítette az országot ért méltánytalanság és igazságtalanság elleni küzdelem kivételes katonai feladata, s eltökéltségüket – a volt növendékek visszaemlékezései szerint – a rejtés kényszerű körülményei csak fokozták.

Az intézeti együttélés és elzártság rendkívül erős közösségi érzést, bajtársiasságot fejlesztett ki a reáliskolai nevelőintézetek növendékeiben. Az internátusi rend és fegyelem arra tanította őket, hogy törvények uralkodnak felettük, amiket tisztelniük kell, egyéni érdekeiket a közösség érdekeinek alárendelve. „Nincs privátúm, míg a haza érdeke úgy kívánja" – tanulták és vallották [43] A honvéd reáliskolai nevelőintézetek gondosan felépített szemlélet- és tudatformáló hatása olyan gondolati és elsősorban érzelmi töltéssel látta el a tíz, tizennégy éves koruktól többnyire nyolc, legkevesebb négy évig itt nevelkedőket, amelyek egész életükre irányadóak maradtak. A tudatot, a nemzeti érzelmeket, a politikai gondolkodást a szellemi és érzelmi motivációkon kívül a szociális viszonyok és az anyagi helyzet is befolyásolja. A reáliskolai nevelőintézetekből ezek a tényezők ki voltak zárva. Megkülönböztetésre csak a teljesítmény jogosított; a származás nem volt szempont, a szociális helyzet nem érződött.[44] Az iskolák zártsága, fegyelme, hierarchikus rendje biztosította, hogy a növendékek csak a hivatalos politika által támogatott, a hadsereg hagyományainak megfelelő szellemi környezettel érintkezzenek; a középosztályi származást preferáló felvételi feltételek pedig elősegítették, hogy a szülői ház se sugározzon eltérő szellemiséget, és az iskolákba a növendékek már otthonról hasonló értékrenddel érkezzenek. Az internátusok zártságának előnyeit pontosan felmérte a korszak ismert katonapedagógusa, Saád Ferenc is. „Kihasználtuk az iskola társadalmi nevelő hatását. Nevelőink együtt éltek osztályukkal. Ellenőriztük a növendékek olvasmányait és igyekeztünk minden eszközzel lenyesegetni a korszellem káros kinövéseit. Gondunk volt arra, hogy a növendékek értesüljenek a napi eseményekről, de távol tartottuk intézetünktől lázas korunk minden zavaró jelszavát. Mindig hangsúlyoztuk, hogy intézetünk nevelőintézet. Itt nem csupán a tantárgyakon keresztül lehet alakítani az ifjúság lelkét, de nevel maga a templomian tiszta környezet és az intézeti élet minden megnyilvánulása is."[45]

Értesítőikben a rejtett honvéd reáliskolák (is) jellemnevelő munkájuk legelső tanítómesterének a magyar történelmet, közelebbről a magyar katona múltját jelölték meg.[46] A civil középiskoláknál jóval céltudatosabban olyan „keresztény-nemzeti embert" kíván-

---

[42] Vö.: *Perjés Géza:* A ludovikásokról. *Hitel,* 1991. 6–7. sz. 99–123. o.

[43] *Vass Miklós:* Nevelés és nemzeti eszme. In: Zrínyi Miklós m. kir. Reáliskolai Nevelőintézet Értesítője, 1924–25. 5. o. – A korszak civil és katonai irodalmában sokszor ismételt szlogen.

[44] Ennek persze messzemenő következményei lettek később a katonatisztek társadalom-látásában.

[45] Zrínyi Miklós m. kir. Reáliskolai Nevelőintézet Értesítője 1937–38. 24. o. – Az 1930-as évek végéig szigorúan ellenőrizték a növendékek leveleit és olvasmányait is.

[46] „A történelemből érzik meg szemléletesen, sugalmazó erővel a fogékony ifjú lelkek, milyen sorsú emberi közösséghez, nemzethez tartoznak, mik ennek hagyományai és értékei, amelyek sok század óta a haza corpus mysticumába zárják a nemzet fiait, sajátszerűen magyarrá avatva őket. Innen, a történelemből fakadnak fel a jövendő magyar katonai aspirációk legmélyebb ihletései." *Kornis:* i. m. 2. rész. Reáliskolai nevelőintézetek. 13. o.

tak formálni, aki nemzete közös értékeit és érdekeit ismeri; azokat megalkuvás nélkül, ha kell, élete feláldozásával is védelmezi.[47]

Az önkritikus nemzeti önkép megteremtésére, az elkövetett hibák kritikus szemléletére – évkönyveik tanúsága szerint – az 1920-as években a katonaiskolák is törekedtek. „Amíg mindig csak másokban keressük a hibákat és nem önmagunkban is, amíg mindig csak olyan tükörbe nézünk, amely minket szépnek mutat, amíg nem akarunk sohasem magunkba befelé nézni, amíg tehát nem követjük a gróf Széchenyi által hirdetett önmegismerés kemény és tövises útjait, mindig önámítóak leszünk. Saját erőnkre csak akkor támaszkodhatunk, ha mély magunkba szállással vizsgáljuk meg hibáinkat, s annak felismerése után azokat lelkünkből ki is irtjuk" – szögezik le a reáliskolai nevelőintézetek parancsnokai is irányelveikben.[48]

A katonai nevelési irányelvek a történelmet és az irodalmat az érzelmi motiváció eszközének tekintették, az irredentizmust pedig a nemzeti szellemű általános műveltség vezérfonalának. A „Magyar irredenta" a katonai interpretációban: „az ezeréves történelmi Magyarország csorbítatlan helyreállítására való, megalkuvást nem ismerő törekvés oly lelki, érzelmi előkészítése, mely minden áldozatra kész hazafias cselekedetre buzdít."[49] A tiszti sarjadékok mély meggyőződésévé tették: a revánsra készülő országban övék a legszebb hivatás. Minden növendék tudta: a katonai tanintézeteket a magyar állam nagy áldozatkészséggel tartja fenn, „melyek a nemzetnek szemefénye, s melyekkel mindenben együtt érez."[50] – A korszak katonaiskoláira valóban sokat áldoztak. 5 honvéd nevelőintézet részére (az 5. ekkor a Zrínyi Ilona Leánynevelő Intézet) kb. fél akkora összeg volt előirányozva, mint 55 állami középiskola és 6 internátus költségeire. Egy nevelőintézet átlagos költsége hatszor akkora volt, mint egy állami középisko1áé. A reáliskolai nevelőintézetek növendékeit minden adandó alkalommal emlékeztették arra, mennyire büszkék lehetnek iskoláikra. „Követésre méltóan idézem emlékezetekbe – hangzott, például egy Zrínyi-napi ünnepi beszédben –, hogy ez az iskola miniszterelnököt, számos vezető helyen lévő tábornokot és vezérkari tisztet, a csapatparancsnokok egész sorát, nagyköveteket és világbajnokot adott a hazának… Rakjatok hát koronát arra a munkára, amelyet előttetek érdemes és talpig becsületes magyar emberek kezdtek meg!"[51]

A katonai nevelési irányelvek, elsősorban a hagyományos, szükségszerűen leegyszerűsítő katonai tudatformálás eszközeivel – a VKM mérséklő törekvése ellenére is – gyűlöletre és bosszúra neveltek az elnyomó hatalmak és népek iránt. A trianoni trauma nemcsak a társadalmi konszenzust, az összetartást erősítette, hanem a nemzeti önképet negatív elemekkel is gazdagította: a forradalom- és nagyhatalom-ellenesség mellett kiélezte (nemcsak Magyarországon, hanem a régió egészében) a szomszédellenességet is. Az irredentizmus, illetve revizionizmus ideológiájának leegyszerűsítő jelszavai, szlogen-

---

[47] *Lukács Béla:* A nevelőoktatás irányelvei. Budapest, 1930. HL A soproni reáliskolai nevelőintézet iratai. – Lukács Béla 1926–1931-ig volt a budapesti intézet igazgatója. Tanári értekezleteken előadott irányelveit foglalta össze 1930-ban, házi használatra. A később a soproni iskola iratai közé került dolgozat részletesen foglalkozik a nemzeti szellemű általános műveltség, a katonás hazafiság, a történelmi tudat kérdéseivel.

[48] Uo. 6. o.

[49] Uo. 24. o.

[50] Uo.

[51] *Nemeskürty István:* Tűnődések történelemről, irodalomról. Budapest, 1967. 178. o.

jei és szólamai jól használható eszközeivé váltak a katonai tudatformálásnak, a harcra motiváló, az ellenség eltorzítását célzó dualisztikus gondolkodás kialakításának. A fegyveres harcot hivatásul választó növedékeket arra ösztönözték, hogy elviselhetetlennek és szégyennek érezzék „az alacsonyabb rendű felülkerekedését, a magasabb rendű felett",[52] soha el ne ismerjék az idegen uralmat, az idegen inváziót. „Ez hajtsa és fűtse – adták ki a jelszót – a visszatorlás vágyát, a meg nem alkuvást."[53]

A húszas évek elején a tankerületi főigazgatók a katonaiskolákban nagy súlyt fektettek a történelemoktatás színvonalának emelésére. A jegyzőkönyvek megőrizték didaktikai tanácsaikat, folyóirat-, könyvajánlataikat, mintaóravázlataikat. Javaslataik alapján rendelték el a tankönyvek egységesítését 1922-ben, bevezetve Mika Sándor *Világtörténet*ét és Takáts György *Magyarország okmányozó történet*ét a főreálokban, valamint Takáts – Koczogh *Magyarország történet*ét az alreálok III–IV. osztályában.[54] A tankönyvekben is „az integritás szelleme" érvényesült, a keresztény–nemzeti ideál hangoztatása, a történelmi Magyarország idealizálása.[55]

A VKM „bábáskodásának" köszönhetően a történelem a rejtett honvéd tanintézetekben a húszas években a korábbi időszaknál mélyebb ismereteket követelő, jóval szigorúbban osztályzott, „buktatós" tantárgynak számított. Heti óraszáma megegyezett a gimnáziumokéval. A tanítás színvonalával, a tanárok felkészültségével azonban VKM még a harmincas évek közepén sem volt elégedett. A közoktatás képviselői többnyire a szuggesztivitást hiányolták, a honvéd tanintézetekben megtekintett történelemórákat „magoltatósnak", száraznak, unalmasnak találták. Kornis Gyula szerint, például az Országos Közoktatási Tanács vezetése által, 1936-ban látott két történelemóra (Sopron, Pécs) nem felelt meg a történelmi oktatás követelményeinek. „Csupa száraz eseménysorozatot hallottam, összefüggések keresése és érzelmi suggesztio nélkül, még az egyik legfelsőbb osztályban is. Nem hiszem, hogy ilyen tanítás mellett önkéntelen serkentést kapnának a tanulók szabad idejükben történelmi könyvek olvasására, a mélyebb történelmi stúdiumokra. Külön kívánatosnak tartanám a legkiválóbb, sugalmazó egyéniségű történettanárok alkalmazását."[56] Az elmarasztalás egyik oka lehetett, ha nem is volt jellemző, hogy a történelmet szakképzetlen tiszttanárok is taníthatták. A reáliskolai nevelőintézetekben 1938-ig a történelem nem volt érettségi tárgy,[57] így a VKM nem szabhatta oktatása feltételeül a szakegyetemi végzettséget.

Történelmi tudatformálás természetesen nemcsak történelemórákon folyt, hanem szinte minden délelőtti és délutáni internátusi tanórán/foglalkozáson. Az iskolai oktatás történelem órán kívüli történelmi tudatot formáló színterei közül leginkább az irodalom- és illemtanórák érdemelnek figyelmet.

A polgári iskolákban a történelem mellett az irodalom számított a hazafias nemzeti nevelés másik sarkkövének. A reáliskolai nevelőintézetekben azonban – mivel nem tekintették a hivatásra nevelés direkt eszközének – jelentősége közel sem volt akkora. Ok-

---

[52] *Lukács Béla:* i. m. 24. o.

[53] Uo. 23. o.

[54] HL HM eln. 9, 513.739-1920. sz. és HL HM eln. 9, 447.961-1920. sz.

[55] Vö.: *Unger:* i. m. 87–99. o.

[56] *Kornis:* i. m. 2. rész. Reáliskolai nevelőintézetek, 7. o.

[57] Kiemelt tantárgy az ábrázoló geometria volt, az érettségi tárgyak pedig az egységes középiskolai tanterv bevezetéséig (1938): a matematika, a magyar és egy idegen nyelv.

tatása a következő instrukciók szellemében folyt: „Különösen fontos a nemzeti műveltség szempontjából, hogy a magyartanár ne vesszen el a költemények formáján, fő feladatának ne a metrika szövevényeinek felfejtését tartsa, a műfajok elméletének betű szerinti alkalmazása igazolását ne erőszakolja, hanem helyezzen súlyt a hazafias költemények érzelemvilágának kifejtésére. A hazafias költemények olvasása és megbeszélése ne jelentsen csak tartalmi felvázolást, növendékeinkkel együtt mélyedjünk el a költői eszmenyítés példáiban, csak így fogjuk tudni őket céltudatos cselekvő nemzeti jellemmé nevelni."[58] Az irodalmi tananyag magvát a hazafias művek képezték, különösen a katonaírók (Balassi, Zrínyi) munkái.

A hivatásra nevelés csak a harmincas években váll(hatot)t osztályozott tantárggyá. A húszas években a délutáni illemtanórák keretében folyt, osztályfőnök csapattisztek vezetésével. Nem kötötte a polgári tanterv és ellenőrzés – mint ahogy a többi délutáni, internátusi tantárgyat: a gyorsírást, az egészségügyi ismereteket, a levelezést, a táncot, a vívást sem. A korszak első évtizedében cserkésztevékenységnek álcázott katonai gyakorlati foglalkozásokon túl, délutánonként még a VKM által bevezetett szavaló-, olvasó-, önképző-, valamint sport-, zeneköri és énekkari foglalkozások feszítették tovább a reáliskolai nevelőintézetek amúgy is katonás napirendjét. Nem csoda, hogy a VKM sokszor kifogásolta a növendékek „agyonfoglalkoztatottságát".[59]

Az internátusokban nevelőtanárként tevékenykedő csapattisztek – dualizmus kori elődeikhez hasonlóan – a tiszti sarjadékok formálásánál a szilárd valláserkölcsi alapon álló jellem kialakítását tartották szem előtt, mely legfőképpen fegyelmezettség és kötelességtudás, kiegészülve úri gondolkodással és modorral, egészséges, sportszerűen edzett fizikummal és az önfeláldozás képességéig fejlesztett bajtársiasság személyiségvonásaival. Mindezt olyan vértezetnek tekintették, amely még a tudásbeli hiányosságokat is pótolni képes. Természetesen az internátusi nevelésből, az illemtanórák anyagából sem maradt ki az irredenta szellemű hazafias nevelés. Az első világháború harctereit megjárt tisztek beszámolóikkal, személyes példaadásukkal erősítették a katonai pálya vonzerejét.

Az ismeretek bővítését szolgálták, és természetesen a történelmi tudatformálásban is fontos szerepet kaptak az önképzőkörök, a nevelőintézetek közötti tanulmányi versenyek,[60] a tantestület tagjainak, illetve a növendékeknek tartott tanári előadások is. A reáliskolák tanárai közül (elsősorban a húszas években) sokan tartottak előadásokat engedélyezett társadalmi, városi egyesületekben, jelentettek meg írásokat katonai és más szaklapokban. A rendszeres tanulmányi kirándulásokhoz és a katonai jellegű táborozásokhoz is mindig kapcsolódtak előadások. A tanári munkát és az önképzést jól felszerelt könyvtárak és szertárak segítették. Minden intézet rendelkezett térképekkel, folyóiratokkal is bőven ellátott külön tiszti, növendéki és évfolyamkönyvtárral,[61] ének- és zenekarral,[62] 1927-től pedig sa-

---

[58] *Lukács Béla:* i. m. 20. o.

[59] Vö. pl.: *Kornis:* i. m. 2. rész: Reáliskolai nevelőintézetek, 14. o.

[60] A katonaiskolák közötti tanulmányi versenyeket 1931-ben vezették be.

[61] 1931–32-ben pl. a következő folyóiratok és napilapok jártak a tanároknak Kőszegen: *Magyarság, Pesti Hírlap, Kőszeg Vidéke, Nemzeti Sport, NYUKOSZ, Magyar Cserkész, Gyermekvédelem, Levente, Rádió Újság, Magyar Szemle, Néptanítók Lapja, Természettudományi Közlöny, Hadtörténelmi Közlemények, Társadalomtudomány, Magyar Középiskola, Földrajzi Közlemények, História, Magyar Külpolitika, Magyar Kórus, Die Umschau in Wissenschaft und Technik, Magyar Katonai Szemle, Ludovikás Levente.*

ját múzeummal is. 1938-tól az intézetek serleget alapítottak. Azokat a színház- és mozielőadásokat, amelyeket a növendékek láthattak, szigorú cenzúrázás után választották ki.[63]

A katonapedagógia a tudatformálás meghatározó eszközének tekintette, és nemcsak nagy gonddal zárta, de nagy gonddal formálta is a környezetet: az intézeti légkört, a szellemiséget. A tantermi épületek folyosóit 1924-től Magyarország ezeréves dicső múltját megörökítő képsorozatok díszítették. A hőskultusz megteremtése hagyományos katonai feladat volt. Ennek jegyében történt már az iskolák névválasztása is.[64] „A legeszményibb magyarok a legmagyarabb eszményekké" lettek, hogy „mutassák az utat Magyarország feltámadásához."[65] Hogy mit fejeztek ki ezek az eszmények, azt ünnepségeken, tanórákon, az évkönyvekben számtalanszor kifejtették.[66] Az évek során egyre több kép, névadóról mintázott szobor, hősi emlékmű díszítette a katonaiskolák parkjait, épületeit.

Az irredenta kultusz látványos elemei közé tartoztak az iskolai ünnepségek, melyeket az ifjúság hazafias és vallásos nevelése, a nemzeti hősök emlékének ápolása céljából gyakran tartottak.[67] Az ünnepi beszédek eszménnyé tettek mindenkit, akiről szólhatott az emlékezet, és aki a régi határokat visszaszerezni hivatott ifjúság példája lehetett. Aktuális igények határozták meg személyiségjegyeiket. Petőfi például szeretni tanított; a csalódás elviselésére Madách mutatott példát; Jókai feledni tanított és hinni, remélni; „a magyar szellem megtestesítője", a konzervatív reformer Széchenyi összetartást, erőt sürgetett a nagy cél érdekében.[68] – A sort sokáig lehetne még folytatni.[69]

Tanszerládájában minden növendék őrzött egy kis füzetet iskolája névadójának hősi tetteiről. Tudta hány hősi halottat adott intézete a hazának. Az ünnepélyeken mondta, énekelte, ki tudja hányszor, a „Nem! Nem! Sohá!-t", a „Magyar Hiszekegyet".

A katonai tanintézetek természetesen nagy súlyt helyeztek a hagyományos katonai tudatformálás jól bevált verbális eszközeire is: a katonai nevelés tárházába tartozó jelszavakra, jelmondatokra, leegyszerűsített tézisekre, amelyek sorába jól illetek az irreden-

---

[62] A legismertebb, a kőszegi zenekar 1931-ben még csak 25 főből álló fúvószenekarként működött. 1935-re Mathia Károly szervezésében (aki katonadalokat is szerzett) 34 fős szimfonikus zenekarrá alakult. A kőszegi énekkar ekkor 90 tagot számolt.

[63] 1927–28-ban kezdődtek az iskolákban a filmvetítések, 7–8 filmmel. 1931-ben már több mint húsz, elsősorban oktatófilmet tekinthettek meg a növendékek.

[64] 1922-ben a VKM rendeletére felvették egy-egy történelmi személyiség nevét a polgári iskolák is.

[65] Hunyadi Mátyás m. kir. Reáliskolai Nevelőintézet Értesítője, 1925–26. 33. o.

[66] A soproni intézetben, pl. a következőképpen: „Rákóczi Ferencnek, a nagy fejedelemnek tündöklő jellemtulajdonságait: önzetlen hazaszeretetét, elveihez való hűségét, mély vallásosságát, kötelességtudását, felelősségérzetét, lelkiismeretességét és hősiességét lépten-nyomon a növendékek elé vetítettük azért, hogy nagy és nemes lelkének sugárzásával töltsük meg, hassuk át intézetünk életének minden vonatkozását…Arra törekedtünk, hogy szellemének magnetikus ereje itassa át gyermekeink gondolat- és érzelemvilágát, s férfias jellemekké alakítva, lassan-lassan a maga mintájára serkentse, lelkesítse, erősítse őket majd hivatásuk betöltésénél." II. Rákóczi Ferenc m. kir. Reáliskolai Értesítője, 1924–25. 54. o.

[67] Október 6-án megemlékeztek az aradi vértanúkról, december 6-án megünnepelték Horthy Miklós névnapját, március 15-ét, májusban a Hősök Emlékünnepét. Minden évben ünnepeltek még valamilyen évfordulót és megemlékeztek a névadókról is.

[68] *Saád:* i. m. 1935–36. 20. o.

[69] Az ünnepségek természetesen kivételes események voltak a feszes napirendű katonaiskolák életében. A hétköznapok 6 órakor kezdődtek. A tanórák (1935-ig 50 percesek!) 13 óráig tartottak. Ebéd és levegőzés után még kötelező és szabadon választható internátusi órák, kiképző-, önképzőköri és sportfoglalkozások következtek. Kb. másfél, két óra jutott ismétlésre, felkészülésre. A nap takarodóval 9 órakor ért véget.

tizmus és revizionizmus szlogenjei, közhelyei. Az iskolák idővel saját, általában névadóikhoz köthető fohászokkal, versekkel is rendelkeztek. A kőszegi reáliskolai nevelőintézet részére Kozma Andor, az MTA tiszteletbeli tagja költött „jelverset". Így hangzott: „Hunyadi Mátyás, e királyi név Emelje itt fel mindnyájunk szívét! Példát e név a múltból ád nekünk, Hogy a jövőért bízva küzdhetünk, Mert az igazság, ész, erő, s rend Nagy Magyarországot teremt." A jelvers a harmincas években, Mathia Károly zenéjével indulóvá bővült, s a következőképpen folytatódott: „Hunyadi Mátyás főreál mindig a hívójelre vár, Hangjára fölfigyelve áll, mire megindul, mint az ár. Rohan a rab határon át, előtte nincsen semmi gát. Amikor megteremti vérrel is az új magyar hazát…"[70] A fohászok közül a legszebb, a Zrínyi-fohász Pécsett minden ünnepélyes alkalomkor felhangzott: „Adassék tisztelet a katonaeszménynek. A hazáért megdicsőültek szelleme töltsön el, és a magyarok istene segítsen meg minket!"

A katonai irányelvek besulykolandó tézisek, érvelések átgondolását serkentő kérdések kidolgozását is előírták, évről-évre, szinte alig változtatva, az egymás után következő évfolyamok növendékeinek. Az érvelések és magyarázatok azonban az évek múltával egyre inkább a szólamok szintjén maradtak. Az irredentizmus megszilárdítását szolgáló kultusz kiüresedésével párhuzamosan[71] a katonaiskolai ünnepélyek légköre is (különösen az 1930-as évek második felére) lassan megváltozott. A beszédek, megemlékezések egyre inkább önmagukat ismétlők lettek, mind többször hangzottak el standardizált elemek, frázisok, közhelyek, egyre patetikusabbá vált a stílus. A sokat ismételt jelszavak „udvart kaptak", indulókká, tízparancsolatokká bővültek.[72]

A kiképzési tapasztalatokból eredő katonapedagógia szerint: az ember az állandó vagy huzamos hatásokhoz idomul.[73] Kétségtelen, hogy az ilyen sulykolások, kiegészülve az internátusi környezettel bevésték a feladatot, hatásosan formálták a tudatot. A növendékek emlékezete szerint „a haza fogalma annyira konkréttá vált", hogy szinte tulajdonuknak érezték. De a két világháború között mindehhez társult egy hat éves, minden korábbinál jóval alaposabb ismeretekre támaszkodó történelemtanítás is. Így az intézetekből kikerülő

---

[70] M. kir. Hunyadi Mátyás. Reáliskolai Nevelőintézet Értesítője, 1935–36. 21. o.

[71] A kultuszok hosszabb-rövidebb idő alatt kiüresednek. „Ennek oka, hogy a kultusz lényegéből fakadó felületessége, egyetemessége és mesterséges leegyszerűsítései miatt a kapcsolat elvész egyfelől az elv és személyiség, másfelől az elv és valóság között." *Zeidler Miklós:* Az irredenta kultusz a két világháború között. Budapest, 2002. 10. o.

[72] A kőszegi tízparancsolat, pl. a következőképpen hangzott: „l. Magyarország a te hazád, idegen országban ne keress boldogulást! 2. A magyar zászló és a hősi emlékek előtt tisztelegj! 3. A nemzeti ünnepeket méltóan megüljed! 4. Szeresd és becsüld hazádat, amelynek földjét apáink vére szentelte meg, hogy sokáig éljen és viruljon nemzeted! 5. Ne öld ki a magyar lelkekből a hazaszeretetet! 6. Ne szólj, s ne írj hazádról soha erkölcstelenül! 7. Ne lopd meg országod hírnevét hazafiatlan viselkedéseddel: légy büszke magyarságodra! 8. Magyar testvéredet különösen idegen nemzetiségek előtt ne vádold! 9. Élj a fajszeretet törvénye szerint! 10. Nemzeted anyagi és szellemi gyarapodását, valamint mindennemű más javát előmozdítsd!" – Ámen. – Hunyadi növendékek mit akartok? – MAGYAR FELTÁMADÁST! – Miképpen akarjátok ezt elérni? – 1. Kötelességünk pontos és lelkiismeretes teljesítésével. 2. Fegyelmezett, katonás magatartásunkkal. 3. Bajtársias gondolkodásunkkal, a gyengébbek és szegényebbek segítésével. 4. Mély vallásossággal és tevékeny hazaszeretettel. 5. Elöljáróink feltétlen tiszteletével. 6. A haza javán munkálkodó honfitársaink megbecsülésével. 7. A titkos egyesületek céljainak megvetésével, valamint tiltott cselekedetek elkerülésével. 8. Egészségünk megóvásával és testünk állandó edzésével. 9. Egyenes, nyílt gondolkodásmóddal és a hazugság ostorozásával. 10. Hazafiatlan és erkölcsrontó sajtótermékektől való tartózkodással." M. kir. Hunyadi Mátyás Reáliskolai Nevelőintézet Értesítője, 1932–33. 29. o.

[73] Ezen kívül – a civil aggályokat eloszlatandó – hangsúlyozták: a sulykolás, a drill nem tévesztendő össze a „Dressurral". *Lukács:* i. m. 5. o.

tisztjelöltek – legalábbis a legjobbak – nemcsak jelszavakban és frázisokban gondolkodtak, de elődeiknél nagyobb eséllyel meggyőzni és érvelni is tudtak – igaz: elsősorban a beléjük plántált, és az általuk mélyen átélt, a realitásokat (az esetleges alternatívákat) elfedő „nemzeti igazság" mellett.

A történelmi nevelés tanulságos visszatükrözői az önképzőköri dolgozatok.[74] 1930–31-ben a soproni iskola *Értesítő*je közölte Jakab Ödön hatodik osztályos növendék első díjas pályamunkáját. A dolgozatot a következő címmel kellett elkészíteni: „Hogyan gondolja elrabolt országrészünk visszaszerzése után a nemzetiségi kérdés megoldását?" A visszacsatolásban egyáltalán nem kételkedő, kitűnő tanuló első díjas kétféle megoldást tartott elképzelhetőnek. A békés revíziót, mint az egyik szóba jöhetőt, azonban gyorsan elvetette. „Gúzsba kötne bennünket" – vélekedett, s véleményével a soproni reáliskolai nevelőintézetben nyilvánvalóan nem volt egyedül. Jóval kívánatosabbnak és csak elszántság kérdésének tekintette „a diadalmas, fegyveres kézzel való visszahódítást,[75]" amelynek megtörténte után: „Az oláhokkal, szerbekkel, tótokkal, ruténekkel, rusznyákokkal ugyanazokat az eszközöket és módokat kell körülbelül alkalmaznunk, amelyeket az elszakított területeken jelenleg ők alkalmaznak. Mindezt azonban még sokkal céltudatosabban és körültekintőbben"[76] – szögezte le. Nemzeti törekvéseink pedig, Jakab Ödön véleménye szerint, úgy valósulhatnak meg a legjobban, „ha a gyermekek éveken keresztül nem hallanak mást, csak magyar szót, csak magyar dalokra tanítják őket, a katedrákról magyarul folyik az előadás a magyar múltról és jövőről".[77]

Jakab Ödön díjnyertes dolgozatának a soproni *Értesítő*ben történő közlését a VKM feltételezhetően nem tartotta szerencsésnek. Erre utal, hogy a következő évben, az iskola évkönyvében díjnyertes pályaműként egy olyan – jóval részletesebb – dolgozatot közöltek *Magyarország szerepe a nyugati kultúra történetében* címmel,[78] amely tökéletesen megfelelt a kultúrfölény, a békés revízió eszméjének! Ezt követően a reáliskolai nevelőintézetek Értesítőiben önképzőköri dolgozatot többé nem jelentettek meg. A második, az 1931–32. évi Értesítőben publikált pályamű szerzője, Szakonyi Dezső nyolcadikos növendék feltűnően (már-már gyanúsan) magas szinten megfogalmazott gondolatait legfeljebb az óvatos revizionizmus, semmiképp sem harcos irredentizmus jellemezte. A múltat nemzeti szellemben, a korszak kedvelt toposzainak, axiómáinak szerepeltetésével, a történelmi Magyarország mintaszerű idealizálásával mutatta be – és hittel, hogy a szenvedések a magyar történelemben mindig új kezdet forrásaivá válnak. Az ország megcsonkítása csak ideiglenes lehet, a nemzet történetéből levont tanulságok utat mutatnak a felemelkedéshez – tükrözte a dolgozat a VKM által elvárt felfogást. A kultúra területén harcra készülni megfelelt a hivatalos, a közoktatás által is vállalható revíziós elképzelésnek,[79] de nem felelt meg egy – még ha rejtetten is működő – katonaiskola hagyományos

[74] Az önképzőköri irodalmi, történelmi és katonai pályázatok a hazafias nemzeti nevelés témaköréhez kapcsolódtak.

[75] A nemzetiségi kérdésről. M. kir. II. Rákóczi Ferenc Reáliskolai Nevelőintézet Értesítője, 1930–31. 40. o.

[76] Uo. 41.

[77] Uo. 42. Nemcsak a zárt katonaiskolában élő, hanem a civil középiskolákat látogató diákok döntő többsége sem rendelkezett kellő tájékozottsággal a magyar nemzetiség-politikáról, mint ahogy alapvető külügyi és szociális kérdésekről sem.

[78] M. kir. II. Rákóczi Ferenc Reáliskolai Nevelőintézet Értesítője, 1931–32. 14–25. o.

[79] Az elcsatolt területek és a magyar lakosság „visszavételének" módjáról többféle elképzelés élt. De a revíziós cél, az összefogás érdekében a „Mindent visszánál" jóval kompromisszum-képesebb, rugalmasabb ma-

szellemének, a színfalak mögött 1932-ben már egyre erősödő harcos szellemnek, amelyet az egy évvel korábbi pályamű, Jakab Ödön dolgozata fejezett ki hívebben.

A Szövetségközi Katonai Ellenőrző Bizottság távozása (1927) után, a harmincas évek elején, még titokban ugyan, de kezdetét vehette a haderőfejlesztés. Önérzetének fokozatos visszaszerzésével a honvédelmi vezetés határozottan fellépett tanintézetei kizárólagos irányításának visszaszerzéséért.[80] A tankerületi főigazgatók azon jogát, hogy az érettségiket felügyeljék, továbbra sem tudták megszűntetni, de az intézetek képzési programjába, a tanmenetbe, a pedagógiai vezetésbe, a tanárok minősítésébe ettől kezdve már nem szólhattak bele. 1932-től a katonai nevelőintézetek irányítója pedagógiai vezetés tekintetében is a HM 9. tisztképzési- és nevelésügyi osztálya lett. Vezetőjének mindenben ki kellett kérnie a honvédség főparancsnoka mellé rendelt tábornoki rendfokozatú tisztképzési és nevelésügyi szemlélő véleményét.[81]

Mindezek az adminisztratív intézkedések azonban nem tudták gyökeresen megváltoztatni a reáliskolai nevelőintézetekben éppen ezekre az évekre megszilárdult, az 1920-as években a VKM kezdeményezésével és bábáskodásával formálódó szellemiséget. A húszas években szakegyetemi végzettséget szerzett törzstisztekből (is) álló tanári kar az intézetek állandó magja maradt. Szemlélete, növendékeihez való hozzáállása alapvetően a későbbiek során sem változott.[82] A tantárgyak szigora, s ezzel az alapos ismeretek tisztelete azonban csökkent. Honvédelmi Minisztérium „sem a tisztnevelés lényege, sem a honvéd kincstár hozta pénzáldozat szempontjából" sem előnyösnek, sem kívánatosnak nem találta „a növendékek selejtezésének túlzásba vitelét."[83]

A reáliskolai nevelőintézetek katonai jellegüket nyíltan 1937 februárjától vállalták.[84] Még ugyanebben az évben csökkentették a történelemkönyvek tananyagát, pontosabban „alapelemekre", „szükséges" és „kívánatos" részekre tagolták őket.[85] Hidvéghy Sándor, a kőszegi intézet történelem–földrajz tanára, az egyik legrégibb reáliskolai nevelőtanár a „meghúzással" kapcsolatban a következő aggodalmát fejezte ki: „Vigyázni kell, hogy a

---

gyar politika is túlságosan szabadjára engedte, sőt propagandájával még szította is az irredenta közhangulatot. Erről lásd *Zeidler:* i. m. és *Uő:* A revíziós gondolat. Budapest, 2001. 159-190. o.

[80] „A tisztikarban nem szabad kialakulni engedni oly felfogást, amely a polgári középiskolai tanári mivoltot helyezi előtérbe" – szögezték le egymás után a HM–rendelkezések. Lásd pl.: HL HM eln. 9, 115.163-1932. sz.

[81] 1929-től a 9. osztály vezetőin és a tankerületi főigazgatókon kívül a szemlélők is rendszeresen, legalább évente kétszer látogatták az intézeteket. A honvéd reáliskolákban minden évben látogatást tett egy-egy katolikus és protestáns egyházi személyiség, legtöbbször püspök. Horthy Miklós kormányzó 1922-ben a pécsi és a kőszegi, 1931-ben ismét a kőszegi intézetet látogatta meg. 1932-ben Pécsett látogatást tett Albrecht királyi herceg, Hóman Bálint kultuszminiszter, Kállay Miklós földművelésügyi miniszter és Fabinyi Tihamér kereskedelmi miniszter.

[82] „Az állandó tanárok" sorából kiemelkedett a már említett Saád Ferenc (Pécs) és Mathia Károly (Kőszeg), a korszak katonapedagógiai szakirodalmának megteremtői. Saád Ferencnek könyvet is írt Katonai nevelés címmel. (Pécs, 1940.) – Saád a harmincas évek elején, Mathia Károly az évtized végén a Ludovika Akadémia tanára volt. Az 1929-től kilenc éven át Kőszegen tanító dr. Mathia Károly Eötvös-kollégistaként latin–magyar–történelem szakon végzett, majd angol és olasz szakon is diplomázott. A bölcsészkaron folytatott tanulmányaival párhuzamosan elvégezte a zeneakadémiát is. Motorversenyeken többször induló tanárukat a kőszegi növendékek „bálványozták". 1945 után Kodály Zoltán vette maga mellé, munkatársnak.

[83] HL HM eln. 9, 115.163-1932. sz. Míg a húszas évek elején történelemből elégségest kapott a legtöbb növendék, 1932-33-ra a jót elértek száma lett a legnagyobb.

[84] Ettől kezdve a honvéd jelzőt nevükben is szerepeltették.

[85] HL HM eln. 9, 410.800-1937. sz.

csökkentést illetően túlzásba ne menjünk, nehogy emiatt az iskola szellemi színvonala kárt szenvedjen."[86] A túlterhelés kiküszöbölésének adekvát módszerét, az azt többször ostorozó VKM minden bizonnyal nem a történelemtankönyvek „meghúzásában" jelölte volna meg. A harmincas évek második felében azonban ebbe már nem volt beleszólása.

1935–36 után az értesítők egyre többször említik a harcot, a háborút, mint a növendékek eljövendő feladatát.[87] A nemzet, nemzeti szó mellett s helyett a katonaiskolákban egyre gyakoribbá vált a „faji, turáni" kifejezés használata is,[88] ami jelezte a közoktatás vezetőinek frazeológiájától történő távolodást. De nemcsak a turanizmus tért el a harmincas években a hivatalos ideológiától, a kultuszminisztérium zászlajára tűzött egységes világnézettől. Egyre szaporodtak az eltérő szellemi mozgalmak, amelyek – utánozva s eltúlozva a húszas évek politikai/ideológiai módszereit – „szélsőséges, történelmi mezben jelentkező mítoszokat hoztak létre, gyakran a folytonos egy irányba nézéstől, látásmód-merevedéssel."[89] Míg a húszas évek elsősorban a nemzeti befelé fordulás, a nemzeti sérelmekre koncentrálás időszaka volt a magyar szellemi életben, és az ebből kilábalás mikéntjének megoldása kötötte le és hozta össze a szellemi energiákat, a harmincas évekre megfogyatkozott a türelem, a hit, a közös cél kovácsolta szellemi összetartás. Mind erősebben törtek be – a különböző értelmiségi rétegekre hatást gyakorolva – az eleven európai korproblémák: a kulturpesszimizmus, az értékválság, az általános európai szellemi válság hatásai is. Az irredentizmus közérthető és hatásos szólamai, az érzelmekre ható, hangzatos, erőteljes megfogalmazások nemcsak a katonaiskolákban, de a közvélemény befolyásolásánál is egyre hatékonyabb eszköznek bizonyultak. Az adott feladat történelmi igazolása mind messzebb vitt a reális helyzetértékeléstől, egyre inkább az önáltatást táplálta.

Pávai Vajna Győző tábornok, az új tisztképzési és nevelési szemlélő – akinek a Ludovika Akadémián szinte az egész korszakban tanították Náday Istvánnal közösen írt hadtörténelem tankönyvét[90] – 1937 őszétől a személyes és szóbeli érintkezéseken túl iránymutatásait levelekben is közölte a katonai tanintézetek parancsnokaival. „A jellemnevelés és a magyar faji érzés kialakítása" témában irányadó első levele már határozottan jelezte az iskolák szellemében a korszak végére bekövetkező változásokat. „Harcos, turáni fajáért rajongó, arra büszke, öntudatos magyart kell nevelnünk – szögezte le –, aki az államcélt, hazánk ezeréves határainak visszaállítását akarja. Olyan magyarokat, akik tudják, hogy Európa 31 nemzete között a nyolcadikak vagyunk számbelileg, de Hunyadi Mátyás korában még annyi magyar élt, mint angol, és csak azért fogytunk így el, mert

---

[86] HL HM eln. 9, 424.784-1937. sz.

[87] „Ne feledjétek, hogy az örök béke csak utópia. A nagyok tetteinek megismétlése Reátok vár! Reátok hárul!" – buzdította, például a pécsi tisztjelölteket 1938-ban parancsnokuk, Csatáry József. Zrínyi-napi beszéd. M. kir. Zrínyi Miklós Honvéd Reáliskolai Nevelőintézet Értesítője, 1937–38. 4. o.

[88] A fajelméletek, a turanizmus is – hívta fel a figyelmet, többek között a tanári könyvtáraknak járó *Magyar Szemle* – végtelen sokat ártha tnak a magyar történeti szellemnek, a még élő hagyományoknak. – A turanizmus „mesterséges és erőszakolt konstrukciója" a nemzeti elbizonytalanodás jele volt, az identitáskeresés egyik félrecsúszása a harmincas években. A radikálisabbak, az ortodoxok egészen addig a hízelgő önáltatásig mentek, hogy a japán mellett a világ első nemzete a magyar, sőt maga Krisztus is, a többi vallásalapítóval együtt, turáni eredetű. Lásd pl.: *Magyar Szemle* (Figyelő), XXX. (1937. jún.) 2. sz. 181–185. o.

[89] *Szekfű Gyula:* A népi elv két arca. *Magyar Szemle,* XXXV. (1939. jan.) 1. sz. 10. o.

[90] *Vajna Viktor, pávai – Náday István:* Hadtörténelem a Magyar Királyi Ludovika Akadémia számára. Budapest, 1935.

túlzott virtuskodásból, lovagias önfeláldozásból és idegen vérű uralkodók lehetetlen politikája miatt a Nyugat védelmében véreztünk századokon át, sokszor testvérnépekkel vívott harcban… Az ezeréves hazát békés tárgyalások sohasem fogják visszaszerezni, csak a katonasorokba tömörített egész magyarság. Ennek a ténynek hitvallását hirdeti a magyar őserő, ellentétben a nemzetközi, idegen gondolkodásúak által untalan elénk tálalt pacifista megegyezéses lidércfénnyel, a békés revízióval."[91] – A levél eddigi részei sem önálló, saját gondolatok. Az ezután következő másfél oldal pedig idézőjelek nélküli idézése a *Magyar Katonai Szemlé*ben, 1936-ban Máté-Török Gyula[92] *Nemzeti, hadügyi hitvallásom* címen megjelent, a faji harcmód felsőbbrendűségét hirdető írásának.[93] A szemlélő, a már amúgy is mindent átható irredentizmust még fokozandó, csatajelenetek irredenta élőképekben történő előadását is elrendelte a katonaiskolai ünnepségeken.

Az új, műveltebb tiszttípust „kitermelő" iskolák tehát megkapták felügyelőjüknek és irányítóiknak az általános műveltségre kevésbé adó, de vasakaratú, frázisokat, tartalom nélküli szólamokat puffogtató, poroszos szellemben képzett, azt ideálnak tekintő tábornoko(ka)t.[94] A harmincas évek végétől a katonai jellegüket visszanyert reáliskolai nevelőintézetek irányelveibe, utasításaiba beköltöztek a standardizált szólamok, tartalom nélküli sztereotípiák, szóvirágok, a turáni frazeológia. A frázisokhoz, mások gondolatainak átvételéhez[95] már nem kellettek alapos történelmi ismeretek. A nevelési eszmények ilyen szellemű átalakításának veszélyeit feltehetően többen is látták a tanárok közül. Hangot azonban ennek már egyre kevésbé adhattak.[96]

A visszacsatolások növelték a nemzeti lelkesedést, a revízió vágya elnyomta még a civil életben is a visszahúzó, józanabb hangokat. A katonai nevelési elvek polgári iskolákban történő térfoglalása ellen is csak kevesen tiltakoztak. Véleményüket talán legjobban Imre Sándor fogalmazta meg 1937–38-ban készített tanügyi jelentésében: „Mi az iskolákban nevelést akarunk, nem propagandát, meggyőzést akarunk fejleszteni a nemzet kérdéseiben, nem pedig minden meggondolást kizáró gondolattalanságot; feladatokat s

---

[91] Pávai Vajna Győző tábornok levelei. HL HM eln. 9, sz. n. 1.sz. levél 1–2. o.

[92] Testőr-alezredes. 1928-37-ig a gyalogos testőrség parancsnoka. Szélsőséges fajvédő.

[93] *Magyar Katonai Szemle,* VI. (1936.) IV/12. sz. 1–10. o.

[94] Hogy kétségünk ne lehessen arról, valóban irányadóak voltak-e a levelek, csak elő kell venni Nemeskürty István (akkor pécsi növendék) már idézett visszaemlékezését, amelyből egyértelműen kiderül pl.: a hősök napjának Vajna tábornok által javasolt, legméltóbb ünneplését úgy teljesíttették velük, hogy közben azt higgyék, maguk találták ki. Fillérek adományozását, áldozatos cselekedeteket, pl. egy étkezésről való lemondást javasolt a főszemlélő, és valósították meg a pécsi intézet növendékei – vitézi házra, telekre, iskolára, sokgyermekes család házhelyére. *Nemeskürty:* i. m. 180–181. o.

[95] Pl. Máté-Török Gyuláéhoz, aki szerint: „Tiszt csak kemény, fanatikus magyar lehet. A hadsereg feje és szíve legyen. Nem lehet magyar szív, melyet forróbb szeretetnek kell fűtenie feldarabolt hazája és szétszórt nemzete iránt, mint a tisztté! Legmagasztosabb becsvácsa az legyen, hogy a legnagyobb magyar a tiszt kell, hogy legyen!" *Magyar Katonai szemle,* VI. (1936.) 12. sz. 1. o. – "Katonaiskoláink legyenek a nemzeti magyar érzés bevehetetlen fellegvárai! A tisztek, a tanárok a nemzet táltosai, kiknek magyarsága égig érő tűzoszlop legyen, és ezt oltsuk a ránk bízott fiatalság lelkébe, agyába! Minden szaktudás és neveléstudományi ismereten felül ezt várom a tisztektől, a tanároktól" – határozta meg legfontosabb irányelvként Vajna tábornok.

[96] A nemzeti eszme túlzásainak veszélyeire elsősorban a vallástant tanító paptanárok, lelkészek figyelmeztettek. „Nemcsak az a tévedés fordul elő – állapította meg pl. Asbóth Gyula –, hogy nincsenek tisztában a kereszténység igazi lényegével és valami jelszó-kereszténységgel pótolják az igazi nemzeti eszmét, hanem a nemzeti eszmét is gyakran valláspótléknak használják". Kereszténység és nemzeti eszme. M. kir. II. Rákóczi Ferenc Honvéd Főreáliskola, 1938–39. 16. o.

veszedelmet is felismerő emberekre van szükségünk, nem ostobán parancsokat várókra és homályos szeműekre. Ezért iskoláinkban ma újra és még inkább az alapos ismeretek becsületét kell növelnünk, és nem szabad eltűrnünk üres szólamok uralmát."[97]

„A civil beavatkozástól" a rejtés kényszerének megszűnte után sem szabadulhatott teljesen a katonai vezetés. 1934-ben (Hóman Bálint kultuszminiszterségének időszakában) a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium ugyanis bevezette a humán jellegű egységes középiskolát.[98] Tanterve 1937-re készült el és vált kötelezővé, lehetetlenné téve a katonai oktatás „visszazárkózását",[99] az első világháború előtti, „jól bevált" hadapródiskolák régóta tervezett visszaállítását.[100] Érettségit ettől kezdve csak az egységes (ráadásul humán jellegű) gimnázium adhatott. Az egyre nagyobb számban hiányzó alantostisztek gyorsított képzését szorgalmazó katonai vezetést az egységes középiskola kötelezővé tétele mélyen felháborította, az érettségiről azonban – s ezzel a VKM is számolt – a tisztikar középosztályhoz tartozási igénye miatt nem mondhatott le.[101] Bár a VKM a harmincas évek közepétől a polgári iskolákban is neveléscentrikusságot hangsúlyozott, és támogatta a katonai nevelési módszerek társadalmi méretű terjesztését – a humán gimnáziumról mintázott egységes középiskola kötelezővé tételével megakadályozta, hogy a katonaiskolákban a katonai szaktárgyakat az általános műveltségi tárgyak rovására vezessék be. Így állt elő az a kompromisszumos, de meglehetősen szokatlan helyzet, hogy még az 1941-ben induló fegyvernemi hadapródiskolák is (nota bene!) az egységes gimnázium felső évfolyamai, ún. „helyi tagozatai" lettek, amelyekben a humán tárgyak, így a történelem óraszáma nem csökkenhetett. S hogy egyszerre kellő fegyvernemi képzettséggel és érettségi bizonyítvánnyal is elláthassák növendékeiket – a gyorsított tisztképzési igényekkel/tervekkel ellentétben – nem négy, hanem öt évfolyamosak lettek.

A katonai vezetés felháborodását növelte, hogy a nyolc osztályos egységes gimnázium legnagyobb óraszámban tanított tárgya a háborúra készülés időszakában a tisztek számára különösen szükségtelennek ítélt latin nyelv volt. Annyit az 1934. évi XI. tc. 23. §-a lehetővé tett, hogy „helyi tantervű tagozatokon" csak az első négy évfolyamon legyen kötelező a latin. 1938-tól a kőszegi reáliskolai nevelőintézetet ismét négy éves alreáliskolává alakították, s ettől kezdve az egységes gimnázium alsó tagozataként, latint is tanítva működött tovább. A soproni és a pécsi intézet főreál lett (mintegy a kőszegi alreál felső tagozata), s így a helyi tanterv bevezetésére hivatkozással (a 23. §-nak megfelelően) a latintanítást mellőzhette. Az 1941-ben (Pécsett 1942-ben) a főreálok helyébe lépő, szintén az egységes gimnázium felső tagozatának számító fegyvernemi hadapródiskolákban a katonai tárgyak élveztek prioritást, de a humán tárgyak óraszáma sem csökkenhetett. Mindez természetesen csak fokozta a növendékek eddig is sokat kifogásolt „agyonfoglalkoztatottságát."[102]

---

[97] Idézi *Unger:* i. m. 312. o.

[98] 1934. évi XI. tc. Szövegét lásd: XI. tc. a középiskoláról. Magyar Törvénytár. 1934. évi törvénycikkek. Budapest, 1935. 82–96. o.

[99] A magyar fegyverkezési egyenjogúságot a bledi konferencián, 1938 augusztusában ismerték el.

[100] Hóman Bálint először 1932-től 1938-ig, majd 1939-től 1942-ig volt kultuszminiszter. Az 1934-ben született egységes középiskola „a nemzeti életben vezető szerepre hivatott értelmiséget" kívánta egységes műveltséggel felvértezni.

[101] A rendkívül túlzsúfolt tantervű fegyvernemi hadapródiskolákat A m. kir. min. 4020/1941. M. E. sz. rendelete: A honvéd hadapródiskolák felállítása és az akadémiákon, valamint a hadapródiskolákban a tisztképzés szabályozása tárgyában hívta életre. HM 38.561.eln.15-1941. számú körrendelet. Szövegét lásd: *Honvédségi Közlöny* (Szabályrendeletek), 1941. 27. sz. 344. o.

[102] 1941 őszén, a már említett soproni gyalogsági hadapródiskolán kívül, Budapesten a Magyar Királyi

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a honvéd reáliskolai nevelőintézetek két világháború közötti történelmi tudatformálása – a hivatásra nevelés katonás követelményei miatt – a civil középiskoláknál határozottabban és konkrétabban egy célra, a fegyveres revízió mindenáron történő megvalósítására irányult, és a motiválás az adott feladatra csaknem tökéletesnek bizonyult.[103] A revíziós cél azonban végeredményben kényszerpályára vezetve belesodorta az országot egy újabb vesztes háborúba. A döntéshozók, az általuk is ápolt irredenta kultusz hatására, nemcsak a közvélemény nyomásával, hanem – a feladatorientált katonai tudatformálás eredményeként – a revízióért vívott fegyveres harcra kondicionált, azért mindenáron tenni akaró katonákkal is többször szembe kerültek.

A reáliskolai nevelőintézetek tudatformálásának vizsgálata arra is rávilágít, hogy az irredenta kultuszt formáló politika és közoktatás a tisztek általános műveltségének lehető legmagasabb szintjében vélte megtalálni a kultusz „túlhajtásai" elleni vértezetet. A hosszú távon oly szükséges tisztánlátó gondolkodás kialakítására azonban – különösen a háborút megelőző években – egy „sértett", sok éve revánsra készített országban – nem adódott sok esély. A revízió vágya szinte soha nem látott módon összekovácsolta a magyar társadalmat, de a mindenkori háborúra készítő, dualisztikus–csoportközpontú gondolkodással megerősödve – olyan torzulásokhoz vezetett, amelyek akadályozták a reális helyzetfelmérést, „a közös terv" esetleges kompromisszumos megoldását, módosítását.[104]

„Görgei Artúr" Honvéd Műszaki, Kassán (nem egészen egy évig) a Magyar Királyi Honvéd Repülő, Marosvásárhelyen a Magyar Királyi „Csaba királyfi" Honvéd Gyorsfegyvernemi, Nagyváradon a Magyar Királyi „Gábor Áron" Tüzérségi Hadapródiskola alakult meg. A pécsi, továbbra is Zrínyi Miklós nevét viselő gyalogsági hadapródiskola csak egy évvel később, 1942 őszén indult.

[103] A kognitív terápiát alkalmazó pszichiáterek megerősítik, hogy a katonák valóságos ellenséggel vívott élethalálharca során életmentő tud lenni, ha az ellenséget abszolút és torzított formában látják. A kategorikus, kettős tagolású gondolkodás, amely az emberi pszichén veszély, fenyegetettség esetén hétköznapi élethelyzetekben is gyakran eluralkodik, nehezen kontrollálható, és megnehezítheti a személyes kapcsolatokat is. Vö.: *Aaron T. Beck:* A gyűlölet fogságában. A harag, az ellenségesség és az erőszak alapjai gondolkodásunkban. Budapest, 1999. 266–279. o.

[104] A pszichológusok szerint a kettős tagolású gondolkodás nemcsak arról győz meg bennünket, hogy igazunk van, hanem „abban is biztosak vagyunk, hogy jóságunk és becsületességünk győzedelmeskedni fog a sötét erőkön." *Beck:* i. m. 266. o.

Mária Zsuzsanna Szabó

RAISING HISTORICAL AWARENESS AT MILITARY EDUCATIONAL INSTITUTIONS BETWEEN THE TWO WORLD WARS

Summary

The military decrees of the Trianon Peace Treaty allowed only one officer training institution in Hungary: the Royal Hungarian Military Academy 'Ludovika', an institution that became a four-year college in 1922.

In the Austro–Hungarian Monarchy period, joint (Imperial and Royal) military, cadet and secondary schools were set up in the territory of Hungary. Their remnants were used in 1921 to establish a four-year secondary boarding schools for boys, with two lower and two upper grades. A secondary school with lower grades started to work in Sopron and Kőszeg respectively, and a secondary school with upper grades in Budapest and Pécs; all under the name 'Magyar Királyi Reáliskolai Nevelőintézet'. The schools took the names of historical figures in 1922. From that time on, the school in Sopron was called Magyar Királyi Reáliskolai Nevelőintézet 'II. Rákóczi Ferenc'; the one in Kőszeg chose Mátyás Hunyadi, the one in Budapest chose István Bocskai, and the one in Pécs chose Miklós Zrínyi. These boarding-school-like military secondary schools had four grades in the 1920s and eight grades from the 1930s. Their military profile had to be concealed between the two world wars, they could exist only covertly until 1937. Officially they were placed under the exclusive supervision of the Ministry of Religion and Public Education in 1922. The institute in Budapest ceased in 1931, and the other three were transformed gradually into eight-grade secondary schools from 1928. The school in Kőszeg, under the name 'Magyar Királyi Hunyadi Mátyás Kőszegi Honvéd Középiskolai Nevelőintézet', worked again as a secondary school with only the four lower grades from 1938. Finally, the schools in Sopron and Pécs were reorganised and they worked on as five-grade infantry cadet schools from 1941 and 1942 respectively.

Although the managements of the institutions were put in every respect under the authority of the Ministry of Religion and Public Education in 1922, military secondary schools had in fact dual control between the two world wars: the Ministry of Religion and Public Education and the Ministry of Home Defence supervised them together. Similar to their predecessors of the Dualism period, they remained, though covertly, preparatory schools for military academies. Their graduate pupils could carry on training and learning without any entrance exam at the Ludovika Academy. Following the traditions of the Hungarian Army, fifty percent of the Academy's students came from these institutions.

The seclusion, discipline and hierarchical order of the schools secured pupils the exclusive intellectual milieu that was supported by official politics, and was in accordance with the traditions of the army. The admission requirements preferred middle-class students, because in these cases the parental house did not suggest different mentality, and students arrived at the schools with similar values.

It is not only their seclusion, but also their dual control that make this secondary boarding schools worth paying attention to. As a consequence of their obligate dual control, they became a unique chapter in the history of Hungarian officer training. The military and civil teaching/educational principles and values, already greatly differing at that time, were clashing and mixing with each other inside the walls of these institutions. The principles of civilian and military pedagogy became wholly amalgamated in the fields of patriotic national education and historical awareness raising. The latter at secondary boarding schools between the two world wars, however, due to the soldierly requirements of career education, focused more emphatically and more definitely on one particular goal than at civil secondary schools. This goal was the implementation of armed revision, and the efforts to motivate the pupils to this particular goal were almost perfect. As a consequence, decision-makers had to face several times not only the pressure of the public but that of the soldiers who were conditioned to fight for revision and who wanted to work for it at all costs.

The study of awareness raising at secondary boarding schools casts some light on the fact, too, that politics, shaping the irredentist cult, and public education did their best to raise the general knowledge of future officers to the highest possible level; because not having any other means they thought this arrangement to be the shield against the exaggerations of the cult.

Mária Zsuzsanna Szabó

FORMATION DE LA CONSCIENCE HISTORIQUE DES ELEVES DANS LES ECOLES MILITAIRES D'ENTRE DEUX GUERRES

Résumé

En vertu des dispositions militaires du traité de Trianon, la Hongrie ne put conserver qu'un seul établissement destiné à la formation des officiers. L'Académie militaire royale hongroise Ludovika devint une école supérieure de quatre ans dès 1922.

A partir des restes des écoles militaires et des écoles secondaires spécialisées en sciences exactes qui existaient pendant la Monarchie austro-hongroise furent créés, en 1921, quatre établissements d'enseignement pour garçons nommés internats royaux hongrois spécialisés en sciences exactes. Les deux premières années de la formation furent dispensées dans les villes de Sopron et de Kőszeg, alors que les deux dernières années eurent lieu à Budapest et à Pécs. En 1922, les écoles prirent le nom d'une personnalité historique : l'Internat royal hongrois spécialisé en sciences exactes de Sopron s'appela «François Rákóczi II», celui de Kőszeg «Mathias Hunyadi», celui de Budapest «István Bocskai» et celui de Pécs «Miklós Zrínyi». Ces internats militaires de quatre ans dans les années 1920, puis de huit ans à partir des années 1930 durent dissimuler leur existence et leur caractère militaire jusqu'en 1937. En 1922, ils furent placés sous l'autorité exclusive du Ministère des Cultes et de l'Éducation (VKM). En 1931, l'établissement de Budapest fut supprimé, alors que les trois autres se transformèrent progressivement en école de 8 ans spécialisée en sciences exactes après 1928. A partir de 1938, l'école de Kőszeg redevint une école de quatre ans sous le nom de l'Internat militaire royal hongrois «Mátyás Hunyadi», tandis que les internats de Sopron et de Pécs se transformèrent en école militaire d'infanterie de 5 ans respectivement en 1941 et en 1942.

Même si ces internats furent placés sous la tutelle du VKM en 1922, en réalité, les écoles militaires relevaient à la fois du Ministère des Cultes et de l'Éducation (VKM) et du Ministère de la Défense (HM). Comme à l'époque du dualisme, ils restèrent des écoles préparatoires bien que dissimulées, pour la (les) académie(s) militaire(s). Les élèves qui y terminèrent leurs études furent admis sans examen d'entrée à l'Académie Ludovika. Conformément aux traditions de l'armée, 50% des étudiants de l'Académie sortaient de ces internats.

Le caractère fermé, la discipline et l'ordre hiérarchique des écoles garantirent que les élèves soient éduqués dans un esprit conforme aux traditions de l'armée et à la politique officielle. En même temps, les conditions d'admission favorisèrent les élèves issus de la classe moyenne: ainsi les jeunes inscrits avaient les mêmes valeurs dès le départ de leurs études.

Les internats spécialisés en sciences exactes méritent l'attention non seulement pour leur caractère fermé, mais également pour la tutelle double qui fait d'eux un chapitre spécial de l'histoire de la formation d'officiers de Hongrie. Au sein des murs de ces établissements, les principes et les valeurs de l'éducation civile et militaire, fort différents les uns des autres, se heurtèrent et cohabitèrent dans une étrange symbiose. C'est dans le domaine de l'éducation patriotique et de la formation de la conscience historique que les principes de l'éducation civile et militaire se mélangèrent le plus. Toutefois, entre les deux guerres, la formation de la conscience des élèves de ces internats les prépara avant tout à la reconquête des anciens territoires hongrois par les armes et leur motivation pour cette mission fut presque parfaite. Par conséquent, les

décideurs durent subir parfois non seulement la pression de l'opinion publique, mais également celle des militaires conditionnés pour prendre les armes en vue de la reconquête des anciens territoires hongrois.

En examinant la formation de la conscience des élèves dans les internats spécialisés en sciences exactes, il ressort également que la politique et l'éducation nationale irrédentistes firent tout pour donner aux futurs officiers une culture générale de plus haut niveau, à défaut d'une autre solution, afin de leur éviter les excès du culte de l'irrédentisme.

Mária Zsuzsanna Szabó

HISTORISCHE BEWUSSTSEINSFORMUNG IN DEN HONVÉD-LEHRANSTALTEN IN DER ZWISCHENKRIEGSZEIT

Resümee

Die militärischen Beschlüsse des Friedensvertrags von Trianon im Zusammenhang mit Ungarn ermöglichten lediglich die Aufrechterhaltung einer einzigen Offiziersausbildungsanstalt, nämlich der königlich ungarischen Ludovika-Akademie (Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia), die ab 1922 zu einer vierjährigen Hochschule avancierte.

Aus den Überbleibseln der in der Zeit der Österreichisch–Ungarischen Monarchie auf dem Gebiet Ungarns geschaffenen gemeinsamen (k. u. k.) Militär-, sowie Honvéd-Kadetten- und Realschulen wurden im Jahre 1921 zwei Unter- und zwei Oberstufen-Realschulen mit je vierjähriger Ausbildung in Form von Knabeninternaten aufgestellt. In Sopron (Ödenburg) und Kőszeg (Güns) begann je eine Unterrealschule, in Budapesten und Pécs (Fünfkirchen) je eine Oberrealschule den Betrieb und trug den Namen königlich ungarische Realschul-Erziehungsanstalt. 1922 erhielten die Schulen den Namen jeweils einer historischen Persönlichkeit: die Schulen wurden Königlich Ungarische Realschul-Erziehungsanstalten (Magyar Királyi Reáliskolai Nevelőintézet) genannt, in Sopron mit dem Zusatz „Ferenc II. Rákóczi", in Kőszeg „Mátyás Hunyadi", in Budapest „István Bocskai" und in Pécs „Miklós Zrínyi". Diese ab den zwanziger Jahren vier- und ab den dreißiger Jahren achtstufigen Honvéd-Mittelschulen mit Internatscharakter sahen sich in der Zwischenkriegszeit gezwungen, ihren Militärcharakter zu verdecken. Bis 1937 durften sie nur im Geheimen existieren. 1922 kamen sie offiziell unter die ausschließliche Aufsicht des Ministeriums für Religion und öffentliches Bildungswesen (Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium, VKM). 1931 wurde die Institution in Budapest aufgelöst, und die anderen drei wurden ab 1928 schrittweise zu achtstufigen Realschulen umgebildet. Ab 1938 wurde die Schule in Kőszeg – unter dem Namen Königlich Ungarische Honvéd-Mittelschulerziehungsanstalt „Mátyás Hunyadi" von Kőszeg (Magyar Királyi „Hunyadi Mátyás" Kőszegi Honvéd Középiskolai Nevelőintézet) – erneut zu einer Unterrealschule, die nur die unteren vier Schulstufen beinhaltete. Schließlich wurde 1941 die Schule in Sopron und 1942 die Schule in Pécs zu fünfstufigen Infanterie-Kadettenschulen.

Zwar wurde die Leitung der Erziehungsanstalten 1922 in jeder Hinsicht in den Geschäftsbereich des VKM verwiesen, doch verfügten die Honvéd-Realschulen in der Zwischenkriegszeit in Wirklichkeit über eine doppelte Leitung: die Aufsicht wurde gemeinsam vom Ministeriums für Religion und öffentliches Bildungswesen (Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, VKM) und vom Ministerium für Landesverteidigung (Honvédelmi Minisztérium, HM) geführt. Ähnlich ihren Vorgängern aus der Zeit des Dualismus blieben sie ab diesem Zeitpunkt zwar verdeckt, aber weiterhin Vorbereitungsschulen der Militärakademie(n). Absolventen konnten ihre (Aus-)Bildung ohne Aufnahmeprüfung an der Ludovika-Akademie fortsetzen. Den Traditionen der Honvéd-Armee entsprechend kamen 50 % der Studenten der Akademie aus diesem Kreis.

Die Geschlossenheit, Disziplin und hierarchische Ordnung der Schulen gewährleistete, dass die Zöglinge nur mit dem von der offiziellen Politik unterstützten, den Traditionen der Armee entspre-

chenden geistigen Umfeld in Berührung kamen. Die Aufnahmebedingungen, die die mittelständische Herkunft präferierten, halfen dabei, dass auch das Elternhaus keine abweichende Gesinnung ausstrahlt, und dass die Zöglinge bereits von zu Hause mit einer ähnlichen Wertordnung in die Schule kommen.

Die Realschul-Erziehungsanstalten sind nicht nur infolge ihrer Geschlossenheit, sondern auch infolge ihrer doppelten Leitung beachtenswert. Wegen ihrer notgedrungenen doppelten Leitung wurden die Realschul-Erziehungsanstalten zu einem ganz besonderen Kapitel der Geschichte der ungarischen Offiziersausbildung. Innerhalb ihrer Mauern trafen die zu der Zeit bereits bedeutend abweichenden militärischen und zivilen Bildungs- und Erziehungsprinzipien und -werte aufeinander und bildeten eine eigentümliche Symbiose. Die Richtlinien der Zivil- und Militärpädagogik vereinigten sich am vollkommensten im Bereich der patriotischen nationalen Erziehung und der historischen Bewusstseinsformung. Die historische Bewusstseinsformung der Realschul-Erziehungsanstalten in der Zwischenkriegszeit richtete sich jedoch – infolge der soldatenhaften Folgen der beruflichen Erziehung – akzentuierter und entschiedener als im Falle der zivilen Mittelschulen auf ein konkretes Ziel, die Realisierung der bewaffneten Revision und die Motivierung der Zöglinge für die entsprechende Aufgabe verlief beinahe perfekt. Folglich sahen sich die Entscheidungsträger nicht nur dem Druck der Öffentlichkeit, sondern auch der Soldaten gegenübergestellt, die auf den bewaffneten Kampf für die Revision konditioniert waren und deshalb auf jeden Fall etwas tun wollten.

Die Untersuchung der Bewusstseinsformung der Realschul-Erziehungsanstalten weist auch darauf hin, dass die Politik und öffentliche Bildung, die den irredentistischen Kultus formte, alles dafür tat, um die Allgemeinbildung der Offiziersanwärter auf die höchstmögliche Stufe anzuheben, da sie – kein anderes Mittel findend – darin den Schutz gegen die „Auswüchse" des Kultus sah.

Мария Жужанна Сабо

ФОРМИПРОВАНИЕ ИСТОРИЧЕСКОГО СОЗНАНИЯ В ВОЕННЫХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ МЕЖДУ ДВУМЯ МИРОВЫМИ ВОЙНАМИ

Резюме

Касающиеся Венгрии военные решения Трианонского мирного договора сделали возможным существование в стране лишь одного единственного военного учебного заведения по подготовке офицеров – Венгерской Королевской Хонведской Академии Людовика, которая с 1922 года стала высшим военным учебным заведением Венгрии.

Из остатков созданных на территории Венгрии в период Австро-Венгерской монархии совместного (императорского и королевского) военного училища, а также хонведского пажеского корпуса и реального училища в 1921 году было создано четырехгодичное мужское реальное училище с двумя нижними и двумя высшими курсами – мужской интернат. В городах Шопрон и Кёсег было открыто по одному начальному реальному училищу, а в Будапеште и в городе Печ начали работу высшие реальные училища, получившие название венгерской королевской высшей реальной школы. В 1922 году каждому из этих училищ было присвоено имя исторического деятеля Венгрии. Начиная с этого времени Шопронское училище наззывалось именем „Ференца II Ракоци", училище в Кёсеге – имени „Матьаша Хуньади", училище в Будапеште – имени „Иштвана Бочкаи", а в Печи – Венгерский Королевский Реальный Воспитательный Институт имени „Миклоша Зриньи". В двадцатых годах эти учебные заведения были четырехкурсными, а с тридцатых годов переформировались в хонведские средние военные восьмилетние училища-интернаты, которые в период между двумя мировыми войнами были вынуждены скрывать свой военный характер. До 1937 года

они могли существовать лишь под камуфляжным прикрытием. В 1922 году официально они перешли под исключительное ведомство Министерства Религии и Просвещения (VKM).

В 1931 году Будапештское училище было ликвидировано, остальные три учебных заведения с 1928 года были переформированы в восьмиклассные реальные училища. С 1938 года училище в Кёсеге под наименованием Кёсегское среднее воспитательное военное училище вновь было переформировано в начальное реальное училище, включающее в себя четыре начальных курса. В цонце концов в 1941 году шопронское училище, а в 1942 году и училище в городе Печ были переформированы в пятикурсные пажеские пехотные училища.

Хотя руководство учебно-воспитательными заведениями было отведено в компетенцию Министерства Религии и Просвещения, хонведские реальные училища в период между двумя мировыми войнами в действительности находились в двойном подчинении: ими ведали Министерство Религии и Просвещения (VKM) и Министерство Обороны (HM). Подобно их предшественникам эпохи дуализма, начиная с этого периода они и впредь оставались, хотя и скрытно, но все же были подготовительными школами военной академии (военных академий). Их выпускники могли без подготовительных экзаменов продолжать свою учебу в Академии Людовика. По традиции хонведов они составляли 50% слушателей академии.

Узкий круг личного состава (работников) этих училищ гарантировали курсантам исключительно только общение с интеллектуальным окружением, соответствовавшим традициям армии, поддерживаемым официальной политикой, а условия приема в эти училища, предпочитавшие выходцев из средних классов, содействовали тому, что родительский дом также не оказывал на них иного духовного воздействия, ибо в эти училища курсанты прибывали с уже укоренившимся в их семьях порядком духовных ценностей.

Учебно-воспитательные заведения типа реальных училищ Министерства Религии и Просвещения не только по своей замкнутости, но также в силу их принудительного двойственного управления составили особую главу в истории подготовки венгерских офицеров. Внутри стен этих заведений сталкивались и смешивались уже в этот период значительно рознящиеся принципы и ценности военного и буржуазного обучения (воспитания). Руководящие принципы гражданской и военной педагогики наиболее совершенно сплавливались воедино в области национального патриотического воспитания и формирования исторического сознания. Однако в период между двумя мировыми войнами формирование исторического сознания в реальных воспитательных училищах – по причине военных требований, предъявляемых к военному воспитанию, – более подчеркнуто и решительно, чем в гражданских средних учебных заведениях, направлялось на одну конкретную цель - на реализацию вооруженной ревизии, и мотивировка курсантов на эту задачу удалась почти что в совершенстве. Вследствие этого принимавшие решения командиры в ходе вооруженной борьбы зачастую наталкивались на сопротивление солдат, стремившихся любой ценой выполнить поставленную задачу.

Исследование формирования сознания воспитательных заведений реальных училищ указывает и на то, что политика и обучение формированию культа ирреденции сделали все возможное для максимального повышения общей образованности кадетов, так как в этом видели защиту от „перегибов" культа, не находя для этого другого средства.

OLASZ LAJOS

MAGYARORSZÁG HONI LÉGVÉDELME 1941 NYARÁN

A honi légvédelem helyzete

Március 1-jén lépett hatályba a légügyi irányítás központi szerveinek átszervezése. A változások egyik fontos eleme a honi légvédelem korszerű elveinek, komplex szemléletének érvényre juttatása volt. Az új struktúra, a parancsnoklási és alárendelési viszonyok, a honi vadászrepülő erők, a légvédelmi tüzérség, a légi figyelő szolgálat és a légoltalom szervezésének, irányításának, tevékenységének jobb összehangolását szolgálta. A HM keretében két főcsoportfőnökséget (Földi és Légügyi) állítottak fel. A Légügyi főcsoportfőnök alárendeltségébe 3 csoportfőnök tartozott: a IV. repülő katonai csoportfőnök (30. osztály), az V. repülő anyagi csoportfőnök (31–34. osztály) és a VI. légoltalmi csoportfőnök (35. osztály).[1] 1941 augusztusában a IV. csoportfőnökség alárendeltségében felállították a 37. osztályt (katonai elvi ügyek), az V. csoportfőnökség 32. osztálya kettévált (32/a. anyagi, 32/b. felszerelési és egészségügyi osztály). Az átszervezés során felmerült, hogy a VI. csoportfőnökség keretében felállítják a 36. (légvédelmi) osztályt, végül azonban anyagi megfontolásokból úgy döntöttek, hogy a légvédelmi ügyeket a 35. osztályon belül megszervezett légvédelmi alosztály intézze.[2]

A Légügyi főcsoportfőnök posztját 1941 nyarán Littay András gyalogsági tábornok (július 29. után vezérezredes) töltötte be.[3] A IV. csoportfőnök Grassy József vk. ezredes, majd 1941. augusztus 1-jétől Szentnémedy Ferenc vk. ezredes volt, az V. csoportfőnök pedig Hellebronth Vilmos vk. ezredes. A VI. (légoltalmi) csoportfőnök feladatait Komposcht Nándor tábornok (július 29. után vezérőrnagy) látta el, az alárendeltségébe tartozó 35. (légoltalmi) osztályt Fónagy János vk. alezredes vezette. A Légügyi főcsoportfőnökség állományába 1941. augusztus 1-jén 129 tiszt, 82 fő legénység és 106 polgári alkalmazott tartozott.[4]

A légierő és a honi légvédelem közvetlen irányítása a M. kir. Honvéd Légierők Parancsnoka hatáskörébe tartozott. A légierők parancsnoki posztját Kenese Waldemár altábornagy töltötte be. Kenese 1941 nyarán sokat betegeskedett, így feladatait Rákosi Béla altábornagy (a légvédelmi tüzér gyakorló és kiképző tábor parancsnoka) látta el, mint a Légierő Parancsnoka ideiglenes helyettese. Mivel a légierő hadrendjében ilyen szervezetszerű beosztás nem létezett, az átmeneti szolgálati állást az újonnan felállított I. légvédelmi hadtest beosztott tábornoka helyének rovására biztosították, amit Rákosi helyettesi működése idejére nem töltöttek be. Kenesse nyugállományba vonulásáról már június

---

[1] Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) Honvédelmi Minisztérium (a továbbiakban: HM) Eln. I. 10 000/1941.

[2] HL HM Eln. 1/a. 41 000/1941.; HM Eln. I. 53 850/1941.

[3] A honi légvédelem irányítóinak pályájával kapcsolatban l. *Szakály Sándor*: A magyar katonai felső vezetés 1938–1945. Budapest, 2003.

[4] HL HM Eln. 8. 10 983/1941.; HM Eln. 8/e. 66 347/1941.; HL Tanulmánygyűjtemény (a továbbiakban: Tgy.) 2974. *Barczy Zoltán*: A magyar légvédelmi tüzérség fejlődése a Horthy-korszakban. V. rész 491. o.

29-én megszületett a legfelsőbb döntés, végül augusztus 1-jén vette át hivatalosan is Rákosi Béla a légierő vezetését. A légierő vezérkari főnöki teendőit Vörös Géza ezredes látta el.[5]

A Légierők Parancsnoka hadműveleti, szervezési, kiképzési, ütőképességi és fegyelmi ügyekben a VKF, anyagi és egyéb ügyekben a HM Légügyi főcsoportfőnöke irányítása alatt állt. Alárendeltségébe tartoztak a repülő alakulatok, a honi és kivonuló légvédelmi erők, a légvédelmi figyelő, jelentő és riasztó szolgálat, valamint a légierők közvetlenjei (körzetparancsnokságok, híradó és műszaki csapatok, menetalakulatok, katonai és haderőn kívüli kiképző alakulatok, intézetek, raktárak stb.). A katonai hírszerzés és kémelhárítás egységes vezetésének biztosítására a különböző haderőnemi parancsnokságoknál, így a légierőnél működő „K" osztályokat beolvasztották a 2. vkf. osztályba. Az ilyen jellegű operatív feladatok ellátását a légierő parancsnokságán egy új „nyilvántartó" osztály vette át.[6]

A nyár folyamán a honi légvédelmi erők szervezetében és vezetésében is jelentős strukturális és személyi változások következtek be. A honvédelmi miniszter előterjesztése alapján Horthy Miklós kormányzó április 8-án kiadott legfelsőbb elhatározásával elrendelte, hogy a M. Kir. Honvéd Légierők keretén belül a honi légvédelmi erők összefogására állítsák fel az I. légvédelmi hadtestet. Ezzel a légierők szervezete két fő részre tagolódott, a repülő csapatokra és a légvédelmi hadtestre. A hadtestparancsnokság június 1-jén kezdte meg a működését. A légvédelmi hadtest élére Justy Emil tábornokot (július 29. után vezérőrnagy) nevezték ki (aki egyben ellátta a légvédelmi tüzér gyakorló és kiképző tábor parancsnoki feladatait is), a vezérkari főnöki beosztást Molnár István alezredes töltötte be.[7]

A parancsnokság személyi állománya 16 tiszt és 36 fő legénység volt, melyet a HM 35. (légoltalmi) osztályától átvezényelt szakelőadókból és a légvédelmi tüzér gyakorló és kiképző tábor személyzetéből állították össze. A légügyi és légvédelmi vezetés átszervezése nem járt jelentős létszámbővítéssel. Míg korábban 61 tiszt és 200 fő legénység szolgált az érintett szerveknél, az új struktúra személyi igénye 66 tiszt és 221 fő legénység volt. Mivel azonban a vezető szervek személyi állománya a korábbi években sem volt teljesen feltöltve, az új szervezésben jelentős személyi, főként altiszti hiány mutatkozott, melyet csak az év végére sikerült pótolni.[8]

Ezzel egyidejűleg a HM VI. csoportfőnök „Országos Légvédelmi Parancsnok – (OLP)" megnevezése megszűnt, helyette a HM VI. (légoltalmi) csoportfőnök elnevezést vezették be. A csoportfőnök feladatkörébe tartozott a légoltalmi hatósági ügyekben a legmagasabb szintű jogi, közigazgatási és szakmai eljárás, a katonai légoltalom kiépítése, kiképzése, irányítása és ellenőrzése, valamint a polgári (hatósági, vagyontárgyi, lakossági önvédelmi) légoltalom megszervezésének, felszerelésének, fejlesztésének szabályozása, a közületek légoltalmi költségvetésének jóváhagyása és a felhasználás ellenőrzése. Hatáskörébe tartozott a légoltalmi egészségügy és gázvédelem szervezése, a légol-

---

[5] HL Honvéd Vezérkar Főnöke (a továbbiakban: VKF) Eln. 1. 4469/1941., 4753/1941., 4931/1941.; HM Eln. 1/a. 40 810/1941.; HM Eln. 8. 38 385/1941., 46 445/1941.

[6] HL VKF Eln. 1. 5812/1941.; Tgy. 2787. *Vesztényi János*: A magyar katonai repülés története 1919–1942. V. rész 428. o.

[7] HL HM Eln. 1/a. 25 000/1941.

[8] HL VKF Eln. 1. 4753/1941.; HM Eln. 1/a. 25 000/1941.; HM Eln. 10. 57 649/1941.

talmi felvilágosítás, propaganda irányítása, illetve a Légoltalmi Liga tevékenységének szabályozása és ellenőrzése. Közreműködött a légoltalmi gyakorlatok megszervezésében és vezetésében, közösen az I. légvédelmi hadtesttel, valamint a légoltalmi vonatkozású kémvédelmi tevékenység irányításában, együttműködve a VKF szakközegeivel.[9]

A rendelet kiadását követően azonban a HM 35. osztálya azzal a kéréssel fordult a HM vezetéséhez, hogy a VI. csoportfőnök ideiglenesen továbbra is használhassa az Országos Légvédelmi Parancsnok, a 35. osztály pedig az Országos Légvédelmi Parancsnokság elnevezést, mert 1935 óta minden vonatkozó rendelkezés és sajtóközlemény ilyen elnevezés mellett jelent meg, így ezek elhagyása bizonytalanságot, félreértést, a polgári közegekkel való együttműködési problémákat okozhat. A HM vezetése úgy döntött, hogy az említett szervek az új megnevezésük után zárójelben továbbra is használhatják a régi OLPk., illetve OLP jelzést.[10]

A légierők kötelékében felállított I. légvédelmi hadtest minden vonatkozásban közvetlenül a Légierők Parancsnokának volt alárendelve. Feladatkörébe tartozott a hadtestek (és gyorsseregtestek) kötelékbe nem tartozó légvédelmi alakulatok feletti parancsnoklás, illetve szaklégvédelmi és kiképzési tekintetben valamennyi légvédelmi alakulat irányítása és ellenőrzése. Szervezte és irányította a honi légvédelmi figyelő, jelentő és riasztó szolgálat szerveit, intézkedett az ezek kiképzésére és alkalmazására vonatkozó ügyekben. Előkészítette, vezette, ellenőrizte a légvédelemmel kapcsolatos mozgósítási és különleges feladatokat, javaslatokat tett a légvédelem fejlesztésére, utánpótlására vonatkozó kérdésekben. A HM VI. csoportfőnökkel együttműködve részt vett a légvédelmi és légoltalmi gyakorlatok elrendelésében, irányításában és ellenőrzésében. Feladatkörébe tartozott a külföldi államok légvédelmi fejlesztéseinek figyelemmel kísérése, tanulmányozása, illetve a hazai légvédelmi szabályzatok kidolgozása.[11]

Az I. légvédelmi hadtest irányítása alá került szaklégvédelmi szempontból az I–IX. hadtest légvédelmi parancsnoka, légoltalmi szempontból viszont ezeknek továbbra is a HM VI. csoportfőnök volt a felettes szervük. A két egyenrangú feladatuknak és a kettős alárendeltségnek megfelelően új elnevezést kaptak: „hadtest légvédelmi és légoltalmi parancsok”. Tevékenységi körük azonban az A–99 jelzésű szervi határozványokban foglaltak szerint változatlan maradt. Az I. légvédelmi hadtest alárendeltségébe került a budapesti I. hadtest légvédelmi tüzér parancsnoka, aki egyben a budapesti légvédelmi tüzér csoportosítás parancsnoka is volt. A légvédelmi hadtest kötelékébe lépett a 101–105. légvédelmi tüzérosztály, de ezek a katonai területi hatósági hatáskörhöz kapcsolódó ügyekben továbbra is a területileg illetékes hadtesteknek, az I. hadtest légvédelmi tüzér parancsnokának, illetve a II–IX. hadtest légvédelmi és légoltalmi parancsnokának voltak alárendelve.[12]

Az I. légvédelmi hadtest közvetlen alárendeltségébe tartozott az Országos Légvédelmi Központ. Az 1–13. légvédelmi kerületi központ kivált a területileg illetékes hadtest kötelékéből és (állomáshely változtatása nélkül) önálló alosztályokként közvetlen a lég-

[9] HL HM Eln. 1/a. 25 000/1941.; *M. Szabó Miklós*: A Magyar Királyi Honvéd Légierő 1938–1945. Budapest, 1999. 99. o.

[10] HL HM Eln. I. 31 986/1941.

[11] HL HM Eln. 1/a. 25 000/1941.

[12] HL VKF Hdm. Csf. 422/1941.

védelmi hadtest alárendeltségébe lépett. Az I. légvédelmi hadtest alá tartozott a légvédelmi tüzér gyakorló és kiképző tábor, a légvédelmi tüzér lőiskola és a célvontató repülőszázad. A felállítás alatt lévő 5. vadászrepülő ezred (5/1–4. V század) felett légvédelmi együttműködési szempontból szintén az I. légvédelmi hadtest rendelkezett, más tekintetben azonban az ezred továbbra is a Légierő Parancsnoka irányítása alatt maradt.[13]

A M. Kir. Honvéd Légierők repülő csapatai 30 repülőszázaddal rendelkeztek, a valóságban azonban ebből csak 18 volt feltöltve, a többinek csak a kerete létezett. A 17 állandó reptér közül 10 számított megfelelőnek, a többi használhatósága erősen az időjárás függvénye volt. Ezek tökéletes állapotba hozása repterenként 1,5–2 millió pengőt igényelt volna. A 40 kijelölt tábori reptér többségét rossz időjárási viszonyok, nagyobb esők után nem lehetett használni. Ezért a fejlesztések között szerepelt 12 új repülőtér kialakítása, elsősorban a déli és keleti országrészben.[14]

A magyar légierő krónikus repülőgéphiánnyal küzdött. Az 1930-as évek második felében beszerzett, de időközben már elavult repülő technika leváltásához sürgető szükség volt új vadász- és bombázó gépek beszerzésére. A hadrendben lévő típusok teljesítményi és fegyverzeti szempontból nemcsak a német és olasz repülő csapatok gépei mögött maradtak el, hanem az ellenféllé váló szovjet vagy a szövetségesnek számító román légierővel sem vehették fel a versenyt.

A VKF már 1941 nyarán megállapította, hogy a CR–32-es vadászrepülő gépek harci bevetésre alkalmatlanok, csak gyakorló feladatokra használhatók fel. Nagyobb tételű német repülőanyag (különösen a Bf–109-es vadászgép) gyors szállítására nem lehetett számítani. Berlin, a Luftwaffe saját szükségletére való tekintettel, illetve a háborús együttműködés kérdésben tanúsított tartózkodó magyar magatartás miatti elégedetlensége okán egyelőre nem volt hajlandó Magyarországnak korszerű harci eszközöket átadni. Német részről a korábban már megkötött export-szerző-déseket is csak nagy késéssel teljesítették.[15]

A magyar repülő csapatok felfegyverzésére tehát csak az olaszországi gépvásárlás maradt, amit az olaszok által felkínált 300 millió lírás hitelkeret is megkönnyített. A légierő vezetése a hadrafoghatóság folyamatos fenntartása érdekében legalább 70 modern vadászgép mielőbbi beszerzését tervezte. Az 1939 decemberében, Szirmay Aladár vk. alezredes vezetésével Rómában járt hadianyag-beszerzési bizottság az eladásra kínált Reggiane Re–2000 vadászgépet a magyar légierő számára megfelelőnek találta. Úgy tűnt, hogy ezzel a típussal átmenetileg biztosítani lehet a vadászrepülő erők ütőképességét.[16] A Re–2000-es, teljesítményével (a próbarepülés során 530 km/h), műszaki megoldásaival, komfortosságával messze felülmúlta a hazai vadászgéppark többi típusát, a Fiat CR–32-est és a CR–42-est. Ezért 1939. december 27-én a HM 70 vadászgépet rendelt, és megvásárolta a típus licencgyártási jogát, 21,7 millió pengőért. A Magyarországon „Héja” nevet viselő gépekkel kapcsolatos várakozások azonban több szempontból sem iga-

[13] HL VKF Hdm. Csf. 422/1941.; HM Eln. 1/a. 25 000/1941.

[14] HL VKF Eln. 1. 4660/1941., 5705/1941.; Tgy. 3327. *Winkler László*: Krónika. A magyar repülés története I–IV. II/16. rész 81. o.

[15] *M. Szabó* 1999. 57., 72. o.

[16] HL VKF Eln. 1. 5165/1939.; Katonai attasék (a továbbiakban: KA) Róma. 2118. gyűjtő, 2216/1939.; *Kováts Lajos*: Sólymok, Héják, Nebulók. Budapest, 1990. 39. o.

zolódtak be. A leszállítás rendkívül elhúzódott. Az első Re–2000 (V 401) 1940. május 21-én érkezett meg. Ebben az évben mindössze 7 gépet szállítottak le, 1941-ben pedig (június 22-ig) további 41 darabot.[17]

Az átvett gépeknél komoly műszaki és repüléstechnikai problémák jelentkeztek. Nem volt megfelelő a gázrudazat kialakítása, a gázkar hajlamos volt a beragadásra. Egy Veszprémből Szolnokra történő repülés során, 1941. június 4-én Tomm Barnabás főhadnagy gépe (V 454) a leszállásnál kigyulladt és elégett. A pilóta megmenekült. A vizsgálat megállapította, hogy a gázrudazatot haladéktalanul át kell építeni. Az ehhez szükséges alkatrészeket azonban csak Németországból lehetett beszerezni. Gyakran adódtak gondok az üzemanyagellátó-rendszerrel. Repülés közben esetenként váratlanul visszaesett a teljesítmény, hirtelen lecsökkent a benzinnyomás, amit a pilótának a kézi szivatytyú működtetésével kellett helyreállítania. Megbízhatatlanul működött a háromágú légcsavar automata állítómechanizmusa. A légcsavar időnként túlpörgött, vagy a lapátok nagy szögállásban blokkolódtak, ami lehetetlenné tette a meredek siklást, illetve a zuhanórepülést. Komoly gondok jelentkeztek a gép futószerkezeténél is. A főfutók behúzó mechanizmusa a nagy igénybevétel miatt gyakran eldeformálódott, leszálláskor a kerekek sokszor becsuklottak vagy megakadtak.[18]

A típus kedvezőtlen tulajdonsága volt, hogy a légcsavar keltette nagy giroszkópikus hatást a kis szárny- és kormányfelületek nem tudták kellően ellensúlyozni, ezért szűk fordulóban a gép hajlamos volt a dugóhúzóba esésre. A gépek a beépített géppuskák beállítása és belövése nélkül érkeztek Magyarországra. Gondok adódtak a 2 db 12,7 mm-es Breda-SAFAT közepes tűzgyorsaságú géppuska elektromos vezérlőberendezésénél, illetve a rosszul kialakított hüvelykidobó torok is sokszor eldugult. Tartós tüzelés vagy hosszú sorozatok leadása esetén a fegyverek könnyen elakadtak. A gépeket fedélzeti rádiókészülék nélkül rendelte meg a HM, mert hazai fejlesztésű R–13-as rádió beépítését tervezték. A készülék és a szükséges áramátalakító berendezés felszerelése azonban bonyolult feladatot jelentett, mely során a törzs szerkezetét is meg kellett bontani. A rádiókészülékek beépítése csak 1941 nyarán kezdődött, az első gép 1941. július 7-re készült el. A felmerülő műszaki problémák miatt a légierő legkorszerűbbnek számító Héja vadászgépei 1941 augusztusáig gyakorlatilag nem voltak hadra foghatók.[19]

Az 1941-re érvényes hadrend szerint a Honvéd Légierők állományába 536 katonai gép tartozott. Ebből 358 volt a kivonuló hadigép (162 V, 56 B, 123 KF, 13 TF, 4 SZ), a többi I–III. fokú iskola, különböző gyakorló és kiképző gép, valamint 5 célvontató. A gyakorlatban azonban a hiányok és az elhasználódás miatti üzemképtelenség következtében ennek a gépállománynak csak alig 60%-a, 214 gép állt a harci századok rendelkezésére. Az 1/1–2. és a 2/1–2. V század 48 CR–32, az 1/3–4. és a 2/3–4. V század 48 CR–42 géppel rendelkezett. A 96 vadászgépből 8 tartósan üzemképtelen volt, nagyjavításra

---

[17] HL HM Eln. Le. III. 30 100/1939.; VKF Eln. 1. 5265/1939., 5281/1939.; KA Róma. 1950. gyűjtő, 2080/1939., 2215/1939.; *Plakolm Frigyes*: Reggiane Re–2000 „Héja" vadászrepülőgép. *Magyar Szárnyak,* 1995. (182–185. o.) 182–183. o.; *Kováts* 1990. 43–46. o.

[18] HL VKF Eln. 1. 5403/1941., 5740/1941., 5807/1941.; KA Róma 1950. gyűjtő, 4957/1941., 4971/1941.; Emlékeztető a Héja típusú repülőgéphez pilóták számára. Budapest, é. n., M. kir. Honvéd Légierők Parancsnoksága. 2–3. o.

[19] HL VKF Eln. 1. 5403/1941., 5740/1941., 5807/1941.; *M. Szabó* 1999. 198. o.; *Plakolm* 1995. 182. o.

szorult. Hadrenden kívül, a harckiképző század keretében csak egy 6 gépes különleges Héja rajjal számoltak, szükség esetén honi légvédelmi feladatok ellátására.[20]

A légierő személyi állományába 1941 nyarán szervezetszerűen 1153 tiszt és 19 332 fő legénység tartozott, a gyakorlatban azonban 410 fős tiszti, 380 fős altiszti és 1786 fős legénységi hiány jelentkezett. A problémát súlyosbította, hogy a tiszti és altiszti hiány mintegy 50%-a (420 fő) a hajózó állományt érintette. Június 6-án a Légierők Parancsnoka kérte a honvédelmi vezetést, hogy a többi fegyvernem nyugállományú, szolgálaton kívüli vagy tartalékos tiszti és altiszti állománya számára megfelelő feltételek esetén biztosítsanak átjelentkezési lehetőséget a légierőhöz. Külön kitért arra, hogy több mint száz olyan repülőtiszt dolgozik hivatali beosztásban a HM és a VKF különböző szerveinél, akiket rövid időn belül át lehetne irányítani a repülő alakulatokhoz.[21]

Mozgósítás esetén a repülő alakulatok zöme a 1. repülődandár alárendeltségébe lépett, míg a távolfelderítők, a szállítók és a honi légvédelmi feladatot ellátó vadászrepülő erők (rendszerint a mátyásföldi 1/II. V osztály) a Fővezérség közvetlen irányítása alatt tevékenykedtek. A kivonuló repülő erők operatív irányítását ellátó 1. repülődandár parancsnoka Bánfalvy István vk. ezredes, vezérkari főnöke András Sándor vk. alezredes volt. A Fővezérség „M" esetben megalakuló repülő osztályát Fráter Tibor alezredes vezette.

Jelentős gondokkal küzdött a magyar légvédelmi tüzérség. A Huba II. hadrend keretében a honi és kivonuló alakulatok 1941 nyarán 137 ágyúval (29.M és 29/38.M 8 cm-es Bofors) és 372 gépágyúval (36.M 4 cm-es Bofors) rendelkeztek. Gyártás és átvétel alatt állt további 8 ágyú az iskolák és intézetek számára, illetve 8 ágyú a MÁVAG saját védelmére. A fényszóró századok állományába 40 lámpa (120 és 150 cm-es) és 32 fülelőkészülék tartozott. A nagyobb tűzerőt képviselő ágyús ütegeket Budapest és néhány fontosabb ipari gócpont köré telepítették, az északkeleti országrész városaiban, Miskolc és Kassa kivételével, számottevő légvédelmi tüzérség nem tartózkodott.[22]

A légvédelmi tüzérség két részre tagolódott, az I–VIII. hadtest és a gyorsalakulatok alárendeltségébe tartozó tüzér egységekre, illetve a Fővezérség-közvetlen 101–105. légvédelmi tüzérosztályra. Az I–VIII. légvédelmi tüzérosztály 1 ágyús (4 löveg) és 2 gépágyús (6 löveg) ütegből, 1 figyelő szakaszból (5 őrs) és 1 híradó szakaszból (5 raj) állt, kivéve a VI. légvédelmi tüzérosztályt, amely 3 gépágyús szakasszal rendelkezett. 1941. június 1-jével a 105. légvédelmi tüzérosztály ikreződéssel felállította a IX. légvédelmi tüzérosztályt. Megalakult az osztálytörzs, a figyelő szakasz, valamint 1 ágyús (4 löveg) és 1 gépágyús (5 löveg) üteg. A 2. gépágyús üteget csak októberre szervezték meg. Az ágyús ütegek önvédelmét egy-egy légvédelmi géppuskás szakasz (2 géppuska) látta el. Az 1–2. lovasdandár és az 1–2. gépkocsizó dandár állományába 1-1 gépágyús üteg (4 löveg) tartozott. Ugyancsak 1941 nyarán került felállításra az 1. hegyi dandár gépágyús ütege, egyelőre csak 2 löveggel.[23]

---

[20] HL VKF Eln. 1. 4660/1941.

[21] HL VKF Eln. 1. 4660/1941.; Tgy. 3327. *Winkler* II/16. rész 81. o.; *M. Szabó* 1999. 98., 102. o.

[22] HL Tgy. 2974. *Barczy Zoltán*: A magyar légvédelmi tüzérség fejlődése a Horthy-korszakban. V. rész 508–509. o.

[23] HL HM Eln. 1/a. 25 000/1941.; *Varga József*: A légvédelmi tüzérség története a kezdetektől a második világháború végéig. Budapest, 1996. 151. o.

A közvetlenül a Fővezérség alá rendelt 101–105. légvédelmi tüzérosztály 3 ágyús (4 löveg), 1 gépágyús (5 löveg) üteggel, 3 géppuskás szakasszal (2 géppuska) 1 figyelő szakasszal (5 őrs), 1 híradó szakasszal (5 raj) és 1 fényszóró szakasszal (5 lámpa) rendelkezett. Ezen felül 2 löveges ágyús tanütege volt a légvédelmi tüzér lőiskolának, valamint egy ágyús (2 löveg) és 1 gépágyús (2 löveg) szakaszt kapott az 1941. augusztus 1-jén Nagyváradon felállított Honvéd Tüzérségi Hadapródiskola 4. légvédelmi tanütege.[24] A repülő csapatok, az 1. repülődandár parancsnoksága, a 2 repülő-vonat, valamint a harci századok repterei légvédelmét 34 gépágyús félszakasz látta el (1-1 gépágyú). A MÁVAG a saját légvédelmére 12 (gyártási szépséghibás) gépágyút állított be, melyeket 1941 májusában szállítottak le. A HM igyekezett a többi hadifontosságú nagyüzemet is saját légvédelmi fegyverek vásárlására ösztönözni, általában üzemenként 1-1 légvédelmi gépágyús, illetve géppuskás szakasz anyagának beszerzését ajánlotta, melyet a kirendelt honvéd legénység kezelt.[25]

A légvédelmi tüzérosztályok közül az I., a 101. és a 102. Budapesten, a II. Párkány-Nána térségében, a 103. Székesfehérváron, a III. Szombathelyen, a IV. Pécsen, az V. Baján, a VI. Szolnokon, a VII. és a 104. Miskolcon, a VIII. Kassán, a IX. és a 105. Kolozsvár körzetében állomásozott. Mozgósításkor a légvédelmi tüzérosztályok mellett önálló légvédelmi vegyes pótütegek alakultak (1 ágyús és 1 gépágyús szakasz), amelyek a bevonuló tartalékosok kiképzését végezték, szükség esetén pedig az elvonuló hadtestparancsnokság helyén megalakuló 1–9. honvéd kerületi parancsnokság (I–IX. légvédelmi vegyes pótüteg), illetve a Fővezérség (101–105. légvédelmi vegyes pótüteg) alárendeltségében légvédelmi feladatokat láttak el.[26]

A békehadrend honi légvédelmi alakulatokat nem tartalmazott. A hadihadrendben 6 honi osztályparancsnokság (201–206.) szerepelt, melyeket mozgósítás esetén a kivonuló osztályok állították fel. A VIII. légvédelmi tüzérosztály által felállított honi egységek közül például a 217. légvédelmi ágyús üteg, valamint a 263. és 264. légvédelmi gépágyús szakasz Kassa, a 265. és 266. légvédelmi gépágyús szakasz Tokaj, a 266. légvédelmi gépágyús szakasz Bátyu és a 267. légvédelmi gépágyús szakasz Csap légterét védte. A honi osztályok nem rendelkeztek szervezetszerű alosztályokkal. A 201–217. ágyús ütegeket és a 201–269. gépágyús szakaszokat az aktuális helyzetnek megfelelően csoportosították, és rendelték az osztályparancsnokságok alá. A honi rendszerben 11 üteg 29.M, 6 üteg pedig 5/8.M légvédelmi ágyúval volt felszerelve. Minden üteg 1-1 figyelő szakasszal (5 őrs) rendelkezett. A korábban az ütegek állományába tartozó fényszóró szakaszokat azonban összevonták 5 fényszóró századba (201–205.).[27]

---

[24] A Magyar Királyi „Gábor Áron" Honvéd Tüzérségi Hadapródiskola története 1941–1945. (Szerk. *Tóth József*.) Budapest, 1997. 10., 45–46. o.

[25] Uo. 10., 45–46. o.; *Barczy Zoltán–Sárhidai Gyula*: A Boforstól a Doráig. Budapest, 2008. 69. o.

[26] HL HM Eln. 3. 79 697/1941.

[27] HL Borsányi Julián hagyatéka. Levelek 343. fol.; *Barczy Zoltán–Sárhidai Gyula*: A Magyar Királyi Honvédség légvédelme 1920–1945. Budapest, 2010. 29. o.

Honi légvédelmi tüzérosztályok 1941 nyarán[28]

Honi lgv. tü. oszt. pság.	*Állomáshely*	*Felállító lgv. tü. oszt.*	*Beosztott á. üteg*	*Beosztott gá. szksz.*	*Beosztott fénysz. szd.*
201.	Budapest–Csepel	102.	205–206.	213–224., 269.	202.
202.	Szolnok	VI.	212–213.	248–250.	205.
203.	Fűzfő	103.	207–210.	207–208., 225–242.	203.
204.	Diósgyőr	104.	214–216.	251–268.	204.
205.	Dunaföldvár	IV.	211.	243–247.	-
206.	Budapest	101.	201–204.	201–206., 209–212.	201.

Egyes objektumok, mindenekelőtt vasútállomások és hidak alacsonytámadás elleni védelméhez légvédelmi géppuskás századokat is rendszerbe állítottak. A 201–211. és a 214. légvédelmi géppuskás század. Budapest, a 212–213. század Csepel, a 215. Gödöllő, a 216. Veszprém, a 217. Dunaföldvár, a 218. Dombóvár, a 219. Baja, a 220–221. Szolnok, a 222. Orosháza, a 223. Miskolc, a 224. Ózd, a 225. pedig Nyíregyháza különböző objektumait védte. A századok egyenként 10 db 8 mm-es légvédelmi géppuskával voltak felszerelve.[29]

A légvédelmi tüzér alakulatoknak az 1941. nyári mozgósításkor komoly személyi és technikai hiányosságaik voltak. Az újonnan felállított IX. légvédelmi tüzérosztály állományából június 17-én 13 tiszt és 33 fő legénység hiányzott. A gépágyús alakulatoknak nem állt rendelkezésükre kellő számú 4 cm-es távmérő. Megfelelő lőelemképzőkkel azonban minden osztály el volt látva. Rendkívül komoly problémát jelentett a hadrendben szereplő gépjárművek biztosítása. A HM csak úgy tudta megoldani a kivonuló légvédelmi egységek szállítóeszköz igényét, hogy a hátországi alakulatokat csak 25–30%-osan töltötték fel gépjárművekkel. A légvédelmi alakulatok esetében az ágyús ütegektől (ütközetvonat, lőszerlépcső) 12 tehergépkocsit, a gépágyús alakulatoktól 6 gépkocsit elvontak. Az új IX. légvédelmi tüzérosztály a német–szovjet háború kirobbanásakor a hadrend szerinti 41 gépjárművéből még egyet sem kapott meg.[30]

A légvédelmi feladatok ellátását a fényszórók és a fülelő készülékek terén fennálló jelentős hiány is nehezítette. A légvédelmi alakulatok és iskolák részére 1941 nyarán összesen 50 fényszóró (30.M, 37.M, 39.M 150 cm-es Siemens) és 25 fülelőkészülék (37.M, 39.M Goerz) került kiosztásra. A korábbi olasz szállításból rendelkezésre állt még 16 fényszóró és 8 fülelőkészülék, illetve 1939-ben a lengyel csapatok hoztak még

[28] *Barczy–Sárhidai* 2008. 58–59. o.

[29] Budapesten a 201. lgv. gpu. szd. a MÁV északi főműhely, a 202. a Nyugati pu., a 203. a belváros, a 204. a Józsefvárosi pu., a 205. a Duna-parti teherpu., a 206. a Ferencvárosi pu., a 207. Újpest, a 208. az Északi vasúti összekötő híd, a 209. a Gellérthegy, a 210. a Kelenföldi pu., a 111. a Déli vasúti összekötő híd, a 214. a Várhegy térségében állomásozott. *Barczy–Sárhidai* 2010. 30. o.

[30] HL HM Eln. 1/a. 18 128/1941.; HM Eln. 3/a. 56 414/1940.; IV. Hdt. 2406/M/1941.

magukkal 3 Goerz fülelőt. A régi, kisteljesítményű 110 cm-es 16.M fényszórókat viszont kivonták a szolgálatból. A légvédelmi tüzérség felszereléséhez szükséges további 84 fényszórót és 61 fülelőt 1940-ben megrendelték Németországból, ezek leszállítása azonban késett, többségük csak 1942-ben érkezett meg. 1941 nyarán ténylegesen a budapesti légvédelmi tüzércsoport 20, a fűzfői 7, a szolnoki 5, a miskolci 6 fényszóróval rendelkezett.[31]

A passzív légvédelmi eszközök és módszerek bevezetése, rejtő osztag, illetve léggömbgát alakulat felállítása még csak kezdeti stádiumban volt. A katonai vezetés igyekezett tájékozódni a német és olasz tapasztalatokról, és 1941 tavaszán több külföldi tanulmányutat is szervezett a légvédelmi szervek szakközegei részére. A rejtő osztag felállítására (12 rejtő szakasz) 1941 őszén került sor. A léggömbgát alkalmazása terén viszont egyelőre csak előkészítő lépések történtek.[32]

A légvédelmi figyelő, jelentő és riasztó szolgálat országosan 395 őrssel rendelkezett, melyek közül június 22-én 346 volt működőképes. A korabeli szakirodalom szerint az ország határain a hézagmentes figyelés biztosítására legalább 8–10 kilométerenként figyelőőrsöt kell létesíteni. Az ország belseje felé 3 ilyen figyelő övre van szükség (8–10 km-re egymás mögött). További posztok kellenek a légvédelmi körzetek határaira, a Duna és Tisza mentére és több nagyváros köré. Mindez összesen mintegy 700 figyelőőrsöt igényelt volna.[33]

A figyelő őrsök 10 kerületi központnak jelentettek. Kárpátalján és az újonnan visszacsatolt észak-erdélyi területeken a rendszer még kiépítés alatt állt. A munkácsi 9. légvédelmi kerületi központ a tervezett 39 helyett még csak 20 őrssel rendelkezett. Észak-Erdélyben további 4, a Délvidéken pedig 1 kerületi központ felállítását tervezték (10. Máramarossziget, 11. Zilah, 12. Szászrégen, 13. Csíkszereda, 14. Zombor), ezek kiépítése azonban még folyamatban volt. Június közepéig Észak-Erdélyben mindössze 16 figyelő őrs került felállításra, melyek a kolozsvári IX. hadtestparancsnokságnak jelentettek. Innen Hughes-távírón, illetve polgári interurbán telefonvonalon továbbították a híreket az Országos Légvédelmi Központ részére. Mivel a kolozsvári hadtestnek nem volt közvetlen összeköttetése a szomszédos légvédelmi központokkal, azokat is csak Budapesten keresztül tudta tájékoztatni a saját őrsei által észleltekről, illetve tőlük is csak ilyen kerülő úton kaphatott jelzést a légi eseményekről. Június folyamán rohammunkában folyt a máramarosszigeti 10. légvédelmi kerületi központ kiépítése, amely július közepére 6 őrs jelentéseit tudta fogadni.[34]

Az országos légvédelmi irányító központ, a Szikla-központ számára a Gellérthegy alatt épült bombabiztos fedezék. Az építkezés mintegy 650 000 pengőbe került, és 1941 októberére készült el. A légvédelmi kerületi központok közül 6 már bombabiztos elhelyezéssel, automata üzemmódban működött, a 2., 4., 9. és 10. kerületi központ egyelőre manuális üzemmódban tartotta a kapcsolatot a figyelőőrsökkel, automatizálását csak 1942 nyarára tervezték. A kerületi központok az őrsöktől befutó jelentéseket összegzés és kiértékelés után az Országos Légvédelmi Központ felé továbbították. Ez tájékoztatta

[31] HL Tgy. 2974. *Barczy.* VI. rész 661–662. o.

[32] HL VKF Eln. 1. 3182/1941., 4548/1941.

[33] *Varga* 1996. 95. o.

[34] HL VKF Eln. 1. 6948/1941.; HM Eln. 10. 48 961/1941.

az eseményekről a HM és a VKF illetékeseit. A légvédelmi központokhoz futottak be a repterek és repülőalakulatok jelentései is a saját gépek felszállásáról, mozgásáról. Ezeket az adatokat a kerületi központok a körzetben állomásozó légvédelmi tüzér alakulatokhoz továbbították, hogy megkönnyítsék a saját gépek azonosítását.[35]

Az őrsök, megfigyeléseik eredményét nem élőszóval, hanem egy speciális távbeszélő készüléken, kódszámok tárcsázásával jelentették. Ez meggyorsította az üzenetközlést, és megkönnyítette a kiértékelést. Az elsőként tárcsázott szám mindig az őrs adott légvédelmi kerületen belüli sorszáma volt. Ezt követték kétjegyű számcsoportok megadásával a megfigyelési eredmények: az észlelt gépek égtáj szerinti helyzete (É: 11, ÉK: 12, K: 13 stb.), repülési iránya (köröz: 20, É felé: 21, ÉK felé: 22 stb.), hovatartozása (ellenséges: 31, ismeretlen: 32, saját: 33), mennyisége (egyes: 41, kevés: 42, sok: 43, tömeges: 44), majd a gépek kategóriája, repülési magassága, a kötelék alakzata, magatartása stb. Ha az őrs a jelentést még valamivel ki akarta egészíteni (pl. ejtőernyős leszállás észlelése) egy újabb kódszámot tárcsázott, mire a központból visszahívták élőszavas beszélgetésre.[36]

A figyelő szolgálat tevékenységét számos probléma nehezítette. A hazai távbeszélő hálózat fejlettlensége miatt önálló kiépített fővonallal mindössze 96 őrs rendelkezett, a többi csak a helyi postahivatalokon keresztül tudott jelentést küldeni. Az őrsök többségének nem volt saját önálló telefonvonala, ezért jelentéseik továbbításához az amúgy is túlzsúfolt polgári hálózatot kellett használniuk. Az őrsök nagy részét még nem szerelték fel 41.M parancsvevő készülékkel, a légoltalmi központok pedig nem kaptak megfelelő rádió-adóvevőket, amelyekkel a telefonhálózattól független összeköttetést biztosíthatták volna. Nem állt rendelkezésre kellő mennyiségű korszerű felszerelés, nagyfelbontású szögtávcső. A személyzet kiképzettsége gyakran hiányos volt, ezért a megjelenő repülőgépek típusát és hovatartozását sokszor még kedvező látási viszonyok mellett sem tudták pontosan megállapítani.[37]

A honvédségi jelentő és riasztó szolgálaton kívül még két légtérfigyelő rendszer működött az országban. Az egyik a MÁV figyelőhálózata volt, mely számos esetben szolgált értékes információkkal az ellenséges légi tevékenységgel kapcsolatban. Ennek az információi a Központi Szállításvezetőséghez futottak be, amely a MÁV Igazgatóság épületének egy teljes emeletét foglalta le. A Központi Szállításvezetőség vezetőjét közvetlen telefonvonal kötötte össze az Országos Légvédelmi Központtal és a Vezérkar főnökével. Saját figyelőőrsöket állított fel a hatósági légoltalom is. A magasabb középületekbe, a templomtornyokba, valamint a települést 5–10 km-es körben övező terület alkalmas pontjaira figyelő posztokat telepítettek, melyek a helyi légoltalmi központtal álltak közvetlen telefonos összeköttetésben.[38]

A nyár folyamán megváltozott a légvédelmi riasztás módja. A figyelő szolgálat jelentéseinek kiértékelésére olyan 1:750 00 méretarányú térkép használatát vezették be, amely illeszkedett az egész Európát lefedő német fokhálózati rendszerhez. Magyarország területe és közvetlen környezete a 14. és 15., valamint a 24. és 25. riasztási csoportba tar-

---

[35] HL VKF Eln. 1. 5203/1941.; *Barczy–Sárhidai* 2008. 65–66. o.

[36] HL VKF Eln. 1. 5662/1941.; Tgy. 3080. *Laczházy Jenő*: Az Országos Légvédelmi Parancsnokság története. 10. o.

[37] HL VKF Eln. 1. 6948/1941.

[38] HL Tgy. 3530. Kassa bombázása 1941. június 26. 176. fol.

tozott. Nagyjából a Tisza volt a választóvonal a 14. és 15. csoport között. Egy-egy csoport egy nyugat-keleti irányban 800 km, észak-déli irányban 1200 km kiterjedésű térképszelvényt jelentett. A riasztási csoportokat 10-10 db 80x120 km-es szelvényekre tagolták, melyek 00-tól 99-ig terjedő számozást viseltek. Minden szelvénybe 8, egyenként 40x30-as riasztási egység tartozott. Minden egységet 9 db (13,3x10 km-es) alegységre osztottak. Ezeket a légvédelmi tüzérség tájékoztatására még tovább bontották 4 (6,7x5 km-es) részre.[39]

A légvédelmi riasztásnál igénybe vették a műsorszóró rádiót is, ami a jugoszláviai háború időszakában már kiválóan bevált erre a feladatra. A HM elrendelte, hogy a légoltalmi közületek szerezzenek be és tartsanak üzemben egy 550 m-es középhullámon működő rádió-vevőkészüléket, és légvédelmi készültség elrendelése esetén állítsanak fel 24 órás rádióügyeleti szolgálatot. Ellenséges berepülés esetén az Országos Légvédelmi Központ utasítására a Budapest I. rádió megszakította az adását, bemondta (és háromszor megismételte) a „Figyelem! Légoltalmi közületek! Vigyázz!" felhívást, majd beolvasták a veszélyeztetett térségek kódszámait. A riasztás során előbb a csoport, majd hármas egységbe összevonva a szelvény és az egység számát közölték. Budapest esetében ez a következőképpen hangzott: 14. csoport 983 és 985 (vagyis 98. riasztási szelvény 3. és 5. egysége). Győr riasztó kódja leírt formában a 14/784-1, Székesfehérváré a 14/887-3, Szolnoké a 15/087-2 számsort adta. Az új riasztási rendszer 1941. május 25-én 0 órától lépett érvénybe.[40]

A magyar légoltalom 1941 nyarára egy korlátozott mértékű, lokális jellegű légi háború körülményeire megfelelően felkészült. Az első éles alkalmazás során, az 1941. áprilisi jugoszláv bombatámadások idején, a magyar légoltalom az elvárások szerint teljesített, eredményes kármegelőző, mentő és helyreállító tevékenységet folytatott. A városokat és községeket veszélyeztetettségük mértékének megfelelően, katonai, igazgatási, gazdasági szerepük, illetve lélekszámuk alapján különböző légoltalmi osztályokba sorolták. Ez alapján határozták meg a helyi légoltalom személyi és eszközigényét, valamint a bevezetendő védelmi rendszabályokat. A délvidéki településeket nem számítva (ahol a besorolás csak később történt meg) 1941 tavaszán 28 város tartozott az „A", 34 a „B", 24 a „C" légoltalmi osztályba, valamint 26 község a fokozottan védett települések közé. A városok, a HM által kijelölt községek, valamint a járások egy-egy légoltalmi körzetet alkottak. Területük rendszerint több alkörzetre oszlott. A főváros a környező településekkel együtt alkotott egy légoltalmi egységet, az ún. „Légoltalmi Budapestet". Magát a várost 3 főkörzetre tagolták: Buda, Pest-Észak és Pest-Dél. A főkörzeteken belül 14 körzetet alakítottak ki (kerületenként 1-1), melyek 57 alkörzetre oszlottak.[41]

Az egyes építményeket közösségi fontosságuk és veszélyeztetettségük mértéke alapján kategorizálták. Az I. légoltalmi csoportba kerültek a kiemelten fontos állami intézmények, törvényhozási, kormányzati és bírósági épületek, tudományos, oktatási és pénzügyi intézmények, közlekedési és hírközlési létesítmények, közművek, honvédségi és rendőrségi objektumok, a jelentősebb hadiüzemek. A II. légoltalmi csoportba a közigaz-

[39] HL VKF Eln. 1. 5122/1941., 5662/1941., 6948/1941.

[40] HL VKF Eln. 1. 5122/1941., 6341/1941.

[41] HL VKF Eln. 1. 6389/1941., 4469/1941.

gatás, közellátás és humán szolgáltatás terén komolyabb szerepet játszó állami és helyi hivatalok, jogi, gazdasági, pénzügyi intézmények, oktatási és egészségügyi létesítmények, kommunális szolgáltatók, kisebb helyi vállalatok kerültek, illetve a légitámadással szemben különösen érzékeny tömegforgalmi helyek és a nemzeti vagyon szempontjából értékes helyi objektumok. A III. légoltalmi csoportot főként a lakóházak alkották.[42]

Az I. csoportba tartozó objektumok légoltalma megfelelően működött. A honvédségi épületek önvédelme azonban a szükséges ráfordítások elmaradása miatt komoly hiányosságokat mutatott. A II. csoportba sorolt vagyontárgyak légoltalmának kiépítése 1940 szeptemberében kezdődött, de a szervezést néhány hónappal később felfüggesztették, mert a HM ezekre vonatkozóan egy új, részletesebb szabályozást kívánt kiadni. A rendelet a társminisztériumokkal való elhúzódó egyeztetések miatt közel egy éves késéssel jelent meg. A III. csoportba tartozó épületek légoltalmi őrségének megszervezése és kiképzése a Légoltalmi Liga munkájának köszönhetően 1941 tavaszára befejeződött, a rendelkezésre álló felszerelés viszont éppen csak elérte a szükségszerű szintet.[43]

Magyarországon a „közérdekű légvédelem" a helyi közigazgatás hatáskörébe tartozott, a lakosság önvédelmének szervezését pedig társadalmi feladatnak tekintették. A települések légoltalmi szolgálatának személyi állományát a honvédelmi munkakötelezettségre vonatkozó előírások alapján a 14 és 60 év közötti lakosok közül jelölték ki. A kiválasztott személyek nem teljesítettek állandó szolgálatot, hanem csak légoltalmi készültség esetén hívták be őket, váltásos rendszerben. A közérdekű légoltalom, a lakóházvédelem és a lakosság légoltalmi feladatokra való felkészítése az 1937 decemberében létrehozott Légoltalmi Ligára hárult. A Liga 1941 nyarán 255 helyi csoporttal és 205 női és leány alcsoporttal, összesen mintegy 112 000 taggal rendelkezett. Az év első félévében országszerte közel 1200 különféle (elsősegélynyújtó, házparancsnok-képző stb.) tanfolyamot szervezett.[44]

A légi fenyegetettség mértékétől függően a HM a légoltalmi készültség különböző fokozatait rendelhette el. Háborús helyzetben, folyamatos, nagy erejű légitámadások közvetlen veszélye esetén „szigorú légvédelmi készültséget" és teljes elsötétítést vezettek be. Ebben az esetben a légoltalmi szolgálat teljes alaplétszámát behívták, a váltó állománynak pedig a kijelölt időpontban külön értesítés nélkül jelentkeznie kellett szolgálati helyén. A központi és alkörzeti törzsek folyamatosan működtek, az egyes részlegek vezetői csak külön engedéllyel hagyhatták el a települést. Működésbe lépett a házi és házcsoport riasztóügyeleti szolgálat is. A szabadtéri rendezvények tartását megtiltották. Ritkábban ismétlődő, kis erőkkel végrehajtott, inkább csak bizonyos napszakokban várható légitámadások időszakában „egyszerű készültséget" rendeltek el. Ez az esti órákban csökkentett világítás alkalmazásával, éjszaka elsötétítéssel párosult. A légoltalmi szolgálat központi egységeit mozgósították, az alkörzetekben azonban csak a törzsek, a megelőző szolgálat egységei és egy-egy mentőjárőr tartózkodott.[45]

---

[42] Légvédelmi rendelkezések. (Szerk. *Sándor András.*) Budapest, 1940. 17–18. o.

[43] HL VKF Eln. 1. 4469/1941.

[44] HL VKF Eln. 1. 4548/1942.; *Riadó,* V. évf. 20. sz. 1941. október 15. 342. o.

[45] Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) K 150. Belügyminisztérium (a továbbiakban: BM) V. 1943–V–7. 176 849/1941.

Ha már csak szórványos ellenséges berepülésekre kellett számítani, „könnyített légoltalmi készültség” lépett életbe. A közvilágítás csökkentését ilyen esetben is végrehajtották, a légoltalmi szolgálat azonban a körzeti központokban is csak minimum létszámmal működött, mindössze a törzsek személyzete, a megelőző szolgálat tagjai és a központi mentőosztagok egy-egy egysége állt készenlétben. A különböző készültségi fokozatokban hatósági légoltalmi szolgálatra igénybe vett személyek száma 1941-ben Budapesten 12 800 fő volt, országosan 27 000 fő. Közülük szigorú készültség esetén a fővárosban 6000, vidéken 11 000 személy lépett szolgálatba, könnyített készültség esetén pedig Budapesten 300 fő, vidéken 1100 fő tartott légoltalmi ügyeletet.[46]

A hatósági légoltalmi feladatok ellátásában fontos szerep hárult a tűzoltóságra. A hivatásos testület mellett az egyes településeken önkéntes, magán (üzemi) és ún. köteles tűzoltó szervezetek működtek. A 86 város és 6230 község területén 1941 nyarán összesen 3026 hivatásos tűzoltó állt alkalmazásban (ennek 55%-a Budapesten). A többi szervezetet is figyelembe véve, a tűzoltók száma 87 792 fő volt (ebből 8622 fő a városokban). A kisebb településeken, ahol nem működött hivatásos tűzoltóság, ott kiképzett lakosokból ún. köteles tűzoltó szolgálatot kellett szervezni. Országszerte 79 818 főt osztottak be erre a feladatra.[47]

A polgári légoltalom irányítását a HM VI. csoportfőnöke látta el, a gyakorlati ügyeket a minisztérium 35. osztálya intézte. A HM irányító és ellenőrző funkcióját rendszerint a honvéd hadtestekhez beosztott „légvédelmi és légoltalmi” parancsnokokon keresztül gyakorolta. Ők biztosították a hatósági légoltalom kiépítéséhez szükséges szakmai hátteret, ellenőrizték a közületek felkészülését, a II. és III. légoltalmi csoport esetében elbírálták a készültségi és riadóterveket. Ellenséges légitámadás esetén koordinálták a honvéd csapatok és a hatósági légoltalom együttműködését.[48]

Az 1941 tavaszán lefolytatott légoltalmi ellenőrzések tanúsága szerint az ipari légoltalom kiépítése, fejlesztése általában a terveknek megfelelően alakult. A légoltalmi szolgálat felállítása, személyi állományának kiképzése valamennyi vállalatnál megtörtént, a szükséges önvédelmi és szakfelszerelést mintegy 95%-ban már beszerezték. Jelentősebb hiány mutatkozott viszont az óvóhelyek kiépítettségében. Az előírt védelmi létesítményeknek csak 70%-a készült el a megszabott időre.[49]

A hatósági légoltalom helyzete sokkal ellentmondásosabb képet mutatott. Az 1941 tavaszán jóváhagyott költségevetések szerint a légoltalmi osztályba sorolt települések védelmére (beleértve 5 délvidéki várost is) a következő 3 éves periódusban összesen 23 876 000 pengőt kívántak fordítani. A hatósági légoltalmi szolgálat személyi állományát a városokban mindenütt megfelelő mértékben biztosították, a községekben viszont a szükséges létszámnak csak mintegy 70%-a (munkás osztagok esetében csak 50%-a) állt rendelkezésre. A légoltalmi végrehajtó szervezet tagjai egyéni védőeszközökkel kellő mennyiségben el voltak látva, a szakfelszerelés terén azonban már komoly problémák jelentkeztek. A gázvédelmi és tűzoltó eszközöknek a városokban 20–30%-a, a községek-

[46] MOL K 150. BM V. 1943–V–7. 176 849/1941.

[47] MOL K 150. BM V. 1941–V–6. 3577. cs.

[48] HL VKF Eln. 1. 4753/1941., 4931/1941.; Tgy. 2974. *Barczy* V. rész 491. o.

[49] HL VKF Eln. 1. 4548/1941., 4469/1941.

ben közel 50%-a hiányzott. A helyi légoltalmi központok kiépítettsége, felszereltsége, valamint a légoltalmi közvilágítás műszaki állapota a települések 35%-ánál (elsősorban az „A” légoltalmi osztályú városokban) jó színvonalat ért el, a többi helyen viszont csak szükségszerű szinten mozgott. A lakosság riasztásához elegendő számú és teljesítményű, központi vezérlésű szirénával a városoknak 60%-a, a községeknek pedig mindössze 25%-a rendelkezett.[50]

A hatósági légoltalom egyik legnagyobb problémáját a nyilvános óvóhelyek hiánya jelentette. A 65 városból 1941 nyaráig csak 16 településen készültek ilyen védelmi létesítmények: Budapesten 6 (1550 fő), Győrben 7 (1500 fő), Szegeden 5 (585 fő). A fővárosban az első nyilvános óvóhelyek a Városházánál és a Központi vásárcsarnoknál, a Rákóczi, a Batthyány és a Baross téren, valamint a Horthy M. körtéren épültek meg. Összehasonlításként: Bécsben 1941 végéig 43, Grazban 21 közterületi nyilvános óvóhelyet létesítettek (7600, illetve 3200 fő számára). Bár a légi háború nemzetközi tapasztalatai egyértelműen igazolták a nyilvános óvóhelyek szükségességét, a nehéz anyagi helyzetbe kerülő hazai települések többsége egyre halogatta ezeket a költséges beruházásokat.[51]

Hasonló volt a helyzet a magánházak szükségóvóhelyeivel kapcsolatban is. A rendeletek előírták, hogy 20-nál több lakó esetén az épületekben óvóhelyet kell létesíteni. Az óvóhely kiépítésének és felszerelésének költsége a tulajdonost terhelte, az állam azonban ehhez 30-50%-os hozzájárulást adott, rendszerint adókedvezmény formájában. A városok belterületén a kisebb lélekszámú házakat házcsoportokba szervezték, és csak az egyik épületben készült óvóhely, közös költségvállalással. A szükségóvóhelyek létesítésének határidejét először 1940. október 1-jére tűzték ki, de a háztulajdonosok anyagi nehézségekre hivatkozva tömegesen kérték a halasztást a helyi hatóságoktól. Mivel időközben az óvóhelyekre vonatkozó előírások is változtak, a megépítés határidejét 1941. június 30-ra módosították. A szükségóvóhelyek jelentős része azonban még ekkorra sem készült el.[52]

Komoly gondot okozott, hogy a légoltalmi rendszer az újonnan visszaszerzett keleti és észak-erdélyi területeken 1941 nyaráig nem került kiépítésre. A visszacsatolást követően nem állt rendelkezésre elegendő anyagi eszköz az ottani légoltalom gyors felzárkóztatásához. A hatósági légoltalom és a lakossági önvédelem kiépítésére vonatkozó szabályozást csak 1941. június 11-én terjesztették ki teljes egészében a keleti és észak-erdélyi országrészre. A közérdekű légoltalom megszervezésének határidejét december 31-re tűzték ki.[53]

Háború a határok mentén

Ebben a helyzetben érte Magyarországot a Szovjetunió elleni német támadás előkészületeinek híre. A német–szovjet konfliktus éleződésére utaló jelek hatására Werth Henrik gyalogsági tábornok, a Honvéd Vezérkar főnöke május 6-án emlékiratot nyújtott be a kormánynak, melyben szorgalmazta, hogy Magyarország biztonságpolitikai érdekei miatt egyértelműen kötelezze el magát a Németországgal való katonai együttműködés-

[50] HL VKF Eln. 1. 6389/1941.

[51] HL VKF Eln. 1. 4469/1941., 6389/1941.

[52] HL VKF Eln. 1. 6389/1941., 4548/1942.

[53] HL VKF Eln. 1. 6341/1941., 6948/1941.

re.[54] Június 14-én, a háború közeli kirobbanásával kapcsolatos német forrásból származó értesüléseire hivatkozva ismét sürgette a magyar haderő önkéntes felajánlását, és bizonyos katonai előkészületek haladéktalan megtételét, köztük az észak-keleti országrész határvédelmi erői, az I., VI., VII. és VIII. hadtest, az I. gyorshadtest, valamint a légvédelem, a légierő és a Fővezérség-közvetlen alakulatok mozgósítását. A nagyarányú mozgósítást Werth nemcsak preventív védelmi intézkedésnek szánta. Sürgette, hogy Magyarország csatlakozzon a Szovjetunió ellen készülő német támadáshoz, ami várhatóan gyors, villámháborús győzelmet eredményez, és biztosíthatja a már többször is kért korszerű német hadfelszerelés leszállítását. A kormány azonban elutasította a mozgósítási javaslatot.[55]

A következő napokban német részről több olyan közlés is érkezett, hogy hamarosan német–szovjet fegyveres összecsapás várható. A német diplomácia kérte a magyar kormányt, hogy erősítse meg keleti határai védelmét. Ennek nyomán a minisztertanács korlátozott védelmi intézkedéseket rendelt el, hozzájárult a VIII. hadtest mozgósításához, valamint az 1. hegyi és a 8. határvadász dandár hadilétszámra emeléséhez. A VKF utasítására a határvédelmi csapatok megszállták a határ menti erődöket. Felriasztották az 1/I. és a 2/II. V osztályt. A két osztály utasítást kapott, hogy készüljön fel felsőábrányi, illetve hajdúböszörményi kitelepülésre, egyelőre honi légvédelmi feladattal. Miközben folyt a háborús készülődés, a légierő repülőbalesetben egy újabb pilótát és gépet vesztett. Június 17-én 9.55-kor, Püspöktamási közelében Horváth Miklós hadapród őrmester, az 1/II. V osztály pilótája CR–42-es géppel (V 213) lezuhant és életét vesztette.[56]

Június 18-án a német haderő nagy hatóerejű rádióállomásokat telepített Budapest, Ungvár, Szatmárnémeti és Máramarossziget térségébe, a Luftwaffe magyar területek felett átrepülő gépeinek irányítására, illetve a légi megfigyelési adatok továbbítására. A Szovjetunió elleni támadás időszakában az 1941. áprilisi jugoszláviai hadműveletekkel ellentétben a német légierő nem vett igénybe magyar bázisokat, és nem kapcsolódott be az ország légvédelmébe.[57]

Június 19-én a Magyarországon átutazó Franz Halder vezérezredes, az OKH vezérkari főnöke rövid tárgyalást folytatott Werth Henrikkel. Tájékoztatta, hogy egy héten belül fegyveres fellépésre kerülhet sor a Szovjetunió ellen. Közölte, hogy Berlin szerencsésnek tartotta volna, ha magyar részről hathatósabb védelmi intézkedésekre kerül sor, a jelenlegi helyzetben azonban a honvédség már tegyen olyan katonai lépéseket, amelyek szovjet ellenreakciót válthatnának ki.[58] Ennek nyomán a Légierők Parancsnoka, egyelőre a teljes mozgósítás elrendelése nélkül, újabb megelőző intézkedéseket tett, elrendelte az 1/II. és a 2/I. V osztály hadiállományra való feltöltését. Utasítást adtak ki a hadi és futárgépek közös tengely-jelzéssel való ellátására. A gépek szárnyának alsó felületére, a

---

[54] Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1945. (a továbbiakban: DIMK) V. k. Magyarország külpolitikája a nyugati hadjárattól a Szovjetunió megtámadásáig 1940–1941. (Összeáll. *Juhász Gyula*. Sajtó alá rend. *Juhász Gyula–Fejes Judit*.) Budapest, 1982. 778. dok. 1097–1100. o.

[55] Uo. 839. dok. 1176–1180. o., 840. dok. 1180–1182. o.

[56] HL VKF Eln. 1. 5517/1941.; A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944. (Összeáll. és sajtó alá rend., a bev. tanulmányt írták: *Ránki György–Pamlényi Ervin–Tilkovszly Loránt–Juhász Gyula*.) Budapest, 1968. 407. dok. 591. o., 409. dok. 592. o.; *M. Szabó* 1999. 136. o.

[57] *M. Szabó* 1999. 137. o. Vö. *Olasz Lajos*: Jugoszláv légitámadások Magyarország ellen 1941 áprilisában. *Hadtörténelmi Közlemények,* 2004. 1. sz. (168–204. o.) 170., 180–182. o.

[58] DIMK V. k. 849. dok. 1190–1191. o.

szárnyvégektől a felségjelig krómsárga festés került, és hasonló színű, 50 cm széles gyűrűt festettek a törzsközépre is, a pilótafülke, illetve a lövészállás mögé. A hadrendbe egyelőre be nem állított Héja gépekre ez nem vonatkozott. A festési utasítást június 21-én adták ki a csapatoknak.[59]

Június 20-án a kolozsvári 2/3. V századot a keleti határok biztosítása érdekében Bustyaházára (Huszt DK 20 km) telepítették ki. Ugyanezen a napon Nagyberezna közelében kényszerleszállást végzett egy szlovák katonai gép. A földet éréskor a repülő könnyebb rongálódásokat szenvedett. A pilóta állítása szerint szándékosan szökött át Magyarországra. A határok mentén várható fokozott légi tevékenységre tekintettel június 21-én készültségbe lépett az Országos Légvédelmi Központ, és valamennyi működőképes kerületi központ, a figyelő őrsöket hadi létszámra töltötték fel. A Budapest légvédelmét ellátó 1/II. V osztály 2 százada egymást váltva virradattól estig készültségi szolgálatot adott a mátyásföldi reptéren.[60]

Június 22-én hajnalban a német haderő támadást indított a Szovjetunió ellen. A harcokba néhány napon belül bekapcsolódtak a finn, a román és valamivel később a szlovák csapatok. Olaszország is kinyilvánította a hadiállapotot, és augusztusban csapatokat küldött a keleti frontra. A hadműveletekben 190 hadosztály (153 német 37 szövetséges) vett részt, 3576 repülőgép támogatása mellett. A magyar határok térségében a 4. légiflotta tevékenykedett, amely 36 B, 21 V, 4 TF századdal, 773 géppel (ebből 609 bevethető) rendelkezett. A Magyarországtól északra eső területek az V. repülő hadtest (24 B, 9 V, 1 TF század), a délre esők a IV. repülő hadtest (12 B, 9 V, 1 TF század) és a romániai német légierő (3 V század) működési körzetébe tartoztak. A légiflotta mögöttes területeit 3 honi vadászrepülő csoport (Erg. JGr. 3, 27, 77.) védelmezte. A német szárazföldi csapatok alárendeltségében további 4 TF és 19 KF század tartozott, mintegy 260 géppel.[61]

A magyar határ vonalában a szovjet erőket a Kijevi Különleges Katonai Körzet fogta össze. A 10 alárendelt repülő hadosztály (32 repülő ezred) 1910 géppel (1672 bevethető) rendelkezett. A Kijevi Különleges Katonai Körzet (később Délnyugati Front) közvetlen irányítása alatt egynemű repülő hadosztályok álltak (3 B, 2 V repülő hadosztály), az alárendelt hadseregek pedig egy-egy vegyes repülő hadosztállyal rendelkeztek. Ezt az erőt növelték a főparancsnokság közvetlen alárendeltségébe tartozó távolbombázó repülő egységek. Ezek közül a 18. önálló távolbombázó hadosztályt június elején alárendelték a Kijevi Különleges Katonai Körzetnek, a 4. bombázó hadtest 22. távolbombázó hadosztálya pedig Zaporozsje térségébe került. A magyar határral szemben a szovjet 12. és (az északi szakaszon) a 26. hadsereg vonult fel. A térségben, Sztrij és Sztanyiszlav központtal 2 repülő hadosztály állomásozott, a 63. és 64. repülő hadosztály, 2 bombázó és 4 vadászrepülő ezreddel (360 gép). A hadsereg légierő támogatására a második lépcsőben rendelkezésre álltak a Kijevi Különleges Katonai Körzet légi alakulatai, és szükség esetén a Főhadiszállás bevethette a térségbe telepített távolbombázó erőket is.[62]

---

[59] HL VKF Eln. 1. 5560/1941., 5641/1841.

[60] HL HM Eln. B. 61 969/1941.; VKF Eln. 1. 5560/1941., 5641/1941.; *Tomor László*: Harcok az orosz égen. Budapest, 1942. 11. o.; *Kovács Ferenc*: A Magyar Királyi Honvéd Légierő Heinkel He–46-os gépeinek története. *Aero História,* 1993. december (29–54. o.) 38. o.

[61] Bundesarchiv – Militärarchiv, Freiburg (a továbbiakban: BA – MA) RL 8/31. Lageberichte 22. 6. – 1. 9. 1941.; *Ulf Balke*: Der Luftkrieg in Europa. Teil I. Koblenz, 1989. 418–419. o.

[62] Centralnij Arhiv Minyisztyersztvo Obaroni, Moszkva – Podolszk (a továbbiakban: CAMO) F. 35, op. 29 448, d. 301, l. 3.; d. 1, l. 295.

A támadás első napján a német bombázóerők 66 repülőtérre mértek csapást. A nap folyamán német adatok szerint 1811 szovjet gép semmisült meg (1489 a földön, 322 a levegőben), a szovjet adatok szerint viszont csak 1200 (800 a földön, 400 a levegőben), ebből a Kijevi Különleges Katonai Körzet 277 gépet vesztett.[63]

Június 22-én 4.01-kor riadóztatták a VIII. hadtest, az 1. hegyi, és a 8. határvadász dandár egységeit. A csapatok elfoglalták védelmi állásaikat. A határt lezárták, a Szovjetunió felé való közlekedést megszakították. Az előző napon német részről arra figyelmeztették a magyar katonai szerveket, hogy a Szovjetunió elleni támadás megindulását követően a Németországgal szövetséges szomszédos államoknak, köztük Magyarországnak is szovjet légi, esetleg földi ellencsapásokra kell számítaniuk.[64] A magyar katonai felderítés a határ mentén szovjet részről egyelőre csak védelmi intézkedéseket tapasztalt, de nem zárta ki, hogy a német offenzíva megindulása nyomán a szovjet légierő román, szlovák és magyar közlekedési létesítményeket bombázzon. A háború első napjaiban a szovjet távolbombázó erők Krakkó és Katovice térségét, szlovák és román területeket támadtak. Román célpontok ellen (Bukarest, Ploiesti) június 22–26. között 50 bevetést hajtottak végre.[65]

Magyarországot egyelőre nem érte szovjet légitámadás. A légierő és a légvédelem vezető szerveit 5.30-kor felriasztották, 8.10-kor az ország egész területére teljes katonai légvédelmi készültséget rendeltek el. A délelőtt folyamán a légvédelmi figyelő, jelentő és riasztó szolgálat őrsei megkezdték a kitelepülést a figyelőpontjaikra.[66]

Június 22-én a 2/3. század gépei Bustyaházán láttak el honi légvédelmi feladatot. A kolozsvári 2/4. V századot Miskolcra telepítették. A 2/I. V osztály 2 százada békerepülőterén, Nyíregyházán maradt, ott adott készültséget 6–18 óráig. Az 1/I. V osztály beérkezett Felsőábrányba, honi légvédelmi feladattal, Diósgyőr védelmére. A tervek szerint az 1/1. V századot előre vonták volna Ungvárra. Ezt azonban a magyar–szovjet határon fennálló nyugalom nem indokolta. Az elavult és elhasználódott CR–32-es gépekkel felszerelt osztály működőképességét viszont erősen rontotta volna, ha a két századot külön helyezik el. A gépek rossz állapota miatt Felsőábrányban a századok naponként felváltva adtak szolgálatot, hogy közben a másik alegység gépeit javítani lehessen. Mivel a repülő alakulatok sem voltak hadi létszámra feltöltve, a tartalékos tiszteket SAS behívóval rendelték be, mert ez lényegesen gyorsabb volt, mint a mozgósítási eljárás. A mozgósított legénység egy része csak 4–5 nap múlva, július 27-re érkezett be az egységéhez.[67]

Megalakultak a honi légvédelmi tüzér osztályparancsnokságok, és megkezdődött beosztott csapataik kihelyezése. Készültségbe helyezték a Fővezérség-közvetlen légvédelmi alakulatokat és a VIII. hadtest területén lévő légvédelmi egységeket. Az egyelőre nem mozgósított seregtestek légvédelmi alakulatait szintén felriasztották, és ideiglenesen (egyelőre békeállománnyal) az I. légvédelmi hadtest alá rendelték őket. A VKF intézkedett, hogy a helyőrségek légvédelmi erőinek egyharmadát haladéktalanul állítsák be honi

---

[63] BA – MA RL 2. II/246–248.; CAMO F 35, op. 30 802, d. 32, l. 4.; *Tyihomirovics, I. V.*: V nyebe vojni. Moszkva, 1986. 14. o.

[64] DIMK V. k. 858. dok. 1202–1203. o.

[65] HL 2. hds. 791/1941.; CAMO F 35. op. 11 285, d. 16, l. 63–66.; F 48, op. 1554, d. 19, l. 136.

[66] *Pataky Iván–Rozsos László–Sárhidai Gyula*: Légi háború Magyarország felett. I. k. Budapest, 1992. 59. o.

[67] *M. Szabó* 1999. 139. o.; *Fekete István*: „Dongók” szárnyalása. *Magyar Szárnyak,* 2002. 30. sz. (151–160. o.) 156. o.

feladatokra. A határ menti körzetek védelme érdekében a VIII. hadtest parancsnoka az alárendelt VIII. légvédelmi tüzérosztály ütegeit Csapra és Bátyura rendelte ki (egyelőre békeállománnyal), amíg a mozgósított honi légvédelmi egységek be nem érkeznek.[68]

A polgári légoltalom számára, mivel az ország a fegyveres konfliktusban nem vett részt, könnyített (III. fokozat) készültségi szolgálatot rendeltek el. Ezt a veszélyeztetett északkeleti országrész légoltalmi közületei, saját hatáskörben magasabb fokozatra, egyszerű készültségre (II. fokozat) emelhették. Ezzel egyidőben országosan bevezették a csökkentett világítást, és utasítást adtak az elsötétítésre való felkészülésre, hogy azt indokolt esetben 2 órán belül végre lehessen hajtani. Intézkedtek a rádióügyeleti szolgálat felállítására. Aktivizálták a törzseket és a megelőző szolgálat egységeit, intézkedtek a teljes légoltalmi végrehajtó szervezet esetleges későbbi mozgósításának előkészítésére. Megkezdték a légoltalmi eszközök és az óvóhelyek állapotának ellenőrzését, hogy szigorúbb készültségi fokozat elrendelése esetén azokat 24 órán belül használatba lehessen venni. A HM külön utasította a városokat és községeket a gyújtólap okozta terménytüzek elleni védekezés megszervezésére, valamint ejtőernyős-figyelő és elhárító szolgálat felállítására. A HM 35. osztálya javaslatot tett a Vezérkar főnökének, hogy vezessék be az elsötétítést, legalább a keleti országrészekben, függetlenül attól, hogy más tekintetben nem rendelik el a szigorú légoltalmi készültséget a polgári hatóságok számára.[69]

Az ország északkeleti területei felett a légtérfigyelés szórványos légi tevékenységet észlelt. Az Ung völgye és az Uzsoki-hágó felett rendszeres, Verhovina térségében esetenkénti német átrepülések folytak. Dél körül egy azonosítatlan gép repült be északkeleti irányból Iszka fölé, majd eltávozott. Valamivel később Iszkától északkeletre 2 német gépet 4 szovjet vadász üldözött. Amikor a németek a magyar légtérbe menekültek, a szovjetek felhagytak az üldözéssel és visszafordultak. 13 óra körül egy szovjet felderítő közelítette meg Pereszlő körzetét, de végig a saját légtérben maradt, nem repülte át a magyar határt. A Tarac völgyének északi része felett 17 óra körül egy sajátnak felismert (német) kétmotoros bombázógép keringett, valószínűleg tájékozódni próbált. A délvidéki légvédelmi szervek jelentése szerint 18 órát követően egy északkeletről déli irányba átrepülő ismeretlen hovatartozású repülőgép Nemesmilitics térségében, 4–5 helyen gyújtóanyagot dobott a szántóföldekre. Mivel azonban a vetés még zöld volt nem történt nagyobb kár, csak néhány négyzetméternyi kisebb folt égett ki. A nap folyamán szovjet légitámadásra vagy ellenséges földi tevékenységre nem került sor, a magyar–szovjet határon nyugalom volt.[70]

Június 22-én este a VKF tájékoztatta a légvédelmi alakulatokat, hogy a szövetséges német, román légierő hadi és futárgépei a felségjelzés mellett a könnyebb azonosítás érdekében a szárnyvégeken és a törzsközépen egységes krómsárga tengely-jelzést viselnek. Tüzet nyitni csak minden kétséget kizáróan felismert szovjet és angol repülőgépekre lehet.[71]

---

[68] HL 10. gy. dd. 96/M/1941.

[69] HL VKF Eln. 1. 5552/1941., 5567/1941., 5603/1941.; *M. Szabó* 1999. 134. o.

[70] HL VKF. Eln. 1. 5552/1941., Napi helyzetjelentés (a továbbiakban: Nhj.) 1941. június 28.; *Vermes László*: Sólymok szárnyán. Budapest, 1998. 34., 39–40. o.

[71] HL IV. Hdt. 2310/M/1941.

Légvédelmi figyelő, jelentő és riasztó szolgálat (1941. június 22.)[72]

Lékerköz	*Állomáshely*	*Területileg illetékes hdt.*	*Működő őrsök száma*	*Üzemmód*
1.	Budapest	I.	45	automata
2.	Komárom	II.	31	manuális
3.	Veszprém	III.	49	automata
4.	Kaposvár	IV.	41	manuális
5.	Kiskunfélegyháza	V.	30	automata
6.	Szolnok	VI.	43	automata
7.	Miskolc	VII.	44	automata
8.	Nyíregyháza	VIII.	37	automata
9.	Munkács	VIII.	20	manuális
10.	Máramarossziget	IX.	6	manuális
11.	Zilah	IX.	-	-
12.	Szászrégen	IX.	-	-
13.	Csíkszereda	IX.	-	-
14.	Zombor	V.	-	-

A magyar kormány, mivel hivatalos német felkérést, felszólítást nem kapott – a magyar katonai vezetés sürgetése és a német katonai szervek sugalmazása ellenére – egyelőre nem csatlakozott a Szovjetunió elleni háborúhoz. A tengelyhatalmakkal való szolidaritás kifejezéseként, június 23-án megszakította a diplomáciai viszonyt Moszkvával, de a hadiállapotot nem deklarálta. A védelmi intézkedések azonban folytatódtak.

A nap folyamán a honi légvédelmi alakulatok beérkeztek Csapra (104/1. légvédelmi ágyús üteg és a 104. fényszóró szakasz) és Bátyura (267. honi légvédelmi gépágyús szakasz). Ezzel az ideiglenesen kirendelt VIII. légvédelmi tüzérosztály felszabadult, és az eredeti mozgósítási tervnek megfelelően Beregszászra vonult, ahonnan a várost addig biztosító 1. lovasdandár légvédelmi gépágyús ütegét Szolyvára helyezték át. Estére a térségben a katonai szempontból fontosabb pontok már mind rendelkeztek valamilyen légvédelemi tüzérséggel.[73] Ezen a napon csak egy román légi határsértés okozott izgalmat az észak-erdélyi légvédelmi szerveknél. Segesvár felől 11.30-kor 2 román gép repült be és 30 percig keringett Székelykeresztúr térségében. Az egyik repülő, egy Potez 80 kiképzőgép 12 órakor kényszerleszállást kísérelt meg magyar területen, de a földet éréskor átvágódott, a pilóta könnyebb sérüléseket szenvedett.[74]

[72] HL HM Eln. 11. 61 530/1941.; VKF Eln. 1. 6948/1941.

[73] HL VKF Eln. 1. 5567/1941.

[74] HL VKF Eln. 1. 5580/1941., 5645/1941.

A német–szovjet háború kirobbanása sürgetővé tette az ejtőernyős-elhárítás megszervezését. Június 23-án a VKF és a HM illetékes közegeinek megállapodása nyomán olyan intézkedés született, hogy az elhárítás megszervezését és irányítását, az I. légvédelmi hadtest javaslatainak felhasználásával, a HM 35. osztálya látja el. A 35. osztály tervezte meg a szükséges lépéseket, és felszólította a többi érintett osztályt a rájuk eső feladatok soron kívüli intézésére. Az ejtőernyős-elhárításra kijelölt katonai egységek konkrét alkalmazása a VKF hatáskörébe tartozott. A hadtestparancsnokok még ezen a napon utasítást kaptak, hogy haladéktalanul tegyenek lépéseket az ejtőernyős-figyelés és elhárítás megszervezésére.[75]

A HM felszólította az országmozgósítási kormánybiztosokat (főispánokat) is, hogy a különböző közigazgatási szerveket, polgári karhatalmat, a légoltalmi szolgálatot szintén készítsék fel erre a feladatra. A területileg illetékes hadtestparancsnokságok azonnal megkezdték az elhárító tevékenységbe bevont polgári szolgálatosok kiképzését, és korlátozott számban kézifegyvert is biztosítottak a számukra. Az ejtőernyős-elhárító szolgálat részben az országos légvédelmi figyelő, jelentő és riasztó hálózat őrseire épült, ezt egészítették ki az egyes településeken felállított helyi légoltalmi figyelők. A földművelésügyi miniszter hozzájárulásával az ejtőernyős-elhárító tevékenységbe bekapcsolták az útkaparókat, az erdő-, mező- és hegyőröket, a csőszöket, a gát-, csatorna- és zsilipőröket is. A településektől távolabb eső határrészekben leventékből szerveztek járőrszolgálatot. Az ejtőernyős leszállásról szóló jelentések kiértékelése, és az elhárító fegyveres erők szükség szerinti bevetése a járási és városi katonai parancsnokok hatáskörébe tartozott.[76]

Június 24-én folytatódtak az ország feletti szórványos átrepülések. Német gépek a szovjet célpontok támadása után, nyugat felé kitérve, gyakran igénybe vették a magyar légteret. A VKF az előző napi román határsértésre reagálva tájékoztatta a területileg illetékes honvédségi és csendőrségi szerveket, hogy a Szovjetunió elleni háború ideje alatt a kényszerleszállást végző román gépeknek megfelelő segítséget kell nyújtani. Az ehhez szükséges technikai feltételeket a legközelebbi reptérparancsnokság biztosítja. Ha üzemanyag feltöltés után a gép tovább tud repülni, akkor engedni kell, ha nem, akkor a személyzet számára lehetővé kell tenni a hazatérést. Az esetről természetesen azonnal jelentést kell tenni a katonai elhárításnak (2/D vkf. osztálynak).[77]

Tovább erősítették a keleti országrész légvédelmét. A 101/4. gépágyús üteget Nyíregyházára, a 102/4. gépágyús üteget Szerencsre, a 104/1. ágyús üteget Csapra, a 103/2. ágyús üteget Hajdúszoboszlóra rendelték ki. A 23. és 24. önálló légvédelmi gépágyús üteg Kolozsvár térségében honi szolgálatba lépett. Reggel 9 órakor nagy magasságban azonosítatlan gépek repültek át Kecskemét felett, Budapest irányában. Az I. légvédelmi hadtest ügyeletese kezdeményezte a VKF-nél a Mátyásföldön állomásozó 1/II. V osztály gépeinek bevetését. Válaszul azonban közölték vele, hogy a légvédelmi vadászerők csak a Vezérkar főnöke külön engedélyével, illetve parancsára alkalmazhatók, nehogy fel nem ismert szövetséges gépeket támadjanak meg.[78]

---

[75] HL HM Eln. I. 42 107/1941.; VKF Eln. 1. 5522/1941.

[76] HL VKF Eln. 1. 1289/M/1941.; IV. Hdt. 2463/M/1941.; 10. gy. dd. 249/M/1941.

[77] HL HM Eln. 20. 99 801/1941.

[78] HL VKF Eln. 1. 5613/1941.; Tgy. *VeszténYi* V. rész 251. o.

Nagymihály felett 10.09-kor azonosítatlan gépek repültek át nyugatról kelet felé. A figyelőszolgálat 11.35-kor 3 kétmotoros bombázót észlelt, melyek 2500 m magasságban kelet felől északnyugati irányba repültek. Hovatartozásukat nem sikerült megállapítani, de valószínűleg a német KG 51 bombázó ezredhez tartoztak. Később, 13.45-kor, Bruszturától délkeletre kényszerleszállást végzett a 6/KG 51 egyik Ju–88 A4 gépe (9K+DP). A földet éréskor a bombázó egyik szárnya összetört. A személyzet 3 tagja megsérült. A gépet a csendőrség őrizte, amíg 26-án egy német műszaki osztag el nem szállította.[79]

A főváros lakossága körében 14.10-kor egy légvédelmi lövedék robbanása okozott riadalmat. A 107. önálló légvédelmi gépágyús üteg 1. félszakasza, mely a Kerepesi temető mellett volt állásban, tűzharc gyakorlat során, ürítéskor véletlen lövést adott le az Erzsébet-híd irányába. A gránát 900 méteren robbant, de kárt vagy sérülést nem okozott.[80]

Június 25-én megélénkült a légi tevékenység. Szlovákia hadba lépésével a szlovák és az ottani bázisokra települt német kötelékek számos alkalommal átrepülték a magyar légteret, anélkül, hogy erről a magyar szerveket előzetesen tájékoztatták volna. Az Úz völgye felett 9.45-kor egy ismeretlen 3 motoros gép repült át 3000 m magasságban a határvonal magyar oldalán. Feltehetően német vagy román gépről volt szó.[81]

Szovjet részről több felderítő repülésre is sor került, melyek során a gépek 800–1000 m magasságban a határ szovjet oldalán maradva végeztek megfigyeléseket. A 2. határvadász zászlóalj körzetében a Komár-hegy térségében 9 óra körül jelent meg egy szovjet felderítő, amely a saját légtérben maradva végigrepült a határ mentén. Mivel Magyarország irányában jelentősebb szovjet légi aktivitást nem lehetett tapasztalni, a VIII. hadtest parancsnoka tájékoztatta a Vezérkart, hogy a Csaptól Máramarosszigetig egy esetleges ejtőernyős támadás elhárítására kihelyezett út- és vasútbiztosító csapatokat 26-án visszarendeli, a légvédelmi alakulatokat azonban egyelőre a pozíciójukban hagyja.[82]

Június 26-án kora hajnaltól folytatódtak a német és szlovák átrepülések. Bodzásújlak, Sátoraljaújhely, Encs, Bánréve térségében, nagy magasságban számos azonosítatlan (valószínűleg német) gép repült át. Mivel a megnövekedett légi tevékenység a magyar figyelő szolgálat számára gyakran már követhetetlenné vált, az I. légvédelmi hadtest kérte a VKF közbenjárását, hogy a szlovák gépek lehetőleg ne lépjék át a Rozsnyó–Kassa vonalat, illetve a nagyobb német vagy szlovák kötelékek áthaladásáról a félreértések, a téves riasztás vagy az esetleges „baráti tűz” elkerülése érdekében idejében tájékoztassák a magyar légvédelmi szerveket. Délelőtt 9 órakor Mátyásföldre érkezett Friedrich Hirschauer légvédelmi tüzérségi tábornok, a bécsi XVII. légi körzet parancsnoka, hogy a légi és légvédelmi együttműködést egyeztesse. Két órás megbeszélést folytatott Rákosi altábornaggyal, melyen részt vett Justy Emil tábornok, Komposcht Nándor tábornok, Vörös Géza vk. ezredes és Chemez Károly vk. százados, a VKF légügyi előadója is.[83]

Ezen a napon már Magyarország irányában is megélénkült a szovjet légi tevékenység. Kora reggel Kisszolyva térségében 3 német gépet 3 szovjet vadász üldözött, de amikor a

---

[79] HL VKF Eln. 1. 5567/1941.

[80] HL HM Eln. 20. 99 801/1941.; VKF Eln. 1. 5606/1941.

[81] HL VKF Eln. 1. 5595/1941.

[82] HL VKF Eln. Nhj. 1941. június 25. (VIII. hdt.)

[83] HL VKF Eln. 1. 5595/1941., 5597/1941.; *Pataky–Rozsos–Sárhidai* 1992. 60. o.

németek a magyar légtérbe léptek, a szovjet gépek visszafordultak. Később azonban három szovjet berepülés is történt az Uzsoki-hágónál, négy a Beszkidek térségében, és négy a Tatár-hágó körzetében. Először 6.30-kor jelent meg 3 ismeretlen gép Körösmező felett, északkelet felől, Jablonica irányából 5000 méteren, melyek rövid tájékozódás után kelet felé, a Tatár-hágón át eltávoztak. Hét órakor Kisszolyvánál repült be észak felől egy szovjet felderítőgép, mintegy 5 km-es mélységben, majd Felsőhidegpatak érintésével elhagyta a légteret. A légi figyelés 7.10 körül 6 egymotoros szovjet gépet észlelt, melyek a Beszkid-hágó térségében átrepülték a magyar határt. A gépek Kisszolyva és Volóc felett elhaladva északnyugatnak fordultak. Három gép az Alsóverecke–Latorcafő útvonalon kirepült a határon, kettő pedig 5–10 km mélységben magyar terület felett további 60 km-t tett meg a határvonal mentén, és az Uzsoki-hágónál hagyta el a magyar légteret. A hatodik gép Kisszolyva felett megfordult és Jávorniknál visszatért saját terület fölé. Előtte azonban egy sorozatot adott le egy határ menti (egyébként üresen álló) fedezékre. A magyar határvadászok gyalogsági fegyverekkel viszonozták a tüzet.[84]

Valamivel 10 óra után 3 kétmotoros idegen gép jelent meg Ungvár felett. A VIII. KF század légvédelmi gépágyús félszakasza tüzet nyitott rájuk, mire azok északkeleti irányban eltávoztak. A Beszkid-hágó felett 12.25-kor újabb 3 szovjet gép repült be észak felől, melyek mintegy 15 km megtétele után, Alsóhidegpatak és Lengyelszállás érintésével északkeleti irányban elhagyták a magyar légteret. Ugyanebben az időpontban egy szovjet gép repült át a Tatár-hágó térségébe északkeleti irányból. Tiszaborkút felett a gép keletnek fordult, és mintegy 40 km megtétele után távozott a magyar légtérből. Valamivel később keleti irányból 2 ismeretlen gép repült be. Miután Bilinnél elérték a rahói vasútvonalat, a sínek mentén északnak tartva, Tiszaborkút és Körösmező érintésével, 50 km megtétele után eltávoztak a légtérből. A Beszkidek térségében egy kétmotoros felderítőgép repült be északi felől. A gép délkeleti irányban folyatta útját, végig a határ mentén. Körösmezőnél a vasútvonalat követve délnek fordult, majd Rahót elérve, keletnek tartva, Tiszabogdányon át elhagyta az ország területét. A felderítő mintegy 130 km-t tett meg a magyar légtérben.[85]

Ezek a berepülések a határ térsége és a határon átvezető út- és vasútvonalak felderítését szolgálták, annak megállapítására, hogy magyar részről folynak-e nagyobb csapatmozgások, történtek-e támadási előkészületek. A nap folyamán feladatot kapott az ejtőernyős-elhárító szolgálat is, Szokolyától északra 3 km-re 3 ejtőernyőst láttak leereszkedni, ezek elfogására tettek intézkedést a helyi hatóságok. Mivel a megváltozott helyzetben újabb légi határsértésekkel kellett számolni, a VIII. hadtest parancsnoka az 1. lovasdandár légvédelmi gépágyús ütegét délután Volócra helyezte ki, a többi légvédelmi egység korábban elrendelt visszavonását pedig leállította.[86]

Az első komolyabb fegyveres incidensre 12.40 körül került sor. A Körösmezőről Budapestre tartó 1701. számú vonatot, Tiszaborkút és Rahó között 3 egymotoros szovjet repülőgép támadta meg. A szerelvényt 9 találat érte, az utasok közül 2 fő (más források szerint 3 fő) meghalt, 3 fő súlyos, 6 fő pedig könnyebb sebesülést szenvedett. A vonat

[84] VKF Eln. 1. 5613/1941.; VKF Eln. Nhj. 1941. június 26.

[85] VKF Eln. 1. 5567/1941., 5590/1941.; VKF Eln. Nhj. 1941. június 26.

[86] HL VKF Eln. 1. 5613/1941.; VKF Eln. Nhj. 1941. június 26. (VIII. hdt.)

13.15-kor futott be Rahóra. A könnyebb sérülteket itt látták el, a súlyosabb 3 főt pedig a máramarosszigeti kórházba szállították. A támadás során a mozdonyvezető is comblövést kapott, de az elsősegély után tovább tudta vinni a vonatot. A mozdonyt és a találatot kapott fékrendszert fél órán át javították, majd a szerelvény folytatta az útját. A támadást jól felismerhetően szovjet gépek hajtották végre.[87]

Alig fél órával később, 13.07-kor 3 azonosítatlan hovatartozású repülőgép Kassát bombázta. A légitámadás során a légvédelmi figyelőhálózat teljes csődöt mondott. Az őrsök kis száma, a személyzet gyakorlatlansága, a felszerelés hiányosságai mind szerepet játszottak abban, hogy bár a támadó gépek feltehetően hosszabb utat tettek meg a magyar légtérben, az Országos Légvédelmi Lözpont vagy a miskolci kerületi központ nem kapott róluk olyan értékelhető adatokat, amely alapján a várost idejében riaszthatták volna. A kassai hatósági légoltalom 2 figyelő őrse, a várostól keletre fekvő Heringesen (333. magassági pont) és a Dóm tornyában észlelte a délkeleti irányból közeledő repülőket, de a személyzet sem a gépek típusát, sem hovatartozását nem tudta megállapítani. Felismerhető felségjeleket nem láttak a gépeken, láttak viszont valamilyen sárga jelzést (vagy foltot) rajtuk, ami alapján „sajátként" azonosították a gépeket. A légvédelmi figyelőket alig néhány nappal korábban tájékoztatták, hogy a magyar hadi és futárgépekre is felkerül az egységes sárga tengely-jelzés. A Heringesen lévő 2. számú figyelőőrs így is jelenteni akarta a légoltalmi központnak a közeledő köteléket, híradóvonala azonban az előző napi beázás miatt nem működött. A riasztás így elkésett, a szirénák már csak az első bombák robbanása után 13.08-kor szólaltak meg.[88]

A három gép dél-délkelet felől érkezett, ék alakzatban, és a városközpontot támadta. A bombázás után a várost átrepülve ismét délkeleti irányba fordultak. Távolodás közben a várostól 8 km-re, Enyicke felett, egy újabb bombát dobtak le, amely a kassai támadáskor valószínűleg bennragadt az egyik gépben. A bomba a templom mellett csapódott be, de nem robbant fel. A légitámadás során Kassára 29 bombát dobtak (egy nem robbant fel). Komolyabb károkat szenvedett a Főposta épülete, 3 laktanya és 24 lakóház. A kései riasztás miatt nagyok voltak a személyi veszteségek: 32 halott (17 civil, 8 katona, 7 postás), 60 súlyos és 220 könnyebb sebesült (140 civil, 140 katona és postás). A postapalotát 5 találat érte, egy bomba telibe találta a távbeszélőközpontot. Megrongálódott a hadtestparancsnokság épülete, a Bethlen Gábor laktanyában (VIII. légvédelmi tüzérosztály) a becsapódó két bomba csak kisebb károkat okozott. A Görgey Artúr laktanyát (23. tábori tüzérosztály) több találat is érte, komolyabb károkat szenvedett a parancsnoki épület és az istálló, 5 katona életét vesztette, többen megsebesültek.[89]

A városban elhelyezett légvédelmi tüzérség nem tudta megakadályozni a bombázást, pedig a támadók mindössze 800–1200 m-es magasságban repültek, ami hatásos légelhárító tüzet tett volna lehetővé. Az első lövések után a 217. légvédelmi ágyús üteg 3 lövegének fékhúzó toldata leszakadt, ezzel az ágyúk üzemképtelenné váltak. Az 5/8.M ágyúknál már korábban is ismert típushibának számított, a fékhúzó toldat bekötésének gyengesége. A 217. légvédelmi ágyús üteg lövegei olyan rossz műszaki állapotban vol-

---

[87] *Légoltalmi Közlemények,* 1941. szeptember 1. 278–279. o.

[88] *Pataky–Rozsos–Sárhidai* 1992. 60. o.

[89] HL VKF Eln. 1. 5560/1941.; *Pataky–Rozsos–Sárhidai* 1992. 67–68. o.

tak, hogy kora tavasszal be kellett szállítani azokat javításra a tüzérszertárba. A negyedik löveg júniusban is Budapesten volt, javításon. A városban állomásozó 262. légvédelmi gépágyús szakasz lövegei szintén megkésve nyitottak tüzet, 17 lövést adtak le, de nem értek el találatot. A 263. légvédelmi gépágyús szakasz éppen állást változtatott, lövegei nem voltak bevethetők. A város közelében települt dandár ütegek gépágyúi pedig előnytelen pozíciójuk miatt nem tudtak bekapcsolódni a város védelmébe. A támadást követően a város légvédelmének biztosítására Szombathelyről Kassára irányították a III/1. légvédelmi ágyús üteget.[90]

A támadás váratlansága és a riasztás megkésettsége ellenére a városi légoltalom azonnal reagált az eseményekre, és nagy erőkkel, jó szervezettséggel kezdte meg a mentést és a kárhelyreállítást. Bár országosan csak könnyített légoltalmi készültség volt érvényben, Kassa légoltalmi parancsnoka, saját hatáskörében magasabb készültségi fokozatot rendelt el. A műszaki és munkás osztagok kivételével mozgósította a légoltalmi szolgálat teljes alaplétszámát, hogy az egyes szakfeladatok ellátását és az alegységek közötti együttműködést gyakorolják. A bombázás 13.07-kor kezdődött. Egy perccel később a légoltalmi központ elrendelte a légiriadót, egyben értesítette a támadásról a VIII. hadtestet és a légvédelmi tüzérparancsnokságot. A telefonközpont súlyosan megrongálódott ugyan, de a postai hálózattól függetlenül kiépített önálló légoltalmi hírrendszer működőképes maradt, így az első kárjelentések pillanatok alatt eljutottak a légoltalmi központba, és az illetékesek azonnal intézkedni tudtak. A légoltalmi szolgálat tevékenységét a központból László Árpád tűzoltó-főparancsnok (légoltalmi előadó) irányította, a város légoltalmi parancsnoka, Porubszky Gyula rendőrfőtanácsos pedig a helyszínen vezette a mentést.[91]

Két perccel a bombázás után a II. légoltalmi alkörzet egységei már a kárhelyeken dolgoztak. Mivel a támadás csak ezt a városrészt érintette, a szomszédos I. és III. alkörzet mentő és kárhelyreállító állományának 50%-át is segítségképpen odavezényelték. Utasították a városi mentőszolgálatot és az egészségházat, hogy azonnal vonuljanak ki, és kezdjék meg a sérültek elszállítását, akiket addig a légoltalmi egészségügyi szolgálat részesített elsősegélyben. A közművek központi helyreállító szolgálatát 13.12-kor vízcső-, 13.15-kor gázcsőtöréshez riasztották, egyben a kigyulladt gázvezeték oltására kirendelték a városi tűzoltóságot. A légoltalmi központ 13.13-kor kapott jelentést egy fel nem robbant bombáról. A légoltalmi előadó haladéktalanul intézkedett a bomba felkutatására, és az érintett terület 60–80 m-es körzetben történő lezárására, egyúttal tűzszerészek kirendelését kérte a katonai parancsnokságtól. A légoltalom helyi vezetése tehát a támadást követő 15 percen belül a legfontosabb intézkedéseket megtette. Egy óra múlva már eloltották a keletkezett tüzeket, a súlyosabb sérültek pedig mind kórházi elhelyezést kaptak. Estére megszervezték a kibombázottak ellátását és ideiglenes elhelyezését is.[92]

A kassai támadás hírére a Felsőábrányban állomásozó 1/I. V osztály két raja kétirányú zárórepülésre kapott parancsot. Elsőként, 13.45-kor a Bánhidi Antal tart. hadnagy vezette raj indult (1/2. V század) a Nyíregyháza–Csap–Kassa útvonalon, majd 5 perc múlva felszállt Kiss Zoltán főhadnagy vezetésével az 1/1. V század 3 CR–32-ese, Rima-

[90] HL HM Eln. 3/a. 7721/1941.; HL VKF. Eln. Nhj. 1941. június 28. (VIII. hdt.).; *Barczy–Sárhidai* 2008. 65. o.; *Varga* 1996. 157. o.

[91] *Légoltalmi Közlemények,* 1941. 13. sz. július 1. 201. o.

[92] *Pataky–Rozsos–Sárhidai* 1992. 251–257. o.

szombat–Rozsnyó–Kassa irányába. Turmezei Ödön zászlós gépe a startnál motorprobléma miatt lemaradt, és csak némi késéssel indult Kiss főhadnagy és Szentgyörgyi Dezső őrmester után. A Kassa fölé kis időkülönbséggel páronként és egyesével beérkező gépek nagy riadalmat okoztak az alig egy órája bombázott városban. Kiss Zoltán gépére a légvédelem 17 lövést adott le. A jelentésekbe azonban az eset úgy került bele, mintha újabb szovjet támadási kísérlet történt volna.[93]

A bustyaházi 2/3. V századnál 14 órakor idegen motorhang miatt riadóztatták a készültségi rajt. Nyemecz Pál zászlós gépének motorja nem indult, egyik kísérője, Raposa Zoltán őrmester bevárta a földön a rajparancsnokot, így csak Balogh János szakaszvezető szállt fel a V 244 számú CR–42-es géppel. Balogh 2 (más források szerint 3) fel nem ismert hovatartozású és típusú (He–111-es típusra emlékeztető) kétmotoros bombázógépet észlelt a Tisza felett délkeleti irányban haladni. Amikor megpróbált felzárkózni melléjük az egyik 800 méterről lövéseket adott le rá, majd nagyobb sebességüket kihasználva a gépek eltűntek a felhők között.[94]

A Kassa elleni légitámadás nyomán a HM azonnal elrendelte az ország egész területén a szigorú légoltalmi készültséget, a hatósági légoltalmi szolgálat teljes alaplétszámának mozgósítását és az elsötétítést. A hatósági szolgálat tagjai az előzetes beosztásnak megfelelően külön behívójegy kiküldése nélkül kétnaponként, 12 órás váltásban (6.00–18.00 és 18.00–06.00) szolgálatba álltak. Működésbe lépett a ház- és házcsoport riasztóügyeleti szolgálat. Az elsötétítés kezdetét 21 órára tűzték ki.[95]

A bombázás után számos bizonytalan, egymásnak ellentmondó jelentés érkezett a HM és a VKF közegeihez. Egész nap nagy volt a kapkodás, számos téves riasztásra, egymást keresztező intézkedésre került sor. Kassán, a bombázást követően további 3 alkalommal rendeltek el téves légiriadót, először éppen a város védelmére kirendelt, és egyébként jól ismert Fiat CR–32-es vadászok érkezése miatt. A nap zűrzavarában a nyíregyházi reptéren halálos baleset történt, Almási János szakaszvezető gépével lezuhant és életét vesztette.[96]

A délután folyamán sorra riadóztatták a kelet-magyarországi városokat, ami a legtöbb esetben vaklármának bizonyult. A jelentések gyorsan követték egymást. Az Országos Légvédelmi Központ 14.21-kor közölte, hogy sárga jelzést viselő orosz gépek közelednek Miskolc felé, 14.40-kor a figyelmeztetést megismételték, és a várost riasztották. Ungváron 15.07-kor légiriadót rendeltek el, de gépek nem jelentek meg. Kassát 14.49-kor ismét riasztották. Bár a későbbi jelentésben az szerepelt, hogy ellenséges gépek érkeztek a város fölé, de a légvédelem a vasúti fűtőház felett visszafordulásra kényszerítette őket, valójában magyar vadászok voltak a légtérben. Széplakapáti (Kassa D 8 km) felett 15.15-kor sok többmotoros gépet észleltek, melyek nyugati irányban repültek, ezért Ózd körzetét is riasztották. Uzsok irányból érkezve 15.34-kor 3 bombázó közelítette meg Ungvárt. A légvédelem tüzet nyitott rájuk és 1000 méter fölé szorította őket. Az átrepülő gépek miatt (melyek valószínűleg németek voltak) Munkács körzetét is riasztották.[97]

---

[93] *M. Szabó* 1999. 140. o.

[94] Vö. *Borsányi Julian*: A magyar tragédia kassai nyitánya. *Studia Hungarica,* 28. München, 1985. Dr. Rudolf Trofenik.; HL Tgy. 3327. *Winkler* III/17. rész. 5. o.

[95] *Szegedi Új Nemzedék,* 1941. június 27. 3. o.

[96] HL VKF. Eln. Nhj. 1941. június 26.; *Jánkfalvy Zoltán*: Gépmadarak a szabolcsi égen 1865–1947. I. k. Budapest, 2005.; T. M. Repüléstechnika. 2005. 56. o.

[97] HL VKF. Eln. Nhj. 1941. június 26.

Légiriadót rendeltek el észak felől berepülő gépek miatt 16.10-kor Sátoraljaújhely, majd 16.15-kor Budapest térségében. A fővárosi riadót 15 perc múlva feloldották, mert a gépek Vácnál, a Dunát elérve visszafordultak. Kassa körzetét 16.30-kor ismét (tévesen) riasztották. Erdőbénye térségében 17.05-kor 4 ismeretlen gépet észleltek, melyek északi irányból érkeztek. A 2/4. V század járőröző CR–42-es raja, anélkül, hogy felismerték volna a hovatartozásukat, tüzet nyitott az idegen kötelékre.

A gépek nagy sebességgel nyugati irányban tértek ki a támadás elől, valószínűleg németek lehettek. Kassán 18.34-kor újabb légiriadót rendeltek el, de ellenséges gépek ekkor sem veszélyeztették a várost. A téves észlelések mellett, a délután folyamán újabb szovjet berepülésre is sor került. A megfigyelések szerint 17.30 körül Toronya község vonalában, a határ közelében álló szovjet laktanya mellől 2 felderítő gép szállt fel, melyek a Huszt felé vezető út felett berepültek a magyar légtérbe, megkerülték a Gombamagaslatot, majd visszatértek szovjet területre, és leszálltak a laktanyájuk közelében. Valamivel később, 18 óra körül Vereckénél lépett be a légtérbe egy szovjet kétmotoros felderítő, amely a határ mentén délkeleti irányban egészen Körösmező térségéig repült, majd a Tatár-hágó felett távozott.[98]

A kassai bombázáshoz hasonló rajtaütésszerű támadások megelőzése érdekében az Országos Légvédelmi Központ kezdeményezte, hogy a magyar és szlovák légvédelmi szervek az átrepülő ellenséges gépekről nyújtsanak egymásnak kölcsönös tájékoztatást. A magyar fél hasonló kéréssel fordult a 4. légiflotta felé is, kiemelve, hogy rendkívül fontos lenne a saját kötelékek mozgásáról informálni az érintett ország légvédelmi szerveit, hogy a sok téves riasztás elkerülhető legyen. A VIII. hadtest parancsnoka Kassa védelmére egy vadászrepülő raj odatelepítését kérte. Ezt a kérést a Légierők Parancsnoka nem tudta teljesíteni, mert a kassai repülőtér túl kicsi volt, nem volt alkalmas harci gépek számára.[99]

A kassai bombázás végrehajtóinak kilétét mind a mai napig nem sikerült pontosan megállapítani. Több jel mutat azonban arra, hogy a támadást valószínűleg szovjet gépek hajtották végre.[100] Június 26-án a magyar katonai szervek minden különösebb bizonyíték nélkül a Szovjetuniót nevezték meg támadónak. Erre hivatkozva Bartha Károly tábornagy, honvédelmi miniszter és Werth Henrik gyalogsági tábornok, a Vezérkar főnöke erélyes politikai és katonai válaszlépések megtételét sürgette a kormányzónál.

A tábornokok érvei alapján a kormányzó a kassai bombázást casus belli-nek tekintette, és elrendelte a katonai válaszcsapást, illetve beleegyezését adta a hadiállapot deklarálásába. A 15.30-kor összeülő minisztertanács Bárdossy László kormányfő előterjesztésére jóváhagyta a hadiállapot kinyilvánítását, a szovjet területek ellen intézendő légitámadásokat, majd pedig a németekkel egyeztetve a szárazföldi hadműveletek megindítását.[101]

---

[98] *Pataky–Rozsos–Sárhidai* 1992. 68–69. o.; *M. Szabó* 1999. 140. o.

[99] HL VKF Eln. Nhj. 1941. június 26. (VIII. hdt.).

[100] Jelen tanulmány nem tekinti feladatának, hogy részletes elemzésbe bocsátkozzon a kassai támadás lehetséges végrehajtóira vonatkozóan, vagy, hogy az ezzel kapcsolatos különböző szakmai nézeteket ütköztesse. A témával kapcsolatban mindenekelőtt lásd, *Borsányi* 1985.; *Ölvedi Ignác*: Kassa 1941. Budapest, 1991.; *Pataky–Rozsos–Sárhidai* 1992. 59–73. o.

[101] *Dombrády Lóránd*: Werth Henrik, akiről nem beszéltünk. Budapest, 2005. 150–151. o.

Mozgósították a teljes légierőt, felriasztották az 1. repülődandár törzsét, és utasították a Husztra való kitelepülésre. Mozgósításra került 26 gyalogdandár önálló légvédelmi gépágyús ütege. Ezek közül 11 kivonuló üteget átadtak a honi tűzrendszernek, de a többi üteg is a hadműveleti területre való elvonulásáig ideiglenesen a honi légtér védelmét látta el.[102]

Légi események a hadiállapot beállta után

Június 27-én reggel a magyar bombázók támadást intéztek Sztanyiszlav és Kolomija katonai és közlekedési célpontjai ellen. Délelőtt 10.30-kor Bárdossy László miniszterelnök bejelentette a parlamentben, hogy beállt a hadiállapot Magyarország és a Szovjetunió között.

Ezen a napon Magyarország felett is élénk légi tevékenység folyt. Bár a légtérfigyelés mintegy tucatnyi esetben jelentett ellenséges berepülést, ezeknek csak egy részét hajtotta végre a szovjet légierő, a figyelő szolgálat által észlelt gépek másik része fel nem ismert saját repülő volt. Reggel 7.30-kor súlyos robbanás történt a Nagytétényi gyújtó- és robbanólőszer raktárban, ahol jugoszláv zsákmányanyagot tároltak. Az 1. sz. raktárépület összeomlott, 7 fő életét vesztette, 2 fő súlyosan, 12 fő könnyebben megsebesült. Kezdetben ellenséges bombatámadásra gyanakodtak, mert a robbanást megelőzően egy repülőgép körözött a raktár körzetében. Később azonban kiderült, hogy a gép a csepeli Repülő Kísérleti Intézet kötelékébe tartozó Fw–58-as (G 235) volt. Pongrácz László százados pilóta és személyzete időjárás felderítést végzett a Kamara-erdő térségében.[103]

Reggel 8.10-kor egy azonosítatlan repülő 2 nem élesített bombát dobott le Nagybánya térségében. Járőröző magyar vadászok megjelenését követően az ismeretlen (valószínűleg német) gép Ungvár irányába távozott. Talaborfalva (Huszt K 25 km) déli szélén 9 órakor 3 ismeretlen gép 11 db 10 kg-os bombát dobott le. A vizsgálat később megállapította, hogy a gépek a X. KF század WM–21-esei voltak, melyek a rossz időben nem tudták teljesíteni a kijelölt harcfeladatot, a sűrű felhőben elkeveredtek, és a hazatérés előtt itt szabadultak meg bombaterhüktől. A 36.M bombák jelentősebb kárt nem okoztak, 4 közülük nem robbant. Nagyszöllőstől északkeletre, 2 km-re egy gyakorlatozó kerékpáros zászlóalj felett 9.10-kor szintén megjelent egy, a törzsén sárga jelzést viselő ismeretlen (valószínűleg szintén saját) repülőgép, amely a földről megnyitott gyalogsági tűz hatására északnyugati irányba, Ungvár felé haladt tovább. A 9/32. légvédelmi figyelőőrs jelentése szerint 9.30-kor Kricsfalva mellett egy ismeretlen repülőgép szállt le. A kiérkező karhatalom megállapította, hogy a X. KF század F 240 jelű WM–21-es gépe hajtott végre kényszerleszállást üzemanyaghiány miatt.[104]

Ugyanebben az időszakban szovjet gépek repültek be Tiszaújlak (Nagyszőllős NY 13 km) és Hosszúmező (Máramarossziget NY 10 km) térségébe, és fedélzeti fegyverekkel lőtték a vasútállomás körzetét. Ungvár légterében 10 órakor jelent meg 3 ismeretlen repülőgép. A VIII. önálló gépágyús félszakasz tüzet nyitott rájuk, mire a gépek északkelet felé eltávoztak. Járőrözés közben Kertész Árpád őrmester, a 2/3. V század pilótája légi

---

[102] HL VKF Eln. Hdm. 1090/1941.; *M. Szabó* 1999. 141. o.

[103] MOL K 149. BM VII. res. 1941–14. 11 396/1941.; HL VKF Eln. Nhj. 1941. június 27.

[104] HL VKF Eln. 1. 5615/1941.; Tgy. 2787. *Vesztényi* V. rész 256. o.

harcban lelőtt egy R–5-ös szovjet közelfelderítőt. A légi győzelem mellett azonban a légierő újabb személyi veszteségeket szenvedett. Délután 16.45-kor, a szolnoki reptérről gyakorló repülésre szállt fel az 1/1. V század két pilótája, Kiss Ferenc őrmester és Koppány Imre szakaszvezető. Az Ar–96-es (G 432) a reptértől délkeletre, 1,5 km-re ismeretlen okból lezuhant, és elégett. A személyzet életét vesztette.[105]

A vadászrepülő alakulatok alárendelése (1941. június 27.)[106]

Alakulat	*Parancsnok*	*Típus*	*Állomáshely*	*Kitelepülés*
1. Repülődandár				
1. VE	Schwager János alezds.		Mátyásföld	Mátyásföld
1/I. V oszt. (1/1–2.)	Szabó Mátyás szds.	23 CR–32	Szolnok	Felsőábrány
2. VE	Eperjesy József őrgy.		Kolozsvár	Kolozsvár
2/I. V oszt. (2/1–2.)	Heppes Aladár szds.	22 CR–32	Nyíregyháza	Nyíregyháza
2/II. V oszt.	Batáry Lajos őrgy.		Kolozsvár	Kolozsvár
2/3. V szd.	Szobránczy Aladár szds.	12 CR–42	Kolozsvár	Bustyaháza
2/4. V szd.	Gulden György szds.	12 CR–42	Kolozsvár	Miskolc
Fővezérség-közvetlen (OLP)				
1/II. V oszt.	Heppes Miklós őrgy.		Mátyásföld	Mátyásföld
1/3. V szd.	Tomor László szds.	12 CR–42	Mátyásföld	Mátyásföld
1/ 4.V szd.	Mocsáry György szds.	12 CR–42	Mátyásföld	Mátyásföld
Klgs. V raj	Gyenes László szds.	6 Héja	Börgönd	Börgönd

Június 28-án délelőtt szovjet felderítő gépeket észleltek Munkács és Csap felett. Fenyvesvölgy térségében 9 óra körül jelent meg 2 szovjet vadászgép, és kis magasságból lőtte a vasúti létesítményeket. Délelőtt 10.15-kor Fehérgyarmat, Mátészalka körzetéből ellenséges felderítő gép berepülését jelentették. Riasztották a nyíregyházi 1/II. V osztályt. A készültségi rajból a másik két gép motorproblémája miatt csak Kiss Márton őrmester tudott időben felszállni. A pilóta gyorsan megtalálta a VII. KF század Aknaszlatináról Miskolc felé tartó He–46-osát, melyet a figyelőszolgálat ellenségnek nézett. A vadász felzárkózott, és elkísérte Miskolcig a felderítőt. Apahida (Kolozsvár ÉK 8 km) felett, 11.55-kor ismeretlen katonai gép repült át délről északi irányban, 1000 méteren. Szovjet gépek berepülése miatt a 7. légvédelmi kerületi központ 13.20-kor riasztotta Miskolc térségét, majd 14.45-kor elrendelte a Kassa és Szerencs közé eső területek riasztását. Délután, 15 óra körül 2 kétmotoros gép 6 bombát dobott le Perecseny térségében, a vasútvonal mellett, jelentősebb károk azonban nem keletkeztek. Egy kétmotoros szovjet felderítőgép repült be 15.15-kor a Beszkid-hágónál, majd a héza-

[105] HL HM Eln. 3/b. 493 441/1941.; VKF Eln. 1. 5615/1941., 5631/1941.

[106] VKF Eln. 1. 5615/1941., 5631/1941.; Tgy. 2787. *VeszténYi* V. rész 256–257. o.

gos megfigyelési adatok szerint, valószínűleg a Beregszász–Csap–Ungvár útvonalat követve, az Uzsoki-hágó térségében hagyta el az országot.[107]

Tiszakarád (Gyöngytarló-tanya) térségében 17.30-kor 3 ismeretlen gép szállt le, valószínűleg az egyik motorhibája miatt. A gépek délnyugat felől érkeztek, majd rövidesen ismét felszálltak, és a Tisza vonalát követve Csap felé folytatták az útjukat. A cigándi csendőrőrs jelentése szerint előtte géppuskával lőtték Gyöngytarló-tanyát, a miskolci 7. légvédelmi kerületi központ adatai szerint viszont a gépek nem nyitottak tüzet. Az adott időben a 1/I. V osztály 3 CR–32-ese haladt át Tiszakarád légterén Csap irányában, feltehetően ezeket nézték ellenségnek. Kora este több azonosítatlan gép repült be a keleti határokon, ezért 19 órakor elrendelték Miskolc, Sárospatak, Szerencs és Tokaj körzetének riasztását. Az Erdély felett lezajlott események nyomán az Országos Légvédelmi Központ felhívta a kolozsvári 9. kerületi központ figyelmét, hogy indokolt esetben kérje a honi vadászrepülő erők bevetését az ellenséges gépek elfogására.[108]

Az este folyamán az Országos Légvédelmi Központ értesítést kapott a bécsi német légi figyelő központtól, hogy a német 11. hadsereg megfigyelései szerint a szovjet gépek egy részén, a törzsön és a szárnyvégeken sárga csík látható, ami összetéveszthető a saját gépek krómsárga jelzésével. A 4. légiflotta arról is értesítette a HM VI. csoportfőnökségét, hogy 19.12-kor az oroszok ejtőernyős csapatokat vetettek be Neusander (Novy Sac) térségében a Duklai-hágótól nyugatra, lengyel területen. A várható hasonló akciók miatt kérte a légvédelmi figyelőőrsök fokozott figyelmét.[109]

Ezen a napon több pontatlan megfigyelésen alapuló hír kelt szárnyra ellenséges ejtőernyősök Balaton, illetve Gödöllő környéki leszállásáról is. Az ejtőernyős deszanttal vagy diverzánsokkal kapcsolatos bizonytalanság tragikus eseményekhez vezetett. Június 29-én hajnali 3 órakor a pusztatenyői lőszerraktár őrsége tévedésből rálőtt a saját parancsnokára (Pongrácz Ernő alezredes, 16. tábori tüzérosztály), aki egy osztaggal éppen a raktár körüli terület átfésülésében vett részt, de lemaradt a csapattól. A golyó Pongrácz combartériáját érte, aki kórházba szállítás közben meghalt.[110]

Június 29-én reggel újabb nagyszabású magyar bombatámadásra került sor, ezúttal Sztrij ellen. A szovjet légierő 7 gépe 11.25-kor légitámadást intézett Csap vasúti létesítményei ellen. A helyszínre érkező magyar vadászok 3 ellenséges bombázót lelőttek. Az egyik gép személyzete Tuzsér déli határában ugrott ki ejtőernyővel az égő gépből. A támadást követő órákban a magyar vadászok folyamatos járőrözést végeztek a térségben. A 2/3. V század Huszt, Munkács, Ungvár, Csap körzetében, az 1/I. V osztály Hidasnémeti, Sátoraljaújhely, Tokaj körzetében biztosította a légteret, de újabb szovjet repülőkkel nem találkoztak. Hársfalva mellett 14.30-kor egy szovjet gép 5 bombát dobott le, de azok jelentősebb kárt nem okoztak. Fél órával később Nagybánya közelében egy ismeretlen gép 4 bombát dobott le, de ott sem keletkezett számottevő kár.[111]

---

[107] HL VKF Eln. 1. 5647/1941.

[108] HL VKF Eln. Nhj. 1941. június 28.; Tgy. 2787. *Veszténi* V. rész. 257.

[109] HL VKF Eln. Nhj. 1941. június 28.; Tgy. 2723. *Hodácsy Rezső*: Magyarország a második világháborúban. 20. o.

[110] HL 10. gy. dd. 249/M/1941.; VKF Eln. Nhj. 1941. június 29. (VI. hdt.).

[111] HL VKF Eln. 1. 5618/1941.; *Jánkfalvy* 2005. 57. o.

Mivel a vadászgépek többségén nem volt rádió, az I. légvédelmi hadtest vadászirányító szakaszok felállítását kezdeményezte, melyek földre fektetett látjelek, nyilak segítségével tájékoztatták a vadászokat az ellenséges gépek helyzetéről. Első lépésként a budapesti, a szolnoki és a miskolci légvédelmi tüzércsoportnál alakult volna meg egy-egy szakasz, 5-5 őrssel (őrsönként 10 fővel). Az első szakaszt a 206. honi légvédelmi figyelő szakasz állította fel Budapest D térségében.[112]

Június 30-án a 18. önálló légvédelmi gépágyús üteget bevonták Szolnokon a honi légvédelmi tűzrendszerbe. A 7–9. önálló légvédelmi gépágyús üteg megérkezett Munkács körzetébe, és ott foglalt tüzelőállást. A reggeli órákban ismeretlen gép lezuhanását jelentették Rahó térségéből. Kiderült, hogy a VII. KF század F 326 jelű gépe, amely Tatarov körzetében felderítő bevetés közben légvédelmi találatot kapott, hajtott végre kényszerleszállást Rahó mellett. Földet éréskor a gép bal futója összecsuklott, és a He–46-os 25%-os törést szenvedett, a személyzetet azonban komolyabb sérülések nem érték. Az Országos Légvédelmi Központ ismeretlen kétmotoros gép berepülése miatt riasztotta 12 órakor Kassát, majd 12.05-kor Edelényt és Rudabányát. Néhány perccel később a riadót lefújták. Homonna irányából 12.20-kor 18 azonosítatlan bombázógép lépett a magyar légtérbe, és dél-délnyugat felé tartott. Az Országos Légvédelmi Központ sorra riasztotta az útba eső nagyobb településeket, 12.30-kor Sátoraljaújhelyt, és Miskolcot, 12.42-kor Mezőkövesdet és Tiszapolgárdot, 12.46-kor Tiszafüredet és Füzesabonyt. Hamarosan megállapítást nyert, hogy német kötelék repült át, ezért a riasztást 13.10-kor az egész vonalon lefújták.[113]

A gyorshadtest felvonulási körzetében élénk szovjet felderítő tevékenység folyt. A nap folyamán több berepülés is történt, részben a Visó és a Tisza mentén, Máramarossziget térségében, részben a Szamos völgyében, Dés és Szamosújvár irányában, majd keletebbre, Beszterce körzetében, valamint a Maros mentén, a Déda–Szászrégen vonalon. A szovjet gépek jól érzékelhetően elsősorban a folyóvölgyekben futó főutak és vasútvonalak megfigyelését végezték. Máramarossziget térségében 12.42-kor ismeretlen gépek több kisebb bombát dobtak le. Mivel láthatóan lakatlan terület felett oldották ki a bombákat, valószínűleg a magyar VII. KF század bevetésből Aknaszlatinára visszatérő gépei végeztek kényszervetést. Június 30-án Krasznokvajda körzetében 13.10-kor 4 ejtőernyőst észleltek a légvédelmi figyelők. Két főnek később nem találták nyomát, két fő pedig a megjelenő karhatalom elől északkeleti irányba, Buzita felé az erdőbe menekült.[114]

Július 1-jén a gyorshadtest támadást indított Körösmező térségéből Jablonicán és Mikulicsinyen át Gyelatyin felé. A délelőtt folyamán a légi figyelő szolgálat 2 szovjet bombázó leszállását is jelentette, de később tisztázódott, hogy mindkét esetben kényszerleszállást végző magyar gépekről volt szó. Az 1. TF osztály egyik felderítést végző He–70K gépe a szovjet légtérben motortalálatot kapott, és a visszaúton Körösmező mellett kénytelen volt leszállni. A gép 20–30%-ban rongálódást szenvedett, a személyzet 2 tagja könnyebben megsérült. A Tatár-hágó előterében Jablonica, Tatarov, Mikulicsiny térségét

[112] HL VKF Eln. 1. 5618/1941.; Tgy. 2787. *VeszténYi* V. rész 257. o.

[113] HL VKF Eln. Nhj. 1941. június 30.; *Barczy–Sárhidai* 2008. 66. o.

[114] HL VKF Eln. Nhj. 1941. június 30. (I. lgv. hdt.); Tgy. 2787. *VeszténYi* V. rész. 260. o.

támadó 4/I. B osztály egyik Ju–86K gépe (B 267) hazafelé tartva, 9.57-kor üzemanyaghiány miatt kényszerleszállást hajtott végre Királyházánál.[115]

A szovjet légierő szórványos felderítő berepüléseket végzett, főként Máramarossziget és Nagybánya, Dés és Szamosújvár, valamint Beszterce és Szászrégen térségében. Reggel 7.25-kor 2 szovjet felderítő gép repült át Beszterce körzetén. Idegen gépek berepülése miatt 11.01-kor légiriadót rendeltek el Munkácson, de 11 perc múlva le is fújták. Ugyanebben az időben Nagybánya körzetét is riasztották, mert egy kétmotoros felderítő repült át a város felett. Két szovjet gépet észlelt a figyelő szolgálat 11 órakor Dés térségében, majd 5 perc múlva Szamosújvárról jelentettek ellenséges berepülést. Valamivel később, 11.45-kor a vasútvonalat követve 2 szovjet gép repült be Beszterce fölé. A városban 20 perces légiriadóra került sor. A gépek keleti irányba, Kusna község felé repültek tovább, majd elhagyták a magyar légteret. Nagybánya térségében 12.20-kor láttak ismét 2 átrepülő szovjet gépet.[116]

Körösmezőtől délre, 5 km-re 14 órakor 2 szovjet gépet láttak, melyek alacsonyan a vasútvonal felett déli irányba repültek. A Központi Szállításvezetőséghez befutó vasúti jelentés szerint, 17.10-kor 3 ismeretlen gép jelent meg a Huszt–Máramarossziget vasútvonal felett, melyek Bedőháza és Hosszúmező között 200 méterre ereszkedve tűz alá vették az állomásépületet, a vasúti létesítményeket és a Hosszúmezőn várakozó személyvonatot. A megfigyelés szerint a gépek sárga jelzéssel voltak ellátva. A térségbe telepített légvédelmi figyelő szolgálat azonban semmiféle légitámadást nem észlelt.[117]

Július 1–6. között az elsötétítést 20.50-től 03.50-ig kellett végrehajtani. Ez az időpont a következő héten további 10-10 perccel kitolódott. Július 1-jén egy szlovák repülőgép szállt le az ungvári reptéren, melynek pilótája közölte, hogy nem kíván visszatérni Szlovákiába, hanem menedéket kér Magyarországon.[118]

Július 3-án a közös német–magyar hadműveletek légi támogatásának összehangolása érdekében Gyiresy Sándor alezredest repülő összekötő tisztként kirendelték a 4. légiflotta törzséhez. Segédtisztje Eszenyi Dénes százados volt. Az 1. repülődandár parancsnoka, Bánfalvy vk. ezredes elrendelte több beosztott repülő alakulat előre települését, hogy megfelelően támogatni tudják a földi csapatokat. Az 1/I. V osztályt Miskolcra helyezték. A földi részleg még a nap folyamán be is érkezett, a légi rész 23 CR–32-ese másnap követte őket. Ezzel egyidőben a 2/4. V század Bustyaházára települt, a 2/3. század mellé. A X. KF század egyik gépe, egy Kolomija feletti bevetésről visszatérőben, üzemanyaghiány miatt kényszerleszállást végzett a kereckei reptér közelében. A földet érés után derült ki, hogy a gépen még volt ki nem oldott bomba. A WM–21-est másnap beszállították Kereckére.[119]

---

[115] HL VKF Eln. Nhj. 1941. július 1.; Tgy. 3327. *Winkler* III/17. rész. 20. o.; *Kelemen Antal*: Szétzilált szivárvány. Budapest, é. n. 106. o.

[116] HL VKF Eln. Eln. Nhj. 1941. július 1. 60. old.; *Pataky–Rozsos*–Sárhidai 1992. 77. o.

[117] HL VKF Eln. Nhj. 1941. július 1.; Tgy. 2787. V*esztényi* V. rész 262. o.; *Jánkfalvi* 2005, 57. o.; *M. Szabó* 1999. 143. o.

[118] HL HM Eln. B. 61 964/1941.

[119] *Orosz Béla*: A magyar légierők teljesítményei a Kárpátoktól a Dnyeperig. Budapest, 1942. 16. o.; *Keszthelyi Károly*: És mégis visszajöttünk. *Magyar Szárnyak,* 2003. 31. sz. 70–72. o.; *Vermes* 1998. 55., 59. o.

Július 3-án újabb légvédelmi egységeket rendeltek alá a Kárpát-csoportnak. A VKF egyúttal intézkedett, hogy a hadműveletekben résztvevő légvédelmi alakulatok figyelő szakaszai létesítsenek összeköttetést a honi légvédelmi jelzőhálózattal, hogy a keleti határok térségében történő repülőmozgásokat idejében előre tudják jelezni. Ugyancsak a honi légvédelmi figyelőrendszer megerősítését szolgálta, hogy a Fővezérség-közvetlen 101–103. légvédelmi tüzérosztály 2-2 figyelő szakaszából rögtönzött rádiós légvédelmi figyelő századot állítottak fel. A szakaszok figyelőőrsei számát négyre csökkentették, ezeket egymástól 10–15 km távolságra telepítették. Így a század egy 80–100 km széles sáv megfigyelését tudta biztosítani. A szakaszparancsnokságok közvetlen összeköttetésben álltak a területileg illetékes légvédelmi központtal. A légvédelmi figyelő századokat az ország belsejében a fontosabb ipari központok (Budapest, Csepel, Fűzfő) védelmére alkalmazták.[120]

Július 4-én az 1/I. V osztály Miskolcra települt. Románia felől egy ismeretlen gép repült át az orosházi tanyák felett Budapest irányába, amelyből 10.45-kor 4–5 levelezőlap nagyságú fényes tárgy hullott ki. A földi megfigyelők úgy látták, hogy a tárgyak füstölnek. Az elmúlt hetekben a sajtóban és a rádióban is felhívták a figyelmet a terménygyújtogatás veszélyeire, az angol légierő által ledobott gyújtólapokra, ezért a lakossági bejelentést azonnal kivizsgálták. A megadott körzetben tüzet vagy égésnyomot nem találtak. Kiderült az is, hogy a gép „vaskereszt" szerű jelzést viselt, tehát valószínűleg a Luftwaffe egyik gépe volt.[121]

Július 5-én este Bánfalvy vk. ezredes javaslatot tett a repülődandár beosztott századainak a Kárpátokon túlra történő előre vonására. A légierő parancsnoksága a Vezérkar főnökével egyetértésben hozzájárult, hogy a vadászegységek közül 2/3. V század, Kolomijára, településjön. A 2/4. V század továbbra is Bustyaházáról támogatta a Kárpát-csoport hadműveleteit, és egyben oltalmazta a hazai légterét. A légierő vezetése ideiglenesen az 1/3. V századot is az 1. repülődandár alárendeltségébe helyezte, és egyben utasította az egységet, hogy készüljön fel az Ukrajnába történő kitelepülésre. Tomor László százados 12 CR–42-es gépének július 12-én kellett útnak indulnia, nyíregyházi közbülső leszállással Kolomijára, hogy a berendezkedés után leváltsa a harcokban kezdettől részt vevő 2/3. századot.

Itthon a légvédelmi együttműködés javítása, a szovjet berepülések pontosabb kiszűrése érdekében közvetlen távbeszélő vonalat létesítettek a szlovák és magyar légtérfigyelő szervek között. Az Eperjes és Miskolc között kiépült vonalba közbülső állomásként Kassát is bekapcsolták.[122]

Július 6-án az 1. repülődandár befejezte tevékenységét. Ezzel lezárult a Magyar Kir. Honvédség Szovjetunió elleni hadműveleteinek első szakasza. A repülődandárhoz beosztott alakulatok egy részénél megszűnt a mozgósítás, és a századok visszatértek béke reptereikre. A front eltávolodása és a szovjet berepülések megszűnése nyomán június 7-én az 1/I. V osztályt Miskolcról visszarendelték a szolnoki bázisra. A 2/4. V század néhány napig még Bustyaházáról végzett bevetéseket, majd Mátyásföldre települt, és a

---

[120] HL VKF Eln. 1. 5662/1941.; Tgy. 2974. *Barczy* V. rész 511. o.

[121] HL VKF Eln. Nhj. 1941. július 4.; *Kovács* 1993. 38., 54. o.; *Plakolm* 1989. 82. o.

[122] *M. Szabó* 1999. 145. o.; *Kovács Ferenc*: A Caproni Ca 135 a magyar légierő szolgálatában 1940–1944. *Aero História,* 1988/december 14. o.; *Tomor* 1942. 12. o.

frontra induló 1/3. V századtól átvette egy időre Budapest légi védelmét. Este 19 óra körül Mikófalva–Málnás térségében 1 kétmotoros szovjet felderítő gépet láttak átrepülni 1000 m magasságban, északról déli irányban.[123]

Július 7-én a hadműveletekben továbbra is részt vevő magyar csapatok támogatására felállították „Gyorshadtest repülőcsoport". A csoport parancsnokának Orosz Béla alezredest nevezték ki. A Gyorshadtest repülőcsoport alárendeltségébe került a 2/3. V század, a VIII légvédelmi tüzérosztály, a 14. és 16. önálló légvédelmi gépágyús üteg, valamint 9 reptéri gépágyús félszakasz. Mivel a Szegeden állomásozó 14. önálló légvédelmi gépágyús üteg sürgős menetparancsot kapott, a Tisza-hídon felállított két lövegét nem vonták ki a honi tűzrendszerből, hanem elcserélték a helyben maradó 24. önálló légvédelmi gépágyús üteg két lövegére.[124] Július 7-én döntés született arról is, hogy a légierő legkorszerűbb gépeinek számító Héjákból is kiküldenek egy kísérleti egységet a frontra, hogy harci körülmények között is tapasztalatokat szerezhessenek a típussal kapcsolatban. A hibás gázrudazat átépítéséhez szükséges alkatrészek megérkezését július 17-re várták, akkorra 32 gép fegyverzetének beállítását és belövését már elvégezték. Az előkészületek elhúzódása miatt a kísérleti Héja egység csak augusztus 7-én indult a frontra.[125]

Ezen a napon enyhítették a polgári légoltalom szigorú készültségi szolgálatát, könnyített fokozatra. Ezzel megszűnt a kötelező ház- és házcsoport riasztóügyeleti szolgálat. Hasonló intézkedésekre került sor a Németországhoz tartozó szomszédos területeken is. Bécsben, ahol kezdetben komolyan tartottak a szovjet bombatámadásoktól, július 5-én enyhítették az elsötétítési előírásokat.[126]

Július 8-án hajnalban, 3 óra körül két szovjet gép repült át észak-déli irányban Szászrégen felett. Az egyik gépből szovjet ejtőernyősök ereszkedtek földre. A katonák román, illetve német katonai egyenruhát viseltek, és Brassó körzetébe tartottak, csak téves navigáció miatt ugrottak ki magyar terület felett. A helyszínre érkező karhatalommal kialakult tűzharcban 4 ejtőernyős az életét vesztette, 2 főt pedig elfogtak.[127]

Július 9-én este Görgénynádas, Hétbükk térségében (Szászrégen DK 10 km) láttak leszállni 2 ejtőernyőst. Július 19-én a Jászapáti ejtőernyős-elhárító levente figyelőőrs jelentette, hogy 10.20-kor Nagykőröstől északnyugatra, a 6. sz. lőszerraktár közelében egy ejtőernyős leszállását észlelte. A ceglédi állomásparancsnok utasítására a raktári őrség megkezdte a terep átvizsgálását, majd fél órával később a helyszínre érkezett a csendőrség és a 2. lovas tüzér pótüteg ejtőernyős-elhárító karhatalma és bekapcsolódott a keresésbe. Estére azonban kiderült, hogy a bejelentés téves volt. Hamisnak bizonyult a sepsiszentgyörgyi pályaudvar közelében leszálló ejtőernyősökről szóló, 17.30-kor befutó MÁV jelentés is.[128]

---

[123] *Kovács* 1993. 39. o.; *Vermes* 1998, 60. o.; *M. Szabó* 1999. 145–146. o.; *Péterdy A. János*: Repülőemlékeimből. *Magyar Szárnyak,* 1997. 25. sz. (11–16. o.) 13. o.

[124] HL VKF Eln. Nhj. 1941. július 7.; *Gaál Gyula*: Közelfelderítők 1941: élmények. *Magyar Szárnyak,* 1995. 23. sz. (121–128. o.) 122. o.; *Barczy–Sárhidai* 2010. 36. o.

[125] HL VKF Eln. 1. 5740/1941., 5807/1941.; *Gaál* 1995. 122. o.; *Kovács* 1988. 15. o.

[126] MOL K 63. Külügyminisztérium (a továbbiakban: KÜM) Pol. 1941–21/5. 74/1941.

[127] MOL K 149. BM VII. res. 1942–4–9607. 3701/1941.; HL IV. Hdt. 3002/M/1941.

[128] HL V. Hdt. Eln. I. 14 213/1941.; VKF Eln. Nhj. 1941. július 19.

Július közepére gyakorlatilag megszűntek a szovjet berepülések. Július 21-től újra indultak a különleges helyzet miatt ideiglenesen leállított kiképző és gyakorló repülések. Az elsötétítés azonban egyelőre fennállt, időtartama július 7–24 között 20.30-tól 04.10-ig, a következő héten pedig 20.20-tól 04.10-ig tartott. Július 28-án lakossági bejelentés szerint 19.05-kor 2 ejtőernyős szállt le Apahida mellett. A Kolozsvár–Szamosújvár vasútvonal fontossága miatt a karhatalom nagy erőkkel kétszer is átfésülte a környéket, de nem találtak semmit. Néhány órával később, július 29-én 2.30-kor Apahidától északra 5 km-re, Alsózsuk térségéből újabb ejtőernyős leszállást jelentettek, ellenséges katonákra azonban ezúttal sem bukkantak.[129]

Ahogyan a frontvonal távolodott a határtól, a berepülések mind szórványosabbá váltak. Ezért augusztus 1-jén részlegesen enyhítették a légoltalmi készültséget és az elsötétítést. A Balassagyarmat–Gödöllő–Kiskörös–Zombor vonaltól nyugatra eső területeken könnyített légoltalmi szolgálatot vezettek be, a magánvilágítást és a nem ernyőzött közvilágítási lámpákat csak 0.30-kor kellett leoltani. A Kassa–Miskolc–Békéscsaba vonalig terjedő középső országrészben egyszerű légoltalmi szolgálat lépett életbe, az elsötétítés 23 órakor kezdődött. Az ettől keletre lévő területeken változatlanul érvényben maradt a szigorú légoltalmi készültség és a 20.20-tól 04.10-ig tartó szigorú elsötétítés.[130]

Augusztus 5-én a magyar légvédelmi figyelők Barcstól nyugatra a horvát határ közelében láttak leereszkedni 3 ejtőernyőst egy nyugat felől érkező, majd Novi Gradac felett megforduló, és ismét nyugat felé távozó repülőgépből. A katonai hatóságok riasztották a körzet vasútbiztosító és műtárgyvédelmi egységeit, és tájékoztatták az ejtőernyős észlelésről a horvát határvédelmi szerveket is.[131]

Mivel az ellenséges berepülések gyakorlatilag megszűntek, augusztus 12-én az ország keleti felében is feloldották a magánvilágítás esti korlátozását, a közvilágításban azonban továbbra is csak az ernyőzött lámpák éghettek.

A Moszkva elleni német légitámadásokra válaszul a szovjet távolsági légierő szórványos bombázásokat hajtott végre a német hátország ellen. Ennek keretében augusztus 8-án szovjet gépek támadták Berlin térségét. A német főváros ellen augusztus folyamán összesen 81 bevetést hajtottak végre. A támadások komolyabb rombolásokat nem okoztak, a szovjet vezetés is inkább politikai jelentőséget tulajdonított nekik. A hónap folyamán a szovjet légierő hasonló bombázásokat folyatott szlovák és román területek ellen is.[132]

Augusztus 18-án hajnalban és a délelőtti órákban szovjet gépek 7 helyen mintegy 50 db kis súlyú bombát dobtak le magyar területre, amelyek azonban jelentősebb anyagi kárt vagy személyi veszteséget nem okoztak. Az egyik támadást a Felvidék térségében északról dél felé átrepülő néhány gép hajtotta végre. Egy gép 8.50-kor a szlovákiai Trencsén-nél 2 bombát dobott le, melyek a vasúti hídtól délre a Vágba estek. Bombák hullottak 9 óra körül szlovák területen, Nyitránál, illetve a Magyarországhoz tartozó közeli Érsekújvárnál. Jelentősebb kár egyik helyen sem keletkezett.[133]

---

[129] HL VKF Eln. Nhj. 1941. július 29.; MOL K 149. BM VII. res. 1942–4–9607. 13 021/1941.

[130] *Riadó,* V. évf. 15. sz. 1941. augusztus 1. 245. o.

[131] HL 10. gy. dd. 237/M/1941.

[132] *Tyihomirovics* 1986. 101. o.; *Groehler, Olaf*: A légi háborúk története 1910–1980. Budapest, 1980. 208–209., 216–217. o.

[133] HL VKF Eln. 1. 2297/M/1941.; *Pataki–Sárhidai–Rozsos* 1992. 77. o.

Komárom fölé 9.15-kor repült be egy szovjet gép, és 2–3000 m magasságból 7 (más források szerint, 10) 10–20 kg-os rombolóbombát dobott le a vár térségében. Három bomba az ott elhelyezett 10. sz. lőszerraktár közelében csapódott be. Az egyik az öregvár tetején robbant, de nem tudta átszakítani a födémet. A másik kettő a raktár előtti udvarra csapódott, az egyik alig 5 méterre az épülettől. A raktár ablakain és nyitott ajtaján keresztül számtalan repesz hatolt be az épület belsejébe, ahol több lőszeres láda is megrongálódott. Az épület 188 ablaka kitört, az erőd falán futó fő villanyvezetéket 4 helyen elvágták a repeszek, de szerencsére a raktárban robbanás nem történt. A támadás során egy polgári alkalmazott súlyosan, két katona könnyebben megsebesült. Egy további bomba a hídász gyakorlótérre hullott, a hídász zászlóalj épülete közelében. A légnyomás kitört 25 ablakot. A másik ugyanoda zuhanó bomba nem robbant fel. A közelben álló dohányraktár épületénél 2 bomba csapódott be. Az egyik eltalálta a dohánybeváltó épületét, szétrombolta a tetőzetet és megrepesztette az épület falát.[134]

Egyes jelentések szerint egy vagy több bomba a Dunába zuhant. A magasan repülő gép felségjelzéseit a légvédelmi figyelők nem tudták azonosítani, de a bombarepeszeken ciril betűs feliratot találtak, ami megerősítette a szovjet támadás tényét. A jelentések utaltak rá, hogy két nappal korábban, 16-án egy ismeretlen gép repült át nagyobb magasságban Komárom felett, valószínűleg felderítési célzattal, a támadás előkészítéseként. Komáromban sem honi, sem kivonuló légvédelmi alakulat nem állomásozott, a helyőrség csapatlégvédelme pedig nem volt alkalmas az ilyen támadások elhárítására. A támadás nyomán az I. légvédelmi hadtest javaslatot tett a vezérkarnak, hogy újra terjesszék ki az ország egész területére a teljes légvédelmi készültséget. A Szent István-napi rendezvényekre tekintettel saját hatáskörben elrendelte, hogy augusztus 19–21. között a mátyásföldi 1/II. V osztály mindkét százada tartson egy-egy rajt szigorú készültségben, hogy szükség esetén a vadászok 5 percen belül a levegőbe tudjanak emelkedni.[135]

A másik támadott terület Észak-Erdély keleti szeglete, Háromszék vármegye volt. Augusztus 18-án éjszaka, 2 óra körül Torja felől 1–2 szovjet gép repült be Kézdivásárhely fölé. A gépek több kört írtak le, tájékozódni próbáltak, majd dél felé folytatták az útjukat, a Kovászna irányába menő közút és vasútvonal mentén. Szentkatolnától délre 3 kis súlyú rombolóbombát dobtak le. Kettő a vasúttól 300 méterre robbant, a harmadik eltalálta és megrongálta a közutat. Valamivel később világító rakétát dobtak le Imecsfalva felett, majd ezt követően 7 bomba hullott a község vasútállomásától délnyugatra, 800 méterre, a műút két oldalára. A robbanások 4–5 méter átmérőjű krátereket vágtak a szántóföldben, a légnyomás hatására néhány magánház és a templom ablakai betörtek, de súlyosabb kár nem keletkezett. Egy bomba nem robbant fel. Néhány perccel később 12 km-rel délre, Kovászna mellett dobtak le 2 gyújtóbombát. A Háromszék vármegye területét bombázó gépek eredetileg valószínűleg Romániai célpontok ellen kerültek bevetésre.[136]

A szovjet légi akciók után a HM ismét elrendelte az egész ország területére a szigorú légoltalmi készültség visszaállítását. Nyomatékosan felhívta a figyelmet a légi jelentő és riasztó szolgálat, valamint az ejtőernyős-elhárító készültség fontosságára. A lakosság

---

[134] HL HM Eln. I. 57 722/1941.; *Riadó,* V. évf. 17. sz. 1941. szeptember 1. 284., 291. o.

[135] HL VKF Eln. Nhj. 1941. augusztus 18. (I. lgv. hdt.).

[136] HL VKF Eln. 1. 2297/M/1941.

megnyugtatása érdekében azonban a Sajtófőnökség felhívta az újságok figyelmét, hogy a szovjet légitámadásokat ne közöljék főcímekben, és ne állítsák be szenzációként. Ennek megfelelően a lapok azt hangsúlyozták, hogy ilyen egyedi akciókra mindig számítani kell, rendkívüli intézkedésekre nincs szükség, a lakosság tartsa be a kiadott légoltalmi rendelkezéseket.[137]

A légvédelmi figyelők jelentése szerint szeptember 1-jén hajnalban Szikszó térségében több ejtőernyős ereszkedett le. A megindított kutatás során, a jelzett körzetben néhány nappal később egy halott ejtőernyősre bukkantak. Június 26. és szeptember 1. között 36 ejtőernyős leszállás ügyében indult hivatalos vizsgálat (június: 12, július: 16, augusztus: 8). A jelentések többsége azonban tévesnek bizonyult. Mindössze 6 esetben bizonyosodott be, hogy valóban szovjet ejtőernyős leszállás történt. Három esemény nélküli hét után, szeptember 27-én az ország egész területén feloldották a honi légvédelmi készültséget.[138]

Magyarország honi légvédelme 1941 nyarán legfeljebb valamelyik szomszédos kisállam ellen vívott, korlátozott mértékű, rövid ideig tartó légi háborúra volt felkészülve. A rendelkezésre álló erők, fegyverzet és technikai eszközök nem lettek volna elégségesek egy erősebb légi ellenfél támadásaival szemben. A szovjet légierő a német támadást követő napokban nem próbált, a hadiállapot beálltát követően pedig már nem tudott komolyabb légi csapásokat végrehajtani magyar területek ellen. A Kassa elleni bombázás és az azt követő szórványos berepülések azonban így is számos komoly honi légvédelmi hiányosságra hívták fel a figyelmet. A front eltávolodásával az ország csak rövid haladékot kapott a szükséges fejlesztések mielőbbi végrehajtására.

[137] MOL K 428. MTI Pro Domo 1941. augusztus 18.

[138] MOL K 149. BM VII. res. 1942–4–9607. 14 120/1941.

Lajos Olasz

HOME AIR DEFENCE IN HUNGARY IN SUMMER 1941

Summary

Drawing a lesson from world war experiences and the military events of the territorial recoveries, major changes were made in the organisation of Hungarian home air defence in summer 1941. The changes served in the first place the implementation of the complex view of air defence; as well as a better harmonizaton of the chains of command and attachment; of the organisation, controll and activity of fighter aviation, air defence artillery, air surveillance service and the air-raid shelter network.

Hungarian fighter aviation and the air defence artillery units were fighting with considerable technical and personnel deficits. Aircrafts were outdated, the purchases from Italy could not secure sufficient hitting power for the troops. Inland manufacturing was not able to suffice the armament needs of air defence artillery, there were major deficits in the fields of communication and transport means, and of searchlights, too. Air defence units protected the regions of only a few bigger administrative and industrial centres, they could not effectively hinder air raid groups from advancing in Hungarian air space freely.

The organisation of the air surveillance and reporting service was going on well nationwide, but it had just made the first steps in Sub-Carpathia and North-Transylvania, the two recently recovered regions. Its swift and punctual work was hindered by serious technical problems, mainly the inadequate condition of the communication network. Owing to some previous development, Hungarian air defence would have been able to have considerable results in case of a fight with any of the neighbouring Little Entente states, but the driving off of massive and persistent aerial assaults was beyond its potential.

Hungary's home air defence was prepared for limited scale, local armed conflicts at best in summer 1941. The available units, armament, technical equipment, properly trained staff was not enough for the fights against an aviation super power. Although the Soviet air force did not launch major attacks against Hungary in summer 1941, the bombing of Kassa (today Košice), as well as the numerous air raids of the following weeks pointed out anyway the serious deficiencies of Hungarian home air defence.

Lajos Olasz

LA DEFENSE AERIENNE DE HONGRIE EN ETE 1941

Résumé

Sur la base des enseignements tirés de la guerre mondiale et des évènements militaires qui accompagnaient le rattachement de territoires, la défense aérienne hongroise fut réorganisée en été 1941 en vue de mettre en œuvre une approche complexe de la défense aérienne et de mieux organiser et coordonner les rapports hiérarchiques et de commandement, les forces aériennes de chasse, l'artillerie anti-aérienne, le service de surveillance aérienne et la défense aérienne.

Les forces aériennes de chasse et les unités d'artillerie anti-aérienne hongroises devaient faire face à une pénurie de personnel et de moyens techniques. Le parc d'avion fut désuet et les appareils achetés en Italie n'apportèrent pas aux troupes la force de frappe nécessaire. La production nationale ne put pas satisfaire aux besoins en armes de l'artillerie anti-aérienne et il manquait également un grand nombre de phares et de moyens de communication et de transport. Les forces anti-aériennes ne protégèrent que la zone de quelques centres administratifs et

industriels importants, mais elles ne pouvaient pas empêcher les formations ennemies qui pénétrèrent dans l'espace aérien de Hongrie d'y voler librement.

Alors que la mise en place d'un service de surveillance et d'alerte anti-aériens était déjà en phase avancée dans le pays, elle n'était qu'à ses débuts dans la Transcarpathie et le nord de la Transylvanie qui furent rattachés à la Hongrie depuis peu de temps. A cause de graves problèmes techniques, principalement l'insuffisance du réseau de communication, le fonctionnement du système n'était ni rapide, ni précis. Grâce aux développements réalisés, la défense aérienne hongroise pouvait être efficace en cas de conflit avec un État voisin de la Petite Entente, mais elle n'était pas capable de faire face à des bombardements massifs et de longue durée.

A l'été 1941, la défense aérienne nationale n'était préparée qu'à des conflits armés locaux limités. Les forces, les armes, l'équipement technique et le personnel qualifié disponibles ne suffirent pas pour combattre une grande puissance aérienne. Bien que la force aérienne soviétique n'ait pas mené d'attaques importantes contre le pays en été 1941, le bombardement de Kassa et les nombreuses incursions aériennes dans les semaines suivantes ont montré les insuffisances de la défense aérienne hongroise.

Lajos Olasz

DIE INLÄNDISCHE LUFTVERTEIDIGUNG UNGARNS IM SOMMER 1941

Resümee

In der Organisation der ungarischen inländischen Luftverteidigung kam es im Sommer 1941 auf Grund der Erfahrungen im Weltkrieg und der Erfahrungen der Militärereignisse in Begleitung der territorialen Rückgliederungen zu bedeutenden Umgestaltungen. Die Veränderungen dienten vor allem der besseren Geltendmachung der komplexen Sichtweise der Luftverteidigung, der besseren Abstimmung der Kommando- und Subordinierungsverhältnisse und der besseren Abstimmung der Organisierung, Leitung und der Tätigkeit der Luftschutzorganisation, der Jagdfliegerkräfte, der Luftverteidigungsartillerie, des Luftbeobachtungsdienstes und des Luftschutzes.

Die inländischen Jagdfliegerkräfte und Luftschutzartillerieverbände hatten mit bedeutendem technischen und Personalmangel zu kämpfen. Der Flugzeugpark war überholt, die Maschinenbeschaffungen in Italien gewährleisteten den Truppen nicht die notwendige Schlagkraft. Der Waffenbedarf der Luftverteidigungsartillerie konnte von der ungarischen Produktion nicht befriedigt werden, und es zeigten sich auch bedeutende Mängel im Bereich der Nachrichten- und Transportgeräte, sowie Scheinwerfer. Die Luftverteidigungskräfte sicherten lediglich das Gebiet einiger größerer Verwaltungs- und Industriezentren; sie konnten die freie Bewegung der einfliegenden gegnerischen Verbände im ungarischen Luftraum nicht effektiv hindern.

Der Ausbau des Luftverteidigungs-Beobachtungs- und -meldedienstes verlief landesweit gut, aber in der Karpatenukraine und in Siebenbürgen, die später rückgegliedert wurden, war man erst bei den ersten Schritten. Der schnelle und präzise Betrieb wurde durch bedeutende technische Probleme, vor allem durch den Mangel des Nachrichtennetzes erschwert. Der ungarische Luftschutz konnte zwar dank der früheren Entwicklungen im Falle des Zusammenstoßes mit einem benachbarten Land der Kleinen Entente bedeutende Ergebnisse erzielen, aber die Abwehr von vielen und dauerhaften Luftangriffen überschritt seine Möglichkeiten.

Die inländische Luftverteidigung Ungarns war im Sommer 1941 höchstens auf die Umstände eines lokalen bewaffneten Konfliktes von eingeschränktem Ausmaß vorbereitet. Die zur Verfügung stehenden Kräfte, die Waffen, die technische Ausrüstung und der entsprechend geschulte Stand reichten für einen Kampf gegen eine Luftgroßmacht nicht aus. Zwar führte die sowjetische Luftwaffe im Sommer 1941 keine bedeutenden Angriffe mehr gegen das Land durch, die Bombardierung von Kassa (Kaschau) und die größere Zahl an Einflügen zeigten jedoch in den folgenden Wochen die bedeutenden Mängel der ungarischen inländischen Luftverteidigung auf.

Лайош Олас

ПРОТИВОВОЗДУШНАЯ ОБОРОНА СТРАНЫ В ВЕНГРИИ ЛЕТОМ 1941 ГОДА

Резюме

В организации противовоздушной обороны страны в Венгрии на основании опыта, приобретенного в мировой войне, и уроков военных событий, попытавшихся вновь присоединить утраченные территории, летом 1941 года произошли значительные изменения. Эти изменения прежде всего были направлены на реализацию комплексного воззрения на противовоздушную оборону, на отношения командиров и подчиненных, на более четкое согласование действий истребительной авиации, зенитной артиллерии и организаии противовоздушной обороны.

Силы истребительной аваиции ПВО страны и артиллерии ПВО страны боролись со значительной нехваткой технических средств и личного состава. Парк самолетов устарел, итальянский машинный парк и оборудование не обеспечивали необходимой боеспособности войск. Потребности в вооружении артиллерии ПВО стпаны отечественное производство не могло удовлетворить, значительные недостатки проявлялись в области обеспечения средствами связи и транспорта, прожекторами. Силы ПВО обеспечивали прикрытие только нескольких более крупных промышленных и административных центров, но они не могли эффективно воспрепятствовать свободному движению в венгерском воздушном пространстве залетвших туда самолетов противника.

Уже успешно продолжалось строительство в стране службы наблюдения и оповещения, однако в Прикарпатье и Северной Трансильвании, которые были присоединены позже, в этом направлении делались лишь первые шаги. Оперативному и точному действию этих служб препятствовали серьезные технические проблемы, они затруднялись недостаточностью сети связи. Венгерская воздушная оборона благодаря своим прежним работам по совершенствованию в случае столкновения с каким-либо из государств малой антанты могла бы достичь значительных результатов, однако отражение крупномасштабных и длительныз воздушных ударов превышало ее возможности.

Летом 1941 года венгерская противовоздушная оборона страны было подготовлена максимум как к условиям локального, ограниченного маломасштабного конфликта. Имеюшиеся в распоряжении силы, вооружение, техническое оснащение, соответственно обученный личный состав не были достаточны для ведения борьбы с великой воздушной державой. Хотя советские воздушные силы детом 1941 года не совершали более серьезных воздушных налетов на территорию Венгрии, бомбардимровка города Кошице и имевшее место в последующие недели более значительное число налетов в воздушное пространство страны такжде указывали на серьезные недостатки противовоздушной обороны страны в Венгрии.

SZÁMVÉBER NORBERT

PÁNCÉLOSOK KÜZDELME A PESTI HÍDFŐ DÉLI ELŐTERÉBEN (1944. NOVEMBER 1–6.)

1944. október végén még javában dühöngött az ütközet Kecskemét birtoklásáért, amikor a magyar főváros keleti felében, a pesti hídfőben lázas védelmi készülődés kezdődött.

A Budapest felé törő szovjet 46. hadsereg alárendeltségébe utalt 2. gárda-gépesítetthadtest parancsnoka 1943. június 7-étől a háború végéig K. V. Szviridov altábornagy volt. A hadtestet a 2. Ukrán Front 1944. október utolsó harmadában a szovjet Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállásának tartalékából kapta meg.

A gépesített magasabbegység 1944. október 29-én mintegy 16 ezer katonával, 185 T–34/85 közepes harckocsival, 21 ISz–2 nehézharckocsival, 21 SzU–85 és 21 SzU–76 önjáró löveggel, 54 darab 120 mm-es és 100 darab 82 mm-es aknavetővel, 79 löveggel, nyolc BM–13 rakéta-sorozatvetővel, 98 páncélozott szállító járművel és felderítő páncélgépkocsival, valamint 216 motorkerékpárral és 1419 gépkocsival rendelkezett.[1] A gárda-gépesítetthadtest hadrendje 1944. október 29-én a következő volt:

– hadtest-törzs;
– 4. gárda-gépesítettdandár (benne a 23. gárda-harckocsiezred T–34/85 harckocsikkal),
– 5. gárda-gépesítettdandár (benne a 24. gárda-harckocsiezred T–34/85 harckocsikkal),
– 6. gárda-gépesítettdandár (benne a 25. gárda-harckocsiezred T–34/85 harckocsikkal),
– 37. gárda-harckocsidandár (65 T–34/85 harckocsi),
– 30. gárda nehézharckocsi-ezred (21 ISz–2 nehézharckocsi),
– 251. gárda önjáró tüzérezred (21 SzU–85 önjáró löveg),
– 1509. önjáró tüzérezred (21 SzU–76 önjáró löveg),
– 524. aknavető-ezred (120 mm-es aknavetők),
– 408. gárda aknavető-tüzérosztály (BM–13 rakéta-sorozatvetők),
– 159. légvédelmi tüzérezred (37 mm-es gépágyúk),
– 99. motorkerékpáros-zászlóalj (benne egy harckocsi-század),
– 45. gárda műszaki zászlóalj.[2]

A főváros körzetében a parancsnokság 1944. október 30-án Karl Pfeffer-Wildenbruch SS-Obergruppenführer, a Waffen-SS magyarországi parancsnoka[3] kezébe került.

---

[1] *Abroszimov, G. N.–Kuzminy, M. K.–Lebegyev, L. A.–Poltorakov, N. F.:* Gvardejszkij Nyikolajevszko-Budapestszkij. Bojevoj puty 2-go gvardejszkogo mehanyizirovannogo korpusza. Moszkva, 1976. 118. o.

[2] Bojevoj szosztav szovjetszkoj armiji. Csaszty IV (janvar–gyekábr 1944). Moszkva, 1988. 350. o., valamint *Sharp, Charles C.:* Red Storm. Soviet Mechanized Corps and Guards Armored Units 1942 to 1945. Published by George Nafziger. H. n., 1995. 55. o.

[3] Pfeffer-Wildenbruch SS-Obergruppenführer 1944. december elején az SS IX. hegyihadtestének parancsnoka lett.

A „Budapest” csoport[4] alárendeltségébe utalták a magyar VI. hadtestet (Nagyőszy Miklós altábornagy) és alárendelt karhatalmi alakulatait, a fővárost oltalmazó magyar légvédelmi tüzércsoportot, a 22. SS-önkéntes lovashadosztályt, Budapest német harcparancsnokának különféle kötelékeit és riadóalakulatait, valamint a Luftwaffe 17. légvédelmi tüzérdandárát is.[5]

Beregfy Károly vezérezredes, honvédelmi miniszter és a honvéd vezérkar főnöke október 18-án a Duna Vác és Rácalmás közötti szakaszának, benne a pesti hídfőnek biztosítása céljából az alábbi magyar csapatokat rendelte alá a VI. hadtestnek:[6]

– a még szerveződő „Szent László” hadosztály;

– az 1., 2., 3., 4., 5. és 6. gépkocsizó lövész pótzászlóalj;

– az 1. és 2. gépkocsizó felderítő pótzászlóalj;

– a „Billnitzer” csoport,[7] amelyet rohamlövegekkel fel nem szerelt rohamtüzérosztályok alkottak;

– 31 db 8,8 cm-es nehéz páncéltörő ágyú, amelyeket a magyar 1. hadseregtől vasúton szállítottak hátra;

– a budapesti légvédelmi tüzércsoport[8] 127 ágyúja és 95 gépágyúja.

A légvédelmi ágyúkat és gépágyúkat minél nagyobb számban páncélelhárításra és földi célok ellen kellett alkalmazni. Egyes adatok szerint a Budapesten állomásozó magyar és német légvédelmi alakulatok összesen közel 300 nehéz légvédelmi ágyúval és 200 légvédelmi gépágyúval rendelkeztek.[9] Ebből a fővárosba vezető utak lezárására – páncéltörő feladattal – mintegy 160 magyar légvédelmi ágyút és gépágyút alkalmaztak.[10]

Ezen kívül Budapest területén további olyan magyar csapatok is állomásoztak, amelyek az I. hadtest (Hindy Iván altábornagy) alárendeltségében karhatalmi feladatok vég-

---

[4] Elnevezése hamarosan hadtestcsoport lett. Ez olyan átmeneti csoportosítást takart, ahol egy német és egy szövetséges (jelen esetben magyar) hadtest harcát az egyik hadtestparancsnok irányítja saját törzsével, hadseregtörzs beiktatása nélkül.

[5] HM HIM Hadtörténelmi Levéltár, Budapest (a továbbiakban: HL) mikrofilmtára, Kriegstagebuch Ia der Heeresgruppe Süd Kriegstagebuch vom 31. 10. 1944 (625. tekercs 7209322. felvétel).

[6] HL VKF 1667/Főv. hdm. – 44. X. 17.

[7] A csoportot parancsnokáról, a magyar rohamtüzér csapatnem atyjáról, Billnitzer Ernő vezérőrnagyról nevezték el. A „Billnitzer” csoportot a VI. hadtest parancsnokságának tartalékként kellett alkalmaznia, mivel számolni lehetett azzal, hogy a rohamtüzérosztályokat fokozatosan felöltik rohamlövegekkel és máshol vetik be. Ehhez lásd HL VKF 1667/Főv. hdm. – 44. X. 17.

[8] A budapesti légvédelmi tüzércsoport öt légvédelmi tüzérosztály részeiből állt, és Kozma József ezredes (később vezérőrnagy) volt a parancsnoka. A légvédelmi tűzeszközök mennyiségére lásd Kozma vezérőrnagy 1945. január 2-án kelt helyzetjelentését Matolcsy Elek altábornagy, a légvédelmi erők parancsnoka számára: HL M. kir. 102. légvédelmi tüzérpótosztály naplójának melléklete.

[9] HL Tanulmányok és visszaemlékezések gyűjteménye, 3091. sz., *Almay Béla:* Budapest védelméről (előadás a Wiener Neustadt-i hadosztályparancsnoki tanfolyam számára), 1945. 4. o. Fentiekből következik, hogy a Budapesten állomásozó német 17. légvédelmi tüzérdandár mintegy 170 ágyúval és 105 gépágyúval rendelkezhetett. A tűzeszközök zöme csak szükségképpen volt vontatható.

[10] Magyarország honvédelme a II. világháború előtt és alatt (1920–1945). III. k. (Kiadta és sajtó alá rendezte: *dálnoki Veress Lajos vezérezredes*.) München, 1973. 239. o., valamint *Darnóy Pál:* A Budapestért vívott harc. 21. rész. *Hadak Útján,* 1964. márciusi szám 10. o.

rehajtására készültek fel, egyben ezek az erők képezték a főváros védelmére szolgáló tartalékot is:

– a 9/II. gyalogzászlóalj;
– a „Budapest” őrzászlóalj;
– a 201., 202. és 203. honvéd gépkocsizó különleges műszaki zászlóalj;
– a fővárosban elhelyezett hátországi alakulatok, intézetek és pótkeretek;
– a Várpalotáról áttelepült karpaszományos iskola;
– három csendőrzászlóalj;
– valamint a budapesti rendőrség állománya.

November 1-jén Pfeffer-Wildenbruch SS-Obergruppenführer írásbeli parancsot adott ki a pesti hídfő két déli védőkörletének riadózászlóaljakkal való megszállására. Az „A” védőkörlet parancsnoka a német Korff ezredes lett (harcálláspontja Soroksáron), a „B” védőkörlet élére pedig a magyar Billnitzer vezérőrnagyot nevezték ki (harcálláspontja Rákoscsabán). Mindkét védőkörletben magyar és német csapatokat is bevetettek. A német 1., 2. és 3. riadózászlóalj az „A” védőkörletbe, a 4. riadózászlóalj pedig a „B” védőkörletbe került. A kapott parancs szerint a magyar VI. hadtestnek is be kellett vetnie erőit a két védőkörletben. A zászlóaljaknak november 2-án déli 12 óráig kellett megszállni a kijelölt állásokat. A „Budapest” hadtestcsoport tartalékát a Kispestre átcsoportosított 1. SS-rendőrezred[11] képezte.

A kirendelt riadóalakulatok fő feladata az volt, hogy a Budapestre bevezető utak mentén gyalogságként oltalmazzák a légvédelmi harccsoportokat, valamint a tüzérségi feladatokkal is működő légvédelmi lövegeket.

A német 17. légvédelmi tüzérdandár (Georg Trost ezredes) erőinek úgy kellett csoportosulnia, hogy a Duna-hidak szükségszerű légvédelmén kívül páncélosok ellen is bevethető tűzerejük zömét a Budapest–Kecskemét műút mentén összpontosíthassák.[12]

Bizonyára e parancs értelmében csoportosíthatták át az ócsai műút páncélosok elleni védelmére azt a mintegy négyütegnyi (körülbelül 16) német 10,5 cm-es nehéz légvédelmi ágyú egy részét is, amelyek már 1944. augusztus elején is tüzelőállásban voltak Soroksár déli előterében. Az ágyúkat az ócsai út jobb oldalán, egy fiatal akácerdőben ásták be. A nagy tömegű, tüzelőállásban is több mint 10 tonnás, hosszú csövű lövegeknek megfelelő alapot kellett készíteni, nehogy a futóhomokos területen tűzharc közben instabillá váljanak.[13]

A pesti hídfőt a Duna keleti partján félkörívben kijelölt és részben már kiépített támpontszerű állásrendszer, az úgynevezett „Attila” vonal védte. A munkálatok megkezdésére a magyar Fővezérség 1944. szeptember 11-én intézkedett.

---

[11] Az ezred három zászlóaljból (ezek közül az egyik a zömtől távol állomásozott) és ezred-közvetlen alakulatokból állt. Fegyverzete a kézifegyvereken kívül – századonként 12 db – MG 34 géppuskából, 8 cm-es aknavetőkből, 7,5 cm-es páncéltörő ágyúkból, páncélöklökből és puskagránátvető-toldatokból állt.

[12] Lásd HL VKF 2113/Főv. hdm. – 1944.

[13] HL Tanulmányok és visszaemlékezések gyűjteménye, 3893. sz., *Pálosi József:* Katonáskodásom. 34. o.

A tábori jellegű védelmi vonal a tervek szerint három fő védőövből állt. Ezek közül az első Alsógöd–Csomád–Veresegyház–Domony–György-major–Maglód–Ecser–Vecsés–Dunaharaszti vonalában futott, nagyjából 75 km hosszan. Az első lövészárok vonala előtt kettő- vagy háromsoros drótakadály húzódott, azelőtt pedig három méter mély és három-négy méter széles harckocsiárkot építettek ki. A drótakadályok és a harckocsiárok elé aknazárakat telepítettek. Dunaharasztinál egysoros nagyfeszültségű villamos akadályt is létesítettek. A külső védőöv harcászati mélysége három-négy km mély volt, s helyenként négy-öt egymás mögötti harcárokból állt.

Az első védőöv mögött 12-15 km-re létesítették a mintegy 60 km hosszú másodikat Dunakeszi–Mogyoród–Isaszeg–Pécel–Pestszentimre–Soroksár vonalában. A védőöv északon és délen három, keleten pedig egy-kettő, egymás mögötti harcárokból állt.

A harmadik védőövet a második mögött öt-tíz km-re építették ki az Újpest észak–Cinkota–Rákosliget–Pestszentlőrinc–Pestszenterzsébet–Csepel dél terepszakaszon, körülbelül 35 km hosszú vonalon.

Az egész „Attila” vonalra jellemző volt, hogy a lövészárkok csak egyes szakaszokon épültek ki összefüggően. Általában csak támpontokat létesítettek, amelyek körül lövészgödröket és golyószóró- vagy géppuska-tüzelőállásokat emeltek ki, s ezeket igyekeztek árkokkal összekötni. A megerődített terepszakaszok védelmi létesítményei – egykorú szovjet felmérés szerint – az alábbiak voltak:[14]

Védőöv	*I.*	*II.*	*III.*
Az arcvonal teljes hossza	75 km	60 km	35 km
Lövészárkok teljes hossza	234 km	135 km	130 km
Löveg- és aknavető-tüzelőállások[15]	900 db	420 db	630 db
Drótakadályok teljes hossza	96 km	40 km	48 km
Harckocsiárkok teljes hossza	36 km	10 km	20 km
Lövészgödrök 1 arcvonal-km-en	80-90 db	40-50 db	80-90 db
Golyószóró- és géppuska-tüzelőállások 1 arcvonalkm-en	15-20 db	10-12 db	12-15 db
Telepített aknák mennyisége 1 arcvonalkm-en	kb. 370 db	kb. 250 db	kb. 300 db

A közölt adatok 1944. december elejére vonatkoznak. 1944. október végén, illetve november elején még javában folytak az építési munkálatok. A III. védőállás (védőöv) kiépítésének megkezdésére például a magyar VI. hadtest műszaki parancsnoka, Szabó Sándor őrnagy csak 1944. november 6-án adta ki a parancsot.

[14] Budapestszkaja Operacija. A 2. Ukrán Front egykorú összefoglalója a budapesti hadműveletről. (Másolata a szerző birtokában.) 6–10. o.

[15] Minden bizonnyal a légvédelmi lövegek tüzelőállásaival együtt.

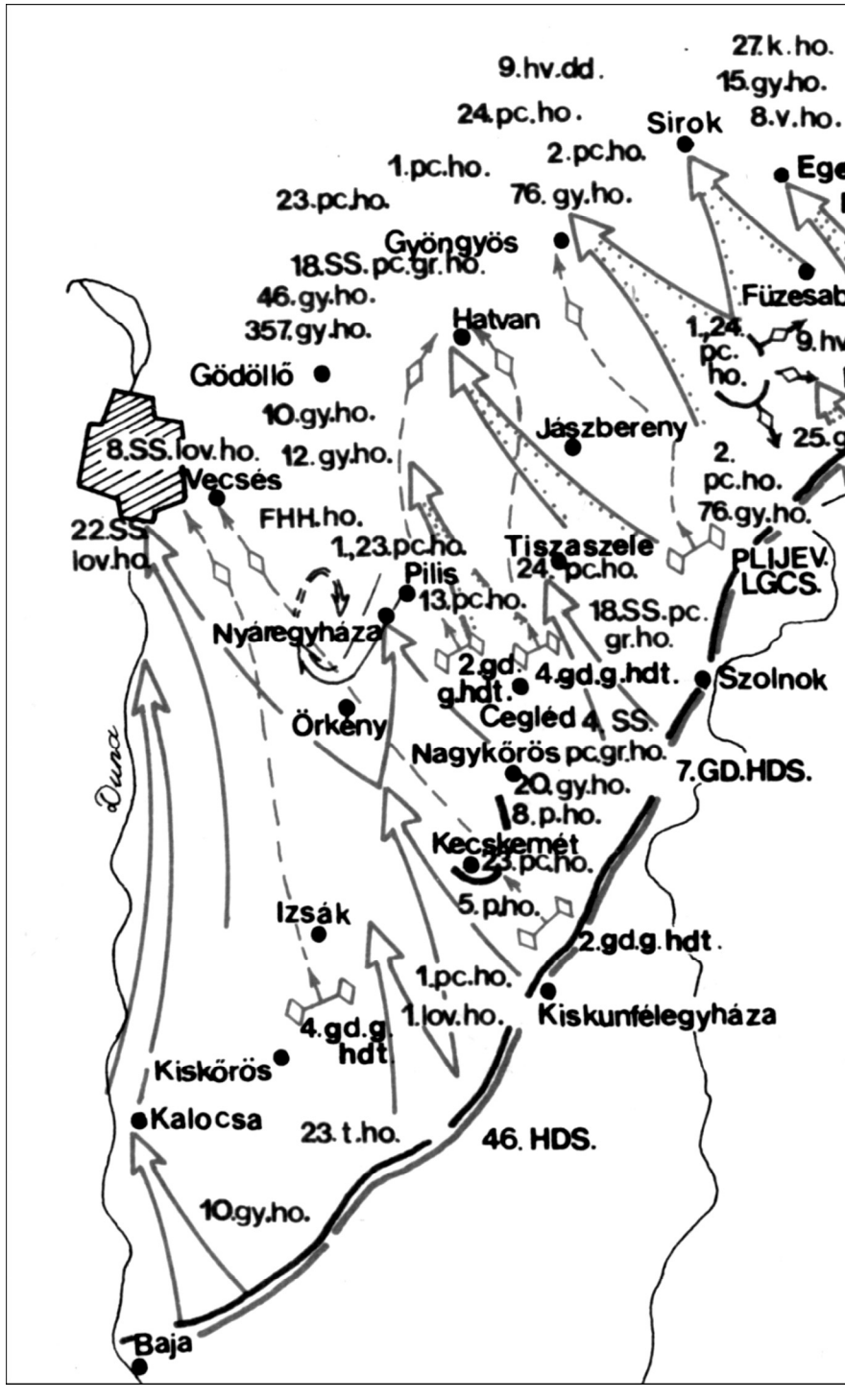
27.k.ho.
9.hv.dd.
15.gy.ho.
24.pc.ho.
Sirok
8.v.ho.
2.pc.ho.
1.pc.ho.
Eger
23.pc.ho.
76. gy.ho.
Gyöngyös
18.SS. pc.gr.ho.
Füzesabo
46.gy.ho.
Hatvan
357.gy.ho.
1,24. pc. ho.
9.hv.
Gödöllő
10.gy.ho.
Jászbereny
25.gy
8.SS.lov.ho.
12. gy.ho.
2. pc.ho.
Vecsés
76.gy.ho.
FHH.ho.
22.SS. lov.ho.
1.,23.pc.ho.
Tiszaszele
24. pc.ho.
PLIJEV.
LGCS.
Pilis
13.pc.ho.
18.SS.pc. gr.ho.
Nyáregyháza
2.gd. g.hdt.
4.gd.g.hdt.
Szolnok
Cegléd
4. SS.
Örkény
Duna
Nagykőrös pc.gr.ho.
7.GD.HDS.
20.gy.ho.
8.p.ho.
Kecskemét
23.pc.ho.
5.p.ho.
Izsák
2.gd.g.hdt.
1.pc.ho.
1.lov.ho.
Kiskunfélegyháza
4.gd.g. hdt.
Kiskőrös
Kalocsa
23.t.ho.
46. HDS.
10.gy.ho.
Baja

E fenti adatokat támasztja alá, hogy Almay Béla ezredes, a Honvédelmi Minisztérium osztályvezetője szerint a pesti hídfőt oltalmazó vonal összesen hét hadosztálynyi erő számára épült ki.[16] Ugyanakkor dálnoki Veress Lajos vezérezredes háromkötetes munkájában azt olvashatjuk, hogy az állásrendszer négy, egyenként hat zászlóaljas hadosztálynak készült.[17]

A védelmi vonal nehéz földmunkáit zömében zsidó munkaszolgálatosok (úgynevezett kisegítő munkásszázadok) és a védőövek vonalvezetése miatt érintett települések levente fiataljai végezték, de a munkaképes polgári lakosságot is bevonták a munkálatokba. 1944. október 14-én a hídfő kiépítésén mintegy 10 ezer fő dolgozott.[18]

A Magyar Királyi Honvédség műszaki (főleg utász-) alakulatai inkább csak irányították ezt a munkát (s feladatul kapták a zsidó munkaszolgálatosok őrzését is). Saját kezűleg elsősorban a veszélyes, nagy szakértelmet igénylő műszakizár- és aknatelepítést tervezték és végezték, illetve a harckocsiárkokon átívelő hidakat készítették elő robbantásra.

A m. kir. 53. utászzászlóalj (Koppány Ernő alezredes) például 1944. október 23-án érkezett a hídfőbe. Az alakulat 1. százada Ecserre („B" védőkörlet), 2. százada Fótra, majd Veresegyházra („D" védőkörlet), 3. százada pedig Gödöllőre („C" védőkörlet) került.

A zászlóaljnak alárendelt VII. utász pótszázad Pestszentimrén („A" védőkörlet), a II. önálló utász pótszázad pedig Gyálpusztán („A" védőkörlet") tevékenykedett.[19]

Újabban fellelt levéltári adatok szerint az „Attila" vonal első védőövében biztosan harckocsiárok húzódott Dunaharaszti 114-es magassági ponttól délnyugatra, továbbá a Soroksárra és Ócsára vezető utak mentén (aknazárral biztosítva), valamint Vecsés és Ecser[20] déli előterében.

A Vecsésnél kiépített, illetve az Ócsára vezető út mentén – balra 400 m-re – létesített harckocsiárkot úgynevezett „lövő tányéraknákból" (korabeli rövidítéssel lőtak-okból) álló zárakkal is biztosították.[21]

A lövő tányérakna Misnay József mérnökkari alezredes, okleveles mérnök, a Magyar Haditechnikai Intézet munkatársának fejlesztése volt. Ez az eszköz nem csak a páncélozott harcjárművek lánctalpa ellen volt hatásos, de kumulatív sugara akár a páncélosok oldalpáncélzatát is átégethette (akár a páncélököl lövedéke). Általában utak, szűkebb átjárók közelében álló fákra, sziklákra vagy akár házfalakra[22] telepítették. Ha a kifeszített

---

[16] HL Tanulmányok és visszaemlékezések gyűjteménye, 3091. sz., *Almay Béla:* Budapest védelméről (előadás a Wiener Neustadt-i hadosztályparancsnoki tanfolyam számára), 1945. 1. o.

[17] Magyarország honvédelme a II. világháború előtt és alatt (1920–1945). (Kiadta és sajtó alá rendezte: *dálnoki Veress Lajos vezérezredes.*) München, 1973. III. k. 217. o.

[18] HL Tanulmányok és visszaemlékezések gyűjteménye, 3784. sz., *kisbarnaki Farkas Ferenc vezérezredes:* A Tatár-hágó visszanéz c. könyv kézirata és a szerző visszaemlékezései az 1944/45-ös év eseményeire és hadifogságára (1944. márc. – 1946. jan.) 97. o. November közepére az állásokon már 28 ezren dolgoztak.

[19] HL M. kir. 53. utászzászlóalj naplója, 1944. október 23-i bejegyzés.

[20] Az utóbbi községnél kiépített harckocsiárokban e sorok írója még maga is megfordult gyermekként az 1970-es évek végén. A még be nem szántott részt akkor kispuska-lőtérnek használták.

[21] Ezt bizonyítja, hogy a m. kir. 202. honvéd gépkocsizó különleges műszaki zászlóalj 2. századának két katonája is ilyen harceszköz felrobbanásakor sebesült meg (egyikük október 31-én, a másik pedig november 2-án). Lásd erről HL HM 30.497/8. ny. v. – 1945. Feltételezzük, hogy a legyártott mintegy 20-40 ezer lövő tányéraknából jutott az „Attila" vonal egyéb védelmi terepszakaszira is.

[22] Ilyen lövő tányéraknákat telepítettek például a magyar csapatok 1944-ben a Keleti-Kárpátok átjáróinak

huzalt a mozgó cél elhúzta, a lövő tányérakna működésbe lépett. E rendkívül korszerű, magyar gyártmányú műszaki záró harcanyaghoz hasonló eszközt csak az 1960-as években kezdtek gyártani Nyugat-Európában.[23]

A lövő tányéraknát az 53. utászzászlóalj századai is telepíteni kezdték, majd a telepített zárakat felügyelték tevékenységi körzetükben, pedig az alakulat tisztjei csupán 1944. október 25-én szereztek először tudomást az eszköz létezéséről.[24]

Miközben a német–magyar csapatok megkezdték az „Attila" vonal külső védőövének megszállását, a harcok a Kiskunság északi részén lankadatlan hevességgel folytatódtak.

1944. november 1. szerda
(Időjárás: napközben 12 Celsius-fok, a felhőzet dél körül felszakadozott.
A mellékutak csak feltételesen járhatók.)

A magyar 1. huszárhadosztály védelme Kunszentmiklóstól mintegy öt km-re északra, Fehér-tanya–Peszéradacs vonalon húzódott. A szovjet támadás következtében a magyar lovas seregtest délután Bugyi körzetéig szorult vissza. Ennek ellenére este parancsot kapott a német III. páncéloshadtesttől, hogy november 2-án hajnalban indítson támadást, és foglalja vissza a szovjetek által november 1-jén birtokba vett Kunszentmiklóst.[25] E parancs nem csak erősen vitatható volt, de egyet jelentett az azonnali szétveretéssel, tekintve, hogy éppen a célként megjelölt településnél készült fel a támadásra a szovjet 46. hadsereg másik gépesített magasabbegysége, a 4. gárda-gépesítetthadtest is.

A magyar 1. páncéloshadosztály, miután előző este Kerekegyházánál szétszórták erőit, reggel Lajosmizse délnyugati előterében gyülekezett. A német 133. légvédelmi tüzérezred a település ellen 10 harckocsi támogatásával megindított szovjet támadást visszaverte.

Délelőtt Szabó László a lajosmizsei műúton újabb szovjet T–34 harckocsit tett harcképtelenné. A Kecskemét felől, fák takarásában előreszivárgó páncélosok közül az egyik megtámadta az éppen tüzelőállást váltó 7,5 cm-es páncéltörő ágyút vontató Botond terepjáró tehergépkocsit, amely Lajosmizse felé haladt. A harckocsi egy lövéssel felgyújtotta a tehergépkocsit, amelyről a kezelők – egy ekkor hősi halált halt tizedes kivételével – előzőleg az út menti árokba menekültek. Szabó a távolodó harckocsira 15 méterről páncélököllel rálőtt. A sérült harckocsi nem semmisült meg, de kezelői a közeli erdőben hamarosan elhagyták.[26]

Napközben a magyar 1. páncéloshadosztály, illetve a német 1. páncéloshadosztály ennek alárendelt egyik harccsoportja Tatárszentgyörgy körzetéből délkelet felé támadva felvette a kapcsolatot a német seregtest Lajosmizsét védő másik harccsoportjával. A

---

lezárására, de 1944. október 15-én a budai Várhegy Bécsi kapu tér felé vezető útvonalán is, hogy megakadályozzák a német páncélosok behatolását a Várba. Egy ilyen akna itt fel is robbant, és súlyosan megrongálta a telepítés helyével szemben lévő házat.

[23] Lásd *Czapek Béla:* A Misnay–Schardin-effektus és a Lőtak. *Haditechnika,* 1986. november–december.

[24] HL M. kir. 53. utászzászlóalj naplója, 1944. október 25-i bejegyzés.

[25] *Darnóy Pál:* A Budapestért vívott harc. 22. rész. *Hadak Útján,* 1964. áprilisi szám 9. o.

[26] *Szabó László:* Kistelektől a polgárdi ipartelepig. 3. rész. *Haditechnika,* 2004/1. szám 60. o.

helységet egész nap páncélosokkal támogatott szovjet támadások érték. A szovjeteknek egy alkalommal sikerült betörniük Lajosmizse keleti felébe, de a védők végül kivetették őket onnan.

A német 1. páncéloshadosztály első Panther harckocsijai – a megerősített 1/I. páncélososztály részei – 2-ára virradó éjszaka érkeztek be Monorra.[27]

A német I. repülőhadtest és a magyar 102. repülődandár ismét támadta a Kecskemét északi körzetében harcoló szovjet csapatokat. A beérkezett jelentések szerint e légi támadások során – az erős szovjet vadászrepülő-védelem ellenére – 12 ellenséges páncélos, két felderítő páncélgépkocsi és 30 tehergépkocsi semmisült meg. A németek – magyar vadászrepülőgépekkel közösen – 17 szovjet repülőgép lelövéséről számoltak be.[28]

A Kecskeméttől öt-hat km-re észak-északnyugatra – a budapesti műúttól keletre – körvédelemre berendezkedett 24. páncéloshadosztály és a Lajosmizsét tartó 1. páncéloshadosztály közötti résen keresztül a szovjet páncélosok folytatták támadásukat Budapest irányában. A 24. páncéloshadosztály a reggeli órákban a szovjet 2. gárda-gépesítetthadtest mintegy 30 páncélosával vívott súlyos harcokat. A német seregtest karbantartó és ellátó alakulatai délelőtt 9 óra körül déli irányból két órán keresztül haladtak Nagykőrösön át Cegléd irányába. Több sérült páncélost drótkötéllel vontattak.

Estére a 2. gárda-gépesítetthadtest 6. gárda-gépesítettdandára elérte Alberti (a mai Albertirsa) déli előterét. A 37. gárda-harckocsidandár 25 páncélossal Cegléd délnyugati körzetében Kupai-Kovácsmajor vasúti megállóhelynél, 4. gárda-gépesítettdandár hét harckocsival Lipót-majornál (Örkénytől keletre), az 5. gárda-gépesítettdandár pedig az Örkény-táborhoz tartozó Csurgay-majornál harcolt. A németek 20 további szovjet páncélost észleltek Lajosmizsétől északkeletre, a 145-ös (Kerekes) és 146-os (Hálóshalom) magassági pontok körzetében.[29]

A 2. gárda-gépesítetthadtest él-osztagainak a kapott parancs szerint november 2-án reggelig el kellett érniük Üllő és Monor körzetét, majd 3-án estig elfoglalni Budapestet.[30]

A szovjet előretörés miatt a magyar 8. tábori póthadosztály Lajosmizse körzetében lévő törzsének helyzete is tarthatatlanná vált.[31]

Aznap az LVII. páncéloshadtest parancsnokának, Kirchner tábornoknak a vezetése alatt megalakult a „Kirchner" páncéloscsoport. Alárendeltségébe tartozott a hadtest 1., 23. és 24. páncéloshadosztálya, valamint a magyar VIII. hadtest 20. gyaloghadosztálya, 5. és 8. tábori póthadosztálya. A csoportosítás feladata a Kecskemét körzetéből észak felé nyomuló szovjet csapatok szétverése volt.[32]

---

[27] *Stoves, Rolf:* Persönliches Kriegstagebuch Pz.Rgt. 1 (Gépelt kézirat, másolata a szerző birtokában.) 1944. november 1-jei bejegyzés.

[28] HL mikrofilmtára, Kriegstagebuch Ia der Heeresgruppe Süd Kriegstagebuch vom 1. 11. 1944 (626. tekercs 7209692. felvétel).

[29] HL Szovjet iratmásolatok gyűjteménye a Budapest körüli harcokról. A 2. Ukrán Front hadijelentései, 1944. november 1., illetve HL mikrofilmtára, Kriegstagebuch Ia der Heeresgruppe Süd Kriegstagebuch vom 1. 11. 1944 (626. tekercs 7209691. felvétel).

[30] Szbornyik materijalov po izucsenyiju opüta vojnyi No. 21 (Budapestszkaja operacija). Moszkva, 1946. 102. o.

[31] HL Tanulmányok és visszaemlékezések gyűjteménye, 3857. sz., *Orbay* (korábban *Rabács*) *István* tüzér ezredes naplója, 1944. november 1-jei bejegyzés.

[32] HL mikrofilmtára, Kriegstagebuch Ia der Heeresgruppe Süd Kriegstagebuch vom 1. 11. 1944 (626. tekercs 7209697. felvétel).

A német páncéloscsapatok átcsoportosítása is gőzerővel folyt. A „Feldherrnhalle” páncélgránátos-hadosztály egy megerősített harccsoportja reggel 6 órakor Mezőkövesd környékéről Gyón–Alsódabas körzetébe indult. Az eredetileg az LVII. Páncéloshadtesthez irányított seregtestet aznap a III. páncéloshadtestnek rendelték alá. A 13. páncéloshadosztály Polgártól Kiskunlacháza–Bugyi felé, a 8. „Florian Geyer” SS-lovashadosztály[33] pedig Kiskunlacháza irányába tartott.[34]

Utóbbi seregtest 8/1. SS-páncélvadász-százada 7,5 cm-es gépvontatású páncéltörő ágyúkkal egy nappal korábban még Nyíregyháza délkeleti előterében harcolt. Parancsnoka, Friedrich Meier SS-Hauptsturmführer határozottságról és hidegvérről tett tanúbizonyságot, amikor a szovjet 6. gárda-lovashadtest támadásakor készületlen századát tüzelőállásokba parancsolva, irányzói egy Valentine IX harckocsit és két önjáró löveget lőttek ki, és ezzel a szovjet támadást visszaverték.[35]

A 13. páncéloshadosztály, miután reggel 7 óra körül az utolsó alakulatai is átkeltek a Tiszán Polgárnál, aznap délután Emőd és Feldebrő körzetében gyülekeztette erőit. Feldebrőn gyülekeztek a hadosztály alábbi alakulatai:

– hadosztálytörzs az ellátó részekkel;

– 66/II. páncélgránátos-zászlóalj (200 fős harcos-létszám, két 7,5 cm-es páncéltörő ágyú);

– 93/II. páncélgránátos-zászlóalj (250 fős harcos-létszám, négy aknavető, egy 7,5 cm-es gyalogsági löveg;

– 13/II. páncélos-tüzérosztály (nyolc 10,5 cm-es tábori tarack, négy 10 cm-es ágyú);

– 4. páncélos-utászzászlóalj 1. és 2. százada tehergépkocsin (összesen 100 fős harcos-létszám, két aknavető);

– 13. páncélos-felderítőosztály egy százada tehergépkocsin (30 fős harcos-létszám).

A településen megerősítő tüzéralakulatok is állomásoztak, így a 959. tüzérdandár törzse az 52/II. gépvontatású nehéztüzérosztállyal (két 15 cm-es tábori tarackos és egy ágyús üteggel), valamint a 607. önálló tüzérosztály (hat 21 cm-es mozsárral). A Feldebrőn gyülekeztetett német erők 19 órakor indultak tovább új bevetésük színterére, Budapest előterébe. Emődön a 13. páncéloshadosztály alábbi alakulatai még vasúti berakodásra vártak:

– 66/I. páncélgránátos-zászlóalj (35-40 lövészpáncélossal);

– 13/4. páncélos-felderítőszázad (20 lövészpáncélossal);

– 4/3. páncélos-utászszázad (15 lövészpáncélossal).

---

[33] Október 27-én a hadosztály 8. SS-páncélvadászosztályának 25 Jagdpanzer 38(t) vadászpáncélosából 10 volt bevethető. A seregtest három lovasezredének és felderítőosztályának gyalogsági harcos-létszáma összesen 3060 fő volt. A 8. SS-tüzérezred 37 löveget számlált. A bevethető 7,5 cm-es páncéltörő ágyúk száma 19 volt.

[34] HL mikrofilmtára, Kriegstagebuch Ia der Heeresgruppe Süd Kriegstagebuch vom 1. 11. 1944 (626. tekercs 7209693. felvétel).

[35] Lásd *Yerger, Mark C.:* German Cross in Gold. Holders of the SS and Police. Volume 4: „Cavalry Brigade and Divisions”. San Jose, 2009. 229. o.

E lövészpáncélosokat még aznap este saját lábon megindították Budapest felé. A hadosztály 4. páncélosezrede (mindössze öt bevethető Panther harckocsival) és 13/III. páncélos-tüzérosztálya (hat bevethető Hummel önjáró tarackkal) tovább várt a vasúti berakodásra. Ugyanakkor a 13. páncélos-felderítőosztály további 10 lövészpáncélosát, valamint a 661. önálló páncélvadászosztály hat Jagdpanzer 38(t) vadászpáncélosát és három Nashorn páncélvadászát már vasútra rakták.[36]

A 325. rohamlövegdandár hét StuG. III rohamlövegét Hevesre, az alakulat számára kijelölt gyülekezési körletbe irányították.

Noha a 2. Ukrán Frontot támogató 5. légi hadsereg aznap 531, másnap pedig 543 bevetést repült, a német páncéloscsapatok vasúton való átcsoportosítását képtelen volt megakadályozni.

November 1-jén délután 16 óra tájban a szovjetek Budapest irányában újabb harckocsi- és gépesített erőket vetettek harcba, ezúttal a 4. gárda-gépesítetthadtestet. E magasabbegységet 1943 januárjában szervezték meg a 13. harckocsihadtestből. Parancsnoka 1944. március 31-től a háború végéig Vlagyimir Ivanovics Zsdanov altábornagy volt. A hadtest 1944. október végén a 3. Ukrán Front állományából került a 2. Ukrán Front alárendeltségébe. A hadtest hadrendje 1944. november 1-jén a következő volt:

– hadtest-törzs;
– 13. gárda-gépesítettdandár (A. E. Szergijenko gárda-ezredes)
benne a 38. gárda-harckocsiezred T–34/85 harckocsikkal (P. F. Tulov gárda-alezredes),
– 14. gárda-gépesítettdandár (N. A. Nikityin gárda-ezredes)
benne a 39. gárda-harckocsiezred T–34/85 harckocsikkal (Sz. V. Garfunkel gárda-ezredes),
– 15. gárda-gépesítettdandár (M. A. Andrianov gárda-ezredes)
benne a 37. gárda-harckocsiezred T–34/85 harckocsikkal (F. V. Csufarov gárda-alezredes),
– 36. gárda-harckocsidandár (P. Sz. Zsukov gárda-ezredes, T–34/85 harckocsikkal),
– 292. gárda önjáró tüzérezred (Sz. K. Sahmetov gárda-ezredes, három SzU–85),
– 352. gárda nehéz önjáró tüzérezred (I. M. Tuberkov gárda-ezredes, 21 ISzU–122),
– 1512. önálló páncéltörő tüzérezred (76,2 mm-es lövegek),
– 527. aknavető-ezred (120 mm-es aknavetők),
– 129. gárdaaknavető- (rakéta-sorozatvető) tüzérosztály (BM–13 sorozatvetők),
– 740. légvédelmi tüzérezred (37 mm-es gépágyúk),
– 62. motorkerékpáros-zászlóalj (néhány T–34 harckocsival).

A hadtest 1944. október 29-én 13 ezer 404 katonával, valamint egyebek mellett 121 T–34 és T–34/85 harckocsival, három SzU–85 önjáró löveggel, 31 darab 76,2 mm-es lö-

[36] Bundesarchiv–Militärarchiv, Freiburg (a továbbiakban: BA–MA) RH 24-72 Bericht über Fahrt des Chefs des Gen. Stabes LXXII. AK. zur 13. Pz. Div. am 1. Nov. 1944.

veggel és 44 darab 120 mm-es aknavetővel rendelkezett.[37] Október végén beérkezett a hadtesthez a 352. gárda nehéz önjáró tüzérezred is, s ez jelentősen megnövelte az önjáró lövegek mennyiségét.

Zsdanov altábornagy úgy döntött, hogy a magyar csapatok harcászati védelmét Szabadszállás–Fülöpszállás körzetében a 39. gárda- és 37. gárda-harckocsiezredekkel töri át, majd a hadműveleti siker elérése érdekében a mélységben két párhuzamos irányban folytatja erőivel az előretörést. A súlypontot a hadtest parancsnoka a jobbszárnyra helyezte.

A harcrend első lépcsőjében két gépesített-dandár, a másodikban egy gépesített- és egy harckocsidandár támadott.

A 14. gárda-gépesítettdandár, megerősítve a 68. gárda-lövészhadosztály 200. gárda-lövészezredével, az 1512. önálló páncéltörő tüzérezreddel és a 129. gárdaaknavető- (rakéta-sorozatvető) tüzérosztállyal, azt a feladatot kapta, hogy a főerők élén támadva november 2-án 12 óráig foglalja el Ócsát.

A 15. gárda-gépesítettdandár, megerősítve a 68. gárda-lövészhadosztály 202. gárda-lövészezredével és az 527. aknavető-ezred 1. osztályával arra kapott parancsot, hogy a hadtest balszárnyán, a Duna mentén támadva, november 2-án délig vegye birtokba Rákóczligetet, Szigetszentmiklóst és Taksonyt.

A 36. gárda-harckocsidandár, megerősítve a 352. gárda nehéz önjáró tüzérezreddel és a 68. gárda-lövészhadosztály 136. gárda-tüzérezredének egyik tarackos ütegével, arra készült fel, hogy a 14. gárda-gépesítettdandár mögött, a második lépcsőben mozogva november 2-án 12 óráig elfoglalja Dunavarsányt.

A 13. gárda-gépesítettdandár, megerősítve a 68. gárda-lövészhadosztály 198. gárda-lövészezredével, valamint az 527. aknavető-ezred zömével, azt a parancsot kapta, hogy a 36. gárda-harckocsidandárt követve, a második lépcsőben törjön előre és november 2-án délig vegye birtokba Alsónémedit.[38]

A szovjet 7. gárdahadsereg 25. gárda-lövészhadtestének alárendelt 27. önálló gárda-harckocsidandár 20 óráig Mezőtúr–Cifra csárda–Tiszaföldvár menetvonalon a Cibakházától keletre lévő Megállj-csárda körzetét érte el.

A dandár állományába aznap 45 T–34, 18 T–34/85 harckocsi, valamint 16 SzU–85 és hat SzU–76M önjáró löveg tartozott. Ezek közül 24 T–34, 17 T–34/85, 15 SzU–85 és négy SzU–76M volt üzemképes állapotban.[39]

Az alakulat páncélos-állománya főként a lövészcsapatok közvetlen tűztámogatását végezte. Így a harckocsik mellett bevetett önjáró lövegek irányzási korlátjai ebben a szerepkörben nem jelentettek különösebb harcászati hátrányt.

---

[37] *Tolubko, V. F.–Barisev, N. I.:* Na juzsnom flange. Bojevoj puty 4-go gvargyejszkovo mehanizirovannogo korpusza (1942–1945). Moszkva, 1973. 338. o.

[38] Uo. 339–341. o.

[39] A 27. önálló gárda-harckocsidandár hadműveleti jelentése a 7. gárdahadsereg harckocsi- és gépesített csapatai parancsnokának (másolata a szerző birtokában), 1944. november 1.

1944. november 2. csütörtök
(Időjárás: napközben hűvös, borult égbolt, eső.
A mellékutak csak terepjáró járművek számára járhatók.)

Hajnalban a 4. gárda-gépesítetthadtest Kunszentmiklós körzetéből észak felé tört előre. A szovjet páncélosok egyenesen beletámadtak a Kunszentmikós visszafoglalásra csoportosuló 1. huszárhadosztály készenléti állásaiba.

A csapás súlya (két szovjet gépesített-dandár, bennük két gárda-harckocsiezred támadása) a „Makay" csoportot[40] érte Peszéradacs körzetében. A súlyos harcokban a 1. huszár tüzérosztály és a 3. gépkocsizó tüzérosztály részei, valamint a 3. és 4. huszárezred katonái páncélököllel több T–34/85 harckocsit megsemmisítettek. A huszároknak azonban hamarosan menekülőre kellett fogniuk.

A „Makay" csoport Bugyi déli előteréig vonult vissza. Az összetorlódott lovas kötelékek és a csapatvonat között a megjelenő 46 szovjet harckocsi meglehetős pánikot idézett elő. Ahogy arra Dőry Lajos hadnagy, a 3. huszárezred tisztje visszaemlékezett: „Az orosz harckocsik morajlása jól hallatszik. Elérjük Bugyi térségét. […] Az úton torlódás, egy orosz harckocsi nyomjelzős sorozatot ad le a menetoszlopra, a lovak megvadulnak sziporkázó fényektől, Emil[41] megsebesül."[42]

A huszár harccsoport részei a községtől északra lévő szőlődombokon rögtönöztek védőállást. Az 1. huszárhadosztály szétszórt részei e vékony vonal mögött gyülekeztek. A Bugyi körzetéből Taksony felé forduló szovjet harckocsik közül a „Makay" csoport hármat kilőtt, s a támadást – átmenetileg – visszaverte.[43]

Ezzel együtt a 4. gárda-gépesítetthadtest 15. gárda-gépesítettdandára – 75 km-es előrenyomulás után – november 2-án kora estig birtokba vette a Dunaharasztihoz tartozó Rákócziligetet. A Dunaharasztira betört páncélos-éket a védők páncélelhárítása visszaverte.[44]

A 14. gárda-gépesítettdandár először Ócsát, majd 20 páncélossal (ebből 10 könnyű páncélozott harcjárművel[45]) Alsónémedit foglalta el. A 13. gárda-gépesítettdandár reggel 8 órakor Bugyit, majd a Taksonytól délre fekvő Dunakisvarsányt vette birtokba. A 36. gárda-harckocsidandár este 18 óra körül Alsóvány körzetében harcolt. A 46. hadsereg leggyorsabban mozgó – tehergépkocsikkal szállított – 68. gárda-lövészhadosztálya aznap 14 órakor Kunszentmiklós körzetében tevékenykedett.[46]

---

[40] A harccsoport a 3. huszárezredből, valamint a 4/II. huszárosztályból állt, élén Makay Attila ezredessel, a 4. huszárezred parancsnokával.

[41] Vitéz Jekelfalussy-Wolnhoffer Emil, a 3. huszárezred hadnagya.

[42] *Dőry Lajos:* Fegyver nélkül a frontra. Egy egykori huszárhadnagy emlékezései 1944–45-ös naplójegyzetei alapján. (A bevezetőt írta és jegyzetekkel ellátta: *Bene János.*) *Hadtörténelmi Közlemények,* 2002/4. 1199. o.

[43] *Darnóy Pál:* A Budapestért vívott harc. 22. rész. *Hadak Útján,* 1964. áprilisi szám 10. o.

[44] HL VKF Fővezérség hadműveleti osztályának napi helyzettájékoztatója, 1944. november 2., 3. o.

[45] A magyar Fővezérség jelentésében „10 nehéz és 10 könnyű páncélos" kifejezés szerepel. Lásd HL VKF Fővezérség hadműveleti osztályának napi helyzettájékoztatója, 1944. november 2., 3. o. Véleményünk szerint itt a 14. gárda-gépesítettdandár felderítőszázadának Universal Carrier Mk II páncélozott szállító harcjárműveiről lehetett szó. Ezeket részben 12,7 mm-es DSK nehézgéppuskával szerelték fel. (Lásd *Porter, David:* Soviet Tank Units 1939–45. London, 2009. 123. o.) E mindössze 3,8 tonna tömegű páncélosok mellett a T–34/85 közepes harckocsik valóban „nehéznek" tűnhettek.

[46] A szovjet 46. hadsereg 1944. novemberi jelentései. (Másolatuk a szerző birtokában.) 1944. november 2-án 19 óra 30 perckor leadott jelentés.

November 2-án a magyar VI. hadtest által létrehozott pesti hídfő megszállása befejeződött, de további megerősítés folyamatban volt. A hadtest alárendeltségébe kerültek a német 22. SS-önkéntes lovashadosztály már beérkezett erői, az 1. SS-rendőrezred, a Budapesten állomásozó német karhatalmi alakulatok, valamint a Várpalotáról beérkezett magyar VIII. rögtönzött gyalogzászlóalj is.[47]

A m. kir. 202. honvéd gépkocsizó különleges műszaki zászlóalj békehelyőrsége Dunaharaszti volt. A zászlóalj éppen áthelyezésre és indulásra váró 150 fős kötelékét a szovjet előretörés miatt visszatartották, s az 1/I. honvéd ejtőernyős-zászlóalj (Tassonyi Edömér százados[48]) jobbszárnyán még aznap bevetették az „Attila" vonal „A" védőkörletében, Dunaharasztinál.[49]

Az 1/I. ejtőernyős-zászlóalj védelme csaknem kizárólag lövészgödrökből, illetve támpontokból állt. Tűztámogatásuk egyelőre csak saját 8 cm-es aknavetőire korlátozódott, de mögöttük, a csepeli elágazás körzetében a magyar budapesti légvédelmi tüzércsoport 8,8 cm-es légvédelmi ágyúi voltak tüzelőállásban, amelyek földi célpontok ellen kerültek beállításra,[50] és délkeleti irányban kiváló kilövéssel rendelkeztek. Tassonyi százados visszaemlékezésében így írta le csapatai védőkörletét: „Mind Soroksáron, mind Dunaharasztin hevenyészett védőállások voltak előre elkészítve a munkaszolgálatosok által. A műút közvetlen környezetében harckocsiárok volt kiásva, fákra szerelt tányéraknák [lövő tányéraknák – Sz. N.] voltak telepítve. Pokornyi harcálláspontján rádióösszeköttetésben voltunk egy légvédelmi ágyús csoporttal, Budapest légvédelmében, akik igénylésünkre a soroksári védőállás elé területtüzet adtak."[51]

Az 1/I. ejtőernyős-zászlóalj egyik százada az 5. számú főutat, egy másik pedig a Dunaharaszti délkeleten futó műutat zárta le. A századok zöme az utakat védte, az azok közötti mintegy három km-es sávban csak gyenge leplező erők voltak.

Egy harmadik ejtőernyős-század Pokorny őrnagy soroksári harcálláspontjánál tartalékban állt, egy Nimród páncélos gépágyúval együtt.

Az ejtőernyősök arcvonalszakaszán próbálták ki az 1944 M. buzogányvetőt (más néven „Szálasi-röppentyűt") is. Erről az egyik ejtőernyős-szakasz parancsnoka, Marosújvári Géza zászlós így emlékezik meg: „Itt megemlítem egy új magyar konstrukciójú fegyver, az úgynevezett »Szálasi-röppentyű« próbáját, amely ezekben a napokban zajlott le közvetlenül a kiépített állásaink mögött.

---

[47] HL VKF Fővezérség hadműveleti osztályának napi helyzettájékoztatója, 1944. november 2., 3. o. Maga a VI. hadtest a német III. páncéloshadtest alárendeltségébe került, létrehozva ezzel a „Breith" páncéloscsopor-tot.

[48] Tassonyi százados zászlóalja Pokorny László őrnagy, az 1. ejtőernyős-ezred parancsnokának alárendeltségébe tartozott. Az ezred-közvetlen alakulatok (árkász-, híradó-, páncéltörő ágyús-, aknavető- és páncélromboló szakasz) Pokorny őrnagy parancsnoksága alatt álltak, csakúgy, mint a 202. honvéd gépkocsizó különleges műszaki zászlóalj különítménye.

[49] HL HM 30.497/8. ny. v. – 1945. A műszaki zászlóalj 1944. november 12-én végrehajtott felváltásáig harcolt a körzetben. Az 1/I. ejtőernyős-zászlóalj részei október 23-án már Dunaharasztinál az „Attila" vonalban voltak, miután a budapesti „Károly" (ma „Petőfi") laktanyából ideszállították őket. Lásd Nagy Árpád m. kir. ejtőernyős főhadnagy háborús jegyzetei. (Közreadta: *Martin Kornél.*) *Hadtörténelmi Közlemények,* 1999/1. 171. o.

[50] *Bárczy Zoltán:* Zuhanóugrás. Budapest, 1981. 470. o.

[51] HL Tanulmányok és visszaemlékezések gyűjteménye, 3413. sz., *Tassonyi Edömér:* Kritika – Zuhanóugrás. A magyar ejtőernyősök harcai 1944–1945. 17. o.

A röppentyű, a páncélökölhöz hasonló reaktív [helyesen kumulatív – Sz. N.] fegyver volt, amit elektromos gyújtással egy kerekekkel ellátott állványról lőttek ki. Ezen a próbán, mivel a kilövőhely szakaszom védősávjában volt, én magam is jelen voltam.

A próba-kilövés sikerült, és hatalmas bunkóhoz hasonló test elindult a tőlünk kb. 3 km-re lévő tanya felé, ahol állítólag szovjet páncélosok gyülekeztek. A repülő lövedéket hosszú ideig lehetett szabad szemmel követni. A levegőben, repülés közben nagyon erős búgó hangot adott, majd a tanya irányából villanás volt látható és egy tüzérségi lövedék becsapódásához hasonló hang volt hallható."[52]

Tassonyi százados ejtőernyőseinek két harcelőőrsük volt: az egyik Gyálpusztánál, a másik pedig Ócsa déli kijáratánál. Ez utóbbi négy 7,5 cm-es páncéltörő ágyúból álló reteszállás volt Sebestyén Endre főhadnagy parancsnoksága alatt. A szovjet 14. gárda-gépesítettdandár harckocsijai és a kísérő deszant-lövészek azonban rajtaütésszerűen lerohanták a páncéltörő ágyúkat. Mindössze két ejtőernyős jutott vissza innen a zászlóaljhoz.[53] Más források szerint a páncéltörő ágyús szakasz meglepése nem sikerült teljesen. Noha a páncélosok két magyar 7,5 cm-es páncéltörő ágyút letapostak, a kötelék megsemmisülése előtt még három szovjet harckocsit kilőtt.[54]

Az 1/I. ejtőernyős-zászlóalj parancsnoka e visszajutott katonáktól furcsa körülményről szerzett tudomást: „A jelentés szerint az első megjelent orosz harckocsi német felségjelet viselt. Egy német főhadnagy figyelmeztette [Sebestyén főhadnagyot – Sz. N.], hogy orosz harckocsi, s az ágyúhoz ugrott, hogy segítsen. De már késő volt, az ágyút telitalálat érte, és az állást az előretörő harckocsik letaposták. (Ez a jelentés valószínű, mert Isaszegen[55] magam láttam egy német felségjelű harckocsit az orosz harckocsik között. Lehet, hogy zsákmányolt és harcba állított eredeti német anyag volt.)"[56]

Az Ócsára betört szovjet harckocsik ismét utolérték és lerohanták a II. önálló gépvontatású közepes tüzérosztály részeit, s ennek következtében az osztály több katonája eltűnt.[57] A már többször idézett Orbay István ezredes november 2-ára virradóra éppen ezen a településen éjjelezett: „Reggel 9 h-kor a vezérkari főnök[58] éppen tiszti gyűlést tartott a további teendők miatt, mikor Ócsán ránk törtek a páncélosok. A faluban megindult a harc. A vonatokat Üllő–Vecsés irányába megindítottuk, és mikor utoljára gépkocsiba szálltam, az ellenség már a községháza előtt tüzelt. Csapat nem állt rendelkezésemre, és így nem volt más hátra, mint hogy a Budapest felé előretörő ellenség elől észak felé kitérjek a hadosztályparancsnoksággal.

Így jutottunk 12 h tájban Vecsésre. Útközben egy kilőtt páncélos és összelőtt német tehergépkocsik mutatták, hogy éjjel itt ezen az útvonalon is volt páncéloscsata."[59]

---

[52] HM HIM Hadtörténelmi Levéltár (Budapest), Tanulmányok és visszaemlékezések gyűjteménye, 2904. sz., Marosújvári Géza: Ejtőernyős katonai szolgálatom emlékei, 1941–1945. 4. o.

[53] Bárczy Zoltán: Zuhanóugrás. Budapest, 1981. 470-471. o.

[54] HM HIM Hadtörténelmi Levéltár (Budapest), VKF Fővezérség hadműveleti osztályának napi helyzettájékoztatója, 1944. november 2., 3. o.

[55] Az 1/I. ejtőernyős-zászlóalj 1944. november 12. után itt harcolt.

[56] HL Tanulmányok és visszaemlékezések gyűjteménye, 3413. sz., *Tassonyi Edömér:* Kritika – Zuhanóugrás. A magyar ejtőernyősök harcai 1944 –1945. 16-17. o.

[57] HL HM 670.112/ 22.v.–1944.

[58] A hadosztály vezérkari főnöke Köves-Toronyi Ferenc vezérkari őrnagy volt.

[59] HL Tanulmányok és visszaemlékezések gyűjteménye, 3857. sz., *Orbay (korábban Rabács) István* tüzér ezredes naplója, 1944. november 2-i bejegyzés.

A 22. SS-önkéntes lovashadosztály 17. SS-lovasezredének a déli órákban beérkezett kisebb erői Dunaharasztin[60] és annak délnyugati, illetve keleti előterében rögtönöztek biztosító vonalat.

Az 1/I. ejtőernyős-zászlóalj Dunaharasztinál foglalt védőállása ellen 2-án este, kb. 20 óra körül a 15. gárda-gépesítettdandár tört előre 20 harckocsival. Az Ócsáról Soroksár felé vezető út mentén a 14. gárda-gépesítettdandár nyomult Budapest felé további 20-40 páncélossal. Marosújvári Géza zászlós erre így emlékezik: „…megkezdődött a szovjet páncélosok támadása, amely hamarosan elérte az állásaink előtt húzódó harckocsiárkot. Az élen haladó kb. öt darab T–34-es a felrobbantott híd előtt megtorpant. Ez a néhány perces megállás elég volt arra, hogy a híd közvetlen környékén beásott páncélelhárítók páncélököllel mind az öt harckocsit kilőjék."[61]

Nagy Árpád ejtőernyős főhadnagy az alábbiakat rögzítette e támadással kapcsolatban: „A Budapest ellen törő első és legelszántabb roham sorsa alig 10 perc alatt eldőlt. Az ejtőernyős fiúk úgy kushadtak a lövészlyukakban, hogy még a sapkarózsa sem látszott belőlük. A páncélosok gyanútlanul közeledtek a csendesnek látszó vidéken, amikor megmozdultak a göröngyök, megindultak a kukoricaszár kúpok, a fák tövéből kísértetiesen ordító fantomok pattantak föl, és az alig 100 m-re lévő harckocsik kezelői még fel sem ocsúdhattak, máris körülugrálták őket, mint a halál angyalai, az esernyős rémek. Kifújtak a Faustok[62] csövei, és a páncéltornyokon, hernyótalpakon egymás után robbantak a faustfejek, leemelve a tornyot, szétszaggatva a hernyótalpat, szénné égett várakká változtatva az erődöket az előbb még büszke vöröskatonákkal. Alig telt bele tíz perc, már ott lapítottak a fiúk az árokban és vicsorgó foggal várták a támadó orosz gyalogságot. […]

A páncélosroncsok[63] kísértetiesen füstölögtek állásaink előtt – és a gyalogság nem jött. Maga a látvány elég volt nekik belőlünk, egy életre. Hiába ordítoztak hátul a politrukok, hiába berregett fel a visszaözönlőkre néhány túlbuzgó politikai biztos géppisztolya, fél órával a támadás megindulása után, messze kilométerekig nem lehetett élő oroszt látni Dunaharaszti–Sorokság térségében."[64]

Tassonyi százados ezzel ellentétben órákig tartó, súlyos harcokra emlékezik: „A védőállásban órákon keresztül kaotikus harc folyt. Számos harckocsi megsérült tányéraknáktól és páncélelhárító fegyverektől, de a sérült harckocsikat elvontatták. A soroksári védőálláson keresztül néhány harckocsi a védővonalba betört, de az orosz gyalogság rohamtávolságon, a balszárnyon elakadt. A harckocsik visszafordultak. Azonban a műúttól jobbra támpontjainkat visszavetették, az orosz gyalogság itt állásunkba befészkelt. A visszavetett egységek Juhász [Andor] főhadnagy, századparancsnok parancsnoksága

---

[60] E területen korábban a német 153. tábori kiképzőhadosztály alakulatai állomásoztak.

[61] HL Tanulmányok és visszaemlékezések gyűjteménye, 2904. sz., *Marosújvári Géza:* Ejtőernyős katonai szolgálatom emlékei, 1941–1945. 4. o.

[62] A Panzerfaust (magyarul páncélököl), egylövetű kézi páncéltörő fegyver német nevének torzult változata.

[63] A szovjetek ekkor öt megsemmisült s még néhány mozgásképtelenné vált T–34/85 harckocsit veszítettek. Tassonyi Edömér százados 1/I. ejtőernyős-zászlóalja 1944. november 2–8. között Dunaharaszti és Soroksár körzetében 14 szovjet páncélost semmisített meg közelharcban (páncélököllel és páncélrémmel). Ehhez lásd HL Kitüntetési javaslatok, 510/a. csoport, Tassonyi Edömér százados előléptetése.

[64] Nagy Árpád m. kir. ejtőernyős főhadnagy háborús jegyzetei. (Közreadta: *Martin Kornél.*) *Hadtörténelmi Közlemények,* 1999/1. 171–172. o.

alatt egy árokban, kb. 300 m-rel hátrébb állást foglaltak és géppuskáikkal, tűzfegyvereikkel megakadályozták az állásból való kitörést.

A Dunaharasztinál indított orosz támadás, ugyancsak órákig tartó tűzharc után, rohamtávolságon összeomlott. Ott az arcvonal szilárdan kitartott, több orosz harckocsi megsérült.

Éjfél után az orosz a támadást beszüntette, a harckocsikat visszavonták. Az orosz gyalogság beásta magát a soroksári állásokkal szemben, és állásunkban, amit a műúttól jobbra elfoglalt, kitartott. Az orosz gyalogságot Dunaharasztinál visszavonták. Veszteségeink ekkor is, és a későbbi harcokban súlyosak voltak,[65] főleg a szüntelen heves közepes aknatűz miatt. A soroksági védőállás előtt a harckocsiárok áthidalására épített földhidat árkászaink felrobbantották."[66]

Bugyi, Alsónémedi és Ócsa településektől északra a reggel Taksony vasútállomásán kirakodott német 13. páncéloshadosztály[67] (Gerhard Schmidhuber vezérőrnagy) 66. páncélgránátos-ezredének két zászlóalja[68] létesített biztosító állásokat. Dőry Lajos huszár hadnagy visszaemlékezése szerint: „Valahol Alsónémedi felé az út mentén németekre bukkanok, ott már többen összegyűltek, kb. 20-40 fő. A németek páncéltörő ágyúkkal és Vierlingsgeschützékkel,[69] álcázva, nyugodtan várják az orosz harckocsikat. […]

Végre pár német Göringgel találkozunk, frontjuk meghosszabbításaként helyet keresünk, amikor az orosz páncélos élek megérkeznek. A négy Göring és a négy Panzerspähwagen[70] tüzet nyit, egy oroszt[71] kilőnek, a többi megfordul. A négy Spähwagen fényjelző munícióval pokoli tüzet nyit, gyönyörű. Fel kell állnom, ezt látnom kell. […]

Mi tőlük jobbra (ny[ugatra]) egy fasor mentén, egy szántás szélén foglalunk állást. Hova lett a század? Majd aknatűz ér, egész közeliek a becsapódások. Sem előtte, sem azóta nem féltem annyira, mint abban a tűzben. […]

Éjjelre Taksonyba lovagolunk. […] A taksonyi svábok a német katonákat tejben-vajban fürösztik, a Tigrisek[72] hűtővizében libapecsenye sistereg reflektorfény mellett, a magyar huszárt még csak be sem eresztik!"[73]

---

[65] A zászlóalj 11 napos harca alatt több mint 40 százalékos véres veszteséget szenvedett.

[66] HL Tanulmányok és visszaemlékezések gyűjteménye, 3413. sz., *Tassonyi Edömér:* Kritika – Zuhanóugrás. A magyar ejtőernyősök harcai 1944 –1945. 18. o.

[67] A hadosztálynak október 27-i adatok szerint 15 Panther harckocsijából hat volt bevethető, továbbá egy Panzer III harckocsi és egy Panzer IV/70 (V) vadászpáncélos. A seregtest 14 löveggel, két 7,5 cm-es páncéltörő ágyúval, valamint 1100 fős gyalogsági harcos-létszámmal rendelkezett. November 1-je után a 4/III. páncélososztály 9. százada kapott 17 Panzer IV/70 (A) vadászpáncélost, amelyekből november 6-ára már csak négy maradt. Vö. *Spielberger, Walter J.–Doyle, Hilary L.– Jentz, Thomas L.:* Leichte Jagdpanzer. Stuttgart, é. n. [1997.] 164. o.

[68] A 66/I. páncélgránátos-zászlóalj lövészpáncélosokkal rendelkezett. Számos Sd.Kfz. 251/21 harcjárműve 15 mm-es háromcsövű nehézgéppuskával volt felfegyverezve.

[69] Itt a magyar tiszt valószínűleg a 66/I. páncélgránátos-zászlóalj 15 mm-es háromcsövű nehézgéppuskával felszerelt Sd.Kfz. 251/21 lövészpáncélosait láthatta. Ezek közkeletű német elnevezése Drilling volt, nem pedig Vierling.

[70] A németül tudó magyar katonák legtöbbje a *Schützenpanzerwagen* (lövészpáncélos, rövidítve SPW) és a *Panzerspähwagen* (felderítő páncélgépkocsi, rövidítve Pz.Sp.W.) kifejezéseket keverte.

[71] Értsd: egy szovjet harckocsit.

[72] A magyar huszártiszt a német 13. páncéloshadosztály Panther harckocsijait láthatta.

[73] Dőry Lajos: Fegyver nélkül a frontra. Egy egykori huszárhadnagy emlékezései 1944–45-ös naplójegyzetei alapján. A bevezetőt írta és jegyzetekkel ellátta: Bene János. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 2002/4. szám

A „Feldherrnhalle” páncélgránátos-hadosztály (Günther Pape ezredes) elsőként beérkezett harccsoportja[74] Gyón–Alsódabas körzete helyett Örkénynél vette fel a harcot. A települést a szovjetek páncélos támogatással rohamozták déli és északnyugati irányból. A támadásokat ugyan visszaverte a német harccsoport, de este a kapott parancs szerint vissza kellett vonulnia Újhartyánra.

A magyar 5. tábori póthadosztály vonatalakulatai éppen Kalocsáról vonultak gyalogmenetben Pilis felé, amikor Újhartyán körzetében szovjet harckocsik támadtak rájuk, és súlyos veszteségeket okoztak nekik. A vonatoszlop parancsnoka, Abaffy Aurél százados ügyességének köszönhetően a megmaradt részek Monoron át elérték Nagykátát.[75]

A Budapest déli előterébe beérkezett német erőket – kiegészítve a még menetben lévő 8. SS-lovashadosztállyal – aznap Hermann Breith páncélos tábornok III. páncéloshadtestének alárendeltségébe utalták. Miután a magyar VI. hadtest leharcolt erőit is Breithnek rendelték alá, aznap megalakult a „Breith” páncéloscsoport. A tábornok harcállás-pontja Gödöllőn volt.

A „Kirchner” páncéloscsoport német 1. páncéloshadosztálya – miután az éjszaka folyamán Lajosmizse körzetéből visszavonult – ugyancsak Örkény körzetében harcolt. Kirchner tábornok harcállás-pontját Gombán rendezték be.

Az 1. páncélosezred ellátó alakulatai Újhartyán körül gyülekeztek, de a szovjet előrevetett osztagok meglepték és bekerítették őket. Szorult helyzetükből az 1. páncélos-felderítőosztály egy nehézpáncélgépkocsi-osztaga szabadította ki őket, majd ezután Monorra vonultak. Oda települt a hadosztály előretolt harcállás-pontja is, amelyet előzőleg Weckerle-majorból szovjet harckocsik űztek ki.

Az 1. páncélgránátos-ezred részei – a 73. páncélos-tüzérezred két ütegével megerősítve – dél körül Szabadszállás és Tatárszentgyörgy között biztosították a Budapest felé vezető utakat. A harcokban a 73/11. és a 73/12. páncélos-tüzérüteg parancsnokai (Wojak és Müller százados) elestek. E retesz oltalmában a hadosztály „Huppert” harccsoportja[76]

1200. és 1212. o. Mindkét oldalon ugyanarra a napra és eseményre vonatkozó sorok olvashatók. A könnyebb érhetőség kedvéért időrendbe rendeztük az idézet egyes részeit.

[74] A harccsoport (parancsnoka Joachim Helmuth Wolff alezredes) a „Feldherrnhalle” lövészezredből és a zömében StuG. III rohamlövegekkel felszerelt „Feldherrnhalle” páncélvadászosztályból (Sander őrnagy) állt.

November 1-jei adatok szerint a páncélvadászosztály 1. és 2. századának összesen 19 StuG. III rohamlövegéből 15 volt bevethető. Ezen kívül átcsoportosítás alatt volt a hadosztály 12 Panther harckocsija (bevethető hét), hat Panzer IV/70 vadászpáncélosa (bevethető kettő), négy Flak-Panzer IV légvédelmi páncélosa (bevethető három), 37 Sd.Kfz. 250 lövészpáncélosa (bevethető 31), 107 Sd.Kfz. 251 lövészpáncélosa (bevethető 85). A lövészpáncélosok közül 37 jármű 15 mm-es háromcsövű nehézgéppuskával volt felszerelve. A hadosztály tüzérsége 12 db 15 cm-es tábori tarackból, egy 10,5 cm-es tábori tarackból, valamint 12 db 8,8 cm-es légvédelmi ágyúból állt. Utóbbiakat a légvédelem és a páncélelhárítás mellett tábori tüzérségként is alkalmazhatták. A seregtest légvédelmét 19 db 2 cm-es gépágyú (ebből három négycsövű) és 10 db 3,7 cm-es gépágyú biztosította. A csapatok 6530 puskával és karabéllyal, 369 géppisztollyal, 328 géppuskával, 27 nehézgéppuskával, 33 db 8 cm-es és 15 db 12 cm-es aknavetővel, kilenc 7,5 cm-es páncéltörő ágyúval, valamint hat könnyű gyalogsági ágyúval rendelkeztek. Lásd BA – MA RH 10/206 Blatt 38.

[75] *Darnóy Pál:* A Budapestért vívott harc. 23. rész. *Hadak Útján,* 1964. májusi szám 8. o.

[76] A harccsoport parancsnoka Helmuth Huppert őrnagy, az 1. páncélgránátos-ezred parancsnoka volt. Köteléke az 1/II. páncélgránátos-zászlóaljból, az 1/I. páncélososztály 10 Panther harckocsijából, a 37. páncélvadászosztály egy Marder páncélvadászokkal felszerelt szakaszából és 299. légvédelmi tüzérosztály két vegyes légvédelmi harccsoportjából állt.

a déli órákban Lajosmizséig tört előre, ahol felmentette a 24. páncéloshadosztály bekerített és szétugrasztott részeit. Ezután a harccsoport Örkény felé vonult vissza.

A település keleti előteréből a harccsoport egy része, a harckocsikkal megerősített 1/II. páncélgránátos-zászlóalj (Becker százados) kelet felé, Lipótmajor irányában indított támadást. A zászlóaljat az 1/1. páncélosszázad hét Panther harckocsijával, a 37. páncélvadászosztály egy szakasz Marder páncélvadászával, valamint néhány önjáró 2 cm-es légvédelmi gépágyúval és gyalogsági lövegekkel erősítették meg. A páncélgránátosok felkapaszkodtak a harckocsikra. A harccsoport hét km megtétele után, 30 percnyi küzdelem árán birtokba vette Lipótmajort. A szovjetek elmenekültek, a németek pedig nyugati, északi és keleti irányokban, félkörívben beásva magukat, lezárták az északnyugat felé vezető utat. Az úton elhaladó szovjet T–34/85 harckocsikat a Pantherek kilőtték, a tehergépkocsik közül pedig sokat az önjáró 2 cm-es légvédelmi gépágyúk gyújtattak fel. Becker százados erőit hamarosan aknavetőtűzzel támogatott támadások érték déldélkeleti, valamint észak-északnyugati irányból. Két és fél óra múlva megérkezett a parancs a nyugat felé való visszavonulásra, de addigra a szovjet csapatok lezárták visszafelé vezető útvonalat. Becker százados harccsoportja sötétedés után részben Ágostonmajornál, részben pedig Lipótmajornál harcolt körvédelemben (úgynevezett „sündisznóállásban"), majd másnap reggelig Pilisre vonult vissza. Útközben az 1/1. páncélosszázad két Panther harckocsija újabb szovjet T–34 harckocsikat lőtt ki.[77]

November 2-án este a seregtest zöméből álló „Bradel" harccsoport[78] Örkénytől északnyugatra beleütközött az észak felé tartó szovjet csapatokba. A németek a kavarodásban néhány szovjet T–34/85 harckocsit páncélököllel kilőttek.[79]

Az 1. páncélos-felderítőosztály és a 37. páncélos-utászzászlóalj este Újhartyánon át és Monortól délnyugatra lévő erdős terepszakaszon keresztül áttört az Örkény északi és Monor nyugati előterében lévő szovjet erők biztosító állásain, és november 3-án reggel elérték Monort. Itt a déli órákban nyugat felé néző biztosító állásaikban leváltották őket a „Feldherrnhalle" páncélgránátos-hadosztály erői.[80]

A magyar 1. huszárhadosztály részét képező 2. huszárezred, valamint a 3/II. huszárosztály Inárcs körzetéből Kakucs és Üllő érintésével Vecsésre igyekezett. Szerencsésen meg is érkeztek, éppen elkerülve a hevesen támadó szovjet 6. gárda-gépesítettdandár harckocsijainak és gépkocsizó gyalogságának gyűrűjét. Ám a T–34/85 harckocsik így is három járművüket lőtték ki, rajtuk négy aknavetővel és némi lőszerrel. A huszárok Vecsésről haladéktalanul Ecserre vonultak, ahol a „Billnitzer" csoport alárendeltségébe kerültek.[81]

---

[77] *Stoves, O. G. Rolf:* 1. Panzer-Division 1935–1945. Chronik einer der drei Stamm-Division der deutschen Panzerwaffe. Bad Nauheim, 1961. 679–680. o.

[78] A harccsoportot parancsnoka, Bradel ezredes, a 113. páncélgránátos-ezred parancsnoka után nevezték el. Saját ezredén kívül alárendeltségében harcolt az 1/II. páncélososztály 6. századának 12 Panzer IV, valamint a 7. század 10 Panther harckocsija, a 37. páncélvadászosztály Marder páncélvadászainak zöme és néhány önjáró 2 cm-es légvédelmi gépágyú.

[79] *Stoves, Rolf:* Persönliches Kriegstagebuch Pz.Rgt. 1 (Gépelt kézirat, másolata a szerző birtokában.) 1944. november 2-i bejegyzés.

[80] Uo.

[81] HL *Tomka Emil* huszár alezredes, a 2/I. huszárosztály parancsnokának naplója, 1944. november 2-i bejegyzés.

A magyar 1. páncéloshadosztály harccsoportja 2-án reggel még Ladánybene északnyugati előterében harcolt, lényegében elszigetelve a saját arcvonaltól. A mellékutakon mozgó kötelék – halogató harcok közepette – Tatárszentgyörgy felé tartott, de a budapesti műút felől szovjet harckocsi- és gépesített erők bekerítették. Ebből a gyűrűből a magyar csoport Tatárszentgyörgy és Felsőpeszér irányában kitört, és az 1. huszárhadosztály részeihez akart csatlakozni. Ám a 2. huszárezred már visszavonult innen.[82]

A nap végén a németek további terve az volt, hogy a „Breith" páncéloscsoport erőivel védelmi vonalat alakítanak ki Dunaharaszti–Alsópakonypuszta–Nyáregyháza között, a „Kirchner" páncéloscsoporttal pedig a Pilis–Alberti terepszakaszról támadást indítanak az észak felé nyomuló 2. gárda-gépesítetthadtest jobbszárnya ellen.

A német I. repülőhadtest aznap 120 bevetésben támogatta a „Fretter-Pico" seregcsoport harcát. A repülőcsapatok hat-tíz repülőgépből álló csoportokban támadták a 46. hadsereg, valamint a 2. gárda- és 4. gárda-gépesítetthadtest harcrendjeit, s eközben két harckocsit megsemmisítettek, valamint három itt bevetett szovjet repülőgépet lelőttek.[83]

1944. november 3. péntek
(Időjárás: napközben 12 Celsius-fok, esős nap.
Az úthálózat és a terep erősen felázott.)

Aznap a „Breith" páncéloscsoport jobbszárnyán meglehetősen súlyos helyzet alakult ki. A szovjet 2. gárda-gépesítetthadtest 6. gárda-gépesítettdandárának erői november 3-ára virradóra üldözték a magyar 8. tábori póthadosztály szétvert maradványait, és meglepetésszerűen elfoglalták Üllőt.

A magyar 101. műszaki gépszázad egyik járőre hajnali 2 órakor a támadó szovjet csapatok előtt kénytelen volt felrobbantani az Üllőtől két km-re északra húzódó harckocsiárok hídjait. A magyar műszaki katonák az árok elé telepített lövő tányéraknákat is elműködtették, mert egy szovjet gépkocsizó lövészalegység megtámadta őket. A magyar járőr veszteség nélkül visszavonulhatott, mert a szovjetek ezek után nem üldözték őket.[84]

A 37. gárda-harckocsidandár T–34/85 páncélosai és a 30. gárda nehézharckocsi-ezred ISz–2 nehézharckocsijai betörtek a pesti hídfő külső védőállásába, és birtoka vették Vecsés jelentős részét, valamint Gyálpusztát. A Vecséstől keletre, a műút mentén páncélelhárításra beállított magyar légvédelmi tüzér harccsoportok Várnay Sándor alezredes, a 208. légvédelmi tüzérosztály parancsnokának irányításával a további harckocsitámadást ebben az irányban visszaverték.[85]

Az 5. gárda-gépesítettdandár Örkény körzetéből előremozogva, Felsőpakonytól nyugatra összpontosította erőit.[86]

---

[82] Magyarország honvédelme a II. világháború előtt és alatt (1920–1945). III. k. (Kiadta és sajtó alá rendezte: *dálnoki Veress Lajos vezérezredes.*) München, 1973. 239. o.

[83] HL mikrofilmtára, Kriegstagebuch Ia der Heeresgruppe Süd Kriegstagebuch vom 2. 11. 1944 (626. tekercs 7209705. felvétel).

[84] HL M. kir. 53. utászzászlóalj naplója, 1944. november 3-i bejegyzés.

[85] *Darnóy Pál:* A Budapestért vívott harc. 24. rész. *Hadak Útján,* 1964. július–augusztusi szám 8. o. A páncélelhárító harccsoportokat bizonyára nem csak a 208. légvédelmi tüzérosztályból, hanem a többi alakulat ágyús ütegeiből, együttesen jelölték ki.

[86] *Abroszimov, G. N.–Kuzminy, M. K.–Lebegyev, L. A.–Poltorakov, N. F.:* Gvardejszkij Nyikolajevszko-Budapestszkij. Bojevoj puty 2-go gvardejszkogo mehanyizirovannogo korpusza. Moszkva, 1976. 130. o.

A szovjet 4. gárda-gépesítettdandár harckocsijai néhány önjáró löveg és egy nehézharckocsival megerősítve – összesen 30 páncélossal – áttörték a 22. SS-önkéntes lovashadosztály 53. SS-lovasezredének állásait, elfoglalták a Vecséshez tartozó Andrássy-telepet, majd Pestszentimre déli széléig nyomultak előre. Ott azonban a páncélos-támadás elakadt. A szovjet kudarc helyszínét napokkal később Pálosi József páncélos hadapród növendék egy társával személyesen megvizsgálta, s a támadás elakadásának okát visszaemlékezésében a következőképpen világítja meg: „Némán lépdeltünk a kihalt falu [Pestszentimre – Sz. N.] utcáján, amikor az utca vége felé egy páncélosokból álló oszlopot pillantottunk meg, mely az utca vasút felé eső házsora mentén állt, a járda mellett, velünk szemben, amelyen mi haladtunk Gyál felé. […]

A sor elején két vagy három T–34-es állt, mögöttük Sztálin harckocsi[87] következett, aztán egy Sztálin rohamlöveg,[88] megint két-három T–34-es, aztán a sort SU 76 [sic] páncélvadászok[89] zárták. A páncélosok libasorban, szorosan felzárkózva, egymás mögött álltak a járda mellett, melyet csak imitt-amott egy-egy csenevész fa jelzett, mert vizesárok sem volt, az úttest és a járda egybe mosódott; száraz futóhomok. Tíz-tizenkét páncélos állt egymás mögött némán, kiégve. Valamennyinek a lövege Pest felé menetirányban állt. Engem meglepett, hogy milyen vegyes az oszlop összetétele.

Nem törődve azzal, hogy koszos leszek, egymás után mindegyikre felmásztam és benéztem a toronyba. Előzőleg mindegyiket körüljártam, megkerestem a belövéseket, és meglepődve kellett megállapítanunk, hogy mindegyiket a vasút felöli házsor udvarairól lőtték ki, mert egyetlen páncéloson sem találtunk belövést a másik oldalon. Minden páncélos menetirány szerinti bal oldalán legalább két-három jellegzetes lyukat találtunk a tornyokon, volt, amelyiknél többet is, sőt, a teknőn is akadt néhánynál. Mindegyiket tehát páncélököllel lőtték ki, mindegyik ki is égett. Az egyik T–34-es tornya felfelé fordulva, tőle három-négy méterre, a másik házsor felé eső oldalon feküdt; a lőszer robbanása levitte a tornyot. Az oszlopot alvás közben lepték meg, a páncélosok legénysége az éjszakát a meleg harcjárművekben tölthette? Fél méteresre zsugorodott, szénné égett testük a vezető és a lövész [a rádiós-lövész – Sz. N.] helyén feküdt, a másik kettőből, illetve háromból csak egyes darabokat lehetett felismerni, vagy még azt sem. […]

A halott oroszok némelyikének hiányzott valamelyik testrésze, például a feje. Arca mindegyiknek már valamiféle egységesen világos kreol színűvé vált, ami azt jelezte, hogy már néhány napja itt heverhetnek. Egy teljes szakaszra becsültem a halottakat, talán kb. 35-40-en voltak. Csak néhányan feküdtek az úttest másik oldalán, gondolom menekülés közben érte őket ott a végzet."[90]

A fenti leírás és az egyéb körülmények ismeretében feltételezzük, hogy szovjet harckocsikat és önjáró lövegeket nem éjjelezés közben lepték meg. Véleményünk szerint a szovjet páncélos oszlop ellenállásra nem számítva, lövésztámogatás nélkül haladt Pestszentimre déli részén (talán még sötétben), amikor is a vasút mellett egy páncélromboló osztag lesállásába futottak.

---

[87] Egy ISz–2 nehézharckocsi, valószínűleg a 30. gárda nehézharckocsi-ezred állományából. Ám az sem zárható ki, hogy a 4. gárda-gépesítetthadtest 352. gárda nehéz önjáró tüzérezredének parancsnoki nehézharckocsijáról van szó.

[88] Egy ISzU–122 nehéz önjáró löveg, a 352. gárda nehéz önjáró tüzérezred állományából.

[89] SzU–76M önjáró lövegek, feltehetően az 1509. önjáró tüzérezred állományából.

[90] HL Tanulmányok és visszaemlékezések gyűjteménye, 3893. sz., *Pálosi József:* Katonáskodásom. 39–40. o.

Két további T–34/85 harckocsi behatolt a pestszentimrei vasútállomásra is, ahol azonban a védők – ugyancsak páncélököllel – kilőtték őket.[91] A magyar Főverzérség aznapi jelentése Pestszentimre körzetében – nem teljes adatok szerint – összesen hat szovjet páncélos kilövését rögzítette.[92]

A még részben gyülekező 13. páncéloshadosztály „Gehrig" páncélozott harccsoportja[93] a 4. gárda-gépesítettdandár további előretörését feltartóztatta, és a támadókat egy Soroksárpéteri körzetéből megindított eredményes ellenlökéssel délkeleti irányban mintegy három km-nyit visszaszorította. Itt a német ellenlökést végül megállította a páncéloshadosztály jobbszárnyára zúduló szovjet harckocsi- és légvédelmiágyú-tűz.[94]

Ebben az ellenlökésben – feltehetően a 13. páncéloshadosztály 66. páncélgránátos-ezredének alárendeltségében – a budapesti rendőrség öt Csaba páncélgépkocsija, valamint a rendőr-rohamzászlóalj egy százada is részt vett. A harcokban a rendőrök három páncélgépkocsit veszítettek.[95]

A magyar „Billnitzer" csoport részei is a 66. páncélgránátos-ezred alárendeltségében harcoltak négy Turán–75 harckocsival, a német 1. SS-rendőrezred[96] egy zászlóaljával és a 66/II. páncélgránátos-zászlóaljjal közösen, a 13/II. páncélos-tüzérosztály tűztámogatásával.[97]

A „Feldherrnhalle" páncélgránátos-hadosztály egy harccsoportja[98] Vecsés szovjet kézbe került részét még aznap visszafoglalta. Ebben közrejátszhatott az, hogy a szovjet harckocsi-csapatok a beépített területen kielégítő gyalogsági támogatás nélkül nem kockáztattak. A település leventeotthonát a német katonák gyorsan kifosztották, és az ott tárolt egyenruházati anyagokat (levente-ingeket és bakancsokat) magukkal vitték.[99] A hadosztály más részei – a „Feldherrnhalle" páncélvadászosztály[100] 15 StuG. III rohamlövege

---

[91] *Hingyi László:* Önkéntes és különleges alakulatok Budapest védelmében. *Hadtudományi Tájékoztató,* 1994/10. 195. o.

[92] HL VKF Főverzérség hadműveleti osztályának napi helyzettájékoztatója, 1944. november 3., 2. o.

[93] A harccsoport a 4/II. páncélososztályból és a 66/I. páncélgránátos-zászlóalj lövészpáncélosaiból állt. Parancsnoka a páncélososztály élén álló Bernhard Gehrig őrnagy volt.

[94] HL mikrofilmtára, Kriegstagebuch Ia der Heeresgruppe Süd Tagesmeldung vom 3. 11. 1944 (626. tekercs 7209468. felvétel).

[95] *Hingyi László:* Önkéntes és különleges alakulatok Budapest védelmében. *Hadtudományi Tájékoztató,* 1994/10. 191. o. Hingyi november 1-jére teszi az ellenlökést, de akkor a szovjet páncélosok még nem érték el Andrássy-telepet.

[96] November 3-án az 1. SS-rendőrezrednek rendelték alá a korábban máshová vezényelt 6. SS-rendőrezred még mindig Budapesten állomásozó egyik századát is, amelyet azonnal bevethettek.

[97] Lásd *Hake, Friedrich von:* Der Schicksalweg der 13. Panzer-Division. Hannover, 1971. 206. o. A szerző Gehrig őrnagy feljegyzései nyomán négy „Skoda" harckocsiból álló magyar páncélosszázadot említ. Ezek nagy valószínűséggel a „Billnitzer" csoport Turán páncélosai voltak.

[98] A „Feldherrnhalle" páncélgránátos-hadosztály alakulatai közül 1944. november 3-ig már beérkezett a hadosztály törzse, a lövészezred, a páncélvadászosztály és az alárendelt 511. tüzérezred törzse. Menetben volt az utászzászlóalj, a híradóosztály és az alárendelt 77/I. tüzérosztály. A seregtest Panther harckocsijai és Panzer IV/70 vadászpáncélosai és Hummel önjáró tarackjai aznap rakodtak be vasúti szállítás céljából. A gránátosezred törzse a lövészpáncélos-zászlóaljjal november 3-án a déli órákban indult meg Budapest előtere felé. Lásd HL mikrofilmtára, Kriegstagebuch Ia der Heeresgruppe Süd, fejléc nélküli melléklet, 1944. november 3. (626. tekercs 7209685. felvétel).

[99] Lásd HL A budapesti I. hadtest leventeparancsnokának iratai, 2383/eln. lev. pk. – 1944.

[100] A „Feldherrnhalle" páncélvadászosztály harcjárművezetői nagyrészt 18 éves fiatalok voltak, akiket mindössze négy hét alatt, fagáz-üzemű kiképző harckocsikon tanítottak meg páncélost vezetni. Ennek ellenére kiválóan helytálltak. A töltőkezelők zöme is nagyon fiatal volt. Egyedül az irányzólövészeknek volt valamenynyi harci tapasztalata, mert ők korábban gépvontatású páncéltörő ágyú mellett szolgáltak. Az 1. páncélvadászszázad parancsnoka, Hans Schwanke von Bargen hadnagy 1942–1943 folyamán egy Marder páncélvadász pa-

és másfél zászlóaljnyi páncélgránátos – a 8. SS-lovashadosztály elsőként beérkező 8. SS-páncélos-felderítőosztályával, valamint a tehergépkocsikkal ideszállított 15. SS-lovasezred négy svadronával közösen[101] északi-északkeleti irányból egy km-re megközelítették Üllőt. Este a 8. SS-lovashadosztály jobbszárnyon támadó harccsoportja Üllőtől két km-re északra, a seregtest balszárnyon bevetett harccsoportja pedig a településtől északkeletre harcolt. E harcokban a „Feldherrnhalle" páncélvadászosztály 2. (roham-löveg-) századának parancsnoka, Kemoer hadnagy is megsebesült.

A települést a németek azonban nem tudták visszafoglalni, mert a 6. gárda-gépesítettdandár egyik gépkocsizó lövészzászlóalja (G. U. Babics őrnagy) – lesállásban elhelyezett harckocsik és páncéltörő ágyúk tűztámogatásával – szilárdan megtartotta állásait.[102]

A szovjet 2. gárda-gépesítetthadtest a nap végén Vecsés, Pestszentimre és Gyál elfoglalásáért harcolt.[103]

A magyar 1. páncéloshadosztály harccsoportja, amely délkelet felől érkezve Bugyinál beleütközött a 4. gárda-gépesítetthadtest hátát biztosító erőkbe, Alsópakony és Üllő körzetén keresztültörve aznap Rákoscsabán gyülekezett, és a „Feldherrnhalle" páncélgránátos-hadosztály alárendeltségébe került. A Rákoshegyen éjjelező Orbay ezredes és törzse nyugalmát nem sokkal éjfél után ismét harci zaj zavarta meg: „Éjjel 1 órakor arra ébredtünk, hogy ismét egész közel, kb. 2 km-ről hallatszik a harckocsilöveg- és géppisztolytűz. A pánikot a vonatoknál elkerülendő, a hadtesttől parancsot eszközöltem ki, hogy Fót–Veresegyházra menetelhessünk. Ehhez hozzájárultak. Később kiderült, hogy az oroszok a Ferihegyi repülőtérig törtek előre."[104]

Tehát november 3-án kora hajnalban három szovjet T–34/85 harckocsi Ecser körzetében[105] (a géppisztoly-tűzből következően némi lövésztámogatással) behatolt a „Billnitzer" csoport arcvonalán a védők ekkor még hézagos állásai mögé.

Feltehetően ezeket a páncélosokat vették észre a ferihegyi repülőtér körzetében a 25. rohamtüzérosztály Pestszentlőrinc felől érkező katonái öt Turán–75 harckocsival és egy Zrínyi rohamtarackkal. A magyar páncélosok rálőttek a szovjet harckocsikra, mire azok déli irányban visszavonultak.[106]

---

rancsnoka volt, és hat szovjet páncélost lőtt ki. Lásd Hans Schwanke von Bargen 1992. május 1-jén kelt levelét Palásthy Andráshoz. (Másolata a szerző birtokában.) A szerző ezúton is köszöni Palásthy úr szíves segítségét.

[101] Aznap a 8. SS-légvédelmi tüzérosztálytól is beérkezett öt 8,8 cm-es löveg, továbbá hat 3,7 cm-es és 10 db 2 cm-es gépágyú. A hadosztály egyéb alakulatai (a légvédelmi tüzérosztály további részei, 8. SS-utászzászlóalj, 8. SS-páncélvadászosztály, 18. és 16. SS-lovasezred) aznap még menetben voltak Budapest felé. HL mikrofilmtára, Kriegstagebuch Ia der Heeresgruppe Süd, fejléc nélküli melléklet, 1944. november 3. (626. tekercs 7209685. felvétel).

[102] *Abroszimov, G. N.–Kuzminy, M. K.–Lebegyev, L. A.–Poltorakov, N. F.:* Gvardejszkij Nyikolajevszko-Budapestszkij. Bojevoj puty 2-go gvardejszkogo mehanyizirovannogo korpusza. Moszkva, 1976. 130. o.

[103] HL Szovjet iratmásolatok gyűjteménye a Budapest körüli harcokról. A 2. Ukrán Front hadijelentései, 1944. november 3.

[104] HL Tanulmányok és visszaemlékezések gyűjteménye, 3857. sz., *Orbay (korábban Rabács) István* tüzér ezredes naplója,, 1944. november 3-i bejegyzés.

[105] HL *Tomka Emil* huszár alezredes, a 2/I. huszárosztály parancsnokának naplója, 1944. november 3-i bejegyzés. A naplóíró szerint a páncélosok Ecsertől északkeletre jutottak be a védők mögé. Valószínűbb azonban, hogy Ecsertől nyugatra mozogtak ezek a szovjet harckocsik, hiszen a ferihegyi repülőtér is abban az irányban van.

[106] *Franciscy György* zászlós visszaemlékezése Hingyi László kutató számára 1979-ben és 1981-ben. Másolatát lásd HL Rohamtüzér-gyűjtemény, a 24. rohamtüzérosztály dokumentumai.

Az 1. rohamtüzérosztály Zrínyi rohamtarackokkal felszerelt 3. ütegének katonáit aznap délután riadóztatták és a ferihegyi repülőtér körzetébe vezényelték. Addigra a szovjet lövészek már állást foglaltak a repülőtér, Pestszentlőrinc és Vecsés között. A beérkező Zrínyi rohamtarackok német páncélgránátosokkal (valószínűleg a „Feldherrnhalle" páncélgránátos-hadosztályból) haladéktalanul ellenlökést indítottak. A repülőtér körzetében lévő szovjet erők ellen átkaroló támadást hajtottak végre: észak felől Rácz Tibor főhadnagy rohamtarack-csoportja nyomult előre, dél felől pedig Kocsner Imre zászlós szakasza. A szovjetek súlyos veszteségeket szenvedtek, a lövészek állásai mögött felállított páncéltörő ágyúk közül a magyar–német erők többet kilőttek. A szovjetek Vecsés irányában vonultak vissza. A Zrínyi rohamtarackok a település nyugati széléig üldözték őket, majd visszatértek Pestszentlőrincre.[107]

A 2. huszárezred és a 3/II. huszárosztály reggel 9 órakor továbbindult Rákoskeresztúrra, ahol a „Billnitzer" csoport tartaléka lett.[108]

Az 1. huszárhadosztály egyes részei ugyanakkor még Bugyi községnél harcoltak. Itt az 1. „Bem József" huszár tüzérosztály 2. ütegébe tartozó Sike Ágoston tartalékos szakaszvezető nyílt tüzelőállásban lévő 10,5 cm-es könnyű tábori tarackjával, az irányzó helyébe lépve, kilőtt egy T–34/85 harckocsit.[109]

A 22. SS-önkéntes-lovashadosztály arcvonalán a kora reggeli órákban a szovjet csapatok Soroksár irányában próbáltak áttörni.

A 17. SS-lovasezred parancsnoka, Karl-Heinz Keitel SS-Sturmbannführer kislétszámú tartalékát személyesen vezette ellenlökésre, hogy visszafoglalják a védelem gerincét alkotó harckocsiárkot. Azonban sem ez, sem pedig a következő két kísérletük nem járt sikerrel a szovjetek jól szervezett tűzrendszere ellen, amelyet nyolc harckocsi is támogatott. Végül az SS-katonáknak negyedik rohammal sikerült ismét birtokba venniük a harckocsiárkot, miközben három páncélost is megsemmisítettek. E harcban kitűnt Ottomar Schaffner SS-Hauptsturmführer, a 17/6. SS- (nehéz) lovasszázad parancsnoka.[110]

Délelőtt 10 óra után nem sokkal az Alsónémedi felől Dunaharasztira vezető úton a 4. gárda-gépesítetthadtest több közepes harckocsija tűnt fel. Az élen haladó páncélost a Dunaharaszti keleti kijáratánál állásban lévő magyar legénységű 8,8 cm-es páncéltörő ágyú (irányzója Molnár Károly honvéd) rövid tűzharcban kilőtte.[111]

A magyar 1/I. ejtőernyős-zászlóalj napközben 150 méterről megnyitott tüzével meghiúsított egy szovjet gyalogsági támadást, majd sötétedés után a 22. SS-önkéntes lovashadosztály „Keitel" harccsoportjának harcait támogatta.

---

[107] Az 1. rohamtüzérosztály 3. ütegében ekkor a meglévő hétből legalább három Zrínyi rohamtarack bevethető volt. Lásd *András, Palásthy:* Schlacht von Budapest: Die 1. kgl. Ungarische Sturmartillerie-Abteilung bei der Verteidigung von Vecsés und des Flugplatzes von Ferihegy (2–5. November 1944). Kézirat, 2011. Másolat a szerző birtokában. 3–4. o.

[108] HL *Tomka Emil* huszár alezredes, a 2/I. huszárosztály parancsnokának naplója, 1944. november 3-i bejegyzés.

[109] HL HM 20.330/eln. 8. ny. – 1945.

[110] *Yerger, Mark C.:* German Cross in Gold. Holders of the SS and Police. Volume 4: „Cavalry Brigade and Divisions". San Jose, 2009. 203. és 267. o.

[111] HL HM 608/eln. 8. ny. – 1945.

Este 110 ejtőernyős Tassonyi százados vezetésével, Keitel SS-Sturmbannführer parancsára – egy német légvédelmi gépágyú és négy magyar géppuska nyomjelzős sorozatainak támogatásával – közelharcban visszafoglalta az 1/I. ejtőernyős-zászlóalj Soroksár előtt korábban elveszített állását. A magyarok csupán néhány sebesültet veszítettek. „Alles in Ordnung, danke schön, danke schön Kameraden" – hálálkodott Keitel a magyar ejtőernyősöknek. „Furcsán esett ez a kitörés egy tipikus porosz tiszttől, Keitel tábornagy fiától" – írta Tassonyi százados emlékirataiban.[112]

Ezután a 22. SS-önkéntes lovashadosztály állásai ismét Dunaharaszti délnyugat–Alsónémedi észak három km ételágazás terepszakaszon húzódtak.

Az SS-hadosztály oldalában és hátában azonban továbbra is szovjet páncélosok tevékenykedtek. A szovjet 4. gárda-gépesítetthadtest 15. gárda-gépesítettdandára aznap még mélyebben tört be az SS-csapatok védelmébe, s páncélosai este már a Pestszenterzsébethez tartozó Kossuthfalváért harcoltak.

Ezzel a szovjetek nem csak áttörték az „Attila" vonal első védőövét, de egyszersmind megközelítették a második, Pestszenterzsébetnél pedig a harmadik védőállást is.

Este 18 órakor a 4. gárda-gépesítetthadtest 15. gárda-gépesítettdandára Kossuthfalváért,[113] 14. gárda-gépesítettdandára Gyál–László-majorért harcolt. A 13. gárda-gépesítettdandár megszállta Taksonyt, a 36. gárda-harckocsidandár pedig Alsónémedin állomásozott.

Örkényben és attól délnyugatra a 8. tábori póthadosztály 24. gyalog tábori pótezredének egyik zászlóaljparancsnoka, Lipták János százados vezetésével továbbra is harcoltak kisebb magyar erők, annak ellenére, hogy a német 1. páncéloshadosztály innen már visszavonult. E csoport zöme kitört, és Alsódabason, valamint Sárin keresztül Ócsa déli előteréig szivárgott hátra. Lipták százados harccsoportját végül a 4. gárda-gépesítetthadtest támadása vetette vissza az „Attila" vonal külső védőövébe. Ugyanakkor Örkénytábor területéről a 7. rohamtüzérosztály részei – harcolva – ugyancsak a pesti hídfő felé tartottak, amit másnap Gyálpusztánál, a 8. SS-lovas-hadosztály arcvonalán értek el.[114]

A 4. gárda-gépesítetthadtest mögött menetelő 23. lövészhadtest 68. gárda-lövészhadosztálya aznap már harcérintkezésbe került a védőkkel a Pestszentimréhez tartozó Kossuth Ferenc-telepnél és Soroksár körzetében. A 99. és 316. lövészhadosztály 11 óra körül még Bugyi körzetében tevékenykedett.[115]

Almay Béla ezredes közlése szerint a pesti hídfő déli részén folyó november 2-i és 3-i harcokban a védők – főleg a magyar légvédelmi tüzéralakulatok – összesen 43 szovjet T–34/85 harckocsit lőttek ki.[116]

---

[112] HL Tanulmányok és visszaemlékezések gyűjteménye, 3413. sz., *Tassonyi Edömér:* Kritika – Zuhanóugrás. A magyar ejtőernyősök harcai 1944–1945. 19. o.

[113] HL Szovjet iratmásolatok gyűjteménye a Budapest körüli harcokról. A 2. Ukrán Front hadijelentései, 1944. november 3.

[114] *Darnóy Pál:* A Budapestért vívott harc. 24. rész. *Hadak Útján,* 1964. július–augusztusi szám 8. o.

[115] HL Szovjet iratmásolatok gyűjteménye a Budapest körüli harcokról. A 2. Ukrán Front hadijelentései, 1944. november 3.

[116] HL Tanulmányok és visszaemlékezések gyűjteménye, 3091. sz., *Almay Béla:* Budapest védelméről (előadás a Wiener Neustadt-i hadosztályparancsnoki tanfolyam számára), 1945. 1. o.

Ezzel együtt a két szovjet gárda-gépesítetthadtest 1944. október 30. és november 3. között a „Fretter-Pico” seregcsoport arcvonalán – német adatok szerint – 71 harckocsit és önjáró löveget veszített. Ebből 67 páncélos megsemmisült, négy pedig mozgásképtelenné vált.[117]

A magyar VI. hadtest aznap elrendelte az 53. utászzászlóalj számára, hogy az első védőöv azon szakaszain, ahol a szovjet csapatokkal már felvették a harcérintkezést, haladéktalanul háromsoros érintőakna-zárakat kell telepíteni.

A német 503. nehézpáncélos-osztály 12 sérült Tiger B harckocsija – egy részük vontatva – Ceglédtől Budapest irányába mozgott. Korán reggel az oszlop elérte Ceglédbercelt. Alberti és Pilis között szovjet csatarepülőgépek alacsonytámadása érte őket, majd Üllőnél váratlanul egy szovjet páncéltörő reteszállásba ütköztek (valószínűleg a 6. gárda-gépesítettdandár erőibe).

A harc- és zömmel mozgásképtelen Tigerek nehezen tudták magukat megvédeni. Az élen haladó „300”-as nehézharckocsit egy szovjet páncéltörő gránát fel is gyújtotta, de a személyzet még ki tudott menekülni belőle. A heves ellenséges tűz ellenére a többi páncélost sikerült kimenteni a szorult helyzetből. Az oszlop Pilis Káva, Gomba és Úri érintésével érte el Tápiósülyt.[118]

Este a német 1. páncéloshadosztály „Bradel” harccsoportja[119] azt a feladatot kapta, hogy Pilis–Nyáregyháza körzetéből nyugat felé támadva vágja el a Kecskemét–Budapest műutat, akadályozva ezzel a szovjet 46. hadsereg és a két gárda-gépesítetthadtest utánpótlását. A harccsoport az éjszakába nyúló támadás során csak megközelíteni tudta a fontos útvonalat, de lezárni már nem. A német harcjárművek nehezen járható, mocsaras terepre jutottak, ahol a teljes bekerítés veszélye fenyegette őket. Ezért a harccsoport parancsnoka, Bradel ezredes úgy döntött, hogy jelenti helyzetüket az 1. páncéloshadosztály törzsének, és megkísérlik az átjutatást saját vonalukig. Mindez november 4-én reggelre sikerült is, de csupán a legnagyobb nehézségek közepette, súlyos élőerő- és hadianyagveszteségek árán.[120]

A „Bradel” harccsoport és a „Feldherrnhalle” páncélgránátos-hadosztály „Wolff” harccsoportjának elemei Újhartyán körzetéből Máté-tanyán keresztül – ahol a szovjet 37. gárda-harckocsidandár előrenyomulása miatt a németek átmenetileg bekerítésbe kerültek – Monor felé törtek maguknak utat.[121]

Velük tartott a magyar 2/I. huszárosztály 2. százada is (Kovács Károly tartalékos hadnagy). A huszárszázad – a német páncélosokkal együttműködve – tűzharcot is vívott, mialatt Cibak-majoron át Inárcs–Kakucs-észak erdősáv–Gombos-major útvonalon Mo-

---

[117] Lásd ehhez HL VKF 1944. 1. oszt. hadműveleti napló térképmellékletét a 402. számú irathoz.

[118] *Számvéber Norbert:* Nehézpáncélosok. A német 503. nehézpáncélos-osztály magyarországi harcai. Budapest, 2000. 52–53. o.

[119] A harccsoport ekkor az 1/I. páncélososztály Panthereiből, a 113. páncélgránátos-ezred lövészpáncélos-századából, a 37. páncélos-utászzászlóaljból, a 73/I. páncélos-tüzérosztály részeiből (néhány Hummel önjáró tarackkal és egyéb járművel), a 37. páncélvadászosztály részeiből (Marder páncélvadászokkal) és önjáró légvédelmi gépágyúkból állt.

[120] *Stoves, O. G. Rolf:* 1. Panzer-Division 1935–1945. Chronik einer der drei Stamm-Division der deutschen Panzerwaffe. Bad Nauheim, 1961. 681. o.

[121] A „Wolff” harccsoport részét képező páncélvadászosztályt és a „Feldherrnhalle” lövészezred részeit még napközben nagy valószínűséggel Monorról Vecséshez és Üllőhöz csoportosították át, de a harccsoport egy része Monoron maradt.

nor felé tartott.[122] A Monorra igyekvő német–magyar csapatok menetvonalát ugyanis még 3-án hajnalban Gombos-majornál keresztezte a 2. gárda-gépesítetthadtest törzse. A parancsnokságot kísérő harckocsik és a 37. gárda-harckocsidandár géppisztolyos lövészei meglepődve csaptak össze a szovjet adatok szerint 15 páncélosból és mintegy zászlóaljnyi gépkocsizó gyalogságból álló német oszloppal. A szovjet hadtest törzse ezután Felsőpakony felé, a német csoportosítás pedig Monor irányába távozott.[123]

Az 1. páncéloshadosztály 37. páncélos-utászzászlóalja Pilisen, az 1. páncélos-felderítőosztály pedig Monoron állt készenlétben. A seregtest zöme a „Kirchner" páncéloscsoport alárendeltségében aznap Pilis körzetéig vonult vissza.

Az 1/II. páncélososztály részeiből (négy Panther és 12 Panzer IV harckocsiból, valamint négy önjáró 2 cm-es négycsövű légvédelmi gépágyúból) szervezett „Neumann" harccsoportot aznap a 23. páncéloshadosztály „Fischer" páncéloscsoportjának rendelték alá, amely délig megtisztította Nyáregyházát, ahol számos amerikai tehergépkocsit és dzsipet, valamint néhány gépvontatású nehézfegyvert zsákmányoltak.[124]

Este 18 óráig a szovjet 46. hadsereg újabb lövészerői érték el az „Attila" vonal előterét. A 10. gárda-lövészhadtest 49. gárda-lövészhadosztálya Vasad–Alsópakony, a 86. gárda-lövészhadosztály pedig Alsónémedi észak 3 km útelágazás – 117-es magassági pont terepszakaszon tevékenykedett.[125]

1944. november 4. szombat
(Időjárás: napközben 10 Celsius-fok, felhős idő.
Déltájban helyenként kisütött a nap. Az utak állapota változatlanul rossz.)

Aznap a szovjet 2. és 4. gárda-gépesítetthadtestek tettek még egy kétségbeesett erőfeszítést annak érdekében, hogy az időközben beérkezett lövészerőkkel közösen elérjék a pesti hídfő belső területét, és behatoljanak Budapestre.

Reggel a soroksári úton szovjet támadás készülődött. A 4. gárda-gépesítetthadtest 13. gárda-gépesítettdandára harcolt ebben a körzetben. Tassonyi százados szerint: „Reggel jelentették, hogy a soroksári úton harckocsi-támadás van készülőben. Kisietve motorkerékpáron, kb. 14 harckocsit számoltam meg, több is lehetett. Az orosz gyalogság ekkor leplező erőkkel kb. 400-600 m-re ásta be magát. Kukoricások voltak, így hogy mi megy, látni nem lehetett. A zömöket visszavonták, nem mozdultak. Egy T–34-est a műúton, kb. 200 m-re a védőállás mögött találat ért, felrobbant; egy kisebb, más típusú[126] a balszárnyon, a védőállásba törve harcképtelenné vált, mire a támadást beszüntették."[127]

---

[122] HL *Tomka Emil* huszár alezredes, a 2/I. huszárosztály parancsnokának naplója, 1944. november 3-i bejegyzés. Kovács hadnagy százada végül Rákoskeresztúron csatlakozott osztályához.

[123] *Abroszimov, G. N.–Kuzminy, M. K.–Lebegyev, L. A.–Poltorakov, N. F.:* Gvardejszkij Nyikolajevszko-Budapestszkij. Bojevoj puty 2-go gvardejszkogo mehanyizirovannogo korpusza. Moszkva, 1976. 131. o.

[124] *Stoves, Rolf:* Persönliches Kriegstagebuch Pz.Rgt. 1 (Gépelt kézirat, másolata a szerző birtokában.) 1944. november 3-i bejegyzés.

[125] A szovjet 46. hadsereg 1944. novemberi jelentései. (Másolatuk a szerző birtokában.) 1944. november 3-án 19 óra 30 perckor leadott jelentés.

[126] Valószínűleg itt is egy Universal Carrier Mk II páncélozott szállító harcjárműről lehetett szó, amely a 13. gárda-gépesítettdandár felderítőszázadának állományába tartozhatott.

[127] HL Tanulmányok és visszaemlékezések gyűjteménye, 3413. sz., *Tassonyi Edömér:* Kritika – Zuhanóugrás. A magyar ejtőernyősök harcai 1944–1945. 19. o.

Ócsától északra, az „Attila” vonal első védőövében, a gyálpusztai szőlőknél kialakított, majd november 4-ére virradóra tovább bővített betörés területéről a kora reggeli órákban a 2. gárda-gépesítetthadtest 4. gárda-gépesítettdandárának 35 T–34 harckocsija és lövészgyalogsága északi irányban rohamra indult és behatolt Pestszentimrére. A további szovjet támadás azonban a 13. páncéloshadosztály,[128] a 8. SS-lovashadosztály[129] részeinek és a jelentős tűzerejű légvédelmi tüzérség jól szervezett ellenállása miatt elakadt.

A 13. páncéloshadosztály és a 8. SS-lovashadosztály részei – együttesen nagyjából ezrednyi gyalogság 20 páncélossal – 6 óra 20 perckor Soroksárpéteri felől a 133-as magaslat irányában ellenlökést indítottak a 4. gárda-gépesítettdandár erői, valamint a 49. gárda-lövészhadosztály jobbszárnya ellen, és kiszorították a szovjet csapatokat Pestszentimre területéről.

Az 5. gárda-gépesítettdandár részei Pestszentimre körzetében kelet felé, Vecsés irányába fordultak. Emiatt a települést biztosító német–magyar erőknek vissza kellett húzódniuk Vecsésre, ahova a szovjetek be is hatoltak.

Itt harcolt a magyar 1. rohamtüzérosztály 3. ütegének három Zrínyi rohamtarackja is Rátz Tibor főhadnagy parancsnoksága alatt. A magyar rohamlövegek a Vecséstől északra támadó hat T–34 harckocsi közül négyet kilőttek. A megmaradt két páncélos pedig inkább visszafordult.[130]

Napközben a „Feldherrnhalle” páncélgránátos-hadosztály[131] és 8. SS-lovashadosztály részei, valamint a magyar „Billnitzer” csoport erői a betört szovjet csapatok nagyrészét kiszorították. A szovjetek azonban a település vasúttól északra lévő részének déli felében és Andrássy-telep déli részén sikeresen megkapaszkodtak. E terület megtisztítása csak elhúzódó harcokban volt lehetséges. Ennek oka leginkább az volt, hogy a szovjetek aznap a 10. gárda-lövészhadtest 86. gárda-lövészhadosztályát is átcsoportosították Vecséshez.

A szovjetek aznapi vesztesége Pestszentimre és Vecsés között összesen 20 kilőtt harckocsi és egy zászlóaljnyi megsemmisített lövészgyalogság volt. A súlyos sebesültek között volt maga a 4. gárda-gépesítettdandár parancsnoka, M. N. Ljasenko alezredes, továbbá V. N. Hohlov alezredes, a dandár törzsfőnöke, illetve a 23. gárda-harckocsiezred parancsnoka, I. I. Csicsev őrnagy is.[132]

Német oldalon egyebek között megsebesült Müller SS-Obersturmführer, a 8. SS-páncélvadászosztály 3. (vadászpáncélos-) századának parancsnoka is.

---

[128] A 13. páncéloshadosztály aznap öt bevethető Panther és négy Panzer IV harckocsival, valamint négy zászlóaljban 900 főnyi harcos-létszámmal rendelkezett.

[129] A 8. SS-lovashadosztálynak aznap hét Jagdpanzer 38(t) vadászpáncélosa és 10 nehéz páncéltörő ágyúja volt bevethető állapotban. Három lovasezrede közepesen erős volt, felderítőosztálya pedig mintegy 400 harcképes katonával rendelkezett.

[130] Palásthy András szíves közlése, amelyet megerősít az *Új Magyarság* című napilap 1944. november 10-i számának 3. oldalán olvasható tudósítás is.

[131] A „Feldherrnhalle” páncélgránátos-hadosztály aznap öt bevethető Panther harckocsival, három Flak-Panzer IV légvédelmi páncélossal, 13 StuG. III rohamlöveggel és Panzer IV/70 vadászpáncélossal, valamint két zászlóaljban mintegy 700 főnyi harcos-létszámmal küzdött. Harmadik zászlóalja az 1. páncéloshadosztály alárendeltségében volt.

[132] *Abroszimov, G. N.–Kuzminy, M. K.–Lebegyev, L. A.–Poltorakov, N. F.:* Gvardejszkij Nyikolajevszko-Budapestszkij. Bojevoj puty 2-go gvardejszkogo mehanyizirovannogo korpusza. Moszkva, 1976. 131. o.

A „Feldherrnhalle” páncélgránátos-hadosztály és a 8. SS-lovashadosztály más elemei hajnali 3 órakor délkeleti és nyugati irányból megindultak Üllő felé, de a 6. gárda-gépesítettdandár ellenállása miatt támadásuk a település szélén elakadt. E harcokban a veszteségi jelentések szerint a magyar 1. rohamtüzérosztály 1. ütege is részt vett.[133]

Második kísérletre a németek betörtek Üllő közepéig. A Vecsésnél kialakult helyzetre való tekintettel a német–magyar erők később visszahúzódtak a település északi szélére. Az Üllőt dél felől megközelítő 49. gárda-lövészhadosztály ezred erejű kötelékét a németek kelet felől megtámadták, és súlyos – mintegy zászlóaljnyi – veszteséget okoztak neki.

A 23. lövészhadtest 99. lövészhadosztálya a 68. gárda-lövészhadosztály egy ezredével együttműködve elfoglalta Gyált és Gyálpuszta vasútállomását. A 68. gárda-lövészhadosztály egy ezrede a 13. gárda-gépesítettdandárral közösen Tüske-csárda körzetében harcolt, a harmadik pedig Dunaharasztinál. A hadtest harmadik magasabbegysége, a 316. lövészhadosztály Gyál felé menetelt.[134]

Délután 14 óra körül a 13. páncéloshadosztály és a „Feldherrnhalle” páncélgránátos-hadosztály összevontan alkalmazott páncélozott részei – összesen mintegy 30 harckocsival és rohamlöveggel – Pestszentimre körzetéből délkeleti irányban, Gyál felé nyomultak előre.

A gyáli vasútállomás környékét a 4. gárda-gépesítetthadtest 14. gárda-gépesítettdandárának 2. gépkocsizó lövészzászlóalja (A. F. Ovcsarenko gárda-százados) védte, megerősítve egy T–34 harckocsival. Itt a szovjetek sikeresen zsákmányoltak két német páncélost.[135] A harcjárműveket B. Sz. Ponomarjev őrmester páncéltörőágyú-kezelői a németek ellen fordították, és tüzükkel állításuk szerint aznap a 13. páncéloshadosztály tíz ellenlökését verték vissza.[136]

A nap végén a 2. gárda-gépesítetthadtest 4. gárda-gépesítettdandára Pestszentimre, az. 5. gárda-gépesítettdandár Vecsés, a 6. gárda-gépesítettdandár pedig Üllő körzetében harcolt az ellenlökéseket végrehajtó német–magyar páncélosokkal és gyalogsággal. A 37. gárda-harckocsidandár Felsőpakonynál állomásozott.[137]

A 4. gárda-gépesítetthadtest 14. gárda-gépesítettdandára Pestszentimre, 13. gárda-gépesítettdandára az Ócsáról Soroksárra vezető út menti Tüske-csárda, a 15. gárda-gépesítettdandár Dunaharaszti, a 36. gárda-harckocsidandár pedig Gyál körzetében harcolt.

A magyar 102. gyorsbombázó-osztály 3. század aznap délben a 4. gárda-gépesítetthadtest egyik Sári körzetében üzemanyagot vételező harckocsizászlóaljára meglehetősen erőteljes csapást mért a levegőből.[138]

---

[133] Horváth János tartalékos honvéd itt sebesült meg géppuskalövedék által. Lásd HL HM 36.950/8. ny. v.–1945.

[134] HL Szovjet iratmásolatok gyűjteménye a Budapest körüli harcokról. A 2. Ukrán Front hadijelentései, 1944. november 4.

[135] A szovjet forrás „Ferdinand” páncélvadászokat említ. Ez minden bizonnyal téves; inkább rohamlövegekről vagy vadászpáncélosokról lehetett szó.

[136] *Tolubko, V. F.–Barisev, N. I.:* Na juzsnom flange. Bojevoj puty 4-go gvargyejszkovo mehanizirovannogo korpusza (1942–1945). Moszkva, 1973. 344. o.

[137] HL Szovjet iratmásolatok gyűjteménye a Budapest körüli harcokról. A 2. Ukrán Front hadijelentései, 1944. november 4.

[138] Idézi *Becze Csaba:* Az arany sas nyomában. Szilaj Varga Gyula és a magyar gyorsbombázók a II. világháborúban. Nagykovácsi, 2008. 84. o.

A szovjet 10. gárda-lövészhadtest harmadik hadosztálya, a 109. gárda-lövészhadosztály zöme este 18 óra körül Irsa déli széle–Dánosipuszta terepszakaszon, részeivel pedig Monor elfoglalásáért harcolt. A szovjet hadtest erői aznap a német páncélos-csapatokkal vívott súlyos harcokban összesen három harckocsi és 13 lövészpáncélos kilövését jelentették.[139]

Hajnali 4 órakor a Dél Hadseregcsoport táviratot kapott Adolf Hitler parancsával, amelyben a Führer arra utasított, hogy a rendelkezésre álló páncélos erőkkel Cegléd–Szolnok térségéből Kecskemét felé hajtsanak végre ellencsapást a Budapest alá ért szovjet csapatok hátának és jobbszárnyának veszélyeztetése céljából. A hadseregcsoport ezzel egyet is értett, de a támadást ennél északabbra, Pilis–Alberti terepszakaszról kívánta megindítani.

Ehhez végül 10 óra 45 perckor meg is érkezett Hitler beleegyezése. Mivel a 13. páncélos- és a „Feldherrnhalle" páncélgránátos-hadosztály egyelőre az „Attila" vonal közvetlen előterében, illetve magában az első védőövben harcolt, az ellencsapásra csak az 1. és 23. páncéloshadosztály mindösszesen 15 (!) bevethető páncélosa jöhetett tekintetbe.[140]

Friessner vezérezredes, a Dél Hadseregcsoport parancsnoka úgy vélekedett, hogy a Budapestet délről támadó szovjet harckocsi- és gépesített-dandárok rohamát a 22. SS-önkéntes lovashadosztály, a német és magyar rendőrzászlóaljak, valamint a sebtében felállított riadóalakulatok[141] önerőből nem képesek visszaverni. Erre csupán a 13. páncélos-hadosztály és a „Feldherrnhalle" páncélgránátos-hadosztály kis létszámú, de harcedzett csapatai voltak képesek. Ha ezeket a páncélozott erőket kivonták volna jelenlegi alkalmazási terepszakaszukról, az egyet jelentett volna a szovjetek azonnali behatolásával Budapestre.[142]

A Duna–Tisza közén aznapi adatok szerint mintegy 40 bevethető német harckocsi és 50 rohamlöveg, illetve vadászpáncélos harcolt négyszer ennyi szovjet páncélossal.[143] A szovjetek mégsem tudtak jelentősebb eredményt elérni a pesti hídfő védelmével szemben.

A főváros előterében tevékenykedő szovjet csapatok közelsége, illetve a szovjet harckocsik meglepetésszerű betörésének veszélye miatt Sodró László ezredes parancsnoksága alatt magyar utászok a budapesti Margit-hidat robbantásra készítették elő, majd a gyújtóvezeték igen érzékeny gyutacsait is beszerelték az indítótöltetekbe. Erre azonban a német Dél Hadseregcsoporttól vagy a „Fretter-Pico" seregcsoporttól nem kaptak parancsot, éppen ellenkezőleg.

A hidat november 3-án német utászok vették át, de nem történt meg a szabályos helyszíni átadás-átvétel. Mivel a németeknek nem volt a kezükben a robbantási dokumentá-

---

[139] A szovjet 46. hadsereg 1944. novemberi jelentései. (Másolatuk a szerző birtokában.) 1944. november 4-én 19 óra 30 perckor leadott jelentés.

[140] HL mikrofilmtára, Kriegstagebuch Ia der Heeresgruppe Süd Kriegstagebuch vom 4. 11. 1944 (626. tekercs 7209731. felvétel).

[141] Aznap már a „B" védőkörletben, a VI. hadtest alárendeltségében harcolt a magyar VIII., IX., X. és „Miklós" riadózászlóalj is. Lásd *Darnóy Pál:* A Budapestért vívott harc. 24. rész. *Hadak Útján,* 1964. július–augusztusi szám 9. o.

[142] HL mikrofilmtára, Kriegstagebuch Ia der Heeresgruppe Süd Ia Nr. 4322/44. g. Kdos. (626. tekercs 7209858. felvétel)

[143] Uo. 7209859. felvétel.

ció sem, maguk kezdték meg a robbantási berendezések és a töltetek átvizsgálását, anélkül, hogy a hidat a polgári forgalom elől lezárták volna. E munkálatok közben, november 4-én 14 óra körül az élesített robbanótöltetek egy része működésbe lépett, és a bekövetkező robbanás következtében a híd Pest felé eső két hídmezője a Dunába rogyott. A híd e részén ekkor számos polgári személy, gépjármű és két utasokkal tömött villamos is tartózkodott. A szerencsétlenségben nagyszámú polgári személy mellett mintegy 40 német utász is életét veszítette.[144]

1944. november 5. vasárnap
(Időjárás: napközben 10 Celsius-fok, borult égbolt.
Dél körül kissé felszakadozott a felhőzet. A mellékutak csak feltételesen járhatók.)

Aznap a Budapest hadtestcsoport feloszlatásával egy időben a Budapest területét biztosító erők és a magyar VI. hadtest a „Breith" páncéloscsoport alárendeltségébe került.

A 22. SS-önkéntes lovashadosztály állásai ellen, valamint Vecsés körzetében csupán gyenge lövészerőkkel indított helyi szovjet kísérletek indultak, amelyeket a védők visszavertek.

A Dunaharaszti–Gyál terepszakaszon álló 4. gárda-gépesítetthadtest aznap már nem indított támadást a főváros felé. Este 18 órakor a 15. gárda-gépesítettdandár Rákócziliget és Dunaharaszti déli szegélyén, a 13. gárda-gépesítettdandár Alsónémeditől északra, a 14. gárda-gépesítettdandár Gyál körzetében, a 36. gárda-harckocsidandár pedig Gyál déli részén állomásozott. Ugyanakkor a 23. lövészhadtest 99. lövészhadosztályának arcvonala Gyál északi szegélyén, a 68. gárda-lövészhadosztály Gyál (kizárva)–Rákócziliget déli szegélye–Duna-haraszti déli szegélye terepszakaszon húzódott, a 316. lövészhadosztály pedig egy lövészezredével Dunanagyvarsánynál, két lövészezredével pedig Ócsától két km-re északra tevékenykedett.

A német–magyar csapatok aznap a Vecsés déli részében megkapaszkodott szovjet erők ellen is támadást indítottak, s hamarosan legtöbbjüket kiszorították onnan.

Ebben az összecsapásban részt vett a magyar 1. rohamtüzérosztály 3. ütegének három Zrínyi rohamtarackja is. A magyar rohamtüzérek feladata a 8. SS-lovashadosztály részeivel közösen az volt, hogy a Vecsésre betört szovjet csapatokat szorítsák vissza az „Attila" vonal harckocsiárka mögé. A korabeli sajtó így számolt be az 1. rohamtüzérosztály részeinek itteni harcairól: „Kiadják a parancsot: minden utcába beáll egy rohamlöveg és így végigfésülik a falut. Ez is megtörténik, a bolsevisták hanyat-homlok menekülnek a magyar rohamlövegek elől. Délután a falu harmadik szélén próbálnak előrenyomulni megint a bolsevisták. Háromszor érkezik parancs, előre A[drássy]-telep sarkára. Mintegy 150-200 ember tört be ezen a szakaszon. Megdördülnek a fegyverek és pattog a szilánk a házfalakról a lövedékek nyomán. Három Zrínyi rohamlöveg indul az oroszok ellen. Ahogy kifordulnak az utcasarkon és megpillantják az orosz tömeget, szinte arra sem ma-

[144] A Margit-híd 1944. november 4-i felrobbanásának valószínű okairól lásd HL Tanulmányok és visszaemlékezések gyűjteménye, 2634. sz., *Görgényi Dániel:* A budapesti Margithíd 1944. nov.4.-i váratlan felrobbanásának valószínű története. Az események német vonatkozásaihoz lásd HL mikrofilmtára, Kriegstagebuch Ia der Heeresgruppe Süd Kriegstagebuch vom 4. 11. 1944 (626. tekercs 7209733. és köv. felvétel).

rad idejük, hogy tüzet nyissanak az ellenségre. Az orosz gyalogság ugyanis, ahogy észreveszi a három magyar rohamlöveget, eszeveszett futásnak ered. Így jelentette néhány perc múlva a német tüzérségi megfigyelő.

Általában a rohamtüzérek megállapítása, hogy az orosz gyalogság, még ha páncélromboló fegyverekkel el is van látva, akkor sem szeret szembenézni a rohamlövegekkel."[145]

Franciscy György, a 25. rohamtüzérosztály zászlósa először Vecsés északi feléből két Zrínyi rohamtarackkal és magyar kísérő gyalogsággal a vecsési vasútállomáshoz indult, majd onnan délkeleti irányba fordult a település közepe felé. A mai Jókai Mór utcánál azután jobbra fordultak. Mintegy 80 méter megtétele után gyanús fát észleltek egy kidőlt fakerítéssel. Franciscy zászlós rohamtarackja rálőtt egy 10,5 cm-es gránátot. Kiderült, hogy egy álcázott szovjet 76 mm-es páncéltörő ágyú volt, amely a találat következtében megsemmisült. Kezelőit részben széttépte a robbanás, részben sebesülten kúszva próbáltak menekülni. A mai Jókai Mór és a József Attila utca kereszteződésében egy újabb szovjet páncéltörő ágyút lőttek ki. Amikor a Zrínyi rohamtarackok jobbra kanyarodva ráfordultak a mai József Attila utcára, látták, amint jelentős létszámú szovjet katona fut déli irányba. Ekkor a magyar páncélosokat kísérő gyalogság lemaradt, mert tűzharcba keveredtek a szovjetekkel a házak között. Bal felől ugyanakkor szovjet gyalogság támadta meg az elől haladó Zrínyi rohamtarackot is, ám a mögötte haladó másik páncélos tüze szétlőtte a támadókat.

A tovább támadó magyar páncélosok erős gyalogsági tüzet kaptak a bal oldali házak és kertek felől, majd Franciscy zászlós rohamtarackjának lánctalpát találat érte. A zászlósnak erős tűzben is sikerült a másik Zrínyivel visszavontatnia a sérült páncélost a megindulási állásba. Addigra a mai József Attila utca két oldalán beásták magukat a beérkezett SS-lovasok.[146]

A 13. páncéloshadosztály egyik harccsoportja – hat páncélos és egy zászlóaljnyi páncélgránátos – reggel 6 órakor északnyugat felől, a 140-es magaslat körzetéből indított támadást Vecsés irányában, de eközben szovjet ellenlökésbe ütközött. A harcokban a németek három T–34/85 harckocsit és több páncéltörő ágyút kilőttek. E harcokban megsebesült a német 4/II. páncélososztály parancsnoka, Gehrig őrnagy is. A páncéloshadosztály aznap további egy elesett és öt megsebesült tisztet veszített.

Este 18 órakor a 2. gárda-gépesítetthadtest 4. gárda-gépesítettdandára Andrássyteleptől két km-re északnyugatra, az 5. gárda-gépesítettdandár Vecsés déli részén, a 6. gárda-gépesítettdandár Üllőn, a 37. gárda-harckocsidandár pedig Felsőpakonytól három km-re északkeletre harcolt.

A 10. gárda-lövészhadtest 86. gárda-lövészhadosztálya Üllő (kizárva)–Vecsés déli szegélye terepszakaszon, a 49. gárda-lövészhadosztály Üllő északi szegélyén tevékenykedett.[147]

---

[145] Palásthy András kutatási eredménye. Lásd forrásként Magyar rohamtüzérek sikerei a szovjetóriástankokkal szemben. *Új Magyarság,* 1944. november 10. 3. o.

[146] *Franciscy György* zászlós visszaemlékezése Hingyi László kutató számára 1979-ben és 1981-ben. Másolatát lásd HL Rohamtüzér-gyűjtemény, a 24. rohamtüzérosztály dokumentumai.

[147] A szovjet 46. hadsereg 1944. novemberi jelentései. (Másolatuk a szerző birtokában.) 1944. november 5-én 19 óra 30 perckor leadott jelentés.

A „Feldherrnhalle” páncélgránátos-hadosztály Monor körzetéből előretörve elérte a Máté-tanyánál lévő útkereszteződést.

A LVII. páncéloshadtest 1. páncéloshadosztálya – megerősítve a „Feldherrnhalle” páncélgránátos-hadosztály lövészpáncélosokkal felszerelt zászlóaljával[148] – reggel 7 órakor Pilis körzetéből meglepetésszerű támadást indított délnyugati irányban.

A páncélozott harccsoport[149] kora délelőtt birtokba vette Nyáregyházát, majd 14 óra körül 10 páncélossal folytatva a támadást, a 10. gárda-lövészhadtest 109. gárda-lövészhadosztályával szemben a délutáni órákban sikerült elfoglalnia Újhartyánt.

A harccsoport 16 óráig részeivel Alsódabas vasútállomásáig, illetve – egy lehallgatott szovjet rádióüzenet szerint – Gyónig tört előre, ahol a német páncélosok a Budapest–Kecskemét műúton mozgó szovjet hadtáp-alakulatok járműoszlopait szétlőtték. Ezután a németek Újhartyán körzetéből északnyugatnak fordultak, hogy hátba támadják az „Attila” vonalra felzárkózott szovjet csapatokat.

A szovjetek a 4. gárda-gépesítetthadtest 62. motorkerékpáros-zászlóalját, valamint a 36. gárda-harckocsidandár egy harckocsi-zászlóalját csoportosították át Alsódabashoz, hogy a németeket a kecskeméti műút átvágásában megakadályozzák.[150]

A német páncélozott harccsoport e harcokban egy T–34 harckocsit és egy felderítő páncélgépkocsit kilőtt, illetve további 61 tehergépkocsit, 60 fogatolt járművet, két 2 cm-es légvédelmi gépágyút, két német 8,8 cm-es légvédelmi ágyút, valamint egy-egy löveget, 7,5 cm-es páncéltörő ágyút és vontató járművet megsemmisített vagy zsákmányolt.[151]

Az 1. páncéloshadosztály páncélozott harccsoportja, miután Kakucstól délre erős szovjet páncélelhárító csomópontba ütközött, kénytelen volt észak felé fordulni. A kötelék megpróbált előrenyomulni a Nyáregyházáról Vasadra vezető úton, illetve ettől keletre, a vasút mentén. Mivel mindkét út járhatatlannak bizonyult, a harccsoport november 6-án kora hajnalban – 20 km-nyi előrenyomulás után, de jelentősebb veszteségek nélkül – Pilistől délnyugatra hirtelen visszatért a saját vonalak mögé.[152]

A „Fretter-Pico” seregcsoport nem volt elégedett a páncélozott harccsoport teljesítményével és vizsgálatot rendelt el. Kiderült, hogy az 1. páncéloshadosztály parancsnoka – Thunert ezredes – nem is tartott a harccsoporttal, hanem azt Pilisen berendezett előretolt harcállláspontjáról vezette. Fretter-Pico tábornok, egyetértésben az LVII. Páncéloshadtest parancsnokával, Kirchner páncélos tábornokkal, le akarta váltani Thunert ezredest.

---

[148] Ez a „Feldherrnhalle” gránátosezred I. zászlóalja volt.

[149] Az 1. páncéloshadosztály páncélozott harccsoportja az 1/II. páncélososztály 6. és 7. századának összesen 15 Panzer IV és Panther harckocsijából, egy Panzer III parancsnoki harckocsiból, az 1. páncélosezred saját (10.) páncélozott páncélos-utászszázadából, az 1. páncélgránátos-ezred 1. (lövészpáncélos-) századából, a 299. légvédelmi tüzérosztály két vegyes légvédelmi tüzérharccsoportjából és a 37. páncélvadászosztály néhány Marder páncélvadászából állt. A kötelék gyalogsági harcos-létszáma – a „Feldherrnhalle” zászlóaljjal együtt – mintegy 600 páncélgránátos volt. A köteléket maga a hadosztályparancsnok, Thunert ezredes vezette.

[150] Szbornyik materijalov po izucsenyiju opüta vojnyi No. 21 (Budapestszkaja operacija). Moszkva, 1946. 103. o.

[151] HL mikrofilmtára, Kriegstagebuch Ia der Heeresgruppe Süd Tagesmeldung vom 6. 11. 1944 (626. tekercs 7209492. felvétel).

[152] *Stoves, Rolf:* Persönliches Kriegstagebuch Pz.Rgt. 1 (Gépelt kézirat, másolata a szerző birtokában.) 1944. november 5-i bejegyzés.

Az 1. páncéloshadosztály páncélozott harccsoportjának a Monornál gyülekező 13. páncéloshadosztály alárendeltségében újabb támadást kellett indítania nyugat-délnyugati irányban.[153]

Mindettől függetlenül a november 5-én végrehajtott német páncélos-előretörés minden bizonnyal hozzájárult ahhoz, hogy a lehallgatott szovjet híradások szerint 5-én estére az „Attila" vonal déli védőkörleteire felzárkózott 46. hadsereg csapatainál lőszer- és üzemanyaghiány lépett fel.[154]

A Dél Hadseregcsoport törzse arra kérte a „Fretter-Pico" seregcsoportot, hogy szenteljen nagyobb figyelmet a Tiger B nehézharckocsikkal felszerelt 503. nehézpáncélos-osztály alkalmazásának. Az alakulatot ugyanis az idő tájt teljesen kivonták a küzdelemből.[155]

Napközben a német I. repülőhadtest súllyal a „Fretter-Pico" seregcsoport jobbszárnya felett tevékenykedett, összesen 140 bevetést repülve. A szovjetek innen aznap 11 német repülőgépet jelentettek, amelyek négy szovjet harckocsi biztos, és két további páncélos valószínű megsemmisítéséről tettek jelentést.

1944. november 6. hétfő

(Időjárás: napközben 10 Celsius-fok, változóan felhős égbolt; az utak felszáradóban, de kerekes gépjárművek számára még mindig csak korlátozottan voltak járhatók.)

A „Breith" páncéloscsoportnak alárendelt 22. SS- és 8. SS-lovashadosztályok, miután észlelték a szovjet gépesített csapatok kivonását a pesti hídfő előteréből, újabb támadást indítottak a szovjet betörések felszámolása céljából. A szovjet csapatok igen elszántak védekeztek, de az SS-lovasok több helyen is kijutottak az „Attila" vonal harckocsiárkáig. A harcokban mindkét fél jelentős veszteségeket szenvedett.

Vecsésen is folytatódtak a harcok. Hajnali 5 órakor Franciscy György zászlós, a „Billnitzer" csoport egyik Turán–75 harckocsijával visszatért a mai József Attila utca végébe, ahol a vasúti átjáróban három SS-katonát talált: egyikük már elesett, a másik megsebesült, a harmadik pedig egy előre figyelt és egy szénaboglyára mutogatott. A Turán harckocsi átment a vasúti síneken, jobbra letért és 75 mm-es lövegével 100-200 méter távolságból belelőtt a szénába, amely szétrepült. Így láthatóvá vált az oda elrejtőzött szovjet T–34 harckocsi, amely találatot kapott, majd egy belső robbanás szétvetette. Ekkor bal felől, az „Attila" vonal harckocsiárkaként kimélyített, úgynevezett nagy lecsapoló árkon túlról egy másik T–34 kilőtte Franciscy Turánját. A páncélgránát a magyar páncélos lövegbölcsőjénél robbant. A zászlóst a légnyomás eszméletlenül félig kivetette a parancsnoki toronynyíláson keresztül. A sebesült harckocsiparancsnokot az SS-katonák kihúzták az égő harckocsiból, és motorkerékpárral a zuglói kórházba vitték, de a többi kezelő bennégett.[156]

---

[153] HL mikrofilmtára, Kriegstagebuch Ia der Heeresgruppe Süd Kriegstagebuch vom 6. 11. 1944 (626. tekercs 7209753. felvétel).

[154] Uo., Kriegstagebuch Ia der Heeresgruppe Süd Kriegstagebuch vom 5. 11. 1944 (626. tekercs 7209743. felvétel).

[155] Uo., Kriegstagebuch Ia der Heeresgruppe Süd Kriegstagebuch vom 5. 11. 1944 (626. tekercs 7209744. felvétel).

[156] *Franciscy György* zászlós visszaemlékezése Hingyi László kutató számára 1979-ben és 1981-ben. Másolatát lásd HL Rohamtüzér-gyűjtemény, a 24. rohamtüzérosztály dokumentumai.

A német 13. páncéloshadosztályt kivonták korábbi arcvonalszakaszáról, és az 1. páncéloshadosztály alárendelt részeivel megerősítve Monor körzetébe irányították. A 13. páncéloshadosztály erői innen – az 1. páncéloshadosztály részeit be nem várva – déli irányban törtek előre. A Nyáregyháza közelében lévő Máté-tanyánál erős biztosító erőket hagytak vissza, majd északnyugat felé fordultak és immár az 1. páncéloshadosztálylyal közösen, estig tartó harcokban visszafoglalták Vasadot.[157]

Az LVII. páncéloshadtest arcvonalán a német 1. páncéloshadosztály harccsoportja a reggeli órákban érte el a saját csapatok arcvonalát Monortól délre. A Nyáregyháza ellen déli irányból intézett szovjet támadást a németek visszaverték. A Pilis melletti Liebner-major felől északkeleti irányban, a Budapest–Cegléd műútig eljutott szovjet támadást a németek ellenlökéssel – hét páncéltörő ágyút zsákmányolva – visszaszorították.

A szovjet 4. gárda-gépesítetthadtest erői birtokba vették Újhartyánt és Kakucsot, majd a nap végén Újhartyán–Alsódabas–Örkény körzetében gyülekeztek. A 2. gárda-gépesítetthadtest ugyanakkor Lengyelfalva–Újmajor körzetében vonta össze erőit.[158]

Aznap a szovjet repülőcsapatok főként Cegléd és Szolnok körzetében hajtottak végre bevetéseket. A német–magyar repülőerők Budapest délkeleti előterében, valamint Cegléd és Kecskemét között tevékenykedtek, illetve a 13. páncéloshadosztály előretörését támogatták 230 bevetéssel, jelentős szovjet légvédelmi tűz ellenében. Eközben két szovjet harckocsit mozgásképtelenné lőttek, 60 tehergépkocsit pedig megsemmisítettek.[159]

November 6-ára virradóra a német 1. páncéloshadosztály páncélozott harccsoportja által végrehajtott előretörésnek valós jelentőségénél sokkal fontosabb következménye lett. A szovjet 46. hadsereg parancsnoka, Slemin altábornagy ugyanis parancsot adott az alárendeltségében lévő két gárda-gépesítetthadtest azonnali átcsoportosítására. A 2. gárda-gépesítetthadtestnek 6-án reggelig Vasad, a 4. gárda-gépesítetthadtestnek pedig Örkény körzetébe kellett összpontosulnia.[160]

A németek azonnal észlelték a két gépesített magasabbegység kivonását, de egyelőre nem tudták, miféle újabb feladatot kaphattak. Egyrészt úgy vélték, hogy a szovjetek a 13. és 1. páncéloshadosztály ellen alkalmazhatják őket, vagy esetleg délebbre vonva, egy újabb északkeleti irányú támadást hajtanak majd velük végre.[161]

Úgy tűnik, hogy a szovjetek alaposan túlbecsülték a november 5-én és 6-án hajnalban végrehajtott korlátozott német akció erejét és céljait. Noha maguk a harcoló szovjet csapatok eleinte reális jelentéseket tettek 10-15 páncélos támadásáról, 6-án a 46. hadsereg jelentése a támadó erőt már 40 harckocsira becsülte. A különféle hadtörténeti feldolgozások ugyancsak 35-40 támadó német páncélost említenek.[162]

---

[157] HL mikrofilmtára, Kriegstagebuch Ia der Heeresgruppe Süd Kriegstagebuch vom 6. 11. 1944 (626. tekercs 7209746. felvétel).

[158] HL Szovjet iratmásolatok gyűjteménye a Budapest körüli harcokról. A 2. Ukrán Front hadijelentései, 1944. november 6.

[159] HL mikrofilmtára, Kriegstagebuch Ia der Heeresgruppe Süd Kriegstagebuch vom 6. 11. 1944 (626. tekercs 7209749. felvétel).

[160] Szbornyik materijalov po izucsenyiju opüta vojnyi No. 21 (Budapestszkaja operacija). Moszkva, 1946. 103. o.

[161] HL mikrofilmtára, Kriegstagebuch Ia der Heeresgruppe Süd Kriegstagebuch vom 6. 11. 1944 (626. tekercs 7209754. felvétel).

[162] Uo., valamint Részletek *M. M. Minaszjan:* Délkelet-Európa népeinek felszabadítása című művéből. In: Hazánk felszabadulása 1944–1945. Budapest, 1970. 64. o.

Német következtetések szerint a november 4-i súlyos páncélos-veszteségek és az 1. páncéloshadosztály páncélozott harccsoportjának túlbecsült eredményű november 5-i előretörése együttesen meggyőzték a szovjeteket arról, hogy a jelentős mennyiségű magyar és német légvédelmi löveggel megerősített tűzrendszeren keresztül betörni az erősen beépített „háztengerbe" egyelőre képtelenség.[163]

A harckocsi- és gépesített-dandárok átcsoportosításával egy időben az „Attila" vonal déli védőkörleteire nehezedő szovjet nyomás rendkívül jelentős mértékben csökkent. A harckocsik és önjáró lövegek távozásával erősen megnőtt az esélye annak, hogy a két SS-lovashadosztály – rendőr- és riadózászlóaljak segítségével – immár önerőből is megtartja állásait a szovjet lövészhadosztályokkal szemben. Ráadásul Malinovszkij marsall, a 2. Ukrán Front főparancsnoka a 46. hadsereg erőit az elért terepszakaszon hamarosan védelembe rendelte.

Ez lehetőséget teremtett arra, hogy az eddig itt nélkülözhetetlennek tartott 13. páncéloshadosztályt és a „Feldherrnhalle" páncélgránátos-hadosztályt a „Fretter-Pico" seregcsoport egy másik, ugyancsak veszélyeztetett arcvonalszakaszán vessék be.

A budapesti csata 1944. október 29-én megkezdődött első szakasza ezzel véget ért. A szovjet 2. Ukrán Front a Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállásától kapott utasítás értelmében a csapatok átcsoportosításába kezdett. Ezzel párhuzamosan az „Attila" vonal déli védőkörleteiért vívott harc fokozatosan helyi jelleget öltött.

A két szovjet gárda-gépesítetthadtest távozásakor a szovjet lövészcsapatok még több helyen is beékelődtek az „Attila" vonal első védőövébe. E betörések felszámolására a 8. SS- és 22. SS-önkéntes lovashadosztály 1944. november 6-án és 7-én korlátozott célú támadásokat indított. E harcok mindkét fél számára súlyos veszteségekkel jártak (főként Vecsés körzetében). A német–magyar csapatok végül több ponton elérték a védőállás előtt húzódó harckocsiárkot, és ezzel nagyjából megtisztították a pesti hídfőt déli irányból védő állásrendszert.

Az 1944. október 29. és november 6. közötti harcok mérlege

A kecskeméti páncélosütközet és az „Attila" vonal külső védőövéért vívott összecsapások első szakaszának végén a hadszíntér döntő többsége szovjet kézben maradt.

Ám a 2. Ukrán Front megerősített 46. hadserege nem tudta végrehajtani Budapest menetből való birtokbavételét, és a bevetett két gárda-gépesítetthadtest jelentős veszteségeket szenvedett. A 4. gárda-gépesítetthadtest például 4500 katonát – 1944. október 29-i létszámának legalább egyharmadát – veszítette el november 8-i átcsoportosításáig.[164]

A szovjet csapatok páncélos-vesztesége az 1944. október 29 – november 6. közötti időszakban – német adatok szerint[165] – 137 megsemmisített harckocsi és két önjáró löveg, to-

---

[163] HL mikrofilmtára, Kriegstagebuch Ia der Heeresgruppe Süd Kriegstagebuch vom 6. 11. 1944 (626. tekercs 7209754. felvétel).

[164] A hadtest 1944. október 29-én 13 ezer 404 főt számlált, de november 11-i újabb bevetése előtt már csak 8905 főt. Vö. *Tolubko, V. F.–Barisev, N. I.:* Na juzsnom flange. Bojevoj puty 4-go gvargyejszkovo mehanizirovannogo korpusza (1942–1945). Moszkva, 1973. 338. és 345. o.

[165] HL mikrofilmtára, Kriegstagebuch Ia der Heeresgruppe Süd Anlagen (626. tekercs 7209575. felvétel). Ebben a repülőgépek által megsemmisített harckocsik és önjáró lövegek – legalább 30 harcjármű – nincsenek benne.

vábbá kettő, üzemképesen német–magyar kézre jutott harckocsi volt. Ez összesen 141 végleg elveszített páncélost jelent. A szovjet adatok elemzése szerint a német jelentések nem túloztak. Ugyanis a két gárda-gépesítetthadtest üzemképes páncélos-állománya november 8-ig összesen 157 páncélossal (mintegy 40 százalékkal) csökkent:[166]

Alakulat	*Harcbavetéskor*		*1944. nov. 8-án*		*Különbség*		
	Hk.	*Öj. löv.*	*Hk.*	*Öj. löv.*	*Hk.*	*Öj. löv.*	
2. gd. g. hdt.	206	42	114	23	92	19	111
4. gd. g. hdt.	121	24	80	19	41	5	46
Összesen	*327*	*66*	*194*	*42*	*133*	*24*	*157*

Ha e fenti mennyiségből levonjuk azt a 48 páncélost, amelyet a 2. gárda-gépesítetthadtest a kecskeméti páncélosütközetben veszített el, akkor láthatjuk, hogy az „Attila” vonal déli előterében november 2–5. között kétszer akkora volt a veszteség, mintegy 93 szovjet harckocsi és önjáró löveg. Ezek közül a védők 43 páncélost az „Attila” vonal külső főellenállási vonalán, illetve az első és második védőöv között semmisítettek meg (zömüket a magyar – és kisebb részben a német – légvédelmi ágyúk). Legkevesebb 20 páncélost közelharcban ért el a végzet (ebből a magyar 1/I. ejtőernyős-zászlóalj 14 harckocsit lőtt ki páncélököllel és páncélrémmel). Nyolc harckocsi páncéltörő ágyúk vagy tüzérségi löveg áldozata lett. A fennmaradó mennyiségből legalább hat páncélossal német csata- és páncélvadász-repülőgépek végeztek.

A szovjet páncélos-veszteség jelentős részét amúgy is a német I. repülőhadtest repülőgépei okozták, a jelentések szerint az alábbi bontásban:

Időpont	*Összes repülőgép-bevetés száma*	*Kilőtt szovjet páncélosok*
1944. október 30.	240	5 (+5 valószínűleg) [ebből 7 Rudel alez.]
1944. október 31.	200	10 (ebből 6 Rudel alez.)
1944. november 1.	260	9 (+3 valószínűleg)
1944. november 2.	120	2
1944. november 5.	140	4 (+2 valószínűleg)
1944. november 6.	230	(2 mozgásképtelenné lőve)
Összesen		*30 (+12) = 42*

[166] Vö. Szbornyik materijalov po izucsenyiju opüta vojnyi No. 21 (Budapestszkaja operacija). Moszkva, 1946. 101. és 103. o. A két hadtest 1944. november 6–8. között veszteséggel járó harctevékenységet nem folytatott. Így az adatok az 1944. október 29. – november 5. közötti időszakot jellemzik.

A német–magyar páncélos-veszteségek megállapítása ennél jóval körülményesebb. Ennek fő oka, hogy a csak töredékesen fellelhető állomány-kimutatások a tárgyalt időszak közepére esnek, és nem is tartalmaznak minden fontos adatot. A Budapesttől délkeletre alkalmazott német alakulatok bevethető harckocsijainak, rohamlövegeinek és vadászpáncélosainak mennyiségi változásai 1944. november 1–6. között az alábbiak voltak:[167]

Bevethető páncélosok	*1944. november 1-jén*[168]			*1944. november 6-án*[169]			*Különbség*
	Harckocsik	*Rohamlöveg és vadászpáncélos*	*Össz.*	*Harckocsik*	*Rohamlöveg és vadászpáncélos*	*Össz.*	
1. pc. ho.	17	2	19	6	2	8	11
13. pc. ho.	3	3	6	3	3	6	0
23. pc. ho.	16	21	37	8	16	24	13
24. pc. ho.	14	4	18	8	3	11	7
FHH pcgr. ho.	7	17	24	5	13	18	6
503. n. pc. oszt.	18	–	18	0	–	0	18
8. SS-lov. ho.	–	10	10	–	7	7	3
Összesen	*75*	*57*	*132*	*30*	*44*	*74*	*58*

A „Fretter-Pico” seregcsoport alárendeltségében bevetett 1., 13., 23. és 24. páncéloshadosztály, a „Feldherrnhalle” páncélgránátos-hadosztály, a 8. SS-lovashadosztály, valamint az 503. nehézpáncélos-osztály 1944. november 1-jén összesen mintegy 300 meglévő páncélossal rendelkezett. Ennek az ütközet alatt nagyjából 44 százaléka volt bevethető állapotban. Szovjet adatok szerint e német csapatok mintegy 50 megsemmisült páncélost (vagyis körülbelül 17 százalékot) veszítettek az „Attila” vonal déli előterében.[170] A német adatok csak azt támasztják alá, hogy valamivel több, mint 50 páncélosuk harcképtelenné vált, de azt nem, hogy ezek meg is semmisültek volna.

A 2. gárda-gépesítetthadtest – saját adatai szerint – a Budapest megközelítési útvonalain és a Kecskemét körzetében vívott harcok során egyebek mellett 159 ellenséges harckocsit és rohamlöveget, valamint 56 lövészpáncélost és felderítő páncélgépkocsit lőtt ki, gyújtott fel vagy zsákmányolt.[171] Mivel a német páncéloscsapatokkal vívott har-

[167] Az adatok forrásai az alakulatok saját állományjelentései és az OKH napi helyzettérképek páncélosállományt mutató táblázatai, amelyek a Bundesarchiv–Militärarchivban (Freiburg) találhatók, illetve a Heeresgruppe Süd Ia hadinaplójának mellékletei.

[168] Az 1. páncéloshadosztály és a 8. SS-lovashadosztály adatai 1944. október 27-i állapotot tükröznek.

[169] Az 1. páncéloshadosztály és a „Feldherrnhalle” páncélgránátos-hadosztály adatai 1944. november 4-i állapotot tükröznek.

[170] Lásd *Szabó Balázs:* A 2. Ukrán Front budapesti hadműveletének első szakasza. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1969/4. 628. o.

[171] *Abroszimov, G. N.–Kuzminy, M. K.–Lebegyev, L. A.–Poltorakov, N. F.:* Gvardejszkij Nyikolajevszko-Budapestszkij. Bojevoj puty 2-go gvardejszkogo mehanyizirovannogo korpusza. Moszkva, 1976. 133. o.

cok súlyát 1944. október 30 – november 5. között a 46. hadsereg sávjában zömmel valóban ez a hadtest viselte, a fenti adatok többé-kevésbé reálisnak tekinthetők. Hozzátéve persze, hogy a „kilőtt" ellenséges páncélos nem feltétlenül jelentett kijavíthatatlan, megsemmisült harcjárművet.

A német részadatok összevetésével a következő állapítható meg: a „Feldherrnhalle" páncélgránátos-hadosztály legkevesebb öt StuG. III rohamlöveget, illetve Panzer IV/70 (V) vadászpáncélost, a 8. SS-lovashadosztály két Jagdpanzer 38(t) vadászpáncélost, a 23. páncéloshadosztály egy Panther harckocsit és négy rohamlöveget, az 503. nehézpáncélos-osztály három Tiger B nehézharckocsit veszített kijavíthatatlanul. A német 1. páncéloshadosztály 1944. október 28 – november 9. közötti kijavíthatatlan páncélosvesztesége legalább négy Panther harckocsi és egy StuG. III rohamlöveg volt.[172] A 13. páncéloshadosztály a fellelhető adatok alapján 1944. november 1-6. között végleges páncélos-veszteséget nem szenvedett.

A kilőtt, megsérült vagy meghibásodott páncélosaik javítását a németek – Németországból szállított alkatrészek felhasználásával – nagyrészt a budapesti Hofherr–Schrantz gépgyárban végeztették.[173] A közeli javítókapacitás jól is jött a német páncéloscsapatoknak, ugyanis még száz csatanap várt rájuk Budapest körül.

---

[172] Vö. BA –MA RH 2 Ost Karte 5126 (Panzer-Lage am 27. Okt. 1944) és 5144 (Panzer-Lage am 10. Nov. 1944).

[173] 1944. november első hetében a magyar 53. utászzászlóaljat arra utasították, hogy számolja fel a gyár előtt rögtönzött úttorlaszt (amelyet a szovjet páncélosok várt budapesti betörése miatt helyeztek el), mert az elkészült harckocsikkal nem lehetett kijönni a gyárudvarról.

Norbert Számvéber

THE FIGHT OF ARMOURED VEHICLES IN THE FOREFRONT OF THE PEST BRIDGEHEAD (1–6 NOVEMBER 1944)

Summary

The so-called Battle of Budapest, or as Soviet military history named it, the Budapest Operation has outstanding importance in the history of the operations in Hungary in 1944–1945.

The Soviet 2nd Ukrainian Front, despite the losses in armoured vehicles it suffered during the battle in the Great Hungarian Plain in October 1944, launched a new attack on 29 October 1944 in order to take the Hungarian capital in stride. For this purpose, it was given the 46th Army which was reinforced with two mechanized corps.

The German Army Group South (Heeresgruppe Süd), however, counted on the Soviet troops continuing their attacks towards Budapest without any operation pause already in the last days of the tank battle of the Great Hungarian Plain. For this reason, their armoured vehicles were prepared for redeployment to defend the Hungarian capital.

The Soviet offensive, launched on 29 October 1944, resulted in intensive tank fights in the Kecskemét region up until 1 November 1944. After that, between 1 and 6 November 1944, Soviet troops continued their attack in order to penetrate the 'Attila' line around the eastern part of the Hungarian capital and to take the bridgehead. German armoured combat teams played a major role in the race that began for the possession of Budapest, trying to hold up the Soviet troops that were approximately four times superior in terms of armoured vehicles, in the south-southeast forefront of Budapest. When the Soviet troops managed to penetrate the 'Attila' line anyhow, German-Hungarian troops set the aim to push the offensive out together.

The author reconstructed this chain of events with the help of German, Russian and Hungarian archival sources, of the available recent Hungarian and international publications, and of other documents.

Norbert Számvéber

BATAILLE DE BLINDES AU SUD DE LA TETE DE PONT DE PEST (1–6 NOVEMBRE 1944)

Résumé

La bataille de Budapest, nommée offensive de Budapest dans l'historiographie soviétique, occupe une place primordiale dans l'histoire des opérations militaires de 1944 et 1945 qui eurent lieu sur le territoire de la Hongrie.

Malgré ses pertes de blindés subies en octobre 1944 lors de la bataille de blindés de la Grande Plaine, le 2e front ukrainien soviétique en marche lança une autre offensive le 29 octobre 1944 pour prendre la capitale hongroise. Pour ce faire, il fut aidé par la 46e armée renforcée par deux corps mécanisés.

Dans les derniers jours de la bataille de blindés de la Grande Plaine, le Groupe d'armée Sud allemand s'attendait déjà à ce que les troupes soviétiques continuent sans interruption leur offensive en direction de Budapest, il commença alors à préparer le regroupement de ses blindés pour la défense de la capitale hongroise.

Lancée le 29 octobre 1944, l'offensive soviétique provoqua de violents affrontements de blindés dans les environs de Kecskemét jusqu'au 1er novembre. Ensuite les troupes soviétiques continuèrent sur leur lancée, entre les 1-6 novembre, pour percer la ligne «Attila» mise en place autour de la partie Est de Budapest avant de prendre la tête de pont. Les groupes blindés allemands

qui tentèrent, au sud et au sud-est de Budapest, d'arrêter les troupes soviétiques, quatre fois supérieures en force blindée, jouèrent un rôle majeur dans la course pour la capitale hongroise. Lorsque les troupes soviétiques réussirent tout de même à enfoncer la ligne «Attila», les troupes germano-hongroises s'efforcèrent de les repousser.

L'auteur a traité cette série d'événements sur la base de sources d'archives allemandes, russes et hongroises, de récents ouvrages de la littérature hongroise et étrangère spécialisée et d'autres documents.

Norbert Számvéber

DER PANZERKAMPF IM SÜDLICHEN VORRAUM DES BRÜCKENKOPFES VON PEST (1–6. NOVEMBER 1944)

Resümee

In der Geschichte der Operationen der Jahre 1944–1945 in Ungarn ist die sogenannte Schlacht bei Budapest, oder – wie sie von der sowjetischen Kriegsgeschichtsschreibung genannt wurde – die Angriffsoperation von Budapest von besonderer Bedeutung.

Trotz der Panzerverluste, die die sowjetische 2. Ukrainische Front in der Panzerschlacht in der Großen Ungarischen Tiefebene im Oktober 1944 zu erleiden hatte, leitete sie am 29. Oktober 1944 einen weiteren Angriff ein, um die ungarische Hauptstadt aus einem Marsch heraus einzunehmen. Hierzu erhielt sie die mit zwei motorisierten Korps verstärkte 46. Armee.

Die deutsche Heeresgruppe Süd rechnete jedoch bereits in den letzten Tagen der Panzerschlacht in der Großen Ungarischen Tiefebene damit, dass die sowjetischen Truppen ohne Operationspause weiter in Richtung Budapest angreifen werden. Deshalb bereitete sie bereits zu dieser Zeit die Umgruppierung ihrer Panzer zum Schutz der ungarischen Hauptstadt vor.

Die am 29. Oktober 1944 eingeleitete sowjetische Offensive führte bis einschließlich den 1. November 1944 zu heftigen Panzergefechten in der Region von Kecskemét. Anschließend setzten die sowjetischen Truppen zwischen dem 1. und dem 6. November 1944 zwecks Durchbrechung der um den östlichen Teil der ungarischen Hauptstadt errichteten „Attila"-Linie und der Besetzung des Brückenkopfes ihren Angriff fort. Im Wettlauf um den Besitz der ungarischen Hauptstadt spielten die deutschen Panzer-Kampfgruppen eine besondere Rolle: sie versuchten die sowjetischen Truppen, die sich hinsichtlich der Panzer in einer etwa vierfachen Überzahl befanden, im süd-südöstlichen Vorfeld Budapests aufzuhalten. Als es den sowjetischen Truppen doch gelang, in die „Attila"-Linie einzubrechen, wurde die Verdrängung der Angreifer durch die gemeinsamen Kräfte der deutschen und ungarischen Truppen zum Ziel.

Der Verfasser arbeitet diese Ereignisreihe mit Hilfe deutscher, russischer und ungarischer Archivquellen, der zur Verfügung stehenden neueren ungarischen und internationalen Fachliteratur, sowie sonstiger Dokumente auf.

Норберт Самвебер

БОРЬБА ТАНКОВЫХ ВОЙСК В ПРЕДДВЕРИИ ПЕШТСКОГО ПЛАЦДАРМА (1-6 НОЯБРЯ 1944 ГОДА)

Резюме

Выдающееся значение в истории боевых операций советских войск в Венгрии в 1944-1945 годах имела так называемая будапештская битва, или как ее назвали в советской историографии, будапегштская наступательная операция.

Советский 2 Украинский Фронт несмотря на серьезную потерю танков, которую он претерпел в октябре 1944 года в алфельдской танковой битве, 29 октября 1944 года начал новое наступление, чтобы с марша захватить венгерскую столицу. Для этого он получил 46 армию, усиленную двумя механизированными корпусами. Однако Южная Группа войск немцев уже в последние дни танковой битвы рассчитывала на то, что советские войска без оперативной паузы будут далее наступать в направлении Будапешта. Поэтому уже тогда немцы подготовили перегруппировку своих танков к обороне венгерской столицы. Начатая 29 октября 1944 года советская оффенсива в районе Кечкемета вплоть до 1 ноября 1944 года имела в результате бурные столкновения танковых войск. После этого советские войска в период с 1 по 6 ноября 1944 года продолжали вести наступление в целях прорыва рубежа „Аттила", созданного вокруг восточной половины венгерской столицы, и захвата военного плацдарма. В состязании за овладение венгерской столицей выдающуюся роль сыграли немецкие танковые боевые группы, которые старались задержать в южных и юго-восточных предместиях Будапешта советские войска, имевшие четырехкратное преимущество по сравнению с немцами. Когда советским войскам все-таки удалось прорваться на рубеж „Аттила", целью немецко-венгерских войск стало совместными силами вытеснить оттуда советские наступающие войска.

Автор статьи эту серию событий разрабатывает на основании немецких, русских и венгерских архивных источников, а также имеющейся в распоряжении новейшей отечественной и международной специальной литературы и прочих документов.

KÖZLEMÉNYEK

UNGVÁRY KRISZTIÁN

SZÁLASI FERENC, A FRONTKATONA

Bár Szálasi Ferenc a XX. századi magyar történelem fontos alakja, katonai tevékenységéről, első világháborús frontélményeiről szinte semmit sem tudunk. Érdekes módon Szálasi maga nyilvánosság előtt soha sem beszélt róluk. Minden bizonnyal elzárkózásával függ össze az is, hogy a nyilas sajtóban sem jelent meg semmi emlék háborús alkalmazásáról, haditetteiről és katonai pályafutásának részleteiről. A Hadtörténelmi Levéltárban Szálasi személyi anyaga nem található meg (három katonaállományú testvéréé sem), minden bizonnyal azért, mert 1945 után, ismeretlen időpontban kiemelték azokat. A legalacsonyabb tiszti kitüntetés, a bronz Signum Laudis kivételével nem lelhetőek fel kitüntetési felterjesztései sem.

Ezen hiányokból is adódik, hogy a kutatás teljes sötétségben tapogatódzik akkor, amikor a fiatal Szálasi Ferenc életpályáját és világképét kell felrajzolni. Talán ezért sem jelent meg eddig Szálasi Ferencről életrajz. Az életpálya talán legjobb összefoglalását Sipos Péter nyújtja a *Szálasi Ferenc börtönnaplója* című kötethez írt bevezető tanulmányában[1] (Karsai László terjedelmes és új adatokat hozó Szálasi-monográfiája jelenleg szerkesztés alatt áll, de a világháborús élményekre lényeges új adatot nem tartalmaz). Az első világháborúval kapcsolatban róla eddig csak annyi volt tudható, hogy a tiroli császárvadászoknál szolgált, egyszer megsebesült; a háború végén rohamzászlóalj-parancsnokként a nyugati hadszíntéren, Verdun mellett tevékenykedett és a harcokban megkapta a Vaskorona Rend III. osztályát, amelyet alantos tiszteknek csak igen ritkán adományoztak. Ezen adatokra is csak Szálasi 1945. október 7-iki kihallgatása az egyedüli forrás – bármennyire is furcsa, de a hungarista mozgalom vezéréről 1945-ig még ennyi sem jelent meg a sajtóban. Sipos szerint Szálasi két hónap lábadozást leszámítva a háború teljes időszaka alatt frontszolgálatot teljesített. Komoly katonai teljesítményre utal, hogy az említett Vaskorona Rend mellett a Katonai Érdemkereszt III. osztályát, a Bronz Katonai Érdemérmet (Signum Laudis) és a Vaskereszt II. osztályát is megkapta (emellett tulajdonosa volt a Sebesülési Éremnek és a Károly-Csapatkeresztnek is). Ehhez képest viszont semmit sem tudunk tényleges tevékenységéről.

Az itt közölt információ igazán nem nevezhető soknak – gyakorlatilag bármelyik tisztről meg lehet tudni ennyi adatot, ha felütünk egy tiszti név- és címtárat. Szálasi esetében egyébként kitüntetéseinek puszta rekonstruálása is nehéz feladat, mivel eddig nem került elő egyetlen egy olyan fotó sem, amelyeken kitüntetéseit hordja (!) – ez pedig egy katonatiszt esetében nem nevezhető pusztán véletlennek, hiszen foglalkozásukból adódóan rendszeresen fotóztatták magukat kitüntetéseikkel. Ráadásul Szálasiról fellelhetőek katonaruhás fotók (igaz nem sok) és érdekes, hogy ezekből egyen sem láthatóak rendje-

[1] Szálasi Ferenc börtönnaplója 1938–1940. A kötetet sajtó alá rendezte, szerkesztette *Csiffáry Tamás*, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta *Sipos Péter*. Budapest, 1997. 9–52.o.

lei. A harcostársainak adományozott emlékfotóin, amelyeket személyesen is aláírt, szintén kitüntetések nélkül, egyszerű zsávoly zubbonyban látható.[2] Mindez azért is sajátos, mert a katonatisztek világa viszonylag jól dokumentált. Külön irodalma van a császárvadászoknak[3] és a rohamcsapatoknak.[4]

Szálasi életrajzának hiányosságai különösen szembetűnőek akkor, ha a Hitlerről szóló életrajzok információáradatával vetjük ezeket össze. Bár Hitler első világháborús tevékenységének dokumentálása őrvezetői rangja és jelentéktelen beosztása miatt rendkívüli nehézségekbe ütközött, a kutatás ennek ellenére már 1945 előtt is számos részletet feltárt erről. Ezt megkönnyítette, hogy Szálasival szemben Hitlert alapvetően nem idegen környezet vette körül és bajtársai öt évvel a háború vége után nevét már olvashatták az újságokban. Szálasi esetében viszont tiszti rendfokozata és jelentős kitüntetései, valamint alakulatának elit-jellege indokolná, hogy személyéről a fennmaradt források releváns adatokkal szolgáljanak.

A Hitler-életrajzzal kapcsolatos párhuzam azért is érdekes, mert az ő esetében életrajzíróinak zöme kifejezetten fontosnak tartja az első világháborús élményeket Hitler későbbi politikai karrierje szempontjából. Kiemelten szokták idézni az 1918 októberi yperni gáztámadással kapcsolatos élményeit, ideiglenes megvakulását és az ezt követő kórházi kezelését Pasewalkban – ahol rövid ideig újra megvakult, amikor megtudta a háború elvesztését.[5]

Vizsgálódásunk a következő kérdések tisztázásához szeretne adalékokkal szolgálni: Kitűnt-e egyáltalán Szálasi Ferenc tiszttársai közül, és ha igen, akkor hogyan és mennyiben? Milyen véleménnyel voltak róla elöljárói és bajtársai? Milyen harcokban vett részt az első világháborúban?

Szálasi hadnaggyá avatására 1915. augusztus 18-án került sor Bécsújhelyen. Avatása után a 2. tiroli császárvadász ezredhez helyezték. A Bozenben (olaszul Bolzano) állomásozó, dél-tiroli kiegészítésű ezred legénységének kb. 30 %-a olasz anyanyelvű volt. Szálasi esetében ez a szolgálati hely több szempontból is magyarázatra szorulna. Egyrészt azért, mert a tiroli kiegészítésű császárvadász ezredekhez általában nem magyar honos tiszteket neveztek ki – bár akadtak ritka kivételek.[6] Nem ismert azonban, hogy

---

[2] Egy ilyen dedikált példányt szerző dr. Mélik Endre hagyatékában látott.

[3] *Anton Graf Bossi-Fedrigotti:* Kaiserjäger – Ruhm und Ende. Graz 1977.; *Ernst Wißhaupt:* Die Tiroler Kaiserjäger im Weltkrieg 1914–1918. (2 Bände, 1935. bzw. 1936.); *Generalmajor Kasimir Freiherr von Lütgendorf:* Die historische Entwicklung des Landesverteidigungswesens, der Kaiserjäger und Landesschützen, Wien 1914.; *Dr. Bernhard Wurzer:* Tirols Heldenzeit. Innsbruck, 1959.; *Haager, Christian et al:* Tiroler Kaiserjägerbund: Tiroler Kaiserjäger seit 1816 – die Geschichte der Tiroler Eliteregimenter. Gründung – Einsätze – Ausrüstung. Hrsg. von Tiroler Kaiserjägerbund und Alt-Kaiserjägerclub, Innsbruck. Innsbruck, 1991., bzw. Cremona 1996.[2] *Huter, Franz:* Ein Kaiserjägerbuch 1 – Die Kaiserjäger und ihre Waffentaten. Innsbruck, Selbstverl. d. Bergisel-Museum, 1980.; *Huter, Franz:* Ein Kaiserjägerbuch 2 –Kurzgeschichte des Bergiselmuseums. Innsbruck, Selbstverl. d. Bergisel-Museum, 1985.; *Jakoncig, Guido:* Tiroler Kaiserjäger im Weltkrieg. Innsbruck, 1935.

[4] Legutoljára lásd: *M. Christian Ortner:* Sturmtruppen. Österreich-ungarische Sturmformationen und Jagdkommandos im ersten Weltkrieg. Kampfverfahren, Organisation, Uniformierung und Ausrüstung.

[5] Lásd: *John Toland:* Adolf Hitler. Eine Biographie. Augsburg, 2005. 102. o.; *Ian Kershaw:* Hitler 1889–1936. Stuttgart, 1998. 144–147. o.; *Joachim C. Fest:* Hitler. Eine Biographie. Frankfurt, 1973.113–114. o.

[6] A legismertebb közülük vitéz bádoki Soós Károly, aki 1915-ben az 1. császárvadász ezred parancsnoka volt és aki Szálasit személyesen is ismerte.

Szálasi bármilyen kapcsolattal is rendelkezett volna Tirollal vagy császárvadász körökkel. A kinevezés másik sajátossága, hogy a császárvadász ezredek a Monarchia alakulatain belül elit egységeknek számítottak, az itt szolgáló tisztek mindig is megkülönböztették magukat a sorgyalogságtól.

A tiroli császárvadászok 1914-ben Galíciában kerültek bevetésre, ahol hatalmas veszteségeket szenvedtek. A 2. ezred ezen harcok során különleges helytállásáért elsőnek kapott új zászlót az uralkodótól. Az ezred parancsnoka 1914. december 5-től 1918 közepéig báró Georg Ludwig Tschan volt, akit 1915. április 12-én alezredessé, 1918 nyarán pedig ezredessé neveztek ki. 1915. július végén az ezredet, amely épp Lublin bevétele előtt állt, kivonták az arcvonalról és az olasz frontra szállították. Itt első beérkező egységei először az Isonzó-front északi szakaszán kerültek bevetésre, de 1915. október közepétől már hazai területen harcolhatott, amikor a Német Alpesi Hadtest alakulataitól átvette a Kreuzberg–Sexten közötti állásokat a Dolomit-hegységben. Két hónappal később pedig a híres-hírhedt 2462 méter magas Col di Lana és a 2424 méteres Monte Sief közötti szakasz védelmét vették át. A Col di Lanát, amelynek megmászása békekörülmények között is embert próbáló feladat, folyamatosan támadták az olasz Alpinik. Az olaszok által „vérhegynek" nevezett csúcs elleni támadásokban, csak lavinában 278 olasz katona pusztult el. 1916 áprilisában az olaszok 5 tonna robbanózselatinnal felrobbantották a Col di Lana csúcsot. A 2. császárvadászezred 6. százada ennek során gyakorlatilag teljesen megsemmisült.[7]

Szálasi beosztásai 1915. december 22-ig ismeretlenek. Egy 1916. január 29-iki ezredparancs utólagosan arról tudósít, hogy 1915. december 22. és 1916. január 9. között a „tartalékos" állományú (!) Szálasi Ferenc a XVI. menetszázad századparancsnoki teendőit ellátta.[8] Ettől kezdve beosztásai 1916. júliusig ismeretlenek. Kitüntetési leírása szerint viszont éppen az 1916. május-júniusi harcokban tanúsított parancsnoki teljesítménye miatt tüntették ki. Ez az ellentmondás jelenlegi tudásunk szerint nem oldható fel. A menetszázadok ugyanis a frontra érkezéskor általában beolvadtak a harcoló alakulatokba, és a 2. császárvadász ezred tiszti beosztása ebből az időszakból Szálasi nevét nem tartalmazza. Ebből az következne, hogy Szálasi májusban még nem került ki a harcoló csapatokhoz.

Akárhogy is volt, mindenképp elgondolkodtató, hogy a hatalmas tiszti veszteségek ellenére Szálasi majdnem egy éven (de legjobb esetben is hét hónapon) keresztül nem kapott frontbeosztást, sőt, pontos szolgálati helye erre az időszakra összesen csak két hétre állapítható meg. Az is elgondolkodtató, hogy az iratot készítő személy számára Szálasi annyira ismeretlen volt, hogy tartalékos tisztnek vélte. Ez arra utal, hogy tiszttársai között ekkor még nem kelthetett nagyobb feltűnést.

Szálasi feltehetően 1916 júniusában került először a frontra. Az 1916. július 1-jei tiszti beosztás szerint XX. menetzászlóalj (vagy menetszázad?) beolvasztása után az V. zászlóalj XVIII. századában beosztott tiszt.[9] Ebben az időben az ezred visszavonult, feladva az 1916. májusi osztrák offenzíva során elfoglalt területek egy részét, a Monte

---

[7] *Franz Hutter:* Oberst Ludwig (Freiherr) von Tschan. *Tiroler Heimat,* 40. (1976.) 203–209. o.

[8] Innsbrucki Levéltár (a továbbiakban: IL), TKJ Nr. 2., Gruppe II. Karton 5. Regimentsabfertigung 29. Jan. 1916.

[9] IL TKJ Nr. 2., Gruppe II., Karton 8. Offiziers-Einteilungsliste 1. Juli 1916.

Majo–Laghi-medence térségébe. Ugyanez szerepel egy 1916. őszi, közelebbről meg nem határozott tiszti beosztási táblázatban, amely szerint még ekkor is csak századhoz beosztott tiszt. Századparancsnoka Artur Müller hadnagy, zászlóaljparancsnoka Josef Sperlich százados volt.[10] Frontszolgálata nem tartott sokáig, mert 1916. november 2-án bevonult a II. pótszázadhoz, ami annyit jelent, hogy visszahelyezték a 2. császárvadászezred otthon maradó pótkeretéhez. Ennek oka ismeretlen, csak feltételezzük, hogy egészségi állapotával függhetett össze. 1916. november 21. és december 6. között Kremsben a hadsereg gáztanfolyamát végezte el, ami annyit jelent, hogy kiképzést kapott a tüzérségi eszközökkel illetve fúvással kijuttatott harci gázok elleni védekezésből, illetve a gázok támadó jellegű használatából. Erre egyébként a magashegyi fronton kevésbé volt szükség, mivel ott az időjárási és földrajzi viszonyok miatt gáztámadásra nagyon ritkán került sor, míg az Isonzó-fronton 1916-tól a gáztámadások többé-kevésbé rendszeresek voltak.

1917. február 21-én eltávozik a XXVII. menetszázaddal a frontra. A márciusi és az áprilisi hónapokra beosztása nem állapítható meg, feltehetően ebben az időben a front mögötti területen tartózkodhatott és a menetszázad kiképzésében vett részt. Május 1-jén megkapta főhadnagyi kinevezését, de érdekes módon ezzel együtt sem kapott századparancsnoki megbízatást, ami azért is furcsa, mert a háborúnak ebben a szakaszában adott esetben hivatásos hadnagyok is századparancsnokok voltak. Újabb frontszolgálata 1917. május 12-től 1917. augusztus 10-ig mutatható ki a 2. frontszázadnál. Az ezred ebben az időben a Monte Cimone, majd Monte Majo–Laghi-medence térségében állomásozott. Júniusban a Hétközség fennsíkon különösen súlyos harcok voltak, mivel az olasz parancsnokság június 9. és 29. között ellentámadást indított.

Szálasi ebben az időben kapta első kitüntetéseit: augusztus 1-jén a Bronz Katonai Érdemérmet, 17-én pedig a Károly Csapatkeresztet adományozták részére. Ezek a kitüntetések azonban nem minősülnek rendkívülinek. A Bronz Katonai Érdemérem a legalacsonyabb tiszti kitüntetés volt, gyakorlatilag mindenki megkapta, aki huzamosabb ideig jól látta el feladatát az első vonalban. A felterjesztés szerint Szálasi tíz hónapos szolgálatát „kiválóan" látta el. Az 1916. májusi offenzíva idején, majd júniusban „különösen nehéz helyzetekben rendkívüli helytállást tanúsított, az alárendeltjeinek személyes bátorságával mutatva kitűnő példát." Az állóháborúban „kezdeményező készsége és szorgalma" az állások megtartásában a „legelismerésreméltóbb módon" teljes sikerrel tevékenykedett.[11]

Nem fejthető meg, hogy miért ír a felterjesztés az 1916. májusi időszakról, amikor ebben az időben Szálasi a 2. császárvadászezred frontvonalon bevetett részénél nem szerepel az iratokban.

Másik kitüntetése, a Károly Csapatkereszt azoknak járt, akik legalább 12 hetet voltak bevetve első vonalban és legalább egy ütközetben is vettek részt. A Károly Csapatkeresztet 651 000 alkalommal adományozták. 1917. október 17-re van újabb adatunk, ekkor az I. zászlóalj törzsszázadához volt beosztva. Ezen a napon kísérli meg sikertelenül az ezred a Monte Majo elfoglalását. November 16-án az ezred heves és sikertelen támadásokat intézett a Monte Zomo, 22-én pedig a Monte Meletta ellen. 1917. november 23-

[10] IL TKJ Nr. 2., Gruppe II., Karton 8. Offiziers-Einteilungsliste (külön füzet)

[11] Kriegsarchiv, Wien, Belohnungsakten-Offiziers Belohnungsakten (a továbbiakban: OBA), Nr. 163058., Qualifikationliste Franz Szálasi, Karton 3425. Másolatban: HL Budapest. Az adatért Erwin Schmidlnek mondok köszönetet.

án Szálasi elkerült a frontvonalból és a II. pótszázadhoz kapott beosztást. Ennek okát nem tudjuk, csak feltételezzük, hogy egészségi állapota miatt helyezték át. Erre utal az is, hogy 1917. december 19. és 1918. január 15. között egészségügyi okokból szabadságon volt. Eltávozási engedélye Kassa, Bécs, Lublin városokra szólt.

1918. február 11-én az 1/XXXVII menetszázaddal ismét a frontra indult. Az ezred ekkor Campomulo térségében szerveződött újjá, hat zászlóaljából hármat alakítottak ki. Márciustól az ezred a Monte Pasubio térségében került állásba. A 2232 méter magas Monte Pasubio a Garda tótól keletre található és az alpesi háború leginkább exponált pontja volt. A hegy két fennsíkból állt, amelynek északi részét az osztrák, déli részét az olasz csapatok tartották megszállva. Mindkét fél folyamatosan próbálkozott a másik állásainak felrobbantásával, amelyről a teljesen szétszabdalt plató kráterei máig tanúskodnak. Itt történt a világháború legnagyobb robbantása, a monarchia katonái 5500 kiló dinamittal felrobbantották a teljes déli platót – ám azt ezután sem tudták elfoglalni. A hegyen több mint 10 000 katona pusztult el.

Szálasi szerencséjére nem sokáig maradt a hegyen. 1918. március 11-én már beosztották a 168. népfölkelő zászlóaljhoz, ahol 17-én a 2. század parancsnokságát vette át. Az egység azonban ekkor még nem a fronton állomásozott, hanem éppen feltöltés és szervezés alatt állt. 1918. április 5-én viszont már a „Sonnenhof" cs. k. tartalék tábori kórház Gries bei Bozen lakója. Bár arra van adat, hogy az első világháborúban megsebesült, de azt nem tudjuk, hogy hol, mikor és milyen körülmények között. A Palotai Kurír 1938. április 9-iki számában mindenesetre az az utalás szerepel, hogy Szálasi egy alkalommal súlyosan megsebesült és az is szerepel, hogy ezért megkapta a Sebesülési Érmet.[12] Mivel az 1918. május 20-iki bejegyzést utolsóként tartalmazó személyi anyagában a kitüntetései között sem a sebesülési érem, sem a Vaskorona Rend III. osztálya, sem a Katonai Érdemkereszt III. osztálya, sem a Vaskereszt II. osztálya nem szerepel, a sebesülési érmek odaítélése viszont nem vett igénybe fél éves időszakot, arra következtethetünk, hogy sebesülése 1918 folyamán keletkezhetett.

Személyi anyagában három cetli is található. 1918. április 27-én parancsnoka, Friedrich százados igazolásra hívta fel arról, miért nem jelent meg Zita királyné születésnapi ünnepségén illetve az ezzel kapcsolatos ebéden, továbbá, miért nem tartózkodott az állásban, amikor egy alezredes ott megjelent. Szálasi erre azt jelentette, hogy egészségügyi okokból maradt távol. Május 4-én parancsnoka napi jelentéstételi kötelezettséget írt elő neki arról, hogy hogyan halad az állások kiépítése és mennyi időt tartózkodott az egyes állásokban.[13] Az utolsó adat személyi anyagában 1918. május 20-án a hadsereg 10. számú kiképzési csoportjához történő elvonulására vonatkozik.

Tanulságos, hogy vele kapcsolatban összesen ennyi adat maradt az utókorra.

Ezt követően a történetíró spekulációkra van utalva Szálasi további sorsáról. Saját vallomása szerint a nyugati harctérre került, ahol Verdun térségében rohamszázad, végül rohamzászlóalj-parancsnoki beosztásban működött. Egységével 1918. november 6-án indult haza és Salzburgban még elvégezte alakulata felszámolását.

---

[12] *Palotai Kurír*, 1938. április 9. OL-K814-Mf-X-7076-16.718-583. Az adatért Karsai Lászlónak mondok köszönetet.

[13] Lásd a 10. számú jegyzetet!

A Monarchia 1918. augusztusában a XVIII. hadtestet a nyugati frontra irányította – ez volt az első világháború alatt az egyetlen seregtest, amely erre az arcvonalra került.[14] A hadtest négy hadosztályából három került bevetésre és ebből kettő jutott Verdun térségébe. A 106. hadosztály Verdun–Ornes, az 1. hadosztály Verdun–Brabant között kapott arcvonalat. Itt túlerejű amerikai csapatokkal kellett felvenniük a harcot. Szálasi a két hadosztály valamelyikének alárendeltségében teljesített szolgálatot: mivel mindegyik hadosztály rendelkezett saját számozásának megfelelő rohamzászlóaljjal is, ezért Szálasi vagy az 1. vagy a 106. rohamzászlóalj tisztjeként kerülhetett bevetésre. Szeptember 12-én az USA csapatai támadást indítottak, több helyen áttörték a frontot és ideiglenesen be is kerítettek néhány német alakulatot. Az offenzívát több mint 3000 löveg pusztító tüze támogatta. Az 1. és a 106. hadosztály rendkívül súlyos harcokba keveredett, melynek során állományának negyedét vesztette el. Október 8-án elsősorban az 1. hadosztály állásait rohamozták amerikai csapatok. Az elkeseredett harcokban az 5. gyalogezred parancsnoka akkor sem vonult vissza egy stratégiailag fontos magaslatról, amikor azt már három oldalról bekerítették – ezért egyetlen osztrák–magyar csapattisztként megkapta a legmagasabb porosz kitüntetést, a Pour le Mérite érdemrendet. A tömeges gáztámadások mellett a szövetségesek korlátlan légifölénye is jellemezte ezeket az összecsapásokat, az 5. gyalogezred állásait például nem kevesebb mint 120 szövetséges bombázó támadta. Két nap alatt az 1. hadosztály 5000 katonát és 190 tisztet vesztett. Miután az arcvonalat visszavonták, október 18-tól az 1. hadosztály Sivry térségében, a Maas folyótól keletre újra bevetésre került. Szerencsétlenségére ezen a szakaszon nem épültek korábban állások, így ezeket már az ellenség tüzérségének csapásai alatt kellett kiépíteni. Különösen kellemetlennek bizonyult ebben az időszakban az állandósult gázlövés, amely rengeteg katonánál okozott mérgezéses tüneteket.[15]

Csak feltételezhető, hogy Szálasi e harcok során kapta meg a II. osztályú német vaskeresztet (korábban nem kaphatta, mivel nem állt német parancsnokság alatt), valamint a III. osztályú Vaskorona Rendet és a III. osztályú Katonai Érdemkeresztet. Sajátos, hogy a *Rendeleti Közlöny*ben, amely a kitüntetések adományozását egészen 1919-ig közölte, Szálasi egyetlen kitüntetését sem említi (IV. Károly lemondása után a jóváhagyott kitüntetési felterjesztések átfutása a hivatali bürokrácián keresztül még jó egy évig zajlott). Mégsem valószínű, hogy Szálasi ezen kitüntetéseit jogalap nélkül viselte volna. A kérdést további kutatásoknak kell tisztáznia.

Gömbös Ernő, Szálasi szárnysegédje feljegyzései szerint Szálasi a nyugati fronton Verdun térségében először tiszti járőrt vezetett, majd rohamzászlóalj parancsnokságot is bíztak rá. A harcok során gázmérgezést is szenvedett.[16]

Fenti adatokból a következő, Szálasi szempontjából elgondolkodtató következtetésekre juthatunk. Szálasi hivatásos tiszt mivolta dacára 1918 közepéig különösebben nem hívta fel magára a figyelmet. Parancsnokai ekkor még nem tarthatták túl sokra, hiszen már fél éve főhadnagyi rendfokozatot viselt, amikor megbízták egy felállítás alatti tartalékos alakulat századparancsnoki teendőinek ellátásával.

---

[14] Sipos Péter tévesen két ilyen hadtestet említ. Lásd: *Sipos:* Szálasi, i. m. 13.o.

[15] A XVIII. hadtest harcaira lásd *Wolfgang Etschmann:* Österreich–Ungarn zwischen Engagement und Zurückhaltung. K.u.k. Truppen an der Westfront. In: *Jörg Duppler – Gerhard J. Groß:* Kriegsende 1918. Ereignis, Wirkung, Nachwirkung. H. n., 1999. 95–107. o.

[16] HL Personalia, Gömbös, 3. doboz, 1.o.

Az az állítás, hogy Szálasi 36 hónap „frontszolgálatot” teljesített, nem állja meg a helyét. Szálasi a legoptimálisabb esetben is csak 1916. május–október és 1917. február–november között, valamint 1918 márciusában és augusztustól októberig között teljesített frontszolgálatot. Ez 20 hónap. Szolgálati adatlapja szerint ebből is csak 16 hónap igazolható. Más kérdés, ha az első vonal mögötti, ámde hadműveleti területen történt szolgálatot is frontszolgálatnak számítjuk, de ebben az esetben is csak kb. 28 hónaphoz jutunk. A 36 hónap csak úgy állja meg a helyét, ha Szálasi teljes háborús szolgálatát számítjuk, amely 1915-ben négy, 1916–1917 között 24, 1918-ban pedig tíz hónap és ebből levonjuk azt a két hónapot, amelyet betegszabadságon, ill. kórházakban töltött.

Ennek ellenére helytelen volna Szálasi frontélményeit és teljesítményét lebecsülni. Frontszolgálatai alatt meghatározó benyomásokat szerezhetett a háborúról. Egyaránt megtapasztalhatta a rendkívül nehéz körülmények között vívott magashegyi háborút és a nyugati front anyagcsatáinak poklát. Különösen szörnyű élményeket jelenthetett számára a háború utolsó három hónapja, melynek során gázmérgezést is kapott. Éppen ezért érthetetlen, hogy később még csak egy fél mondattal sem reflektált sehol sem háborús élményeire, amelyek egyébként generációjának gondolkodását teljesen meghatározták. Az, hogy személyes háborús tapasztalatait ennyire kirekesztette az őt foglalkoztató események sorából, több mint elgondolkodtató. Megkockáztatható az állítás, hogy későbbi életidegensége, ami miatt egyes kritikusai csak a „dalai láma” gúnynévvel illették, már az első világháborúban is megmutatkozott. Világháborús személyes tapasztalatainak teljes elfojtása azért is érthetetlen, mert katonatisztként maga a háború jelensége aktívan foglalkoztatta. Foglalkozását hivatásnak tekintette.

Ezzel összefüggő és elgondolkodtató jelenség, hogy Szálasi a fennmaradt dokumentumok szerint egyetlen alkalommal sem hordta kitüntetéseit, sőt a szalagsávok viselésétől is eltekintett. Mindig a legegyszerűbb ruhában, érdemrendek nélkül fényképeztette magát. Ez teljesen ellentétben állt kortársaival – vagy akár Adolf Hitlerrel, aki civil ruháján is mindig hordta a Vaskereszt I. osztályát és fekete sebesülési jelvényét. Azt, hogy Szálasi miért idegenkedett kitüntetéseinek viselésétől, további kutatásoknak kell feltárnia. Annyit már most is megkockáztathatunk, hogy háborús élményeinek kiiktatása és az ezzel kapcsolatos látható jelek viselésének kerülése összefüggő jelenség, és csak pszichológiai okokkal magyarázható.

Krisztián Ungváry

FERENC SZÁLASI, THE FRONTLINE SOLDIER

Summary

Though Ferenc Szálasi was an important figure of twentieth-century Hungarian history, very little is known about his army activities and his first world war frontline experiences. Curiously enough, Szálasi himself never spoke about these things in public. No doubt this refusal is in connection with the fact that the Hungarian Nazi press did not publish anything on his engagement in the war, his combat actions or on details of his military career. All these missing points are partly the reason why scholarly study is in a total darkness when trying to give a picture of the career and views of the young Ferenc Szálasi.

Szálasi was made second-lieutenant in Wiener Neustadt on 18 August 1915. After his commission, he was deployed to the Second Imperial Regiment of Tyrol Rifles. He did frontline service between May–October 1916, between February–November 1917, then in March 1918 and between August and October; twenty months altogether. His military card, however, certify only sixteen months. Despite this, it would be a mistake to underestimate Szálasi's front experiences and efforts. He could have had determining impressions about the war during his duties at the front. He could have experienced high-altitude warfare, combats fought amidst extremely hard circumstances (his regiment was emplaced in the area around the 2232-metres-high Monte Pasubio, east of the Lake Garda, at a point most exposed in the Alpine war); as well as the hell of the ammunition wars of the western front. The last three months of the war could have given him extremely terrible experiences, during which time he even suffered gas poisoning in the Verdun region. It is only assumed that Szálasi received during these fights the German Iron Cross of the Second Class, the Order of the Iron Crown of the Third Class, and the Military Merit Cross of the Third Class.

For all these reasons it is incomprehensible why Szálasi did not, even with half a sentence, reflect on his wartime experience anywhere; and wear his decorations at any of the occasions. He even refrained from wearing his stripes. The elimination of his wartime experiences and the fact that he avoided wearing the visible signs in connection with his service are probably two related phenomena, and can be explained only with psychological reasons.

Krisztián Ungváry

FERENC SZALASI, LE SOLDAT DE FRONT

Résumé

Bien que Ferenc Szálasi soit une figure importante de l'histoire hongroise du 20e siècle, nous ne savons pratiquement rien sur son activité militaire et sur ses expériences vécues sur le front de la première guerre mondiale. Il est intéressant que Szálasi n'en ait jamais parlé publiquement et cette réticence doit aussi expliquer pourquoi la presse des croix fléchées ne publia aucun témoignage ou élément sur les faits de guerre ou la carrière militaire de Szálasi. Ceci ne facilite pas la tâche des chercheurs qui avancent à tâtons lorsqu'ils souhaitent présenter le parcours et la vision du monde du jeune Szálasi.

Szálasi fut promu lieutenant le 18 août 1915 à Bécsújhely avant d'être affecté au 2e régiment de chasseurs tyroliens. Szálasi servit au front de mai à octobre 1916, de février à novembre 1917, en mars 1918 et d'août à octobre 1918, ce qui fait 20 mois au total, alors que sa fiche de service

n'atteste que 16 mois. Néanmoins, il ne serait pas correct de sous-estimer le vécu de Szálasi sur le front. Pendant ses services au front, il dût vivre des expériences qui le marquèrent à jamais: il put connaître les conditions extrêmement difficiles de la guerre en haute montagne (son régiment stationnait dans la zone de Monte Pasubio à une altitude de 2232 mètres qui était le point le plus exposé à la guerre dans les montagnes), ainsi que l'enfer des batailles de matériels du front occidental. Les trois derniers mois de la guerre, au cours desquels il eut aussi une intoxication au gaz dans la région de Verdun, devaient être particulièrement terribles. Nous n'avons aucune certitude, mais nous supposons que c'est lors de ces combats que Szálasi eut la Croix de fer allemande de 2e classe, l'Ordre de la Couronne de fer de 3e classe et la Croix du Mérite militaire de 3e classe.

Il est donc incompréhensible pourquoi il n'a jamais évoqué ses expériences de guerre, jamais porté ses décorations, ni les bandes. Il est probable que le déni de ses expériences de guerre et le refus de porter les signes distinctifs y liés sont en rapport l'un avec l'autre et ils s'expliquent par des raisons psychologiques.

Krisztián Ungváry

FERENC SZÁLASI, DER FRONTSOLDAT

Resümee

Zwar ist Ferenc Szálasi eine wichtige Figur der ungarischen Geschichte des 20. Jahrhunderts, jedoch wissen wir fast nichts über seine militärische Tätigkeit und seine Fronterlebnisse im Ersten Weltkrieg. Interessanterweise hat Szálasi selbst nie öffentlich über diese gesprochen. Wahrscheinlich hängt es auch mit seiner Verschlossenheit zusammen, dass auch in der Presse der Pfeilkreuzler keine Erinnerungen an seinen Kriegseinsatz, seine Kriegstaten und keine Details über seine Militärlaufbahn erschienen. Auch aus diesen Mängeln folgt, dass die Forschung vollkommen im Dunkeln tappt, wenn es darum geht, den Lebenslauf und das Weltbild des jungen Ferenc Szálasi zu zeichnen.

Szálasi wurde am 18. August in Wiener Neustadt zum Leutnant ernannt. Nach seiner Ernennung wurde er beim 2. Tiroler Kaiserjäger-Regiment untergebracht. Szálasi diente zwischen Mai und Oktober 1916 und Februar und November 1917, sowie im März, sowie zwischen August und Oktober 1918 an der Front. Das sind insgesamt 20 Monate. Seinem Dienstblatt zufolge können hiervon nur 16 Monate nachgewiesen werden. Trotzdem wäre es falsch, die Fronterlebnisse und die Leistung von Szálasi zu unterschätzen. Während seines Frontdienstes hat er wohl bestimmende Eindrücke über den Krieg gewonnen. Er konnte sowohl den unter äußerst schwierigen Umständen gefochtenen Gebirgskrieg (sein Regiment wurde in der Region des 2232 Meter hohen Monte Pasubio, östlich des Gardasees, stationiert, die der am ehesten exponierte Punkt des Alpenkrieges war), als auch die Hölle der Materialschlachten an der Westfront erleben. Besonders schlimme Erfahrungen bedeuteten für ihn wohl die letzten drei Monate des Krieges, während dessen er in der Region von Verdun sogar eine Gasvergiftung erlitt. Es kann nur angenommen werden, dass Szálasi im Laufe dieser Kämpfe das deutsche Eiserne Kreuz 2. Klasse, sowie den Orden der Eisernen Krone 3. Klasse und das Militär-Verdienstkreuz 3. Klasse erhielt.

Gerade deshalb ist es unverständlich, warum er später nicht einmal mit einem halben Satz auf seine Kriegserlebnisse Bezug nahm und kein einziges Mal seine Auszeichnungen trug, ja sogar vom Tragen der Ordensspangen (Bandschnallen) absah. Es ist anzunehmen, dass die Eliminierung seiner Kriegserlebnisse mit der Vermeidung des Tragens der damit verbundenen Zeichen zusammenhängt und nur mit psychologischen Gründen zu erklären ist.

Кристиан Унгвари

ФЕРЕНЦ САЛАШИ КАК СОЛДАТ-ФРОНТОВИК

Резюме

Хотя Ференц Салащи является важной фигурой в венгерской истории XX века, о его воинской деятельности и его фронтовых впечатлениях от первой мировой войны мы не знаем почти ничего. Характерно, что сам Салаши публично никогда не говорил об этом. Наверняка, вследствие его замкнутости в венгерской фашистской прессе нилашей не появилось никаких упоминаний о его воинской службе, совершенных им поступках и подробностях продвижения по службе. В результате этого исследователь должен почти наощупь продвигаться, если он хочет написать научную работу о воинской службе и мировоззрении молодого Салаши.

Воинское звание лейтенанта было присвоено молодому Салаши 18 августа 1915 года в Винернойштадте, После назначения он был направлен во второй кайзеровский тирольский полк егерей. Салаши проходил фронтовую службу в 1916 году с мая по октябрь, в 1917 году – с февраля по ноябрь, в 1918 году – в марте месяце и с августа по октябрь, что составляет в целом 20 месяцнв. По служебному формуляру из этого можно утвердить только 16 месяцнв. Вопреки этому было бы ошибкой недооценить фронтовой опыт и военную деятельность Салаши. В ходе фронтовой службы он имел возможность получить решительные впечатления о войне. Он смог приобрести опыт высокогорной войны, проводимой в чрезвычайно тяжелых условиях (его полк дислоцировался в окрестностях Монте Пасубио на высоте 2232 метра восточнее озера Гарда, что было самой тяжелой точкой войны в Альпах). Он вкусил ужасы ада битв западного фронта, Особенно жуткие впечатления мог он получить в последние три месяца войны, когда в окрестностях Вердена он получил отравление газом. Можно только предположить, что в ходе этих сражений Салаши получил немецкий железный крест II-ой степени, а также орден Железной Короны III-ей степени и Крест за Военные Заслуги III-ей степени.

Именно поэтому непонятно, что позже Салаши даже одним словом не упомянул о своих военных впечатлениях и никогда не носил своих военных наград и даже отказался от ношения ленточных полос. Можно предположить, что отречение от военных воспоминаний и от ношения военных наград связано с определенными фактами в его жизни и объясняется также психологическими причинами.

SZABÓ PÉTER

ADALÉKOK A MAGYAR KIRÁLYI HONVÉDSÉG MEGSZÁLLÓ ALAKULATAINAK TEVÉKENYSÉGÉRŐL A KELETI HADMŰVELETI TERÜLETEN

(Rejmentarovka, 1941. december 21.)

A magyar királyi honvédség alakulatai tevékenységük jelentős részét a második világháború alatt irreguláris csapatok ellen folytatták. 1941 novemberétől egészen a háború végéig az arcvonalmögötti ukrán, belorusz, lengyel, majd szlovák területeken közlekedési útvonalak biztosítását látták el, vagyis igyekeztek ezeket védelmezni a keleti hadműveleti terület kisebb-nagyobb partizáncsoportjainak váratlan támadásaitól. 1943 nyarán már kilenc magyar könnyű hadosztály látott el megszálló feladatokat javarészt a brjanszki erdőséghez közeli fontosabb szállítási útvonalak mentén. Ezen kontingensben egy-két gyalogzászlóaljjal, gyalogezred-parancsnoksággal, ezredközvetlen csapattestekkel és tüzér ütegekkel a honvédség valamennyi hadteste képviseltette magát.

A német és a magyar politikai és katonai vezetés 1941. szeptember 7. és 10. közötti tárgyalásai, majd Szombathelyi Ferenc[1] altábornagynak, a Honvéd Vezérkar főnökének október végén Németországban folytatott megbeszélései következményeképpen az ukrajnai hadműveletekben részt vett, s igen leharcolt gyorshadtest hazahozatala ellentételeként október végétől négy, majd további két (ebből csak egy került ki) gyalogdandárt kellett megszálló feladatok ellátásra ukrán területre kiküldeni. A gyorshadtest megfogyatkozott alakulatai még a Donyec felé tartottak, amikor a Honvéd Vezérkar főnöke szeptember 24-én kiadta legelső parancsát, miszerint az eddig területbiztosítást végző Kárpát-csoportot a „Magyar megszálló csoport" fogja felváltani.

A magyar hadvezetésnek rövid idő állt rendelkezésére, hogy e csökkentett harcértékű alakulatokat felállítsa. Hadrendjük kialakításakor arra törekedtek, hogy szervezésük egyenletesen érintse valamennyi hadtestet, de az otthonmaradó seregtestek ne veszítsenek lényegesen ütőképességükből. A dandárok (1942. február 17-étől könnyű hadosztályok) ennélfogva az ország különböző területeiről származó ezredekből és zászlóaljakból szerveződtek. Személyi állományuk a sorállományon kívül nagyobb részben idősebb korosztálybeli, ún. póttartalékosokból, a visszatért területek magyarajkú átképzett hadköteleseiből, illetve hiányosan kiképzett nemzetiségi (ruszin, román) legénységből állt. Hadrendjüket várható feladataik tekintetbevételével alakították ki. Ezen feladatok ellátásához nem feltétlenül szükséges fegyvernemeket – mint például a tüzérséget – kezdetben be sem állítottak kötelékeikbe. A magyar megszálló alakulatok elsődleges feladata a

[1] Szombathelyi Ferenc (Győr, 1887. május 17. – Újvidék, 1946. november 4.) altábornagy, 1941. november 1-jétől vezérezredes. 1941. szeptember 6-tól 1944. április 19-ig a Honvéd Vezérkar főnöke. Azon katonapolitika képviselője volt, amely a bizonytalan kimenetelű háború végére az ország területi épségének és belső rendjének megóvása érdekében a honvédség minél intaktabb megőrzését tűzte ki célul. A Budapesti Népbíróság 1946. március 30-án 10 évre, majd május 22-én életfogytiglani fegyházbüntetésre ítélte. Magyarországi elítélése ellenére kiadták Jugoszláviának, ahol az újvidéki eseményeknél betöltött szerepe miatt, mint háborús bűnöst halálra ítélték és kivégezték. A Legfelsőbb Bíróság – perújrafelvételét követően – 1993-ban a magyar ítéletet hatályon kívül helyezte és az ellene emelt vádak alól felmentette. *Szakály Sándor:* A magyar katonai felső vezetés 1938–1945. Budapest 2003. 331–332. o.

szállítási útvonalak, vasutak, hidak, objektumok biztosítása és a katonai közigazgatási feladatok ellátása volt. A német parancsnokságok azonban, ha a hadműveletekben törés keletkezett, harcoló, réstömő alakulatokként is gátlástalanul bevetették ezen csapatokat.

Miután Olgyay Károly[2] vezérőrnagy, mint a Magyar megszálló csoport parancsnoka október 7-én átvette a parancsnokságot a Kárpát-csoport parancsnokságától, megindult az addig megszálló feladatokat ellátó magyar alakulatok felváltása. A keleti hadszíntér katasztrofális vasúti szállítási helyzetére való tekintettel 1941. október közepén egyelőre csak a 121. és a 124. gyalogdandár került ki a németek által megszállt Lengyel Főkormányzóság és az elfoglalt ukrán területekre, és váltotta fel az 1. hegyi és a 8. határvadász dandárt. A német hadsereg előrenyomulása, illetve utánpótlási körzetének keleti irányú további kiterjedése miatt azonban rövidesen szükségessé vált a 105. és a 108. gyalogdandár kiszállítása is. Az ezeket követő 102. és a 111. gyalogdandárok közül – a nagyarányú német csapatszállítások miatt zsúfolt kevés vasúti közlekedési útvonalakra való tekintettel – csak az előbbi seregtest került ki december folyamán a keleti hadműveleti területre.[3]

A partizánháború sajátosságai a keleti hadműveleti területen

A téli védőállásaikba visszahúzódott német hadseregek elleni szovjet támadó hadműveletek megindításával egyidejűleg megszűnt a viszonylagos nyugalom a megszállt területeken. A partizánmozgalom elsősorban azokon a vidékeken lángolt fel, amelyek a támadó szovjet haderővel szemben álló német és szövetséges seregtestek hátában feküdtek.

A második világháború idején aktivizálódott szovjet partizánszervezet részben a megszállt terület ellenséges birtokbavétele előtt épült ki. A német hadsereg nagyarányú területfoglalását követően súlya és szerepe megnövekedett, egyrészt az 1941 nyarán szétvert, de meg nem semmisített szovjet alakulatok állományát, másrészt a polgári lakosságot is alkalmi partizánszolgálatra vették igénybe, illetve kényszerítették az e célra kijelölt és kiképzett vezetők. A partizáncsoportok ereje és összetétele a feladat, a terep és az egyéni lehetőségek szerint változó volt. Miután a legnagyobb mozgási lehetőségük a kisebb csoportoknak volt, ezért leginkább több 70-100 fős egységek alakultak. A szovjet partizánok egyéni fegyvere általában az ismétlő puska volt, járőreik viszont golyószóróval, gránátvetővel, géppisztollyal, kézigránáttal és egyéb gyújtó-robbanó anyagokkal is rendelkeztek. A nagyobb csoportjaikat a fentieken kívül géppuskával, aknavetővel és tüzérségi lövegekkel is megerősítették, s távbeszélő berendezéssel, rádióval és világító pisztollyal is ellátták. Mivel nem egységes eredetű fegyverzettel rendelkeztek, a lőszerutánpótlás tekintetében gyakran küzdöttek nehézségekkel. Tagjaik általában polgári öltözéket viseltek, de gyakran használták a saját vagy az ellenséges hadsereg ruházatát is. Ellátásukat általában helyi beszerzéssel oldották meg, fegyver- és lőszerutánpótlásuk pedig rejtett raktáraikból, illetve légi úton, ejtőernyős szállítással a hátországból történt. Az

---

[2] Olgyay Károly (Alsókomána, 1887. december 17. – Cleveland, 1956. május 20.) vezérőrnagy, 1942. április 1-jétől altábornagy. 1941. október 2. és 1942. február 10. között a Magyar Megszálló Csoport, ezt követően május 26-ig a magyar Keleti Megszálló Csoport parancsnoka volt a megszállt ukrán területen. *Szakály:* i. m. 259–260. o.

[3] Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) M. kir. Megszálló Csoport. 2. doboz. (Magyar megszálló csapatok a partizánok ellen. /1941. X. 30. – 1942. IV. 30.)

egyes csoportok zsákmányolt és harácsolt lovakkal és fogatolt járművekkel, kerékpárokkal, esetenként gépjárművekkel, télen sílécekkel, hótalpakkal és szánokkal tették magukat mozgékonnyá.

A kisebb-nagyobb partizáncsoportok feladatait és azok végrehajtását általában az egyes csoportok vezetői határozták meg, a legfelsőbb szovjet katonai vezetés csupán általános utasításokat adott számukra. Legfőbb harcmódjukat, a rajtaütést leginkább kisebb osztagok, szállító oszlopok, pihenőhelyek, parancsnokságok, repülőterek, illetve lőszer és élelmezési raktárak ellen alkalmazták. Feladataik sorába tartozott a vasútvonalak, közlekedési berendezések, távbeszélő vezetéket és építmények, illetve közüzemek rombolása, a mezőgazdasági és ipari termelőmunka megindulásának vagy folytonosságának zavarása és késleltetése, az ellenséges csapatokra és hadmozdulatokra vonatkozó hírek és adatok szerzése, valamint a helyi lakosság erkölcsi és szellemi befolyásolása is. A harcot többnyire olyan erdős és mocsaras területeken vették fel, melyeket jól ismertek. Harcuk lényegét a meglepés, a rövid közelharc, majd a gyors eltűnés jellemezte. Nélkülözhetetlen tényezője volt a fentieken kívül a jó megfigyelés és felderítés, a gyors elhatározás és az ellenség tevékenységének, szokásának megfelelő feltérképezése, ismerete is.[4]

A partizánok állandó tartózkodási helyeikként mindig a legnehezebben járható, mocsaras, kiterjedt erdőségekkel borított és folyóvizektől átszegdelt területeket választották. Ezekről a helyekről indultak ki egyes osztagaik és csoportjaik, hogy feladataikat végrehajtsák. A községekben csupán kisebb-nagyobb csoportjaik törzsei települtek, amennyiben megszálló csapatok nem voltak közelükben, illetve nem kellett tartaniuk a helyi lakosság árulásától. A csoportok – biztonságuk érdekében – általában több táborhelyet alakítottak ki. Ezeken a táborhelyeken földkunyhókat építettek, melyeket álcázták, berendezték, illetve lőszerrel és élelemmel látták el. A táborozási területet tábori őrsök gyűrűje vette körül, melyeket folyóvizek vagy mocsaras helyek átjáróinál helyeztek el. Az ellenőrzésük alatt álló erdőségekben jól rejtett ösvényeket, télen sí- és szánutakat alakítottak ki, amelyeken gyors és tűzerős osztagaikkal hamar bekeríthették és oldalba vagy hátba támadhatták az erdőbe benyomuló és nagy fáradtsággal előrehaladó megszálló csapatokat.[5]

A keleti hadműveleti területre kikerült s ott megszálló feladatokat ellátó magyar alakulatok sem elvonulásuk előtt, sem pedig a helyszínen nem részesültek külön partizánellenes gyakorlati kiképzésben. A partizáncsoportok megsemmisítésére, meglepetésszerű és egyben alattomos harcmodoruk elleni hatásos küzdelemhez leginkább tapasztalati úton nyerhettek eljárási módozatokat a csapatok. A partizánellenes hadviselés tapasztalatokon alapuló, javarészt preventív jellegű alkalmazási formáit az 1943/44-ben magyar megszálló seregtesteket irányító Bor Jenő altábornagy[6] az alábbiakban foglalta össze memoárjában: „A felderítés mindennél fontosabb. Ezt odáig kell fejleszteni, hogy lehetőleg a partizánok között is legyenek kémeink. A községek civil lakossága azonban semmiképpen nem nélkülözhető a felderítésben. Ezek beszervezésére sem pénzt, sem fáradt-

---

[4] HL Csapatanyagok, csapattestek. II. 1519. 22. doboz. 46/I. zászlóalj számnélküli iratok. (Irányelvek a partizánok leküzdésére. /105. gy. dd. I. b. 41. XI. 26.)

[5] *Schell Zoltán:* Megszálló csapataink Ukrajnában. *Magyar Katonai Szemle,* 1942/5. 233–235. o.

[6] Bor Jenő (Hajdúszoboszló, 1895. szeptember 8. – Washington D. C., 1979. november 30.) altábornagy. 1943. augusztus 10. és 1944. április 5. között a 12. könnyű hadosztály, ezt követően július 18-ig a II. tartalék hadtest parancsnoki teendőit látta el a megszállt ukrán, belorusz, majd lengyel területen. *Szakály:* i. m. 61. o.

ságot nem szabad kímélni. Partizáncsoportok csak áttekinthetetlen területeken, erdőkben, mocsaras területen, nagy városokban, nagy vizeken, hegységekben rejtőzködhetnek el, ahova nem jutnak el csapataink, vagy csak ritkán. Ezért e területek kijáratait kell állandóan szemmel tartani. A felderítésnek igen fontos eszköze a rádió-lehallgatás. Különösen áll ez a partizánok ellen. Az ő egyedüli gyors híradásuk útja a rádió. Mindent el kell követni, hogy adóik helyét megállapítsuk és a harcra hivatott csapattal azonnal közöljük.

A partizánoknak az ellátás, az élelem- és lőszerutánpótlás, a fegyverzet és emberanyag kiegészítés éppen olyan fontos a harcukhoz, mint a rendes hadseregnél. Az élelmet és az emberanyagot a környékből szerzik, toborozzák, a fegyverzet és lőszer azonban légi úton jut el hozzájuk éspedig éjszaka. Az éjszakai repülés feladata tehát a ledobó helyeket felderíteni, bombázni és a szállító gépeket lelőni. A leghatásosabb felderítési mód a harccal való felderítés, az állandó hajtóvadászat. […] a csapatokat állandó mozgással több irányból kell alkalmazni.

Ha csupán arra szorítkozunk, hogy valamilyen területet, vagy utat, vasutat, műtárgyakat megvédjünk az orvtámadások (erőszakos megrohanás és robbantások) ellen, akkor sokkal több erőt kell alkalmaznunk, annyit, mintha támadólagosan lépnénk fel. Naponta más és más irányba bevetett, több kisebb, de jól felszerelt és bátran vezetett és koncentrikusan egymás felé mozgó vadászkülönítmények lehetetlenné tehetik a partizánok nagyobb csoportokban való működését. Egyes kisebb csoportok elszigetelt merényletei ellen pedig főleg a felderítéssel egybekötött rendszertelen és sűrű járőrözés segít. A partizán éjjel dolgozik, így mi is. A nappal a pihenés ideje.

A tűzoltalom és tűzfegyelem minden ténykedésünk alkalmával a partizánok ellen elsőrendűen döntő tényező. Felderítetlen és biztosítatlan területre soha se lépjünk tűzoltalom előzetes megszervezése nélkül (csapdák). […] A partizánok ellen harcoló csapatot aknák felszedésében, illetve ártalmatlanná tételében gondosan ki kell képezni, mert – különösen a járőrözésben – feladataik nagyobb része ebből áll. […] Az ellenséges aknákkal kapcsolatban fel kell készülni a legkülönbözőbb csapdákra és megtévesztésekre."[7]

A magyar megszálló alakulatok közvetett partizánellenes tevékenységéhez tartozott a helyi lakosság – saját céljaikra történő – megnyerése is. A parancsnokságaik által kiadott egyes rendelkezésekben komoly súlyt fektettek a velük, illetve vezetőikkel való minél jobb együttműködés kialakítására. Tisztában voltak azzal, hogy a partizáncsoportok általi fenyegetettség egy ellenséges érzületű polgári lakossággal párosulva számukra komoly veszélyforrás lehet. Szigorúan büntették emiatt a helyi lakosság megkárosítását, jószágainak és terményeinek elrekvirálását, illetve a nők ellen elkövetett erőszakoskodásokat is.[8]

Rejmentarovka, 1941. december 21.

A keleti hadműveleti területen tevékenykedő magyar megszálló csapatok első jelentősebb összecsapását a partizánerőkkel a 105. gyalogdandár 32/II., 46/III., illetve részben a 31/I. zászlóaljai vívták meg. A Karjukovka környékén aktivizálódott partizánmozgalom felszámolására irányuló vállalkozások november 29-én és 30-án kezdődtek el, ami-

[7] HL Personalia. 147. doboz. *Bor Jenő:* A 12. könnyű hadosztály és a II. tartalék hadtest története. 2–3. o.

[8] HL Csapatanyagok, csapattestek. II. 1519. 22. doboz. 46/III. zászlóalj számnélküli iratok. (Egyéni meggazdagodást célzó zsákmányolások megszüntetése. 362/105. gy. dd. I. a. 41. XII. 27.)

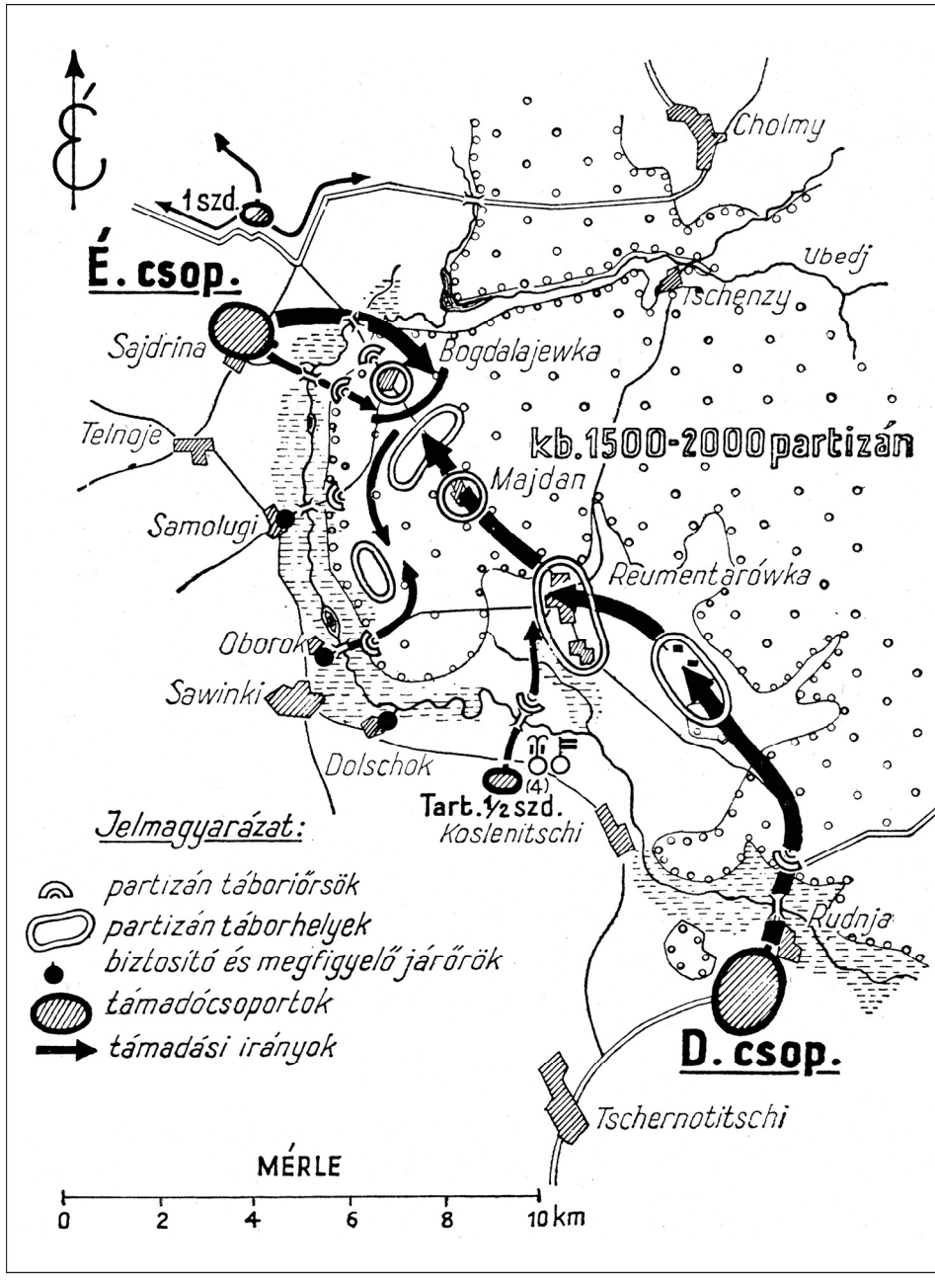

Rejmentarovka, 1941. december 21.
(Forrás: Magyar Katonai Szemle, 1942/5., 250. o.)

kor az említett településtől nyugatra és északnyugatra levő községeket a 105. gyalogdandár kisebb egységei körülzárták és átkutatták. December 5-én Nisovkánál már kisebb összetűzésre is sor került. Több partizán esett el, fegyverek, lőszer, robbanóanyag és egyéb felszerelés került a honvéd csapatok birtokába az összecsapás során. December 7-én és 8-án a partizánok Karjukovkától keletre a seregtest három tábori őrsét támadták meg, majd befészkelték magukat a községben levő gyár romjai közé, ahonnan csak két órás tűzharcot követően sikerült elűzni őket. December 11. és 15. között ismét Karjukovka, illetve a környékbeli települések (Naumovka, Szavinki, Szamolugi) voltak a kisebb összecsapások színterei, Brecs településnél pedig egy erdei partizánszállásra bukkantak a magyar felderítő csapatok. Miután megállapítást nyert, hogy Karjukovkától keletre jelentősebb partizáncsoport tartózkodik, a 105. gyalogdandár egy erősebb csoportot vont össze a felszámolásukra. Az Ubedj-patak mögött gyülekezett partizánerők elleni december 16-ai támadás Szamoluginál az ellenség kemény ellenállásába ütközött. A csoport parancsnoka – megállapítván, hogy jól felszerelt, túlerőben levő partizáncsapattal áll szemben, amely a patak mögött széles kiterjedésű védőállásokban védekezik – beszüntette a támadást és visszavonta egységét Karjukovkára. Miután az eddig alkalmazott erők elégtelennek bizonyultak ahhoz, hogy a Karjukovkától keletre gyülekezett partizáncsoportot megsemmisítsék, a 105. könnyű hadosztály parancsnoksága december 17-én nagyobb erők összevonását rendelte el, s a tervezett vállalkozás végrehajtásának megszervezésével és irányításával a 32. gyalogezred parancsnokát[9] bízta meg.[10]

A magyar megszálló csapatok partizánellenes tevékenységének első jelentősebb eseményéről, a rejmentarovkai vállalkozásról kevés és egymástól meglehetősen eltérő jellegű és szemléletű források állnak rendelkezésre. Fennmaradt a Magyar Megszálló Csoport parancsnokságának – a vállalkozásban részt vett 32. gyalogezred korabeli jelentésén alapuló – összefoglaló tájékoztatója, Schell Zoltán[11] ezredesnek a *Magyar Katonai Szemle* 1942/5. számában megjelent tanulmánya, aki írásának összeállításakor feltehetően szintén a korabeli hadiokmányokat dolgozta fel, valamint egy 1950–1951. évi koncepciós per anyaga, amely a 32/II. zászlóalj perbe fogott és súlyos büntetéssel sújtott zászlóaljpa-

---

[9] Csibi Kálmán (Lugos, 1890. december 21. – Youngstown, 1956. szeptember 11.) ezredes, 1942. február 1-jétől vezérőrnagy. 1941. október 26-án a 32. gyalogezred parancsnokaként vonult el a megszállt ukrán területre. 1942. október 20-án kettő hetes hátországi szabadságát követően rövid időre átvette a brjanszki erdőség területén állomásozó 108. könnyű hadosztály parancsnokságát. November 15-ével a hátországban kinevezték a 11. könnyű hadosztály parancsnokává, majd 1943. szeptember 1-jével nyugállományba helyezték. A háború végén nyugaton maradt, majd az USA-ban telepedett le. *Szakály:* i. m. 72–73. o.

[10] HL M. kir. Megszálló Csoport. 2. doboz. (Magyar megszálló csapatok a partizánok ellen. /1941. X. 30. – 1942. IV. 30.); *Schell Zoltán:* i. m. 246–248. o.

[11] Schell Zoltán (Kassa, 1895. július 4. – Thalham bei St. Georgen /Ausztria/, 1973. november 22.) huszárezredes. Mint az 1/I. huszárosztály megbízott parancsnoka részt vett az erdélyi bevonulásban, majd az 1941. áprilisi délvidéki hadműveletben. Közben a törzstiszti tanfolyamon tanított, illetve 1941. október 1-jétől tartósan a VKF szabályzatszerkesztő osztályára vezényelték. 1942. április 20-án az 1. huszárezred parancsnokává nevezték ki, majd annak feloszlatását követően, október 1-jétől Szabadkán a 2. huszárezred vezetését vette át. 1944. június 10-én ezen utóbbi alakulat élén vonult el a keleti hadműveleti területre. Június 25-én – Makay István vezérőrnagy hősi halála után – őt nevezték ki az 1. lovashadosztály lovasparancsnokául. A magyar lovasseregtest magyar területre történő visszatérését követően október 15. és november 15. között a Duna–Tisza közti harcokba bevetett 1. páncéloshadosztály parancsnokságával bízták meg. Utolsó beosztásában – 1944. november 1-jei kinevezéssel – az 1. huszárhadosztály parancsnoki teendőit látta el. *Bene János–Szabó Péter:* A magyar királyi honvéd huszár tisztikar 1938–1945. Budapest. 2006. 247–248. o.

rancsnokának, illetve néhány beosztott tisztjének és honvédjének irányított és kierőszakolt tanúvallomásait tartalmazza. Míg az első kettő forrásból egy sikeres nagyszabású partizánellenes vállalkozás lefolyását és vezérkari szintű elemzését ismerhetjük meg, addig a Rákosi-éra egyik legkeményebb időszakában lezajlott per iratanyagából, a gyanúsítottak szinte ugyanazon szövegezésű vallomásaiból, kihallgatási jegyzőkönyveiből egy kegyetlen tömegmészárlás képe tárul elénk. A meglevő forrásokból leginkább hitelesnek csupán a vállalkozásban részt vett saját alakulatok, parancsnokaik, a helyszín megnevezése tűnik. A megtörtént események bemutatását illetően lényeges eltérések tapasztalhatók. A partizánok és a rejmentarovkai polgári lakosság cselekedeteiről, magatartásáról, valós létszámáról és veszteségeiről, illetve a partizánoknak – a honvéd alakulatok által fellelt és zsákmányolt – fegyverzeti és felszerelésbeli készleteiről többnyire egymástól teljesen különböző adatok és leírások vallanak. Az eltérő körülmények és helyzetek közepette született forrásokból adódóan szembesülhetünk a partizánok és az ukrán polgári lakosság szerepének és cselekedeteinek egybemosásával, illetve a vélt, vagy valós negatív (szégyenletes) események valódi felelőseinek kideríthetetlenségével is.

A december 21-i rejmentarovkai vállalkozás célja – mint ahogy a különböző források is bizonyítják – a Rejmentarovkán és Bogdanovkán, illetve e településektől közvetlenül keletre levő erdőségben tartózkodó, 1500-1600 főre becsült partizáncsoport megtámadása és megsemmisítése volt. A partizánok táborhelyeinek felderítésében leginkább a helyi ukrán milícia segített a honvéd csapatoknak, jóllehet a Davgaja Grednyánál és Rejmentarovka szélein előretolt és megerősített állásaiban berendezkedett partizánegységről a Mena településre kikülönített 32/6. puskásszázad is jelentést tett a zászlóaljparancsnokságának. A további felderítés azt is megállapította, hogy a partizánok zömét az ukrán 4. hadtest katonái alkotják, akik a német csapatok előrenyomulása után Orlov (másutt Orlenko) vezérőrnagy parancsnoksága alatt partizánharcra visszamaradtak, és komoly híradóhálózatot építettek ki a környék egyéb irreguláris egységeivel. E felderített ellenséges csoporton a 32. gyalogezred parancsnokságának elképzelése szerint két irányból, súllyal délkelet felől terveztek rajta ütni.

A délkeleti irányból támadó csoport a 31/I. zászlóalj két puskásszázadával, egy-egy ezredközvetlen aknavető, illetve gyújtópalackokkal felszerelt árkászszakasszal, valamint négy légvédelmi gépágyúval támogatott 32/II. zászlóaljból állt, amely Szosznyicán gyülekezve december 20-án jutott el Rudnyára, a támadás egyik megindulási terepszakaszára. E főcsoportnak először a Rejmentarovkától délkeletre levő partizántáborra, majd Rejmentarovkára, onnan pedig Majdanra kellett támadnia és megsemmisítenie a partizánokat. Az egy-egy aknavető és huszárszakasszal megerősített 46/III. zászlóaljnak Szajdrina település területéről előbb Bogdalajevkát kellett birtokba vennie, majd Majdanig előretörve bezárta volna a partizánok köré vont gyűrűt. A helyi ukrán milícia 300 fős (benne 80 lovas) csoportjára részben harcjárőri, részben biztosító, fogolygyűjtő és lőszerutánpótlást végző feladatokat bíztak.

A felderített partizáncsoport felszámolására irányuló vállalkozás a korabeli, illetve korabelinek mondható források alapján a következőképpen zajlott le. Mindkét csoport december 21-én reggel 7 órakor indította meg támadását. Az egyes csapattestek végül csak állományuk felével vettek részt a vállalkozásban, be nem vetett részeik biztosítás céljából Karjukovkán, illetve Szosznyicán maradtak. A főcsoport átkelve az Ubedjpatakon lendületesen tört előre a Rejmentarovkától délkeletre levő ellenséges tábor irá-

nyába, melyet 8 órára ért el. A partizánok zöme kitért a támadás elől, s a nyílt terepen Rejmentarovka irányába menekült. A légvédelmi gépágyúk tüze által már lángba borított község ellen a támadók 9 órakor indították meg rohamukat. Miután a Bedő Zsolt[12] főhadnagy és Berencsváry Gyula[13] hadnagy vezette 32/II. zászlóaljbeli csapatrészek benyomultak Rejmentarovkába, a település birtokbavétele kemény helységharc árán déli 12 órára befejeződött. A harcok során a község teljesen megsemmisült, s lakosai közül is kevesen maradtak életben. Közben az észak felől előrenyomuló kisebb csoport arctámadása egy időre az Ubedj-patak vonalában megakadt, de a csoport átkarolást végrehajtó zömének kilenc órára sikerült Bogdalajevkát elfoglalnia.

A honvéd csapatok veszteségeit illetően tíz legénységi hősi halottról, 15-20 sebesültről és 25-30 fagysérültről emlékeztek meg e korabeli jelentések.[14] A 32/II. zászlóalj állományából senki sem vesztette életét a december 21-i rejmentarovkai harcok során. Ezen utóbbi csapattest felvonulása közben viszont egy felderítő járőrének három honvédje december 19-én Szamolugi községnél a partizánokkal tűzharcba keveredve hősi halált halt.[15] A támadó csoportok becslései alapján közel 900 partizán esett el a harcokban, illetve a 22-én délig folytatott üldözés során, a többinek sikerült északkeleti irányban, a környék erdőségeibe elmenekülni. A foglyul ejtett 250-300 főnyi partizánt kihallgatásuk után kivégezték. A korabeli jelentéseken alapuló vezérkari összefoglalók – ezen nagyarányú ellenséges veszteségeken kívül – jelentős mennyiségű fegyver-, felszerelés és élelmiszerkészletekről tesznek említést, melyeket a partizánok elfoglalt táborhelyein s Rejmentarovka házaiban találtak a honvéd csapatok. Ezen dokumentumokban szó esik három vagonnyi (sic!) lőszerkészletről is, melyet a vállalkozást végrehajtó magyar alakulatok szállítási nehézségek miatt nem tudtak magukkal vinni, ezért a helyszínen megsemmisítették.

Az 1941. december 21-ei harccselekmény sikeres haditettnek történő beállítása nyomon követhető az abban jelentős szerepet játszó két törzstiszt magas kitüntetésre való felterjesztésében is. A 32. gyalogezred parancsnokát az alábbi indoklással terjesztették

---

[12] Bedő Zsolt (Budapest, 1911. december 5. – n. a.) főhadnagy, 1942. március 31-étől százados. 1941. október 26-án a 32/II. zászlóalj nehézfegyver (géppuskás) századának parancsnokaként vonult el a megszállt ukrán területre. 1942. január 1-jével a budapesti Központ Testnevelési Intézet állományába helyezték, ahova a hadműveleti területről való visszatérését követően, július folyamán vonult be. Újabb hadiszolgálatára 1944. szeptember 4-étől került sor, amikor megbízták a 12. tartalék hadosztály 48/III. zászlóaljának parancsnokságával. A későbbiek során – a magyarországi hadszíntéren – seregteste parancsnoksága I. b. (felderítő, hírszerző) osztályának vezetői teendőit vette át. További katonai szolgálatára és sorsára vonatkozóan nem rendelkezünk adatokkal. A háború után nagy valószínűség szerint nem tért vissza Magyarországra. Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Központi Irattár (a továbbiakban: HIM KI) Bedő Zsolt 3801. sz. tiszti okmánygyűjtő (a továbbiakban: ti. ogy.); HL Kitüntetési javaslatok (a továbbiakban: KJ) 25/a.;413/a.

[13] Berencsváry Gyula (Budapest, 1917. szeptember 14. – Veszeloje, 1942. február 28.) hadnagy, 1942. április 1-jétől post mortem főhadnagy. 1941. október 26-án a 32/6. puskásszázad parancsnokaként elvonult a megszállt ukrán területre. 1942. február 28-án Veszelojénél a partizánok ellen vívott küzdelemben mellkaslövés következtében hősi halált halt. A németekkel és olaszokkal közös nyezsini hősi temetőben temették el. *Bús János–Szabó Péter:* Béke poraikra… Dokumentum-emlékkönyv a II. világháborúban a keleti hadműveletek során elesett magyar katonákról és munkaszolgálatosokról. Budapest, 1999. 372. o.; HL KJ 30/a.

[14] HL Vezérkar főnöke (a továbbiakban: VKF) 1. oszt. Napi helyzetjelentések (a továbbiakban: NHJ.) 1941. 12. 23. 1136–1137. o. (Partizánharcokról jelentés. Megsz. Csop. ság. 622/I. a. 41. XII. 22. 3801./5./M.1.vkf.); M. kir. Megszálló Csoport. 2. doboz. (Magyar megszálló csapatok a partizánok ellen. /1941. X. 30. – 1942. IV. 30.); *Schell Zoltán:* i. m. 251–253. o.

[15] HIM KI Adatbázis.

fel a Magyar Érdemrend tisztikeresztjére: „1941. december 17–25-ig a Rejmentarovkánál védelemre berendezkedett többszörös túlerőben levő ellenséget, továbbá annak táborhelyeit, lőszer- és élemiszerkészleteit ezrede zömével és egy megerősített zászlóaljjal megsemmisítette. A felderítést és támadást személyes, bátor szemrevételezés alapján készítette elő. Előnyomuló zömét kiemelkedően vitéz magatartásával úgy vezette, hogy küzdői feladatukat a legkisebb veszteséggel, tökéletesen megoldották."[16] A vállalkozást végrehajtó 32/II. zászlóalj parancsnokának, Töttösy Aladár[17] alezredesnek kitüntetési javaslata a következőket tartalmazza: „1941. december 21-én Rejmentarovkánál megerősített zászlóalját a védelemre berendezkedett ellenség ellen igen nehéz terepen, körültekintő előrelátással vezette támadásra. A rohamnál küzdőit kimagasló bátorsággal személyesen vezette és ezzel lehetővé tette, hogy ezredparancsnokának az ellenség megsemmisítésére irányuló terve teljes sikerrel járt."[18]

A Rejmentarovkán történteket ismertető csekély korabeli forrás adatai közül leginkább a közel 900 fős partizánveszteség igényel magyarázatot. A partizáncsapatok sajátos harcmodorát és hatásos fegyverekkel való megfelelő ellátottságát tekintve nehezen feltételezhető e nagyarányú veszteségadat. A valós veszteségekbe valószinűleg a helységharcok során életüket vesztett rejmentarovkai polgári lakosok száma is belefoglaltatik, hiszen ha valamennyi életét vesztett helyi polgár partizán lett volna, a magyar csapatok feltehetően nagyobb veszteségek árán érhették volna el ezt az eredményt.[19] A brjanszki erdőség partizáncsoportjai általában igen rugalmas harcmodort alkalmaztak. Az ellenük irányuló nagyobb szabású vállalkozások elől több ízben sikerrel tértek ki, s a nyílt harcot elkerülve az erdős-mocsaras területen vívott csaták mesterei voltak. Helyismeretük birtokában leginkább a váratlan rajtaütéseket, a lesből történő összecsapásokat szorgalmazták. Felderítésük is jól működhetett, a helyi lakosságtól és miliciától, valamint a magyar megszálló alakulatok alárendeltségében tevékenykedő munkaszolgálatos századok állományából beszervezett informátoraik által javarészt időben értesülhettek az ellenük tervezett akciókról. Feltehetően ez esetben sem lehetett másképpen. Nem valószínű, hogy a rejmentarovkai helységharcban tömegesen vettek volna részt a környék partizánerői.

---

[16] HL KJ 25/a.

[17] Töttösy Aladár (Németi, 1889. május 14. – Budapest, 1951. október 2.) 1941. október 26-án a 32/II. zászlóalj parancsnokaként vonult el a megszállt ukrán területre. Miután 1942. december 5-én a hadműveleti területről visszatért, a Buda környéki járás leventeparancsnokává nevezték ki. 1943. november 1-jével nyugállományba helyezték, de beosztását továbbra is ellátta. 1944. december elején 250-300 leventével a Dunántúlra települt ki, majd 1945 januárjában Szencen a német véderő-parancsnokság megbízottjának, Lóskay Ferenc vezérőrnagynak adta át csoportját. 1945. május 1-jén a bajorországi Rossbachban amerikai hadifogságba esett, ahonnan 1946 januárjában tért vissza. A polgári életben alkalmi munkásként próbált meg elhelyezkedni. 1950. október 26-án Hernád községben „a Szovjetunióban elkövetett háborús és népellenes bűncselekmények gyanuja miatt"az ÁVH őrizetbe vette. A Budapesti Katonai Törvényszék 1951. május 7-én kelt Kb. IX. 0172/1950. számú ítéletével, illetve a Katonai Főtörvényszék 1951. augusztus 31-én kelt és jogerőre emelkedett végzésével „folytatólagosan elkövetett háborús bűntett" miatt kötél általi halálbüntetésre, lefokozásra és teljes vagyonelkobzásra ítélte. A halálbüntetést 1951. október 2-án végrehajtották. Az ítélet – hozzátartozói kérelemre történő – semmissé nyilvánítását a Legfelsőbb Bíróság az 1990. évi XXVI. törvény rendelkezései alapján 1992. február 25-én a megtagadta. HL Felülvizsgálati iratok 506. doboz. 1-26.; Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára. (továbbiakban: ÁSZTL) Töttösy Aladár és társai V-73166; HL Budapesti Katonai Bíróság (a továbbiakban: BKB). Töttösy Aladár, Kövesy Jenő – 0172/1950.

[18] HL KJ 25/a.

[19] A Rejmentarovka községben felállított, jelenleg is meglevő második világháborús emlékművön 114 helyi lakos nevét tűntették fel, akiket – az emlékmű felirata szerint – a faluba bevonuló magyar csapatok lőttek agyon. *Ungváry Krisztián:* A magyar honvédség a második világháborúban. Budapest, 2004. 135. o.

A rejmentarovkai eset „utóéletét” egy 1950–1951-ben lefolytatott koncepciós per képezi. A 32/II. zászlóalj tisztikarának néhány tagját az Államvédelmi Hatóság egy 1950. január 4-ei „állampolgári bejelentés” alapján vette őrizetbe. E bejelentés megvizsgálását követően „szovjet polgárok megkínzásában és kivégzésében” való részvétel gyanújával előbb, október 17-én a zászlóaljsegédtiszti teendőket ellátó, s az események idején továbbszolgáló zászlósi rendfokozatú Kövesy Jenő,[20] utána a zászlóalj parancsnoka, majd többek között a zászlóaljparancsnokságra beosztott Horváth János András[21] és Hückl Jenő[22] tartalékos zászlósok kerültek az Államvédelmi Hatóság őrizetébe. Az 1941. december 21-ei események csak a kihallgatások során keltették fel a hatóság figyelmét, és a

[20] Kövesy Jenő (Budapest, 1915. október 27. – Balatonfüred, 1969. június 3.) továbbszolgáló zászlós, 1942. november 1-jétől hivatásos hadnagy. 1941. október 26-án a 32/II. zászlóalj segédtisztjeként vonult el a megszállt ukrán területre. Miután 1942 októberében a hadműveleti területről visszatért, századparancsnokként az 1. gyalogezredhez helyezték át. November 1-jével hadnagyként felvették a honvédség hivatásos tiszti állományába. 1943 márciusától Várpalotán, a 201. önálló tanzászlóalj segédtisztjeként teljesített szolgálatot. 1944 szeptemberétől Csongrád környékén alakulatával részt vett a magyarországi védelmi harcokban. Október 4-én Szabadszállásnál szovjet hadifogságba esett, ahonnan 1947. július 21-én tért vissza. Hazatérése után „Igazoltnak” jelentették ki, és mint létszámfeletti állományba tartozót, illetményben részesítették. 1947 novemberében B-listázás folytán elbocsátották a honvédség kötelékéből. 1950. október 17-én „a Szovjetunióban elkövetett háborús és népellenes bűncselekmények gyanuja miatt” az ÁVH letartóztatta. A Budapesti Katonai Törvényszék 1951. május 7-én a nyilvánosság kizárásával megtartott főtárgyalásán „folytatólagosan elkövetett háborús bűntettben” bűnösnek találta és Kb. IX. 0172/1950. számú határozatával kötél általi halálra ítélte. A fellebbezés augusztus 31-i elutasítását követően Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa a Honvédelmi Miniszter előterjesztésére 1951. szeptember 11-én M. N. E. T. 321/1951. számú határozatával a fenti ítéletet megváltoztatta és kegyelemből életfogytiglani börtönre mérsékelte. Többszöri hozzátartozói kérelemre a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának a részleges közkegyelem gyakorlásáról és a közbiztonsági őrizet megszüntetéséről szóló 1960. évi 10. számú törvényerejű rendelete 2. paragrafusa alapján mentesült a szabadságvesztés-büntetés további végrehajtása alól, mert a kiszabott büntetésből tíz évet már kitöltött. Ennek értelmében 1961. május 8-án szabadult Márianosztráról. ÁSZTL Töttösy Aladár és társai V-73166. (Kövesy Jenő 1950. október 18-i kihallgatási jegyzőkönyve.); HL BKB Töttösy Aladár, Kövesy Jenő – 0172/1950.

[21] Horváth János András (Budapest, 1918. február 3. – n. a.) tartalékos zászlós, 1944. január 1-jével tartalékos hadnagy. 1941. október 26-án a 32/II. zászlóalj 4. puskásszázadának szakaszparancsnokaként vonult el a megszállt ukrán területre. December elején megbízták az ezred csapatcsendőr tiszti teendők ellátásával. Miután 1942. június elején visszatért a hadműveleti területről, két hónap múlva leszerelték. Ezt követően mint tisztviselő a Nemzeti Banknál helyezkedett el, s katonai szolgálattételre már nem hívták be. Hadifogságban nem volt. 1950. november 4-én „a Szovjetunióban elkövetett háborús és népellenes bűncselekmények gyanuja miatt” ezúttal az ÁVH tartóztatta le. A Budapesti Katonai Törvényszék 1951. január 30-i nyilvános főtárgyalásán „folytatólagosan elkövetett háborús és népellenes” bűntettben Kb. XI. 1922/1950/20. számú ítéletével 15 évi börtönre ítélte. A Katonai Főtörvényszék ezen ítéletet az 1951. szeptember 11-én kelt II. 360/1951. számú ítéletével életfogytig tartó börtönre súlyosbította és emelte jogerőre. Az 1956-os forradalom alatt kiszabadult, távozott az országból, s az USA-ban telepedett le. A Magyar Köztársaság Legfelsőbb Bírósága 1990. augusztus 21-én hozott határozatával a bűnösség megállapítása és a büntetés kiszabása miatt törvénysértőnek talált ítéletet hatályon kívül helyezte. ÁSZTL Töttösy Aladár és társai V-73166. (Horváth János András 1950. november 9-i kihallgatási jegyzőkönyve.)

[22] Hückl Jenő (Budapest, 1917. január 16. – n. a.) tartalékos zászlós, 1944. január 1-jével tartalékos hadnagy. 1941. október 26-án a 32/II. zászlóalj vonatparancsnokaként vonult el a megszállt ukrán területre. Miután 1942. október 8-án a hadműveleti területről visszatért, rövidesen leszerelték. 1943 februárjában ismét szolgálattételre kellett bevonulnia, s októberig a 2/II. zászlóalj pesthidegkúti pótkeret-parancsnokságán irodai szolgálatot látott el. 1944. szeptember 23-án Pesthidegkútra hívták be, majd Várpalotára, a 201. önálló tanzászlóaljhoz vezényelték. Alakulatával részt vett a Duna–Tisza közén folytatott védelmi harcokban. Jászberényben egy légitámadás következtében jobb lábát elveszítette. December 14-én egy kórházvonattal németországi területre szállították, ahonnan 1945. szeptember 25-én tért vissza. 1950. november 17-én „a Szovjetunióban elkövetett háborús és népellenes bűncselekmények gyanuja miatt” az ÁVH letartóztatta és Budapesti Katonai Törvényszék 1951. január 30-i nyilvános főtárgyalásán háborús bűntettben Kb. VIII./113.-1951./17. számú határozatával 6 év börtönre ítélte. 1956-ban elhagyta az országot. ÁSZTL Töttösy Aladár és társai V-73166. (Hückl Jenő 1950. november 21-i kihallgatási jegyzőkönyve.); HIM KI Hückl Jenő 43884. sz. ti. ogy.

partizánnak vélt „békés szovjet polgárok” megkínzásának és kivégzésének teljes, minden részletre kiterjedő felderítése mindvégig nagyobb súllyal esett latba.

A fennmaradt periratok alapján megállapítható, hogy az őrizetbe vett és meggyanúsított 32/II. zászlóaljbeli tisztek kizárólag az Államvédelmi Hatóságnál történt kihallgatásukkor tettek teljes értékű „beismerő” vallomást. Ezek tartalmából, a jellegzetes megfogalmazásokból, a különböző jegyzőkönyvekben megtalálható szó szerinti fordulatokból, amelyekben a kihallgatottak meggyőződéses fasiszta mivoltukat hangsúlyozták, nyilvánvaló, hogy e gyanúsított vallomások fenyegetés és kényszer hatására születtek. Az eljárt bíróság a későbbiekben kizárólag ezen, a főtárgyaláson visszavont nyomozati vallomásokra támaszkodva állapította meg a tényállást, melyet egyéb bizonyítékok nem támasztottak alá.[23]

A Budapesti Katonai Törvényszék 1951. január 30-ai és május 7-i főtárgyalásán elítélt egykori 32/II. zászlóaljbeli tisztek tanúkihallgatási jegyzőkönyvei számos – a korabeli hadiokmányok és egyéb iratoktól eltérő – tényleírást, adatot tartalmaznak. Töttösy Aladár alezredes, zászlóaljparancsnok és segédtisztje, Kövesy Jenő továbbszolgáló zászlós „irányított” vallomásai alapján, amikor a partizánok kitértek a honvéd csapatok támadása elől és visszavonultak az erdőségbe – a felettes parancsnokságokhoz elküldendő és egy sikeres vállalkozásról szóló jelentés érdekében –, a légvédelmi gépágyúk és az aknavető szakasz parancsra foszforos gyújtólövedékeivel felgyújtotta Rejmentarovkát, s a Bedő Zsolt főhadnagy és Berencsváry Gyula hadnagy vezette küzdő részlegek szintén felettes utasításra megtorlásként felkoncolták a falu 200-250 fős lakosságát. Mindezen parancsok kiadását Töttösy alezredes az 1950. október 31-ei kihallgatásakor „magára vállalta”, s alábbiakat „fűzte” hozzá: „A falu felgyújtását és a vérengzést pedig úgy állítottam be, hogy ez azért volt szükséges, mert az egész falu egy partizánfészek volt.”[24] A 32/II. zászlóalj egykori parancsnoka a per 1951. május 7-ei zárt főtárgyalásán korábbi állításait visszavonta, s felettesét, Csibi Kálmán ezredest nevezte meg a kiadott parancsok elrendelőjének. Ezen utolsó vallomásában a többek között az alábbiakról tett említést: „Eredetileg ezzel a támadással az én zászlóaljamat akarták megbízni, de a támadás előtti napokban lefolytatott felderítések szerint a községben kb. 600 partizán tartózkodott és ezek ellen lefolytatandó támadásra gyengének éreztem magam. Ezt jelentettem Csiby Kálmán ezredesnek, aki Nyezsinből erősítést hozott magával és embereit a támadás előtt felszerelte benzines palackokkal, nyilvánvalóan azzal a szándékkal, hogy a falut felgyújtatja. Hogy a község ellen megindított támadás során a küzdő részleg ütközött-e ellentámadásba, arról nem tudok, mert én a küzdővonal mögött kb. 300 méterre hátul voltam. Egységem katonái között sebesülés nem történt.”[25] Kövesy Jenő továbbszolgáló zászlós, zászlóaljsegédtiszt szinte mindvégig – beleértve az 1951. május 7-ei zárt főtárgyaláson elmondottakat is – a 32. gyalogezred parancsnokát tartotta „rejmentarovkai vérengzés” legfőbb felelősének. Szerinte – ahogy ezt a tárgyaláson fel nem használt csekély korabeli dokumentummal is igazolni lehetett volna – az egész vállalkozás megtervezője és veze-

[23] ÁSZTL Töttösy Aladár és társai V-73166; HL Budapesti Katonai Bíróság (továbbiakban: BKB) Töttösy Aladár 0172/1950.

[24] ÁSZTL Töttösy Aladár és társai V-73166. (Töttösy Aladár 1950. október 31-i kihallgatási jegyzőkönyve.)

[25] HL BKB Töttösy Aladár 0172/1950.

tője Csibi ezredes volt, s zászlóaljparancsnoka a támadás során az összes utasítást tőle kapta. Egyedül az Államvédelmi Hatóság előtti 1950. november 4-ei gyanúsított kihallgatásakor „tért el" ettől, vagyis zászlóaljparancsnokának alábbi „beismerő" vallomása került be szinte szó szerint a vele felvett jegyzőkönyvbe is: „A partizánok – látván a többszörös túlerőt és a bekerítés veszélyét – visszavonultak a brjanszki erdőbe. Töttössy ekkor dühében, hogy a partizánokat nem tudta megsemmisíteni, és hogy valamit az ezredparancsnoknak jelenteni tudjon, parancsot adott a gépágyús századnak és aknavetősöknek, hogy kezdjék meg Rejmentarovka ellen a tüzelést. Ekkor már a faluban egyetlen egy partizán sem tartózkodott. Töttösy ennek ellenére a falut gyújtólövedékekkel kezdte meg lövetni. Kb. három órán keresztül lőték a gépágyúk és aknavetők Rejmentarovkát. A gyújtólövedékek eredményeképpen Rejmentarovka felgyulladt. Töttösy ekkor parancsot adott a zászlóaljnak, hogy támadják meg a községet és lakosságát koncolják fel. A zászlóalj a falut rohammal támadta meg és kb. 250-300 embert, tehát a falu egész lakosságát legyilkolták."[26]

A rejmentarovkai lakosság körében feltételezetten elkövetett sajnálatos eseményekre nehéz indokot, vagy magyarázatot találni. Némi támpontot nyújthatna, amennyiben hitelt érdemlő források tanuskodnának arról, hogy a kis ukrán település elleni támadásban részt vett magyar zászlóaljakat korábban atrocitások érték volna, illetve hogy partizánok minden tekintetben a helyi lakosság támogatását élvezték. Ilyen tartalmú korabeli dokumentumok azonban nem kerültek elő. A keleti hadműveleti területen zajló partizánháború a szomorú esemény idején még viszonylag csendesebb mederben folyt, a következő években durvult el és vált kegyetlenné valójában.

Péter Szabó

CONTRIBUTIONS TO THE OPERATIONS OF THE OCCUPATION UNITS OF THE ROYAL HUNGARIAN ARMY IN THE EASTERN OPERATION AREA

(Reimentarovka, 21 December 1941)

Summary

The units of the Royal Hungarian Army launched a great part of their operations against irregular troops during World War II. From November 1941 up until the end of the war, they protected and supported routes, quarters, headquarters, major facilities behind the front in Ukrainian, Belarussian, Polish, then Slovak territories; and they tried to defend these from the

[26] ÁSZTL Töttösy Aladár és társai. V-73166. (Kövesy Jenő 1950. november 4-ei kihallgatási jegyzőkönyve.)

surprise attacks of smaller or bigger guerilla groups of the eastern operation area. In summer 1943, there were already nine Hungarian light divisions doing occupation tasks, mainly along the most important transportation routes near Bryansk forest.

There were no major fights with considerable losses between the Hungarian units and the different smaller or bigger guerilla groups, only the engagement and the surprise raids in Bryansk forest in 1942/43. The guerilla groups on the other hand frequently sabotaged railway routes, they brutally tortured and killed the captured German and Hungarian soldiers, trying to provoke a counter-reaction, so that the occupation units would capture and execute more and more hostages from among the local population; turning this way the people's disposition and attitude clearly against the occupation units, and gaining their actual support in their operations. The daily situation reports and punitive measures of the Hungarian army and unit headquarters lead us to the conclusion that the guerillas' expectations came true from time to time.

It is hard to find a reason or an explanation for the events that supposedly happened with the inhabitants of Reimentarovka on 21 December 1941. Some proof would present itself, if authentic sources testified that the Hungarian battalions that took part in the attack against the small Ukrainian village had previously suffered atrocities; and that the guerillas had the all-round support of the locals. Nevertheless, contemporary documents with such context have not been found. The guerilla war in the eastern operation area went on at a relatively quiter pace during this sad incident, degenerating and turning really cruel the next years.

Péter Szabó

CONTRIBUTIONS AUX ACTIONS DES UNITES D'OCCUPATION DE L'ARMEE ROYALE HONGROISE DANS LA ZONE D'OPERATIONS MILITAIRES DE L'EST

(Reimentarovka, 21 décembre 1941)

Résumé

Durant la deuxième guerre mondiale, la plupart des actions de l'armée royale hongroise furent menées contre des troupes irrégulières. De novembre 1941 à la fin de la guerre, ces actions visaient à protéger des voies de communication, des quartiers, des commandements et des ouvrages importants contre les attaques des partisans derrière la ligne de front sur des territoires ukrainiens, biélorusses, polonais et slovaques. En été 1943, neuf divisions légères hongroises participèrent déjà aux missions d'occupation, principalement aux alentours des voies de transport proches de la forêt de Briansk.

Outre les affrontements et les attaques surprises qui eurent lieu dans la forêt de Briansk en 1942-43, il n'y eut pas de combats majeurs entre les unités de l'armée hongroise et les groupes de partisans plus ou moins grands qui auraient provoqué des pertes importantes. En même temps, les groupes de partisans se livrèrent souvent à des actions de sabotage contre les voies ferrées et ils torturèrent et assassinèrent des soldats allemands et hongrois capturés. Ils voulaient ainsi obtenir que les troupes d'occupation prennent et tuent un grand nombre d'otages civils locaux et que la population se retourne contre les occupants et soutienne activement les actions des partisans. Vu les rapports journaliers de certains commandements d'armée et de corps d'armée d'occupation, ainsi que les mesures de répression de ceux-ci, les partisans atteignirent parfois leur objectif.

Il est difficile de trouver des motifs et des explications pour les actes regrettables qui auraient été commis contre la population de Reimentarovka le 21 décembre 1941. Aucun document d'époque digne de foi ne parle d'atrocités commises contre les bataillons hongrois avant l'attaque menée par ceux-ci contre le village ukrainien, ni d'un soutien sans faille qui aurait été apporté aux partisans par les habitants. Au moment de cet événement triste, la guerre des partisans n'était pas

encore très intense dans la zone d'opérations militaires de l'Est, c'est seulement dans les années suivantes qu'elle est devenue violente et atroce.

Péter Szabó

BEITRÄGE ZUR TÄTIGKEIT DER BESATZUNGSTRUPPEN DER KÖNIGLICH UNGARISCHEN HONVÉD-ARMEE IM ÖSTLICHEN OPERATIONSGEBIET

(Reimentarowka, 21. Dezember 1941)

Resümee

Die Verbände der Königlich Ungarischen Honvéd-Armee führten den bedeutenden Teil ihrer Tätigkeit im Zweiten Weltkrieg gegen irreguläre Truppen durch. Ab November 1941 versahen sie bis zum Kriegsende die Sicherung der Verkehrsrouten, Unterkünfte, Kommandanturen und wichtigeren Objekte hinter der Frontlinie auf ukrainischen, belorussischen, polnischen und dann auf slowakischen Gebieten, bzw. versuchten diese gegen die unerwarteten Angriffe der kleineren bzw. größeren Partisanengruppen des östlichen Operationsgebietes zu beschützen. Im Sommer 1943 versahen bereits neun ungarische leichte Divisionen Besatzungsaufgaben, vor allem entlang der wichtigeren Transportrouten in der Nähe des Waldgebietes von Brjansk.

Außer den Zusammenstößen, bzw. unerwarteten Überfällen im Waldgebiet von Brjanks 1942/43 kam es zwischen den Honvéd-Verbänden und den verschiedenen, kleineren oder größeren Partisanengruppen zu keinen größeren Kämpfen, die zu bedeutenden Verlusten geführt hätten. Die Partisanengruppen wollten jedoch mit den häufigen Sabotageaktionen gegen die Eisenbahnlinien und der unmenschlichen Folterung und Ermordung der gefangen genommenen deutschen und ungarischen Soldaten diejenige Gegenreaktion auslösen, dass die Besatzungsverbände möglichst viele Geiseln aus der lokalen Bevölkerung gefangen nehmen und hinrichten. Damit wollten sie erzielen, dass sich die Stimmung und das Verhalten dieser eindeutig gegen die Besatzungsverbände wenden und sie auch aktiv bei ihrer Tätigkeit unterstützt werden. Aus den täglichen Lageberichten, bzw. den Vergeltungsmaßnahmen der einzelnen Kommandanturen der ungarischen Besatzungsarmee bzw. des Truppenkörpers konnte darauf geschlossen werden, dass die Rechnung der Partisanen fallweise aufging.

Für die traurigen Ereignisse, die im Kreis der Bevölkerung von Reimentarowka am 21. Dezember 1941 mutmaßlich durchgeführt wurden, kann nur schwer ein Grund oder eine Erklärung gefunden werden. Einen Anhaltspunkt könnte liefern, wenn glaubwürdige Quellen darüber berichten würden, dass die ungarischen Bataillone, die im Angriff gegen die kleine ukrainische Siedlung teilgenommen haben, früher Gewalttaten ausgesetzt gewesen wären, bzw. dass die Partisanen in jeder Hinsicht die Unterstützung der lokalen Bevölkerung genossen hätten. Zeitgenössische Dokumente mit solch einem Inhalt sind jedoch nicht aufgetaucht. Der Partisanenkrieg im östlichen Operationsgebiet verlief zur Zeit des traurigen Ereignisses noch verhältnismäßig ruhig und wurde in den darauf folgenden Jahren wilder und wahrlich grausam.

Петер Сабо

МАТЕРИАЛЫ О ДЕЙСТВИЯХ ОККУПАЦИОННЫХ ВОЙСК ВЕНГЕРСКОЙ КОРОЛЕВСКОЙ АРМИИ НА ВОЕННОЙ ОПЕРАТИВНОЙ ТЕРРИТОРИИ

(Рейментаровка, 21 декабря 1941 года)

Резюме

Части венгерской королевской армии значительную долю своих действий во время второй мировой войны вели против нерегулярных войск. С ноября 1941 года вплоть до конца войны они занимались обеспечением транспортных линий и узлов, мест расквартирования войск за линией фронта, командований, наиболее важных объектов на украинских, белорусских, польских, затем словацких территориях или старались их оборонить от внезапных налетов более крупных или мелких групп партизан на восточных оперативных территориях. Летом 1943 года уже девять венгерских легких дивизий выполняли эти оккупационные задачи, главным образом вдоль близлежащих наиболее важных транспортных мартшрутов.

Между венгерскими хонведскими частями и различными более или менее крупными партизанскими группами более крупномасштабные, сопряженные со значительными потерями, бои не велись. Однако партизанские группы своими частыми акциями саботажа на линиях железной дороги и немилосердными расправами и уничтожением немецких и венгерских солдат стремились вызвать такую ответную реакцию со сторогны местного населения, чтобы оно захватывало и уничтожало как можно больше немецких и венгерских офицеров и своими действиями поддерживало партизан в борьбе с противником. На основании данных, имеющихся в ежедневных донесениях обстановки командований армии и корпусов отдельных оккупационных венгерских войск, а также распоряджений по расправе с местным населением, можно сделать вывод о том, что в некоторых случаях эти расчеты оккупантов оправдались.

Прискорбные события 21 декабря 1941 года, происшедшие предположительно среди рейментаровского населения, трудно мотивировать или найти им объяснение. Некоторое объяснение можно принять, поскольку достоверные источники свидетельствуют о том, что венгерские батальоны, участвовавшие в наступлении на небольшое украинское поселение, подверглись нападению со стороны местных жителей, и что партизаны во всех отношениях пользовались поддержкой местного населения. Однако документы такого содержания выявдены не были. Партизанская война, которая шла на восточных оперативных территориях, в период этого прискорбного события велась еще в относительно более тихом русле, она ожесточилась и стала беспощадной в последние годы.

OLEKSZANDR PAHIRJA

FEJEZETEK AZ UKRÁN FELKELŐ HADSEREG ÉS A MAGYAR MEGSZÁLLÓ CSAPATOK KAPCSOLATTÖRTÉNETÉBŐL

Volhínia és Dél-Polisszja, 1943–1944

A Don-kanyarban 1943. január–február folyamán elszenvedett megsemmisítő vereség után a 2. magyar hadsereg maradványainak hazaszállításához a német hadvezetés március végén adta beleegyezését, s ez május folyamán meg is történt. Helyükbe új magyar hadosztályok kerültek ki Ukrajnába, illetve széleskörű átszervezések kezdődtek. A Nyugati Megszálló Csoport Parancsnokság helyét a VII. hadtestparancsnokság, a Keleti Megszálló Csoport Parancsnokságét pedig a VIII. hadtestparancsnokság vette át. 1943 nyarán a megszállók létszáma mintegy százezer főre volt tehető. Elsősorban vasútbiztosító feladatokat láttak el, védték a kommunikációs vonalakat és a katonai és gazdasági objektumokat a szovjet partizánok és az ukrán fegyveresek támadásaitól.

1943 márciusában, illetve április első hetében az ukrán felszabadítási mozgalom fegyveresei sikeres akciókat hajtottak végre Volhíniában Mizocs, Osztroh, Sumszk, Kremenec és Verba térségében, felszámolták a német közigazgatást. A német vezetés széles körben bevonta a magyar megszálló erőket az ukránok visszaszorításába, az érintett települések pacifikálásába. Az Ukrán Felkelő Hadsereg parancsnokságának figyelme ez által ismét fokozottan a magyarok felé fordult. 1943 tavaszán és nyarán folyamatosan támadták a magyar katonai alakulatokat, igyekeztek megakadályozni az élelmiszer-rekvirálást, illetve a magyar katonaságtól tudták beszerezni a legtöbb fegyvert. A fogságba esett magyar katonákat többnyire szabadon engedték.

Az Ukrán Felkelő Hadsereg katonai akcióit az Ukrán Nacionalisták Szervezetének banderista ága széles körű propagandatevékenységgel is igyekezett megtámogatni. A zdolbunyivi katonai körzetről készült, 1943. augusztus 9–15-iki politikai beszámolóból kiderül, hogy „a *Magyarok!* című röplapot Mizocsban a magyar katonatiszt letépte, majd hivatta a tolmácsot és a katonák jelenlétében magyarra fordíttatta”.[1]

A szóban forgó röplapot 1943 nyarán adta ki az Ukrán Nacionalisták Szervezete, s benne arra szólította fel a magyar honvédséget, hogy ne legyenek a németek segítségére Ukrajna fosztogatásában. A röplap rámutatott, hogy Berlin imperialista célokat követ Magyarországgal kapcsolatos politikájában, a német érdekek szolgálatába állítja gazdasági és katonai erejét, amikor a keleti fronton való háborúskodásra kényszeríti. A magyar nemzeti érdekek a saját államuk megvédését kívánják meg, nem pedig más népek leigázását. A röpirat nyilvánvalóvá tette a szándékot, hogy az Ukrán Nacionalisták Szervezete békés jószomszédi viszonyra törekszik Magyarországgal, felszólította a magyar honvédeket, hogy ne harcoljanak az Ukrán Felkelő Hadsereg ellen, a magyar fegyvereket adják át az ukrán felkelőknek, harcoljanak együtt mindkét nép közös ellenségei – Németország és a Szovjetunió ellen, a magyar honvédség lépjen szövetségre az Ukrán Felkelő Hadse-

[1] Волинь і Холмщина 1938–1947 рр.: польсько-українське протистояння та його відлуння. Дослідження, документи, спогади. [Volhínia és Chelm 1938–1947: lengyel–ukrán szembenállás és annak visszhangja. Tanulmányok, dokumentumok, visszaemlékezések.] Голова ред. кол. *Я. Ісаєвич.* Львів, 2003. 447. o.

reggel. Az ukrán illegális mozgalom hajlandó segíteni a magyar honvédeket, hogy az ukrán területeken keresztül visszatérjenek Magyarországra. Ellenkező esetben, amennyiben a magyarok harcolni fognak az ukrán felszabadító mozgalom tagjai ellen, az Ukrán Nacionalisták Szervezete az ukrán területeken állomásozó magyar honvédséget az ukrán nép ellenségének fogja tekinteni. A röpirat záró gondolata: „…baráti kezet nyújtunk Önöknek. Fogadják el!" A lap alján a banderista Ukrán Nacionalisták Szervezetének jelszavai voltak olvashatók.[2]

A röplap rávilágított arra, hogyan látja a banderista Ukrán Nacionalisták Szervezete az ukrán–magyar kapcsolatokat, illetve azt az elsődleges célt szolgálta, hogy pozitív irányba befolyásolja a magyar katonai vezetők elképzeléseit és véleményét az ukrán felszabadítási mozgalomról. Ez és az ehhez hasonló többi propagandaanyag, amit agitációs céllal az ukrán illegális mozgalom adott ki, hozzájárult ahhoz, hogy megtörténjen az Ukrán Felkelő Hadsereg és a magyar honvédség kapcsolatfelvétele Volhíniában.

Az ukrán felkelők sikeres akcióiról tanúskodik többek között, hogy a 124. könnyű hadosztály parancsnoksága 1943 nyarán tájékoztatta a katonai alakulatokat az Ukrán Felkelő Hadsereg tevékenységéről. Az ukrán felkelő csapatok harckészségét elismerték a Nyugat-Ukrajna területén állomásozó magyar megszálló erők is.[3]

Az ukrán–magyar közeledésnek praktikus oldala is volt. Az Ukrán Felkelő Hadsereg a magyar honvédség elleni sikeres akciói során számos fegyvert zsákmányolt. A magyar katonákat nem fűzte szoros érdek ahhoz, hogy a német érdekekért harcoljanak, és a kevésbé elszánt honvédségtől könnyebb volt fegyvereket szerezni. Ugyanakkor az Ukrán Felkelő Hadsereg egyszerre harcolt a szovjet partizánokkal, a lengyel partizánokkal és a németekkel, s nem állt érdekében egy újabb front fenntartása. Az ukránoknak fegyverekre, gyógyszerekre, műszaki eszközökre volt szüksége – a magyaroknak pedig élelemre és ruhára.

Az Ukrán Felkelő Hadsereg és a magyar honvédség közti 1943–44-es tárgyalások előfeltételei között kell megemlítenünk a következőket: 1. a Wermacht sztálingrádi és a kurszki veresége után Magyarország arra törekedett, hogy minél inkább visszafogja részvételét a Harmadik Birodalom keleti akcióiban, beleértve az ukrán területeken a megszállás katonai-csendőri feladatainak ellátását, valamint foglalkozott a háborúból való kiugrás lehetőségével is, melyhez megfelelő szövetségeseket keresett; 2. az ukrán felszabadítási mozgalom széles körű antibolsevista frontot igyekezett kialakítani, az elnyomott népek és államok részvételével, hogy közösen harcoljanak a moszkvai imperializmus ellen; 3. az ukrán felszabadítási mozgalom Németországot és a Szovjetuniót tartotta elsősorban ellenségnek, a többi állammal és néppel készek voltak a kompromisszumra.

Ezen túlmenően az 1943 közepére az objektív feltételei is megteremtődtek annak, hogy az ukrán–magyar katonai tárgyalások kezdetüket vegyék.

Az ukrán–magyar tárgyalások elméleti lehetőségét az Ukrán Nacionalisták Szervezetének 1943. augusztus 21–23-iki III. Rendkívüli Nagygyűlésén vetették fel, ahol többek között leszögezték: „Miközben harcolunk Ukrajna imperialista hódítói ellen, fontos elérnünk minden másodlagos front kiiktatását. Bízunk az együttműködésben a szomszéd né-

---

[2] Державний архів Рівненської області (ДАРО). [Rivne Megyei Állami Levéltár]. Ф. Р-30. Оп. 1. Спр. 16. Арк. 4.

[3] *Ungváry Krisztián:* A magyar honvédség a második világháborúban. Budapest, 2004. 222. o.

pekkel, e népek azon tagjaival, akik forradalmi beállítottságúak, hajlandók az imperializmus szekértolóival leszámolni."[4] Ennek megfelelően a nagygyűlésen létrehozták az Ukrán Nacionalisták Szervezetén belül a külkapcsolati referatúrát Mikola Lebegy („Makszim Ruban", „Ihor", „Csort", „Szkiba", „Vilynij") vezetésével, melynek feladata volt a kapcsolatkeresés „más elnyomott népekkel", az antibolsevista front kiszélesítése, és az ukrán nacionalista mozgalom kivezetése a nemzetközi elszigeteltségből.

Az első békés szándékú kapcsolatfelvételre az Ukrán Felkelő Hadsereg egységei és a magyar honvédség között 1943 nyarán került sor. A VIII. hadtestet még 1942 végén irányították a Pripjaty folyó térségébe, hogy a szovjet partizánokkal harcoljon. Ennek során súlyos vereségeket szenvedett el, s Volhínia Volodimiri járásának területére szorult visszsza, itt vészelte át 1942–43 telét, elszigetelten a többi seregtesttől, miközben egyre súlyosabb gondokat okozott az utánpótlás hiánya. Amit lehetett, a békés lakosságtól rekvirálták el. A rekvirálások során összetűzésekbe keveredtek az Ukrán Nacionalisták Szervezete által szervezett ukrán ellenálló csapatokkal, amelyek fő célja az volt, hogy akadályozzák a megszállókat a fosztogatásban. Mala Osznica faluban a Makar Melnik (fedőneve: „Kor") vezette Konovalec nevű ukrán szabadcsapatnak sikerült felülkerekednie a rekviráló magyar honvédeken. A magyar katonai vezetés küldöttséget menesztett Iván Litvincsukhoz („Dubovij"), az I. sz. Katonai Körzet („Zahrava") parancsnokához, hogy tárgyalásokat kezdeményezzen. A találkozó helyszínéül a Sztir-parti Csartorijszk települést jelölték ki. Az ukrán felet Roman Petrenko („Omelyko", „Jurko") hadtápfelelős és a „Gorgyij" fedőnevű helyi katonai referens képviselte. Magyar részről bizonyos Kocset[?][5] és Skocek[?] vezetéknevű katonatisztek voltak jelen. Petrenko szerint „hangsúlyoztuk, hogy nem szeretnénk őket az ellenségeinknek tekinteni". A magyarok élelemért cserébe nehézfegyvereket ajánlottak fel. Litvincsuk elfogadta az ajánlatot. A magyar honvédség az Ukrán Felkelő Hadseregnek ez alkalommal két ágyút, egy aknavetőt, két gépfegyvert és kisharckocsit adott át.[6] A megállapodásból következő fegyverszünet azonban nem tartott sokáig, a magyar oldalon rövidesen felrúgták.

1943 kora őszén Cumany városban történt a következő eset. A Kolodzinszkij nevű szabadcsapat parancsnoka, Mikita Szkuba („Lajdaka") küldöttséget menesztett a városban állomásozó magyar és német katonai alakulatokhoz, hogy tegyék le a fegyvert. A németek megadták magukat, a magyarok azonban inkább harcba bocsátkoztak. Két napi súlyos harcok után a magyarok ismételt tárgyalásokat kezdeményeztek, melynek eredményeként ágyúkat, tankokat, az összes tartalék ruházatot és kézifegyvert átadták az ukránoknak, cserébe azért, hogy az illegális hálózaton keresztül több száz honvédet hazasegítenek Magyarország területére. Az ukrán felkelők erre ígéretet tettek, ám nem állták a szavukat, a magyarokat Polisszja (Poleszje) mocsaraiba vezették és magukra hagyták.[7]

---

[4] Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). [Ukrajna Társadalmi Egyesületeinek Központi Állami Levéltára] Ф. 57. Оп. 4. Спр. 338. Арк. 318.

[5] A magyar neveket – ha nem közismert szereplőkről van szó – igen nehéz rekonstruálni, mivel az egyes korabeli dokumentumokban nem egységes rendszerben írták át a latin betűs neveket cirill betűsre, nem voltak „hivatalos" szabályai a transzkripciónak; s amikor ezeket a pontatlan névátírásokat próbáljuk ismét áttenni a latin betűre, az eredeti név immár többszörös ferdítést is szenvedhet. (A fordító megjegyzése.)

[6] Літопис УПА. Т. 27. [Az Ukrán Felkelő Hadsereg krónikája. 27. köt.] Торонто–Львів, 1997. 171–172. o.

[7] *Кондрат Ф.:* Ми стали волі на сторожі. [A szabadság őrzői voltunk.] Лілея НВ, 2002. 73–73. o.

Az Ukrán Felkelő Hadsereg többször próbálkozott azzal, hogy kihasználva a magyar honvédek alacsony harci morálját átcsábítsa a honvédeket, vagy felajánlja a hazasegítést. Különösen sikeres volt ebben Iván Klimisin („Kruk”), a Zdolbunyivi járásban tevékenykedő szabadcsapat parancsnoka, aki többek között szétverte a hlinszkói vasútállomást védő honvéd alakulatot, számos fegyvert zsákmányolt a magyaroktól, s a magyar honvédek sorából nagy számban csábította át a magyar hadseregben szolgáló kárpátaljaikat a saját szabadcsapatába. A magyarok nem akartak vele tárgyalni, hanem magasabb rangú tárgyalófelet követeltek. 1943. augusztusának második felében Klimisin tájékoztatta Andrij Dolnickijt („Bohun”, „Némó”, „Holubenko”, „Andrij Kiszily”), a II. sz. Katonai Körzet („Bohun”) felderítő osztályának parancsnokát, hogy a Dobno–Zdolbunyiv vonalon az erdős részekbe csábította a magyar hadvédséget, ahol csapdába estek. Klimisin Konyuskában találkozott egy magyar katonatiszttel, aki azonban azt követelte, hogy magasabb rangú vezetővel tárgyalhasson a béke feltételeiről. Ily módon 1943 nyarának végén az ukrán–magyar tárgyalások helyszíne áthúzódott a II. sz. Katonai Körzet („Bohun”) területére.

A tárgyalások során a magyarok ígéretet tettek arra, hogy nem kezdenek katonai akcióba az Ukrán Felkelő Hadsereg és a polgári lakosság ellen, értesítik a tárgyalásokról a vezérkart és a további tárgyalások érdekében kapcsolatban maradnak Klimisin osztagával. Az ukrán felkelők azt vállalták, hogy feloldják a bekerítést és nem támadják meg a magyarokat.

Három nappal később Andrij Dolnickij Konyuskában találkozott a 124. könnyű hadosztály Dubnóból érkező küldöttségével, egy Burics[?] nevű századossal és egy Zaszluzs[?] nevű, ukránul is beszélő tolmáccsal. A felek a következőkben állapodtak meg. A magyar megszálló erők nem vesznek részt a polgári lakosság elleni pacifikáló és rekviráló akciókban, nem vesznek részt sem önállóan, sem a németekkel közösen az Ukrán Felkelő Hadsereg és a banderista Ukrán Nacionalisták Szervezete elleni akciókban, nem akadályozzák az ukrán felszabadító mozgalmat a vasúthasználatban és nem hoznak a németek tudomására olyan információkat, melyek a békés lakosság elleni megtorló akciókhoz vezethetnek. Az Ukrán Felkelő Hadsereg viszonzásként nem támadja meg a honvédség állomáshelyeit és a járőröző magyar honvédeket.

A felek külön megállapodtak arról is, hogy elszigetelt túlkapásokra nem azonnali megtorlással válaszolnak, hanem a felek az ilyen esetekről értesítik egymást, s megfelelő kivizsgálás után a vétkeseket felelősségre vonják.[8]

A konyuskai megállapodás csak a 124. könnyű hadosztály által ellenőrzött területre vonatkozott, s mindkét fél kötelezte magát, hogy annak meglétét szigorúan titokban tartja. Az egyezmény hatálya alá eső területek katonai vezetőit mindkét fél tájékoztatja. A felek kifejezték reményüket, hogy a megállapodás szellemében a jövőben a szabad magyar kormány és az önálló Ukrajna kormánya is a békés egymásmellettélés szellemében fog együttműködni. Az ukránok azt is leszögezték: részükről elvi kérdés, hogy az egyezmény semmilyen módon nem érinti a német megszállókhoz való viszonyukat. A későbbiekben az egyezményt „volhíniai megnemtámadási szerződésként” emlegették.

---

[8] *Дольницький А.:* Договір про ненапад між УПА й угорською армією. [Megnemtámadási szerződés az Ukrán Felkelő Hadsereg és a magyar hadsereg között.] In: Літопис УПА: Волинь і Полісся. Кн. 3. Спомини учасників. Т. 5. [Az Ukrán Felkelő Hadsereg krónikája: Volhínia és Polisszja. 3. könyv. A résztvevők visszaemlékezései. 5. köt.] Торонто, 1984. (A továbbiakban: *Дольницький* 1984.) 40–41. o.

A megállapodást nagyra értékelte Petro Olijnik („Aeneas”, „Román”), a II. sz. Katonai Körzet („Bohun”) parancsnoka, aki 1943. október 9-én kiadott 21. sz. rendeletében utasította az Ukrán Felkelő Hadsereg és az Ukrán Nacionalisták Szervezete minden a körzetéhez tartozó egységét, hogy: „függesszék fel a körzet területén a magyarok elleni támadásokat; helyben fel kell venni a kapcsolatot a magyar alakulatok parancsnokaival, hogy elkerüljük az egymás elleni akciókat; a magyarokkal udvariasnak és előzékenynek kell lenni; amennyiben a magyarok fosztogatnának vagy erőszakos cselekményeket hajtanának végre, kapcsolatba kell lépni parancsnokaikkal; e rendelet végrehajtásáért a felelősséget az Ukrán Felkelő Hadsereg alegységparancsnokai és az Ukrán Nacionalisták Szervezete illegalitásban működő szervezeteinek vezetői viselik.”[9]

Az Ukrán Felkelő Hadsereg és a megszálló katonaság egyezményének kérdését napirendre tűzte az Ukrán Felkelő Hadsereg vezérkara is azon az 1943. októberi tanácskozáson, melyen részt vett a főparancsnok, Dmitro Kljacskivszkij („Klim Szavur”), a hátországot irányító Rosztiszlav Volosin („Pavlenko”, „Horbenko”), valamint az Ukrán Nacionalisták Szervezete banderista ágának politikai vezetéséből Omeljan Lohus („Ivanyiv”), Jakov Buszel („Kijevi”, „Halina”) és Joszif Pozicsanyuk („Sabljuk”). A vezérkar egészében véve pozitívan értékelte az egyezményt. A legélénkebb eszmecserét Kárpátalja kérdése váltotta ki, melyet megszállt a magyar hadsereg, lakosságát megfélemlítette, az Ukrán Nacionalisták Szervezetének helyi aktivistáit 1942 nyarán haditörvényszék ítélte el. Így egy Magyarországgal kötendő egyezmény próbaköve a kárpátaljai status quo. A találkozón úgy ítélték meg, hogy Magyarországgal egyezmény megkötésére csak azután van lehetőség, ha a jövőben megalakul az ukrán kormány. Addig is azonban megvan a létjogosultsága a magyar hadsereggel kötendő helyi egyezményeknek. Szó volt arról is, hogy továbbra is napirenden kell tartani az Elnyomott Népek Szövetségének megalakítását a német és az orosz imperializmussal szemben, s ebben a szövetségben helye van Magyarországnak is.

Az Ukrán Felkelő Hadsereg vezérkarában a magyar ügyek felelőse Andrij Dolnickij és Omeljan Lohus lett. Amikor a küldönc megkereste Andrij Dolnickijt a Magyar Királyi Megszálló Erő parancsnokság nevében azzal, hogy találkozót kérnek az Ukrán Felkelő Hadsereg vezérkarával, azonnal értesítette a fejleményekről Petro Olijniket, Rosztiszlav Volosint és Omeljan Lohust, akik egyetértettek a javaslattal, de a tárgyalások alapjául szabták a következő feltételeket: a német kérdést semmilyen módon nem keverik bele a megállapodásba, vagy ha igen, annak csak németellenes irányultsága lehet; az ukránok és a magyarok egyenlő felekként tárgyalnak; az ukrán lakosság és az Ukrán Felkelő Hadsereg érdekei nem sérülhetnek.

Az ukrán tárgyalódelegáció tagjául Omeljan Lohust, Andrij Dolnickijt és Vaszil Korenyukot („Palij”, „Modest”) jelölték ki. A magyar delegáció tagjai: Padányi Jenő vezérkari alezredes, a Magyar Királyi Megszálló Erő parancsnokság 1. b. osztályának vezetője, Veckerdi[?] vezérkari őrnagy, Vári[?] és Berg[?] főhadnagyok. A találkozóra Mirohoscs faluban került sor. Padányi biztosította az ukrán tárgyalópartnereket, hogy Magyarország nem támaszt sem politikai, sem területi követeléseket Ukrajnával szemben, majd örömét fejezte ki az ukrán és a magyar katonai vezetők egyetértését illetően.

[9] Центральний державний архів вищих органів влади і органів державного управління України (ЦДАВО України). [Ukrajna Államigazgatási Központi Állami Levéltára] Ф. 57. Оп. 4. Спр. 338. Арк. 167.

Omeljan Lohus elmondta, hogy az Ukrán Felkelő Hadsereg egyetlen célja megvédeni az ukrán népet. A kölcsönös udvariassági formulákat követően sor került a konkrét ügyek megvitatására. Padányi két kérdést tett fel: 1. Az Ukrán Felkelő Hadseregnek van-e bármiféle kapcsolata a bolsevikokkal? 2. Hogyan viszonyul az Ukrán Felkelő Hadsereg Kárpátalja kérdéséhez? – Lohus azt válaszolta, hogy kíméletlen harcot folytatnak a bolsevikokkal szemben, Kárpátalját illetően pedig sem az Ukrán Felkelő Hadsereg vezérkara, sem a jelen levő magyar katonai delegáció nem illetékes, ez a kérdés Magyarország és Ukrajna szabad kormányainak kompetenciájába tartozik majd. A találkozó alkalmával a következőkben állapodtak meg:

1. a magyar katonai parancsnokság nem kezdeményez semmilyen ellenséges akciót a békés ukrán lakossággal és az Ukrán Felkelő Hadsereggel szemben;
2. az Ukrán Felkelő Hadsereg egységei nem intéznek fegyveres támadást az ukrán területeken a megszálló magyar katonaság ellen;
3. a magyar katonai vezetés nem vesz részt a németek egyetlen akciójában sem, amelyek az ukrán lakosság, az Ukrán Felkelő Hadsereg, az Ukrán Nacionalisták Szervezete vagy azok hátországa ellen irányul;
4. a magyar katonai vezetés tájékoztatni fogja az Ukrán Felkelő Hadsereget a németek ezirányú terveiről;
5. a magyar katonai vezetés tájékoztatni fogja az Ukrán Felkelő Hadsereget a szovjet partizánok és a kommunista felderítés akcióiról, illetve az Ukrán Felkelő Hadsereg ugyanígy beavatja a magyar katonai irányítást a bolsevik katonai alakulatok mozgásáról szerzett információkba;
6. a magyar katonaság élelmiszert vételezhet az Ukrán Felkelő Hadseregtől cserébe lőfegyverekért, (elsősorban orosz) lőszerért, valamint gyógyászati segédeszközökért;
7. az egyezmény érvényre juttatása és a vitás kérdések rendezésére a magyar megszállók erők és az Ukrán Felkelő Hadsereg parancsnoksága összekötő tiszteket jelöl ki;
8. a lehetséges politikai eszmecsere céljából Omeljan Lohus találkozót szervez Padányi alezredes számára az Ukrán Nacionalisták Szervezetének banderista vezetőivel.

A megállapodás betartására összekötő tiszteket jelöltek ki: magyar részről Vári[?] főhadnagyot, ukrán részről pedig Vaszil Korenyukot („Palij”), a II. sz. Katonai Körzet („Bohun”) felderítő osztályának helyettes vezetőjét.[10]

Az Ukrán Felkelő Hadsereg főparancsnoka, Dmitro Kljacskivszkij 1943. október 28-án aláírta a 17. sz. rendeletet, melyben utasította a katonai vezetőket: azonnal függesszenek fel minden katonai akciót az ukrán területeken állomásozó magyar, román, szlovák, lett és egyéb katonai alakulatok ellen, amelyek a német terror befolyására teljesítik a német parancsokat; minél hamarabb vegyék fel velük a kapcsolatot, s próbáljanak egyezségre jutni a kölcsönös sérthetetlenségről, arról, hogy ne pusztítsuk egymást, amikor a legfontosabb cél az imperialisták elleni forradalmi-felszabadító harc szabad államaink megteremtése érdekében; a megegyezésre bírt nemzeti katonaság számára lehetővé kell tenni, hogy falvainkban élelemhez jussanak; minden esetleges konfliktust, beleértve a fegyveres összetűzést, a rablást, az ukrán lakosság terrorizálását, egyedi esetként

[10] *Дольницький* 1984. 44–50. o.

kell kezelni, a vétkesekről szolgálati úton kell tájékoztatást adni; minden egyes kapcsolatfelvételi kísérletről, amit az idegen nemzetiségű katonaság kezdeményez, azonnal értesíteni kell a főparancsnokságot, betartva a konspiráció legszigorúbb szabályait; széles körben kell propagálni, hogy legfőbb eszménk az etnikai területeken kiharcolni szabad nemzetállamunkat; mindenkivel meg kell értetni, mik a valódi céljaink; az idegen katonasággal szemben akkor léphetünk fel önvédelmi célból, ha a tárgyalások után is folytatják a rablást falvainkban; ezt a rendeletet minden érintett tudomására kell hozni és annak értelmében cselekedni.[11]

Az Ukrán Felkelő Hadsereg főparancsnoksága és a magyar megszállók erők parancsnoksága között 1943. október végén megkötött megállapodás nem lokális jellegű volt, hanem kiterjedt az összes nyugat-ukrajnai területre, ahol magyar katonaság állomásozott. A mirohoscsi egyezménynek szélesebb hatálya volt, mint a konyuskainak. Petro Olijnik 1943. október 9-iki rendelete értelmében a fegyverszünet a II. sz. Katonai Körzetre („Bohun") terjedt ki (nyugat-keleti irányban Radivilovtól Zdolbunovig, északra Osztrohig), Dmitro Kljacskivszkij 1943. október 28-iki rendelete azonban Volhínia egész területén és Dél-Polisszjában érvényben volt. A katonai konfliktusokat nem sikerült teljes mértékben elkerülni, mert a tárgyalásokról és a megállapodásokról csak a felsőbb katonai vezetőknek volt tudomása, a teljes személyi állományt nem informálták a szigorú konspiráció miatt. Azonban hangsúlyozni kell azt is, hogy bár a tárgyalások elsősorban katonai, felderítési, egészségügyi kérdésekre vonatkoztak, politikai tartalmuk is volt. Az ukránok folyamatosan igyekeztek meggyőzni a magyarokat arról, hogy csatlakozzanak az antibolsevitsa harchoz, szövetségben a Szovjetunió elnyomott népeivel és az Ukrán Nacionalisták Szervezete, valamint az Ukrán Felkelő Hadsereg nemzet-felszabadító harcáról tájékoztassák a nemzetközi nyilvánosságot. Az ukrán felszabadítási mozgalom egyik alapvető politikai feladata volt, hogy Magyarország közvetítésével nyugati szövetségeseket szerezzen, új Közép-Európa kialakítására törekedjen a második világháború befejező szakaszában.

Az 1943 őszi ukrán–magyar tárgyalások hátterében álló okok közt számba kell vennünk azt is, hogy a keleti fronton elszenvedett megrendítő vereségek után Magyarország és Románia is kereste a kapcsolatot Nagy-Britanniával és az USÁ-val a háborúból való kilépés (kiugrás) érdekében. A tervek között szerepelt a szövetségesek partra szállása a Balkánon, kihasználva a régióban tevékenykedő erőteljes partizán mozgalmakat. Ugyanakkor Joszif Sztálin tisztában volt azzal, hogy amennyiben az angol–amerikai hadsereg a volt Jugoszlávia területére lép, ez ahhoz vezet, hogy a németek visszavonulnak Görögországból, Bulgária, Románia és Magyarország kilép a háborúból, megjelennek a nyugati szövetségesek Jobbparti és Nyugat-Ukrajnában. Belorussziában a Dnyeperen könnyebb volt az átkelés, mint Ukrajna területén, ahol a folyó sokkal szélesebben hömpölygött. Ezenkívül a terület tele volt szovjet partizánokkal, Minszken keresztül egyenes út vezetett Varsó és Berlin irányába, a sztálini hadvezetés mégis a hideg szeptemberi–októberi–novemberi időben a Vörös Hadsereget az ukrán Dnyeperen keresztül meneteltette, hogy

[11] Центральний державний архів вищих органів влади і органів державного управління України (ЦДАВО України) [Ukrajna Államigazgatási Központi Állami Levéltára] Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 48. Арк. 20.; Державний архів Рівненської області (ДАРО). [Rivne Megyei Állami Levéltár] Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 32. Арк. 107.; Uo. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 34. Арк. 56.

ne engedje be a szövetségeseket Ukrajna területére, s lehetőség szerint Romániát, Magyarországot, Bulgáriát, Jugoszláviát, Albániát, s esetlegesen még Görögországot is elvágja a brit befolyástól, s a szovjet befolyási övezet kiterjesztésével megszerezze a Fekete-tengeri deltát és a kijáratot a Földközi-tengerre. Ezzel a fenyegetéssel Magyarország is tisztában volt, s az Ukrán Felkelő Hadseregben azt a szövetségest látta, amely segítségére lehet a bolsevik expanzió feltartóztatásában.

A következő találkozóra 1943. november végén került sor a Rivne megyei Dermany faluban J. Sevcsuk tanító házában, melyen Padányi Jenő alezredes és Veckendi[?] őrnagy, valamint Omeljan Lohus és Jevhen Vrecjona („Voljanszkij") vett részt. A felek kölcsönösen biztosították egymást a meg nem támadásról, a magyarok élelmiszert, az ukránok pedig fegyvereket kértek. A felek egyetértettek abban, hogy továbbra is egyesítik erőiket a Szovjetunió elleni harcban. Szóba került, hogy szükséges találkozót szervezni a banderista Ukrán Nacionalisták Szervezete és a magyar kormány képviselői között.[12]

Lohus és Padányi repülővel Lembergbe utazott, ahol találkoztak Mikola Lebeggyel, az Ukrán Nacionalisták Szervezete külkapcsolati referatúrájának (P-33) vezetőjével, s tájékoztatták az eddigi megbeszélésekről. A találkozón megvitatott kérdések: a nemzetközi helyzet, a Szovjetunió és Németország közti háború perspektívái a keleti fronton; az ukrán–magyar kapcsolatok; a lengyel–ukrán megbékélés lehetősége; a német–ukrán viszony; az Ukrán Nacionalisták Szervezetének, valamint Magyarország helyzete a Vörös Hadsereg gyors előrenyomulásának feltételei közepette. A magyar tisztek javasolták, hogy a tárgyalásokat ne csak katonai, hanem politikai szinten is folytassák, mégpedig Budapesten.

1943. november végén Lebegy kijelölte a tárgyalódelegációt: vezetője Miron Luckij, a „Nachtigal" zászlóalj volt parancsnoka, az Ukrán Nemzeti-Demokrata Egyesület tagja, illetve a kíséretben helyet kapott a külügyi referatúra két képviselője, Jevhen Vrecjona és Iván Hrinyoh („Heraszimivszkij").

A küldöttség 1943. november végén, magyar honvéd egyenruhában szállt fel a lembergi Snilow repülőtéren arra a katonai gépre, mellyel Budapestre utaztak. A Budapestre érkező ukrán katonai küldöttség várakozni volt kénytelen, mivel Szombathelyi Ferenc vezérezredes, a Honvéd Vezérkar főnöke Adolf Hitler főhadiszállásán tárgyalt. A megbeszélésre végül 1943. december közepén került sor a Honvéd Vezérkar vári épületében, melyen jelen volt Szombathelyi vezérezredes és a Külügyminisztérium képviseletében Saly[?] Dezső tanácsos. Miron Luckij beszámolója szerint az ukrán küldöttség csalódott volt, hogy kormánykörökből senki nem volt jelen, mert nemcsak katonai, hanem politikai megállapodásra is törekedtek. A politikai megállapodás lényege az lett volna, hogy Magyarország elismeri az ukrán államot, illetve az ukrán felszabadítási mozgalom vezetőit segíteni fogja abban, hogy felvegyék a kapcsolatot Nagy-Britanniával, amellyel a magyar kormány titkos tárgyalásokat folytatott. Az Ukrán Nacionalisták Szervezete bízott benne, hogy amennyiben a szövetségesek a Balkánon partra szállnak, Magyarország kilép a németekkel való szövetségből.[13] A magyar vezetésnek

[12] Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). [Ukrajna Társadalmi Egyesületeinek Központi Állami Levéltára] Ф. 57. Оп. 4. Спр. 34. Арк. 73–74.

[13] Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ). [Ukrajna Állambiztonsági Szolgálatának Történeti Levéltára] Ф. 5. Спр. 67418. Т. 2. Арк. 122.

azonban erre az időre reálisan szembe kellett nézni a német megszállás veszélyével, ezért rendkívül óvatos volt. Mihail Sztepanyak beszámolója szerint Szombathelyi ugyanakkor biztosította az ukrán delegációt, hogy Horthy Miklós kormányzónak tudomása van az ukrán felszabadítási mozgalom képviselőivel folytatott jelen tárgyalásról.[14]

A budapesti tárgyalások baráti légkörben zajlottak, az ukrán delegáció tartotta magát Mikola Lebegy utasításaihoz. Az ukrán–magyar viszony legkényesebb kérdése, Kárpátalja ügye nem került terítékre, a felek egyetértettek abban, hogy erről a háború után szükséges egyeztetni. Vaszil Csizsevszkij („Demid") beszámolója szerint az ukrán delegáció ígéretet tett arra, hogy Kárpátalja területén felfüggesztik a magyarellenes tevékenységet, melyben a magyar fél különösen érdekelt volt.[15] A magyar katonai vezetés beleegyezését adta, hogy utasítja a magyar megszálló erőket az Ukrán Felkelő Hadsereg és a békés lakosság elleni akciók felfüggesztésére Nyugat-Ukrajnában, illetve az ukránok vállalták, hogy hasonló utasítást kapnak az ukrán ellenállási mozgalom tagjai a magyarokra vonatkozóan.

Hosszasabb eszmecsere kerekedett abban a kérdésben, hogy a magyar katonaság fegyvereket adjon át az ukrán ellenállásnak. A magyar fél legfőbb kívánsága az volt, hogy a kérdés mindenképp rejtve maradjon a németek előtt. Az elvi megállapodás szerint a magyarok nem adnak át hivatalosan fegyvereket, hanem a tudtukkal fognak az ukránok – színlelt támadás leple alatt – katonai raktárakat kifosztani. Ezenkívül a magyar hadsereg kiképzőtiszteket bocsát az Ukrán Felkelő Hadsereg rendelkezésére, akiket „dezertőröknek" álcáznak. Ezenkívül a magyar fél beleegyezését adta, hogy Magyarország befogadja a menekült ukránokat, valamint hogy Budapesten nem hivatalos ukrán képviseletet nyitnak.[16] A megállapodás részletei akkor válnak hivatalossá, ha ebbe a magyar kormány beleegyezését adja, melyről a lembergi magyar katonai parancsnokságon keresztül értesítik az ukrán felet.[17] Ezen kívül egyeztettek az összekötő tisztek kérdésében is.

Az ukrán delegáció úgy vélte, hogy a magyar hadseregnek fel kell készülnie arra, hogy saját erőből védje a Duna-medencét, függetlenül a német tervektől, különösen, hogy meg van az esélye annak, hogy a nyugati szövetségesek a Balkánon szállnak partra, s ezzel megakadályozzák a szovjet érdekszféra kiterjesztését Délkelet-Európára. Jevhen Vrecjona szerint a magyar Vezérkar biztosította az ukrán küldöttség tagjait, hogy osztja az ukránok elképzelését, de csakis abban az esetben, ha a nyugati szövetségesek a Balkánon szállnak partra. Bár az ukránok biztosították a magyar katonai vezetőket, hogy kizárólag saját kezdeményezésre cselekednek, Budapest mégis úgy vélte, hogy az ukrán javaslatokat a nyugati szövetségesek kezdeményezésére fogalmazták meg.[18]

---

[14] Uo. Ф. 6. Спр. 75135фп. Арк. 86зв.

[15] Uo. Ф. 6. Спр. 33286фп. Т. 1. Арк. 267.

[16] *Гриньох І.:* Сорок років тому в Будапешті. [Negyven évvel ezelőtt Budapesten.] In: Літопис УПА. Т. 26. [Az Ukrán Felkelő Hadsereg krónikája. 26. köt.] Торонто–Львів, 2001. (A továbbiakban: Гриньох 2001.) 146–148. o.

[17] Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ). [Ukrajna Állambiztonsági Szolgálatának Történeti Levéltára] Ф. 6. Спр. 75135фп. Арк. 88.

[18] *Врецьона Є.:* Фрагменти з життя та боротьби. [Életem és harcaim lapjai.] Упор. *О. Панченко.* Гадяч, Полтавської області, 2006. 134–135. o.

Mihail Sztepanyak szerint a budapesti tárgyalások alkalmával az ukrán küldöttség kifejtette, hogy Németország már elvesztette a háborút a keleti fronton, a Vörös Hadsereg feltartóztathatatlanul nyomul előre, s megkezdi a Közép-Kelet-európai országok bolsevizálását. Az ukránok hangsúlyozták, hogy mind az ukrán, mind a magyar népnek szembe kell néznie a bolsevik fenyegetéssel. Mind a két nép közös érdeke, hogy szembeszegüljön a kommunista expanzióval. Az ukránok elkötelezettek a bolsevikok elleni harcra, s ebben mindenkivel hajlandók szövetségre lépni, akik elismerik az ukránok jogát az önálló államra az etnikai határok között.[19]

A magyar tárgyalók egyetértettek a keleti front és Közép-Kelet-Európa bolsevik fenyegetettségének megítélésével. Magyarország számára előnyös lenne, ha Ukrajna mint pufferország megjelenne a térképen. Magyarország saját erejéből kívánja megvédeni határait és nem akarja a magyar katonákat a németek által megszállt keleti területekre küldeni. Ám a jelen körülmények között kénytelen engedni az erős német nyomásnak. Ugyanakkor a magyar tárgyalófél kifejezte reményét, hogy Magyarország és az ukrán nép kölcsönös megértése és együttműködése lehetővé teszi, hogy a jövőben együtt harcoljanak a bolsevizmus ellen. Az ukrán küldöttség elmondta, hogy önállóan is készek harcolni, azonban szükségük van fegyverekre és egyéb katonai eszközökre, hogy az Ukrán Felkelő Hadsereget a kívánt méretekre fejleszthessék.[20]

A találkozó alkalmával az ukrán küldöttség bemutatta Szombathelyi vezérezredesnek azt a térképet, amely az önálló ukrán állam határait jelölte. A térkép és a hozzá fűzött kommentár francia nyelven készült. A térkép az 1937-es határoktól Kárpátalja tekintetében tért el: a régiót a független ukrán állam részeként ábrázolta.[21]

Szóba került az ukrán–lengyel viszony kérdése is. A magyar katonai vezetők véleménye szerint a felek közötti rossz viszony rontja a bolsevizmus elleni harc esélyeit, s felajánlotta, hogy közvetít az Ukrán Nacionalisták Szervezete és a lengyel ellenállás között. A magyar fél meggyőződését fejezte ki, hogy a megegyezésre szükség van, és hogy közreműködésükkel azt lehetséges keresztülvinni. A banderista Ukrán Nacionalisták Szervezetének képviselői elmondták, hogy a tárgyalások már folynak, ám a megegyezésre alig van remény, mivel a lengyelek hatalmas területi követeléseket támasztanak. Az ukránok ezt a javaslatot elutasították, hozzátéve, hogy a tárgyalások folyamatosak, azonban a megegyezésre nincs sok kilátás, mivel a lengyelek túlzott területi követeléseket fogalmaznak meg. Erre a magyar fél felajánlotta, hogy ez esetben kész közvetíteni a londoni emigráns kormány irányába is. Az ukránok azonban elhárították a javaslatot, arra hivatkozva, hogy meg kell várni a folyamatban levő tárgyalások eredményét.[22]

---

[19] Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ). [Ukrajna Állambiztonsági Szolgálatának Történeti Levéltára] Ф. 6. Спр. 75135фп. Арк.87.

[20] Uo. Ф. 6. Спр. 75135фп. Арк. 87–87зв.; Vö.: Літопис УПА. Нова серія. Т. 9. Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1944–1945. [Az Ukrán Felkelő Hadsereg krónikája. Új sorozat. 9. kötet. Harc az ellenzéki katonai mozgalom és az illegális nacionalista szervezetek ellen: az Ukrán Felkelő Hadsereg és az Ukrán Nacionalisták Szervezete szovjet titkosszolgálatok által letartóztatott vezetőinek kihallgatási jegyzőkönyvei.] Київ–Торонто, 2007. 107. o.

[21] *Держалюк М.:* Взаємини УПА з угорськими військами у 1944 р. [Az Ukrán Felkelő Hadsereg és a magyar honvédség kapcsolatai 1944-ben.] Пам'ять століть. Київ, 1997. №. 1. 138–139. o.

[22] Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ). [Ukrajna Állambiztonsági Szolgálatának Történeti Levéltára] Ф. 6. Спр. 75135фп. Арк. 83–83зв.

Iván Hrinyoh, az ukrán delegáció tagja visszaemlékezésében feljegyezte, hogy a találkozó vége felé az ukránok azzal a váratlan javaslattal álltak elő, hogy Magyarország nyíltan szakítson a hitleri Németországgal, s a magyar megszálló erőket vonja ki az ukrán területekről. „Csend lett a teremben. Mi is, meg a magyar tárgyalók is Szombathelyire szegezték a tekintetüket. Mindenki tőle várta a választ. A vezérezredes arckifejezése nyugtalanságról tanúskodott. Azonban igyekezett tartani magát. Látszott, hogy küzd magával, milyen formában is adja meg a választ. Végül enyhén remegő hangon, de mégis határozottan a következőket mondta: 'Nem, inkább Sztálin akasztasson fel, mint Hitler lövessen főbe.'"[23]

Bár az ukrán delegáció budapesti útját igyekeztek titokban tartani, ez nem sikerült teljes mértékben. John Montgomery volt budapesti amerikai nagykövet például visszaemlékezéseiben beszámol arról, hogy az ukrán felkelőket meghívták Budapestre, ahol a magyar Vezérkarral titkos megállapodást kötöttek a meg nem támadásról, a hadifogolyejtés gyakorlatáról való lemondásról és a hadifoglyok kölcsönös kicseréléséről.[24]

Az ukrán–magyar tárgyalások 1943 decemberében beleilleszkednek a nemzetközi kapcsolatok transznacionális modelljébe, amelynek lényege, hogy az államok kölcsönhatásba léphetnek a nemzetközi viszonyok nem állami tényezőivel is (lásd többek között James Rosenauval, Karl Kaiserrrel, Peter Koehnnal, Edward Morséval). Ez a jelenség beleilleszkedett a világpolitikának abban az új tendenciájába, amikor a nemzetközi színtéren megjelentek nem állami szereplők (játékosok) is. Peter Willetts csoportosítása szerint az ukrán felszabadító mozgalom a világpolitika „illegitim transznacionális aktorává" vált.[25]

Az 1943. évi kapcsolatfelvétel nem zárult konkrét egyezmény megkötésével, sőt, a tárgyalások is ideiglenesen megszakadtak, melynek magyar részről az volt az oka, hogy az ukrán fél szorgalmazta a magyar–német kapcsolatok megszakítását, illetve, hogy az ukrán területi igények között szerepelt a Magyarország által 1939-ben visszafoglalt Kárpátalja, ami nyilvánvaló okokból elfogadhatatlan volt a magyar fél számára.[26]

A hazatérő ukrán delegációval együtt érkezett Lembergbe Marton Ferenc vezérkari ezredes, Stam[?] alhadnagy, a kárpátaljai származású tolmács és Szabó őrmester, rádiós. A magyar küldöttség feladata az volt, hogy közelebbről megismerje az ukrán felszabadítási mozgalom és hadserege szervezeti felépítését és működését. Az ukrán kapcsolat felelőse továbbra is Padányi Jenő maradt. Ukrán részről a katonai delegáció mellé Rosztiszlav Volosint és Omeljan Lohust rendelték azzal a céllal, hogy mindenről adjanak felvilágosítást a magyar delegációnak. A látogatás koordinálásával Andrij Dolnickijt bízták meg. A magyar delegáció előre összeállított útvonaltervet követett, védelmüket a Vaszil Procjuk („Kropiva") vezette egység látta el. A látogatás idején az Ukrán Felkelő

---

[23] *Гриньох* 2001. 148. o.

[24] „Non-belligerency was also extended to the various partisan groups in neighboring countries. Their leaders were invited to Budapest and secret agreements were concluded not to fight each other, not to take prisoners, and even to exchange those who had been captured." *John F. Montgomery:* Hungary: The Unwilling Satellite. New York, 1993. 164. o.

[25] *Мальський М. – Мацях М.:* Теорія міжнародних відносин: Підручник. [Nemzetközi kapcsolatok elmélete: Tankönyv.] 3-тє вид., переробл. і доп. К.: «Знання», 2007. 101–106. o.

[26] *Ravasz István:* Az ukrán–magyar katonai kapcsolatok a XX. század első felében. In: Magyar–ukrán közös múlt és jelen. • Україна–Угорщина: спільне минуле та сьогодення. Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ, 14-16 квітня 2005 р.). Відп. ред.: *В. А. Смолій.* Київ, 2006. 217. o.

Hadsereg egységei fokozott készültségben voltak, a felderítést is kiterjesztették. A látogatásról csak a kevés beavatott tudott, fokozott biztonsági intézkedéseket léptettek életbe. A magyar küldöttség tájékozódását nem akadályozták, a fontos gazdasági és katonai objektumok holléte azonban rejtve maradt.

Az egyik felkeresett helyszín a volhíniai Buderazs falu volt. A mirohoscsi vasútállomásról lovascsapat kísérte a faluba a magyar küldöttséget Vaszil Korenyuk társaságában. A vendégeket szívélyesen fogadták, koncertet adtak tiszteletükre. A magyar küldöttség szemrevételezte az Ukrán Felkelő Hadsereg egyik századát. Innen Vaszil Korenyuk, Petro Olijnik és Dmitro Kazvan („Csernik") társaságában Batykivci faluba mentek tovább, ahol Olekszandr Danilenko („Danyko") lovasszázadát ismerhették meg. A következő falu Teremno volt, ahol lefényképezték az Ukrán Felkelő Hadsereg egyik egysége és a szovjet partizánok összecsapásának helyszínét. Vovkovij faluban Jakiv Jakovliv csapatát, valamint a szintén a faluban állomásozó, az ugyancsak az Ukrán Felkelő Hadsereghez tartozó cseh századot látogatták meg. Ugyanitt megmutattak nekik egy illegális üzemet is. A falusiak itt is koncerttel kedveskedtek a magyar vendégeknek. Végül Hliboka Dolina faluban egy tüzéralakulatot kerestek fel.[27]

Andrij Dolnickij, a magyar kapcsolatokért felelős összekötő tiszt beszámolója szerint „Martont Volosin és Lohus részletesen tájékoztatta mozgalmunkról. Meglátogattuk az Ukrán Felkelő Hadsereg több harci egységét, minden fegyvernemben, Marton ezr[edes] beszélgetett a helyi katonai vezetőkkel. Betekinthettek az illegális mozgalom kulisszái mögé és láthatták a gazdasági apparátus működését. Az volt a benyomásom, hogy Marton ezr[edes] az első perctől meggyőződött arról, hogy nem elszigetelt spontán lázadókról van szó, hanem jól szervezett és fegyelmezett hadseregről, elszánt harcosokkal és képzett vezetéssel. Azt is észrevette, hogy az Ukrán Felkelő Hadsereg élvezi a teljes lakosság bizalmát. Jóleső érzéssel nyugtáztam, hogy Marton ezr[edes] egyre nagyobb respekttel tekint a mozgalmunkra. A tüzéralakulat lenyűgözte. Olekszandr Danyilenko ezr[edes] lovasbandériuma mély benyomást tett rá… Marton ezr[edes] részt vett egy éjszakai akcióban is, fogadta a jelentést az üzbég szakasztól, amely teljes fegyverzetben állt át a németektől az Ukrán Felkelő Hadsereg oldalára. Amikor az egyik hadi ispotályban meglátta, hogy az orvos narkózis nélkül operál, azonnal kérte az egészségügyi személyzetet, hogy írják össze a szükséges gyógyszereket és eszközöket, s a megrendelést rádión keresztül továbbította a magyar hadsereg illetékeseihez. Néhány nap múlva 12 szán érkezett Mirohoscson keresztül az ispotályba, megrakodva egészségügyi felszereléssel."[28] Mihail Sztepanyak visszaemlékezése szerint Rosztiszlav Volosin bemutatta Marton ezredesnek az Ukrán Felkelő Hadsereg hadviselési terveit a szovjet hátországban, ami iránt a magyarok komoly érdeklődést tanúsítottak.[29]

A magyar küldöttség a „Bohun" Katonai Körzet területéről átment északra, a „Zahrava" Katonai Körzetbe, ahol akkor az Ukrán Felkelő Hadsereg főparancsnoksága tartózkodott. Marton ezredes ezután találkozott még az Ukrán Felkelő Hadsereg főparancsnokságának több tagjával, közte az „Északi" hadseregcsoport vezetőjével, Dmitro Kljacs-

[27] Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ). [Ukrajna Állambiztonsági Szolgálatának Történeti Levéltára] Ф. 13. Спр. 372. Т. 48. Арк. 96.

[28] *Дольницький* 1984. 51–56. o.

[29] Lásd a 20. jegyzetet! 108. o.

kivszkijjel. Többek között tisztázták a magyar honvédség és az Ukrán Felkelő Hadsereg Koroszteny alatti összecsapását, amikor a magyarok az utóbbiakat tévedésből szovjet partizánoknak gondolták. A „Zahrava" Katonai Körzet területén nevezték ki Andrij Dolnickijt a magyar honvédséghez rendelt összekötő tisztnek.[30] Vaszil Levkovics („Voronij"), az Ukrán Felkelő Hadsereg „Északi" hadseregcsoportja tisztjének visszaemlékezése szerint Marton Ferenc beszédet mondott az 1944. január 6-iki ünnepi esten, majd társaival együtt repülőgépen visszatért Magyarországra.[31] Marton ezredest később kinevezték összekötő tisztnek az Ukrán Felkelő Hadsereg „Északi" hadseregcsoportjához.

Az 1943. decemberi budapesti magyar–ukrán katonai tárgyalások során született gentlemen's agreement és az utána következő tájékozódó látogatás arról tanúskodott, hogy Magyarország elismerte tárgyaló partnernek az Ukrán Nacionalisták Szervezetét és az ukrán függetlenségért fegyverrel is küzdő Ukrán Felkelő Hadsereget. Ugyanakkor az ukrán fél tényleges erejénél határozottabb kiállást tanúsított, hiszen nem állt mögötte az állam, amelynek nevében tárgyalhat. Mégis felvetette Magyarországnak a német szövetségtől való megszabadulásának kérdését, illetve vállalta, hogy Kárpátalját az egységes ukrán állam részének tekinti. Az 1943–44-es időszak nagy változást hozott a magyar–ukrán viszonyban az által, hogy míg korábban Magyarország az ukrán kérdést kizárólag Kárpátalja prizmáján keresztül látta, ebben az időszakban katonapolitikai megfontolásokból tárgyalópartnerül fogadta el az Ukrán Felkelő Hadsereget és vele együtt az Ukrán Nacionalisták Szervezetét.

Ukránból fordította: Fedinec Csilla

---

[30] *Дольницький* 1984. 58–59. o.

[31] *Левкович-«Вороний» В.:* Сторінки з пережитого комбатантом УПА. [Amit az ukrán felkelő hadsereg katonája átélt.] In: Літопис УПА. Бібліотека. Т. 4. Спогади вояків УПА та учасників збройного підпілля Львівщини та Любачівщини. [A Ukrán Felkelő Hadsereg Krónikája. Könyvtár. 4. köt. A Lemberg és Ljubava környéki illegális mozgalomban résztvevő Ukrán Felkelő Hadsereg fegyveres harcokban részt vett katonáinak visszaemlékezései.] Ред. П. Потічний, В. В'ятрович. Торонто–Львів, 2003. 28. o.

Oleksandr Pahirja

CHAPTERS FROM THE HISTORY OF THE RELATIONS BETWEEN THE UKRAINIAN INSURGENT ARMY AND THE HUNGARIAN OCCUPATION TROOPS

Volhynia and South Polesie, 1943–1944

Summary

Following the annihilating defeat at the River Don in January–February 1943, the armed men of the Ukrainian liberation movement accomplished successful operations in Volhynia, in the region of Mizoch, Ostroh, Shumsk, Kremenec and Verba in March 1943 and in the first week of April, eliminating German administration. The German leadership involved Hungarian occupation forces in a wide range in forcing Ukrainians back and in pacifying the settlements. This way, the attention of the command of the Ukrainian Insurgent Army turned to a greater extent towards the Hungarians again. They attacked the Hungarian units continuously in spring–summer 1943, tried to hinder provisions requisitioning; and they could procure most of the weapons from the Hungarian army.

The theoretical possibility of the talks between Ukrainians and Hungarians came up at the Third Extraordinary Grand Assembly of the Organization of Ukrainian Nationalists on 21–23 August 1943. The Ukrainian liberation movement tried to form a wide anti-Bolshevik front with the participation of the oppressed peoples and states to fight jointly against Moscow's imperialism. The first contact of peaceful intentions between the units of the Ukrainian Insurgent Army and the Hungarian Army was established in summer 1943. The issue of the agreement between the Ukrainian Insurgent Army and the occupation army was put on the agenda at the meeting of the general staff of the Ukrainian Insurgent Army, too, in October 1943. After that, representatives of the Ukrainian Insurgent Army and the command of the Royal Hungarian Occupation Force met in the village of Mirohosch. Then, the commander-in-chief of the Ukrainian Insurgent Army, Dmytro Kliachkivskiy, signed the order No. 17. on 28 October 1943, which ordered military leaders to immediately cease all kinds of military operations against the Hungarian, Romanian, Slovak, Latvian and other military units dispositioned in Ukrainian territory.

At the end of November 1943, a Ukrainian military delegation arrived in Budapest. Here, talks were organised in mid-December, among others, with Colonel-General Ferenc Szombathelyi, Chief of the Hungarian General Staff. The contact that was established in 1943 did not bring about an actual agreement, moreover, negotiations were temporarily broken off. The Hungarians' reason was that Ukrainians urged the breaking off of Hungarian–German relations; and it was unacceptable for Hungarians that the Ukrainian territorial claims included Sub-Carpathia, a region recovered by Hungary in 1939.

The gentlemen's agreement that was born during the December 1943 Hungarian–Ukrainian military negotiations in Budapest, and the consecutive exploratory visit witness to Hungary's acceptance of the Organization of Ukrainian Nationalists and the Ukrainian Insurgent Army as negotiating parties.

Oleksandr Pahirja

QUELQUES CHAPITRES DE L'HISTOIRE DES RELATIONS ENTRE L'ARMEE INSURRECTIONNELLE UKRAINIENNE ET LES TROUPES D'OCCUPATION HONGROISES

Volhynie et Sud de la Polésie, 1943–1944

Résumé

Après la défaite cuisante subie en janvier-février 1943 à la courbe du Don, les hommes armés du mouvement de libération ukrainien menèrent des actions avec succès en Volhynie, dans la zone de Mizotch, Ostrokh, Shumsk, Kremenec et Verba, en mars et dans la première semaine d'avril 1943, où ils mirent fin à l'administration publique allemande. Le commandement allemand fit appel aux forces d'occupation hongroises pour repousser les Ukrainiens et pacifier les communes concernées, ce qui attira l'attention du commandement de l'Armée insurrectionnelle ukrainienne sur les Hongrois: au printemps et à l'été 1943, les Ukrainiens ne cessèrent d'attaquer les unités militaires hongroises, ils tentèrent d'empêcher la réquisition des vivres et de mettre la main sur les armes des soldats hongrois.

C'est à l'occasion de la 3e Assemblée extraordinaire de l'Organisation des Nationalistes ukrainiens qui eut lieu les 21-23 août 1943 que la possibilité théorique des négociations hungaro-ukrainiennes fut évoquée. Le mouvement de libération ukrainien chercha à former un large front antibolcheviste avec la participation des peuples et des États opprimés en vue de lutter contre l'impérialisme moscovite. La première prise de contact pacifique entre les unités de l'Armée insurrectionnelle ukrainienne et l'armée hongroise eut lieu en été 1943. La question d'un accord entre l'Armée insurrectionnelle ukrainienne et les troupes d'occupation fut également portée à l'ordre du jour de la réunion du commandement de l'Armée insurrectionnelle ukrainienne en octobre 1943. Les représentants de celle-ci et du commandement de la Force d'occupation royale hongroise se rencontrèrent ensuite dans le village de Mirokhotch. A l'issue de cette rencontre, Dmitro Kliatchkivski, le commandant en chef de l'Armée insurrectionnelle ukrainienne signa, le 28 octobre 1943, l'ordonnance n°17 dans lequel il ordonna aux chefs militaires de suspendre immédiatement toutes actions militaires contre les unités hongroises, roumaines, slovaques, lettonnes ou autres qui stationnaient sur des territoires ukrainiens.

A la fin de novembre 1943, une délégation militaire ukrainienne se rendit à Budapest où elle rencontra à la mi-décembre, entre autres, le colonel général et chef d'état major de l'armée Ferenc Szombathelyi. La prise de contact de 1943 n'aboutit pas à la signature d'un accord et les négociations furent même momentanément interrompues, car la partie ukrainienne exhorta les Hongrois à rompre leurs relations avec l'Allemagne et, de plus, l'Ukraine revendiquait la Transcarpathie, qui avait été rattachée à la Hongrie en 1939, ce qui fut inacceptable pour la Hongrie.

Le «gentlemen's agreement» conclu lors des négociations militaires hungaro-ukrainiennes de décembre 1943 à Budapest et la visite qui les a suivies témoignent du fait que la Hongrie a reconnu comme partenaire de négociation l'Organisation des Nationalistes ukrainiens et l'Armée insurrectionnelle ukrainienne qui luttait aussi avec des armes pour l'indépendance de l'Ukraine.

Oleksandr Pahirja

KAPITEL AUS DER BEZIEHUNGSGESCHICHTE DER UKRAINISCHEN AUFSTANDSARMEE UND DER UNGARISCHEN BESATZUNGSTRUPPEN

Wolhynien und Süd-Polesien, 1943–1944

Resümee

Im Anschluss an die vernichtende Niederlage im Don-Bogen im Januar–Februar 1943 führten die Bewaffneten der ukrainischen Befreiungsbewegung im März bzw. in der ersten Aprilwoche 1943 erfolgreiche Aktionen in Wolhynien, in der Region Mizotsch, Ostroch, Sumsk, Kremenez und Werba durch und lösten die deutsche Verwaltung auf. Die deutsche Führung zog die ungarischen Besatzungskräfte in großem Maße in die Zurückdrängung der Ukrainer und die Pazifikation der betroffenen Siedlungen mit ein. Damit richtete sich die Aufmerksamkeit der Kommandantur der Ukrainischen Aufstandsarmee erneut verstärkt auf die Ungarn. Im Frühjahr und Sommer 1943 wurden die ungarischen Militärverbände ständig attackiert; es wurde versucht die Lebensmittelrequisitionen zu verhindern, bzw. die meisten Waffen konnten von den ungarischen Soldaten besorgt werden.

Die theoretische Möglichkeit der ukrainisch–ungarischen Verhandlungen wurde auf dem III. Außerordentlichen Kongress der Organisation Ukrainischer Nationalisten zwischen dem 21. und 23. August 1943 aufgeworfen. Die ukrainische Befreiungsbewegung versuchte nämlich, unter Mitwirkung der unterdrückten Völker und Staaten eine breite anti-bolschewistische Front herauszubilden, um gemeinsam gegen den Imperialismus in Moskau zu kämpfen. Zur ersten friedlich gesinnten Kontaktaufnahme zwischen den Einheiten der Ukrainischen Aufstandsarmee und der ungarischen Armee kam es im Sommer 1943. Die Frage der Vereinbarung zwischen der Ukrainischen Aufstandsarmee und der Besatzungsarmee wurde auf einer Verhandlung im Oktober 1943 auch vom Generalstab der Ukrainischen Aufstandsarmee auf die Tagesordnung gesetzt. Als Folge dessen kam es im Dorf Mirochoscht zu einem Treffen zwischen den Vertretern der Kommandantur der Ukrainischen Aufstandsarmee und der Ungarischen Königlichen Besatzungskräfte. Anschließend unterzeichnete der Oberbefehlshaber der Ukrainischen Aufstandsarmee, Dimitro Kliatschkiwski, am 28. Oktober 1943 die Verordnung Nr. 17, in der er den militärischen Führungspersonen die Anweisung erteilte: Sie sollen sofort jedwede Militäraktion gegen die auf ukrainischen Gebieten stationierten ungarischen, rumänischen, slowakischen, lettischen und sonstigen Militärverbände einstellen.

Ende November 1943 kam eine ukrainische Militärdelegation nach Budapest, wo es Mitte Dezember zu einer Verhandlung unter anderem mit Generaloberst Ferenc Szombathelyi, dem Chef des Honvéd-Generalstabs, kam. Die Kontaktaufnahme des Jahres 1943 führte nicht zum Abschluss einer konkreten Vereinbarung, ja die Verhandlungen wurden vorübergehend sogar abgebrochen. Von ungarischer Seite her war der Grund hierfür, dass die ukrainische Partei auf das Abbrechen der ungarisch–deutschen Kontakte drängte, bzw. dass unter den ukrainischen Gebietsansprüchen die von Ungarn im Jahre 1939 zurückeroberte Karpatenukraine zu finden war, was für die ungarische Partei inakzeptabel war.

Das Gentlemen's Agreement im Laufe der ungarisch–ukrainischen Militärverhandlungen im Dezember 1943 in Budapest und der anschließende Informationsbesuch zeugten davon, dass Ungarn die Organisation der Ukrainischen Nationalisten und die für die ukrainische Unabhängigkeit auch mit Waffen kämpfende Ukrainische Aufstandsarmee als Verhandlungspartner akzeptierte.

Олександр Пахиря

ГЛАВЫ ИЗ ИСТОРИИ СВЯЗЕЙ УКРАИНСКОЙ ПОВСТАНЧЕСКОЙ АРМИИ И ВЕНГЕРСКИХ ОККУПАЦИОННЫХ ВОЙСК

Волыния и Южное Полесье, 1943-1944.

Резюме

После разгрома, который претерпела венгерская армия в излучине Дона в январе-феврале 1943 года, в марте и в первые недели апреля 1943 года участники украинского освободительного движения провели успешные наступательные акции в Волыни в районе Мизоча, Остроха, Сумска, Кременца и Вербы и ликвидировали немецкую управленческую администрацию. Немецкая управленческая машина привлекла для пацификации затронутых районов венгерские оккупационные силы в целях оттеснения украинцев. Внимание командования Украинской повстанческой армии в результате этого вновь усиленно было обращено к венграм. Весной и летом 1943 года венгерские военные части подвергались непрерывным налетам, строились препятствия в реквизиции пищевых продуктов, от венгерских военных можно было забрать больше всего оружия.

Теоретическая возможность украинско-венгерских переговоров была выдвинута на IIIем Чрезвычайном съезде Организации Украинских Националистов, проходившем с 21 по 23 августа 1943 года. Украинское движение освобождения попыталось организовать с участием угнетенных народов и государств широкий антибольшевистский фронт общей борьбы против московского империализма. Первые мирные контакты между украинской повстанческой армией и венгерскими хонведами имели место летом 1943 года. Вопрос соглашения Украинской повстанческой армии и оккупационных властей был поставлен на повестку дня также и Генеральным штабом Украинской повстанческой армии на совещании в октябре 1943 года, в результате чего в деревне Мирохощ состоялась встреча между представителями Украинской Повстанческой Армии и командования Венгерских Королевских Оккупационных Сил. После этого главнокомандующий Украинской повстанческой армией Дмитро Клячкивский 23 октября 1943 года подписал указ № 17, в котором приказал всем военным командирам немедленно прекратить все военные акции против венгерских, румынских, словацких, литовских и других национальностей, которые дислоцировались на украинских территориях.

В конце ноября 1943 года в Будапешт прибыла военная делегация, и в середине декабря были проведены переговоры с генерал-полковником Сомбатхейи Ференцем, начальником Генерального штаба хонведов. Установление контактов в 1943 году не завершилось заключением конкретного соглашения, более того, переговоры временно были прерваны, причиной чего с венгерской стороны был тот факт, что украинская сторона настаивала на прервании венгеро-немецких связей, а также в качестве украинских территориаьных требований фигурировал вопрос о том, чтобы вновь было возвращено занятое Венгрией в 1939 году Закарпатье, что было непреемлемо для венгров.

В ходе проведенных в Будапеште в декабре 1943 года венгерско-украинских военных переговоров был достигнут gentlemen's agreement и последовыавший затем ориентировочный визит свидетельствует о том, что Венгрия признала в качестве партнера на переговорах Организацию Украинских Националистов и Украинскую Повстанческую Армию, с оружием в руках боровшуюся зв украинскую независимость.

BABUCS ZOLTÁN

A MAGYAR KIRÁLYI HONVÉDSÉG LÓÁLLOMÁNYA A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚBAN

A Magyar Királyi Honvédség alakulatainak békehadrendjében a lóállomány két részből, a keretállományból, vagyis az alakulatoknál meglévő kincstári lovakból és a vállalkozói állományból, a környékbeli gazdáknak magánhasználatra kiadott, idomított kincstári lovakból tevődött össze. Részleges vagy teljes mozgósítás esetén a gazdaságokban lévő ún. igénybevételes lovakat is behívhatták.[1]

A lovak és az országos járművek honvédelmi célokra való beszolgáltatásának törvényi alapját az 1873. évi XX. törvénycikk („a hadsereg és honvédség lószükségletének fedezéséről mozgósítás esetében"), majd az 1912. évi LXIX. törvénycikk („a lovak és járművek szolgáltatásáról") képezte.[2] Az utóbbi törvénycikk 1939-ig volt hatályban, s a hazai lóállományt honvédelmi szempontból az alábbi kategóriákba sorolta: mentességet élvező lóállomány, hadiszolgálatra alkalmas lovak (kincstári lovak), a kincstár tulajdonában lévő lovak, melyeket vállalkozó gazdák tartanak, igénybevételes lovak.[3]

A honvédség nyílt fejlesztése csak 1938-tól indult meg, de a haderő teljes gépesítettségét a magyar hadiipar erőfeszítéseinek ellenére sem sikerült megoldani, így a sereg- és csapatlovasság és a tüzérség (fogatolt és lovas) mellett a gyalogságnál is nagy számban voltak lovak (vonatalakulatok, ellátó oszlopok, egészségügyi oszlopok).[4] Az országgyarapítások idején és a második világháborúban a lovak bevonultatási rendszerének törvényességi alapját a honvédelemről szóló 1939. évi II. törvénycikk jelentette.[5]

A honvédség lóügyeinek intézését a Honvédelmi Minisztérium 5. osztálya intézte, mely az utánpótlással, az elosztással, a polgári lóállomány igénybevételével foglalkozott. A Lóügyi Osztály rendelkezéseit a hadtestparancsnokságok lóügyi osztályai valósították meg, melyek nyilvántartást vezettek a kiegészítő parancsnokságokon és a járási székhelyeken ténykedő lónyilvántartó tisztektől beérkező adatok alapján. Megkapták az egyes mozgósításra kerülő alakulatok ló- és járműszükségletét a hadi állománytáblázatok alapján, s ezeket némi ráadással hívták be. Az alakulatoknál szolgáló mozgósítási előadó is nyilvántartotta az adott alakulat ló- és járműszükségletét, amit rendszeresen egyeztettek a kiegészítő parancsnokságok a körzeti lóügyi előadókkal.[6]

---

[1] *Fabinyi József:* Zsoldos tüzér voltam 1931-ben. Kis ismertető a lovakról. Budapest, 2001. (A továbbiakban: *Fabinyi* 2001.) 42. o.

[2] Magyar törvénytár. 1872–1874. évi törvényczikkek. Budapest, 1896. 160–163. o.; Magyar törvénytár. 1912. évi törvényczikkek. Budapest, 1913. 883–894. o.

[3] *Fabinyi* 2001. 42–43. o.

[4] Bővebben lásd: *Dombrády Lóránd:* A magyar hadigazdaság a második világháború idején. Budapest, 2003.

[5] 1939: II. törvénycikk a honvédelemről. Budapest, 1939. 1–118. o. (A továbbiakban: 1939: II. törvénycikk a honvédelemről.); Utasítás a M. Kir. Honvédség ló és fogatos járómű szükségletének kielégítésére. Budapest, 1940. 7. o. (A továbbiakban: Utasítás); *Zamárdy Ödön, vitéz:* Lovak és járóművek igénybevétele. Katonai beszállásolás. In: *Mártonffy Károly* (szerk.): A mai magyar honvédelmi igazgatás. Budapest, 1943. (A továbbiakban: *Zamárdy* 1943.) 456. o.

[6] *Fabinyi* 2001. 41–42. o.

A honvédség igényeit kielégítő lótenyésztéssel az uradalmi és kisebb gazdaságok (egyezséges ménesek) mellett főképp a m. kir. állami lótenyésztő intézetek (ménesek, méntelepek) foglalkoztak a Honvédelmi és Földművelésügyi Minisztérium kettős alárendeltségében. Fő feladatuk az alábbi volt: „…tenyésztörzseik segítségével az országos lótenyésztés számára bizton átörökítő képességű, kiváló fedező méneket tenyészteni és felnevelni…”[7]

Az állami ménesekben felnevelt és tenyésztésre alkalmas csődöröket a méntelepre vitték, innen részint a megbízható gazdákhoz, részint a fedeztető állomásokhoz kerültek. A fedeztető állomásokon 2–20 mén volt, a különítményt rendszerint egy altiszt vezette, alárendeltjei fejenként két csődörről gondoskodtak.

A méneskar történetének gyökerei 1784-re nyúlnak vissza, hiszen az első katonai célokat szolgáló ménest Mezőhegyesen telepítették. A méneskar 1860-tól működött ezen a néven, 1867-től kezdve két részre bontva: császári-királyi (később: császári és királyi) és m. kir. honvéd lótenyésztő intézetek. A haderő 1912 folyamán történt átszervezésekor a Magyar Királyság területén lévő négy ménes, öt méntelep és 21 méntelepi alosztály a közös hadsereg állományából átkerült a honvédség kötelékébe.

Az összeomláskor, 1918–1919-ben a ménesek egy része a megszálló cseh, román és szerb hadsereg zsákmányává vált.[8]

A m. kir. állami méneskar az 1943. évi békehadrend szerint

Állami lótenyésztő intézetek katonai felügyelősége (Budapest)	
Állami ménes katonai osztaga	Alsózsuk, Bábolna (arabs, lipicai), Kisbér (angol telivér, angol félvér), Mezőhegyes (kis és nagy nóniusz, furioso-northstar, gidrán)
Állami ménes és méntelep	Turjaremete
Keleti lótenyésztő kerületi parancsnokság, Debrecen: (állami méntelep katonai osztaga)	Debrecen, Szatmárnémeti, Kolozsvár, Csíkszereda
Északi lótenyésztő kerületi parancsnokság, Jászberény: (állami méntelep katonai osztaga)	Jászberény, Gyöngyös, Perbenyik, Komárom
Nyugati lótenyésztő kerületi parancsnokság, Nagykanizsa: (állami méntelep katonai osztaga)	Nagykanizsa, Baja, Celldömölk, Székesfehérvár
Déli lótenyésztő kerületi parancsnokság, Nagykőrös: (állami méntelep katonai osztaga)	Nagykőrös, Békéscsaba, Hódmezővásárhely, Palánka

A méneskari huszárokat, bakanyelven „csődörösöket”, 2–3 évre sorozták. A méneskarba azokat osztották be, akik értettek a lóápoláshoz, vagy olyan mesterségük volt, melyekre ott volt szükség (lovász, kocsis, csikós, kovács, nyerges, csizmadia, szíjgyártó),

[7] Közli: *Ságvári György – Szabó Péter – Somogyi Győző:* Honvédhuszárok. Budapest, 2001. (A továbbiakban: *Ságvári – Szabó – Somogyi* 2001.) 29. o.

[8] *Süle Gábor dr.:* Hazánk lótenyésztése és a ménesek története. *Magyar Katonai Szemle,* 1937. 6. sz. 229–235. o.; *Uő:* A méntelepek története és a lótenyésztés jelene. *Magyar Katonai Szemle,* 1938. 9. sz. 240–246. o.

vagy mezőgazdasági iskolát végeztek. Követelmény volt a kisebb, de erős testalkat, s az újoncok rendkívül szigorú lovaskiképzést kaptak. A méneskarnál rendkívül szigorú volt a fegyelem. A legénységet – sokszor tiszti vagy altiszti felügyelet nélkül – a fedeztetési idényben (március 1. – június 30.) a ménekkel a méntelephez tartozó községekbe helyezték ki, s teljes felelősséggel tartoztak a reájuk bízott anyagért és lóért. A méneskari katonák leszerelésüket követően a huszárezredek tartalékállományába kerültek. Az altiszti kar javarésze, főképp első világháborús hadiárvák, a jutasi csapataltisztképzőből kerültek ki, a tisztikart 1938-tól kezdve továbbszolgálókkal is kiegészítették. Ezek a tisztek az örkénytábori Lovagló- és Hajtótanárképző Iskola nyolc hónapos tanfolyama mellett az állatorvosi főiskola féléves kurzusát is elvégezték.

Mozgósítás esetén a méneskar négy lovasszázadot állított ki. 1944 augusztusában, amikor a hadműveletek Magyarország felé közeledtek, a méneskariakat több huszárezredhez is beosztották (1. tábori póthuszárezred, 2–4. huszárezredek), Celldömölk-Sághegy térségében pedig megszervezték a dunántúli ménesek és méntelepek legénységéből a méneskari lövészosztályt. A lövészosztály 1945 elején, a Vértes hegységben vívott védelmi harcok során morzsolódott fel.[9]

A méneskar törzsállományát a szovjet csapatok elől megpróbálták nyugatra kimenekíteni. Példának okáért a jászberényi méntelep katonai osztagához tartozó 250 mént 1944. október 11-én lábon hajtva a nyugat-dunántúli Mihályi községbe telepítették át, majd onnan az ausztriai Wimsbachba helyezték át állomáshelyüket. A jászberényiek 1945. október 11-én tértek vissza Magyarország területére, s a kivitt ménállományból csupán 130-at tudtak hazahozni.[10]

A kincstári, igénybevételes és pótlovak kategóriái

A kincstári lovakat, csakúgy, mint az igénybevételes lovakat, több kategóriába sorolták. A hátasló (jelölése: I.) küllemének és vérmérsékletének jellemzői a következők voltak: „élénk vérmérsékletű, zömök, csontos, mély, középmagasan illesztett nyakkal, jókötésű háttal, élénk és tértnyerő mozgású legyen…” Korát tekintve 5–10 éves, 160–170 cm marmagasságú, 380–450 kg súlyú, arányosan és fajtajellegéhez képest jól fejlett, zömök termetű, ruganyos, erőteljes, szabályos és tértnyerő járású, élénk vérmérsékletű, jóindulatú, edzett, kisigényű és kitartó állat volt.[11] A huszár hátasló valamennyivel könnyebb jellegű volt mint a többi hátasló, főként a csontosabb angol és arabs lovak képezték ezen kategóriát.[12]

A gyalogsági málhásló (jelölése: II.) rövid, erős hátú és lábú, általában zömök testalkaltú, főleg ép és szilárd patájú, biztos járású, marmagassága 135–150 cm, nem félénk és jóindulatú. Nem a küllemi szépség számított, azonban fontos volt, hogy az alacsony ló erős, zömök termettel, izmos háttal, rövid és erős lábakkal bírjon. Ugyanígy figyelem-

---

[9] *Ságvári – Szabó – Somogyi* 2001. 29–30. o.; *Splényi Géza, báró:* Az utolsó magyar huszárok. Adatgyűjtemény. Sárvár, 1996. 56–57. o.

[10] *Besenyi Vendel:* Néhány adat a volt jászberényi méntelepről. Jászberény, 2000. 4. o. (Kézirat. Magántulajdonban. Másolat a szerző birtokában)

[11] Utasítás, 17. o.

[12] *Zachár Sándor* (szerk.): Katonai zseb-lexikon 1939. Budapest, 1939. (A továbbiakban: Katonai zseb-lexikon 1939.) 530. o.

be vették, hogy a gyalogsági málhásló egészséges, jó patákkal rendelkezzen, s a járása tértnyerő legyen. A fentiek mellett jól tápláltnak, szelídnek, engedelmesnek, jóindulatúnak, edzettnek és kisigényűnek kellett lennie ezen lótípusnak. [13]

A tüzér hegyi málhásló (jelölése: II. he.) hasonló tulajdonságú, mint a gyalogsági málhásló, de annál zömökebb, izmosabb hátú és jobb kötésű. Marmagassága 156 cm-nél több nem lehetett, továbbá marjának szélesnek és laposnak kellett lennie. Általában a mokány, vagy a javított, magyar parlagi lovak váltak be.[14]

A tüzér öszvér (jelölése: II. Ö.) hegyi ágyús ütegek tűzlépcsőinél szolgált. Zömök testfelépítésű, jó csontozatú és patájú, marmagassága maximum 156 cm lehetett. Hátránya a csökönyösség volt. [15]

A tüzér hámoslónak két fajtáját állapították meg: amelyek hátas célnak megfeleltek (jelölése: III.), s amelyek nem feleltek meg (jelölése: IV.). Az első típusnál lényeges volt, mind küllemi, mind tulajdonsági jegyei hasonlóak legyenek a hátaslóéhoz, 166–172 cm közötti marmagassággal. Ennél a kategóriánál előnyben részesítették a nóniusz, furioso, northstar, gidrán és a csontosabb lipicai fajtákat. A második típus jellemzője volt a hidegvérű keresztezés melegvérű túltengéssel, mint például a sváb lovak.[16]

A vonathámosló (jelölése: V.) hátas és tüzérségi hámos célra nem megfelelő, de katonai szolgálatra alkalmas lovat jelentett. A vonathámoslovak nehezebb fajtáját (jelölése: V. H.) képezték a sodrott lovak, melyek hosszabb ügetésre voltak képesek.

Teljesen nehéz, hidegvérű lovakat (jelölése: H.) nem tartott a honvédség, mozgósítás esetén csak a csapattestek külön kérelmére lehetett ilyen igénybevételes állatokat behívni. Ide tartoztak a muraközi, pinkafői, belga fajták.[17]

A lovak minőségét és alkalmazását 1940-ben az állományvezetés számára a következő módon szabályoztak: korlátolt (Klt) vagy korlátlan tulajdonú (Kln) tiszti hátasló (Th.), tiszti szolgálati ló (Tisz); kincstári hátasló, lovassági málhásló (Kh.), hegyi hátasló (hkh); tüzérségi hámoslovak (Thm.), vonathámos lovak (Vhm.), idomított vonathámos lovak (Id. vhm.), gyalogsági géppuskás málháslovak (gy. m.), tüzérségi műszeres málháslovak (T. m.), hegyi málháslovak (hgym.) és öszvérek (vagy egyes alakulatoknál: szamarak).[18]

A kincstári lovakat azonosításuk elősegítése végett besütötték. „A nyak baloldala közepén a sörényéltől kb. négy ujjnyira a ló nevének kezdőbetűje és avatási száma lesz besütve. A ló nevéből illetve annak kezdőbetűjéből a lónak honvédségi lóvá felavatásának évét állapíthatjuk meg. (Minden évben az egész honvédségen belül ugyanazon kezdőbetüs keresztnevek adhatók csak a lovaknak. Például 1943. évben „D" betűs nevek.)"[19]

---

[13] Katonai zseb-lexikon, 1939. 531. o.

[14] Uo.

[15] *Ásvány Ernő dr.:* Öszvérutánpótlásunk. *Magyar Katonai Szemle,* 1940. 5. sz. 519–522. o.; Katonai zseb-lexikon, 1939. 531. o.; Utasítás 17. o.

[16] Katonai zseb-lexikon 1939 531. o.; Utasítás, 17–18. o.

[17] Utasítás, 18. o.

[18] Utasítás az állományvezetésre a M. Kir. Honvédségnél. Budapest, 1940. (A továbbiakban: Utasítás az állomány vezetésére.) 103. o. *Honvédségi Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára.* (A továbbiakban: *Honvédségi Közlöny*). Szabályrendeletek. 1941. 13. sz. (1941. április 1.) 206. o.

[19] Ló- és vonatanyag ismeret. Budapest, 1943. (A továbbiakban: Ló- és vonatanyag ismeret.) 5. o.

Szabályozták a kincstári lovak nevének kiválasztását is, melynek értelmében az egy naptári évben felavatott lovakat egyforma betűvel kezdődő nevekkel látták el (az ábécé betűiből a Q, az X és Y betűket nem használták). A lovak névválasztását a következőkben határozták meg: „…rövidek és magyaros hangzásúak legyenek, idegen és olyan neveket, melyek félreértésekre adhatnak okot, kerülni kell, pl Aeneas, Eneas, stb. Ha áthelyezés folytán valamely állománytestnél két, vagy több egyforma nevű állat lenne, akkor az ilyen állatok neveit római számok hozzáírásával kell megkülönböztetni, pl. Vándor I., Vándor II."[20]

A 3 évesnél idősebb, felavatott ló évfolyamok neveinek kezdőbetűi[21]

Lónevek kezdőbetűi	*Felavatási év*		*Lónevek kezdőbetűi*	*Felavatási év*	
A, Á	1920	1940	L, LY	1930	1950
B	1921	1941	M	1931	1951
C, CS	1922	1942	N, NY	1932	1952
D	1923	1943	O, Ó, Ö, Ő	1933	1953
E, É	1924	1944	P	1934	1954
F	1925	1945	R	1935	1955
G, GY	1926	1946	S, SZ	1936	1956
H	1927	1947	T	1937	1957
I, J	1928	1948	U, Ú, Ü Ű	1938	1958
K	1929	1949	V	1939	1959

A vállalkozói lovak rendszere

A vállalkozói lovak azok a kincstár tulajdonát képező lovak voltak, melyeket békeidőben adtak ki az egyes alosztályparancsnokok, az alakulatoknál csupán a keret lóállomány maradt. A kiadásra kerülő, jól megpatkolt nyolc esztendős lovak teljesen idomítottak, egészségesek, erőteljesek voltak, s reményt nyújtottak arra, hogy még legalább hét vagy nyolc éven át katonai szolgálatra alkalmasak lehetnek. [22]

A nehezen idomítható, rossz szokásokkal rendelkező lovakat nem lehetett kiadni. Az azonos tulajdonságú és vérmérsékletű lovakat általában páronként adták ki, melyek a megterhelt országos járművet kézséggel tudták húzni. A nemesebb vérű, s hevesebb vérmérsékletű lovakat olyan gazdáknak adták ki, akik azokat könnyebb munkára, vagy nyereg alatt használták, de versenylóként, vagy concours célokra nem használhatták.[23]

[20] Utasítás az állomány vezetésére, 105. o.

[21] *Honvédségi Közlöny*. Szabályrendeletek. 1944. 9. sz. (1944. március 8.) 129. o.

[22] Tervezet. Utasítás a M. Kir. Honvédség idomított lovainak magánhasználatra való kiadására. Budapest, 1935. (A továbbiakban: Tervezet.) 8. o.

[23] Tervezet, 8–9. o.

A rendelkezés szerint a kisbirtokkal rendelkező gazdák, akik megbízható tartói voltak a honvédségi lovaknak, igényelhettek magántartásra vállalkozói lovakat. Tisztek is igényelhettek kincstári szolgálati hátaslovaikon kívül vállalkozói lovakat magánhasználatra, a tartás költségeit nem a kincstár, hanem a tiszt viselte. A fuvarozási engedéllyel rendelkezők, s más honvédségi szervek nem kaphattak vállalkozó lovakat.

A vállalkozói lovakat rendszerint tavasszal adták ki, s lehetőleg az alosztály állomáshelyén. A szóba jöhető vállalkozók névsorát úgy állították össze, hogy azok állandó lakhelye az alosztály állomáshelyétől maximum 40 km távolságra lehetett.[24]

A kiadó bizottság elnöke az osztályparancsnok, tagjai az alosztályparancsnok és a honvédségi állatorvos voltak.

Minden kiadásra kerülő kincstári ló számára *Ellenőrző könyv*et vezettek két példányban. Ugyanígy jegyzéket állítottak össze évente a kiadott lovakról (a vállalkozói lovakról vezetett jegyzék nem egyezett meg az igénybevételes lovakat összegző jegyzékkel), amelyben a fontosabb adatokat folyamatosan vezették.[25]

A vállalkozói lovakat évente kétszer szemlélték meg, tavasszal, illetve amikor katonai szolgálattételre bevonultak. Az évenkénti szolgálat időtartama 28 nap volt. Az ezred-, vagy osztályparancsnok kötelességei közé tartozott évente egy alkalommal megszemlélni a kiadott lóállományt. A lószemlék előtt az alosztályok kézbesítették a községi elöljáróságok útján a lóbehívó értesítőket.[26]

Amennyiben a lovat a vállalkozó gazda oly módon tartotta, hogy a ló állapota veszélybe került, vagy engedély nélkül másnak adta át, az alosztályparancsnokság bizottsága a helyszínen vizsgálta meg az esetet, s ha a ló állapota (legyengültség, betegség) menthetetlen volt, elrendelhette az állat kiirtását és boncolását. Ha a kincstári élelmezésbe való visszavétel mellett döntöttek, a ló visszakerült állomáshelyére és ott szakszerű ápolásban részesült, a ló feljavítását szolgáló élelmezés, gondozás összegét pedig a vállalkozónak kellett megfizetnie.[27]

A kifogástalanul tartott kincstári lovakat 7–8 év után térítésmentesen kapta meg a vállalkozó gazda. Az így számított 8 (nyolc) éven át a „megfelelő", illetőleg 7 (hét) éven át minden alkalommal „tartása és gondozása kitünő" szemlelettel minősített ló az idő elteltével a vállalkozó tulajdonába ment át.[28]

Abban az esetben, ha a lovat szolgálati idejének letelte előtt selejtítésre került, árverezés útján lehetett megvásárolni. A vételárat úgy szabták meg, hogy a ló beszerzési árát 96-tal, „kitünő" tartás esetén 84-gyel osztották el, s az összeget annyival kellett megszorozni, ahány hónap a 8, vagy 7 év tartási időből hátra volt. [29] Az eladásra kerülő kincstári lovak nyakán bal oldalát, a szavatossági miatt selejtített lovaknál a jobb faron keresztbe felsütött, kereszt alakú, rácsos bélyeggel látták el.[30]

---

[24] Tervezet, 9. o.

[25] Tervezet, 11–12. o.; Utasítás, 25–29. o.; Utasítás az állomány vezetésére, 93. o.

[26] Tervezet, 15–18. o.

[27] Tervezet, 20–28. o.

[28] Tervezet, 31. o.

[29] Tervezet, 32. o.

[30] *Honvédségi Közlöny*. Szabályrendeletek. 1944. 9. sz. (1944. március 8.) 129. o.

Mozgósítás esetén a keret- és a vállalkozó lovak mellett az igénybevételes lovak is behívásra kerültek.[31] Ezek a községekben nyilvántartott 6–14 éves korú lóállományból kerültek ki, melyeknek használatba vételéért a kincstár fizetett. A honvédelmi szolgáltatásra igénybevett lovakért a megszabható becsár legmagasabb összegét a honvédelmi miniszter a földművelésügyi miniszterrel együtt szabta meg.

A lovak használhatóságának legmagasabb korhatárát pontosan megszabni nem lehetett, mert az a ló egyéni tulajdonságaitól nagyban függött. Teljes értékűnek az 5–6 éves ló számított, életkora előrehaladtával évente teljesítőképessége 8 %-al csökkent. A jó tartás esetén a melegvérű lovak 18–20, a hidegvérű lovak 14–15 éves korban is használhatóak voltak.[32]

A kiegészítő parancsnokságokon lónyilvántartó tisztek is működtek, akik a kerület lóállományáról lónyilvántartási jegyzéket vezettek községekre lebontva, regisztrálták a zugméneket, s minden évben a mezőgazdasági munkák után (november 1. – január 31. között) értékelték azokat (lólétszám és osztályozási kimutatás). Feladatuk volt kerületük lóállományának ellenőrzése, értékelése és osztályozása.[33]

A lóosztályozási bizottság összetétele az alábbi volt: lónyilvántartó tiszt, járási főszolgabíró (polgármester) megbízottja, hatósági állatorvos, valamint a községi elöljáróság azon tagja, aki a községben lévő lovakat vezetett nyilvántartást. A község elöljáróság választotta ki a lószemle helyeket, úgy, hogy azok a légvédelmi szempontoknak is megfeleljenek. Ugyanígy biztosította a szemle adminisztrálásához szükséges írnokokat, gondoskodott arról, hogy rendfenntartás céljából megfelelő létszámú csendőr vagy rendőr különítmény kerüljön kivezénylésre.[34]

A hadiszolgálatra alkalmas lovak részére lóbehívó jegyeket készítettek, mely a mozgósítás részét képezte. Egy-egy település három évesnél idősebb lóállományának maximum 50 %-át lehetett honvédelmi szolgálat céljából igénybe venni, tekintettel lévén a mezőgazdasági, a honvédség további lóutánpótlási és lósorozási érdekeire.[35] A 18.000/eln. 5.-1940. számú körrendelet szerint: „Minden három éves és ennél idősebb ló (öszvér) tulajdonosa, illetőleg birtokosa… köteles honvédelmi szolgáltatásként történő igénybevételre kijelölt lovának (öszvérének) elülső lábait évente március, április, május, augusztus, szeptember és október hónapokban állandóan jól patkolt állapotban tartani."[36]

Amennyiben a lótartó gazdának egy helyen legalább 12 kancája volt, lovait és fogatos járműveit nem volt köteles elővezetni abban az esetben, ha azoknak a gadaságban való megvizsgálását lehetővé tette és a vizsgálatot végzők kiszállításához megfelelő szállítóeszközt bocsátott rendelkezésre, vagy viselte a szállítás költségeit.[37]

---

[31] Utasítás az állomány vezetésére, 109. o.

[32] *Babucs Zoltán:* A Magyar Királyi Honvédség lóállománya a II. világháborúban. In: *Ravasz István* (szerk.): … És újfent hadiidők (avagy a „boldog békeidők" nem térnek vissza) 1939–1945. Budapest, 2005. (A továbbiakban: *Babucs* 2005.) 379. o.

[33] Utasítás, 12-13. o.; *Zamárdy* 1943. 460., 462–463. o.

[34] *Zamárdy* 1943. 457–459. o.

[35] *Zamárdy* 1943. 460. o.

[36] *Honvédségi Közlöny*. Szabályrendeletek. 1940. 9. sz. (1940. május 1.) 138. o.; *Zamárdy* 1943. 463. o.

[37] *Zamárdy* 1943. 459. o.

A lovak és öszvérek honvédelmi nyilvántartási okmánya az 1939. október 1-jétől rendszeresített „Marhalevél” volt, amelyet minden 3 évnél idősebb állat számára ki kellett állítani.[38]

A szemlén megjelent igénybevételes lovakat a már korábban ismertetett kategóriába sorolták, s okmányaikban külön jelzéseket kaptak. Az osztályozások során a lovak hadiszolgálatra való alkalmasságuk szerint több típusra osztották: „átvéve”, „nem alkalmas”, „vemhes mentesítve”, „felesszámú”, „elhullott”, „eladva”, „nem jelent meg”.[39]

Az 1939. évi Honvédelmi törvény 99. paragrafusának értelmében mentességet (M.) kaptak a postaállomások, a csendőrség és rendőrség, a hadiüzemek azon lovai, melyek az egészségügyi, tűzoltási, gáz- és légvédelmi szolgálathoz tartoztak, az állami és törvényhatósági alkalmazottak, a lelkészek, orvosok és állatorvosok lovai, a póló- és versenylovak, az I. osztályú tenyészkancák (jelölése: a nyak baloldalán a magyar korona, külön csoportban a kanca megye száma, törzskönyvi száma és a születési év utolsó két jegye a nyak bal oldalán besütve) és a csikós kancák. Ebbe a kategóriába tartoztak az állami lótenyésztő intézetek, az állami ménesbirtokok (Mezőhegyes, Bábolna, Kisbér), a gödöllői koronauradalom és a kompolti állami uradalom anyakancái és ménjei, az Ódalmandsütvényi csikótelep lóállománya, az egyezséges magánménesek tenyészállatai és három évnél nem idősebb csikói.[40]

A lószemlék alkalmával a lónyilvántartó tiszt kötelessége volt, hogy a lótartó gazdák figyelmét felhívja arra, hogy a honvédség a legjobb lóvásárló, s a megvételre felkínált lovakat a gazdák ne az istállóban neveljék.[41]

Feljegyzést kellett készíteni azokról a katonai szolgálatra alkalmas lovakról, amelyek életkora 3–6 év között volt, és tulajdonosaik a pótlóavató bizottságnak megvételre felajánlottak. Ezeket a lovakat a lóvásárló bizottságok vásárolták meg, átlag 4 éves korukban, s a csapatoknál 8 havi ún. pótlóidomításban részesültek. A lóvásárló bizottságok általában kancákat és herélt lovakat vásároltak meg. A fajta különösebben nem számított, bár a szép küllem és a tetszetősége mérvadó volt, s főként magyar félvér lovak kerültek megvásárlásra. Elsődlegesen a pej és a sárga különböző színárnyalatait részesítették előnyben.[42]

A mozgósítás és hadiállományra való feltöltéskor a békealakulat az igénybevételi jegyek és a lóbehívó értesítők segítségével, a községi elöljáróságok útján értesítette a gazdákat.[43] A lovakat lehetőleg a következő felszerelési cikkekkel kellett előállítani: „…kötőfék, kötőféklánc vagy kötél, lópokróc, abrakos tarisznya, itatóveder, zaboszsák, lókefe, lóvakaró. A hámoslovakat hámszerszámmal. Minden állat számára 5 napra való szemes és szálastakarmányt kell elhozni.”[44]

Ilyenkor a lovakat a békealakulat által felállított lóátvételi bizottság(ok) vették át. A bizottság elnöke az alakulat, vagy a hadtestparancsnokság által kijelölt idősebb tiszt, tagjai: az alakulat egy tisztje, állatorvos, a községi elöljáróság azon embere, aki a lónyil-

---

[38] *Honvédségi Közlöny*. Szabályrendeletek. 1940. 9. sz. (1940. május 1.) 138–139. o.; Utasítás, 11. o.

[39] Utasítás, 34. o.

[40] 1939: II. törvénycikk a honvédelemről, 55–56. o.; Utasítás, 10–11. o.; *Zamárdy* 1943. 457., 461–462. o.

[41] *Fabinyi* 2001. 43. o.; Utasítás, 21. o.

[42] *Babucs* 2005. 381. o.; Utasítás, 20-21. o.

[43] Utasítás 29. o.

[44] Utasítás 30. o.

vántartást vezette a községben. Minden bizottság mellé három írnokot és megfelelő létszámú rendfenntartó osztagot rendeltek ki. Patkolómesterről, annak segédszemélyzetéről és a patabesütéshez szükséges eszközökről az állatorvos gondoskodott. Mozgósításkor egy-egy bizottság naponta hozzávetőlegesen 200–250 lovat tudott átvenni (minden fentebb felsorolt ló típust külön-külön csoportosítva). [45]

Az átvett lovakat az átvételi jegyzőkönyvbe felvették, annak számát kis fatáblácskára felírva befonták a ló sörényébe vagy farkába, s a ló farára zsírkrétával is felírták azt. A patabesütést lehetőség szerint a helyszínen végezték el, a ló jobb első patájába a felállító békealakulat rövidített megjelölését, a bal első patájába az átvételi jegyzőkönyv számát sütötték.[46]

A besütött lovakat az alakulatok átvételi különítményei vették át, mely rendszerint egy altiszt vezetésével vonult ki, s négy ló őrzését látta el egy honvéd.[47] Az igénybevett lovakat a honvédség alakulatai bizonyos esetekben kiadhatták mezőgazdasági, vagy közérdekű munkák elvégzése céljából – ilyen példákra került sor az erdélyi bevonulás időszakában. Erről tanúskodik a II. hadtestparancsnokság 1940. szeptember 13-án keltezett kiképzési intézkedésében többek között az szerepel, hogy a beszállásolt alakulatok lovaikkal és országos járműveikkel segítsék a lakosság őszi mezőgazdasági munkálatait. „A támogatásnál elv legyen, hogy elsősorban a magyar, azután a német lakosság érdekeit kell felkarolnunk, és pedig előbb a kis magán gazdaságokat, ezután a közületeket, hogy a kis emberek rögtön érezzék a honvédség támogatását.”[48]

A lóátvételi bizottság leszerelés esetén hasonló lószemle keretén belül adta vissza az igénybevételes lovakat, melyet tüzetesen (napvilágnál) megvizsgáltak, s az esetleges károsodásokat jegyzőkönyvezték. Ha a honvédségi szolgálat ideje alatt az igénybevételes ló elpusztult, azt haladéktalanul jelentették az alakulat visszamaradó különítményének, s a ló gazdája kártérítésben részesült.[49]

Magyarországon az 1939. évi állatösszeírás szerint 939 422 ló volt, melynek 20,17 %-a tartozott a hidegvérű lóállományba. Az összeírás csak a két kategóriába sorolta a lovakat, így a melegvérű fajtákat nem részletezte. Erre vonatkozóan az 1935-ben készített összeírás ad tájékoztató jelleget. Ezek szerint a trianoni határokon belül a melegvérű lóállomány 0,3 %-a angol telivér, 5,6 %-a angol félvér, 2,8 %-a arabs, 2,1 %-a lipicai, 15,8 %-a nóniusz és 73,4 %-a angol félvér jellegű volt.[50]

A honvédség számára vásárolt pótlovak 26 %-át Békés, Jász-Nagykun-Szolnok és Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyék területén vásárolták meg a lóvásárló bizottságok.[51]

A mozgósítási rendszer 1914 óta másodízben, az országgyarapítás időszakában vizsgázott első ízben. Egyik visszásságáról Eszenyi László vezérkari százados – 1941-ben

---

[45] Utasítás, 9., 14–15., 31–33. o.; *Zamárdy* 1943. 460., 463–465. o.

[46] Utasítás, 32., 6–37. o.

[47] Utasítás, 32. o.

[48] Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) II. 1497. m. kir. „József nádor” 2. honvéd gyalogezred 1921-1942. 6. doboz. 1940. 66. sz. melléklet.

[49] Utasítás, 38–42. o.; *Zamárdy* 1943. 466–467. o.

[50] *Ásvány Ernő dr.:* Statisztikai adatok a magyar lóállományról. *Magyar Katonai Szemle,* 1940. 10. sz. 242–245. o.

[51] *Ásvány Ernő dr.:* A pótlovak fontosabb beszerzési körzetei. *Magyar Katonai Szemle,* 1941. 8. sz. 488–495. o.

még főhadnagy – számolt be. Eszenyi vezérkari százados a délvidéki hadműveletek idején a jászberényi 2/III. zászlóaljnál teljesített csapatszolgálatot mint az ezred rohamszázadának kijelölt parancsnoka. Visszaemlékezéseiben a következő esetet rögzítette: „A laktanya udvarán vagy száz gyönyörű jászsági ló hányta magát. Huszkay (László alezredes, zászlóaljparancsnok – BZ) engem hagyott választani elsőnek, mert az én századom lett elsőnek kijelölve a rakodásnál. Lassan végigjártam az egy sorban álló lovakat, és rámutattam az egyik pompás példányra, amelyet hátaslovamnak szántam. Mögülem odaugrott azonnal egy földbirtokos kinézésű középkorú férfi, s félhangosan azt mondotta, bizalmas közelségbe hajolva: „Kérlek alássan, ezeket ne vigyétek el, ezek az én tenyészlovaim." Hátraléptem, végignéztem lassan, s azután csak annyit válaszoltam: „A megszólításom főhadnagy úr, egyébként pedig ne tegezzen!" Valami olyasmit mormogott, hogy megdögleni a parasztlovak is jók, amire én kiválasztottam még kettőt féltve őrzött lovai közül. Megtudtam azután később a helyi tartalékos tisztektől, hogy ez az alak egy pökhendi birtokos, akinek híres szép állatállománya van, de a lovak nincsenek felmentve a bevonultatási kötelezettség alól."[52]

A második világháború keleti hadszíntere meglehetősen nagy próbatétel elé állította a honvéd csapatokat, hiszen nem csak a szovjet erőkkel, a rossz útviszonyokkal, hanem a szélsőséges időjárási viszonyokkal is meg kellett küzdenie. Ezt a lóállomány is megsínylette, mivel a gyorshadtest alárendeltségében küzdő nyíregyházi 1. lovasdandár lóállományának közel 25%-a esett ki a fentiek következtében, illetve a víz- és takarmányhiány következtében. A kiesett hátaslovak hőgutát, nyeregnyomást szenvedett el, míg hámoslovak martörés következtében sérültek le.[53]

A 2. hadsereg mozgósítása alkalmával számos hiányosság volt tapasztalható a lovak, valamint az országos járművek bevonultatásának szempontjából:

„1./ Mindenekelött rámutatok arra, hogy a mozgósitott alakulatok lóállománya, az ojm-ek (országos járművek – BZ) és szerszámzat óriási és nehezen pótolható értéket képvisel – Azok jókarban tartása elsőrendü érdek…

2./ Tekintettel kell lenni arra, hogy a vállalkozóktól behivott lovak, ugymint igénybevétel alapján megvásárolt lovak legnagyobb része tökön, répán stb. lett tartva. – Az ily lovak bevonulásuk után – a nekik szokatlan zab etetése folytán rendszerint, – de csak átmenetileg – leromlanak. Ezért – amennyire ezt a viszonyok és idő megengedi – nem szabad ily lovakkal, mikor az elmondottakon kívül patkolásuk és a szerszámzat megfelelő illesztése sem történhetett meg, bevonulásuk után már másnap 50–60 km-es menetgyakorlatokat tartani! Sokhelyütt a lovakkal szemben átmenet nélkül, idő elött támasztott tulkövetelmények a lavak nagyfoku leromlására vezetett olyannyira, hogy nagyszámu ló kicserélése vált szükségessé…

5./ Amennyiben a mozgósitott alakulatoknál lovaknak ojm-nek mezőgazdasági munkákra való kiadása kivételesen engedélyeztetnék a lovakat ojm-ket kiadó pk. (parancsnok – BZ) szigoruan mérlegelje a kiképzési szempontokat, az elvonulással kapcsolatos sürgős munkálatokat és csak oly igénylőnek adjon ki lovakat, ojm-veket, akinél a lovak etetése és a nem tulerőltető igénybevétel biztosítva van…

---

[52] *Eszenyi László:* Trianoni nemzedék. Budapest, 1989. 175. o.

[53] *Adonyi-Náredy Ferenc – Nagy Kálmán:* Magyar huszárok a II. világháborúban. Sárvár, 1990. 17–18. o.

Az elvonuló alakulatok harckészségének elérése és annak minden körülmények között való biztositása mindenek felett áll. Nem szabad azoknak az eseteknek megismétlődniök, hogy a mezőgazdasági munkálatokról bevonult lovak teljesen kizsarolt állapotban jöttek vissza csapattestükhöz olyannyira, hogy helyettük más lovak vásárlása vált szükségessé. – A gazdák egy része sajnos hajlamos arra, hogy a már nem saját tulajdonát képező lovakat kizsarolja!

6./ Elv, hogy hadihasználatra alkalmatlan lovak, vagy ojm-vet hadmüveleti területre el vinni tilos! Ha ló sérülése, megbetegedése, leromlott volta oly foku, hogy az első menetteljesitmények után a menetképtelenség valószinü, akár keret, váll. (vállalkozó – BZ), vagy vásárolt lóról van szó, azt vissza kell hagyni a póttesteknél."[54]

Az 1942 őszétől terjedő időszakban nagyban befolyásolta a magyar királyi 2. honvéd hadsereg Don menti hadműveleteit az a tény, hogy a hadsereg mobilizációját gyakorlatilag elveszítette azzal, hogy a szálas- és szemestakarmány miatt legyengült 60 ezres lóállományának 80 %-át az arcvonaltól 100–150 km-re létesített „lóüdültető állomásokra" vitték hátra.[55]

A honvédség második világháborús lóvesztesége mintegy 70 %-ra tehető, bár erre vonatkozóan pontos számadatok nem állnak rendelkezésünkre. A trianoni Magyarországon 1935-ben végzett mezőgazdasági statisztika felmérése szerint 886 000 ló alkotta a hazai lóállományt, míg 1945-ben már csak 329 000 ló.

A honvédség lovainak többsége a győztes hadseregek hadizsákmányává vált, a lóállománynak csak a töredékét sikerült hazahozni. Értelemszerűen a legtöbb lovat a Vörös Hadsereg egységei harácsolták, majd saját céljaikra használták fel.[56]

---

[54] HL II. 1251 M. kir. kolozsvári IX. honvéd hadtestparancsnokság 1940–1945. 2. doboz. 41. Bizalmas hadtestparancsnoksági parancs. Kolozsvár, 1942. évi szeptember hó 4-én.

[55] *Fabinyi* 2001. 46. o.; *Szabó Péter:* A 2. hadsereg 1942–1943. évi hadműveletei. In: *Ravasz István* (szerk.): És újfent hadiidők (avagy: a „boldog békeidők" nem térnek vissza) 1939–1945. Budapest, 2005. 55. o.

[56] *Babucs Zoltán:* A ló a második világháborúban – gépi fegyverek között. *História,* 2005/1–2. sz. 64. o.

Zoltán Babucs

HORSE-STOCK OF THE ROYAL HUNGARIAN ARMY IN WORLD WAR II

Summary

The horse-stock of the peace establishment of the units in the Royal Hungarian Army was made up of two parts: the cadre stock, that is the horses of the treasury at the formations; and the entrepreneurial stock, that is the tamed treasury horses placed at nearby farmers for private use. In case of partial or total mobilization, the so-called requisitional horses could have been conscripted from the farms, too.

From autumn 1942 on, the Don River operations of the Hungarian Royal 2nd Army were much influenced by the fact that the army was practically left without mobilization, for eighty percent of the 60,000-strong horse-stock, pulled down by the lack of hay and corn fodder, was taken 100–150 kilometres back from the frontline to 'horse recreation posts'.

The loss of the horse-stock of the Royal Hungarian Army in World War II was about seventy percent, although no exact figures are known in this matter. According to an agricultural statistical survey in Hungary in 1935, the horse-stock comprised 886,000 horses, while this number was only 329,000 in 1945. The majority of the Royal Hungarian Army's horses became a booty of the victorious armies, only a fraction of the horse-stock could be brought home. Most of the horses were looted by the units of the Red Army, which used them for their own purposes.

Zoltán Babucs

LE CHEPTEL CHEVALIN DE L'ARMEE ROYALE HONGROISE DANS LA SECONDE GUERRE MONDIALE

Résumé

En temps de paix, le cheptel chevalin de l'Armée royale hongroise se composait de deux éléments: des chevaux du Domaine détenus par les unités et des chevaux dressés du Domaine qui furent confiés à des fermiers de la région à usage privé. En cas de mobilisation partielle ou complète, les chevaux exploités dans les fermes pouvaient être également récupérés par l'armée.

A partir de l'automne 1942, les opérations militaires de la 2e armée royale hongroise près du Don furent gravement touchées par le fait que l'armée perdit sa mobilité, car 80 % des 60 mille chevaux, affaiblis en raison de la pénurie de fourrage, furent retirés dans des «stations de repos pour chevaux» mises en place à 100-150 kilomètres de la ligne de front.

Malgré l'absence de chiffres précis, le pourcentage des chevaux perdus dans l'armée pendant la seconde guerre peut être estimé à 70 %. Selon une enquête statistique agricole de 1935, la Hongrie d'après le traité de Trianon possédait 886.000 chevaux, alors qu'il n'en resta que 329.000 pour 1945. La plupart des chevaux de l'armée furent confisqués par les armées victorieuses, seule une partie infime du cheptel put être ramenée dans le pays. Il va de soi que le plus de chevaux furent pris par les unités de l'Armée rouge qui les utilisa à ses propres fins.

Zoltán Babucs

DER PFERDEBESTAND DER KÖNIGLICH UNGARISCHEN HONVÉD-ARMEE IM ZWEITEN WELTKRIEG

Resümee

In der Friedensordnung der Verbände der Königlich Ungarischen Honvéd-Armee setzte sich der Pferdebestand aus zwei Teilen zusammen, nämlich dem Rahmenbestand, also den bei den Verbänden vorhandenen ärarischen Pferden, sowie dem unternehmerischen Bestand, also den berittenen ärarischen Pferden, die den Landwirten der Umgebung zur privaten Nutzung zur Verfügung gestellt wurden. Im Falle einer teilweisen oder vollständigen Mobilisierung konnten auch die sog. Beanspruchungspferde auf den Gütern eingezogen werden.

In der Zeit ab Herbst 1942 wurden die Operationen der königlich ungarischen 2. Honvéd-Armee am Don bedeutend durch die Tatsache beeinflusst, dass die Armee im Grunde ihre Mobilisierung verloren hatte, da 80 % ihres Pferdebestandes von 60 Tausend Tieren, der infolge des Mangels an Halm- und Hartfutter geschwächt war, in die von der Frontlinie 100–150 km entfernt errichteten „Pferdebetreuungsstationen“ zurückgebracht wurden.

Der Pferdeverlust der Honvéd-Armee im Zweiten Weltkrieg betrug um die 70 %, obwohl diesbezüglich keine genauen Zahlenangaben zur Verfügung stehen. Der statistischen Studie zufolge, die 1935 in Trianon-Ungarn durchgeführt worden war, wurde der ungarische Pferdebestand aus 886 000 Pferden gebildet; 1945 waren es nur mehr 329 000 Pferde. Die Mehrheit der Pferde der Honvéd-Armee wurde zur Kriegsbeute der siegreichen Armeen, und nur ein Bruchteil des Pferdebestandes konnte nach Hause gebracht werden. Verständlicherweise wurden die meisten Pferde von den Einheiten der Roten Armee zusammengescharrt und für eigene Zwecke genutzt.

Зольтан Бабуч

СОСТАВ ЛОШАДЕЙ В ВЕНГЕРСКОЙ КОРОЛЕВСКОЙ КАВАЛЕРИИ ХОНВЕДОВ ВО ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЕ

Резюме

В мирное время в военом порядке подразделений Венгерских Королевских хонведов кавалерия состояла из двух частей: из основного состава, то есть из казенных кавалерийских подразделений и из предпринимательского состава, куда входили лошади, отданные в пользование близлежащих крестьянских зозяйств. В случае частичной или полной мобилизации могли быть востребованы на службу и так наываемые причисленные к армии лошади.

Начиная с осени 1942 года на боевые действия 2-ой королевской хонведской армии на Дону значительно повлиял тот факт, что армия практически утратила свою мобильность, так как из-за нехватки зернового фуража и кошеного корма 80 процентов ослабленного 60-тысячного состава лощадей пришлось вывести с фронта на 100-150 километров на созданные так называемые станции отдыха.

Потеря лошадей в хонведской армии может быть оценена в 70 %, хотя точных данных на этот счет не имеется. Послле Трианонского мира в Венгрии согласно сельскохозяйственной статистике отечественный состав коней насчитывал 886 000 лощадей, а в 1945 году было всего 329 000 лошадей, Большинство коней венгерской хонведской армии в качестве трофеев перешло в собственность победителей и лишь небольшую часть их удалось вернуть на родину. Разумеется, наибольшую часть лошадей захватили подраделения Красной Армии для использования их в своих целях.

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM KÖNYVTÁRA

MARKÓ GYÖRGY

A Honvédelmi Minisztérium szervezete 1945–1956

Argumentum

MŰHELY

ÁCS TIBOR

PETŐFI SÁNDOR KÖZKATONAI SZOLGÁLATÁNAK DOKUMENTUMAIRÓL

Már jó egy évtizede annak, hogy Kerényi Ferenc – az azóta elhunyt kiváló irodalomtörténész[1] – megállapította, hogy nem lehet hiteles Petőfi portrét rajzolni a különböző diszciplínák együttműködése nélkül. Mint írta: „A néprajz, az irodalomtörténet, a történettudomány, a zenetörténet művelői, a képzőművészetek historikusai csak együtt képesek egy olyan egyetemes jelenség hiteles megidézésére, mint Petőfi. A folyamatnak ma még a kezdetén vagyunk."[2] A legutóbbi idők Petőfi-irodalma szintén arra mutat, hogy a Petőfi-kutatás szakma, önálló interdiszciplina lett.[3]

A költő biográfiájában még számos izgalmas történeti, hadtörténeti, életrajzi probléma vár megoldásra. Nem egy esetben még a jelentéktelen, vagy annak látszó adatok is sokat lendíthetnek életének, életművének hiteles feltárásában. Az alábbiakban az életrajz egyik sorsdöntő időszakának, Petőfi 1839. szeptember 6-tól 1841. február 28-ig tartó közkatonáskodásának dokumentumairól kívánunk ismételten szólni, mivel úgy véljük, hogy az utóbbi másfél évszázadban közreadott katonai okmányok adatait[4] a Petőfit tár-

---

[1] Kerényi Ferenc (Budapest, 1944. március 7. – Budapest, 2008. október 30.) kétszeres Madách-díjas irodalom- és színháztörténész, egyetemi docens. Kutatási területe a XIX. századi irodalom, a XIX–XX. századi drámairodalom és színjátszás története volt. Nevéhez fűződik Petőfi Sándor, Vörösmarty Mihály műveinek, valamint Madách Imre „Az ember tragédiája" című művének kritikai kiadása.

[2] *Kerényi Ferenc*: Évfordulók után, kultusz közben. *Magyar Napló,* 1999. július (7.) sz. 16. o.

[3] Csak a legutóbbi évekből lásd: Nem Petőfi! Tanulmányok az MTA Természettudományi szakértői bizottsága tagjai és felkért szakértők tollából. (Szerk. *Kovács László*.) Budapest, 1992.; *Kerényi Ferenc:* Petőfi Sándor élete és költészete. Kritikai életrajz. (Osiris Monográfiák) Budapest, 2008.; *Kedves Gyula–Ratzky Rita:* Csataterek Petőfije. Dokumentumok, Petőfi-művek hadtörténeti és irodalomtörténeti-poétikai elemzésekkel. (Timp-Militaria XI. k.) Budapest, 2009.; *Hermann Róbert:* A Bem–Petőfi körkép (Erdélyi körkép). Barangolás a had- és művészettörténet határán. *Hadtörténelmi Közlemények,* 2010. 3. sz. 562–604. o. Vö. *Ács Tibor*: Egy diszciplína és a líra találkozása a kutatásban. *Magyar Tudomány,* 2010. 7. sz. 841–843. o.

[4] *Bayer Ferenc*: Petőfi katonáskodása. Nyílt levél dr. Meltzl Hugó úrhoz. *Koszorú,* II. k. 1879. (a továbbiakban: *Bayer* 1879.) 272–276. o.; *Ferenczi Zoltán:* Petőfi életrajza. I. k. Budapest, 1896. (a továbbiakban: *Ferenczi* I. 1896.) 160–161., 185–187.o.; *Baróti Lajos*: Petőfi katonáskodásáról. Újabb adatok. *Irodalomtörténet,* 1912. 7–8. füzet (a továbbiakban: *Baróti* 1912.) 380–384. o.; *Hatvany Lajos*: Így élt Petőfi. I–II. k. Második javított kiadás. (Szerk. *Kiss József, Pándi Pál.*) Budapest, 1967. Lásd közkatonáskodására I. k. 291–328. o.; *Ács Tibor*: „Katonának száműzött balvégzetem…" Új adatok Petőfi katonáskodásáról. *Kortárs,* 1982. 3. sz. (a továbbiakban: *Ács* 1982.) 452–455. o.; *Uő:* Petőfi nyomában. „Invalidus valék…" *Magyar Honvéd,* 1990. december 14. (a továbbiakban: *Ács* 1990.) 42–43. o.; *Uő:* Új iratok Petőfiről. „Tarka élet". *Magyar Hírlap,* 1991. február 9. (a továbbiakban: *Ács* 1991.) 2. o.; Petőfi Adattár III. (Gyűjtötte, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta *Kiss József*.) (A magyar irodalomtörténetírás forrásai 15.) Budapest, 1992. (a továbbiakban: *Kiss* PAt. III. 1992.) 20–31., 197–203. o.; *Ács Tibor*: Petőfi, a közkatona. *Új Honvédségi Szemle,* 1993. 5. sz. (a továbbiakban: *Ács* 1993.) 1–11. o. (különnyomat is); *Uő:* Petőfi Sándor közkatonáskodása – „Katona vagyok én, kiszolgált katona". In: A reformkor hadikultúrájáról. Piliscsaba–Budapest, 2005. (a továbbiakban: *Ács* 2005.) 311–323. o.; *Uő:* Petőfi Sándor, az önkéntes katona. *Új Honvédségi Szemle,* 2005. 5. sz. (a továbbiakban: *Ács* UHSz 2005.). 119–129. o.

gyaló munkák csak részben dolgozták fel, nem egy esetben figyelmen kívül hagyták. Ám felfogásunk szerint a 48. magyar sorgyalogezred[5] 1. zászlóalj 1. századának „zöld hajtókás, sárgapitykés közlegényének", drámai és groteszk jelenetekkel bővelkedő „síkos katonai pályá"-ja döntő hatást gyakorolt a költővé válás lélektani folyamatára és egyéniségének alakulására. Közkatonáskodásának élményei kiolvashatók nem csak korai zsengéiből, de azokat egyre zamatosabbá érlelő későbbi lírájából, sőt prózájából is.

Petőfi közkatonai szolgálatának alábbi okmányait sikerült eddig a kutatóknak feltárni: 1.) a 48. sorgyalogezred állomány nyilvántartólapja, vagyis Petőfi katonai törzslapja; 2.) parancsnokainak, a 48. sorgyalogezred tisztikarának (benne a soproni főhadfogadó és tartalékosztály tisztjei) 1830–1841. évi minősítési listái; 3.) az 1839., 1840. és 1841. évi ezredparancsok rá vonatkozó pontjai; 4.) Az Udvari Haditanács 1840. november 20-i intézkedése, amely elutasítja a 48. gyalogezredbeli Petrovics Sándor közlegény áthelyezési kérelmét a huszárokhoz; 5.) az 1841. évi felülvizsgálati jegyzék; 6.) Dr. Römer Konrád ezredorvos 1851. évi minősítési lapja; 7.) a zágrábi főhadparancsnok 1841. január 31-i, R. 586. számú rendelete Petőfi leszerelésére.

A katonai okmányoknak közzététele és feldolgozása a XIX. század utolsó harmadában kezdődött, és több kutató munkájának eredménye. Erről a tényről nem egyszer megfeledkezik a Petőfi Sándor életrajzával és életművével foglalkozó irodalom.

Petrovics Sándor közlegény 1839–1841. évi katonai okmányainak kutatása és feldolgozása a XIX. században

A közkatona Petőfi portréjának megírásában fordulópontot jelentett a szász születésű Meltz Hugó (Szászrégen, 1846. július 31.– Nagyvárad, 1908. január 20.), a kolozsvári egyetem német nyelv és irodalom tanárnak és az általa alapított Petőfi-műhelynek a munkássága 1872-től. Meltz Hugó emlékezetes Petőfi-kollégiumában ösztönözte hallgatóit, tanítványait a költő életének kutatására.[6] Meltz kérte fel Bayer Ferenc (Budapest, 1854. szeptember 26. – Debrecen, 1912. ?) irodalomtörténészt, aki Sopronban volt tanár, hogy kutassa fel az ott közkatonáskodó Petőfire vonatkozó hiteles forrásokat.[7] A felszólításnak Bayer azért is szívesen tett eleget, mert 1879-ben jelent meg Orlay Petrics Somának a költőről szóló adatgazdag írása, melyben kitért az ifjú katonával való közös soproni tartózkodásukra is.[8] Sajnos Bayer kutatása a költő soproni verseinek feltárására nem járt eredménnyel, de közleményében jogos büszkeséggel számolt be arról, hogy „Petőfi katonáskodására vonatkozólag több sikert arattam". A költő életrajzírói sokat köszönhetnek Bayer Ferencnek, aki 1879-ben először tette közzé a katonai okmányokat hiteles másolatban „Petőfi katonáskodása. Nyílt levél dr. Meltz Hugó úrhoz" című írásában.[9]

---

[5] Ezredéről lásd *Hold, Alexander*: Geschichte der k. k. 48. Linien-Infanterie-Regiments von seiner zweiten Errichtung im Jahre 1798 an. Wien, 1875. (A továbbiakban *Hold* 1875.) 362 o., 81 melléklet.

[6] Meltz Hugó Petőfi-tanulmányai. (Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta *Barabás Ábel.*) (Petőfi Könyvtár X. füzet.) Budapest, 1909. 224 o. Életére lásd Magyar Nagylexikon. XII. k. Budapest, 2001. 899. o.

[7] Dr. Bayer Ferenc nyugalmazott kereskedelmi akadémiai igazgató életére lásd *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. I. k. Budapest, 1890. (a továbbiakban: *Szinnyei* I. 1890.) 726. o.; *Gulyás Pál*: Magyar írók élete és munkái. II. k. Budapest, 1940. (a továbbiakban: *Gulyás* II. 1940.) 778. o.

[8] *Orlay Petrics Soma*: Adatok Petőfi életéhez. *Budapesti Szemle,* 1879. 19. k. 37. sz. (a továbbiakban: *Orlay Petrics* 1879. 37.) 1–19. o., 38. sz. 336–369. o.

[9] *Bayer* 1879. 272–276. o.

A soproni tanár Petőfi volt ezredéhez, az akkor Grazban állomásozó, már Ernő főherceg, lovassági tábornok nevét viselő cs. kir. 48. gyalogezred parancsnokságához fordult folyamodványával.[10] Az ezredparancsnok, Franz Buchta ezredes megküldte a napiparancsok Petőfire vonatkozó pontjait, valamint az anyakönyvlapot (*Haupt-Grundbuchsblatt*) hiteles másolatban, amint a folyamodó írta: „azon kijelentéssel, hogy az ezen felül keresett iratokat a közös hadügyminisztérium »Fach-Rechnungs-Abhtheilung«-jában lelhetem meg. Egyszerű folyamodványra innen is megkaptam hiteles másolatban a fölülvizsgáló bizottság jegyzőkönyvét (*Superarbitrirungs-Liste*) azon nyilatkozattal, hogy a zágrábi főparancsnokság 1841. évi január 31-én kelt R 610. és 586. számú elbocsájtó rendeletei nincsenek meg."[11]

A német nyelvű katonai okmányok másolatait Bayer Ferenc szószerint az alábbi sorrendben adta közre:

I. „Auszug aus den Befehls-Protokolen des k.k. Baron Gollner Infanterie Regiments Nr. 48.

Bregencz 15-ten September 1839. Standes-Veränderungen. Art. 1. In Zuwachs ist zu nehmen: Der freiwillige Rekrut Alexander Petrovich 1504. den 6 September 1839. bei der 1. Comp.

Agram am 21. Jänner 1841. Art. 5. Gemeiner Alexander Petrovich bis inclusive 20. Jänner verpflegt aus dem Regiments-Spitale reconvalescirt.

Agram am 9. März 1841. Art. 4. In Folge der h. Genaral-Commando-Verordnung ddten Agram den 31-ten Jänner 1841. R. 610. u. 586. werden nachstehende Leute als Militär-Realinvaliden, und der Realinvalaidität sich nähernd, ihrem Wunsche gemäss mit Abschied entlassen, als Gemeiner Alexander Petrovich der 1. Füselier-Comp. Den 28-ten Feber 1841."[12]

Bayer másodiknak a németnyelvű Főtörzskönyvlap (*Haupt-Grundbuchsblatt*) másolatát közli, melyet valószínűleg az ezred archívumát is kezelő, Nagykanizsán elhelyezett tartalék- és hadkiegészítő parancsnokság az 1879-ben érvényes anyakönyvi formanyomtatvány kitöltésével készített el.[13] A harmadik okmányt, a felülvizsgáló bizottság jegyzőkönyvét (*Superarbitrirungs-Liste*) a közös hadügyminisztérium számviteli osztályától, közvetlenül a Reichs-Kriegsministerium Fachrechnungs Abteilungtól kapta meg Bayer.[14]

Bayer a 48. sz. gyalogezred parancskönyv-kivonatai alapján megállapította, hogy Petőfit 1839. szeptember 6-án 1504. szám alatt, mint önkéntes újoncot osztották be az 1. századba; 1841. január 21-én hagyta el az ezredkórházat, ahol háromhavi gyógykezelésben részesült. Ugyanazon év február 28-án, mint rokkantat elbocsátották, miután az előző év május és júniusában szenvedett idegláz következményéül tüdő- és szívbaját sikertelenül gyógyították.

---

[10] Kais. Königl. Militär-Schematismus für 1879. Wien, 1878. 332–333. o. Az ezred további történetére lásd *Wucherer, Carl*: Geschichte k.u.k. Infanterie-Regimentes Nr. 48. (Fortsetzung) vom Jahre 1874–1897. Graz, 1897. (a továbbiakban: *Wucherer* 1897.) 452 o.

[11] *Bayer* 1879. 273. o.

[12] Uo. 273–274. o.

[13] Uo. 274. o.

[14] Uo. 275. o.

Bár nem hivatkozik levéltári jelzetre, Bayer hiteles másolatú katonai okmánypublikációjának így is nagy jelentősége volt, mivel akkor került a nyilvánosság elé, amikor az 1880-as években Petőfi életének még élő szemtanúi egymás után jelentették meg emlékezéseiket az életút különböző időszakaszairól, többek között katonáskodása idejéről.

Bayert követően a költő életrajzának és katonai pályafutásának összeállítására a budapesti várbeli polgári leányiskola fiatal tanára, Baróti Lajos történész tett kísérletet. Baróti 1882-től kezdett foglalkozni Petőfi tanulmányozásával, az életére és költészetére vonatkozó adatok kutatásával és gyűjtésével.[15] Már 1884 elején ő volt az, aki a költő közkatonáskodásáról Sass István és Udvari Cserna István között folyó vitát előbbi javára tudományos igénnyel eldöntötte rövid válaszcikkében.[16]

A Petőfi-életmű érdekében Baróti Lajos 1888-tól levelezést folytatott a hazai tudományos bibliográfia és biográfia megteremtőjével, Szinnyei Józseffel.[17] Sántha Károly sárszentlőrinci evangélikus lelkész is azt írta a költő életrajzán dolgozó Ferenczi Zoltánnak 1892-ben, hogy „Baróti Lajos bpesti tanár úrral épp Petőfi révén ismerkedtem meg még 1884–85-ben. Rendkívüli nagy s becses anyaghalmaz van nála Petőfi életéről. Meg akarta írni P. életrajzát. Most nem állok vele levelezésben. Úgy tudom, hogy Gyulainknak is mutatta Baróti ez adatokat."[18]

Baróti a költő ismeretlen szövegeiből és az egyéb okmányokból kötetet is szerkesztett és adott ki 1887-ben, „Petőfi újabb relikviái 1838–1849"címmel.[19] De érdemei vannak a Petőfi ellen indított cs. kir. hadbírósági eljárás iratainak feltárásában is.[20]

Baróti tevékenységét a jeles Petőfi-kutató, Dienes András is méltányolta: „Jóval Ferenczi munkálkodásának megindulása előtt már gyűjtötte az anyagot egy soha meg nem írt nagy Petőfi-életrajzhoz egy szánandó sorsú tudósunk: Baróti Lajos dr., aki más területeken figyelemre méltó eredményeket ért el, de a Petőfi-irodalomban megmaradt »érdemes adalék-gyűjtő«-nek – pedig ma már bizonyos, hogy élete főművének ezt, a közel félévszázadig készülő és még csak nem is torzóban, hanem csupán adalékokban, megszámlálhatatlan cédulákban maradt biográfiát hitte. […] A magam részéről bizonyos vagyok, hogy ez a verseny és versenytárs serkentette gyors – kissé talán túl gyors –

---

[15] *Baróti Lajos* (Haulíkfalva [Torontál m.], 1856 aug. 26. – Balatonalmádi, 1933. márc. 13.) irodalomtörténész, történész. A budapesti egyetemen jogot és bölcseletet hallgatott, tanári és doktori diplomát szerzett, majd Budapesten polgári iskolai tanár, utóbb felső reáliskolai tanár lett (1880–1905). Több középiskolai történelmi tankönyvet írt. Petőfivel kapcsolatos cikkei 1883-tól jelentek meg a különböző periodikákban. Nyugalomba vonulása után, 1905-től súlyos betegen Balatonalmádiban élt. Petőfivel és a Bánság településtörténetével foglalkozott. Életére lásd *Szinnyei* I. 1891. 606. o.; *Gulyás* II. 1940. 510. o.; Magyar Nagylexikon. III. k. Budapest, 1994. 299. o.

[16] *Sass István*: Petőfi beáll katonának. *Vasárnapi Újság,* 1883. december 30. (52.) sz. 839., 842. o.; *Udvardi Cserna István:* Miért lett Petőfi katona? *Vasárnapi Újság,* 1884. január 20. (3.) sz. 42. o.; *Baróti Lajos*: Mért állt be Petőfi katonának? *Vasárnapi Újság,* 1884. február 3. (5.) sz. 78. o.

[17] Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár (a továbbiakban: MTAK Kt.) Ms 771/71–76.

[18] Sántha Károly levele Sárszentlőrincről, 1892. január 26-án Ferenczi Zoltánnak Petőfivel kapcsolatos adatokról. MTAK Kt. Ms 326/1552.

[19] *Baróti Lajos*: Petőfi újabb relikviái 1838–1849. Budapest, 1887. 196 o.

[20] Lásd Kriegsarchiv Wien. K. u. k. Reichs-Kriegsministerium 1887. (a továbbiakban: KA Kriegsministerium.) 4. A. 4. 1/2. (3 ügydarab, 6 folio); Hadtörténelmi Levéltár K. u. k. 4. Corps-Comanndo. 1887. (a továbbiakban: HL 4. Corps-Commando.) M. A. 1 – 3/3. (4 ügydarab, 10 folio). Első publikálása *Ács Tibor*: Hadbírósági eljárás Petőfi ellen. Az osztrákok tudták, hogy elesett? *Magyar Hírlap,* 1990. január 6. sz. 6. o.

munkára Ferenczit, akinek háromkötetes nagy Petőfi-életrajzának megjelenése, 1896-ban, megtörhette a magányost."[21]

A Dienes által említett Ferenczi-féle Petőfi életrajz hatéves munka eredményeként a millennium esztendejében jelent meg.[22] Az aprólékos és körültekintő adatgyűjtés, forráskutatás, a felhasznált kútfők megbízhatóságának hosszas tanulmányozása, részletes vizsgálata, a beható és alapos forráskritika lett a háromkötetes alkotás legfőbb értéke, ennek köszönhetően vált hosszú időn keresztül a Petőfi-filológia alapművévé. Ennek az alaposságnak a bizonyítéka az első kötet „A közlegény" című fejezete is, amely a költő írásai és kortársi visszaemlékezéseken kivűl nem csak merít a Bayer által kiadott katonai okmánymásolatokból, hanem azokat újraközli.[23]

Ferenczi Zoltán gondosságának köszönhetően ma is olvasható, kutatható a Petőfi-életrajzhoz felhasznált, több száz fólióból álló értékes és tanulságos anyaggyűjtése.[24] Ebben megtalálhatók a költő katonáskodásával kapcsolatos kortársi visszaemlékezések és a Bayer közleményben megjelentetett katonai dokumentumok másolatai is.

A történetírás már régóta számon tartja, hogy Ferenczi Zoltán Bayer Ferenc okmánykőzlésére hivatkozva állítja össze Petőfi katonakori diplomatikáját, „holott 1892 óta jól tudja, hogy azzal egy nála is jelentősen nagyobb tárgyi tudással rendelkező igazi biográfus, Baróti Lajos foglalkozik. Ferenczi leveleiből, feljegyzéseiből kitűnik, hogy kortársával, Baróti Lajossal alig tartott érintkezést".[25] Baróti fennmaradt, Ferenczihez szóló leveleiből viszont nyilvánvaló, hogy ő kereste az együttműködés lehetőségét a költő életrajz-írójával. 1894. június 30-án például felhasználható adalékokat szolgáltat a biográfusnak: „Bátor voltam a mai postával »Petőfi Költeményeinek első kritikai kiadásáról« írt dolgozatomat igen t. Uraságodnak kiváló nagyrabecsülésem jeléül megküldeni."[26] Elismerését fejezi ki a Ferenczi szerkesztésében megjelenő *Petőfi-Múzeum* című folyóirat kapcsán, megjegyezve, hogy „Szíves engedélyével általában bátor leszek a Petőfi-Múzeumot több ízben egy- egy kis közleménnyel fölkeresni."

Baróti méltányolta Ferenczi Zoltán munkáját, ami kiolvasható az 1897. november 15-én, valamint 1897. december 5-én hozzá intézett levelekből.[27] Utóbbit ezekkel a szavak-

---

[21] *Dienes András*: A fiatal katona. Tanulmányok Petőfiről. (Szerk. *Pándi Pál, Tóth Dezső.*) Budapest, 1962. (a továbbiakban: *Dienes* 1962.) 10–11. o.

[22] *Ferenczi* I–III. 1896. A Kisfaludy Társaság 1888-ban tűzött ki 500 forintot és írt ki nyílt pályázatot egy biográfia tervezetére, forrásjegyzékére és egy fejezet megírására; sikeres pályázat és megbízás esetén az életrajznak 1890-re kellett elkészülnie. A rövid, kilenc hónapos határidő miatt egyetlen pályázó jelentkezett: Ferenczi Zoltán, aki a *Csapó Etelke és a Cipruslombok* című fejezetet dolgozta ki. A bírálok –Gyulai Pál (1879 óta a Társaság elnöke), Beöthy Zsolt és Vadnay Károly úgy döntöttek, hogy egy fontosabb szakaszt kérnek, amire Ferenczi 1890-ben megírt tizennégy fejezetet küldött. Erre már megkapta a megbízást, bár a bizottság fanyalgott, mert túlságosan száraznak, pozitivistának tartották a készülő művet. *Ferenczi Zoltán* Petőfi életrajzával kapcsolatos vélemények: (*Beöthy Zsolt, Gyulai Pál, Vadnai Károlytól, Csiky Gergely* levele Ferenczi Zoltánnak.) MTAK Kt. Ms 326/258. Vö. *Kéky Lajos*: A százéves Kisfaludy Társaság (1836–1936). Budapest, 1936. (a továbbiakban: *Kéky* 1936.) 182–183. o.

[23] *Ferenczi* I. 1896. 160–194. o.

[24] Lásd *Ferenczi Zoltán* adatgyűjtése Petőfi életrajzhoz, bibliográfia. Dokumentum másolatok. – Petőfi halála 50. évfordulójáról. Nyomtatványok. MTAK Kt. Ms 357/ 1-7., 9.

[25] *Dienes* 1962. 15. o.

[26] MTAK Kt. Ms 326/45.

[27] MTAK Kt. Ms 326/46., 47.

kal zárta: „Csak folytassa továbbra is a Petőfi-érdekében kifejtett munkálkodását, melyről csak elismerő nyilatkozatokat lehet hallani! E munkálkodáshoz állandó egészséget és jó kedvet kívánva, kiváló tisztelettel vagyok, igen tisztelt Uram, kész híve Dr. Baróti Lajos."

Ám Baróti a Ferenczi-féle háromkötetes Petőfi-életrajz hiányosságait is felismerte, és 1896 után egy új, teljes biográfia összeállításán fáradozott, haláláig gyűjtögetve hozzá adalékait.[28] Ehhez elkerülhetetlennek tartotta Petőfi közkatonáskodása történetének megírását, összes dokumentumainak feltárását, mivel úgy vélte, hogy sem Bayer forrásközlése, sem Ferenczi életrajza nem adott választ egy sor kérdésre: „Nem tudjuk meg belőlük, hogy Sopronból mikor indították Petőfit ezredéhez? Vajjon Gráczba menet Pozsonynak került-e? Volt-e Tirolban vagy nem? Mikor és hol csatlakozott ezredéhez?" Meg volt győződve arról, hogy ezekre csak a 48. sorgyalogezred parancskönyveinek gondos tanulmányozásával adható felelet. Ezért 1897. november 2-án azzal a kérelemmel fordult a 4. hadtestparancsnoksághoz, hogy rendelje el „a 48. gyalogezred 1839–1841. évi ezredparancsait, továbbá a nevezett ezred keretparancsnokság parancsait szintén 1839–1841-ből, megküldjék a nagytekintetű hadtestparancsnokságnak, nekem pedig megengedni szíveskedjék, hogy a nevezett iratokat a nagytekintetű hadtestparancsnokság valamelyik hivatali helységében átnézhessem. Azt remélem, hogy ezekben adatokat találok, amelyek valamiben vonatkoznak Petőfi Sándor híres magyar költőre, akinek életrajzán én már évek óta dolgozom, és aki, mint ismeretes, az 1839. esztendőtől 1841. február végéig a nevezett ezredben közlegényként szolgált. A keret- vagy zászlóaljparancsnokság, amelynél Petőfit 1839. szeptember 6-án önként besorozták, akkor Sopronban állomásozott."[29]

Figyelemre méltó, hogy az illetékes parancsnokok milyen feltűnő gyorsasággal foglalkoztak a kérés teljesítésével. A 4. hadtestnél november 4-én vették nyilvántartásba, és már 7-én megküldték a kérelmet a pozsonyi 5. hadtestparancsnokságnak – melynek alárendeltségébe a cs. és kir. 48. gyalogezred tartozott – a következő szövegű átirat kíséretében: „a 48. gyalogezred számára azzal a tartalommal, hogy abban az esetben, ha az ezredparancsokat az említett évekből még nem selejtítették ki, vagy adatokat tartalmaznak, amelyek Petőfi Sándor költőre vonatkoznak. Nemleges esetben is kérem, hogy a beadványt ide, jelentéssel visszaküldjék."[30]

Az 5. hadtestparancsnokság 8-án kapta meg az ügydarabot, és 11-én – a 14. hadosztály és a 27. dandárparancsnokságon keresztül – a Pozsonyban állomásozó 48. gyalogezred parancsnokságának ezt a lakonikus utasítást adta: „A parancsokat küldjék át a 4. hadtestparancsnokságra, esetlegesen jelentsék, hogy semmit sem találtak." Ezt az ezred 1897. november 16-án kapta meg, és Csanády Artúr ezredes, parancsnok még aznap megküldte a Nagykanizsán állomásozó és az ezredarchívumot őrző pótzászlóalj keretparancsnokságának azzal: „Ha a kért iratok nincsenek meg, akkor ezt azonnal, az irat visszaküldésével jelentsék."[31] November 22-én Nagykanizsáról Pussehmann őrnagy és Fritsch hadnagy aláírásával az ezredparancsnoknak felterjesztették a következő jelentést: „Az ezredparancsnokság 1839., 1840. és 1841. évi parancskönyvei előtaláltattak és a mai

[28] Lásd erről *Dienes* 1962. 15. o.

[29] HL 4. Corps-Commando. 1897. M. A. 1-5/2-2. Vö. *Ács Tibor:* Adatok Petőfi katonáskodásáról. *Néphadsereg,* 1989. szeptember 22. (38.) sz. 10. o.; *Ács* 1990. 42–43. o.; *Ács* 1993. 1–11. o.

[30] HL 4. Corps-Commando. 1897. M. A. 1-5/2. Nro. 10121.

[31] HL 4. Corps-Commando. 1897. M. A. 1-5/2-2. K. u. k. 5. Corps-Commando. Nro. 8095.

nap postán a cs. és kir. ezredparancsnokságnak átküldetnek. Más parancsok az irattárban nincsenek." Ez a jelentés november 26-án érkezett az ezredhez Pozsonyba, de mivel Csanády ezredes kevesellte az előtalált iratokat, másnap még a következő, új utasítást küldte a nagykanizsai pótzászlóalj keretparancsnokságának: „Vissza! Ismételten a legpontosabb kutatást végezzék, vajon valamilyen Petőfi Sándor költőre vonatkozó egyéb parancs vagy parancsok, különösképpen a kerületi hadkiegészítő-parancsnokságtól az 1839–1841. évekből, nincsenek-e még az ezredirattárban. E kutatás eredményét az illetékes parancsok mellékletével az ezredparancsnokságnak kell jelenteni."[32]

Csanády ezredes végül 1897. december 12-én küldte meg a kért adatokat a 4. hadtestparancsnokságnak,[33] amely december 17-én értesítette Barótit, miszerint: „Ez évi november 12-i [ez téves, mert 2-i] megkeresésére hivatkozva értesítem, hogy a 48. gyalogezred ön által kért ezredparancsai megérkeztek és a hadtestparancsnokság irodaigazgatóságán minden nap délelőtt 9 órától délután 2 óráig tanulmányozhatók."[34]

Baróti ezt 1897. december 18., 19., 21. és 23. napján tette meg. A hadtestparancsnokság december 27-én visszaküldte a dokumentumokat Pozsonyba a 48. gyalogezrednek, a következő szövegű átirattal: „Az ezredparancsnokság folyó év december 12-i 2146. segti. szám alatt megküldött, 1839–1841. évi napiparancsait dr. Baróti Lajos professzor általi kellő áttekintés után csatoltan visszaküldjük. Mellékletek: az 1839-es, 1840-es és 1841-es ezred napiparancsok három évfolyama."[35]

Baróti a napiparancsok Petőfire vonatkozó adatait 1912-ben egy közleményében jelentette meg, ám mint azt Dienes András megjegyezte: „erről az irodalom nem vett tudomást: Baróti adatai semmiféle gyűjteményben, életrajzi feldolgozásban nem szerepelnek."[36] Ezért nem tartjuk fölöslegesnek röviden felidézni azokat.[37]

„Petőfi (Petrovich) Sándor 1839. szeptember 6-án, mint önkéntes újonc lépett a Gollner báró-féle 48. számú gyalogezred kötelékébe és pedig annak első századába.[38]

A soproni tartalék-divíziónak 1840. március 14-én kelt jelentése szerint Karner hadnagy vezetése alatt egy huszonhárom emberből, többnyire újoncokból álló transzport Sopronból Gráczba indult, ahonnén útját Bregenzbe, az ott állomásozó ezredhez kellett volna folytatnia. Az újoncok között volt Petrovics Sándor és Kuppis Vilmos is.[39]

---

[32] HL 4. Corps-Commando.1897. M. A. 1-5/2-2. K. und k. Infanterie-Regiment EH. Ernst No. 48. Nro. 2147 ad/ adj.

[33] Uo.

[34] Uo. M. A. 1-5/2. Nro 11306.

[35] Uo. M. A. 1-5/ 2-3. Nro 11.677.

[36] *Dienes* 1962. 15. o.

[37] *Baróti* 1912. 380–384. o.

[38] „a) Bregenz, 15. Sept. 1839. – Art. 1. Adj. – Standes-Veränderungen. In Zuwachs sind zu nehmen: Die Feriwilligen Rekruten: 1504. Alexander Petrovich den 6. September, 1839. bei der 1. F. [értsd: Füselier] Comp.

b) Bregenz, 5. Dezember, 1839. – Art 2. Fk. 1950. Die im Monate September 1839. neu zugewaschsenen Individuen sind mit folgenden Grundbuchsheften und Seitenzahlen aufzuführen, als… Gemeiner Alexander Petrovich der 1. F. Comp. mit Grundb. Heft 33, Seite 168"

[39] „Bregenz, 54 April, 1840. – Art. 1. Adj. 435. Nach Anzeige Reserve-Division vom 24ten v. Mts. Adj. 310 sind mit H. Lieut. Karner nachstehende Leute nach Gratz abgegangen, welche die Compagnien als auf

Petőfi tehát 1840. március 24-én hagyta el Sopront. Hogy Pozsonyt útba ejtette volna, mint Orlay Soma állítja, arról nincs szó a parancskönyvben és nem valószínű…

A tartalék-divízió 1840. április 3-áról kelt jelentésével beküldötte az ezrednek a márczius hónapban befolyt magánpénzeket, így Petrovich Sándor újonc hátralékos »Handgeld«-je címén három forint ötvenkrajcárt.[40]

A Gollner-ezred ebben az időben Bregenzbe és környékén nevezetesen Feldkirchben és Bruneckenben állomásozott. V. Ferdinánd király, illetőleg I. Ferdinánd császár parancsára a főhaditanács 1840 tavaszán elrendelte a tiroli hadilétszám leszállítását, minek következtében az ezred első zászlóalja a törzskarral Zágrábba, a második zászlóalj Károlyvárosba, a harmadik zászlóalj pedig Pestre indíttatott.

Az első zászlóalj május 3-án indult el Bregenzből és Felkirch (máj. 5.), Innsbruck (máj. 14.), Villach (máj. 31. és jún. 1.), Klagenfurt (jún. 3.), Laibach (jún. 8. és 9.) és Szamobor (jún. 16.) főbb állomásokon át június 17-én Zágrábba ért.

A második zászlóalj május 15-én kelt útra Bruneckenből. Június 4-én Laibachban volt, ahonnén folytatta útját Károly városba.

A harmadik zászlóalj május 3-án hagyta el Feldkirchet, és Innsbruck, Salzburg, Mölk, St-Pölten, és Simmering állomásokon át a Lajta melletti Bruckba érkezett, Bruckból pedig, mint említettük, Pestre vonult.

Az első zászlóaljat Zágrábban, két kaszárnyában helyezték el és pedig az első, második és harmadik századot a Petrinjai-utcában levő községi kaszárnyában, földszinten; a negyedik, ötödik és hatodik századot pedig az Oláh-utcában levő püspöki kaszárnyában.

Lássuk már most, mit mondanak még az ezredparancskönyvek Petőfiről?

Az 1840. június 3-án Klagenfurtban kelt ezredparancsban az első századot értesítik, hogy Karner hadnagy transzportjából Petrovich Sándor közlegényt, mint beteget máj. 24-én, a gráczi helyőrségi kórháznak adták máj., jun. át.[41]

Mikor Petőfi a kórházból kikerült, az ezred már elhagyta volt Tirolt… Mikor ért Petőfi Zágrábba? Erre nézve semmiféle adat sem található a parancskönyvben. Valószínűleg július hó közepén vagy végén. Károlyvárosban csak az őszi dandárgyakorlatok alkalmával fordult meg (szept. 26-tól okt. 2-ig), amelyeken az első és második század, Károlyvárosból pedig a második zászlóalj vett részt.

Orlay szerint Petőfit az őszi hadgyakorlatok nagyon megviselték. Vért kezdett köpni, úgyhogy megint korházba került. Úgy látszik Károlyvárosból már, mint beteget szállították vissza Zágrábba. Erre vall az, hogy fegyverzetét és felszerelését egy transzporttal Zágrábba jött közlegénytársa hozta magával.[42]

---

dem Anhermasche befindlich aufzuführen haben… Rekrut Alexander Petrovich der 1ten… Rekrut Wilhelm Kuppis der 2ten Compagnie…"

[40] „Bregenz, 9. April. 1840. – Art. 3. Adjt. 493. An rückständigem Handgelde zu Gunsten des Rekruten Alexander Petrovits der 1. Füs. Compagnie…3 ft. 51. kr."

[41] „Marsch-Station Klagenfurt in Kärnthen, 3. Juni (1840). – Art. 6. Adjt. – Der 1. Füs. Compagnie wird bekannt gegeben, dass der Gemeine Alexander Petrovits unterm 24-ten v. Mts. Von Transporte des H. Lieut. Karner in das Grätzer Garnisons-Spital als krank abgegeben wurde, diesem nach sogestaltig aufzuführen sei."

[42] „Agram, 10, Nov. (1840.) – Art 2. Fk. Von denen eingerückten Rekruten u. sonstigen Leuten des Hiesigen Vice-Corporals Csóka hat der Gemeine Franz Frauenberger der 1. Füs. Compagnie jene (Armatur u.

A december 12-iki ezredparancs szerint Roemer Konrád dr. ezredorvos Petőfit szolgálatra képtelennek találta, minek következtében dec. 23-án megarbitrálták.

A december 28-án kelt ezredparancs értelmében másnap, dec. 29-én, délelőtt 10 órakor három közlegénytársával együtt Petőfi az ezredkórházból a felülvizsgáló bizottság elé kellett volna vezetni. Ez azonban bizonytalan okból elmaradt.[43]

1841. január 20-án Petőfi elhagyta a korházat,[44] ahol majd négy hónapig feküdt és párnappal utóbb, január 25-én csakugyan megtörtént a szuperarbitrium,[45] amelynek alapján aztán a január 30-án kelt főparancsnoksági rendelettel, mint szolgálat képtelent, saját kívánságára elbocsátották.[46]

Petőfivel együtt hatvankilenc embert bocsátottak el végkép az ezred kötelékéből,[47] akiket egy őrmester, négy káplár, négy őrvezető és egy dobos kíséretében 1841. február 10-én Zalaegerszegen és Szombathelyen át Sopronba küldtek.[48] Elmenetelők előtt a szabadságharc idején szerepelt Simunics generális nézte meg őket.[49] február 14–15-én érhettek Sopronba és február 28-án kikapták obsitjukat. Köpenyegüket át kellett adniok, viselt egyenruhájukat, sipkájukat, bakancsukat és fehérneműjüket azonban megtarthatták.[50]

Tán nem lesz érdektelen, ha a Petőfi katonabarátja, Kuppis Vilmosra vonatkozó adatokat is közlöm az ezredparancskönyvekből. Kuppis 1839. október 21-én, tehát pár héttel később, mint Petőfi szintén önként állt be katonának Sopronban, és szintén hat évre.[51] A Gollner-ezred második századába osztották be s ez az oka, hogy Petőfi, mint Orlay mondja, soproni katonáskodása idején nem érintkezett vele. A törzskönyvlap szerint Kuppis Vilmos Nagyorosziban, Nográdmegyében, 1821-ben született.[52] 1840 tavaszán,

---

Rüstung) des Rekruten Alexander Petrovits der 1. Füs. Comp…mit sich gebracht, welche Sorten die betreffenden Compagnien an sich zu haben."

[43] „Agram, 28. Dez. (1840.) – Art. 5. Adj. – Die bereits durch die löbliche Brigade arbittriten Gemeinen Alexander Petrovich der 1ten… Compagnie werden Morgen V.M. 10 Uhr im Regiments-Spitalgebäude durch das Spital-Commando dem hohen Superarbitrio vorgestellt. Die mitfolgenden Akten sind der Commission gleichzeitig vorzulegen."

[44] „Agram, 21 Jänner. (1841.) – Art. 5. Adj. Gemeiner Alexander Petrovits…. Der 1ten Comp. … ist bis inclusive 20ten d. verpflegt aus dem Regiments-Spital reconvalesirt."

[45] „Agram, 24. Jänner.(1841.) – Art. 9. Adjt. – Die im vorigen Monate bereits arbitrirten Gemeinen Alexander Petrovits der 1ten … Compagnie werden Morgen gleiscfalls mit den übringen Invaliden dem hohen Superarbitrio vorgestellt."

[46] „Agram, o. März. (1841.) –Art 4. In Folge der h. General-Commnado-Verordnung dto. Agram, den 31. Janner 1841. R. 610. u. 586. werden nachstehende Leute als Militär-Real-Invaliden u. der Real-Invalidität sich nähernd, ihrem Wunsche gemäss mit Abschied entlassen, als: …Gem. Alex. Petrovits der 1. Füs. Comp. den 28. Febr. 1841."

[47] Az 1841. febr. 7-én kelt ezredparancs szerint. Hogy annyit bocsátottak el, a haditanács intézkedése folytán történt, mely szerint az 1839-40-iki országgyűlésen megszavazott újoncoknak felét be kellett osztani az ezredekbe, de előbb a kiszolgált vagy a szolgálatra kevésbé alkalmas embereket el kellett távolítani, hogy az újoncoknak helyet csináljanak. Ez az intézkedés megkönnyítette Petőfi szabadulását a katonaságtól. (L. az 1840. szept. 8-iki és az 1841. január 6-iki ezredparancsokat.)

[48] 1841. febr. 7-iki ezredparancs.

[49] 1841. febr. 11-iki ezredparancs.

[50] Az 1841. febr. 7-iki ezredparancs értelmében.

[51] 1839. nov. 3-án, Bregenzben kelt ezredparancs.

[52] „Haupt-Grundbuchsblatt" No. 64. – A nagyoroszi plébánia anyakönyve szerint: 1818. márc. 6-án. (Marich Ágoston esperes-plébános és Tóth Ödön főtanító szíves közlése.)

mint említettük, Petőfivel együtt őt is az ezredhez küldötték, s kétségtelenül ezen útjuk közben kötöttek szoros barátságot egymással. Kuppis Petőfi távozása után is ottmaradt a katonaságnál és fölvitte a káplárságig. E tekintetben tehát túltett Petőfin. 1846. június 16-án a Wimpfen báró-féle 13-ik számú gyalogezredbe helyezték át, ahonnén mint kiszolgált kapitulánst, 1847. február 28-án elbocsátottál, »miután – így olvasható a törzskönyvlapján – Pesten polgári alkalmazást nyert.«"[53]

Új iratok feltárása Petőfi közkatonáskodásáról a XX. században

Ma már nincsenek meg a 48. magyar gyalogezred 1839., 1840. és 1841. évi napiparancskönyvei, és szinte kideríthetetlen, hogy mi lett a sorsuk. Az ezekből az esztendőkből származó ezred-mustrajegyzékeket és a grazi helyőrségi kórház okmányait is régen kiselejtitették, megsemmisítették. A Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattárában azonban őrzik a költő négy katonai okmányát. A gyarapodási napló szerint ezek az íratok a XX. század elején kerültek a Petőfi Társaság anyagába, a három ezredparancs ismeretlen adományozótól és egy katonai törzslap Ferenci Zoltán gyűjtéséből a cs. kir. I. hadtestparancsnokság ajándékaként. Valószínűnek tartjuk, hogy az ismeretlen adományozó Baróti volt, aki kiemelte az ezredparancs-könyvekből a Kézirattárában található 4 fóliót; az 1839. szeptember 15-i, az 1841. január 21-i és 24-i ezredparancsok azon teljes oldalait, amelyeken a költőre vonatkozó cikkelyek, a már az előzőekben idézett parancspontok szerepeltek.[54] Ezeknek hitelességéhez nem fér semmi kétség. A három napiparancsoldalt összevetve más korabeli napiparancskönyvek lapjaival, valamint Peter Edler von Moulholand ezredes, parancsnok aláírásaival, egyértelműen megállapítható azok valódisága.

A XX. század elején a kézirattárban őrzött törzskönyvlap, a budapesti Bajza út 21. szám alatti Petőfi-kiállításon az első szekrény relikviái között volt látható, ezzel a szöveggel: „90/a. Petőfi közkatonának eredeti törzslapja (GrundBuch-Blatt), 1839. szeptember 6… Az eredeti törzslap az I. cs. és kir. Hadtestparancsnokság adománya. Ferenczi Zoltán gyűjtése."[55]

A Bayer által közreadott törzskönyvlap-másolattól eltérő, lényegesen szűkszavúbb, eredetiként feltüntetett törzskönyvlap azonban nem hiteles. A változás rovatban a költő leszerelését rögzítő főhadparancsnoksági rendeletszám, az 1841. január 31. R. 610. ugyanis rossz. Sajnos, ez a vitatható törzskönyvlap szerepel a Petőfi katonaéletét bemutató munkákban.

Az eddig elmondottakból egyértelműen kiderül, hogy a Petőfi katonáskodását feldolgozó irodalomtörténészek – a vitatható törzslapot és a három napiparancsot kivéve –, nem vagy csak részben használták fel az elsődleges forrásokat. Ez készítetett bennünket arra, hogy levéltári kutatást folytassunk a hazai, a bécsi és zágrábi levéltárakban annak

[53] Kuppis Vilmost a „Haupt-Grundbuchsblatt" szerint 1841. szeptember 11-én „Gefreiter"-ré, 1842. július 17-én káplárrá léptették elő. Ugyanott olvashatók az áthelyezésére és elbocsátására vonatkozó adatok.

[54] Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár (a továbbiakban: PIM Kt.) Petőfi Sándor katonaságára vonatkozó dokumentumok 1839–1841. P.74/1., 2., 3. sz.

[55] A Petőfi-ház története és katalógusa. (Petőfi Könyvtár XXVI. köt. Szerk. *Kéry Gyula.*) Budapest, 1911. 48. o.; PIM Kt. Petőfi Sándor katonaságára vonatkozó dokumentumok 1839–1841. Petőfi Sándor katonai törzslapja. P. 73. sz.

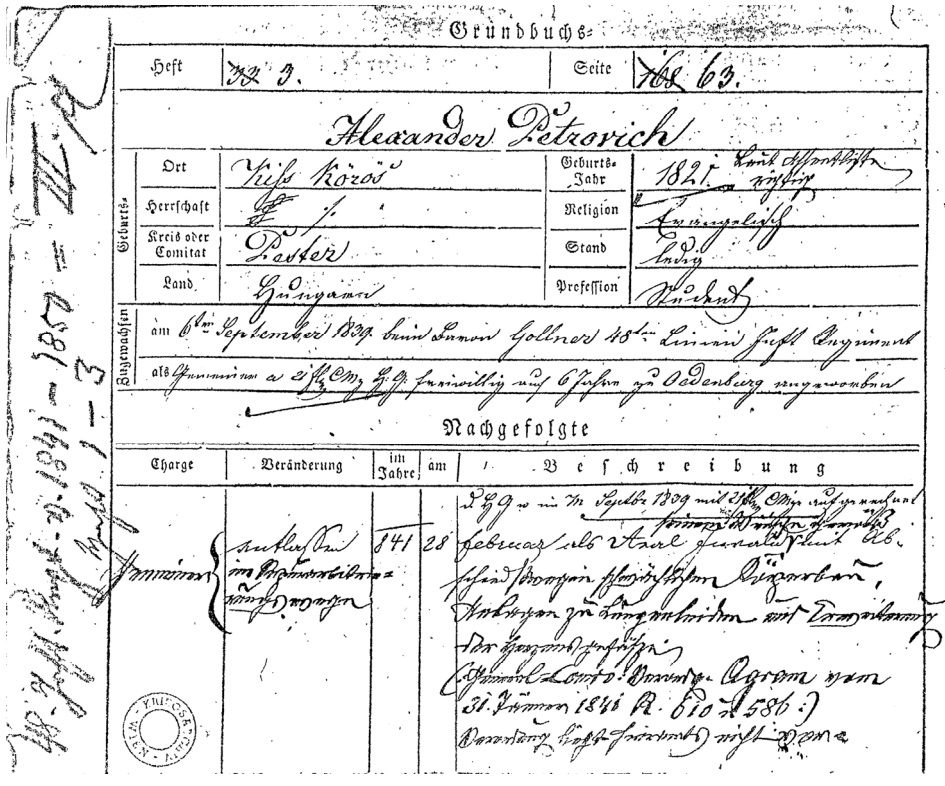
Grundbuchs-
Heft 3. Seite 63.
Alexander Petrovich
Geburts-
Ort: Kis Kőrös
Geburts-Jahr: 1821.
Herrschaft
Religion: Evangelisch
Kreis oder Comitat: Pester
Stand: Lediger
Land: Hungarn
Profession: Student
Eingewachsen
am 6ten September 1839 beim Herrn Gollner 48ten Linien Infanterie Regiment
als Gemeiner a 21 fl. CM. H. H. freiwillig nach Schlesien zu Oedenberg angeworben
Nachgefolgte
Charge | Veränderung | im Jahre | am | Beschreibung
Gemeiner | entlassen im Invalidenstande | 1841 | 28 | 1839 in September 1839 mit 21 fl. CM. aufgenommen [illegible] 28 Februar als Invalid [illegible] Agram vom 31. Jänner 1841 R. 610 A. 586.)

Alexander Petrovich eredeti törzskönyvi bejegyzése
(Kriegsarchiv, Bécs)

feltárására, hátha őriznek azokban olyan iratokat, amelyek minden kétséget kizáróan bizonyítják a két közleményben megjelent források és a négy dokumentum valódiságát és hitelességét.

Először 1981 májusában a bécsi Kriegsarchivban tártuk fel a báró Gollner 48. magyar sorgyalogezred 1830–1841 közötti állomány-nyilvántartó törzskönyvének névmutatóját. A mutató P betűjénél Alexander Petrovics nevét két helyen is olvashattuk, adatai először az ezredtörzskönyv 33. füzete 168. lapjára voltak bevezetve, majd az állományváltozások miatti új számozás következtében a 3. füzet 63. lapjára kerültek.

A megtalált törzslap pedig a rovatok sorrendjében, magyar fordításban a következőket tartalmazta: „Törzskönyv. Füzet: *3.* Lap: *63. Petrovics Sándor.* Származás. Helység: *Kiskőrös.* Tartomány vagy megye: *Pest.* Ország: *Magyarország.* Születési év: *1821. Sorozási jegyzék szerint helyes.* Vallás: *evangélikus.* Állapota: *nőtlen.* Foglalkozása: *diák.* Növedék: *1839. szeptember 6-án a báró Gollner 48. sorgyal. ezredbe közlegényként 21 forint kézipénzért önként 6 évre Sopronba besorozták.* Későbbiek. Rendfokozat: *közlegény.* Változás: Évben, Leírás: *A kézipénzét 1839 szeptemberében 21 forintban felvette. Elbocsátva felülvizsgálat útján. 1841. február 28-án teljes rokkantként saját kívánságára*

gyenge testalkata, hajlam a tüdőbajra és a szíverek tágulása miatt. (A főhadparancsnokság, Zágráb 1841. január 31-i R. 610 és 586. sz. rendeletével.) A rendelet itt nem található meg."[56]

A törzslapot hazatértünk után összevetettük a Bayer által közreadott másolattal és a Petőfi Múzeumban lévő törzslappal; kiderült, hogy számos eltérés mutatható ki.[57] Érdekes, hogy a pedantériájáról híres cs. kir. hadsereg adminisztrációja nem egységesen vezette az előírt két helyen, az Udvari Haditanácsnál és az ezrednél a nyilvántartást.

A helyesírási és szórendi eltérések mellett két lényeges új adatot ismerhettünk meg. Az első, hogy a születési éve rovatban beírt 1821 mellett, még ez az igen jelentős rövid mondat található: „Sorozási jegyzék szerint helyes." Közismert, hogy Petőfi 1823-ban született, de két évvel öregítette magát, hogy felvegyék katonának, és a hadfogadó az 1821-es születési évet azzal igazolja, hogy hivatkozik a sorozási jegyzékre. Ez a jegyzék valószínűleg már nincs meg, pedig az abban szereplő adatokat maga Petőfi mondta tollba a hadfogadó írnokának és ezek alapján készült el a törzslapja.

Lényeges újabb adat a Leírás résznél a Petőfi leszerelését rögzítő feljegyzésben található. A múzeumban lévő lapon csak ez olvasható (magyar fordításban): „Elbocsátva. 1841. február 28-án, mint teljes rokkant leszerelt. Zágráb, 1841. január 31-i R. 610." A Bayer-féle másolaton pedig ez szerepel: „Közlegény. Elbocsátva. 1841. február 28-án a magas főhadparancsnokság, Zágráb, 1841. január 31-i R. 610. és 586. számú rendeletével teljes rokkantként saját kívánságára leszerelt." A bécsi hadilevéltárban feltárt törzslapra pedig ezt írták: „Elbocsátva felülvizsgálat útján. 1841. február 28-án teljes rokkantként saját kívánságára, gyenge testalkata, hajlam a tüdőbajra és a szíverek tágulása miatt. (A főhadparancsnokság, Zágráb 1841. január 31-i R. 610 és 586. sz. rendeletével.) A rendelet itt nem található meg."[58]

További kutatásaink eredményeként, 1989 végén a budapesti Hadtörténelmi Levéltárban megtaláltuk azokat a hiteles iratokat, amelyek igazolják, hogy a Bayer Ferenc és a Baróti Lajos által ismertetett 1839., 1840. és 1841. évi napiparancsok Alexander Petrovics közlegényre vonatkozó cikkelyei megfelelnek a valóságnak. Kérésünkre, utánanéztek dr. Bayer Ferenc 1879. évi folyamodványának a bécsi Kriegsministerium 1878–1880. közötti mutatóiban, de kiderült, hogy azokban nincs semmi nyoma. Viszont érdeklődésünknek mégis értékes hozama volt, mivel 2011 januárjában ismeretlen adat került napfényre a költő közkatonáskodásáról, ami új jelentős ténnyel gazdagította a Petőfi életrajz katonai dokumentumait. A bécsi Udvari Haditanács J. departementumának (*Musterung-Revision*) 1840. évi protokollum-bejegyzése szerint a 48. magyar sorgyalog ezred 1840. októberi mustráján Petrovics Sándor közlegény és katonabarátja, Kuppis Vilmos közlegény, áthelyezésüket kérik egy huszárezredbe!

---

[56] KA Die Personalakten. A. Musterlisten und Standestabellen. Conduiten Listen Infanterie Regiment Nr. 48. 1823–1849. Fasc. 134/1.; Uo. B. Grundbuch-Evidenz. Grundbuchs 48. Inft. Regt. 1841-1850. III. Cl. Heft. 1-3., Heft 3. Zeite 63.

[57] Lásd *Ács* 1982. 452–455. o.;*Uő:* Alexander Petrovich katona törzslapja. *Magyar Hírlap,* 1989. szeptember 8. sz. 8. o.; *Uő:* Adatok Petőfi katonáskodásáról. Néphadsereg, 1989. szeptember 22. sz. 10. o.

[58] KA Die Personalakten. A. Musterlisten und Standestabellen. Conduiten Listen Infanterie Regiment Nr. 48. 1823–1849. Fasc. 134/1.; Uo. B. Grundbuch-Evidenz. Grundbuchs 48. Inft. Regt. 1841–1850. III. Cl. Heft. 1–3., Heft 3. Zeite 63.

Sajnos az eredeti iratot kiselejtezték, csak az erről szóló bejegyzés maradt fenn:[59]

„3614.

Praes. am 31-ten Oktober 1840

Vereinigtes Banal-Varasdiner-Carlstadter Generalkommando am 24-ten dieses überreicht die diesjährige Standesrevisionsrelazion über das Infanterie Regiment Gollner No. 48.

Hierüber wäre dem obigen Generalkommando über die Transferirungsgesuche ist für die Conduite der Gesuchsteller keine Rubrik eröffnet worden, welche doch zur Beurtheilung ihrer Rücksichtswürdigkeit wesentlich nothwendig ist, indem nur Transferirungsgesuche vorzüglich gut konduisirter Leute berücksichtigt werden sollen.

Insofern nun dieses bei den Gemeinen Johann Lengyel und Emmerich Gaal der Fall ist, kann wegen ihrer Transferirung mit den betreffenden Husaren Regimentern das Einvernehmen gepflogen werden, die Gesuche der Gemeinen Petrovich und Kuppis sind dagegen wegen Kürze der Dienstzeit zurückzuweisen.

Die Mittel, welche zur Verhütung des im verfloßenen Revisionsjahre nur 8 Köpfe gesteigerten Deserzionsübel bei dem Regimente getroffen worden, hätten umständlich angegeben werden sollen, so wie auch die Anzeige vermißt wird ob die beim Regimente befindlichen Kinder den Unterricht in den Civilschulen unentgeldlich erhalten.

Das Generalkommando hat daher dießfalls der Revisionskommißion die Ausstellung zu machen und sich von der Befolgung der Vorschriften nachträglich zu überzeugen.

Videant Departements D. K. et O ante expeditionem.

Videat Hofkriegsbuchhaltung mit Uibernahme des Aktes.

Wien am 20-ten November 1840."

A protokollum-bejegyzésből egyértelműen kiderül, hogy a zágrábi főhadparancsnokság 1840. október 24-i előterjesztésében nyújtja be a báró Gollner 48. magyar sorgyalogezredről az állományellenőrzési jelentését, amelyet 1840. október 31-én 3614. számon vettek nyilvántartásba. A jelentés véleményezését és a megteendő intézkedési javaslatokat három haditanácsi illetékes végzi el, amit aláírásukkal is megerősítenek 1840. november 20-án. Petrovics Sándor közlegény további sorsát is eldöntötte a bécsi Udvari Haditanács, amikor a zágrábi főhadparancsnokságnak a következő intézkedések meghozatalát ajánlja a 48. sorgyalogezred felé: 1.) Az áthelyezéseknél szükséges figyelembe venni a kérelmezők minősítését, és csak az igen jó minősítésű katonák kérelmeit lehet méltányolni, engedélyezni. 2.) Amennyiben az igen jó minősítés Lengyel János és Gaál közlegények esetében fennáll, akkor az áthelyezésük ügyében az illetékes huszárezredekkel kapcsolatba lehet lépni. 3.) Ezzel szemben Petrovich és Kuppis közlegények áthelyezését rövid, egy esztendei szolgálati idejük miatt el kell utasítani.

Ez utóbbi megtörtént a báró Gollner 48. magyar sorgyalogezred 1. zászlóalja 1. századának közkatonája, Petrovics Sándor és barátja, a 2. század közkatonája, Kuppis Vilmos esetében is. Valószínű, hogy Petőfi áthelyezési kérelmét elhúzódó betegeskedése miatt sem teljesítették, hiszen rövidesen rokkantként leszerelték. Utóbbiban közrejátszott

[59] KA HKR Protocolla 1840 Dep. J. No. 3614. Kt. 59. Itt kell ismételten köszönetet mondanom Lenkefi Ferenc kollegámnak, a bécsi Kriegsarchiv mellett működő állandó magyar delegáció munkatársának, akinek a segítségével került az eddig ismeretlen okmány napfényre. A német szövegek magyar nyelvű fordításai is az ő közreműködésével készültek.

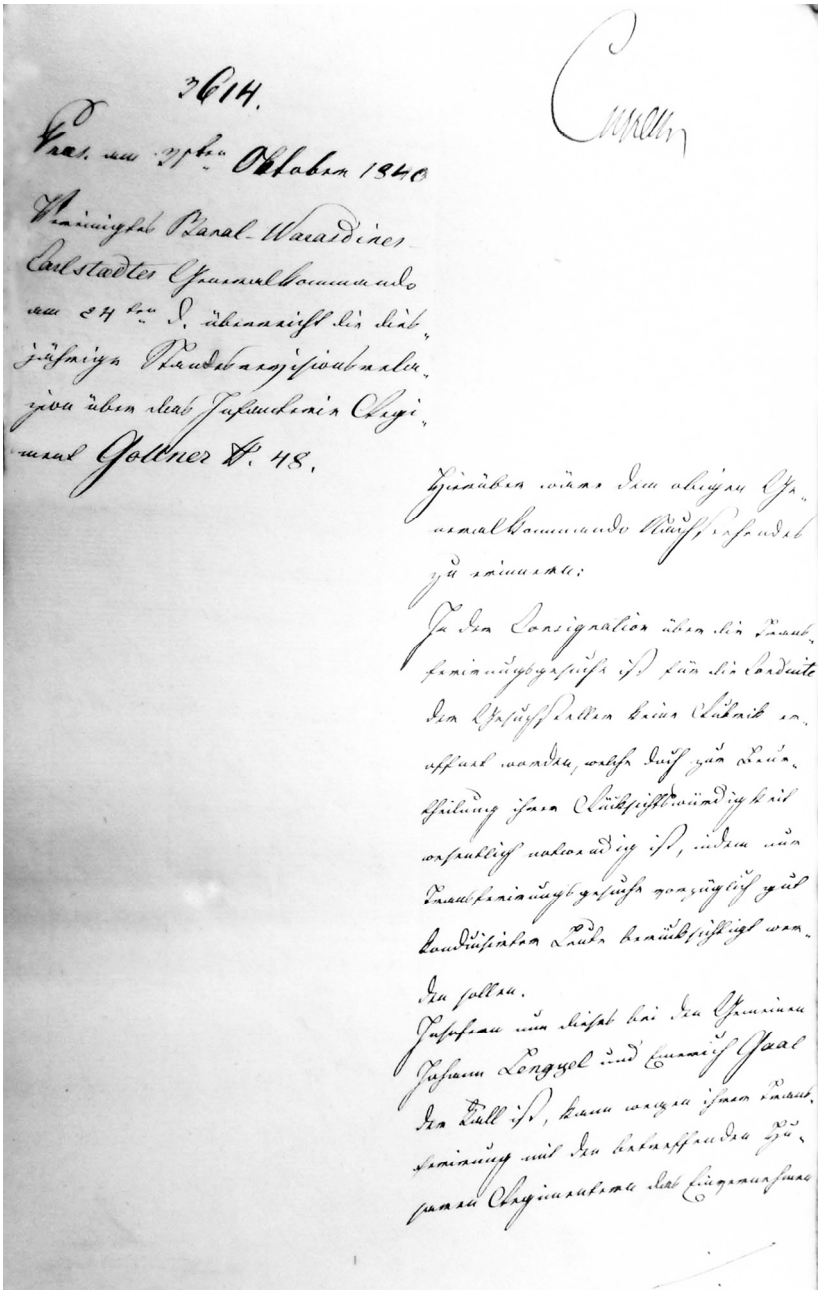

3614.

Praes. am 27ten Oktober 1840

Königl. Baral-Warasdiner Carlstadter Generalkommando am 24ten d. übermittelt die Abschrift einer Grundbesitzbeschreibung über das Infanterie Regiment Gottner Nr. 48.

Hierüber wird dem obigen Generalkommando Rücksprache zu nehmen:

In der Consignation über die Grundbesitzungsgesuche ist für die Bedürfnisse der Offiziers keine Rubrik separirt worden, welche durch zur Erläuterung ihrer Rücksichtswürdigkeit ausdrücklich notwendig ist, indem nur Grundbesitzungsgesuche vorzüglich zur Berücksichtigung werden sollen.

Infofern nun dieses bei den Generalen Johann Longyel und Emanuel Geral der Fall ist, kann ohne ihrer Grundbesitzung mit der betreffenden Generalkommando das Einverstanden

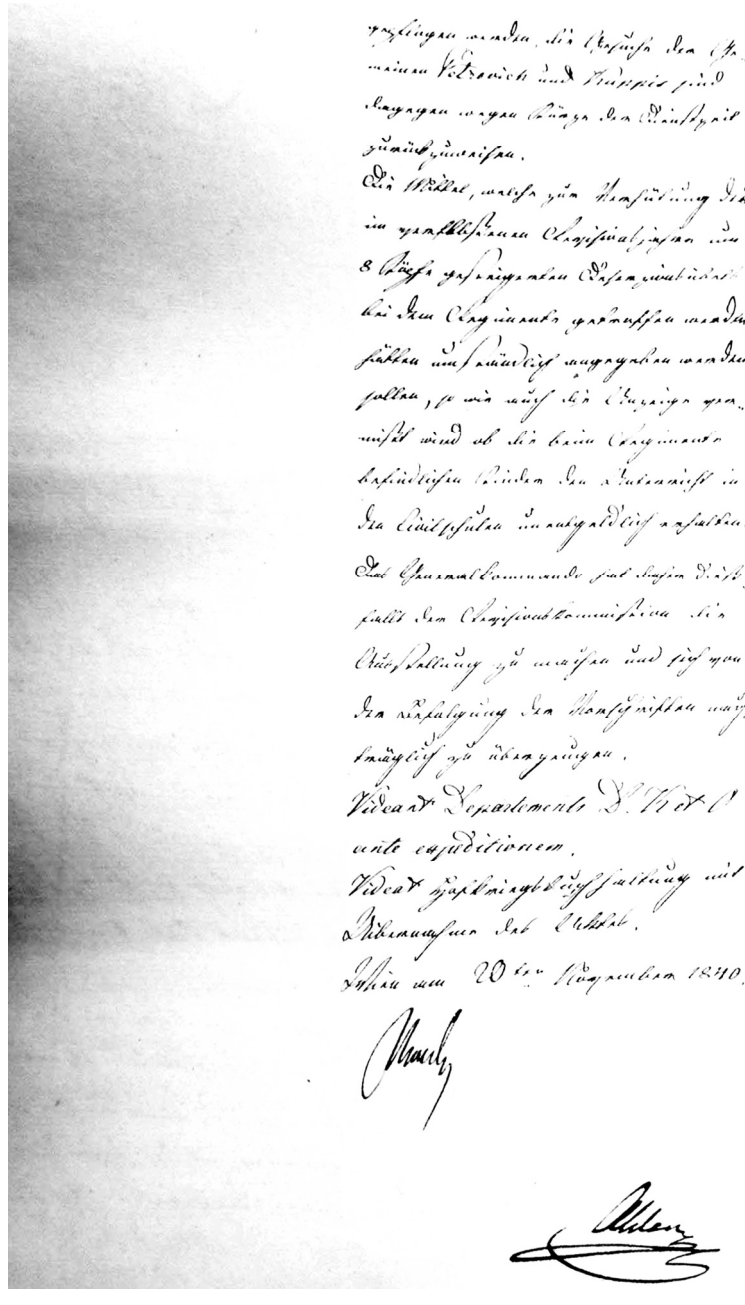

kérelme a huszárokhoz (Kriegsarchiv, Bécs)

még az Udvari Haditanácsnak az a rendelkezése is, amely szerint az 1839–1840. évi magyar országgyűlés által megszavazott 36 ezer újonc felét be kell osztani a magyar ezredekbe, így a Gollner 48. sorgyalogezredbe is. Az ezred közlegényi békelétszáma 2000 fő volt, egy-egy századba 200 közlegény beosztva. A haditanács intézkedésére a békelétszám fenntartása és a pénzügyi előírások betartása érdekében az ezredtől századonként 100 közlegényt kellett elbocsátani, először a tíz esztendőt (1831. óta) leszolgált vagy a szolgálatra kevésbé alkalmasokat (betegeket stb.) kellett leszerelni, hogy ily módon lehetségessé váljon 100–100 újonc beosztása minden századhoz. A haditanácsi utasítás végrehajtására Moulholand ezredes, ezredparancsnok már kiadta az 1840. szeptember 9-i, majd a 1841. január 6-i parancsait.[60]

Megoldandó kutatási feladatnak tekintettük, hogy a Bayer-féle felülvizsgálati jegyzékmásolatot az eredeti felülvizsgálati jegyzék és leszerelési rendelet feltárásával hitelesítsük. A bécsi kutatási eredményünket közreadó 1982-es írásunkban megjegyeztük, hogy a zágrábi főhadparancsnokság „1841. január 31-i R. 610. és 856. számú rendelete talán valamelyik jugoszláv (zágrábi?) levéltárban megtalálható."[61]

1990 októberében folytatott zágrábi kutatásunk során a Horvát Levéltárban, az egyesített bánsági, károlyvárosi és varasdi főhadparancsnokság 1840–1841. évi fondjaiban, a gazdasági osztály iratai között sikerült is felelni Petőfi eredeti felülvizsgálati jegyzékét és leszerelési rendeletét az 1841 R. 30/26. – R. 586. számú jelzet alatt.[62]

Ennek magyar fordítása a rovatok sorrendjében a következő:

„Br. Gollner 48. sz. sorgyalog ezred. Felülvizsgálati jegyzék az alábbi, a magas felülvizsgálat elé állított közlegénységről. Század: *1-ső lövész.* A törzskönyvben, füzet: *33.* Lap: *168.* Rendfokozat: *Közlegény.* Család- és utónév: *Petrovics Sándor.* Születés, Hely: *Kiss-Körös.* Megye: *Pest.* Ország: *Magyarország.* Hány éves: *19.* Vallás: *evangélikus.* Foglalkozása: *diák.* Családi állapota: *nőtlen.* Gyermeke: *nincs.* Szolgálati év: *1839. szeptember 6-án önként 6 évre besorozva.* Lekötelezés a szolgálatra: *6 évre.* Mennyi van hátra a vállalt szolgálatból: *4 9/12 év.* Sérülés. *A század tisztjei által megadott rokkantság: Gyenge testalkat.* Orvosi látlelet: *Gyenge testalkat, hajlam a tüdőbajra és a szíverek további tágulására.* A sérülés mikor jelentkezett, A besorozás előtt: A szolgálatban saját hibájából / Vagy hibáján kívül: /. Mikor és hol keletkezett, felhasználtak-e minden szükséges eszközt az egészsége helyreállítására: *Ez év május és június havában, ideglázban, Grazban szenvedett és ennek következtében a mondott betegség ismételten kiújult, és 3 hónapon keresztül minden szükséges gyógymóddal eredménytelenül kezeltük.* Minősítése és szolgálata: *jók.* A felülvizsgáló bizottság lelete és határozata: *Közeledik a teljes rokkantsághoz, kérésének megfelelően a szolgálatból el kell bocsátani.* Fő: *1.* … [Ez után következnek még a jegyzéken szereplő 27 éves Mazalt Gáspár, a 32 éves Lőrincz József és a 22 éves Szekrényi István adatai.] Zágráb, 1840. december 23-án. Edler von Moulholand ezredes. *Vizsgálva! És a fent nevezett közlegénységnél a feltüntetett testi fogyatékosságok valóban fennállnak, ezért további cs. kir. tábori szolgálatra alkalmatlannak*

[60] *Hold* 1875. 143-144. o.

[61] *Ács* 1982. 455. o.

[62] Archív Hrvatske, Zagreb. Vereinigtes Banal-Warasdiner-Carlstädter General-Commando. (a továbbiakban: AH Zagreb. General-Commando.) Nr. 485. Register des Departeman R. 1841 Bd. 1.; Uo. Invaliden Angelegenheiten. Superarbitrirung und Klassifikation Befinden. 1841 R. 30/26-R. 586. , R. 30/29 – R. 610.

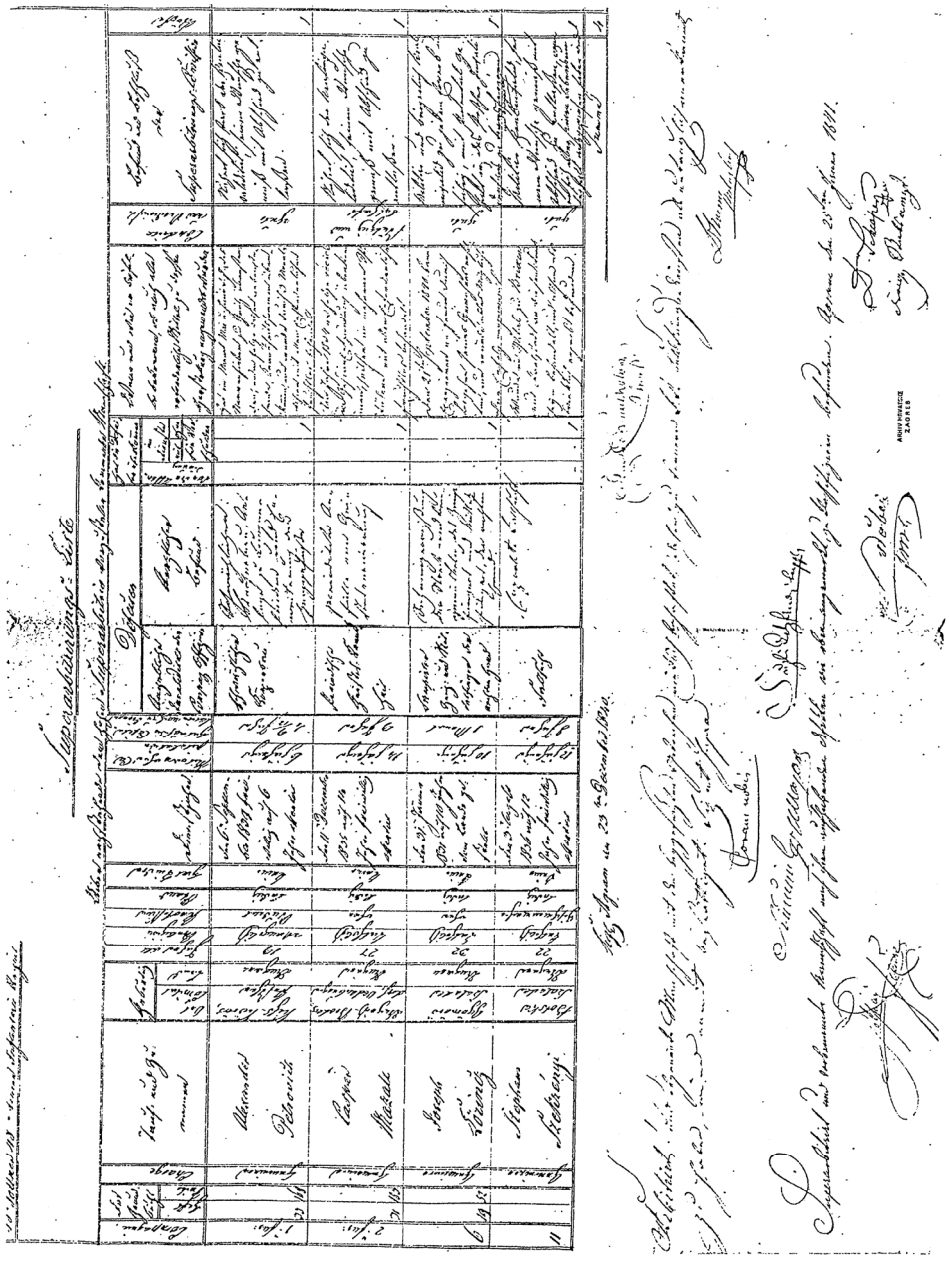

Petrovich és három társa felülvizsgálati jegyzéke.
(Arhiv Hrvatske, Zágráb)

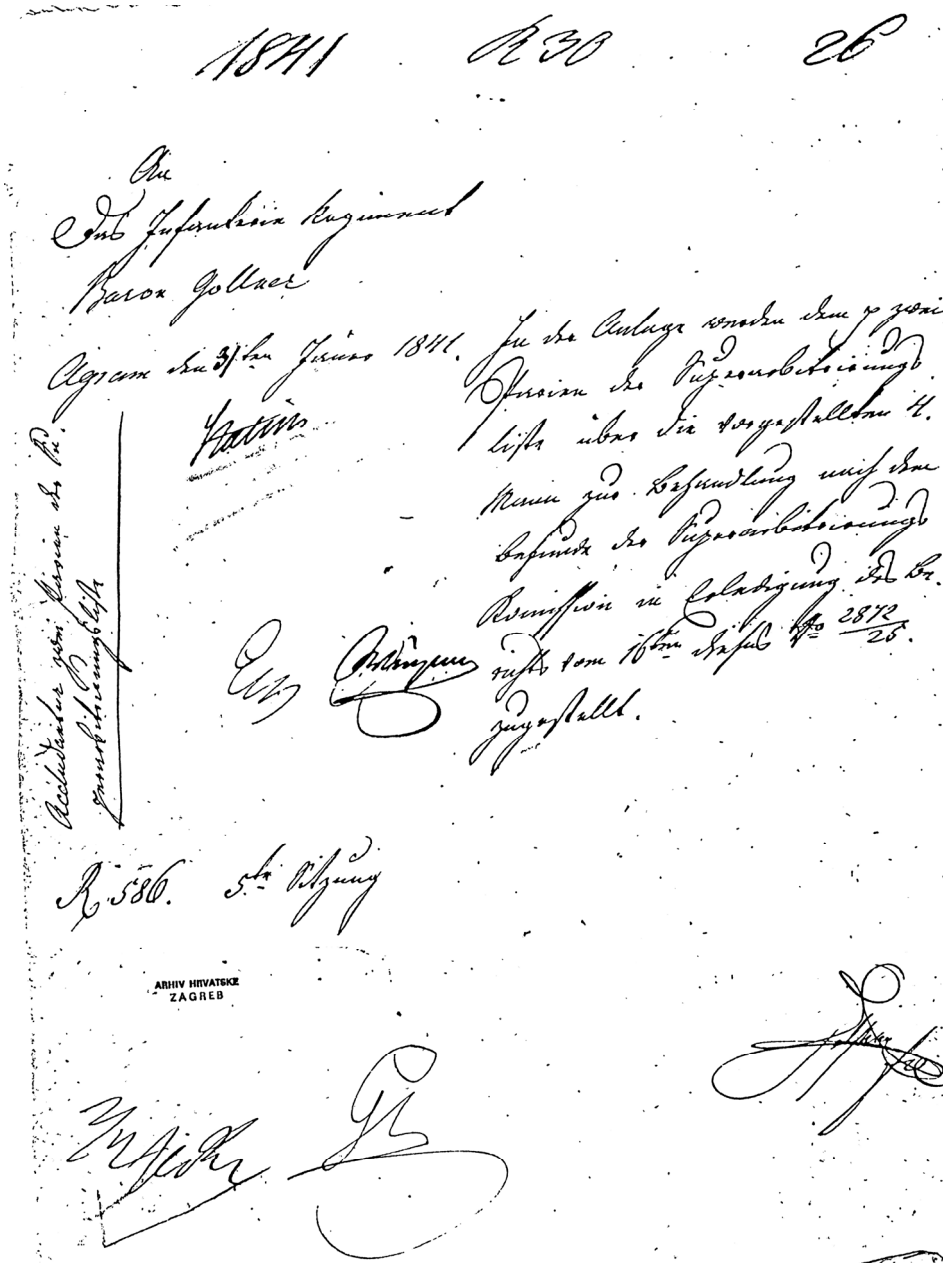

Az 1841. január 31-i R. 586. sz. rendelet Petrovich és három társa leszereléséről. (Arhiv Hratske, Zágráb)

találtuk, amit hivatalosan igazolunk. Dátum, mint fentebb. Dr. Römer ezredorvos. Előttünk. Simunich vezérőrnagy, Supplicatz hadb. seg. *Felülvizsgálva és a nevezett legénységnél a meglévő testi fogyatékosságokat itt is, mint fentebb, megállapítjuk, és igazoltnak találjuk.* Zágráb, 1841. január 25-én. Delpini hadbizt., Wöber altbgy., Dr. Schlosser vezető törzsorvos."[63]

Az itt közölt felülvizsgálati jegyzékből is látható, hogy Petrovics Sándor közlegényt első fokon ezrede találta alkalmatlannak 1840. december 23-án, ezt írta alá az ezredparancsnok. Még aznap ugyanarra az eredményre jutott a másodfokú vizsgálat, melynek megállapításait dr. Conrad Römer ezredorvos saját kezűleg vezette rá a jegyzékre és alá is írta azt, majd kézjegyével hitelesítette Balthasar Simunich vezérőrnagy, dandárparancsnok és Johann Supplicatz főhadparancsnoksági hadbiztossegéd.[64] Ezt hagyta jóvá 1841. január 25-én a felülvizsgáló bizottság és írta alá Franz Delpini főhadparancsnoksági hadbiztos, Anton von Wöber altábornagy, hadosztályparancsnok és dr. Andreas Schlosser, a főhadparancsnokság vezető törzsorvosa.

A főhadparancsnokság 5. elnökségi ülése, mely gróf Laval Nugent táborszernagy vezetésével folyt le, a négy közlegény leszerelése mellett döntött. A zágrábi főhadparancsnokság 1841. január 31-i R. 586. számú rendelete így hangzik: „Csatoltan két példányban megküldöm az ezrednek a felülvizsgálati jegyzéket az előállított 4 emberről, hogy a felülvizsgáló bizottság határozatának megfelelően intézkedjen az e hó 16-i 2872/25. számú jelentés elintézéseként."

Az ezredhez került iratok eltűntek, ám szerencsére a rendelet fogalmazványa és a mellé csatolt felülvizsgálati jegyzék, mint lezárt ügy, az 1841 R. 30/26 – R. 586. számon a főhadparancsnokság irattárába került, és így megőrizték. Ezt a rendeletszámot tévedésből vezették rá Petőfi törzslapjaira, erről bárki meggyőződhet, ha átnézi az 1841. R. 30/29 – R. 610. levéltári jelzet alatt található felülvizsgálati jegyzéket és a rendelet fogalmazványát. Sajnálatos, hogy a Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött törzslapon egyedül csak ez a téves rendeletszám van feljegyezve. Cáfolhatatlan tény, hogy Petőfi, a 48. magyar sorgyalogezred 1. zászlóalja 1. századának közkatonája, a zágrábi főhadparancsnokság 1841. január 31-i R. 586. számú rendeletével szerelt le.

Íme, ezek azok a nélkülözhetetlen hiteles és valódi katonai iratok, amelyek segítségével legendák és mítoszok nélkül rekonstruálható Petőfi Sándor közlegényi szolgálata és elbocsátása a cs. kir. hadseregből. Meggyőződésünk, hogy a költő életében másfél éves közkatonáskodása nem mellékes epizód volt, hanem tanulságos iskola, amely nyomot hagyott életművében is.

---

[63] Először közreadva *Ács Tibor*: Petőfi nyomában. „Invalidus valék…" *Magyar Honvéd,* 1990. december (41.) 14. sz. 42–43. o.;*Uő:* Új iratok Petőfiről. Tarka élet. *Magyar Hírlap,* 1991. február (34.) 9. sz. 2. o.

[64] Dr. *Römer Konrád* (Pozsony, 1807 – Milánó, 1853) tábori törzsorvos pályafutásáról lásd *Ács Tibor*: Petőfi orvosa. *Magyar Hírlap,* 1998. január 24. sz. 15. o. Lásd KA Wien. National – und Conduite-Liste über nachstehenden Herrn Stabsfeldarzt für das Jahr 1851. Dr. Konrad Römer. 2382. Mil. Arts. Cond. Listen, Kart. 897. Megköszönöm dr. Szakály Sándor, a HIM Bécsi Kirendeltség vezető helyettesének fáradozását, aki kérésemre 1997. júliusában az osztrák kollegákkal segített felkutatni dr. Römer Konrád ezredorvos 1851. évi National- und Conduite Liste-jét.

DOMBRÁDY LÓRÁND

EMLÉKEZÉS EGY NEGYEDSZÁZAD ELŐTTI KRÓNIKÁRA

A magyar 2. hadsereg katonáinak vallomása az 1943. januári harcokról és a történeti realitás

A hadtörténet a háború harci cselekményeinek vizsgálatakor nagy érdeklődéssel fordul az abban közvetlenül résztvevők szóbeli és írásos visszaemlékezéseihez. A frontkatonák által átéltek a csata realitásának jobb megismeréséhez és értékeléséhez vezethetnek. Az embert próbáló harcoknak sokuk számára halállal vagy maradandó sérüléssel végződő testi, lelki gyötrelmei a túlélőkben kitörölhetetlen nyomot hagynak, mely az idő múlásával és számtalan külső és belső hatásra alakul ugyan, de ebben a változó formában életük végéig elkíséri őket. A történészre vár a feladat, hogy a hajdani résztvevőkből, szemtanúkból előhozza a már csak visszaemlékezéseikben élő események általuk megélt variációit, s más, a történetírás egyéb eszközeinek és módszereinek együttes alkalmazásával feltárt forrásokból ismert tényekkel szembesítve, megkísérelje rekonstruálni az egykor történtek valóságát. Természetesen ez még mindig csak a történelmi esemény lehetséges megközelítéseihez vezethet, melynek majdani remélt eredménye lehet annak megdönthetetlen igazsága.

A magyar hadtörténészek a történetírás olyan klasszikusaitól megérintve, mint a brit John Keegan, a francia Georges Duby és mások, a történészszakma szabályainak megfelelően, a hadi események jobb megközelítéséért tudatosan építettek és építenek a háború alulnézetét jelentő közkatonák visszaemlékezéseire. Ennek során tapasztalniuk kellett az éppen regnáló hatalom erőfeszítéseit, hogy elfojtsa, illetve a győztesek politikai céljainak megfelelően közvetlenül vagy közvetve irányítsa a zömében elvesztett háborúk kárvallott harcosainak megnyilatkozásait. Talán csak az elmúlt másfél évtizedben jutottunk el oda, hogy kérdező és kérdezett minden külső politikai nyomás nélkül próbálhatják rekonstruálni a történteket, ami azonban nem zárja ki az egyén lelkének mélyrétegeiben változatlanul meghúzódó és kitárulkozását talán örökre befolyásoló indulatokat és félelmeket.

A magyar királyi 2. honvéd hadsereg veresége évtizedeken át előkelő helyet foglalt el a rendszer propagandájának eszköztárában. A kétszázezer ember Don menti, Moháccsal felérő pusztulása hatásos vád volt a Horthy-rezsim ellen. Politikai megnyilvánulások, beszédek és emlékezések, a sajtó, film és rádió, az iskola nem győzték káromolni Horthyt, aki tisztikara vezényletével az előre látható biztos pusztulásba kergette a nép fiait. A politika által kinyilvánított és megdönthetetlennek számító történetet kellett hinni és hirdetni, így a történtek objektív feltárásának kísérlete sokáig meg sem kezdődhetett. Nem az események történeti bemutatása, de azok elítélése volt a cél.

Az 1945-öt követő másfél évtizedben elsősorban nem is történészek, hanem magukat a kérdés szakértőjének kikiáltó politikus publicisták és más írástudók adták elő a történteket, és marasztalták el a bukott korszak e kiemelkedő gaztettét. Forrásként, mindenekelőtt a népbírósági perekben elhangzó, sajátosan értékelt vallomásokat, továbbá egyes résztvevőknek a történteket az elvártaknak megfelelően megerősítő beszámolóit használták fel. Csak később fordultak a magyar 2. hadseregről fennmaradt levéltári forrásokhoz. Horváth Miklósnak, a Hadtörténelmi Intézet akkori vezetőjének a célnak megfelelően

szelektált válogatása 1958-ban jelent meg és szolgált iránymutatóul az érdeklődőknek. Horváth olyan dokumentumokat válogatott, melyek részben vagy egészben alátámasztották a kötet bevezető tanulmányában általa előadottakat. A magyar uralkodó osztályok bűnének tudható be a Don menti új Mohács, ahol a szovjet hadsereg szétverte a rosszul felszerelt, futásnak eredt „horthysta csürhét", amelyet a tisztek pisztolya sem tudott visszatartani. A magyar politikai és katonai vezetés, Jány Gusztáv vezérezredessel, a hadsereg parancsnokával együtt elnyerte méltó büntetését. Horváth kötete a kísérő és eligazítónak szánt tanulmánnyal évtizedekig a kérdés fő és kizárólagos, sokat forgatott dokumentumgyűjteményének számított mindazok számára, akik a témával foglalkozni kívántak, nem különben a hadsereg pusztulását és annak körülményeit oktató tanároknak.

A hadsereg története körül ezt követően kialakult közel másfél évtizedes csendet Nemeskürty István Requiem egy hadseregért című, 1972-ben megjelent munkája törte meg, mely nagy érdeklődést és nem kis vitát váltott ki. A hadsereg történetének és harcainak bemutatására vállalkozó szerző kétségkívüli érdemei mellett elmarasztalható szemléletéért, miszerint az általa politikai és katonai szempontból egyaránt elítélendő magyar vezetés tudatosan kergette pusztulásba rosszul felszerelt katonáit, köztük a turbulens tömegnek számító megbízhatatlan parasztokat. (A hadiiparnak a katonai szolgálat alól mentesített és eredménnyel teljesítő munkásait nem számította ezen megbízhatatlanok közé, amely tény magyarázata nehezen volt beilleszthető a szerző akkori marxista szemléletébe.) Nemeskürty érdeme, hogy elsőnek siratta el nyilvánosan a sok ezer katonát, akiket addig a „Horthy-hadsereg" vereségének áldozataiként senki sem tartott szükségesnek meggyászolni. Arra viszont bizonnyal kényszerűen nem emlékezett, amiről a magyar 2. hadsereg katonái évtizedekig hallgattak: a kétségbeejtő körülmények között és nagy veszteségek árán vívott harcukért és helytállásukért nem csak elmarasztalást, de elismerést is várnak, elesett bajtársaikat pedig illesse meg a hősi halál. Ennek kimondása akkor a halálos bűnök kategóriájába tartozott volna. Elévülhetetlen érdeme Nemeskürtynek, hogy ráirányította a társadalom és a történészek figyelmét a magyar 2. hadseregre. A több kiadást megért könyv általános elismerést aratott az olvasók körében, sokkal kevésbé a történész szakmában, mely részben eddigi nézetei megerősítését látta ugyan, azonban a szerző egyes megállapításait kritikával illette.

A Nemeskürty könyvét követő hosszas csend után jelentős lépés volt a magyar 2. hadsereg történetének feltárásában a Sára Sándor rendezte Krónika című 1982-es TV sorozat és annak 1983-ban Pergőtűz címen kiadott forgatókönyve, mely a hadsereg még élő vezetőinek megszólaltatása mellett alulról, a frontvonalban harcoló közkatonák szemszögéből nézve kívánta láttatni a történteket és emléket állítani az elesetteknek.[1] A Sára Sándor és alkotótársai, Csoóri Sándor, Hanák Gábor, Marx József által a hetvenesnyolcvanas évek fordulóján készített, interjúkra épülő TV filmsorozat úttörő vállalkozásnak számított. Előzményei nem voltak. Nem marasztalhatjuk el a szerzői kollektívát, hogy a doni tragédiát maguk is a magyar uralkodó osztály nemzetpusztító politikája eredményének tudták be, és marasztalták el őket a kiszolgáló tisztikarral együtt. A frontélményeikről megnyilatkozók a bennük élő prekoncepcióktól is befolyásolt történeteikkel, bár azok összességükben és végkicsengésükben a hivatalos politika narratíváival legtöbb ponton megegyeztek, mégis kivívták a hatalom ellenérzését. Az elkészítését és

[1] Pergőtűz. Krónika a 2. magyar hadsereg pusztulásáról. RTV-Minerva, 1983. (A továbbiakban: Pergőtűz I.)

bemutatását engedélyező állami és pártszervek vezetői a számukra a bemutatás során nem kívánatosnak minősített részletek, valamint a nézők részéről megmutatkozó fogadtatás következtében a filmsorozat vetítését minden indoklás nélkül megszakították, és a megjelent forgatókönyvet bezúzták. Lehetséges, hogy az alkotóknak a hadsereg katonáival szemben megnyilvánuló, túlzónak minősített együttérzése és szimpátiája, a megszálló katonaság és az orosz lakosság közeledésének, ezen belül is egy bensőségesebb férfinő közötti viszony bemutatásának szándéka is kivívhatta a hatalom ellenérzését. Közrejátszhatott a szovjet illetékesek nemtetszése és figyelmeztetése is, akik többek közt elutasították a lakosság és a magyar honvédek barátkozásának lehetséges voltát. Ez a szovjet vezetés számára még a nyolcvanas években is megengedhetetlen fraternizálásnak számított.

Később, a nyolcvanas évek enyhülő légkörében a sorozat néhány részletét szinte észrevétlenül tűzték a TV műsorára, és egy rövidített mozi változat is készült. A Tinódi Kiadó pedig 1988-ban kiadta a 231 oldalnyira kurtított Pergőtüzet.[2] A filmsorozat és forgatókönyve tehát annak ellenére sem nyerte el a hatalom tetszését, hogy az alkotók a történészek szakmai közreműködése nélkül, saját korábbi ismereteiktől befolyásolva, a megtörtént borzalmak és a vélt kétszázezer katona pusztulásának és okainak bemutatásával, az azt előidéző korszak uralkodó osztályának feltétel nélküli elítélésével kívántak hatni a néző/olvasó érzelmeire. Ez a célzatosság kizárta a történész által elvárható objektivitást, ami közelebb vihetett volna a magyar 2. hadsereggel történtek megértéséhez. Az alkotók – tudtukon és akaratukon kívül – vissza nem térő lehetőséget mulasztottak el, amikor a történeti kutatás módszereinek figyelmen kívül hagyásával kérdezték ki a visszaemlékezőket. Mindezt a Pergőtüzet mindkét kiadás előszavában lelkesen méltató, a forrásokat nem ismerő és a témával legfeljebb érintőlegesen foglalkozó jeles történész sem tette szóvá. Egyetértésükről és kedvező benyomásukról adtak számot Ránki György, Tóth Sándor, Száraz György a Krónika vetítését követő kerekasztal-beszélgetés neves résztvevői is.

Az alkotók munkájuk során még nem találkozhattak a hadsereg történetéről terjesztett tévedésekkel a nyolcvanas évek közepétől vitába szálló fiatal hadtörténészek, Szakály Sándor és Szabó Péter jelentkezéseivel. Jelentős volt a köztük és a megállapításait makacsul védelmező Nemeskürty István között kialakult vita.[3] Szabó Péter 1985-től publikálta kutatómunkája eredményeit, melyek összegezéseként adta közre 1994-ben a Donnál történteket a maguk reális valóságában bemutató monográfiáját. Őt idézem: „Indokolatlan bírálat érte a magyar csapatok helytállását. A 2. hadsereg vagy 200 ezer katonája a Don menti állásokban, a dermesztő mínusz 30-35 fokos hidegben napokig vívta katonailag elképesztően egyenlőtlen küzdelmét. Mikor védőállásaiból kivetették – védtelenül, megfosztva nehézfegyvereitől és tüzérségétől –, két hétig folytatta még súlyos utóvédharcát.

---

[2] *Sára Sándor:* Pergőtűz A 2. magyar hadsereg pusztulása a Donnál. Tinódi Könyvkiadó, Budapest, 1988. (A továbbiakban: Pergőtűz II.) Hol vannak a katonák? (Új Horizont, 2006) címmel megjelent a könyv egy újabb változata is Szabó Péter és Stark Tamás kitűnő tanulmányaival.

[3] Szakály Sándor először a *Mozgó Világ* 1984/3. számában vitázott Nemeskürty Istvánnak a folyóirat 1983/9. számában megjelent, az új kutatási eredményeket figyelmen kívül hagyó tanulmánya megállapításaival, majd Szabó Péterrel a *Hadtörténelmi Közlemények* 1988/1. számában közös vitacikkben támadták Nemeskürtynek azt *Élet és Irodalom*ban megjelent Háborús szereplésünk lázgörbéje című írását (miután az *Élet és Irodalom* nem vállalta válaszukat). Az általuk felhozott érvek és bizonyítékok hosszú sora ellenére Nemeskürty megingathatatlanul kitartott 1972-ben megjelent kötetének tévedései mellett.

Mikor a 2. hadsereg olykor kilátástalannak tűnő 1943. január–februári harcait értékeljük, nem hagyhatjuk figyelmen kívül, milyen körülmények között vívta azokat. Ha azt a megállapítást tesszük, hogy magyar hadsereg még olyan nehéz és mostoha körülmények között soha sem harcolt, mint a 2. hadsereg a doni téli csatában, közel járunk az igazsághoz. Kétségtelen tény, hogy a Vörös Hadseregnek a német és magyar 2. hadsereg megsemmisítését célzó két hadművelete nem hozta meg azt a »sztálingrádi méretű« sikert, melyre a szovjet hadvezetés joggal számított. Elmaradt a magyar és német csapatok teljes megsemmisítése, s elmaradt a lényegesen nagyobb katlancsatába való kényszerítésük is. A magyar 2. hadsereg és a szomszédos hadseregek részei visszavonulásuk során is meg tudták védeni magukat, és sikerült mindvégig nyitva tartani a megmenekülés folyosóit nyugati irányba. A szovjet csapatok menet-teljesítményei a nagy hidegben és hóban elmaradtak a tervezettektől, kisebb harckocsi alakulatokkal nem lehetett lezárni a bekerítéseket.

A magyar 2. hadsereg katonáinak ezen erőn felüli helytállása – mai szemmel nézve – szinte megmagyarázhatatlan. Cselekedeteiket nem az esetleges közvetetten mutatkozó és idegen háborús célok, érdekek határozták meg. Helytállásukat elsősorban a túlélés vágya, a hadifogság elkerülése és a kötelességteljesítés motiválta. Nem a gyávaságuk miatt kényszerültek meghátrálásra, az eredményes védelem reális feltételei hiányoztak. Harcoltak és védték magukat a rendelkezésre álló elégtelen fegyverzettel, amíg egyáltalán lehetséges volt."[4]

A fentiekből következik, hogy a megkérdezetteket nemcsak a fejvesztetten visszavonuló katonákról kellett volna megszólaltatni, de a kétségbeesetten harcolókról is, akik megakadályozták, hogy a szovjet csapatok a hadsereget bekerítsék és a sztálingrádihoz hasonló katlanban felmorzsolják, illetve fogságba ejtsék. Az emlékezők hallgattak, akik pedig kérdezték őket, elhitték a rendszer által szóban és írásban terjesztett történetet a megsemmisítő szovjet hadműveleti sikerről és a magyar 2. hadsereg teljes pusztulásáról. Ezzel szemben a megszálló erő parancsnokságának 1943 májusában elkészített veszteségjelentése[5] szerint 1943. januártól kivonásáig a magyar 2. hadsereg létszámának 33,3 %-át tette ki a véres veszteség és a fogságba esettek száma.

A Krónika és a Pergőtűz alkotóinak és visszaemlékezőinek prekoncepción alapuló, újkori Mohács szempontú megközelítése sajnos kizárja, hogy azt a történész maradéktalanul magáévá tehesse, miközben maga is hangsúlyozza, hogy csak a frontkatonák által átéltek és elmondottak vezethetnek a doni események tendenciáktól mentes megismeréséhez és értékeléséhez. John Keegan – mint erre már utaltunk – a waterlooi csata köz-

---

[4] *Szabó Péter:* Don-kanyar. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1994. 241–242. o.

[5] *Szabó Péter:* Don-kanyar. Corvina, Budapest, 2001. 382. o. (HL 39. magy.megsz.erő ság. I.a.43.V.l0.szám a 2862./M.hdm.3.Vkf. 43.V.5. számra)

Az élelmezési létszám 1943. január 1-jén 204 334 fő volt, ebből szabadságon 10 000 fő. 1943. április 6-án 108 818 fő, ebből szabadságon 7 500 fő. A hiány tehát április 6-án 96 016 fő volt. Ebből hazaszállított sebesült 28 044 fő, fogoly (orosz rádió szerint) 26 000 fő. Véres veszteség 41 972 fő, foglyokkal együtt 67 972 fő, a január 1-jei létszám 33,3 %-a.

Szabó Péter a 2. magyar hadsereg kinntartózkodásának teljes időszakát (1942. június–1943. április) tekintetbe véve a következő kb. eredményre jutott. A felváltó erőkkel és munkaszolgálatosokkal együtt a fronton megfordulók létszáma kb. 240–250 000 fő. 1943. márciusi létszám 123 000 fő, sebesült 49-50 000 fő, elesett 49–50 000 fő, hadifogoly 27 000 fő. Ebből következik, hogy a nagyobb létszámmal számoló Szabó Péter szerint a létszám 30,8% -a esett el, illetve került fogságba, az ő számítása szerint is az állománynak több mint fele került kivonásra és hazaszállításra.

rendű szeplőinek utólagos emlékezéseit aknázta ki forrás gyanánt, és ezzel a hősi tablókról és leírásokból hiányzó új nézőpont láttatásával hozta közelebb a csata valóságát az utókorhoz.[6] Az ütközet emberi vonatkozásairól rendelkezésre álló adatok keltik azt a reményt, hogy „lehetséges lesz legalábbis bizonyos mértékig rekonstruálni, milyen élmény volt a csata a résztvevők számára, milyen érzés volt részt venni a waterlooi csatában".[7] Nemcsak az a fontos, ami történt, hanem az is, ahogy az emberek azt átélték. Keegan a megközelítés nehézségeit is szóvá teszi, mikor kifejti, hogy a csata művészi és irodalmi megjelenítése oda vezetett, hogy „idővel vastag, romantikus máz vonta be a csata katonai tényeit, és azt is, hogy valójában mit éltek át a benne részt vevő emberek".[8] Törekvéseinek eredményeként új hadtörténet-írói műfaj bontakozott ki, amely egyszerre több különféle nézőpont egyidejű láttatásával hozta közel a csata, mint esemény valóságát az utókor számára.

Hasonló jelentőséget tulajdonít Georges Duby is a közvetlen beszámolóknak. „Arra kell törekednem, hogy a dolgokat a katonaemberek szemével lássam. Azonosulnom kell velük, bár már csak árnyak és ez a megtestesítési, újraélesztési erőfeszítés megköveteli, hogy önmagamat, szubjektív valómat is beleadjam."[9] A módszer nehézségeit ő sem kerülheti meg. „Mindazonáltal a tény sohasem azonos az eseménnyel, mivel egy esemény mindig csak a róla adott beszámoló révén létezik." Azonban a forrás sem tény, egy a korabeli beszámolók lehetséges sorából, milyen fogalmat alkotott magának a valamikori valóságról a tanúvallomás szerzője. A „történésznek a tanún keresztül van esélye a megközelítésre, nem a tényekre kérdezve rá, hanem arra, hogy a közvetítő hogyan számol be róluk."[10] Nemcsak az a fontos, ami történt, hanem az is, ahogy az emberek azt átélték és visszaadják.

A történetírás klasszikusai között számon tartott Keegan és Duby olyan társadalmi közegben fejtették ki elméletüket, és tették gyakorlattá a csata alulnézeti leírását, ami nem adatott meg a vesztes háborúktól, forradalmaktól és rendszerváltásoktól sokszorosan átpolitizált magyar történészeknek. Nálunk a romantikus máz ellentéte érvényesült, mikor a doni csatát egy bukott rendszer legfőbb bűneinek jelképeként emlegették. Egy vesztes csata katonáinak, múltbeli és jelenlegi életútját és jövőbeni kilátásait tekintve különböző korú, foglalkozású és világnézetű embereknek kellett a velük szemben ellenséges hazai légkörben tudatosan félremagyarázott, elmarasztaló jelzőkkel emlegetett tetteikre őszintén emlékezniük. Az első kísérletre nem történészek vállalkoztak. Kétségtelen, hogy szakmai szempontból ez hagyott kívánnivalót, ami azonban nem kisebbíti a vállalkozók érdemeit.

A Krónikának és a Pergőtűznek a magyar 2. hadsereg frontszolgálatának teljes idejét felölelő anyagából a visszaemlékezőknek az 1943. január 12-vel kezdődő hadművelet három hete során szerzett élményei képezik érdeklődésünk tárgyát. Sajnos, tapasztalnunk kell részükről az átélteknek a rendszer több évtizedes elvárásaihoz alkalmazkodó

---

[6] *John Keegan:* Waterloo. Budapest, 1990. 5. o.

[7] Uo. 12. o.

[8] Uo. 7. o.

[9] *Georges Duby:* Folytonos történelem. Budapest, 2000. 57. o. (Duby a módszert az 1214-es Bouvines-i csata leírásánál alkalmazta.)

[10] Uo. 98. o.

sajátos szelekcióját, illetve alakítását. A magyar 2. hadsereg harcairól az állampolitika által kötelezővé tett felfogás ellenséges légkörének nyomása alatt a „tényeket" már sokszorosan átgondolták. Szétválaszthatatlanul összefonódott bennük a történelmi múlt ténybeli valósága és az utótörténet mába torkolló folyamatának mentális hatása. Igyekeztek úrrá lenni az évtizedek során bennük ébresztett bűntudaton. Emlékezetükkel is viaskodva, sokszor az emlékmozaikok tetszőleges felelevenítése és pótlása, a történeti múlt rekonstrukciója helyett a múlt konstruálását eredményezte.[11] A velük történteket személyiségüktől, hivatásos vagy tartalékos tiszti voltuktól, rendfokozatuktól, beosztásuktól függően igyekeztek kedvező beállításba helyezni, elfogadható eseményekké formálni és a hivatalos történeti köztudatnak megfelelő narratívaként előadni. Az emlékek bármikor születtek is, figyelembe kell vennünk, hogy „az emlékezés nem csupán a múlt valóságának puszta újraalkotása egyszerű felelevenítés révén, hanem olyan mentális aktus, amely épp úgy függ az emlékezés jelen tényezőitől (hely, idő, emlékező kora, foglalkozása stb.), mint szubjektív állapotától (attól, hogyan tekint az emlékező a saját jelenére, mi a célja emlékezése közreadásával és kihez vagy kikhez akar elsősorban szólni általuk)".[12]

A hosszas hallgatást követő bizalmatlanságtól indíttatva, a megkérdezettek súlyt fektettek annak kipuhatolására, hogy mit kíván tőlük hallani az interjú készítője. Ez is meghatározhatta, hogy akár ferdítésektől sem riadva vissza mutassák be a velük történteket, s ebben szerepüket. A már kanonizált történésekhez bizonyítékokat remélő kérdezők nem is akarták kizökkenteni őket sokszor kuszán előadott gondolatmenetükből, hiszen ezek nyomán a már ismert közhelyek igazolásáig juthattak el. A visszaemlékezők és interjúvolók között a kapott válaszok nyomán kialakult egyetértés és elégedettség feleslegessé tette a további érdeklődést, hogy a katonák elhallgatott, a harcok során folytatott eredményes tevékenységét, harci morálját, hősiességét vagy gyávaságát, a csapattal, bajtársaikkal szembeni viszonyát, viselkedését is megismerhessük.

A megkérdezettek között többen is voltak, akik különböző kitüntetéseket kaptak a harc során tanúsított magatartásukért. Erről jobb volt hallgatni, mivel a rendszer ezt nem a katonai dicsőség, hanem a bűnök listáján tartotta számon. Lehetséges, hogy egyesek négyszemközt, mások naív módon visszaemlékezésük szerves részeként meg is említették a katonai dicsőség ez objektív megnyilvánulását. Azt interjú készítője ilyenkor szemérmesen befogta a fülét és leállította a magnetofont. Mindenesetre a visszaemlékezők közt senkivel sem találkoztunk, aki kitüntetését bevallotta volna. (Pedig, aki egy szál maga géppuskával biztosította bajtársai visszavonulását, aligha maradt elismerés nélkül.) A katonai hősiesség megnyilvánulásainak számon tartása és kifejtése a harc egy ilyen kiélezett helyzetében megkerülhetetlen, amennyiben a csatatéren történtekről objektív beszámolót akarunk készíteni. Ezek a front mindkét oldalán megnyilvánuló, nemcsak az egyén, de a harcoló közösség szempontjából is jelentős tettek olyan minőséget képezhetnek, ami egyik maghatározója lehet a csata, hadművelet alakulásának.[13]

---

[11] A múlt konstruálásának megnevezése a framework story.

[12] Vö. *Gyáni Gábor:* Relatív történelem. Budapest, 2007 141. o.

[13] Nem tartjuk feladatunknak a katonai hősiesség és dicsőség természetének objektív vizsgálatát.Történtek ugyan bártortalan kísérletek, melyek nem vezettek elfogadható eredményre. Jó lenne tisztázni végre, ugyanaz a haditett miért nem egyformán ítélendő meg a győztesek és vesztesek oldalán.

Az eddig elmondottak lapján vegyük sorra a Pergőtűz készítői tevékenységének saját korábbi ismereteikből is származó hiányosságait, melyek révén figyelmen kívül hagyták a harcoknak olyan mozzanatait, amelyek nélkül a kialakított kép csak felemásra sikeredhetett. Vizsgálódásuknak a magyar 2. hadsereg egészére kiterjedő tudományos megközelítését és értékelhetőségét eleve kizárta, hogy a megszólaltatottak száma alig haladta meg az ötvenet. Közülük is közel húszan a pécsi IV. hadtest l2. (szekszárdi) és 13. (kecskeméti) könnyű hadosztályához tartozó ezredek katonái voltak. Ezek a hadosztályok a figyelem előterében álltak, mivel elsőnek őket érte a szovjet csapatok támadása és az áttörés. A III. hadtest 6. (komáromi) és 7. (soproni) könnyű hadosztályainak katonái csak négy fővel szerepeltek a megszólaltatottak között. A VII. hadtestre viszont nem terjedt ki a vizsgálódás köre. Az ezen felüli még látókörbe került katonák különböző hadtestekhez, hadosztályokhoz, nem harcoló alakulatokhoz tartozó parancsnokok, vezérkari tisztek, akik közül többen nem is kerültek közvetlen harcérintkezésbe az ellenséggel. Ez utóbbi szempont vonatkozik a megszólaló orvosokra, lelkészekre is. A hadsereg vezetésének – vezérkarnak – megszólaltatottjai, bár értékes adalékokkal járulnak hozzá a magyar 2. hadsereg történetéhez, szintén nem tartoztak a hadsereg első vonalban küzdő katonái közé.

A Krónika, illetve a Pergőtűz tehát az alakulatok és katonáik igen szűk merítésénél fogva nem reprezentálja a magyar 2. hadsereget. Amikor ezt a történész kifogásolja, szembe kell néznie a ténnyel, hogy szaktársai a kilencvenes évek elejéig nem serénykedtek, hogy egy teljesebb és szakszerűbb felmérést készítsenek. Mindenesetre a Pergőtűz alkotóit a mintavétellel szembeni utólagos kifogások nem zavarták az általánosításban, a hadsereg egészére vonatkozó következtetéseik levonásában. A meghallgatottak köre csak egy-egy zászlóalj, század, szakasz állományának néhány elérhető és beszélni hajlandó katonájára terjedt ki. Az alkotók feltehetően ismeretségük révén teremtettek kapcsolatot a harcok néhány veteránjával, és az ő révükön jutottak el velük együtt szolgáló és megnyilatkozni hajlandó bajtársaikhoz. Közülük is elsősorban azokhoz, akik világosan elő tudták adni, esetleg le is írni emlékeiket. A beszélgetések során általában nem mutattak érdeklődést a saját társalakulataikkal vagy a szomszédokkal történtek iránt, ami hitelesíthette volna az előadottakat. A legegyszerűbb volt a saját és szomszéd alakulat megnevezése nélkül beszélni, így a megszólalók zárt körén kívül egyetlen érintett sem kérhette számon az elmondottak valóságtartalmát. Az igazsághoz tartozik azonban az is, hogy az áttörést követő zűrzavaros helyzetben a megszólaltatottaknak, század- és szakaszparancsnokoknak, vajmi kevés rálátása lehetett a körülöttük történtekre.

Elengedhetetlen lett volna a kikérdezett személyek szavahihetőségének sokoldalú vizsgálata és ennek alapján történő megítélésük is. Hogyan illeszkedtek be a megváltozott társadalomba, a 2. hadseregbeli szerepüktől függően csak állandó szorongás közepette éltek, vagy elmarasztalásban is részesültek? Ez utóbbi visszafordíthatatlan volt, vagy nyitva tartotta a megbocsátás, a feloldozás perspektíváját? Esetünkben általában a hatalom által koncepcionált elmarasztalás (háborús bűn) nyomán keletkezett kimondott vagy kimondatlan társadalmi ítéletektől hosszú évtizedeken át szenvedő, ezek feloldását és rehabilitációjukat elnyert személyekkel találkozhatunk.[14] A megkérdezett a magyar 2. hadsereg tagjaként akkor és utólag mennyiben tartotta magát a hatalom által kivezényelt katonának, aki nem értett egyet a háborús részvétellel, ezért bírálta és mélységesen elítél-

[14] Erről bővebben: *Paul Ricour:* Emlékezet–felejtés–történelem. A kultúra narratívái. Budapest, 1999. 142. o.

te a honvédség doni harcait és abban saját kényszerű részvételét is. Annak kinyilvánítása, hogy esetleg magyar érdeknek is tartotta a szovjet elleni háborút és abban az ő részvételét, természetesen senkitől sem volt elvárható.

A beszámolók a hadsereg szörnyű körülmények közötti pusztulásának bemutatására s ebben saját helyzetük megítélésére szorítkoztak. Legtöbben mást nem is kívántak/mertek mondani, hiszen tőlük ezt várták. Tagadhatatlan, a pánikba esett s fegyverük nélkül fejveszetten menekülők, az elesettek és a megfagyni hagyott magatehetetlen sebesültek, az éhségtől, fáradtságtól összeeső katonák látványa kitörölhetetlen az emlékezetből. A magyar 2. hadsereg pusztulásának a hatalom által kőbe vésett története legtöbbjüket különben is arra a következtetésre vezette, hogy az általuk közvetlenül átélteket a hadsereg egészére kivetítsék.

Volt közöttük olyan honvéd, tisztes, altiszt, tartalékos és hivatásos tiszt, aki elmondása szerint az eseményekkel egyidejűleg vezetett naplóbejegyzései alapján számolt be élményeiről. Óhatatlanul felmerülhet a kérdés, hogy ezek mikor készülhettek, hiszen a hóban kétségbeesetten bukdácsoló katona számára aligha a naplójavolt a legfontosabb.

A magyar 2. hadseregről a kamerák előtt elhangzott visszaemlékezések, illetve azok írásos változata természetesen szerkesztett, illetve megvágott. Ha a szerkesztők megítélésük szerint vélt vagy valós politikai anomáliát tapasztaltak a sokszor terjengős és némelykor zavaros szövegben, azt saját meglátásuk szerint alakították Ha a csapatok felbomlásáról és visszavonulásáról volt szó, kritika és rákérdezés nélkül fogadtak el részleteket, melyekről a harcászati kérdésekben laikus, ám elfogulatlan néző is megállapíthatta, hogy az előadott eset oly módon nem történhetett meg. Ebben közrejátszhatott a szerkesztők katonai képzetlensége és járatlansága, de még inkább politikai megfontolásuk, hiszen elhitték és megörökítették, sőt természetesnek vették, hogy a Dontól visszavonuló hadsereg katonái szinte kivétel nélkül fegyvereiket eldobó és védekezésre képtelen, a „diadalmas és legyőzhetetlen" szovjet katonák elől pánikszerűen menekülő nyomorult csürhévé váltak. A kérdés-felelet során nem vált szembetűnővé, hogy amennyiben a pusztulás olyan teljes volt, mint ez alanyaik beszámolóiból kitűnik, hogyan vált lehetségessé, hogy sok ezren, több mint az állomány fele, köztük a nyilatkozók is, megmenekültek. (Feltételezhető, hogy a veszteségek valós számairól később sem voltak tájékozottak.) Ez csak a szovjet hadsereg elleni kemény elhárító harcokkal magyarázható. Ha a hadsereg egésze valóban fegyverét eldobó, pánikszerűen menekülők gyülekezetévé vált volna, a szovjet csapatok katlanában pusztult volna el a kétszázezer, ahogy ezt a hivatalos politika – sokáig a történetírás is – hirdette. A szovjet hadsereg harci erényeit és eredményeit kisebbíteni nem lehetett, el kellett tehát ejteni az ezzel kapcsolatos megnyilvánulásokat. A politika, de a jó szándékú filmsorozat készítői sem voltak rá kíváncsiak, hogyan védték magukat a honvédek kétségbeesett helyzetükben, hiszen őszerintük ez eleve lehetetlen volt. Érdemükként nem a katonai helytállás és becsület, a bajtársiasság megnyilvánulásait, hanem ellenkezőjét várták el tőlük. Így – bár a nyilatkozók közül senki sem akart a magatehetetlen szerencsétlen katona szerepében mutatkozni –, a saját harci erényekkel történő félreérthetetlen „dicsekvésre" alig akadt példa. Ez csak a rendszerváltást követően nyilatkozhatott meg. Az azóta eltelt másfél évtizedben bekövetkezett elhalálozások következtében ma már aligha találnánk közülük még élő, az eseményekre visszaemlékezni képes személyt. Remélhetőleg többüknek még megadatott, hogy bár egyre csökkenő emlékezettel és érdeklődés mellett, de megszorítások nélkül mondhatták el doni élményeiket, melyeket a csatamezőn való helytállásukként élhettek meg.

A továbbiakban a filmsorozatnak a Hadtörténeti Levéltárban található eredeti forgatókönyve, valamint az ebből készült Pergőtűz I. és Pergőtűz II. forrásgyűjtemények felhasználásával, a gazdag anyagból vett, általunk tipikusnak ítélt személyek emlékezéseivel igazoljuk az 1943.január 12-ét követő három hét történéseivel kapcsolatos megállapításainkat. Csak kevesen akadnak a nyilatkozók között, akik arról tájékoztatnak, hogy az áttörést követően alakulatuk maradványaival harcolva váltak le a frontról, s ezzel legalább lelassították a mélységi szovjet előretörést, s biztosították megmarad bajtársaik visszavonulását. Arról, hogy ez nyilvánvalóan csak kölcsönösen heves tűzharc, kétoldali veszteségek árán sikerülhetett, ők sem szólnak.

Közéjük tartozik Kosztka Vilmos századosnak az 1943.január 13-án az urivi védőállásban kitartó 4/I. zászlóalj parancsnokának visszaemlékezése. Kosztka sikerrel tartotta kézben és irányította fogyadozó csapatát. Azonban a támadó szovjet katonák harci tevékenységének hogyanját – azon kívül, hogy jöttek, áttörtek – egy szóval sem említi. Ebből következőleg a harc/közelharc naturális elemeit is mellőzi: „Tíz órakor megkezdődött a tűz, repülők bombáztak, aztán megindultak a harckocsik. Czicatriczis Miklós őrnagy a szomszéd 4/III. zászlóalj parancsnoka fölhívott, tájékoztattuk egymást a helyzetről, hogy mi van. Mi még kitartunk, akkor ő közölte velem, hogy nálam áttörtek, már közelednek is felénk, most foglalták el a segélyhelyet, távbeszélőket, most jönnek felém, akkor búcsúzom, tartsatok ki. Míg el nem fogták, közvetítette, hogy göngyölik fel az ő futóárkukat és harcálláspontjukat. Ezzel harmadik zászlóaljunk felé minden összeköttetés megszűnt.”[15]

„Ezek után felhívott az ezredparancsnokom rádión, közölte, hogy miután el vagyunk vágva, minket beosztanak a szomszéd 429-es német gránátos ezredhez.”„Ezzel az én jobbszárnyamat is egy kicsit elvitték és egy részét már be is kerítették. Onnan fölhívott egy zászlós, hogy százados úr kérem be vagyunk kerítve, mit csináljak. A zászlóaljtartalék egy szakasz volt, azt már rég bevetettem másutt. Nem volt más mit tennem, mondom, ezeket meg kell mentenem. Mondtam, órát egyeztess, 10 perc múlva indul a Takács hadapród géppuskájától az ellentámadás a te irányodba, 10 perc múlva te is indítsd meg, utána jelentkezz nálam. Körülbelül 20 perc múlva jelentkezett. Mondom, na, sikerült áttörni ? Azt mondja sikerült. Mondom, megnyugtatlak, hogy innen nem ment senki, csak lelki támaszt adtam neked, hogy indulj neki. Mert már nem volt kit segítségül küldenem. Így kijöttek.”[16]

„Egész nap folytak a harcok. Van olyan géppuska, amelyiknél elesik az irányzó, a rajparancsnok, a szakaszparancsnok helyettese, mert olyan helyen van, hogy onnan elmenni nem tud.” „Délután 4 óra felé [több órás harc eredményeképpen – D. L.] áttörték az én balszárnyamat és a németek jobbszárnyát. Most itt álltunk estére bekerítve... Akkor elrendeltem a gyülekezőt a zászlóaljparancsnoki harcálláspontnál, mert mögöttünk egy nagy erős horhos volt, amelyik észak irányba tartott. Mikor az emberek összegyűltek, sorakoztak zárt rendben hármasával, és elindultam velük északi irányban. Megtaláltam a szomszéd németeket, és akkor őnáluk derékszögben rájuk, beálltunk megint egy horhosba. Eddig keletre néztünk, most pedig délre. És tulajdonképpen így az első gyűrűből zárt rendben kimeneteltünk.”[17]

---

[15] HL Kézirattár Pergőtűz forgatókönyv, Kosztka visszaemlékezése. 13. o.

[16] Uo.

[17] Uo. 17 .o.

„Kitartottunk 13-án estig. Hát persze hóban állva, toporogva. Reggel még egy géppuska elkapott minket, úgyhogy, akkor még egy csomó sebesült lett, innen aztán miután hordágyunk nem volt, úgy küldtem hátra az embereket, hogy mindig egy sebesülttel két ember sátorlapot húzva, és hátra küldtem a segédtisztemet, hogy gyűjtsék az embereket, de már vissza ne eresszék, mert visszavonulási parancsot nem adtam ki, csak nem akartam, hogy előre jöjjenek azok, akik már hátra jutottak."[18] „Estére 18-an maradtunk meg, és akkor elhatároztam, hogy most már én is visszavonulok. Ahogy mentem visszafelé magyar üteggel találkoztam, annak mind a négy lövege tüzelőállásban. Kérdezték, hogy mi van? Mondtam, most már nem tudunk kitartani, hiszen sem enni, sem inni nem kaptunk, és két napja kint állunk a hóban, majd megfagy mindenki. Ott azokkal beszélgettem kapták a parancsot a visszavonulásra. Mikor a harmadik lövege ment ennek az ütegnek, mondom az ütegparancsnoknak, hogy te ezzel a 18 emberrel én adok neked egy löveg fedezetet, ezzel én is hátrább vonulok."[19] (Kár, hogy arról nem szól Kosztka, mivel vontatták a lövegeket?) Kosztka emlékezése a Pergőtűz rövidített változatában is feltűnik ugyan, de már békésebb, a cenzúra számára is elfogadhatóbb szerepben. Parancsot ad embereinek, hogy egy égő raktárból kimenekített kétdecis rumos üvegeket azonnal semmisítsék meg. „Ezt azért csináltam veletek – mondta nekik –, nehogy megigyátok, mert úgy jártok, mint akiket tegnap láttunk [ti. megfagyva – D. L.]."[20]

(Az ellenség előtt tanúsított vitéz magatartásáért: nemes ó-falvi Kosztka Vilmos százados – Magyar Érdemrend Lovagkeresztje hadiszalagon a kardokkal, 43. számú Honvédségi Közlöny, 1942. okt. 20. 946. o.; nemes ó-falvi Kosztka Vilmos százados – Kormányzó Dicsérő Elismerése a hadiszalagon és a kardok egyidejű adományozása mellett [vagyis Signum Laudis], 36. számú Honvédségi Közlöny, 1943. aug. 28. 1133. o.)

Lengyeltóti János zászlós, a pécsi 8/III. zászlóalj szakaszparancsnoka jó tanító lehetett, szerethették tanítványai, nem különben katonái, akikért személyes felelősséget érzett. „Jobb oldalt erős támadás van, nagy számú szovjet-orosz katonaság jön a jobboldalon... A századparancsnokságtól jön a parancs kitartani, kitartani. Jön a jelentés, zászlós úr hátravonulni, itt vannak elfogják mindjárt az oroszok. Hátra nézek, Schulcz István, almáskereszturi tizedes jön. A beidegzett esküimintának a szobraként: fegyveredet ne hagyd el. És hozza géppuskacsövet a vállán. Mit csináljak? Tegye le! Megyünk tovább. De mi lesz akkor? Az életét mentse most az a lényeg, nem tud maga se segíteni."[21] Ugyanerről máshol:„Hadnagyunk (századparancsnok?) parancsot ad: Húsz méterre ide tíz ember! Az az alakulat oda menjen, a másik amoda menjen! Az előttünk levő bunkerben Dr. Tar István zászlós, szekszárdi ügyvéd igyekszik a vonalat tartani, üzenet neki, hogy az utolsó pillanatig tartani kell a vonalat. Géppuska tűzzel tankok ellen. Igyekszünk felvonulni és a hóban lelapulni. És a tank jön, jön, jön felénk, ideér hozzám. Mit csináljak? Dobjam neki az egy gránátomat? Nincs mentség. Lefekszem, mert kiabál a géppuska melletti kezelő: Meglőtték, megsebesült a zászlós! Tar István valóban vérében fekszik, a fején kapott lövést Csak annyit tudtam mondani, hogy a géppuskát akárhogy, de húzzák ki. És bevallom [?] az üres géppuskához én ültem, én feküdtem. Töltöttünk. So-

[18] HL Kézirattár Pergőtűz forgatókönyv, Kosztka visszaemlékezése. 16–17. o.; Pergőtűz I. 313. o.

[19] HL Kézirattár Pergőtűz forgatókönyv, Kosztka visszaemlékezése. 19. o.

[20] Pergőtűz II. 69. o.

[21] Pergőtűz I. 317. o.

ha, soha nem gondoltam rá, hogy életemben ember ellen fegyvert fogok használni. De nem lehet szabadulni a katonának az esküjétől. Nem lehet szabadulni attól, hogy akik mögöttem vannak és bennem bíznak, azokat hátha megmentem. Behúztam a tárt, ha nevetséges is, megnyomtam a nyomólapot.]Miért lenne nevetséges? – D. L.]Nem tudom találtam-e embert, de a tanknak tudom, nem tudtam károsodást okozni."[22] „Zászlós úr! Menjünk, menjünk! Nem tudom, mi történt. Ötven méter – higgyék el, ez nem távolság – és a tankok megálltak."[23] Lengyeltóti zászlós tehát bevallja, hogy harcolt. Megállította a tankokat, bár nem tett bennük kárt. Vajon miért álltak meg? Erre nem kapunk választ Lengyeltótitól. Bizonyára, mert a tankokat követő gyalogosok lemaradtak, harcba keveredtek a tankok által el nem hallgattatott géppuskákkal. Lengyeltóti őszinte és bátor ember. Azon kevesek közé tartozik, akik elmondják, hogy ők bizony lőttek is az ellenségre. Erre kötelezte bajtársai védelme is. Az őszinteség azonban most rossz vért szülhet. Szépíteni igyekszik tehát, nem tudja, talált-e.

(Az ellenség előtt tanúsított vitéz magatartásáért: Lengyeltóti János [1910. Szigetvár] tartalékos zászlós – M. kir. Honvéd Vezérkar főnöke okirati dicsérő elismerése, 42. számú Honvédségi Közlöny, 1943. okt. 20. 1442. o.)

Lengyeltóti harcolt, mi más tehetett volna. Ezt nemcsak felettesei várták el tőle, hanem főképpen katonái, akikkel a Don partjára érkezett. Bizonyára hasonlóképp cselekedett az áttörést követő védelmi harcok során a tanítóból és más kisegzisztenciákból bevonult többi tartalékos tiszt is, mikor közvetlenül szembekerült a szovjet katonákkal. A maguk és embereik védelmében pisztolyukkal (géppisztolyukkal) közvetlenül emberekre kellett lőniük, amit eddig elképzelni sem tudtak. Az elesett bajtárs helyett akár golyószóróval vagy géppuskával is. Kézitusára is sor kerülhetett. Hogyan viselkedtek e kétségbeejtő körülmények között? Hogyan tudták a súlyos helyzetben összetartani és vezetni katonáikat? Ezekre a megkerülhetetlen kérdésekre nem kapunk választ a Pergőtűz emlékező katonáitól.

Neuhauser János szakaszvezető szintén ott, akkor sebesült meg. „Én is lőttem, amíg volt lőszerem a golyószóróban, és hát egyszer éreztem, hogy csupa vér a lábam."[24] Súlyosnak bizonyuló sérülését szerencsére túlélte.

Drámai az első vonalban tartózkodó Magass Miklós római katolikus tábori lelkész emlékezése is: „Egyszer azt veszem észre, hogy a hajlatban egyszerre mintha házak nőttek volna ki. Tehát a Potudanyon az ellenség átkelt és harckocsival jön, már itt van. És én akkor ámulva láttam, bámultam az I/1. zászlóaljat, akik a harctérre akkor jöttek ki, de zsákmányolt fegyverekkel már föl voltak szerelve. Bámulatos hidegvér. Embereim [sic!] az ellenséges harckocsik között járnak, tüzelnek. Egy hadnagyot látok, azt le is tiporja a gép, de végig tüzel. Szóval ez az érzésem támad: »Ezek az emberek nem tudják, hogy milyen veszedelemben vannak.« Tisztán az lehetett az oka, hogy egy harckocsitámadás nem rémítette meg őket."[25] A tisztelendő tévedett. Jól tudták milyen veszedelemben vannak, de a túlélés vágya hajtotta őket.

---

[22] Pergőtűz I. 344. o.

[23] Pergőtűz II. 72–73. o.

[24] Pergőtűz I. 344. o.

[25] Uo. 63. o.

Többen állították, hogy különböző okoknál fogva nem tudták használni fegyvereiket, s védtelenül álltak a támadókkal szemben, aminek futás lett a vége. Schwoy Ferenc tartalékos főhadnagy, az offenzíva középpontjában álló 12. könnyű hadosztáy 8/III. zászlóaljának egyik parancsnoka, nem indokolta meg, hogy vajon milyen megfontolás vezette felsőbb parancsnokait, hogy az első vonalban álló alakulatukat (zászlóalj, század, üteg?) a január 14-i szovjet támadás előtt két nappal gyakorlatilag tehetetlenné tegyék, hiszen „minden nehéz fegyvernek az irányzékát bekérték fagyálló olajjal való kezelésre". „Tehát 14-én, amikor a támadást mi kaptuk, se a nehézpuskának, se a páncéltörőnek, se az aknavetőnek, egyiknek sem volt semmiféle irányzéka." „Mi meg irányzék meg minden egyéb nélkül ott álltunk szemben, ember ember ellen, és nem tudtunk semmit sem csinálni. Hát akkor mi volt más hátra? Kijönni a vonalból."[26]

Az elhangzottak természetesnek tűnhettek, hiszen az ostoba és gonosz felsőbb parancsnokoktól minden kitellett. A kérdés elmaradt: Miért nem a fagyállót szállították ki hozzájuk?

Az egyik géppuskás katona helyesbít: „Tíz gépfegyverünk befagyott, ami a tüzelőállásba le volt rakva." Szerinte a zászlóalj géppuskás századának 12 géppuskája közül csak kettő volt tűzkészen. „A géppuskákat melegíteni kellett, hogy lehessen vele lőni."[27] Miért csak kettővel tették meg? Azonban a befagyott géppuskákat mégsem hagyták ott, hanem lőttek velük, állítja a bajtársa.

A magasabbparancsnokság nehezen elfogadható intézkedését kritikátlanul magukévá tevő interjuvolók nem vetették Schwoy főhadnagy ellenébe azt sem, hogy ilyen lefegyverzett állapotban, aligha lehetett csak úgy kisétálni a vonalból az ellenség orra előtt. Ez csak kemény kézitusában volt lehetséges, amiből Schwoy főhadnagynak is ki kellett vennie a részét. És valóban, Schwoy váratlanul így folytatja: „Mikor kijöttünk a védelmi vonalból, akkor már rengeteg halott és sebesült maradt ott. Őrületes visszafelé rohanás volt az egész aknatűzben. Visszafelé futva a derékig érő hóban, egyszer csak azt mondom: »Nem lehet emberek, hogy ezt, ezeket itt hagyjuk, ellentámadás!« És volt 10-15 rendes, kemény magyar gyerek, én egy golyószóróval az élen és ők meg utánam. És akkor visszamentünk egy ellentámadásra. És akkor sikerült az oroszokat annyira visszaszorítani, hogy egy csomó sebesültet – halottat nem –, de egy csomó sebesültet sikerült kimenteni."[28]

(Az ellenség előtt tanúsított vitéz magatartásáért: Schwoy Ferenc [1909. Dárda] tartalékos hadnagy – Kormányzó Dicsérő Elismerése a hadiszalagon és a kardok egyidejű adományozása mellett [vagyis Signum Laudis], 51. számú Honvédségi Közlöny, 1943. dec. 15. 1791. o.)

Nehezen lehetett kritikátlanul elfogadni Bertalan Sándor zászlós mondandóját, aki szerint saját bajtársaik zavarták vissza őket, hogy ne hátráljanak tovább: „rettenetes nehézpuska, utána golyószóró tűzfüggönyt helyeztek mögénk, hogy előre menjünk." Magyarán bajtársaik nem spórolva kevés lőszerükkel, fegyverrel kergették vissza őket. Kik voltak ezek a bajtársak? A baj csak az, hogy egy-két saját golyószóróval és a század

[26] Pergőtűz II. 315. o.

[27] Pergőtűz I. 61. o.

[28] Pergőtűz II. 63. o.

egyetlen még meglévő (?) nehézpuskájával, ehhez minimális lőszerrel, nem lehet tűzfüggönyt produkálni. Bertalan zászlósnak tudni illett volna, hogy zárótűzet csak a tüzérség szokott lőni, a saját csapatok elé és nem mögé. Az adott helyzetben bajtársaik az ellenség helyett legfeljebb őket lövöldözhették volna le. Bertalan, mivel a potudanyi mocsár mellett álltak, ami nem fagyott be, erei a nagy hideg ellenére is csörgedeztek, »nekem csizmám van«[29] meggondolással a vizesárokba vezényelte embereit, és így kerültek ki a harcból. Kérdés, vajon hogy kerülték el, hogy az ő lábuk bakancsostól ne fagyjon csont keményre a 20 fokos hidegben, miközben fagyott emberek százai szegélyezték a visszavonulás útját?

(Az ellenség előtt tanúsított vitéz magatartásáért: Bertalan Sándor [1909. Kemenesmihályfa] tartalékos zászlós – Kormányzó Dicsérő Elismerése a hadiszalagon és a kardok egyidejű adományozása mellett [vagyis Signum Laudis], 24. számú Honvédségi Közlöny, 1943. jún. 2. 791. o.)

Kovács Lajos szakaszvezető és Szilágyi János tizedes kétségbeesetten tapasztalták, hogy állásaikat szétlőtték, összeköttetésük megszűnt. „Ott felejtettek bennünket. Szabályszerűen szerintem ott felejtettek, mert sem telefon, semmi az égvilágon nem volt már nekünk." „Már nem is kéne itt lennünk, az alakulatunk úgyszólván elkopott."[30] Ebben a kétségbeejtő helyzetben valóban eluralkodhatott a pánik. A menekülés útja egy olyan tiszt, altiszt vagy tisztes lehetett, akinek idegei nem mondták fel a szolgálatot, képesek volt úrrá lenni a zűrzavaron s magával ragadni bajtársait. Jelen esetben a megszólaló tisztesek is nyilván ezt tették, mert különben túlélés esetén legfeljebb a sokévi fogolytábor elviselését követően mondhatták volna el a velük történteket.

A csata leírásához hozzátartozik az egymásnak feszülő felek harcának egyenértékű bemutatása. Esetünkben erről aligha lehet szó. A rendelkezésre álló felemás anyaggal a cél nem érhető el. A szovjet hadsereg hazájukért harcoló katonái ismeretlenek maradtak. A magyar visszaemlékezők kis kivétellel, melynek kiaknázása elmaradt, elsősorban az áttörés helyére zúduló tüzérségi előkészítésről, annak megsemmisítő erejéről, a harckocsik és gyalogság rohamáról szóltak, annak részletezése nélkül. Ezt követően menekülésünk került a középpontba. A szovjet jelentések ugyanakkor az ellenséges állásokért folytatott kézitusáig menő harcról adtak számot. A 40. hadsereg hadtestei a keményen védekező ellenséges erőkkel szemben értek el nagy hadműveleti sikereket. A küzdelem keménységének még akkor is hitelt kell adnunk, ha tudjuk, a szovjet hadsereg vezetése a szokott túlzással, az elszántan harcoló ellenség ellen kivívott sikerrel szerette emelni az elért győzelmek fényét. Részükről sem kapott kellő részletes leírást és értékelést az áttörő és tovarobogó harckocsiktól lemaradó s a tüzérségi előkészítés ellenére is kemény ellenállásba ütköző orosz gyalogság harca. A térdig érő hóban és hidegben, étlen-szomjan magukat előre küzdő orosz katonák megpróbáltatásai, a lemaradó és megfagyó sebesültjeik, nem képezték a jelentések tárgyát. A hótól betemetett utakon hogyan mozgott előre tüzérségük és tudta-e megfelelőképpen támogatni az előrenyomuló csapatoknak a bekerített vagy halogató harcot folytató magyar és német csoportosítások elleni harcát?

---

[29] Pergőtűz I. 360. o.

[30] Pergőtűz II. 64. o.

Kornis Pál munkaszolgálatos a későbbiekben Moszkvában kutatott a voronyezsi front levéltári anyagában. Ennek eredményként igen terjedelmes beszámolóval egészítette ki a visszaemlékezéseket. A hivatalos jelentések szerint a szovjet csapatok kemény harcban győzelmet-győzelemre halmozva hajtották végre kijelölt hadműveleteiket. Ezt természetesen nem – az úgymond – használhatatlanná váló fegyvereit eldobó és futásnak eredő, hanem csakis a keményen ellenálló magyar csapatokkal szemben érték el. A jelentésekben foglaltak nem voltak mentesek túlzásoktól. Egy a valóságosnál erősebb, jobban felszerelt ellenségről számoltak be. Kornis is, bár nem mondja ki miért, de érdekesnek tartja az első napok harcairól készült szovjet jelentéseket. Ismerteti a voronyezsi front törzsének január 18-i 00.20 számú harci jelentését, amely „egyetlen példányban Vasziljev elvtársnak készült, Vasziljev Sztálin fedőneve volt.[31] Hatnapos támadóharc eredményeként a voronyezsi front csapatai megvalósítva a magyar–olasz csoportosítás szétzúzásának tervét, sikeresen teljesítik az Ön parancsát... A front csapatai a harcok során szétzúzták a 6., 7.,13., 12., 19., 23. magyar hadosztályokat...”[32] A jelentés ezt követően a szovjet vezetéstől megszokott túlzásokba bocsátkozik, hogy növelje az elért siker nagyságát. Erről írta Keegan, hogy a győzők gyakran romantikus mázzal vonják be a csata katonai tényeit, és azt is, hogy valójában mit éltek át a benne részt vevő emberek. „A harcok hat napja folyamán a csapatok felszabadították 2500 lakott helységet, köztük Korotojak várost, olyan jelentős körzeti központokat, mint Kamenka, Olhovadka, Krasznoje Repkevka stb., átvágták az Osztrogozsszk melletti vasútvonalat, a front csapati kijutottak a Kosztyenki–Isztobnoje–Ilovszkoje–Alekszejevka terepszakaszra, és folytatták az ellenség nyugat felé visszavonulni akaró csapatainak üldözését, foglyul ejtését és megsemmisítését.”[33] A csapatok bekerítéséről nem szólt a jelentés. „A harcok folyamán 1943. január 12–17. között az ellenségnek jelentős veszteségeket okoztak, nagyszámú elesett és megsebesült katonát és tisztet vesztett az ellenség.”[34] A hadizsákmány elképesztő, az egész magyar 2. hadsereg hadrendjében sem volt annyi fegyver és felszerelés, mint amennyit a szovjet csapatok ez ideig megsemmisítettek és zsákmányként jelentettek: „Megsemmisítettek mintegy 150 harckocsit, lelőttek 20 repülőgépet. Zsákmányoltak 144 harckocsit, 330 vontatót, 4 páncélgépkocsit, kb. 1560 löveget, mintegy 2500 géppuskát, 3952 aknavetőt, 1300 kerékpárt, 107 motorkerékpárt, kb. 45 000 puskát, 271 páncéltörő löveget, kb. tíz millió töltényt stb. 600 ezer lövedéket, 136 különböző raktárt stb...”[35] Ezekből a számokból Kornis levonja a következtetést „itt tényleg komoly hadműveletek folytak ebben az időben. Nem akarok most részletekbe bocsátkozni, hiszen a szovjet hadműveleti naplók és jelentések nagyon sok részletet tartalmaznak, ahol igen heves ellenállásra bukkantak és jelentős veszteségeket szenvedtek ezek a csapatok.” Kornis a jelentések alapján további győzelmekről, hihetetlen mennyiségű zsákmányról számol be. Elolvasva a Kornis által interpretáltakat, felmerül a kérdés, a Pergőtűz készítői mindezt maguk is elhitték, vagy csak nem merték kétségbe vonni?

---

[31] HL Kézirattár Pergőtűz kézirat, Kornis Pál visszaemlékezése. 23. o.

[32] Uo. 24. o.

[33] Uo.

[34] Uo.

[35] Uo.

A visszaemlékezések zömét a fegyverrel vagy nélküle visszaözönlőknek sokszor a fantasztikumot súroló élményei uralják. Egy hadsereg, melynek tagjai szinte haditettként dicsekszenek visszavonulásuk részleteivel, kiemelve ebbeli szerepüket. A vereséget szinte sikerként előadó, fegyverüket eldobó Háry Jánosok kifogyhatatlanok voltak szerencsés visszavonulásuk előadásában. Gellért Sándor tizedes: „Láttunk repülőcsatákat, megbújtunk kilőtt tankok mellé, mert kellett. [Melyik oldal tankjai voltak ezek és kik lőtték ki őket?] Térdig érő hóban vágtattunk, de úgy voltunk felöltözve, hogy messziről még táncoló medvéknek láthattak bennünket. Énnekem hosszú hajam volt már akkor, megnőtt, hátra fésültem, és soha életemben nem éreztem, hogy a fejem teteje fázik, akkor fázott. De volt rajta egy gyapjúsál, azt lefogta a fülivel a sipka, a Bocskai-sapka, azon felül még a pokróc, az ágytakaró. Azt úgy szíjjal kötöttük át magunkon. Így meneteltünk. Csak a szemünk látszott ki az arcunkból, mert volt olyan, akinek befagyott az orra, szája, nem lehetett az szabadon, olyan hideg volt."[36] Vajon hogyan vágtattak a térdig érő hóban ezek a feltűnően öltözött, tehát az ellenség figyelmét is magukra terelő katonák, akiknek állásaik elhagyása során legfőbb gondjuk az ágytakaró [sic!] begyűjtése volt. A magukkal cipelt súlyon feltehetően ők is a teljesen „felesleges és használhatatlan" fegyvereik hátrahagyásával könnyítettek.

A Krónika alkotói ellenére sem tudjuk érdemként elkönyvelni, sőt elhinni sem igen, Károly János beszámolóját. Honvédként nem tudjuk kinek az engedélyével tette, amit tett. „Láttam, hogy baj van már itten, ennek semmi értelme nincs, a lőszert lehánytam a kocsiról [gépkocsiról, szekérről?] és a raktárból megpakoltam élelemmel. Ez volt a szerencsém, mert aztán tíz napon keresztül húsz embert [?], aki odatartott énhozzám, én kosztolgattam őket. Különben éhen pusztultunk volna, és akkor már hiába lett volna lőszer, nem ért volna az már semmit. Megállni nem tudtunk, hát avval a kis puskával mit tudtunk volna lőni, hát nem is volt érdemes elő sem venni. [Amit már amúgy lehánytak és elhagytak.] Legfeljebb úgy lőtt, mint a vaddarazsat mikor megpiszkálják, hogy még jobban haragszik. Aztán így jöttünk hátrafelé."[37] És ők húszan Károly honvéd vezérletével senkitől sem zavartatva fegyvertelenül jöttek hátrafelé, amúgy is használhatatlan „kis puskájukat" használni nem kellett, ennivalójuk pedig volt. És sok évtizeddel később az interjúk készítői közül senki sem érdeklődött e nyilvánvaló valótlanság részletei felől.

Elvetette a sulykot Kovács Zoltán főhadnagy is, aki egy falut (és feltehetőleg bajtársait is) elhagyva, visszatekintve látta, hogy „az oroszok fehér síruhában síléccel jöttek és bekerítették a falut. Ott maradt ezer és ezer ember, rengeteg gépjármű, rengeteg harckocsi, tank, minden ott maradt. Ott maradt, ami volt élelmiszer, ott maradtak az öt hat hektós rumoshordók rummal, egyszóval minden ami ott föl volt halmozva, minden ott maradt."[38] Ha minden jelentős mennyiségben együtt volt, amiben – mindenki más szerint – szűkölködött a magyar 2. hadsereg, az általa látni vélt rengeteg gépjárművel és harckocsikkal rendelkező sok ezer ember – hősünkkel ellentétben – vajon miért hagyta magát bekeríteni a sítalpas szovjet katonáktól? Ő minden esetre tovább vonult, nyomában az oroszokkal, akik „soha nem értek el bennünket. Néhány repülőtámadásban volt részünk, de azt átvészeltük, nem volt komolyabb veszteségünk".[39]

---

[36] Pergőtűz I. 68. o.

[37] Uo.

[38] Uo. 64. o.; HL Kézirattár Pergőtűz kézirata, Kovács Zoltán beszámolója. 21. o.

[39] Uo.

Hadrafogható erők visszaözönléséről számol be Sára József honvéd: „Megindult a tömeg. De ott ment autó, harckocsi, gyalogság, órákon át ment, ment.” Bajtársa kiegészíti: „Csak úgy vágtattak el mellettünk a lovakkal, szánokkal, meg a pécsi légvédelmi tüzérek a tehergépkocsijaikkal.”[40] (Lövegekkel vagy anélkül?) A látottak nem kimondottan szétesett alakulatok pánikszerű menekülésére utalnak.

Azt kell hinnünk, hogy a visszaemlékezők zöme olyan katonákból került ki, akik a jelek szerint elszakadva az ellenségtől, harc nélkül sikeresen vonultak vissza, és nézték, hogyan teszik ezt lehetővé számukra mások. Az általuk leírt pokolból ugyanis a keményen ellenállók nélkül aligha tudtak volna megmenekülni.

Mit kezdhetünk azzal a parancsnokkal, aki az áttörést követő zűrzavarban ilyen szakszerűen írja le a körülötte kialakult helyzetet: „ott percenként mentek a harckocsiknak az ezrei, vagy mit tudom én.”

Hogy ki állt ellen a szovjet katonáknak? Varga József bizonyosan nem: „Nyomás hátra! Pucoltunk ám hátrafelé. Be Osztrogozsszkig. De ekkor már három napig mi sem kaptunk ám kaját.”[41] Ezek után tételezzük fel, hogy az ellenállás egyik fő gócát képező városba érve fegyvert ragadtak és a védőkhöz csatlakoztak?

Azok is szerencsésen ép bőrrel megúszták, akik egy-egy „talpraesett” visszaemlékező csapatával tartottak. Közben tömegesen fagytak meg mellettük a katonák. (Ők hogyhogy nem?) Ha néha fegyverhez jutottak – még páncéltörő ágyúhoz is –, azt nem használták, gyorsan el is hagyták. Sorolhatnánk még a visszavonulásról előadott, a hihetetlenség határán mozgó, de mindenesetre magyarázatra szoruló történéseket. A részletekre, okok, összefüggések felvetésére nem térünk ki. Ennyi év távlatában már reménytelen is lenne.

A csapatok visszavonulását alig tudták befolyásolni az üldözők. A forgatagban sikeresen hátráló embereink jelentős része már harcérintkezésbe sem került. Péteri Ferenc főhadnagy: „Egy domboldalon álltam, és lent előttem a völgyben több ezer fegyveres vagy még inkább fegyvertelen katonát láttam özönleni.” Hasonló élményről számolt be Bíró József zászlós: „Mint egy fekete pántlika kanyargott a visszavonuló rész a fehér hóban. Időnként megjelent egy-egy szovjet repülőgép, amelyik végig géppuskázta, szétverte az alakulatot.”[42]

Foglalkoznunk kell a hadműveletet végig kísérő embertelenül hideg idővel. A hadsereg katonái bőven el lehettek látva hőmérőkkel, melyekről a harc kimenetelét meghatározó hidegrekordokat leolvashatták. Bíró József zászlós, a 8/III. zászlóalj páncéltörő szakaszának parancsnoka megdöbbentő képet ad a fagy hatásáról: „Aki pedig nem egészében fagyott meg, megfagyott a füle, megfagyott az orra, megfagyott a lába, ez is gyakori volt. Olyan csontfehérre tudott fagyni az orr meg a fül felső része, mint az elefántcsont.”[43] Elveti a sulykot Neubauser János szakaszvezető is: „Borzasztó hideg volt, 40-45-48 fok hideg is volt.”[44] Hősünk hogyan úszta meg ezt a hideget? Ki fagyott meg, és ki nézte, hogyan fagy meg más, hogy erről később hírt adhasson? A hideg elleni ital is nagy

[40] Pergőtűz I. 68. o.

[41] Uo.

[42] Uo. 87. o.

[43] Uo. 70. o.

[44] Uo.

veszélyt jelentett. „A lövegek mellett megfagytak a kezelők, mert rumot ittak” – emlékezik Fenyvesi Imre törzsőrmester.[45] Dr. Kovács Zoltán főhadnagy: „Ember ember hátán, kocsi kocsi hátán, gépkocsik, palacsintává lapított hullák, megfagyott emberek. Olyat is láttam, hogy fejével lefelé a hóba beállítva, lábbal az égnek.”[46] Hosszasan sorolhatnánk a hideggel, fagyással kapcsolatos emlékeket.

Úgy tűnik a visszaemlékezők eltúlozták a hideg fokát és kétségkívüli hatását. Kornis Pál túlzónak tarja a hidegről szóló beszámolókat. „Még egy kisebb félreértést szeretnék eloszlatni, ez a mínusz 42 fok és az annál hidegebb idők kérdése. A hadművelet tartama alatt ilyen hideg nem volt, amivel nem azt akarom mondani, hogy a 25-28 fokos hideg könnyen elviselhető. A szovjet hadsereg és a voronyezsi front naplóiból naponta kétszer követhető a hőmérséklet, és abban ilyen értékekkel megközelítőleg sem találkozunk. 12-én, az áttörés idején mínusz 15-19 fok körüli volt a hőmérséklet, ami 13-án 20-25 fokra növekedett, majd 14-én 18-21 fokra csökkent. Ezt követően naponta követhetők hasonló értékek, de a 42 fok túlzásnak tekinthető.” „Éppen a legkritikusabb napokban nem volt ilyen hideg, azután a hónap végére a hőmérséklet valóban lehűlt, de 30 fok alá akkor sem süllyedt egyetlen alkalommal sem.”[47] Arról Kornis sem beszél, hogy az éjjel- nappal szabadban tartózkodó orosz katonák és sebesültjeik hogyan vészelték át az embertelen hideget. Pufajkájuk, kucsmájuk és időjáráshoz való edzettségük nem oldott meg mindent.

A visszaemlékezések a súlyos sebesülésekről, ellátásukról vagy/és elláthatatlanságukról, az orvosok, egészségügyi katonák, valamint a sebesült bajtársaikat cipelő katonák hősiességéről adják a legvalósabb, utólagos megfontolásoktól sem befolyásolt döbbenetes helyzetképet. Az ehhez szükséges egészségügyi eszközök hiányának – mint a felső vezetés hibájának – visszatérő tendenciózus hangsúlyozása ezen semmit nem változtat, mindez a frontvonal másik oldalán sem volt jobb.

A visszaözönlők gaztetteként emlékeznek a hivatásos tisztikar fegyverhasználatig is terjedő erőfeszítéseire, hogy megfékezzék a pánikot, és rendezzék a szétesett csapatokat. Senki sem érdeklődte meg Sári József honvédtől, milyen értesülés vagy személyes élmény az általa előadottak forrása: „Ügyködtek már a tiszti osztagok is. Ott, ahol tömegben jöttek az emberek, ott már legéppuskázták őket, mert a tartalékos tiszt nem tudta volna megtenni azt, hogy lelődözze a saját embereit, mert ő saját maga is ki volt készülve; de voltak olyan tiszti különítmények, ott hátul, tényleges tisztekből. Terrorcsapatok voltak mindenütt, ez vele jár a háborúval.”[48]

Mondanunk sem kell, hogy a világ valamennyi hadseregének vezetői a maguk és katonáik érdekében mindenkor tragikusnak tartották a pánik eluralkodását, s eszközökben nem válogatva léptek fel ellene. Keegan általunk már idézett munkájában írja Waterlooról: „Minden hadsereg legfőbb félelme – ami erősebb a vereségtől vagy akár még a zendüléstől való félelménél is –, hogy valamely általa elkövetett hiba folytán a hadsereg közönséges tömeggé züllik. A tömeg ugyanis a hadsereg antitézise, embereknek olyan gyülekezete, melyet nem a fegyelem, hanem hangulatai irányítanak, változékony és ra-

[45] Pergőtűz I. 70. o.

[46] Uo. 87. o.

[47] HL Pergőtűz forgatókönyve, Kornis Pál visszaemlékezése. 23 o.

[48] Pergőtűz I. 313. o.

gályos érzelmek, melyek ha tovaterjednek, végzetesek lehetnek a hadsereg irányíthatóságára. Ezért, hogy a katonaságnál súlyosabb vád nincs is annál, mint hogy a hadsereg tömegként viselkedett – csőcselék, csürhe, horda –, a legmélyebb megvetésével minden katona azokat a vezéreket illeti, akiknek vízként folyt ki ujjaik közül a hadseregük."[49]

A parancsnoklás feletti tehetetlenségének érzése vezethette a hadseregét igazságtalanul elmarasztaló Jányt is elhamarkodott és meggondolatlan parancsának kiadásában.[50] Alárendelt parancsnokai a maguk és katonáik nevében méltán tiltakoztak. A magyar 2. hadsereg nem futott meg szétvert csürheként, ha voltak is az áttörést követően szétesett és fejveszetten menekülő csapategységek. A kétségbeejtő helyzetben a magasabb- és alárendelt egységek parancsnokai igyekeztek összeszedni és megnyugtatni a katonákat, és támpontszerű védelmi gócok kiépítésével biztosítani a csapatok rendeződését és visszavonulását a száz kilométerrel hátrább lévő állásokba. Ha ez nem sikerült volna, valóban kétszázezer embert zártak volna gyűrűbe a támadó csapatok.

Kornis még a csapatok körében elhíresült T–34-es harckocsi csatadöntő szerepéről hirdetett túlzásokra is felhívta a figyelmet. Mindenki (a tisztek is) hajlamos volt a szovjet hadműveletek sikerét a T–34-es harckocsiknak tulajdonítani, melyekkel szemben tehetetlen volt a gyenge magyar elhárítás. „A 40. hadsereg az áttörésben, annak egész ideje alatt összesen 55 T–34-es harckocsit tudott bevetni, és abból is l5 a támadás folyamán 24-ig bezárólag elpusztult. Egyébként a Kz, a T–70-es és angol típusuak voltak azok a harckocsik, amelyek a 2. magyar hadsereg frontjára támadtak." Ezek a meglévő páncélelhárító fegyverekkel is sebezhetőek voltak.[51] De hol maradt a szovjet légierő tevékenysége? Még Kornis sem tesz említést róla. A visszaemlékezők is alig.

Történeti szempontból értéktelenek egyeseknek a háború alatti magyar kül- és katonapolitikáról s benne a hadsereg előre látható sorsáról több évtizeddel későbbi, ám korabelinek beállított eszmefuttatásai Az igen jól értesültnek mutatkozó Sára József honvéd mondja: „A magyar hadseregnek a lényegbe vágó utasítások Berlinből jöttek, vagy mit tudom én, Hitlertől jöttek. Nem lehetett megváltoztatni semmit, még két nap múlva sem kaptak parancsot, hogy már lehet menni ide vagy oda. Mikor már mindenről lekéstünk. Hát az olaszok például parancs nélkül elkezdtek visszavonulni, és ott hagyták az egész déli részt, északon a németek kezdtek visszavonulni, az egész hadsereg meg álljon helyt, hogy ezek vissza tudjanak vonulni."[52] Ugyanő jól értesült honvédként Jánynak a hadparancsáról, ami „egészen a legutolsó napokig az volt, hogy egy tapodtat sem, egy lépést sem. Senki innen hátra nem mehet. Vagy győzünk, vagy itt kell meghalni. Szóval ez volt

---

[49] *Keegan:* i. m. 7. o.

[50] Szakály Sándor a magyar 2. hadsereggel kapcsolatos három, gazdag annotációval ellátott dokumentumot közölt (*Hadtörténelmi Közlemények,* 1981. 4. sz. 638–642. o.): Jány Gusztáv 1943. január 24-i, a hadsereget elmarasztaló parancsát (ezt Horváth Miklós és Nemeskürty István csak részben közölték); Hollósy-Kuthy László vezérőrnagy, a 13. könnyű hadosztály parancsnokának 1943. január 31-i jelentését, melyben helytálló hadosztálya nevében visszautasítja az elmarasztalást és vizsgálatot kér hadosztálya és az egész hadsereg érdekében; Jány Gusztáv 1943. március 12-i 30. sz. hadseregparancsát, mely korábbi parancsával szemben elismeréssel emlékezik a lehetelen helyzetben is kitartó hadseregéről, és az eskünek megfelelő további helytállást vár. A parancs ezt megelőzően csak a Dálnoki Veress Lajos által kiadott és sajtó alá rendezett Magyarország honvédeme a II. világháború előtt és alatt (1920–1945) című, Münchenben kiadott kötetben jelent meg.

[51] Pergőtűz forgatókönyve, Kornis Pál visszaemlékezése. 23. o.

[52] Pergőtűz II. 76. o.

pedig egészen mondjuk január 16–17-ig, addig, amíg nyilvánvaló nem volt, hogy ez tiszta marhaság."[53] A történtekről több forrásból utólagosan szerzett ismereteinek közreadása felesleges, így az a kérdés is, honnan értesült Jány parancsáról.

Hosszan idézhetnénk és kritizálhatnánk a kisszámú visszaemlékezőhöz képest jelentős mennyiségű és bőbeszédű emlékanyagot, de a megismerés útján egy lépéssel sem jutnánk tovább annál, amit az általunk idézettekből kihámozni tudtunk. Az alkotók szándéka dicséretes, amennyiben a történtek felidézésével emléket akartak állítani a doni tragédia áldozatainak, a történeti valóság teljes feltárását azonban nem érhették el. Az oral history nehéz műfaj, számos feltételnek kell megfeleljen. Esetükben a visszaemlékezők az adott politikai környezetben élményeikből a vártaknak megfelelően konstruált történeteiket mondták el, amit jobbnak láttak elhallgatni, arra úgy sem kérdezett rá senki.

Miközben a magyar 2. hadsereg története megismerhetőségének nehézségeiről elmélkedünk, ne felejtsük el, hogy második világháborús részvételünk jelentős időszakainak és hadműveleteinek – a magyar 1. hadsereg harcai, megszálló erők stb. – megismerésének lehetősége a különböző források, de leginkább az oral history próbálkozásainak hiányai miatt elmaradt még a magyar 2. hadseregétől is. Az 1. hadsereg 1944. évi veszteséges elhárító harcai a Kárpátok előterében valójában eredményesebbek voltak, nem illettek a szovjet hadsereg felszabadító harcairól szóló propagandába. Az ő halottaikat senki sem gyászolta, nem gyűjtötték katonáinak visszaemlékezését, és nem készült sorozat belőle. Olyan pótolhatatlan hiátus keletkezett, mely lehetetlenné teszi számunkra a történtek megismerését, a történészi fantázia és modellalkotás legfeljebb a lehetséges történések egy variációjának megismerése közelébe vihet bennünket.

[53] Pergőtűz II. 79. o.

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

HEGEDŰS ELEMÉR

EGY SOPRONI TARTALÉKOS FŐHADNAGY, VITÉZ LENKY JENŐ ELSŐ VILÁGHÁBORÚS NAPLÓJÁBÓL

A „Nagy Háború" több mint kilencven éve véget ért. Ennek ellenére a mai napig kerülnek elő egyes családoknál elmosódott írású, behívási, szabadságolási, kinevezési okmányok, naptárba írt feljegyzések, a frontról érkezett, megőrzött levelek. Ezek értéke felbecsülhetetlen, mivel az eredeti dokumentumok egyénit, több esetben újat is tartalmaznak, kiegészítve eddigi ismereteinket. Ilyen vitéz Lenky (Lenk) Jenő soproni születésű tartalékos tiszt, szakasz, majd századparancsnok alább bemutatandó háborús naplója is.

Az 1887. július 22-én született Lenky (Lenk) Jenő köztiszteletben álló, soproni evangélikus, polgári családból származott. Anyja Bock Riza, apja Lenk Sándor magántisztviselő, a Lenck borkereskedésben, majd a Providencia Biztosítónál volt állásban. Bátyja Lenk Sándor tanár, a magyar királyi soproni 18. gyalogezred tartalékos tisztje. 1914-ben hadnagy, 1915. november 1-jétől főhadnagy. A harcok során 1917-ben súlyosan megsebesült, felgyógyulása után leszerelték.

Lenk Jenő Sopronban, a Főreál Gimnáziumban tanult, ahol is 1905. júniusban érettségizett jó eredménnyel. Az egyetemet Budapesten végezte. A tanári diploma megszerzése után Selmecbányára nevezték ki a Főgimnáziumhoz, ahol az 1913–1914-es tanév befejeztéig földrajzot és természetrajzot oktatott.

Itt ismerkedett meg Király Ernesztina kisasszonnyal, a Főgimnázium igazgatójának leányával, akivel később, már a háború során, pilseni vezénylése idején, 1916. március 2-án kötöttek házasságot.

Az egyéves önkéntes katonai szolgálatát Sopronban, a császári és királyi 48. „berneggi Specher Artur" gyalogezrednél szolgálta le. Pozsonyban, 1910. szeptember 19–22. között vizsgázott és hadapród őrmesteri rendfokozatban szerelt le. A császári és királyi 48. „Rohr Ferenc" gyalogezred 1914. évi sematizmusában a tartalékos tiszti állományban kadetként, a rangsor hatodik helyén szerepel. Zászlósi rendfokozatát 1914. év elején kapta meg. Mozgósítás esetén, Nagykanizsán, a császári és királyi 48. „Rohr" gyalogezred hadkiegészítő parancsnokságán kellett jelentkeznie szolgálatra.

A mozgósítás elrendelésekor, 1914. júliusban a császári és királyi 48. gyalogezred törzse és III., IV. zászlóalja Sopronban, a Ferenc József császár és királyról elnevezett laktanyában állomásozott. Az ezred I. zászlóalja Szarajevóban teljesített szolgálatot. A békehelyőrségben, Nagykanizsán a II. zászlóalj, a tartalékzászlóalj, valamint a Hadkiegészítő Parancsnokság tartózkodott. A mozgósítást követően azonban a gyalogezredtörzs és a III., IV. zászlóalj Sopronból visszatelepült Nagykanizsára, ahol megkezdték a felkészülést a frontra történő elvonulásra.

Lenk Jenő főhadnagy. (Pilsen, 1917. szeptember 4.)
(A család albumából)

Az ezred a császári és királyi 28. dandár – Sopron – (parancsnoka lovag Willerding Rudolf tábornok), a császári és királyi 14. hadosztály – Pozsony – (parancsnoka Martiny Hugó altábornagy) és a császári és királyi V. hadtest – Pozsony – (parancsnoka: brlogi báró Puhalló Pál táborszernagy) kötelékébe volt beosztva. A dandárban társezredeként a soproni császári és királyi 76. „Salis-Soglio" gyalogezred szerepelt.

Lenk Jenő zászlós Selmecbányán kapta meg a bevonulási parancsot. Pár napra Sopronba utazott szüleihez, amelyet követően Nagykanizsán jelentkezett szolgálatra. Az ezred III. zászlóaljának 10. századába, Tietze Károly százados alá osztották be szakaszparancsnoknak. A 10/2. szakaszba 60 fő tartozott, köztük 16 fő tisztes, ebből szakaszvezető 7 fő, tizedes 3 fő, őrvezető 6 fő. A legénység többsége Zala és Vas megyei bevonultakból állt össze.

A város vezetői és a hozzátartozók előtt – augusztus 9-én – tett eskü után a III. zászlóalj 1914. augusztus 14-én este 22 órakor indult a frontra, Nagykanizsa–Szombathely–Sopron–Győr útvonalon. Célállomás a galiciai Rzeszov, ahova 1914. augusztus 18-án érkeztek meg. A kirakodás után gyalogmenetben vonultak át Soholowska faluba, ahonnan továbbindultak Krasznik–Polichna irányába. Az ezred Kraszniknál, 1914. augusztus 23-án átesett a tűzkeresztségen.

Soproni származású tisztek egy csoportja, Kruhow 1916. augusztus 20.
(Balról jobbra: állók: Mayer Miksa hdgy.; Lenk Jenő fhdgy.
ülők: Wenczel Béla hdgy.; Orbán József hdgy.; Hollós Richárd hdgy.
fekvők: Wildzeis Pál zls.; Mayer Adolf zls.)

Lenk Jenő zászlós a kivonulástól szinte folyamatosan a fronton tartózkodott. 1914. november 1-jén előlépett hadnagyi rendfokozatba. Ez időtől fogva századot vezényelt, vagy századparancsnok-helyettes volt. Eseti jelleggel, szakaszparancsnokként is teljesített szolgálatot. 1915. május 26-án megkapta a Bronz katonai Érdemérem kitüntetést a katonai Érdemkereszt szalagján. Frontszolgálata során megszerezte a szükséges harcászati ismereteket, tapasztalt tisztté vált. Feladatait legjobb tudása szerint hajtotta végre. Az egyik zászlóaljparancsnoka mondta róla: „Der Lenk ist auch tüchtig."

1916. február 1-jén kiképző századparancsnoknak vezényelték Pilsenbe az ezredtartalékhoz, ahol 1916. május 1-jén előlépett főhadnagynak.

Ezrede XXIII. menetzászlóalj századparancsnokaként tért vissza a Kárpátokban álló frontra. Itt részt vett védő és támadó ütközetekben, amelyekért 1916. augusztus 16-án az Ezüst katonai Érdemérmet (*Signum laudis*), 1916. november 17-én a III. o. katonai Érdemkeresztet hadiékítménnyel kapta meg elismerésként.

Az orosz frontról ezt követően ezredével az itáliai frontra került át, ahol előbb a Karsztokon, majd Görznél kerültek bevetésre. A naplójában leírta, hogy 1917. április 29-én megbízták egy vállalkozás (*Unternehmung*) vezetésével, mely során a közeli olasz állást kellet elfoglalni és kiépíteni. Ehhez beosztottak négy tisztet, megfelelően felkészített rohamjárőr állományt a századából és a zászlóaljból. Kapott aknász, híradó, szanitécrészleget, komoly tüzérségi támogatást. Május 4–5-én az ellenséges állást, a mögötte lévő célobjektumot sikeresen elfoglalták, s több fogoly olasz katonával tértek vissza. Az elfoglalt állást a császári és királyi 76. gyalogezred átvette és később is megtartotta. A

támadásban résztvevőket hadosztályparancsban dicsérték meg. A császári és királyi XVI. hadtestparancsnokság külön dicsérő parancsot készített, és a hadseregparancsnok, báró Boroevics Szvetozár vezérezredes is gratulált.

Lenk Jenő főhadnagy kiérdemelte a tartalékos tisztek körében még 1917-ben is ritkán adományozott III. o. Vaskorona Rendet hadidíszítménnyel, kardokkal, amelyet 1917. július 13-án kapott meg. A *Soproni Napló* 1917. július 29-i száma írta: „Vaskorona Rend egy soproni főhadnagynak. A király, Lenk Jenő főgimnáziumi tanárt, Lenk Sándor fiát, aki főhadnagy a 48. gyalogezredben, az ellenséggel szemben tanúsított kiválóan vitéz és eredményes magatartása elismeréséül hadiékítményes III. o. Vaskorona renddel tüntette ki."

A korábban kapott kitüntetéseinek szalagjára utólag, 1917-ben a kardokat is feltehette, és a frontszolgálat alapján a „Károly csapatkereszt" is a mellére került.

Lenk Jenő főhadnagyot, 1917. július hó során Pilsenbe vezényelték. A háború végéig megelégedésére, már csak kiképzéssel foglalkozott, frontra nem került. A fegyverszünet Pilsenben érte. A háború befejeztével visszaindult Nagykanizsára, ahol 1918. december 24-én leszerelt.

A leszerelés után Sopronba utazott szüleihez, majd Selmecbányára, feleségéhez. A szükséges okmányok beszerzése után feleségével áttelepült Sopronba. Az Evangélikus Tanítóképzőben kapott tanári állást, továbbra is természettant és földrajzot tanított.

A háborúban szerzett kitüntetései feljogosították a vitézi cím elnyerésére, melyért hivatalos formában folyamodott. A BM. 2-31524/1925. IX. sz. kiadott rendelkezésben engedélyezték részére a névváltoztatást. Lenky Jenő néven 1925. augusztusában avatták vitézzé. (Sorolási száma: 1083) Kérte és megkapta a tartalékos tisztek részére kiadott Emléklapot. A Kormányzó 1935. március 6-án a háborús tevékenysége elismeréseként századossá léptette elő, melyről hivatalos értesítést kapott.

A volt császári és királyi 48. gyalogezred bajtársi körének összejöveteleire Sopronban rendszeresen eljárt, és Budapestre is elutazott. Részt vett 1937. szeptember 28-án az ezred soproni emlékművének felavatásán is; az ezredzászló alatt, volt bajtársaival együtt tisztelgett az elesettek emléke előtt.

Nyugdíjazás után elsősorban természettani hobbyjával (mikológia: gombák tudományos rendszerezése) foglalkozott. Vitéz Lenky Jenő 1957. július 20-án halt meg Sopronban. Az evangélikus temetőben helyezték végső nyugalomba.

Lenky Jenő háborús naplóját 1919-ben írta. Írásának *Hadi naplóm, levelezésem s emlékeim alapján* címet adta. Visszaemlékezése 1914–1917 között, a harctéren eltöltött idejét tartalmazza. A napló alapját az általa készített, gondosan megőrzött kis füzetei adták, melyekbe naponta írt feljegyzést a vele történtekről. Felhasználta szüleinek és menyaszszonyának (későbbi feleségének) hazaküldött leveleit, valamint a személyére szóló parancsokat, szolgálati iratokat, korábbi újságokat.

Az általa készített napló, melyet a család gondosan megőrzött, és jelenleg leánya és unokái tulajdonában van, jól olvasható kézírással készült. Nagyalakú, utólag könyvnek egybekötve, 377 oldalt tartalmaz. Elkészülte után térképvázlatokkal, fényképekkel, újságcikkekkel kiegészítette, színesebbé tette.

A napló tartalomjegyzéke:

Mozgósítás és felvonulás
Az előrenyomulás
A tűzkeresztség
Lublin előtt
Az első lublini visszavonulás
A zabrói Retablierung
Az iwangorodi offenzíva
A második iwangorodi visszavonulás
Hadakozások
Téli pihenő a Nidánál
A Kárpátok
Újra Galíciában
Nyaralás Zlota Lipán
Az áttörés
Telelés újra
A Bruszilov offenzíva
A Bruszilov offenzíva megáll
Fel az ismeretlen frontra
Bemutatkozásunk a taliánnál
Téli nyugalom a Karszton
A nagy Retablierung
Görznél, a Wippach völgyében
Welkie Zablje
Az Unternehmung
Újra állásban
A 10. isonzói csata
Nyugalom és elbúcsúzás

A fronton eltöltött időről, napról-napra, hosszabb-rövidebb feljegyzéseket tartalmaz. A tartalék zászlóaljnál Pilsenben, szabadságon, a front mögött eltöltött időkről nincs a naplóban bejegyzés. Ezen időszakokat nem tartott fontosnak, nem örökítette meg.

A napló érdekessége, hogy írójának háborús élete, napi tevékenysége – étkezés, alvás, pihenés, részvétele a harci eseményekben, egészségével kapcsolatos gondjai, levélírás, postavárás – mellett a szakasz, század, esetenként a zászlóalj életével, harcaival foglalkozik. Néha keményen kritizálja egyes hivatásos állományú tisztek tevékenységét, magatartását, esetenként kitekintést ad a társezredekre is. A naplóból a háborút közelről tapasztalt, azt szinte teljesen végigharcoló tiszt napjait ismerhetjük meg. Érződik benne, hogy a fronton levők legjobb tudásuk szerint, esetenként erejükön felül is teljesítik katonai szolgálati kötelességüket.

A napló harctéren töltött, három évet felölelő időszakából ízelítőként három jellemző epizódról beszámoló öt (különböző időpontból való) napot választottam ki. A forrást betűhíven, a leírtakat teljes pontossággal közlöm. Az értelmezés megkönnyítésére, az egyes kifejezéseket, a felmerült személyekről az adatokat lábjegyzetben magyarázom. A kiválasztott napok bemutatják, hogy a háború során a napló írója a kezdő zászlósból magabiztos tiszt lett, aki végre tudott hajtani századszintű feladatot is.

A tűzkeresztség

1914. augusztus 23. vasárnap

Isten pihenőnapján kezdjük meg nagy, véres munkánkat. Huszárjárőr jön, kb. 15-en; úgy hírlik, hogy egy közülük már ma elesett. (Lehet.) ¾5-kor már megint megyünk, eljutunk egy faluba, ott Kaufmann kapitány a legidősebb, ki Kamerlander báró zászlóaljparancsnok helyett zászlóaljunkat vezette. Egy cukorgyárat keres, hová mennünk kell, de nem találni sehol. Visszamegyünk egy darabon. Jobbra tőlünk (előremenés szerint) egy távoli erdőben fegyverropogás, az első ütközet, de más ezred, gondolom, a 76-osok.[2] 8 óra felé végre megszállunk egy magaslatot, beássuk magunkat, azaz kis Schützenmuldét[3] csinálunk Kopfschutz[4]-zal, avval a paranccsal, a dombot tartani kell, hogy a hadtest a Tanew-ből biztosítva kijöhessen, mert az egy defilé (járhatatlan). Micsoda beásás volt! Az a felvetett kis domb a krumpliban, fejvédőnek; talán, de csak talán elég lehetett a fegyvergolyó ellen. Hogy a tüzérség a gyalogságra is lőjön, azt nem is álmodtuk! Azt mesélték később, hogy az a falu, melyben jártunk, tele volt orosszal. Nem hiszem, mert elpusztításunk e kedvező alkalmát nem szalasztották volna el. Gyönyörű, meleg nap van, míg ágyúdörrenés fel nem zavar. A mi tüzérségünk az előttünk lévő mögé lő, s messze két helyen valószínűleg falut, felgyújt. Aztán az erdő innenső szélét lövi srapnellal:[5] a piros-fehér füstfelhők nagyon tetszenek nekünk. Naplóm azt mondja: gyönyörű pillanatok. Balra tőlünk messze, egy másik dombháton a bakák, mint hangyák mászkálnak; egy másik zászlóaljunk (a II. vagy a IV.). Egyszerre csak ott is egy durranás, felhő s nagy szaladgálás. Az orosz egyet vonalainkba lőtt. Alig néhány pillanat, elhangzik nálunk a parancs. Angriff! Vorwärts![6] Felugrunk, szaladunk le a dombon, s a következőn fel. 12 óra. Mikor a dombra felérünk, előttünk az erdő oldalában egy orosz üteg (8 ágyú) jön le. Rögtön megnyitjuk a „jó" célra (akkori fogalmaink szerint az „auffahrende"[7] tüzérségi csemege volt) 1400-zal a lövést, s még ráérünk 1600-ra javítani. A tüzet Peričič főhadnagy figyeli, s igyekszik belőni magát. Még ráérek annak örülni, hogy fogja az orosz tüzért a sok golyó zavarni. Pedig talán egy sem ártott neki. De a tüzér goromba. Már is megvillan egy ágyú, utána sorba a többi is: síjj–bumm, előttem talán 100 m-sel explodálnak shrapnellek, gránátok. Mindenki lehasal. Alig fekszünk, újabb suhanások, s mintha fejem akarna szétrepedni, óriási zuhanások. Felnézek, látom, hogy mögöttem a kb. 200 m-re levő tartalékba megy 4 shrapnell. Nevetek, s kiabálom embereimnek: ne féljetek, mily rosszul lőnek! (Mert még senkit sem találtak.) Újabb villanások, újabb zuhanások. Végem van, csak ez az egy gondolatom van, fejemet behúzom a nyakam közé, s szinte belebújok a szántóföldbe, úgy lapulok. Felnézek, 1 m-re fejemtől egy fényes shrapnell-hüvely hever! Erre már elborzadok. A többiek jajgatnak, ijedt arcokat csinálnak. Egy kis baka a földet kaparja hasa alá, s rettenetesen jajgat. Ez súlyos sebesült lehet! A másik pillanatban ő is felugrik, s szalad velünk. Peričič csodálatosan hidegvérű. Feltérdel, s bíztatja embereit, hogy lőjenek, mutatja, hogyan anschlagoljanak,[8] hogy a félelem elmúljék. De már nem lőnek. Egy ugrás előre. Eszembe jut szegény iskolaparancsnokom Kessler kapitány[9] tanítása (Ő az első ütközetben kapta halálos sebét, tüdőlövést), hogy a gyalogság is figyeli az ágyútüzet, s mikor fellobban, felug-

[1] Itt fejezem ki köszönetemet Lenky Jenő leányának a napló rendelkezésemre bocsátásáért.

[2] A császári és királyi 76. „Salis-Soglio" gyalogezred.

[3] Lövészteknő.

[4] Fejvéd. (Itt a lövészteknő elé rakott föld.)

[5] Aprógolyókkal töltött, magasban robbanó tüzérségi lövedék.

[6] Támadás, előre.

[7] Felvonuló.

[8] Célozzanak.

[9] Kessler Gyula százados, századparancsnok, súlyos sebesülés után kórházban halt meg.

rik, s előre szalad, hogy már üres helyet találjon a lövedék. Dehogy is határoz az a pár lépés! Balról jobbra, sorra megvillannak az ágyúk, az első csövébe szinte belelátok, mintha éppen rám volna irányítva. Felugrom, s ösztönszerűleg is (félig) jobbra-előre szaladok, hogy a reám egyenesen leadott lövést mintegy kikerüljem. Óriási robbanás, erős ütés a bal combomon: Megsebesültél. Csodálkozom, hogy tovább tudok szaladni. Combomhoz nyúlok, fejnagyságú, friss, tapadós földrög ragad rajta. Megragadom, ledobom, s tovább szaladok. (Még 2 napig fájt, erősen megdagadt, épp, hogy még járni tudtam, 10 napig vörös, kék, majd zöld folt volt helyén.) Egy gránát tehát épp pár lépéssel fekvőhelyem előtt vágott le, s ha egyenesen szaladok, talán éppen beleszaladok a találatba. Hogy mi történt ezután, meddig szaladtunk (kb. 600 m-t mehettünk összesen előre), lőttek-e ránk, nem tudom. Egyszerre csak lent vagyunk a völgyben, s az előttünk lévő domb tetején, talán 400 m-re az oroszok, kik nekünk az oldalukat mutatják. 300 m-re még megközelítjük őket, de aztán már tüzelnek ránk, s így további előremenésünk fennakad. Balra tőlünk a rajvonalunk visszamegy, mert túlnyomó erő támadja, s így nekünk is vissza kell menni 100 m-t az előbbi mély völgybe. Egyszerre nagy zivatar tör ki, mely bizonyára régen gyülemlett, csak nem vettük észre, s jó félórát szakad az eső. Így már patakban fekszünk. Én kissé előrecsúszom, látcsőtokomat a hasamra húzom, s ráfekszem, hogy legalább ott ne ázzak. Ezért aztán elázott a tok, eldobhattam. Az előbbi futkosásban találkozom a 12. szd. egy tartalékos hadnagyával (Fildinger), kiabálja: én megsebesültem, vedd át a századomat!, aztán visszamegy. A kabátujja piros. Az első vér, amit látok. Hol keressem a századát? Egy vonal ugyan az egész, de összekeverve. Most azt avizálják, hogy ellenséges gépfegyver jön jobb oldalunkba. Tehát vissza, mert ha ez a völgyet végiglövi, mindennek vége. Épp egy kis hosszanti völgy van mögöttem, abban szaladunk hátra, az orosz gyalogság persze lövöldöz ránk. Már épp lépésben akarok menni, mikor 7 lépésre bevág egy golyó; megint szaladok. Végül egy alkalmas dombocska mögötti mélyedésben megállunk. Kb. 100 m-re mentünk hátra. Később megpróbálunk régi helyünkre menni, de megint csak ide kell visszajönni. Jobbra áll itt Vizkelety századtársam, s revolveréből lövöldöz ki – jobbra! Mi az? Már ott is ellenség van? Se jobbra, se balra már senki? Egyszerre megint süvítenek az ágyúk lövedékei, az orosz tüzérség, mely minket eddig nem láthatott, s nem bántott, lő, de pár 100 m-rel mögénk, nem látható célra. Egyszerre csak feltűnik pár lépésre egy facsoportnál Kaufmann kapitány[10] egy ordonáccal, s kiabál rám: „Sie Fähnrich, wo ist das Bataillon?" „Ich veiss nicht Herr Hauptmann".[11] Egy shrapnell repül, Kaufmann eltűnik, hogy megint felbukjék, s újra kezdje. Nagyon röstellem, hogy nem tudom, hol van a Bataillon. (Ő is?) Azután eltűnik, bizonyára visszament. Még mikor az árokban feküdtünk, indult meg a saját tüzérségünk tüzelése is, eleinte megijedtünk, de hamar rájöttünk, hogy ez előre megy, s nem jön. Ők készletüket a délelőtti produkcióban kilőtték, s így pár óráig hallgatniuk kellett, épp akkor, mikor mi támadtunk. Pech! Ebben az ide-oda futkosásban sebesült meg súlyos haslövéssel szakaszomból Klamfár, vagy Klapfer (nevét maga sem tudta) egy hatalmas trieszti hajómunkás és zsákhordó, ki egyszer Wolka-Sokolowskában részegen megmutatta, hogyan fog engem az orosz ellen megvédeni. (Kiragadott egy lécet a kerítésből, üt jobbra – balra, megfordul, beledöf a kerítésbe, néhány léc recsegve letörik, úgy hogy majdnem maga is keresztül esik rajta, s elterül.) Szegény nagyon szenvedett, vizet kért, a társai adtak is neki, hogy meg tudjon halni! Én nem voltam ott, úgy mesélték. Itt maradunk, lassan tüzelünk, míg beáll a sötétség, jönnek a szanitécek, hallatszik a segélykiáltás: „Szanitä-ä-ts!" felsőbb parancsra aztán visszamegyünk jó messze egy magaslatra, talán ahonnan kiindultunk, s itt beássuk magunkat. Az este már sötét, csak 8 helyen, messze a határban szállnak fel láng - s füstoszlopok, égő falvak, marhák bőgnek, a sebesültek még mindig kiabálnak, s épp úgy szólnak hozzá a kakasok is! Hozzá az a tudat, hogy megvertek bennünket, s reggel az orosz végez velünk! (Mindezt azért, mert mi nem tudtuk az oroszt elkergetni, s visszajöttünk.) Rémes! Így végződött a tűzkeresztségünk. Takarásokat ásunk még, s ezekben meghúzódunk. Ez ütközetben esett el Prutzer főhadnagy,[12] megsebesült Lenz kapitány,[13] Bellovics fhdgy.

---

[10] Kaufmann Ákos százados, századparancsnok, ideiglenes zászlóaljparancsnok.

[11] Zászlós, hol a zászlóalj? Nem tudom, százados úr. (német).

[12] Prutzer Lajos főhadnagy, szakaszparancsnok.

[13] Lenz Rudolf százados, századparancsnok, majd zászlóaljparancsnok. Végigharcolja a háborút.

1915. augusztus 29. vasárnap

2 óra van, még végül lefekhetem, de alig alhatom, mert ¾4-kor jól be kell magunkat ásni. Szép időre virrad. 6-kor balra erős ágyúzás van: a parancs szerint a 71.[14] s 48. gyalogezred támad. A miénkek balra Zloczowtól keletre egy dombon felmennek, hol megshrapnellozzák őket, aztán beássák magukat s még mozdulni sem tudnak ott. Az ágyúzás azóta folyik, de az apró fegyver csak néha szól. Földi lyukakban, rekkenő melegben, hozzá még tarlón töltjük az időt. Erősen fájó térdem is gyógyul tőle. Du. a nem messze lévő burgonyaföld árnyékában, hol jó hűvös (?), alszom ½ órát 3-ig, s saját szerzeményű ebédet eszem, hisz másról szó sem lehet. Mindkét tüzérség dolgozik erősen. Egy repülő jár felettünk, a mi tüzéreink rosszul lövik, de a golyók s hülznik[15] nálunk potyognak; kellemetlen áldás. Az erdőszélen, tőlünk délre, német parancsok hallatszanak Angriffhoz (akárcsak békében!). Parancs jön, hogy a 72. gy.e.[16] jön támadni s velük mi is, megyünk. Sötétedéskor jönnek előre, mi megyünk velük Kiejkámon át. Minthogy nincs szakaszom, nem vagyok bolond életemet potyára adni, s így a szanitécekkel s Hollós szanitéc Fähnrich[17]-kel a faluba visszamegyek egy ház mögé. A támadás sikerülésére ugyanis nincs nagy kilátás, mert a patakon túl jó darabon lapály van, aztán jönnek csak a dombok, s ezek oldalában van még csak az orosz vonal. Mikor a vízen túl vannak, ahelyett, hogy csendben mennének előre, egy füttyszóra a 72-esek elordítják magukat: Vorwärts!,[18] mire irtózatos tüzet kapnak. Folytonos ropogás! Azt hitték talán, hogy az orosz megijed, s elszalad? Tóth mesélte, hogy ők a vízparton hasraesve lapultak, a golyók felettük mentek el s így nem sebesült meg szerencsére senki. Lassacskán jön mind vissza. Ez tehát nem sikerült. Mikor a század együtt van, Lenz kapitányhoz megyünk, a II. Baon[19] parancsnokához, kinek alá vagyunk rendelve. Őt az országúton végig menve, balra a vadászház mellett találjuk meg. Ő a 12. sz. jobb szárnyára küld, hol nagy csendben járkálunk, leheveredünk, de aztán 1-re megint visszamegyünk a falu szélére, s ott beássuk magunkat. (Ez már augusztus 30. hétfő)

Ekkor kapjuk csak megint az ebédet, s postát. 72. gy.e.-től jobbra erős lövöldözés van, majd meg balra, Zloczowtól északra, egész éjjel. Az orosz egész újfajta, gyönyörű csillagszórókat, illetőleg világítórakétákat használ. Egy középpontból, az öntöző vízsugaraihoz hasonlóan, miután jó magasságba fellőve kigyulladt, körben elhelyezett fénypontokból álló körök helyezkednek el, s lassan, távolodva egymástól, s mind nagyobbra nőve, lebegnek le a föld felé! Oly gyönyörű, hogy sokáig elnézem őket; azóta sem láttam ilyeneket.

Az Unternehmung

1917. május 4. péntek

Éjjel háromszor zavarnak a poloskák. 8-kor kelek, az idő megint gyönyörű; oly meleg van, hogy otthon mindig ingujjban ülök. A cserebogarak egész nap röpködnek. Az egész de. parancsolgatásokkal, az Unternehmunghoz[20] való előkészületekkel múlik el.

3/4 3-kor indulunk, rettentő melegben. Összes iratainkat otthon kell hagynunk. Ez a hirtelen jött meleg szokatlanságával annyira elbágyaszt mindenkit, hogy a menetelés nagyon is rossz, mindenkinek terhére esik. Potoce előtt pihenünk, már ½4-4-kor, Selonban 5-1/2 6-kor ; összesen háromszor fél órát pihentünk. Éppen indulni akarunk, midőn egy nehéz shrapnellt 5-600 m-re mö-

[14] Császári és királyi 71. „Galgóczy” gyalogezred.

[15] Töltényhüvely.

[16] Császári és királyi 72. „báró Dávid ” gyalogezred.

[17] Zászlós (német).

[18] Előre! (német).

[19] Zászlóalj (német).

[20] Vállalkozás (német).

génk lő az olasz. Innét nyílegyenes országút vezet épp keleti irányban. Jobbról-balról, s előrefelé is dróton függő fonással maszkírozva van. Széjjelváltan megyünk tovább. Végre szűkebb völgybe érünk, majd Dornbergbe, s ¾7-kor a trénnél[21] vagyunk. Az akkor 3 óra alatt megtett utat most 4 óra alatt tettük meg. Balra tőlünk nagyokat zuhannak nehéz olasz gránátok. Én nagyon fáradt vagyok, mert nagyon elszoktam a marsolástól. Itt nem is várnak bennünket. Csupa por vagyok, de annyira szomjas is, hogy előbb nagyot iszom. Ez persze megárt mindjárt a torkomnak, pár napig fáj erősen. Aztán jól megmosdom, s akkor vacsorázom csak 8-11-ig. Egy hosszú barakk 1 fülkéjében elég jó helyet kapunk mi tisztek, úgyhogy elég jól alszunk is. ½ 8-kor kelünk, reggelizünk utána mégegyszer megbeszélés.

1917. május 5. szombat

Közben a 30,5-eink egyet-egyet lőnek. Mily különös az a tudat, hogy ez miattunk van! Persze nem csak a színhelyre, hanem máshová is lőnek, hogy az olasz ne vegye észre, hol készül valami. ½ 11-kor ebédelünk, addig már vagy 10-et lőttek. 11-kor indulunk. Bakancsom feltörte lábamat, azért útközben egy kifelé menő 76-os Fahrküchére[22] szállok, s az visz Ovčjadragáig. Alig szállok, s ülök itt le, hogy embereimet megvárjam, máris idelő az olasz. Ez a kis falu 2 országút kereszteződési helye lévén, zárótűz alá vett hely, s bizonyos időkben veszettül lövi az olasz. Minden ház benne megsértve; kies villái is hatalmas lyukakkal tátonganak. Még a vékony vaskerítés is begörbülve, telitalálattól. Erzky zászlós felvétele nagyon jó képét adja egynek. Ovčjadragától délkeletre van az u.n. „halálhíd", a trének veszedelmes defiléje! A töltés itt mindenütt gránátgödrökkel tele. ¼ 2-kor, kis pihenő után, mi tisztek a Regimentskommandóhoz[23] megyünk, hol iszogatunk, s az utolsó megbeszélés, hozzátoldás, változtatás következik. Érdeklődünk, hogy a görzi víztoronynál álló battéria,[24]mely oly kellemetlenül lövi az állásunkat, le van-e kötve, s a Mienenwerfer[25] is? Meg a kisebb kaliberű Infanteriegeschütz?[26] Hát az Italienerhaus romokban fekszik-e? A terv maga az április 29-én kapott írásbeli parancs szerint, a következő: „Május elején egy akció (u.n. Kassagang) lesz, melynek célja az ellenségnek a ⌖ 109-től nyugatra 50^{x}-re levő árkából való kiűzése, vissza a Sober magaslati főállásba, s abban feldvárta felállítása. A tüzérséget Blondián alezredes vezeti, a gyalogságot a 48. gyalogezred parancsnoksága, a rohamcsapatokat Lenk Jenő tart. főhadnagy, az 1-3. rohampatrull parancsnoka Gaál József tart. hdgy. (esetleg Karall tart. hdgy.), ennél van a zárótüzet, v. egyebet kérő zöld, s piros patronokkal a világító pisztoly; a 4-5-ét dr. Kevacs tart. hdgy. (esetleg Kaszás tart. hdgy.). A technikai átalakító megerősítést Tomka tart. hdgy. vezeti. Véghez viszi az egészet a rohamcsapat: 2 tiszt, 5 patrull,[27] mindegyik 1 altiszt, s 10 ember és egy szakasz a II/48-tól. A technikai átépítést a 14. sz. végzi, esetleg még emberek a IV. Baontól ½ század, mint munkástartalék Tomka hdgy. utasításai szerint 21/ a területen. A melléklet 2.-s, 3. rajz szerint az olasz árok M – N között elfoglalandó, s a-b vonalban átalakítandó. Maga az akció: 7-2 az olasz állást 4 helyen lassú tűzzel lövik a 21-es, s 30 ½-es mozsarak, hogy lyukak keletkezzenek a drótakadályban. Emiatt az utat keresztező első vonal l/a, s a balra levő un. „Blinddarm"-(vakbél) állás kiürítendő, csak a kavernák persze nem. ½ 9-kor erős tüzet adnak le az aknavetők, s 2 gépfegyver a San Marcoról az olasz előállásra, a tüzérség, pedig a Soberen levő főállásra. Pont ¾9-kor hátrább teszik az előbbiek a tüzet, 8h $\frac{50}{}$-kor kitörnek a Sturmpatrullok,[28] követve a 2 fél-szakasztól 2 helyen, s jobbra, s balra fejlődve megtisztítják az állást az ellenségtől. Most szünteti be az aknavető, gépfegyver, s tüzérség a tüzet az Italienerhausra, mely közvetlenül az olasz állás mögött van. 8h $\frac{55}{}$-től a tüzérségi tűz lassul, s ½10-től igen lassú

[21] Ellátó, szállító osztag.

[22] Mozgókonyha (német).

[23] Ezredparancsnokság (német).

[24] Üteg (német).

[25] Aknavető (német).

[26] Gyalogsági löveg (német).

[27] Járőr (német).

[28] Rohamjárőr (német).

Batterie tüzelés. 9-kor előremennek a munkások, s átalakítják az állást. 10-kor a tüzérség beszünteti a tüzet, ha Tomka hdgy. optikai úton jelzi a munka bevégeztét. (Folytatólagos pont leadás a jelzőlámpával a ⌖109-ről a San Marco ⌖204 felé.) Kb. 1-kor éjjel felállítja a 76-os Res. Baon[29] a Feldwachékat[30]. A rohamcsapatok, s munkások berukkolhatnak. Ez csak akkor történhetik, ha a Feldwache előtt a drótakadály teljesen zárt, s 3 összekötő árok a mi állásunkhoz elkészült. Ehhez a felszerelés a következő: Sturmpatrullok: Überswung (testszíj), tőrkés, 2 homokzsák a hónalj felé a mellen keresztbe kötve, benne 16 kézigránát, sisak, gázmaszk, drótolló, s 40 patron. A ½ szakaszoknak: 100 patron, gázmaszk, 5 kézigránát, Sturmhidak, s Brót-zsák[31]. A munkások: derékszíj, 2-3 kézigránát, tőrkés (puska nélkül). Sanitätspatrull az 5. sz.-tól. Jelenteni kell: nekem az ellenséges állás bevételét, Tomkának az átépítés kezdetét, s végét; valamennyit a 21-es Abschnittskommandó[32] útján a Regimentnek. Ez végül jelenti a Feldwache felállítását, s a Sturmcsapatok berukkolását. 7-kor este minden résztvevőnek helyén kell lenni: mégpedig 1-3 Sturmpatrullnak, s ½Zugnak a ⌖109 alatt levő kavernában, a többinek balra a Blinddarmstellung mögötti kavernában. Utólagosan még megparancsoltatott az Italienerhaus kiürítése, s egy Feldwach-nak ottani felállítása. A trénnél megtudtam, hogy 2 robbantópatrullt is kapok a Sappeuröktől,[33] ha a drótakadály nem volna átlőve, hogy felrobbantsák; azon kívül a jelszót is, hogy Hose-ra[34] Rohr[35] adandó válaszul, vagy fordítva. Greiner hdgy. az optikai jelzéshez adja a rövidítéseket: fser = feindliche Stellung erobert,[36] ub= Umbau begonnen,[37] uf= Umbau fertig,[38] fb= Feldwache bezogen,[39] Ste= Sturmtruppen eingerückt.[40] Greiner hdgy. a San Marco ⌖204-ra van kiküldve a jelek felvevésére.

A Sturmpatrullok dolga a következő: állásainkból jobb, s baloldalon 2 földalatti, e célra készült út vezet ki a drótakadályhoz, hogy ne kelljen az állásból kimászni, s annak sok időt veszteni. (Ez igen jónak bizonyult!) Ez alagutakon, s a drótakadály résein át az ellenséges árokba jobbra, s balra 3 helyen kell betörni. Sturmpatrull 1. a betörési helytől jobbra megy, a 2. attól balra tör be, s szintén jobbra megy, míg az 1. betörési helyéig nem ér. A 3. a 2. után hatol be, s balra megy, míg a balról betört 4.-el nem találkozik, mely viszont jobbra megy. Ezeket követi a 2 félszakasz, mely az állást megszállja. 1 altiszt, s 35 önként jelentkezett, pedig az 1. sz. Sturmpatrullt követi, túlhaladja, s az Italienerhaust tisztítja meg az ellenségtől. Minthogy Velki Zabljen ezt többször gyakoroltuk, a sötétben nem tévedhet el senki. Az előkészítés oly alapos, hogy mindenki, magam is, biztosra veszi a sikert. Attól tartunk azonban, hogy az így elvett részt az olasz „letromlizza", s megint visszaveszi. Ezért örültünk oly nagyon, hogy a 76-nak kell megszállva tartani, mert ha elveszti, az az Ő szégyene, míg mi a feladatunkat elvégeztük. Miért kellett a vállalkozást épp nekem vezetni? Mert azt a frontdarabot csak én és Perneszy ismerjük, s utóbbi szabadságon van. Schaschetzy aktív kapitány, pedig ilyesmire nem használható.

¾ 4 felé indulunk a Regimentskommandótól, s elég nyugodtan megjövünk. Még igen sok elintézni való van: az állást nézem meg, s a drótakadályt, melyet persze nem lehet oly könnyen látni, mutatkozni, meg nem szabad. 6-kor jelentem is, hogy a jobb kitörési helyen mindkettő elfogadhatóan, míg a balszárnyon csak a mienk van szétlőve. (Itt mellékelve: g. R. azt jelenti: visszaadandó= gegen Rückschluss.) Kérem is, hogy a tüzérség lőjön oda, de az előrehaladott időre hivatkozva

---

[29] Reserve Bataillon = tartalék zászlóalj (német).

[30] Tábori őrs (német).

[31] Brotsack = kenyérzsák (német).

[32] Szakaszparancsnokság, itt a védőszakasz parancsnokságát jelenti.

[33] Műszaki katona, aknász.

[34] Nadrág (német).

[35] Cső (német).

[36] Ellenséges állás elfoglalva (német).

[37] Az átépítés megkezdve (német).

[38] Az átépítés befejezve (német).

[39] Tábori őrs bevonva (német).

[40] Rohamcsapat bevonult (német).

megtagadják. (E jelentés a 337. oldalon.) Az olasz egy ideig ágyúz minden felé, aztán csend lesz: a vihar előtti szélcsend! Oly furcsa érzés! ½ 9-kor bemegyek a ⌖109 alatt, azóta épült, un. Hauskavernába, s ott várunk. Minden programszerűen halad. ½ 9-kor tüzérségünk jól ágyúz, aknas gránátszóróink pergőtüzet adnak le az olasz állásra. ¾ 9-kor előremennek a rohampatrullok, s szakaszok; a talián persze rögtön tudja, mi készül, az olasz állásból szállnak fel a zárótüzet kérő piros meg zöld rakéták, de későn, mert akkor az olasz kis gránátokkal máris lövi a mi állásunkat, de persze nagyon rosszul, mert a saját vonalának közelsége miatt sohasem lőhette be magát. Ebben reménykedtünk mi is, s így is lett. Egyes emberek persze nem mernek menni (én sem mernék), de én kergetem őket, s itt éppen igen jó védelmet nyújt nekik a földalatti kijárat, mert a talián csak az állásunkat tudja még lőni, az előterepet már nem. A drót elég jól van szétlőve, de pár helyen még is kell robbantani. Ezért aztán 5'-be telik, míg minden megtörténik. Így is tulajdonképpen egy pillanat az egész: jönnek is már az első foglyok; majdnem mind sebesült. Ők ugyanis nem akarták magukat megadni, s így kézigránátokkal dobálták őket. Különösen Német György káplár századomból, szép szál ember, az 1. rohampatrull vezetője, vérengzik legelöl. Az olasz állás is jól van összelőve. Végül 1 hadnagy, 1 őrmester, s 42 ember a fogoly, mind a 115. gy.e. 11. sz.-ából; ezek kb. ¾ része sebesült. A hadnagy Francesco Cerarola, Casignana-ból címzett levél van nála, s egy piros röpcédula, ezeket eltettem emlékül; egy fényképe is van: kis leányai intelligensek, elég szépek, s jobb módúak, de nagyon szomorúak; utóbbit nála hagytam. Zanetti Pietro, katonai szolga (talán tisztiszolgája?), ki a Valle dei Signori-ban 1883-ban született, s bányász, ennek 2 katonai okmányát, s egy, Francesco alpini testvérétől írt lapját eltettem. Én a kaverna bal kijáratánál vagyok, de mert ide nagyon lő az olasz, a jobb kijáratához megyek fel, mely épp az állásban van. Később a kavernában vagyok. Meséli legényem, hogy innen dobott le a kavernába később egy gránát légnyomásával egy embert. E nyíláshoz t.i. lépcsőn kell felmenni. Este 10-kor kapom meg a Regimentskommandó parancsát, hogy minden kavernát, elrejtett zugot kutassak ki, nehogy élő olasz elrejtve maradjon. De hisz ez természetes! – Minden olasznál van egy kis üvegcse jódtinktúrával, mellyel sebét mindjárt fertőtlenítheti. Mennyivel ügyesebb, mint nálunk! Míg nálunk a Hilfsplatz[41]-ra kerül, addig sebe már megfertőződhetik. Az olasz tüzérség nem tudja mi történt, s lassan teljesen elcsendesedik. Ez csak elősegíti az átépítést, mely most már gyorsan megy. Rohamembereinkben veszteség: 6 sebesült, és 2 eltűnt; ezek bizonyára elestek, s a sötétben senki nem látta őket.

1917. május 6. vasárnap

Éjfélkor, mikor már szeretnék hazamenni, az olasz elkezd ágyúzni, különösen nehéz ágyúkból; épp hogy még hátraértem a századparancsnokság jó kavernájába, úgy hullottak az állásra, meg a dombtetőre: néha csak úgy hullott a kő, por, szemét, a deszkaplafonra. 4-5 nehezet kapott kavernánk, de nem szakadt be, pedig nem csodáltam volna! A hátrább lévő utakat is ágyúzza. Ekkor már az embereim visszajöttek volt, s a 76-os Feldwachékat 3 h-tól 3-4-szer is támadja az olasz gyalogság, de úgy látszik, nem nagy kedvvel, mert nem sikerül. Mi most már pláne nem mehetünk, mert a 76-os begyulladt Baon-parancsnok saját felelősségére, mint tartalékot ott tart. Ígéretemhez híven este a Baonunknak fonogramot adok le: „Arm II. Kassagang programmässig alles abgelaufen. 50 gewonnen.[42] Lenk Oblt." Az olasz éjjel sohasem támadott, nem csodálom, ha itt sem igen akart. De azért már alig várjuk a reggelt. 6 h körül abbahagyja a tüzet, s így ½7-kor indulunk. Márkus,[43] 76-os őrnagy Úr most sem akar elengedni, de a Regimentskommandó ráparancsol, hogy eresszen el bennünket. Hiába nem csináltuk a vállalkozást, mert a 10. Isonzo csatában sem veszett el, tábori őrseink benne maradtak, sőt ki is lett javítva a hely. A legénység egyenesen a trénhez megy, mi tisztek, pedig a Regimentskommandóra. Itt mindenki gratulál, s borzasztóan örülnek, hogy oly jól sikerült. A Divisionárius[44] maga eljött, neki az egészet el kell mondanom; ő is gratulál. A patrulkommendánsokat is be kell mutatnom, s leke-

[41] Segélyhely (német).

[42] Minden a terv szerint végrehajtva, 50 (ember) elfogva (német).

[43] Nemes Márkus Hugó őrnagy, majd alezredes, megkapta a Katonai Érdemkereszt III. o. kitüntetést.

[44] Hadosztályparancsnok.

zel velük. Itt aztán kapunk teát, bort, ennivalót, ami az egész éjjeli virrasztás után nagyon jól esik. ½ 10-kor azután előáll a hintó, s elvisz a trénig. ½ 1-re ott vagyunk, persze ott is nagyon örülnek, s gratulálnak. 12-kor már a Höfer[45] jelentésben olvasom az egészet, de mindenki megütközik azon, hogy az ezredszámunk nincs benne megemlítve, pedig vállalkozásnál rendesen benne volt. A 71-esek már 2-szer meg voltak nevezve, rövid időn belül, pedig csak egyszer, 17 olaszt fogtak. Mi pedig majdnem annyit, mint amennyi ember az egészet csinálta! A Pietra Zaneti-nek írt lap fordítása kb. a következő:" Kedves Péter! Tegnap kaptam meg a Ti soraitokat. Csak bátorság, reméljük, hogy Isten segítségével megjön egy jobb óra. Bízom, hogy maguk szerencsésebbek, mint soraiból látom. Tehát bátorság, gondoljuk, hogy hamarosan viszontlátjuk egymást. Bátorságot veszünk, hogy Isten segítségével hamarosan visszatérünk. Mindannyit üdvözlöm és családját; kérem válaszukat: Zaneti.„

Ebéd után egészen 5-ig 40 Belohnungsantrag[46]-ot csinálok. Óriási munka: mindenkiről külön megírni, mit csinált. Embereim már elindultak, mi tisztek, ½6-kor szintén megyünk tovább, s ½8-kor otthon vagyunk. Közben megered az eső, úgyhogy még vizesek is leszünk. Itt fogadnak még csak nagy örömmel! Hogy sikerülni fog, azt éreztük, de hogy ennyire jól, arra nem számítottunk. Persze én is nagyon örülök neki, hogy így ment! Jutalmul 2 napi pihenőt kapunk. 10-kor hazamegyek, 11-ig postát, s újságot olvasok.

[45] A hivatalos osztrák–magyar hadijelentések neve (az azokat rendszeresen aláíró Franz Ritter Höfer von Feldsturm altábornagyról).

[46] Kitüntetési javaslat (német).

SZAKÁLY SÁNDOR

NAGYBÁNYAI IFJABB VITÉZ HORTHY ISTVÁN KARPASZOMÁNY VISELÉSÉRE JOGOSULT CÍMZETES TIZEDES KINEVEZÉSE EMLÉKLAPOS HADNAGGYÁ

Vitéz nagybányai Horthy István, Horthy Miklós kormányzó idősebb fiának életútját a magyar történetírás alapvetően már feltárta. Különösen igaz ez az állítás a kormányzóhelyettesi intézmény történetének monografikus feldolgozása ismeretben.[1]

Természetesen egy életút megrajzolása során számos apró mozzanat, a pályafutás egészét jelentősebben nem befolyásoló esemény, információ nem kerülhet bele egy-egy biográfiába, tanulmányba. Ugyanakkor egy-egy apróság is hasznos adalékot szolgáltathat a kiválasztott személy életútjának a bemutatásához. Így van ez Horthy István esetében is, akinek az esetében az „ifjabb" jelző használata is elgondolkodtató. Ezt a jelzőt általában az apa nevét viselő fiú „szokta kiérdemelni" megkülönböztető jelzőként. Jelen esetben az ifjabb jelzőt Horthy István minden bizonnyal nagybátyja, vitéz nagybányai Horthy István címzetes lovassági tábornokra[2] való tekintettel kaphatta.

Horthy István 1926. augusztus 12-én kezdte meg katonai szolgálatát a m. kir.1. honvéd huszárezred állományában,[3] ahonnét átvezénylését kérte a repülőgépvezetői tanfolyamra,[4] amit sikeresen teljesített, és az 1926. október 12-én letett elméleti vizsga után „karpaszomány viselésére jogosult címzetes tizedesi" rendfokozatot kapott. Az alapkiképzést követően végezte a további kiképzést és 1927 szeptemberében a III. fokú repülőtanfolyam végeztével sikeres repülőgépvezetői vizsgát tett és ennek jeléül megkapta a „repülőjelvényt".[5]

A tartalékos tisztté történt kinevezése 1929. október 1-jei hatállyal történt meg, amikor is az államfő nagybányai ifjabb vitéz Horthy István karpaszomány viselésére jogosult címzetes tizedest „emléklapos hadnaggyá"[6] kinevezte.

---

[1] Horthy István, vitéz nagybányai (*Pola, 1904. december 9.; †Ilovszkoje, Szovjetunió, 1942. augusztus 20.). Okleveles gépészmérnök, tartalékos repülőfőhadnagy (1939. január 1.). 1942. február 19-től Magyarország Kormányzójának helyettese. – Horthy Miklós, vitéz, nagybányai (*Kenderes, 1868. június 18.; †Estoril, Portugália; †1957. február 9.) Hivatásos haditengerésztiszt, altengernagy. 1920. március 1. és 1944. október 16. között államfő, kormányzói címmel. – Horthy István életéről halálát követően röviddel két munka jelent meg, amelyek az elhunyt kormányzó-helyettes tevékenységét méltatták. *Diószeghy Miklós:* Horthy István élete és halála. Budapest, 1943., illetve Vitéz nagybányai Horthy István élete és a magyar közlekedés. Szerk.: *Wulff Olaf – Maléter Jenő.* Budapest, 1943. A legújabb és legalaposabb feldolgozás, amely a kormányzó-helyettesi intézmény létrejöttének bemutatásával együtt Horthy István életútját is alapos forrásfeltárás nyomán vizsgálja: *Olasz Lajos*: A kormányzóhelyettesi intézmény története (1941–19444). Budapest, 2007. (A továbbiakban: *Olasz* 2007.)

[2] Horthy István, vitéz, nagybányai (*Kenderes, 1858. december 21.; †Bécs, Ausztria, 1937. szeptember 23.), hivatásos katonatiszt, legmagasabb rendfokozata címzetes lovassági tábornok. 1919. augusztus 7. és 1921. június 30. között a Nemzeti Hadseregben lovashadosztály parancsnok, illetve lovassági felügyelő. Nyugállományba vonulása után birtokán gazdálkodott, majd a Felsőház létrehozását követően annak mint Jász-Nagykun-Szolnok vármegye küldötte lett a tagja.

[3] *Olasz* 2007. 17. o. Az ezred 1930. március 1-jétől a „M. kir. „I. Ferenc József" 1. jászkun honvéd huszárezred" nevet viselte. Ezen huszárezred „jogelődjénél" szolgált hosszú ideig vitéz nagybányai Horthy István címzetes lovassági tábornok is.

[4] *Olasz* 2007. 18. o.

[5] Uo.

[6] Az „emléklapos" jelzés gyakorlatilag a tartalékos tisztek jelölésére szolgált. A trianoni békediktátum megkötései a tartalékos tisztképzést sem tették lehetővé és annak „kijátszására" használták ezt a megnevezést. Egyébként

A most közreadandó dokumentum ennek a kinevezésnek a „körülményeit” ismerteti meg az érdeklődővel, nevezetesen azzal, hogy milyen is volt a tartalékos tisztek nyilvántartása, mi mindenre kellett odafigyelni a nyilvántartás során az azt végző szervezetnek.

A dokumentumot (őrzési helye: Hadtörténelmi Levéltár, Honvédelmi Minisztérium 112.299/eln.8.-1929. sz.), amelyen a kézzel írt „Ki nem selejtithető” megjegyzés szerepel, teljtartalmúlag, a korabeli gépelésből adódó ékezeti hiányok pótlásával, de az eredeti központozások megtartásával adom közre:

„M. kir. Honvédelmi Miniszter. Másolat

Nagybányai ifjabb vitéz HORTHY ISTVÁN
kpvj. c. tizedes kinevezése emléklapos
hadnaggyá.

M. kir. Légügyi hivatalnak[7]

Budapest, 1929. évi október hó 27-én. Budapest.

Értesítem, hogy a Kormányzó Úr Ő Főméltósága Budapesten 1929. évi október hó 23-án kelt Legfelsőbb elhatározásával Nagybányai ifjabb vitéz Horthy István kpvj. c. tizedest 1929. évi október 1.-ével a „LÉGI ERŐK” állományában – később meghatározandó ranggal emléklapos hadnaggyá kinevezni méltóztatott. Nevezett ezen kinevezéséről bizalmas módon haladéktalanul értesítendő.

A kinevezett folyó évi XI. 1.től kezdve a „Rang és Beoszt. Táblázat”-ba felveendő.

Az „Emléklapos”-ok nyilvántartására a következőket rendelem:

1./ A „Légi erők” állományában kinevezett „Emléklapos tisztek” a LÜH-nél tartandók nyilván – de nemcsak a megtörtént előléptetések tekintetében, hanem különleges /:BB.:/ esetekre is.[8] –

Nyilvántartásuk a Rang és Beoszt. táblázatokban – külön csoportként történik „Nemhivatásos”-ok cím alatt. –

2./ Egyeseknek ezen nyilvántartási rendszertől eltérő esetleges nyilvántartására – külön fogok intézkedni. –

3./ A kinevezett, vagy előlépett nemhivatásos tisztek részére az emléklapot a vegyesdandár parancsnokságok állítják ki és azt az állandó tartózkodási helyükhöz legközelebb eső népgondozó hivatal, vagy honv. áll. Parancsnokság útján kézbesítik. – Utóbbiak felhívására – az illetők tetszés szerinti időpontban – az emléklap átvételére személyesen megjelenni tartoznak. – A kézbesítés alkalmával utasítandók, hogy állandó tartózkodási helyük végleges megváltoztatását úgy a LÜH-nek, valamint az illetékes népgondozó kirendeltségnek a jövőben szintén jelenteni tartoznak. –

Ezen jelentések megtétele alkalmával – személyes jelentkezés esetén – eltérőleg az A-37.-hez[9] kiadott / Titk. Függ. 6. §. 5. pontjától – a további intézkedésig polgári ruhában jelenjenek meg. –

---

az I. világháborúban részt vett tartalékos tisztek szintén „emléklapos” rendfokozati megjelölést kaptak. Jogosultak voltak hivatalos alkalmakkor, nyilvános rendezvényeken az utolsó csapattestük egyenruháját viselni.

[7] A Légügyi Hivatal gyakorlatilag a rejtett légierőt jelentette. Mivel a békediktátum a repülőgépek, a repülőcsapatok felállítását is tiltotta, a katonai vezetés így próbált meg „kibújni” az előírások alól. A „belső használatban” már az 1920-as években is használták a „Légi Erő” kifejezést, amely végül is hivatalosan, „kifelé” 1938-ban jelent meg „Magyar királyi honvéd Légi Erő” elnevezéssel.

[8] A trianoni békediktátum nem tette lehetővé a tartalékosok képzését és a hadgyakorlatok/fegyvergyakorlatok megtartását is korlátozta. A katonai vezetés, mivel a haderő gyakorlatilag a belső rend fenntartására volt „hivatott”, a fegyvergyakorlatokat/hadgyakorlatokat „belbiztonsági gyakorlatoknak” nevezte és azokra hívta be a tartalékosokat.

Az egyesek kinevezéséről /: előléptetéséről, emléklappal való ellátásáról:/ ugy a LÜH, mint a területileg illetékes népgond. Kirendeltség /: Büm. III. oszt. :/[10] és a vegyesdandár parancsnokság értesíttetik.

1 csom. melléklet.[11] 112.299/eln.8.-1929."

A magyar királyi Légügyi Hivatalnak megküldött irat mellett rövid értesítést kapott a belügyminiszter is, a Belügyminisztérium III. osztálya útján. Ez az értesítés is a jelzett iraton található, a LÜH számára megküldendő szöveg alá gépelve.

„M. kir. Honvédelmi Miniszter.

Nagyméltóságú
m. kir. Belügyminiszter Úrnak,
:III:/

Budapest, 1929. évi október hó 27-én. Budapest.

Tudomásul! A szükséges intézkedések megteendők!

Nyilvántartására szükséges adatok a következők:
1./ Született: 1904. XII. 9. Pola. /:Istria:/
2./ Illetőség: Kenderes. /Szolnok m.:/
3./ Foglalkozás: Okl. gépészmérnök.
4./ Csapattest: LÜH.
5./ Állandó tart. hely: Budapest.

112.299./eln.8.-1929."

Az irat a Belügyminisztérium III. osztályához 1929. október 29-én érkezett meg és azt ott 3194/eln. III.-1929. szám alatt iktatták.

A Belügyminisztérium III. osztálya 1929. november 12-én továbbította a nyilvántartáshoz szükséges adatokat „Budapest szék. főv. polgármesterének".

---

[9] Lásd: Függelék a m. kir. Honvédség tisztjei (tisztjelöltjei, lelkészei) különleges személyi ügyeinek kezelésére vonatkozó A–37. jelzésű szabályhoz. Emléklappal ellátott nem hivatásos tisztek (tisztjelöltek, lelkészek, tisztviselők, tisztviselőjelöltek) számára határozványok. Tervezet. Budapest, 1928. 11. o. 6. §., 5. pont. Egyenruhaviselést szabályozó rendelet.

[10] A Belügyminisztérium III. osztálya az ún. „Vármegyei osztály" volt. Ezen osztály ügykörébe tartozott többek között „A népgondozó kirendeltségek személyzetének személyi ügyei. A népgondozó kirendeltségek működésének ellenőrzése és irányítása, valamint a kirendeltségek fenntartásával, elhelyezésével és felszerelésével járó kiadásoknak megállapítása. A vármegyéket érdeklő törvényjavaslatokban és kormányrendelet-tervezetekben véleményadás." Magyarország tiszti cím- és névtára 1929. Budapest, 1929. 36. o. Ez az osztály gyakorlatilag a hadkötelesek és a tartalékos tisztek nyilvántartását (is) végezte, mintegy „hadkiegészítő szervezetként".

[11] A jelzett csomag (?) nem található az irat mellett.

A Kiadvány szövege, mely kézzel került rá az iratborítóra, a következőket tartalmazta:

„Budapest szék. főv. polgármesterének

Budapest

Tudomás vétel és miheztartás végett továbbá a nemténylegesek nyilvántartásába felvétel végett közlöm, hogy a H. M. úr Lüh-nak f. é. X. 27-én 112.299/eln.8.1929. szám alatt az alábbi rendeletet adta ki: – s ezt követően a honvédelmi miniszteri rendeletből a következő szöveget másolták be a Kiadványba –: „a Kormányzó Úr Ő Főméltósága Budapesten 1929. évi október hó 23-án kelt Legfelsőbb elhatározásával Nagybányai ifjabb vitéz Horthy István kpvj. c. tizedest 1929. évi október 1.-ével a „LÉGI ERŐK" állományában – később meghatározandó ranggal emléklapos hadnaggyá kinevezni méltóztatott. Nevezett ezen kinevezéséről bizalmas módon haladéktalanul értesítendő.

A kinevezett folyó évi XI. 1.-től kezdve a „Rang és Beoszt. Táblázat"-ba felveendő.

Az „Emléklapos"-ok nyilvántartására a következőket rendelem:

1./ A „Légi erők" állományában kinevezett „Emléklapos tisztek" a LÜH-nél tartandók nyilván – de nemcsak a megtörtént előléptetések tekintetében, hanem különleges /:BB.:/ esetekre is. –

Nyilvántartásuk a Rang és Beoszt. táblázatokban – külön csoportként történik „Nemhivatásos"-ok cím alatt. –

2./ Egyeseknek ezen nyilvántartási rendszertől eltérő esetleges nyilvántartására – külön fogok intézkedni. –

3./ A kinevezett, vagy előlépett nemhivatásos tisztek részére az emléklapot a vegyesdandár parancsnokságok állítják ki és azt az állandó tartózkodási helyükhöz legközelebb eső népgondozó hivatal, vagy honv. áll. Parancsnokság útján kézbesítik. – Utóbbiak felhívására – az illetők tetszés szerinti időpontban – az emléklap átvételére személyesen megjelenni tartoznak. – A kézbesítés alkalmával utasítandók, hogy állandó tartózkodási helyük végleges megváltoztatását úgy a LÜH-nek, valamint az illetékes népgondozó kirendeltségnek a jövőben szintén jelenteni tartoznak. –

Ezen jelentések megtétele alkalmával – személyes jelentkezés esetén – eltérőleg az A 37.-hez kiadott /"Titk. Függ. 6. §. 5. pontjától – a további intézkedésig polgári ruhában jelenjenek meg".

A „Kiadvány" szövegében megadták még a nyilvántartáshoz szükséges adatokat, amelyek a honvédelmi minisztertől érkezett iratban voltak megtalálhatóak:

„A szükséges adatok a következők:

a, Született: 1904. XII. 9. Pola. /:Istria:/
b, Illetőség: Kenderes. /:Szolnok m.:/
c, Foglalkozás: Okl. gépészmérnök.
d, Csapattest: Lüh.
e, Állandó tartózkodási hely: Budapest."

Ezzel Horthy István emléklappal ellátott tartalékos hadnagy kinevezése és nyilvántartásba vétele lezárult, s a következő években lehetősége nyílt a magyar királyi Honvéd Légi Erő tartalékos tisztjeként gyakorlatokon, továbbképzéseken részt vennie.

Az államfő 1939. január 1-jével vitéz nagybányai Horthy Istvánt, tíz esztendei tartalékállományban eltöltött idő és az 1938. évi őszi mozgósítás során másfél hónapos csapatszolgálatot követően tartalékos főhadnaggyá nevezte ki.[12]

[12] *Olasz* 2007. 45. o.

BB	belbiztonsági (gyakorlat)	kir.	királyi
Beoszt.	beosztási	kpvj.	karpaszomány viselésére jogosult
Büm.	Belügyminisztérium	LÜH	Légügyi Hivatal
c.	címzetes	m.	magyar, illetve megye
csom.	csomag	népgond.	népgondozó
eln.	elnöki	okl.	okleveles
f.	folyó	oszt.	osztály
főv.	főváros	szék.	székes
függ.	függelék	tart.	(itt) tartózkodási
H. M.	honvédelmi miniszter	titk.	titkos

MOLNÁR ANDRÁS

„EZEK VOLTAK A SZÉP HADITETTEK…”

Szabó József őrvezető harctéri naplója Oroszországból, 1942–1943

Közel húsz évvel ezelőtt, 1992 szeptemberében Rudics Róbert nagykanizsai országgyűlési képviselő közvetítésével juttatta el oroszországi háborús naplójának másolatát a Zala Megyei Levéltárba az akkor 73 éves Szabó József, Hahót, Zrínyi u. 19. sz. alatti lakos.[1] A napló letisztázott kéziratát a doni tragédia 50. évfordulóján, 1992/1993-ban rendezett „Zalai honvédek a Donnál” című emlékkiállításunkon bemutattuk Zalaegerszegen, Keszthelyen és Nagykanizsán is,[2] ám annak szövege már nem kerülhetett be az Oroszországban hősi halált halt és a hadifogságban elpusztult zalai honvédek emlékére 1992-ben kiadott „Frontnaplók a Don-kanyarból 1942–1943” című könyvünkbe.[3] E régi mulasztásunkat pótolandó, a nagykanizsai 9. könnyűhadosztály zalai katonáinak emlékére adjuk most közre e harctéri naplót.[4]

A napló szerzője, Szabó József – aki immár 92 évesen, mind a mai napig szülőfalujában él – Domján Eleonóra és Szabó József földműves fiaként, 1919. november 12-én született a Zala megyei Hahóton.[5] Hat elemit végzett, majd ő is földművesként dolgozott. Tényleges katonai szolgálatát 1940. december 2-től Nagykanizsán, a 17. gyalogezred I. zászlóaljánál teljesítette. Elvégezve a tisztesi és egészségügyi tanfolyamot, sebesültvivő őrvezető lett. 1941 áprilisában részese volt a muraközi bevonulásnak, 1942 májusától pedig a zászlóalj 2. puskásszázadának sebesültvivő rajparancsnokaként vett részt a 2. hadsereg oroszországi hadműveleteiben, egészen 1942. december 30-án történt megsebesüléséig. Súlyos sebesüléséből felépülve, 1943. június 11-én végleg leszerelték. Hazatérve szülőfalujába, az 1940-es években a hahóti Hangya Szövetkezetnél, majd pedig a helyi ÁFÉSZ-nél dolgozott kereskedőként.[6]

A 17/I. zászlóalj a szombathelyi III. hadtesthez tartozó nagykanizsai 9. könnyűhadosztály kötelékében, 1942. május 1-jén, Nagykanizsáról indult a harctérre. Vasúti szerelvényük Galántánál hagyta el az országot, átszelte a Felvidéket, a Jablonkai-hágót követően a Lengyel Protektorátus területén haladt, végül a háború sújtotta, megszállt ukrán vidékeken át érkezett meg a német–szovjet arcvonal mögé. Május 10-én Kurszkban rakodtak ki, majd többnapi gyalogmenet után, május 18-án a várostól keletre húzódó

---

[1] Zala Megyei Levéltár (a továbbiakban: ZML) Irattára. Külön kezelt iratok, 1992. A doni emlékkiállításra vonatkozó levelezés. Rudics Róbert országgyűlési képviselő levele a Zala Megyei Levéltárhoz. Nagykanizsa, 1992. szeptember 4.

[2] *Molnár András:* Zalai honvédek a Donnál. *Zalai Hírlap,* 1992. október 24. (251. sz.) 8. o.

[3] Frontnaplók a Don-kanyarból 1942–1943. (Szerk. *Molnár András.*) Zalaegerszeg, 1992. 126 o. (A továbbiakban: Frontnaplók.) E kötetben a 17. gye. ezredközvetlen szakaszvezetőjének, a 17/II. zlj. hadnagyának, a 17/III. zlj. tizedesének és a 9. tábori tüzérezred szakaszvezetőjének naplói olvashatók Szabó Péter bevezető tanulmányával és jegyzeteivel.

[4] Forrásközleményünket szakmailag Szabó Péter nézte át, illetve javította és egészítette ki. Baráti szívességéért ezúton is köszönetet mondunk!

[5] ZML Anyakönyvi másodpéldányok gyűjteménye. Hahót község születési anyakönyve, 1919.

[6] Szabó József szíves közlése és katonai igazolványainak adatai. Vö. *Arany Horváth Zsuzsa:* Józsi, bukfenc be a futóárokba. *Zalai Hírlap,* 2011. június 11. (136. sz.) 12. o.

Szabó József (jobbról) a nagykanizsai laktanyában, 1942 elején

védelmi vonalat vették át a Moszkva alól 1941/1942 telén visszavetett német csapatoktól. Szabó zászlóalja mintegy másfél hónapig a hevenyészett védőállások megerősítésével, illetve az ellenség szemmel tartásával volt elfoglalva, miközben a szovjetek időnként ágyú- és aknavetőtűzzel, valamint bombatámadásokkal igyekeztek megzavarni az erődítési munkákat és a támadásra való készülődést.

A németek 1942. június végén e térségből indított offenzívájának kezdeti/első célja a Voronyezs irányába való előretörés, a Don folyó elérése volt. E támadásban vett részt két német hadsereg között a magyar 2. hadsereg III. hadteste is, azzal a feladattal, hogy Tyim (Tim) város előtt törje át a szovjet védelmi vonalat, és Sztarij Oszkol irányában jusson ki a Donhoz. A 9. könnyűhadosztály zalai zászlóaljait a támadás első vonalában vetették be, és június 28-tól július elsejéig súlyos veszteségekkel járó harcokat vívtak Tyim elfoglalásáért, majd annak megtörténte után tartalékba helyezve nyomultak előre a Donig.

Szabó József (hátul, a jobbszélen) újonctársaival, Nagykanizsán, 1941-ben

A 17/I. zászlóalj július 11-én érte el a Dont, ahol a folyó menti Gremjacsjétől északnyugatra, Dimitrijevka községben kezdtek berendezkedni téli szállásra. Négy hétig viszonylag háborítatlanul pihentek ott, augusztus 8-án azonban tőlük délkeletre, Kosztyenki térségében eredményes szovjet ellentámadás indult, és az ellenség hídfőt létesített a Don nyugati oldalán. A 17/I. zászlóaljat még aznap átvezényelték a Kosztyenkinél védekező 47. gyalogezred támogatására. A zászlóalj 2. puskásszázadát augusztus 9-én hajnalban, Alekszandrovkánál vetették be első ízben a szovjet hídfő ellen, támadásuk azonban sikertelen volt, és súlyos veszteségeket szenvedtek. Szabót sebesültszállítás közben – szerencséjére – összecsipkedték a méhek, s ezzel átmenetileg kikerült az arcvonalból. Mire öt nappal később visszatért a századához, azt már rettenetesen megtizedelte az ellenség: csaknem minden tisztjük elesett, vagy megsebesült, a 164 főnyi legénységből pedig csupán 38 fő maradt!

A súlyos veszteségeket szenvedett 17/I. zászlóaljat augusztus 27-én feloszlatták, maradék legénységével a többi zászlóaljat töltötték fel, illetve megalakították belőlük a soproni 34. gyalogezred (9. könnyűhadosztályhoz tartozó) I. zászlóaljának rohamszázadát. Ez utóbbi, ellentámadásra bevethető tartalék csapattestbe került Szabó őrvezető is. Közel két hónapig, október 21-ig Gremjacsjében állomásoztak, attól kezdve azonban többször kirendelték őket a Don-menti bunkerekhez, november 10-étől a Kosztyenkinél lévő ellenséges hídfő közelébe. Decembertől, miután befagyott a Don, a jégen átkelve felderítő, illetve az ellenséget nyugtalanító „vállalkozásokat” kellett végrehajtaniuk.

1942. december 30-án Szabó József rohamszázadát is bevetették a Kosztyenkinél kialakított szovjet hídfő felszámolására, vagyis – ahogy a fennmaradt korabeli hadiokmá-

nyokban is szerepel – „a gennyfolt kipucolására”. (Decemberben ez volt az egyetlen említésre méltó harccselekmény az egész magyar arcvonalon.) A hídfőt ugyan felszámolták, ám a 34/I. zászlóalj rohamszázada komoly veszteségeket szenvedett. A naplóíró is súlyosan megsebesült, amikor aknagránát robbant mellette, melynek szilánkjai a lábát és a nyakát is eltalálták. Ezzel ért véget a harctéri szolgálata. Életét valószínűleg e sebesülése mentette meg, mert így még az 1943. január 12-i szovjet áttörés és a front összeomlása előtt, rendezett körülmények között részesülhetett egészségügyi ellátásban, és hamarosan hazaszállították.[7]

Szabó József, a 17. gyalogezred I. zászlóalja 2. puskásszázadának őrvezetője Nagykanizsán, 1942. május 1-jén kezdte vezetni eredeti háborús naplóját, és azt 1943. január 16-án, a soproni hadikórházban fejezte be. Emlékeit – amint az soraiból kiderül – többékevésbé folyamatosan, a történtek napján, vagy alig néhány nappal később, gyakorlatilag az eseményekkel egyidejűleg vetette papírra. Az eredeti napló hevenyészett, kusza feljegyzéseit már idehaza, nyugodt körülmények között tisztázta le, másolta át egy kis spirálfüzetbe. E füzet első oldalára bemásolta azt a térképvázlatot is, mely – egy eredeti tiszti térképvázlat alapján – a Kosztyenkinél lévő szovjet hídfővel szembeni, Don-menti magyar állások 1942. november 24-ei helyzetét ábrázolta. A napló eredeti fogalmazványa idővel elkallódott, ezért forrásközleményünk a tisztázat alapján készült.[8]

Szabó József naplója az egyszerű honvédek szemszögéből, mintegy „alulnézetből” örökítette meg a történelmi eseményeket. Képzettségéből és beosztásából fakadóan nem lehetett szélesebb rálátása a történtekre, személyes élményeit, szűkebb környezetének eseményeit azonban érzékletesen és hitelesen írta le. Feljegyzései számos ponton kiegészítik és bővítik eddigi ismereteinket: pontos kronológiáját adják a 17/I. zászlóalj, valamint a 34/I. zászlóalj belőle alakított rohamszázada történetének, és segítségükkel viszonylag pontosan nyomon követhető e zászlóaljak térbeli mozgása is.

Szabó József őrvezető naplóját az alábbiakban – a közérthetőség érdekében – szöveghű átiratban, modernizált helyesírással, magyarázó, értelmező jegyzetekkel ellátva adjuk közre. Így pl. értelemszerű központozással igyekeztünk tagolni az összefolyó mondatokat, és külön megjegyzés nélkül javítottuk a nyilvánvaló betűhibákat vagy kihagyásokat. A kiegészítéseket szögletes zárójellel jelezzük. Több, a naplóban szereplő személyt a 17/I. zászlóalj veszteségkimutatásának segítségével sikerült pontosan azonosítani.[9]

---

[7] A 17/I. zászlóalj, a maradványából alakított rohamszázad, illetve a naplóíró 1942 májusától 1943 januárjáig tartó tevékenységét Szabó József itt közlésre kerülő naplójának adatai, valamint Szabó Péter hadtörténész alábbi munkái alapján vázoltuk fel: Szabó Péter: Zalai honvédek a Donnál (1942-1943). In: Frontnaplók 5–30. o., *Szabó Péter:* A zalai honvéd alakulatok a második világháborúban, és az azt megelőző években (1938–1945). In: Hadtörténelmi tanulmányok. (Zalai Gyűjtemény 36/I.) (Szerk. *Molnár András.*), Zalaegerszeg, 1995. 303–321. o.; *Szabó Péter:* Zalaiak a második világháborúban. In: Zala megye ezer éve. (Szerk. *Kostyál László.*) [Zalaegerszeg, 2000.] 280–283. o.; *Szabó Péter:* Don-kanyar. A magyar királyi 2. honvéd hadsereg története (1942–1943). Budapest, 2001. 68–72., 86–98., 128–129., 136., 189. o.

[8] A napló tisztázata Szabó József (Hahót, Zrínyi u. 19.) tulajdonában, másolata a Zala Megyei Levéltárban található, szövegét a naplóíró hozzájárulásával tesszük közzé.

[9] Hadtörténelmi Levéltár (HL) Alakulatok könyvei (1919–1944). R/189.a. 87. sz. A 17. gyalogezred I. zászlóaljának „Névszerinti veszteségkimutatás”-a, 1942–1943. (a továbbiakban: HL 17/I. zlj. veszteségkimutatás.)

Nagykanizsa, 1942. május 1-én

Rövid összefoglaló [az] Oroszországba való elvonulás és a kint történt hadieseményekről

Szabó József őrv[ezető]
Tábori posta: 219/05.

Szép tavaszi május[i] reggel megtörtént a berakodás.[10] A honvéd legények arcán meglátszott, hogy egy kicsit nehéz az elválás, pedig akkor még senki sem számított arra, hogy talán közülünk még valaki ott is fog maradni.

Este május 1-én körülbelül hat óra tájban indultunk Nagykanizsáról. Bizony a helyünk nem valami kellemes, mert egy vagonban csak harminchárman voltunk, úgy hogy alig lehet megmozdulni.

Utunk Székesfehérvár, majd Komárom, Érsekújvár; Galántánál hagytuk el szép magyar hazánkat, és következett Zsolna. Jablunkánál[11] hagytuk el a Kárpátokat, és beszaladtunk Csehországba. Ezen a részen nagyon szép vidék van, amerre mentünk, mindenütt örömmel fogadtak. Ha vonatunk egy kicsit lassított, akkor már mindenütt ott voltak a jóképű lányok, csak az volt a baj, hogy nem vihettük magunkkal őket. Lassacskán átért a vonatunk Lengyelországba, itt már egy kicsit szomorúbb volt a helyzet. Itt is jöttek lányok, de csak kenyeret kérni, pedig az magunknak is szép kevés volt. Nekem ugyan még van a kis hazai sonkából, de csak tartogatom a szorultabb napokra.

Május 8-án megérkeztünk Orelbe,[12] itt már kaptunk éjjel szeretetcsomagot,[13] melyet az orosz Rata[14] potyogtatott. Itt már látszott[ak] a háború nyomai, melyeket a németek 1941. évben csináltak. Itt láttam az óriás, 75 tonnás orosz harckocsit, mely ki volt lőve; ennek a harckocsinak a páncélzata 12 centiméter volt, mely valóságban gépszörny volt. Itt már az utak tele vannak kilőtt autókkal; a vonatok szétbombázva, a vonatkocsik a vasutak mellett elégve, a mezőben idább-odább repülőroncs.

Május 10-én megérkeztünk Kursz[k]ba. Itt lett vége a vonaton való utazásnak, mely csekély 10 napig tartott. Itt kirakodtunk. Még aznap elhagytuk Kurszkot, és megkezdtük a védőállás felé vezető úton a gyaloglást. Ez az út bizony részemre nem a legkellemesebb, mert még a sonkám majdnem egész, és két kenyér egy kicsit nehéz, a kenyérzsák már jó[l] kezdi dörgölni a fenekemet, mely a bakának a legkellemetlenebb; de azért szívesen vittem, mert abban volt minden reménység.

Május 14-én megérkeztünk Vinogrovijába;[15] [ez] egy orosz kis falucska volt. Itt volt 4 napos pihenőnk; ez a négy nap nagyon jól ment. Mikor megérkeztünk, egy kis lakásba szállásoltunk el hatan; a hat jómadár, akik jól értettük a tyúklopást és a tojásszedést. Az egyik napon hárman, én, Szalay Feri,[16] Juhász[17] csak 25 sülttojást ettünk meg; olyan jól ment, hogy evés közben pihenőt kellett tartanunk. Másnap csak három tyúknak tekertük ki a nyakát, de sajnos a jó életnek hamar vége lett.

---

[10] Bevagonírozás, berakodás a vasúti szerelvényekbe.

[11] A Jablonkai hágónál.

[12] Orjol, orosz város az Oka folyó mentén.

[13] Bombát.

[14] Rata: az I-16 típusú szovjet vadászrepülőgép beceneve, jelentése: patkány.

[15] Pontosabban: Vinogroblj-ba.

[16] Szalay Ferenc, a 17/I. zászlóalj tizedese Pacsán született 1919. szeptember 23-án. (HL 17/I. zlj. veszteségkimutatás 23. sz.)

[17] Juhász István Hahóton született 1919. január 17-én. (ZML Hahót község születési anyakönyve, 1919.)

Május 18-án el kellett foglalnunk a védőállást, melyet a németek tartottak. Itt már a sült tojás helyett jó volt a partizánfőzelék[18] is. Este mentünk ki a vonalba; persze hogy egy kicsit szokatlan volt, hisz itthon nem voltunk hozzászokva a puskagolyó süvítéséhez. Közben éjjel el is tévedtünk, csak akkor tudtuk, hogy nem jó helyen járunk, mikor már a szép tüskésdrót kerítéshez[19] értünk.

Na ne tovább, mert robbanunk; szép óvatosan „curik"[20] vissza – persze ezt már a német sógorok mondták. Végre találtunk egy olyan embert, aki elvezetett bennünket vissza a saját helyünkre. Itt aztán megvirradtunk a szép tiszta ég alatt; csak reggel vettük észre, hogy milyen közel is vagyunk az oroszokhoz, hiszen rendesen lehetett látni, hogyan mozognak.

Május 19-én már meg is mutatták a muszkák,[21] hogy mit is tudnak; már aknavetővel szépen kezdtek lőni bennünket. Persze egy kicsit szokatlan volt, mert itthon nem szoktattak minket ilyen szeretetcsomag dobáláshoz, de azért azt tudtuk, hogyan kell elbújni. Mindjárt ott volt közel egy páncéltörős bunker, abba ugrottam bele; közbe[n] olyan jó helyem volt, hogy még jót is aludtam benne. Mire felébredtem, már megjöttek a páncélosok,[22] mely egy kicsit szokatlan volt, mert itthon sohasem volt énbennem, de hamarosan nyakon csíptem, de azután mindig akad egy-kettő, szép vörös valagúak voltak.

22-én reggel ki kellett mennem olyan kettő óra tájban a drótakadály elé előretolt figyelőnek, de olyan kényelmesen figyeltünk, hogy a muszka bizony miattunk jöhetett volna. Közbe[n] persze a puskát is ki kellett próbálni; kilőttem vagy tizet, meg a kollégám is, de a parancs az volt, ha riadó lesz, mink vonuljunk fel. [A]hogy ott fekszünk, egyszer csak száll fel a piros rakéta, mely a riadó jele volt, de mink olyan bátrak voltunk, hogy az elsőre nem is mozdultunk, de jött utána a másik. „Gyerünk fel" – mondom a pajtásnak. Alig hogy felérünk, megszűnt minden; persze a mi főhadnagyunk[23] azt mondta, hogy azért van riadó, mert mink lövöldöztünk, és már kikötést ígért, de nem soká ment a vita; egyszerre csak irtózatos reccsenés: lőtt a muszka tüzérség. Gyerünk a bunkerba, mely a házunk alatt volt. Itt robbant először a fejem felett az orosz gránát, mert a házunkat is szétlőtték, és fél három tájban megkezdték ellenünk a támadást, melyet sikeresen visszavertünk; részünkről egy halott volt, de az oroszokkal el lett bánva, alig hogy maradtak a támadóikból.

23-án éjjel, mikor a fedezéket ástuk, mert a munka elől meg szoktam lógni, és ahogy beszélgetünk a Kámán Péterrel,[24] közbe[n] elszundikáltunk és arra ébredtünk, hogy az orosz Raták bombáznak bennünket; azt sem tudtuk, merre fussunk; csak reggel láttuk, hogy hova is szórta a bombákat.

24-én, Pünkösd napján szépen megeredt az eső. 25., 26., 27., 28. – ezeken a napokon fedezékásás volt, mert a németek a téli visszavonulásnál nem tudták a vonalat kiépíttetni. Más különösebb nem történt; már a páncélosok is kezdtek elfogyni, és néha egy-két fogoly jött át hozzánk, mellyel csináltunk fényképfölvételt is.

29-én kaptunk néhány tüzérségi becsapódást; hála Isten, semmi baj nem lett. A mi tüzéreink szépen lőtték a muszka állásokat, közben mi is be lettünk szalasztva a bunkerokba, de más baj nem történt.

Oroszföldön, 1942. május 29-én.

Szabó őrvezető

31-én, a mi szép búcsúnk napján szomorúan mosogatunk a Juhász úrral; közbe[n] csak mondtam neki: „Látod, kénytelen vagy te evvel itt mosni, otthon pedig eszik a jó csirkecombokat."

Június 1-én kölcsönös tüzérségi tűz volt, mindkét részről szépen dolgoztak. 4-én, Úrnapja ünnepén átjött hozzánk két orosz fogoly, és nagy tüzérségi tűz volt. 5-[től] 10-ig szép harci csend

---

[18] Ismeretlen étel, talán burgonya.

[19] Értsd: szögesdrót-akadályhoz.

[20] Zurück, németül: vissza, hátra.

[21] Az oroszok régies neve, gúnyneve.

[22] Értsd: tetvek.

[23] Vadon Zoltán hivatásos főhadnagy, a 17/I. zászlóalj 2. puskásszázadának parancsnoka Budapesten született 1910. február 2-án. (HL 17/I. zlj. veszteségkimutatás 18. sz.)

[24] Szabó hahóti katonatársa.

volt, szépen pihentünk a mi kis hármas bunkerunkban, én, Juhász és az Elek.[25] 9-én két Ratát lőttek le a mi légvédelmi tüzéreink, és közben egy kis távolságra több tüzérségi becsapódást kaptunk; nálunk semmi baj nem volt idáig.

11-én a Juhásznak és az Eleknek jött egy kis csomag, melyet nagy elővigyázattal bontottunk ki, hogy mi is lehet benne, és nagy meglepetésünkre csak ottan előbújt a kis konyakos üveg, és egy kis üveg sósborszesz cukor és egy kis sütemény-féle, melyben nem soká örvendezkedtünk, mert hamar elfogyasztottuk, hála Isten, egészségben. Most várjuk a továbbit, hogy mi is fog következni. 13-án reggeli órákban átjött egy orosz nő, mely kémgyanús volt, és hamarosan be is vallotta, hogy ő kém. 14-én riadónk volt, mert az oroszok kezdtek mozgolódni, de hamarosan visszavetettük őket; utána tüzéreink szépen lőtték az oroszokat.

Június 15-én elhagytuk állásainkat, melye[ke]t május 18-án foglaltunk el, és visszajöttünk kb. egy hat km-t Budjenibe,[26] és most itt napozgatunk tovább. 15-én a nap nagyon kellemesen ment el, mert ezen a napon érkezett meg egyszerre három csomagom, mely talán a legnagyobb öröm volt számunkra. Hamarosan hozzáfogtam a felbontáshoz, és nagy meglepetésünkre csakhamar előbújt a kis pálinkás kulacs, melyből szépen iddogáltunk. 16–17-én pedig mindig az eső esik; már a sátrunk kezd beázni, és csak mérgelődünk, hogy miért nem tud lenni jó idő; és közbe-közbe ráhuzintottam a kulacsra, mert egy kevés még csak van benne.

18-án el voltam a Juhásszal a Huszt[27] és a Németh Lajcsit[28] felkeresni az ezrednél; meg is találtuk őket; ott egy kicsit rumozgattunk, és még aznap visszajöttünk Budjenibe. 21-én vissza ki lettünk téve a védőállásba, az első századot váltottuk fel. Ez a hely egy kicsit rosszabb volt, mint az előző; az oroszok nagyon beláttak erre a területre, és állandóan lőttek bennünket. Ugyan a mi bunkerunk egy szép kis gyümölcsösben volt, de még oda sem lehetett kifeküdni, mert mindjárt odadobott.[29]

24-én az orosz Raták nagy támadást intéztek ellenünk, és a mi légelhárítóink 3 gépet lőttek le, egy teljesen elégett. 25–26-án orosz bombázók nagy támadást hajtottak végre mindenütt.

27-én vártuk a támadási parancsot, hogy mikor lesz, hogy „Előre magyar hadsereg!"; de el lett halasztva 28-ára, és reggel kettő óra tájban elhagytuk a saját állásokat. Előtte este összeült a kis hármas társaság, a jó tojásevők, és tanácskoztunk, mint valami nagy hadvezérek, hogy holnap este hol fogjuk a vacsorát megtartani, és közülünk ki is fog vacsorázni, mert egészen nem miránk volt bízva, hanem a muszkák is beleszóltak. Na jó, szépen mielőtt kimentünk volna, előtte jó[l] bepálinkáztunk, mert még volt a kis kulacsban; meghagyni meg nem lehetett, mert féltünk, hátha a muszka issza meg.

A tüzérség kb. 3 óra tájban kezdte meg a tüzet; a legkisebb puskától a legnagyobb ágyúig mind szólt; el lehet képzelni, hogy mi is volt. A levegő sírt, a sebesültek jajgattak, minden ordított. Utána megjöttek a Stukák,[30] akkor azok bombáztak, és erre megindult a gyalogság; a lán[g]szórósok elől, már vagy öt halott, utána mink, és megtörtént az áttörés. Lassacskán megjött az este, hogy vacsorázni kellene; meg is érkezett a konyha, de mink ebből semmit sem ehettünk; jöttek a Stukák, újból támadás. Lassacskán besötétedett, ástam egy kis lövészteknőt, bele egy kis napraforgószárt, és belefeküdtem, de a többi kollegák egy sincs. A Juhász tőlem elmaradt, sehol sem találtam, az Elek a főhadnagy úrral[31] elment a kötöző helyre, a Szalay Feri megsebesült;[32] maradtunk is, meg nem is. Közben éjjel arra ébredtem, hogy esik az eső; betakaróztam jó sátorlappal és tovább aludtam.

---

[25] Személyét a naplóíró segítségével sem sikerült egyértelműen azonosítani. (Állítólag a Somogy megyei Szabadiból származott.)

[26] Bugyennijbe.

[27] Husz István Hahóton született 1918. november 15-én. (ZML Hahót község születési anyakönyve, 1918.)

[28] Németh Lajos Hahóton született 1908. március 29-én. (ZML Hahót község születési anyakönyve, 1908.)

[29] Ti. aknagránátot vagy légibombát „dobott oda" az ellenség.

[30] Német Junkers Ju 87-es zuhanóbombázó (Sturzkampfflugzeug).

[31] Vadon Zoltán főhadnagy 1942. június 28-i, Barkovnánál történt sebesülését bejegyezték a 17/I. zászlóalj veszteségkimutatásába is. (HL 17/I. zlj. veszteségkimutatás 18. sz.)

[32] Szalay Ferenc tizedes 1942. június 28-án történt sebesülését feljegyezték a 17/I. zászlóalj veszteségkimutatásába is. (HL 17/I. zlj. veszteségkimutatás 23. sz.)

29-én, Péter és Pál ünnepén kettő óra tájban ébresztő. Mikor kibújtam a sátorlap alól, akkor látom csak, hogy a teknő, miben feküdtem, tele van vízzel; de mindegy, menni kell, olyan vizesen neki a támadásnak, amely nagyon rossz mesterség volt, mert az esőben a tüzérek nem tudtak előrejönni, és csak gyalogsági fegyverekkel ment tovább a harc. Egész nap az eső esett, olyan sárosak voltunk, hogy egymásra nem ismertünk. Körülbelül [a] déli órákban találkoztunk újra a Juhász Pistával, és megkezdtük a sebesültszállítást, mely volt elég. Egész nap nem ettünk semmit; csak akkor jutott eszünkbe, hogy 25 tojásból most 3 is jó lenne. Ez volt Tim előtt; mikor visszük a sebesültet, egy gránát közvetlen mellénk esett; szerencsére nem robbant, mert akkor nem kellett volna tovább folytatni az írást. De jött utána a másik, az már egy kicsit odább; az már robbant. A Juhásznak megeredt az orrán a vér; a[kit] vittünk, annak a fülét vágta át a szilánk, nekem hála Isten semmi bajom nem történt. Közben megjött az este, mert már mink többet nem mentünk előre. Sötétben kimentünk, valahogy megtaláltuk a századot, megint csak elbújtunk.

30[-án] reggel korán megjött a konyha; ez már jó volt, hisz két nap nem ettünk semmit; most már jutott mindenből bőven, mert már közülünk vagy hatvanan hiányoztak; akkor meg annyit adtak, hogy megértük enni; ekkor meg az volt a baj. Hamarosan halljuk ám, hogy tovább mink nem támadunk, hanem a kanizsai 47-esek[33] folytatják a támadást – akkor már örültünk.

Július elsejével megtörtént az áttörés, elértük Timet, az orosz utolsó védelmi vonalát, a harckocsiakadályt,[34] ahol a legnagyobb harcok voltak; itt már egymás hátán voltak a halottak. 1-én támadás után kaptam egy csomagot, de már ahhoz sem sok kedvem volt.

Július 2-án megkezdtük [az] előnyomulást a Don folyó felé; itt már harcok nem voltak, csak a sok menés, de mink a Juhásszal fogtunk egy kónyit[35] és fölpakoltunk rája. Itt már mint tartalékok szerepeltünk; a bakák arcán már jókedv látszott, hogy hála Isten, megmaradtunk az életnek. 8[-án] nagyobb pihenő volt egy orosz falucskában, hol a hosszú menet után nagyon jól esett, mely csekély 60 kilométer volt naponta. 9-én és 10-én tovább folytattuk előnyomulásunkat a Don felé. 11-én[36] hosszú pihenőnk volt, mely 30 napig tartott. Itt[37] minden jó volt, csak nem volt ennivaló; ha kartocskát szedtünk, akkor már a kikötést ígérték, malako sem volt (a malako az a tej, a kartocska a krumpli). Csak negyed kenyeret kaptunk egy napra, nem ettünk mást, csak cukorborsót birkafaggyúval, melytől egyik éjjel összerókáztam az egész sátort.

17-én két partizánt felakasztottunk, mert egy magyar tizedest lelőttek; ezeket a Horváth Jóska[38] húzta fel. 22[-én] orosz bombázók több bombát dobtak le közel hozzánk, de semmi baj nem lett. 26[-án], ezen a szép vasárnapon hazulról jött három lapom, azt olvasgattam, hogy könnyebben teljen el a nap, és csak spekuláltunk, mikor mehetünk haza; közben mindig a felváltással bíztogattak. Közben egy furcsa hír jött, hogy a házakat ki kell meszelni, és télen itt fogunk lakni. Ez meg is történt, szépen a házakat kipucoltuk és beköltöztünk. De nem sokáig, alig hogy bementünk egy-két napra, és máris augusztus 8-án reggel riadó; felszerelni és indulás, de hogy hova, azt senki sem tudta. Sokan azt gondoltuk, hogy haza jövünk, de utunk hamarosan megváltozott; a 47-eseknél[39] betörtek, és minket oda vittek segítségre. 8-án este értünk oda; mink az este nem mentünk támadásba, csak a másik 2 század, a 3. és az első.[40] A mi századunk csak 9-én, reggeli órákban lett bevetve.

Szabó őrvezető 1942. VIII. 9.

Én és négy társam 8-án éjjel egy földpincében háltunk meg, és csak 9-én reggeli órákban lett riadónk, és ezzel meg is kezdtük a támadást. Hajnali három órakor hagytuk el a falut, mely Ale[k]szandrovka volt; a századunk megkezdte a támadást. Én és a négy társam csak vártuk, hogy

---

[33] A nagykanizsai 47. gyalogezred katonái.

[34] A korabeli magyar katonai iratok „harckocsi-árokállás”-ként emlegetik e jól kiépített védelmi vonalat.

[35] Orosz lovat.

[36] Pontosabban 11-étől.

[37] Dimitrijevkában.

[38] Személyét nem sikerült azonosítani, mert Szabónak több ilyen nevű hahóti katonatársa is lehetett.

[39] A 47. gyalogezred védőkörzetében, Kosztyenki térségében.

[40] A 17/I. zászlóalj 1. és 3. százada.

mi is fog történni, de közben már sok lett a sebesültünk és hiába, nekem is ki kellett mennem a védőállásból. A legnagyobb golyózáporban adtam ki a parancsot, hogy megyünk ki a Don-partra. Kb. tizenöt petrence széna volt a réten, amelyen át kellett haladnunk. Hála Isten, sikerült is szerencsésen kimennünk a Don-partra; bizony, ami ott volt, azt borzasztó volt nézni. A halottak egymás hátán voltak, egyik[41] jobban jajgatott mint a másik; és ekkor találtam rá a Herceg Imrére.[42] Szegényt nem ismertem meg, csupa vérbe volt, és mikor kötöztem be, akkor ismert rám. Első dolgom csak az volt, ha lehet rajta segíteni, és megmenteni az életnek.[43] Szépen bekötöztem és hátra vittem az orvoshoz, ugyanazon az úton, melyiken kinek jöttem. Közben nekem olyan jó szerencsém lett, hogy mikor vittük, engem a méhek megtámadtak, és jó[l] összecsipkedtek; mire szegénnyel beértünk az orvoshoz, arra az én szemem is teljesen bedagadt, és még az éjjel hátramentem a századvonattal.[44]

10-én, 11-én olyan támadást kapott a zászlóaljunk, hogy a falut, melyben laktunk,[45] elfoglalták az oroszok. 12-én és 13-án ellentámadásba ment a századunk, és sikerült is visszaverni őket. A templom, melyben már az oroszok voltak, teljesen rommá lett lőve. Itt az orosznak nagy vesztesége volt, az orosz katonák egymáson feküdtek megholtan. Én 14-én mentem vissza a századomhoz, arra már teljesen meggyógyult a szemem is. Mikor a századdal találkoztam, már alig hogy voltak; minden tisztünk elveszett, és a legénység, mely támadás előtt csak a mi századunk[nál] 164 [fő] volt, megmaradt 38. Ezek voltak a szép haditettek, melyeket az újságok otthon olyan nagy dicsőséggel hirdettek a magyar hadseregről!

Augusztus 15-én, Nagyboldogasszony ünnepén vonultunk vissza Dimitrijevkába. Most a vasárnapot itt töltöm, vissza annál a háznál, ahol berendezkedtünk, hogy még a télen is itt fogunk maradni; hogy meddig leszünk, azt még biztosan nem tudjuk.

Bizony nem is sokáig örvendezgettünk a jó helyünkben, mert 19-én újból riadószerűen elhagytuk a falut, és kimentünk a Don-partra a harmadik zászlóaljat biztosítani, 20-át, Szent István ünnepét pedig már a Don partján töltöttük. Szép csendes ágyútűz mellett vártuk a következményeket, és a jó ismerősökkel tanácskoztunk, hogy innen bizony nincs szabadulás. Közben már kezdett érni a vadkörte; elsőnek is a Németh Pista[46] hozott, de olyan nagyszerű volt, hogy itthon a legjobb gyümölcs sem ért annyit.

27-én a zászlóaljunk[47] fel lett oszlatva, és én is belekerültem a híres rohamszázadba. Itt elég jó társaságban vagyunk, és jól érezzük magunkat. Lassacskán meg közelgett szeptember 8., a szép Kisasszony-búcsúnk, melyet itt a messzeségben oly szomorúan töltöttem, hogy nekünk még mindig csak itt kell lenni! Különben baj nincs semmi; hogy meddig megy így, azt nem tudjuk. Krumplit főzni lehet elegendőt, csak eszünk és fekszünk.

9-én kimentem a mezőre a kocsisokkal egy kis füvet hozni a lovaknak; mikor jöttünk hazafelé, hirtelen repülőtámadást kaptunk. Nyolc Rata ontotta ránk a tüzet, szórta a bombát, de oly szerencsésen, hogy semmi baj nem történt, szépen hazaértünk.

Közben csak teltek a napok, és lejártunk a falu[48] alá a Don partjára krumplit szedni, hogy legyen télire mit enni.

És ez tovább ment egy hónapnál, és elsőrendű jó helyünk volt, állandó kártyajáték, melyre majdnem ráfizettünk. Körülbelül a Dontól vagy 100 méterre egy kis házikóba mentünk be és ott játszottunk, és mikor legjobban megy a játék, hirtelen géppisztolytüzet kaptunk; erre szétugrunk,

---

[41] Ti. sebesült.

[42] Herceg Imre honvéd Hahóton született 1907. október 22-én. (HL 17/I. zlj. veszteségkimutatás 1130. sz.)

[43] A 17/I. zászlóalj veszteségkimutatása szerint Herceg Imrét lövés érte 1942. augusztus 9-én. Még aznap meghalt, és az alekszandrovkai hősi temetőben temették el. (HL 17/I. zlj. veszteségkimutatás 1130. sz.)

[44] A század felszerelését szállító lovas kocsikkal.

[45] Alekszandrovkát.

[46] Hahóton 1917-ben két Németh István is született: egyikük április 24-én, másikuk július 15-én; valamelyikük lehetett Szabó katonatársa. (ZML Hahót község születési anyakönyve, 1917.)

[47] A 17. gyalogezred I. zászlóalja.

[48] Gremjacsje.

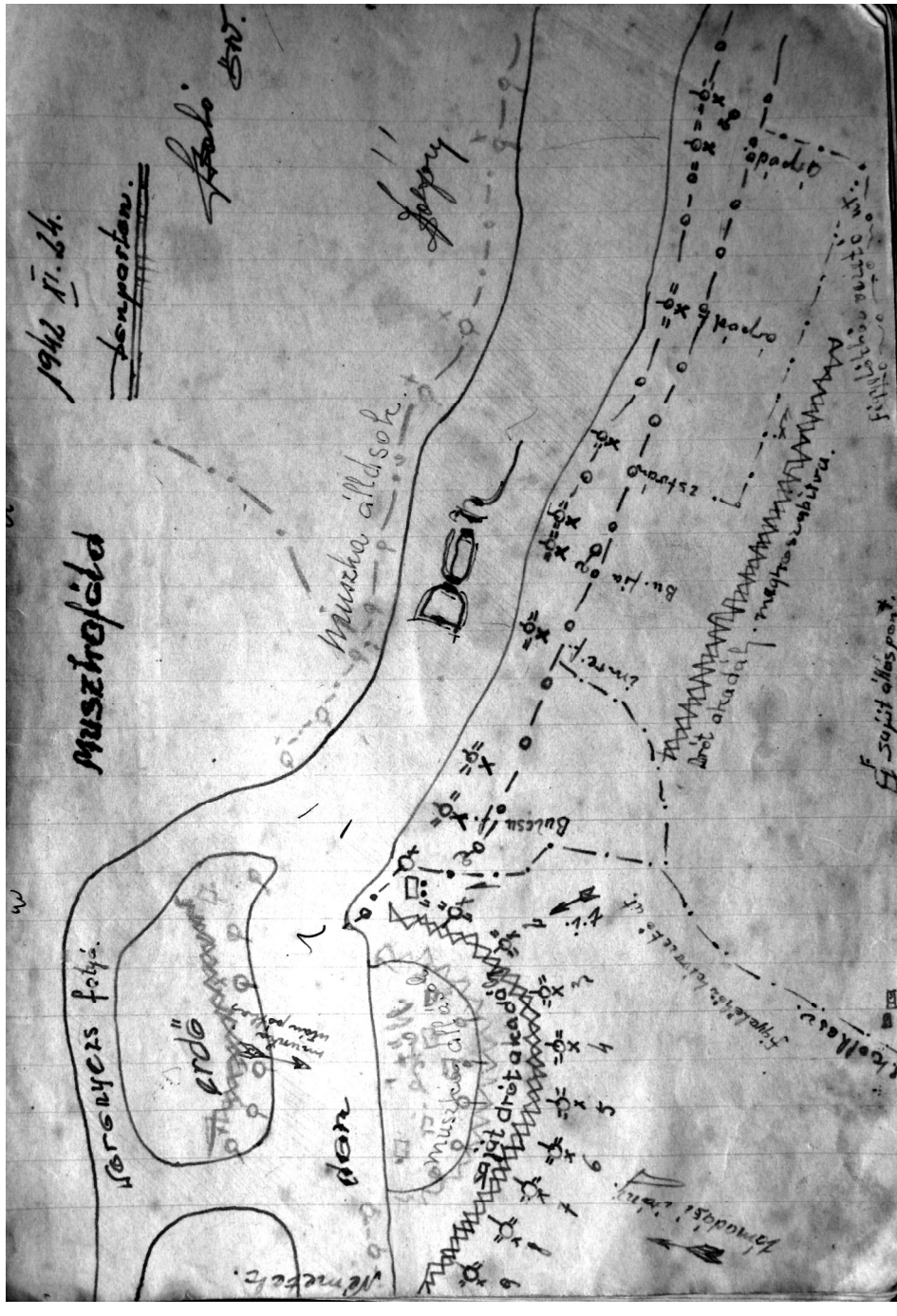

Szabó József térképvázlata

és kapjuk a puskánkat, és kirohanunk a szobából; és ki lőtt, mint az egyik legjobb barátom, Pfeiffer szaki;[49] de természetesen mink azt hittük, hogy a muszkák jöttek át a Donon és el akarnak bennünket fogni; még aznap este is remegett a lábunk az ijedelemtől. Másnap ugyanazt folytattuk, sütöttük a krumplit, főztük a pálinkát, melyben a Sipos Sanyi[50] volt a mester. Ebben az időben ment legjobban az orosz háború, mert ehettünk és ihattunk elegendőt, de mint [a] nótában van, hogy „minden elmúlik egyszer", hát jó sorsunk is így volt, az is elmúlt.

Október 21-én riadószerűen elhagytuk Grimácsit,[51] és kimentünk a bunkerokba. És szépen megjött a Mindenszentek[52] is; épp akkor kaptam meg a csomagot, mely egészen megvigasztalt, mert hamar előbújt a kis kulacs, mely tele volt pálinkával. Itt szereztünk egy kis lisztecskét, és sütöttünk kis mindenszenteki rétest, melyhez nem kellett sem tojás, sem zsír, mégis nagyszerű volt. A sajkában meggyúrtuk, a tenyerünkben elnyújtottuk, és a sporhelt[53] tetején megsütöttük; így telt el a Mindenszentek ünnepe. Közben azért gondoltunk a szegény hősi halottainkra, mert bizony az engesztelő ima helyett az ágyúdörgés és a puskaropogás hallatszott.

November 10. van most, és újból kimentünk a Don partra, hol a legrosszabb helyet kaptuk, az úgynevezett „Bulcsu" figyelőt.[54] Már aznap este 2 halottunk és több sebesültünk lett ott. Ekkor fordult csak a legrosszabbra a helyzetünk, megjöttek a vállalkozások,[55] hogy át kell menni a Donon.

December 10. van, este. A jó vállalkozó főhadnagyunk[56] kiadta a parancsot, hogy nekem is mennem kell. Egy kicsit hideg is volt, a hőmérő épp 45 fokot mutat. Megkezdtük az átkelést; a víz be van fagyva, elmegyünk a Don közepéig; itt a muszka észrevett, hogy megyünk, erre mink tovább nem mentünk, hanem visszajöttünk, természetes, minden eredmény nélkül. Na jó, ez sikerült, de másnap este, mikor szépen pihenünk a bunkerban, egyszer csak irtózatos robbanás, a bunker ablaka teljesen bezúzott, és halljuk, hogy kívülről valaki oroszul mondja, hogy „Idi[57] szudá!" (magyarul annyit jelent, hogy „gyere ide"). Erre kiugrunk, és ki van ott, mint a főhadnagy és vagy húsz ember. Erre ő azt mondja: „Mivel olyan kényelmesek vagytok, azért mind átmentek a Donon!" De mire kiértünk, arra már csak a Juhász Pistának kellett menni, nekem nem; természetes, ők is eredmény nélkül.[58]

December 19. van, több ember a vonalból bejött, hogy a ruháit kimossa, mert a tetűk az embert majd megették, és [a]hogy bent vagyunk a bunkerban, egyszerre két géppisztoly leesett a fogasról, és mind a kettő töltve volt; egyszerre négy sebesültünk lett.

Lassacskán megjött a karácsony is, a Szabó Lajos akkor érkezett meg szabadságról, és a Husz Pistával, Juhász és én, közösen fogyasztottuk el a kis hazait, és a karácsony elég szépen ment el, egészen 30-ig. Akkor jött nekem a legrosszabb helyzet, majdnem a halál!

---

[49] Pfeiffer János tartalékos tizedes, címzetes szakaszvezető 1916-ban Szepetneken született. A 17/I. zászlóalj állományába tartozott. A Don menti arcvonalban a 47. gyalogezred rohamszázadába osztották be. Az 1943. januári–februári visszavonulás során nyoma veszett. (10. számú Veszteségi lajstrom a Szovjet-Unió elleni háború 1943. januári-februári veszteségek harmadik részéről, a július–szeptemberi, valamint az előző időkből származó és utólag bejelentett veszteségekről.Honvédelmi Minisztérium, Budapest, 1944. 421. o.)

[50] Sipos Sándor tizedes a 17/I. zászlóalj veszteségkimutatása szerint Hahóton született 1911. szeptember 22-én, és Olimnál szenvedett fagyást 1943. február 5-én. (HL 17/I. zlj. veszteségkimutatás 1543. sz.)

[51] Helyesen: Gremjacsjét.

[52] November elseje.

[53] Sparhelt, takaréktűzhely.

[54] Ez a figyelő volt a legközelebb a Kosztyenkinél kialakított szovjet hídfőhöz.

[55] Felderítő utak.

[56] Kékedi Tibor, a 17/I. zászlóalj állományába tartozó tartalékos főhadnagy Zólyomban született 1909-ben. Don menti frontszolgálata alatt kezdetben a 17. gyalogezred parancsnokságának felderítő tiszti teendőit látta el. 1942. augusztus 28-tól a 17/I. zászlóalj maradványából alakított rohamszázad parancsnoka volt. (HL 17/I. zlj. veszteségkimutatás 833. sz.) 1981-ben hunyt el.

[57] Fonetikusan: Igyí.

[58] Ti. tértek vissza.

A főhadnagy[59] vállalkozott a gennyfolt[60] kipucolására, és ebbe én is belekerültem. 30-án esti 8 órakor kezdtük meg a támadást. Sikeresen bejutottam a muszka bunkerba, vagy hatot fel is robbantottunk. Szépen vissza is jöttem a saját állásunkba; ekkor hozták már a főhadnagyot, fejbe vágták kézigránáttal, és a jobb szemét ki is vágta. Alig hogy őtet elviszik, és megkaptam én is; teljesen mellém esett az akna, irtózatos csattanás; a Józsi[61] bukfenc, bele a futóárokba. Első dolgom volt, hogy tapintsam a lábamat, az megvan, de szólni nem tudtam senkinek;[62] egy sötét bunkerba másztam be, és ott bekötöttek. Utána a Juhász is megtalált és kis szánra tettek, és behúztak az orvoshoz, de nyelni nem tudtam semmit. Még az éjjel elvittek kórházba, de ott sem javultam.

[1943. január] 1-én este érkeztem Sztrahioszkolba,[63] a nagy hadikórházba. Itt kezdtem egy kicsit enni és lassacskán mindig többet, és jobban is éreztem magamat.

I. hó 9-én tettek vonatra, és hoztak haza. 10-én értünk Kurszkba, hol kimenetkor rakodtunk ki. 13-án Lembergbe, itt kaptam a Vöröskereszttől szeretetcsomagot. 14-én déli órákban léptünk be szép magyar hazánkba. 15-én reggel Budapestre, és este már Sopronba értünk, itt raktak ki bennünket.

Ezzel véget ért az oroszországi hadjáratom, mely csekély 8 hónapig tartott.

Sopron, 1943. január 16-án

Szabó József őrvezető

[59] Kékedi Tibor tartalékos főhadnagy.

[60] A Kosztyenkinél lévő szovjet hídfőállás.

[61] Tudniillik Szabó József, a naplóíró maga.

[62] A gránátszilánkok Szabó József lábát és (hangszálait átvágva) a nyakát sebesítették meg. A mai napig lábában hordja e szilánkot, és halkan, rekedten beszél.

[63] Helyesen: Sztarij Oszkolba.

KALÓ JÓZSEF

SZOMBATHELYI FERENC VEZÉREZREDES ÖNÉLETRAJZA ÉS VÉDŐBESZÉDÉNEK VÁZLATA 1946-BÓL

Szombathelyi Ferenctől eddig két nagyobb terjedelmű visszaemlékezés vagy életét és működését összefoglalóan bemutató írás közismert: a Trifternben szerkesztett védőirata, melyet az amerikaiak által való kiszabadulása után nem sokkal, bajorországi tartózkodása alatt írt 1945 júniusában, még kiadatása előtt; illetve az ellene Magyarországon, a háborús és népellenes bűntettek elkövetésének vádjával indított eljárás során keletkezett „vádirathoz írt észrevételei", amely – mint az nevéből is egyértelműen kikövetkeztethető – az 1946. február 12-én megszerkesztett vádiratra vonatkozó reflexióit tartalmazza.[1] Előbbit Gosztonyi Péter teljes terjedelmében közölte, utóbbit pedig Dombrády Lóránd kivonatosan ismertette az olvasóközönséggel.[2]

Az alább közölt iratokra dr. Kardos János ügyvéd hagyatékában bukkantunk.[3] Az első irat Szombathelyi Ferenc vezérezredesnek 1946. január 7-én kézzel írt önéletrajza, melyet még a vádirat megszületése előtt szerkesztett, s a kihallgatások során neki feltett kérdésekből próbált következtetni a majdan megszülető vádakra. A második dokumentum Szombathelyi vezérezredesnek a Népbíróságok Országos Tanácsa utolsó tárgyalásán, a jogerős ítélet[4] megszületése előtt elmondott védőbeszédének vázlatát tartalmazza.

---

[1] Melyet 1946. március 3-án zárt le.

[2] *Gosztonyi Péter:* Szombathelyi Ferenc visszaemlékezése 1945. Budapest, 1990.; *Dombrády Lóránd:* Szombathelyi Ferenc a népbíróság előtt. Budapest, 2007. 27–76. o.

[3] Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) Personalia, Dr. Kardos János ügyvéd hagyatéka. 251. doboz.

[4] Első fokon az ítélethirdetésre NB. XX. 653/1946/7. szám alatt 1946. március 30-án került sor. Szombathelyit bűnösnek találták a Nbr. 15.§-ának 1. és 3. pontjában meghatározott népellenes bűntettekben, valamint a Btk. 478.§-ában meghatározott hivatali hatalommal való visszaélés bűntettében. A népbíróság ezért összbüntetésként 10 évi fegyházra, mint főbüntetésre ítélte. Ez az ítélet a védőügyvéd visszaemlékezése és a tanácskozási jegyzőkönyv tükrében válik igazán érdekessé: Dr. Kardos János visszaemlékezésében azt írja, hogy a bíróság tagjai és maga a népügyész a tárgyalások szüneteiben többször is biztosították őt és Szombathelyit teljes együttérzésükről, pártkülönbség nélkül. A tanácskozási jegyzőkönyv tanúsága szerint ellenben a népbírák egyhangúlag nyilvánították bűnösnek Szombathelyit a népellenes bűntettekben és a hivatali bűnpártolás bűntettében, valamint egyhangúlag mentették fel a háborús bűntettek vádja alól. A büntetés mértékét illetően a Független Kisgazdapárt, a Polgári Demokrata Párt és a Nemzeti Parasztpárt által delegált tanácstagok 6 évi, míg a Magyar Kommunista Párt, a Szociáldemokrata Párt és a Szakszervezetek Országos Tanácsa delegáltjai 10 évi fegyházbüntetést javasoltak, így a szavazategyenlőség miatt dr. Molnár László tanácsvezető bírónak kellett döntenie.

Az 1946. május 22-én a NOT.I. 3162/1946/11.szám alatt dr. Bojta Béla vezetésével hozott ítélet az elsőfokú ítélet Szombathelyit felmentő egyes részeit megváltoztatta, egyedül Szombathelyinek a Kárpát-csoport parancsnokaként tanúsított magatartását, az 1941. szeptemberi, németekkel történt tárgyalást, a 2. magyar hadsereg maradványainak hazahozatalával, a Szerbiába küldendő megszálló csapatokkal, az észak-keleti Kárpátok védelmi vonalának kiépítésével és a vkf. különbíróság nyomozóhatóságai által elkövetett atrocitásokkal kapcsolatosan emelt vád szerinti tényeket nem értékelte bűncselekményként, de az összes többi vádpontban bűnösnek mondta ki Szombathelyit, s ezért főbüntetésül életfogytiglani fegyházra ítélte. A vádlott bűnösségét egyhangúlag állapították meg a tanács tagjai, a büntetés mértékét illetően azonban itt is eltérés mutatkozott: a Magyar Kommunista Párt (Dr. Sömjén Pál) és a Polgári Demokrata Párt (Dr. Sacher Róbert) delegáltjai golyó általi halálbüntetés kiszabását, a Nemzeti Parasztpárté (Dr. Szabó Mihály) 15 évi fegyházbüntetést, a Független Kisgazdapárt (Dr. Berend György) és a Szociáldemokrata Párt (Bojta Béla, egyben tanácsvezető) delegáltjai pedig életfogytig tartó fegyházbüntetés kiszabását indítványozták. Végül szótöbbséggel határoztak a fenti ítélet mellett. Az ítélet indoklásában a bíróság hivatkozott arra, hogy azért nem hoztak halálos ítéletet, mert korábban erre vonatkozó hírek láttak napvilágot, s az életfogytiglani büntetéssel kívánták bizonyítani függetlenségüket.

A védőügyvéd visszaemlékezésében a fellebbezési tárgyalásról az szerepel, hogy a teremben nem volt hallgatóság, Leírása szerint Szombathelyi mégis „felülmúlta önmagát! Briliáns és egyben szerény volt! Történelmi távlatokat világított meg és az egyszerű ember nyelvén beszélt! A stratégia legelvontabb fogalmait szemléltetően alkalmazta a kis Magyarország méreteire." Szombathelyi úgy beszélt a bírákkal „az államvezetés és a stratégia problémáiról, mintha mind a hatan[5] legalább vezérkari főnökök, a hadtörténelem tanárai és a stratégia professzorai lettek volna. A bírák viszont olyan megértően hallgatták, mintha közöttük – a szakemberek között – a vitának a lehetősége fel sem merülhetne ilyen alapvető kérdésekben, mint amilyenekről a perben szó volt. Talán nem vagyok öntelt, ha kifejezést adok annak a meggyőződésemnek, hogy amit Szombathelyi elmondott ténybelileg és megvilágított történelmileg, katonailag és a tisztességes magyar ember szemszögéből – én is megfelelően exponáltam büntetőjogilag. Felszólalásaink befejezése után az volt a megnyugtató nézetünk, hogy a vádból nem maradt semmi összetöretlenül! És a tárgyalóteremben sem maradt senki, aki Szombathelyi igazáról ne lett volna meggyőződve!"[6]

A harmadik irat a május 22-ei főtárgyalás nagyon kivonatos jegyzőkönyv-részlete, amelyben a résztvevők névsorán és a végül kihirdetett ítélet tudomásulvételén kívül csak a vádlott védőbeszédének feltehetően nem szó szerinti változatát rögzítették.[7] Dr. Kardos János visszaemlékezésének és a főtárgyalási jegyzőkönyvnek az összevetése után arra a következtetésre juthatunk, hogy Szombathelyi vezérezredes sokkal nagyobb ívű beszédet tartott, mint ami a bírósági iratokban fennmaradt.

Jelen forrásközlésünk számos adalékkal szolgál egyrészt a Szombathelyi Ferenc ellen lefolytatott népbírósági eljárás rekonstruálásához, másrészt vezérkarfőnöki tevékenységének teljesebb bemutatásához.

Az iratok helyesírásán csak ott változtattunk, ahol nagyon szükségesnek láttuk, azaz olyan helyeken, ahol egyértelmű volt a helyesírási tévesztés. Egyéb helyeken a lábjegyzetben jelöltük a ma megszokott formát. A központozást igyekeztünk javítani, az iratban ugyanis sok a vesszőhiány.

Bojta Béla írja a Szombathelyi-perben hozott ítéletről visszaemlékezésében: „Úgy éreztem, hogy Szombathelyi Ferenc halálra ítélése nem felel meg a személyével kapcsolatos egyéb magatartásának. […] Szombathelyi ügyében a sajtónak óriási szerepe volt, és nap-nap után jelentek meg közlemények a tanács ítélkezése előtt, amelyek halált kiáltottak fejére. […] Elvi szempontból végzetesnek tartottam, hogy akkor, amikor az Országos Tanács a legszigorúbb és legridegebb ítélkezést alkalmazza a háborús főbűnösökkel szemben, a legkisebb látszata is felmerüljön annak, hogy a bíróságot bárhogyan is lehetne befolyásolni." *Zinner Tibor–Róna Péter:* Szálasiék bilincsben. Budapest, 1986. I. k. 334–335. o.

[5] A tanácsvezető bíró, egy előadó, három szavazó és a jegyzőkönyvvezető. Rajtuk kívül a teremben volt még a népfőügyész-helyettes, a védő és a vádlott.

[6] HL Personalia dr. Kardos János ügyvéd hagyatéka 251. dobooz.150-151. o.

[7] Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban: ÁBTL) V-101594/1. 106–108. o.

1.
SZOMBATHELYI FERENC CURRICULUM VITAE[8]

Születtem Győrben 1887. máj. 17-én. Illetőségem helye Moson. Róm. kat.,[9] nős,[10] volt vezérezredes.

1906-ban kerültem a m. kir. 14. honvéd gyalogezredhez Nyitrára, mint hadapród tiszthelyettes.

1915 vezérkari százados lettem.

1918-ban októberben a Honv. Min. 1. osztályában[11] szolgáltam onnét.

1919-ben a vörös hadseregbe Gödöllőre Stromfeld mellé kerültem.

1933 a Honvéd Főparancsnoknak szárnysegéde lettem.

1936-ban a Ludovika parancsnoka.

1938-ban a kassai hadtestet állítottam fel, mint annak parancsnoka működtem.

1941-ben mint „Kárpát csoport"[12] parancsnok részt vettem az oroszok elleni háborúban.

1941. szeptember 7-én kineveztettem a honvéd vezérkar főnökévé és egyben főparancsnokává is a honvédségnek.[13]

1944. április elején német nyomásra el lettem küldve.[14]

---

[8] Életrajzi vázlat, önéletrajz.

[9] Azaz római katolikus felekezetű.

[10] Szombathelyi felesége Bérczy Borbála Katalin volt, akivel 1920. július 2-án kötött házasságot. HL Szombathelyi Ferenc tiszti személyi anyaga, 3137/1890.

[11] Az intézmény hivatalos elnevezése 1867. május–1918. október között: M. kir. Honvédelmi Minisztérium, 1918. október 31. és 1919. március 21. között Magyar Hadügyminisztérium.

[12] A Kárpát-csoportot először 1939-ben hozták létre a Kárpátalja visszacsatolásával kapcsolatos hadműveletek, illetve a megszállás koordinálására. A Kárpát-csoport 1941-es újjáalakítása során a VIII. hadtest törzséből és annak közvetlen csapat- és vonatalakulataiból, illetve a határőrizetet ellátó 8. határvadász- és 1. hegyidandárokból állt fel, valamint alárendeltségébe utalták még a gyorshadtest három dandárát (1., 2. gépkocsizó és az 1. lovasdandár) is.

[13] 1940. március 3-án a honvédség főparancsnoka szolgálati állás megszűnt, jog- és hatásköreit a vezérkar főnöke vette át. Szombathelyi Ferenc szeptember 6-ától lett a Honvéd Vezérkar főnöke, 1941. november 1-jétől vezérezredesi rendfokozatban.

[14] Szombathelyi Ferenc 1902-ben került a pécsi magyar királyi honvéd hadapródiskolába. 1906. augusztus 18-án avatták hadapród tiszthelyettessé, és szolgálattételre a nyitrai 14. honvéd gyalogezredhez osztották be. 1907. november 1-jétől hadnagy. 1910. október 1-jétől Budapestre vezényelték, a honvéd felsőbb tiszti tanfolyamra, melyet 1911 augusztusában fejezett be „igen jó" minősítéssel, majd 1911 októberétől 1914 augusztusáig a bécsi császári és királyi Hadiiskola hallgatója volt. 1912. november 1-jétől főhadnagy. 1914-ben szolgálatát a cs. és kir. 7. hadtestparancsnokságon kezdte meg, mint beosztott vezérkari tiszt. Az első világháború kitörése után több alakulatnál is szolgált: 1914 októberétől 1915 áprilisáig a cs. és kir. 34. gyalogdandár parancsnokság vezérkari tisztje volt, majd 1915 áprilisa és szeptembere között a magyar királyi 74. gyalogdandár parancsnokság vezérkari tisztje. 1915. július 1-jétől századossá léptették elő, s 1916–1917-ben a 39. honvéd gyaloghadosztály vezérkari tisztét töltötte be. 1918 októberétől 1919 márciusáig a Honvédelmi, illetve Hadügyminisztérium 1. osztályán volt beosztott tiszt. 1919 márciusától augusztusáig a Vörös Hadsereg parancsnokságának hírszerző és kémelhárító osztályán a délszláv nyilvántartást vezette. 1919 és 1921 között a szombathelyi katonai körletparancsnokságon volt beosztott vezérkari tiszt. 1921-től 1926. szeptember 15-ig a Honvéd Vezérkar hadműveleti osztályán teljesített szolgálatot. 1922. szeptember 1-jétől vezérkari őrnagy, 1926. május 1-jétől vezérkari alezredes. 1926 szeptembere és 1931 szeptembere között a Ludovika Akadémia tiszti továbbképző tanfolyam, illetve a budapesti szabályzatismertető tanfolyam (Hadiakadémia) hadtörténelem tanára. Közben 1929. november 1-jétől vezérkari ezredessé léptették elő. 1931 és 1933 között a 3. vegyesdandár vezérkari főnöke volt, majd 1933 és 1936 között a honvédség főparancsnokának szárnysegéde. 1934. május 17-től viselte a Szombathelyi nevet, mivel vitézzé avatásának feltétele volt a magyaros hangzású név felvétele. 1936 augusztusától 1938 októberéig a Ludovika Akadémia I. főcsoport parancsnoka volt. 1937. november 1-jétől gyalogsági tábornok. 1938. október 1-jétől 1939 januárjáig pedig a Honvéd Vezérkar főnökének helyettese. 1939. január 15-től 1941 augusztusáig a VIII. hadtest parancsnoka. 1939. november 1-jétől altábornagy.

1944. november 22-én feleségemmel együtt letartóztattak és Sopronkőhidára szállítottak.

1945-ben, március végén Bajorországba kihurcoltak. Ott május 1-én amerikaiak kiszabadítottak, június 10-én mint háborús bűnöst házi őrizetbe vettek, rá két hétre letartóztattak és internáltak. Október 9-én repülőgépen Bpestre szállítottak, azóta fogva vagyok, november 12-ig a Honv. Min. Katona politikai osztályon[15] és azóta népügyészségnél Markó utca.[16]

Vád:

Vádiratot még nem kaptam. A népügyészségtől 1945. november hó 26-án kelt 14.145/1. számú letartóztatási „Határozat" szerint én Nbr. 11.§. 1. stb. pontjában meghatározott cselekmények elkövetésével vagyok gyanúsítható. A népügyészség eddig még az én ügyemben nem hallgatott ki, csak mint tanút mások ügyében. Ezen, valamint a Katona pol. osztályon történt kihallgatásaim alapján[17] benyomásom az, hogy a következőkkel vádolnak:

Mint „Kárpát csoport" parancsnoka az orosz háborúban részt vettem, holott ezt szabotálnom kellett volna.

Mint a magyar Vezérkar Főnöke a háborút folytattam, sőt újabb erőket rendeltem ki és feláldoztam a reménytelen doni csatában, miáltal a magyar hadsereg tömeggyilkosa lettem. Nekem a magyar erőket még a doni csata előtt haza kellett volna rendelni vagy a csata előtt kivonni és hátrarendelni és az egész hadműveletet szabotálni.

Tűrtem, hogy a magyar katonák éhezzenek és megfagyjanak. Nem gondoskodtam az utánszállításról és a katonák ellátásáról.

Eltűrtem a zsidó munkásszázadokkal való kegyetlenkedéseket.

1941. június 28-tól az ún. „Kárpát-csoport" parancsnoka is volt. 1941. július 8-án a Gyorshadtest kivált a Kárpát-csoportból, a többi seregtest megszálló feladatokra rendezkedett be. Így Szombathelyi Ferencet 1941. augusztus 1-jétől az elfoglalt szovjet területek katonai közigazgatása parancsnokává nevezték ki. 1941. szeptember 6. és 1944. április 19. között volt a Honvéd Vezérkar főnöke, 1941. november 1-jétől vezérezredesi rendfokozatban. 1944. április 19-én nyugállományba helyezték.

[15] Azaz a Honvédelmi Minisztérium Katonapolitikai Osztálya. Vezetője Pálffy György ezredes. Feladata volt az ellenséges elemek, háborús bűnösök demokratikus hadseregbe való bekerülésének megakadályozása, harc az ellenséges hírszerző szervekkel (elhárítás), háborús és népellenes bűnösök felderítése, tevékenységük bizonyítása, hadifogságból hazatértek ellenőrzése, hírszerzés. A Katonapolitikai Osztály székhelye előbb a Nádor utca 9. szám alatti épületben volt, majd 1946-tól a XI. Bartók Béla út 38. szám alatti Hadik laktanya lett.

[16] Szombathelyi Ferencet a háborús bűnösök második csoportjával szállították haza a mátyásföldi repülőtérre, 1945. október 9-én. Előbb a Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitányságának Politikai Rendészeti Osztálya vette őrizetbe, majd október 19-én a Honvédelmi Minisztérium Katonapolitikai Osztálya vette át, ahonnan november 13-án a Budapesti Népügyészségre került. *Szabad Nép* és *Kossuth Népe*, 1945. október 10.; ÁBTL V-101594, V-101594/1 Vö. *Dombrády:* i. m. 9. o.

[17] Az iratok hiányos volta miatt nem lehet pontosan beazonosítani, hogy Szombathelyi Ferencet 1946. január 7-ig, tehát a fenti irat keletkezéséig, illetve egész eljárása alatt hány alkalommal és mikor hallgatták ki. A Budapesti Népügyészségen 1946. február 12-én felvett jegyzőkönyv alapján kihallgatására összesen öt ízben került sor, s egy írásbeli tanúvallomást is készített a HM Katonapolitikai Osztály számára. ÁBTL V-101594/1. Ez az irat jelenleg a Budapest Főváros Levéltárában (a továbbiakban: BFL), a Szálasi per anyagai között található. BFL 293/1946 X. Szálasi Ferenc népbírósági pere 7. doboz Szombathelyi Ferenc feljegyzései 7124-7142. Szombathelyi az 1946. február 12-én a Budapesti Népfőügyészségen felvett jegyzőkönyvben hivatkozik egy kerettel és aláírással el nem látott, általa a Katonapolitikai Osztályon 1945. októberében készített írásbeli vallomásra. Az 1945. október 23-i kihallgatása során pedig kihallgatói említenek egy általa készített leírást, melyben a Jugoszláviában korábban uralkodott állapotokról és áldatlan testvérháborúról ír Szombathelyi. Csak a BFL-ban található leírásban használ ilyen kifejezést!

A kihallgatásoknak csak két pontosan meghatározható időpontja ismeretes: 1945. október 23. és október 30. Az első kihallgatást Pálffy György vezérkari ezredes, a HM Katonapolitikai Osztály vezetője maga irányította. ÁBTL V-101594 és V-101594/1. Sor került október 30-án egy írásbeli vallomás megtételére is, amelyet a HM Békeelőkészítő Bizottság számára készített. HL HM Békeelőkészítő csoport és a párizsi konferencián résztvevő katonai bizottság anyaga 3. doboz A/II./1. Vö. *Dombrády:* i. m. 9–26. o. A fentieken kívül még számos alkalommal kihallgatták más háborús bűnösök ügyeiben is, mint tanút.

Felállítottam a Vkf. (Vezérkarfőnök) különbíróságát,[18] amelynek közbejöttével néptársakat tucatjával végeztettem ki, holott nekem éppen ezekkel kellett volna szövetkeznem, mert ezek a békét akarták, és saját bevallásom szerint én is az orosz háborúból akartam kivonni a magyar nemzetet.

Különösen nehezményezik és keresik a Schönherz[19] nevű kommunista agitátor kivégzését.

Újvidéki tömegmészárlást nem toroltam meg azonnal, hanem elhúztam, pertörlést kértem, és csak az események nyomásának engedve csináltam egy „látszat" pert a bűnösök ellen.

Esetleg zsidók ellen elkövetett atrocitásokat és kegyetlenkedéseket hozhatnak fel. Bár ezt nem hiszem, mert ennek éppen ellenkezőjét tudom bizonyítani.[20]

Megjegyzéseim a vádakhoz:

Én magam mindig ellene voltam annak, hogy országunk háborúba keveredjen, mert hadseregünket készületlennek tartottam. A honvédségünk nem volt „korszerűen" felszerelve.[21] Aggódva

---

[18] A Vezérkar Főnökének Bírósága az 1941. október hó 28-án kelt 7650/1941.M.E.számú rendelet értelmében az 1930. évi III. t.c. 59.§-ába ütköző hűtlenség bűntette miatt keletkezett bűnvádi ügyekben úgy a katonai, illetve fegyveres erőhöz tartozó, mint minden polgári egyénnel szemben a m. kir. honvéd vezérkar főnöke bírt illetékességgel. E bűnügyekben az eljárást a m. kir. honvéd vezérkar főnökének bírósága a hadrakelt sereg számára előírt szabályok szerint folytatta le. A bíróság megjelölése: „M. kir. honvéd vezérkar főnökének bírósága" (rövidítve Vkf. bíróság). Székhelye: Budapest, Horthy Miklós út 26. szám, Gróf Hadik laktanya.

[19] Schönherz Zoltán (1905–1942) 13 vádlott-társával 1942. szeptember 29–30-án állt a Honvéd Vezérkar Főnökének Bírósága elé. A tárgyaláson megállapítást nyert, hogy Schönherz Zoltán 1924 óta volt a kommunista párt tagja, s 1935 és 1940 között hosszabb időt töltött a Szovjetunióban. 1940 végén visszatért, s itthon a kommunista párt központi bizottságának vezetőségi tagja lett. Terveik között szerepelt az erdélyi kommunista párttal együttműködésben a honvédségbe beépülve azt bomlasztani, adott pillanatban fegyvereiket a tisztek ellen fordítani, a Vörös Hadsereghez átállni, a partizán és szovjet ejtőernyős csapatokkal együttműködve szabotázsakciókat végrehajtani. A vádak súlyossága miatt Schönherz Zoltánt halálra ítélték, mely ítéletet Szombathelyi vezérezredes, mint illetékes parancsnok október 8-án megerősített, így Schönherzet másnap kivégezték. HL VKF Bíróság H 247.

[20] A kihallgatás és a nyomozati szakasz egyéb adatgyűjtése eredményeként a vádiratot a Budapesti Népfőügyészség 1946. február 12-én nyújtotta be a Budapesti Népbíróságnak. Ez háborús és népellenes bűntettek elkövetésével vádolta meg Szombathelyit három vádpontban, melyek összesen 15 alpontot tartalmaztak. A vádirat kiemelten foglalkozik a vezérkar főnökének különbíróságával (összesen 5 alpont). A vád szerint a bíróság legfőbb célja az országban mindjobban erősödő baloldali és békemozgalmak, valamint az ország háborús készültségét bénító szabotázs-cselekmények elfojtása volt, s a bíróság tevékenységére Szombathelyi egyénisége nyomta rá bélyegét, céljainak elérése érdekében több ezer súlyos, közöttük több száz halálos ítéletet hozott, valamint ennek a bíróságnak a nyomozó hatóságai az általuk elfogott személyekkel a lehető legbrutálisabb módon jártak el. Ezek között az alpontok között szerepel a perben szintén kiemelt helyet kapott Schönherz Zoltán ügye. A vezérkarfőnöki működése alatt kifejtett tevékenységével foglalkozó alpontok bizonyítani kívánják a vádlott németek iránti elkötelezettségét. Ide kapcsolódnak a szovjet hadszíntérre küldött megszálló hadosztályokkal és a szerbiai megszállás tervével, valamint a Kárpátok megerősítésének elrendelésével foglalkozó vádpontok. Szombathelyinek a 2. magyar hadsereg frontra küldésében és pusztulásában játszott szerepével 2 alpont foglalkozik. Ezek a németbarátság mellett a magyar hadsereg sorsa iránti érzéketlenséggel is vádolják. A délvidéki eseményekkel foglalkozó alpont bizonyítani kívánja, hogy Szombathelyi nemcsak egyik kezdeményezője volt az akciónak, hanem egyenesen kegyetlenkedésekre buzdította beosztottait, valamint később az ügy elkendőzését is magára vállalta. Majd amikor a vizsgálat megindítása elkerülhetetlenné vált, lehetővé tette a vérengzés legfőbb végrehajtóinak szökését azzal, hogy nem rendelte el előzetes letartóztatásukat. Magyarország német megszállásával kapcsolatosan (1 alpont) a népügyészség azzal vádolta meg Szombathelyit, hogy egyrészt nem tett semmit a várható és bizonyos német támadás elkerülése érdekében, másrészt ő vette rá a klessheimi utazásra a kormányzót, s később arra is, hogy a lemondás helyett elfogadja a német megszállást. Harmadrészt a népügyészség szerint ekkor kiváló alkalom lett volna teremthető arra, hogy Magyarország a háborúból kilépjen, és a magyar csapatok a Vörös Hadsereghez átálljanak, de vádlott ezt is elmulasztotta. Végül egy alpont foglalkozik a magyar honvédségnek a megszállt területek lakossága, valamint a munkaszolgálatosok ellen elkövetett kegyetlenkedéseivel. Ezek kapcsán a vádirat azért tarja felelősségre vonhatónak a volt vezérkarfőnököt, mivel nem tett erélyes lépéseket ezek megakadályozására. ÁBTL V-101594. 1–16. o. A vádiratot közli *Dombrády:* i. m. 27–76. o.

[21] Szombathelyi 1938-ban, még mint a Ludovika Akadémia parancsnoka (1936–1938), illetve a Honvéd Vezérkar Főnökének frissen kinevezett helyettese (1938–1939), a Csehszlovákiával szembeni fegyveres revízió hangos hirdetője volt, de új beosztását átvéve hamarosan megváltozott a véleménye, megismerve a Magyar

néztem az eseményeket, amelyek 1938 óta háborúval fenyegettek, de különösen féltem egy orosz háborútól, amely sajnos 1941-ben be is következett és amelyben mint a magyar erők parancsnoka[22] részt is vettem. A német–orosz háború esélyét nagyon pesszimisztikusan ítéltem meg, és a döntetlen eredményt a németek számára mint nagyon előnyös döntést könyveltem el. Hogy mi magyarok ebbe az oroszok elleni háborúba belekeveredtünk szerencsétlenségnek tartottam, noha nem tudtam volna megmondani, hogy az addigiak után hogyan maradhattunk volna ki belőle.

Ezen felfogásomból nem csináltam titkot, sőt amidőn Bartha akkori honvéd miniszter[23] és Werth vezérkar főnöke[24] látogatásuk alkalmából nálam 1941. július vége felé úgy nyilatkoztak, hogy a németek az orosz háborút szintén villámszerűen fogják elintézni, egy memorandumot írtam, amelyben kifejeztem hogy az orosz háború nem lesz „Blitzkrieg", hanem egy egész nehéz, hosszú és véres küzdelem, amelynek a kimenetele nagyon is kétséges. Ezért nekünk legjobb lenne ebből a háborúból kilépni. Különben is egy német győzelem esetén mi magyarok nem várhatunk sok jót, mert egy „völkisch" Németország nemzeti Magyarországot nem fog megtűrni. Ezen memorandumomat a Kormányzó Úr[25] katonai irodájába is felterjesztettem. Lehet hogy a Kormányzó Úr éppen ennek felfogásomnak következtében hívott meg, illetve nevezett ki engemet – kit Kárpátalja gyors és sikeres megszállása óta, mint az ott működő magyar erők parancsnokát – kegyeivel különösen kitüntetett, a magyar haderő főparancsnokává és vezérkar főnökévé.[26] Ezzel azután most gyakorlati síkon kellett megvalósítani elméleti elképzeléseimet, ami persze mindig a nehezebb dolog, mert azt hogy „mit" kellene tenni, az emberek csakhamar látják, de hogy „hogyan" cselekedjünk a legkevesebben tudják megmondani, pedig éppen ez a döntő a gyakorlati síkon.

Már mint Kárpátalja csoportparancsnoka[27] saját hatáskörben mindent elkövettem arra, hogy a magyar erőket a további hadműveletekből mielőbb kifogjam. Sajnos ezt csak részben sikerült elérnem. Minden csábítás és ígéret dacára a németek részéről,[28] a gyalog seregtesteket (3 könnyű hadosztály)[29] Galícia területén visszafogtam, és csak a gyors hadtest[30] ment a németekkel tovább előre. Ez a hadtest a Dnyeszter elérése után parancsnokságom alól kilépett, és a magyar Vkf. rendeletére német vezetés alá került.[31] Dacára ennek mindent elkövettem, hogy ez a hadtest is mie-

---

Királyi Honvédség valós fegyverzeti és felszerelésbeli viszonyait. Nemcsak egy esetleges Csehszlovákia elleni fegyveres fellépést vetett el innentől kezdve, hanem általánosságban látta úgy, hogy „katonai helyzetünk csak semlegességet enged meg". *Kádár Gyula:* A Ludovikától Sopronkőhidáig. Budapest, 1978. I. k. 301. o.

[22] Azaz mint a Kárpát-csoport parancsnoka.

[23] Bartha Károly (1884–1964) vezérezredes, 1938 novemberétől 1942 szeptemberéig Magyarország honvédelmi minisztere.

[24] Werth Henrik (1881–1952) vezérezredes, 1938 szeptemberétől 1941 szeptemberéig a Honvéd Vezérkar Főnök, Szombathelyi elődje. A háború után a magyar népbíróság halálra ítélte, de a Szovjetunióban halt meg ismeretlen helyen és ismeretlen körülmények között.

[25] Horthy Miklós (1868–1957), 1920 és 1944 között Magyarország kormányzója.

[26] Szombathelyi Ferenc memorandumára és kinevezésének körülményereire vonatkozóan lásd *Kaló József:* Szombathelyi Ferenc memoranduma. *Hadtörténelmi Közlemények,* 2009. 747–762. o.

[27] Vagyis a Kárpát-csoport parancsnoka.

[28] Valószínűleg még a Gyorshadtest német alárendeltségbe kerülésére vonatkozó döntés előtt kereste fel Kurt Himer német vezérőrnagy – 1941 áprilisától 1941. augusztus 18-ig a német hadseregnek a m. kir. Honvéd Vezérkar főnökéhez beosztott összekötő törzs parancsnoka – Szombathelyi altábornagyot, s próbálta arról meggyőzni, hogy az egész Kárpát-csoporttal folytassa előrenyomulását, hadműveleti mélység megadása nélkül. Kilátásba helyezte számára „német részről a különös és látható megbecsülést", s a Kárpát-csoport parancsnokának hiúságára apellálva történelmi név megszerzését ígérte a „világháború ezen legnagyobb mérkőzésében". Biztosította őt arról is, hogy Budapesten nem fognak akadályt gördíteni ez elé, e tekintetben azt tehet, amit csak akar. ÁBTL V-101594/1. Szombathelyinek a vádirathoz írt észrevételei 11.; HL HM Békeelőkészítő csoport és a párizsi konferencián résztvevő katonai bizottság anyaga 3. doboz A/II./1.

[29] Valójában csak az 1. hegyidandárról és a 8. határvadászdandárról volt szó. (A könnyű hadosztály elnevezés csak 1942-ben került alkalmazásra.)

[30] 1941-ben a Gyorshadtest alárendeltségében a szovjet hadműveleti területen az 1. és 2. gépkocsizó dandár és az 1. lovasdandár működött.

[31] A Gyorshadtest július 7-én lépte át a Dnyesztert és 9-én lépett ki a Kárpát-csoport alárendeltségéből.

lőbb megálljon, amiért is a hadtestet három ízben utoljára még a Dnyeper vonalon is felkerestem. Sajnos a hadtest parancsnoka[32] ezen törekvésemben nem támogatott, sőt mind több feladatot vállalt. Ezért, csak mint a Vezérkar Főnöke tudtam és csak jóval később ezt a hadtest[et] heves személyes alkudozások után a német vezérkar főnökével a háborúból kivonni; de kivontam és haza is hoztam őket, 1941 ősz folyamán, persze lényegesen nagyobb személyi és anyagi veszteséggel, mintha ez előbb sikerült volna. Ezután orosz földön harcoló csapatok nem, hanem csupán „megszálló" erők maradtak vissza éspedig három megszálló dandár, tüzérség és nehéz fegyverek nélkül, valamivel felemelt békelétszámokkal, tisztán rendőri, biztonsági és őr szolgálatra. Ez volt az első sikerem programom megvalósításában.[33] Tisztában voltam azonban azzal, hogy ez a program még újabb áldozatot követel. Még fizetnünk kell, hogy tető alá hozhassuk. Csakugyan így is történt.

Az 1941. évi hadjárat során a németek, dacára szemfényvesztő győzelmeiknek, rájöttek, hogy az orosz háború nem hoz olyan gyors és könnyű győzelmet, mint azt remélték. Ebből kifolyólag szövetségeseiknek eddig inkább csak tűrt, mint elvárt támogatását egyszerre követelménnyé tették. 1942 januárjában Ribbentrop[34] német külügyminiszter megjelent Budapesten, és az egész magyar haderő részvételét követelte az orosz háborúban a magyar kormánytól. Rá nemsokára Keitel német marsall[35] jött Budapestre, konkrétan letárgyalni a magyar erők részvételének kérdését. Ezen tárgyalásokat az akkori Honvédelmi Miniszter, Bartha vezette. Én mint katonai szakértő vettem azon részt. Én ezen minőségemben az erők kiküldése ellen foglaltam állást, mert a magyar haderőt nem tartottam korszerűen felszerelt haderőnek, és azonkívül helyzetét a nagy háborún belül úgy képzeltem, hogy mint hadászati tartalék maradjon vissza a Duna medencében, különös tekintettel a Balkánra és Románia megbízhatatlan magatartására. Bartha felfogásomat teljes mértékben osztotta, Keitel azonban ezt nem tette magáévá, éppen Romániára való tekintettel nem, mert ez azáltal, ha a magyar haderő a Duna medencében visszamarad, hátát veszélyeztetve érzi, és így nem fog részt venni ő sem az oroszok elleni háborúban. Keitel szintén az egész magyar haderő kivonulását követelte. Előtte eltitkolni nem lehetett semmit, mert a német hadvezetőség viszonyainkról a legtüzetesebben volt tájékozódva azon intim viszony által, mely elődöm és közte, illetve a magyar vezérkar és a német vezérkar között fennállott.[36]

Programom megvalósíthatósága érdekében elsősorban is éppen ezen intim viszonyon kellett változtatnom. Ez pedig csak személyek kicserélése útján történhetett, amidőn is nagyon óvatosan kellett eljárnom, mert a németek majdnem minden személyi vonatkozásnál felvilágosítást vagy magyarázatot követeltek, mert féltek egy kurzusváltozástól személyemmel kapcsolatban, ami számomra is figyelmeztető volt, hogy vigyázzak, mert ők is résen vannak. Így hosszabb időbe került, mint azt szerettem volna, míg azokkal a munkatársakkal vehettem magamat körül, akikben úgy véltem, hogy megbízhatok. De sajnos, itt is a legnagyobb meglepetésekben volt részem. A magyar vezérkar német érzelmű vagy mondjuk német barát volt, illetve a német győzelemben bízott, vagy akart csak bízni. Minden törekvésem, hogy őket a németektől elvonjam veszélyeztette azt az er-

---

[32] Dálnoki Miklós Béla vezérezredes (1890–1948). 1940. március 1. és 1941. augusztus 1. között az I. Gyorshadtest megbízott parancsnoka, majd 1941. augusztus 1. és 1942. február 1. között parancsnoka, tábornoki, majd altábornagyi rendfokozattal.

[33] A fenti siker elérésére elsősorban a német főhadiszálláson 1941. szeptember 8. és 10. között tett látogatás alkalmával került sor, ahol magyar részről Horthy kormányzón kívül részt vett Bárdossy László miniszterelnök és külügyminiszter, valamint Szombathelyi altábornagy is, mint a vezérkar főnöke. Az eredmények röviden a következőkben foglalhatók össze: a németek ígéretet tettek a Gyorshadtest hazaszállítására, ezért cserébe a magyar erőknek be kellett kapcsolódni a megszálló tevékenységbe, de a németek a Balkán helyett galíciai területekre gondoltak, amely sokkal elfogadhatóbb volt a magyar politikai és katonai vezetés számára. Emellett a németek ígéretet tettek a Gyorshadtest felszerelésbeli hiányosságainak pótlására, egy páncéloshadosztálynyi felszerelés átadására, segítséget a kiképzésben, valamint iskola-, gyakorló és hadirepülőgépek leszállítását.

[34] Joachim von Ribbentrop (1893–1946), 1938 és 1945 között német külügyminiszter.

[35] Wilhelm Keitel (1882–1946) tábornagy, a német védelő-főparancsnokság (OKW) főnöke 1938 és 1945 között.

[36] Az 1942. januári Ribbentroppal és Keitellel folytatott magyar tárgyalások részletes leírását és elemzését lásd *Kaló József:* A Honvéd Vezérkar főnöke és a 2. magyar hadsereg. *Társadalom és honvédelem,* XIII (2009). 3. sz. 69–99. o.

kölcsi tőkét, hitelemet, amelyet magammal hoztam. Minél jobban inszisztáltam,[37] annál inkább veszítettem el bizalmukat, és idővel annyira vittem, hogy egy beszédemmel kapcsolatban, amelyben arról volt szó, hogy a magyar sorsot a némettől el kell választani, ha kell erőszakkal is, „eb ura fakó”-nak neveztek el. Végül megéltem azt, hogy közvetlen alárendeltem nem engedett nekem olyan ügyeket referálni, amelyek a német helyzetet kedvezőtlen színben, illetve kedvezőtlennek tüntették fel, mert én úgyis angol barát vagyok.[38]

Ezek az alárendeltjeim a magyar jobboldali vezetőkkel szoros összeköttetést tartottak fent, őket minden fontos dolgokról, valószínűleg sokszor aktaszerűen tájékoztatták. Végül előfordult az is, hogy a legbizalmasabb tábornoki megbeszélésen elhangzottak, figyelmeztetésem dacára, a jobboldalhoz kerültek, és rá egy hétre már Ruszkay,[39] ellenkező álláspontját kifejtve, vezércikkben foglalkozott velük. Ha most mindehhez hozzávesszük azt, hogy a németek a legfontosabb osztályainkban, így nálam a 2. osztályban (hírszerzés és kémvédelem) megbízottakat tartottak,[40] elképzelhető hogy milyen ellenőrzés alatt állottam, és hogy mit jelentett ilyen ellenőrzés mellett programomat gyakorlati síkon végrehajtani. Persze kitérhettem volna és elmehettem volna, de éppen ezek a nehézségek győztek meg arról, hogy mennyire a helyemen vagyok, és ott is kell maradnom, mert kortársaim közül egyik sem lett volna képes ilyen viszonyok között, de belső beállítottságánál fogva sem, azon az úton járni, amelyen én akartam, és amelyet egyedül tartottam „magyar” útnak abban az időben, amidőn a „csak” magyar állásfoglalást nevetségesnek, sőt bűnnek tartották a jobboldali köreink, amelyek német függőségükben minden józan mértéket elvesztettek a magyar ügy iránt.

A magyar jobboldaltól nem nagyon féltem. Ez ellen igyekeztem magamnak támasztékot teremteni ütőképes, megbízható karhatalom megteremtése által, sajnos főként a honvédségen kívül kellett megteremtenem – erről még később lesz szó –, mert a honvédség fegyelme és megbízhatósága a zsidókérdés elintézése által meg volt mételyezve. Erről is később lesz még szó.

A németektől féltem, illetve az országot féltettem tőlük. Már a fent jelzett memorandumomban – bár akkor még nem láttam oly tisztán ebben a dologban – kifejezésre juttattam azon aggályomat, hogy egy győzelmes Németország mellett Magyarország is csak mint „völkisch” ország létezhet. Később a németekkel való többszöri érintkezés és tárgyalások során nem lehetett kétség aziránt, hogy Magyarország az ún. Új Európában „Gau”[41] lesz, megfosztva minden szuverenitásától. Ez volt Ribbentrop felfogása is. Legelső áldozat lesz a honvédség, amely nagyrészt úgyis német érzelmű. Ebből könnyű lesz egy ún. magyar S.S. hadsereget alakítani, amint ezt 1944. március 19-én történt bevonulásuk után akarták, ami azonban személyes közbelépésem folytán Hitlernél

---

[37] Erősködik, ragaszkodik álláspontjához, kitart véleménye mellett.

[38] Szombathelyi feltehetően itt Vasváry József altábornagyra gondol, aki 1942 augusztusa és 1943 augusztusa között volt a 2. vkf. osztály (hírszerzés és kémelhárítás) vezetője, ezredesi, majd vezérőrnagyi rendfokozatban. Vasváry utasítására az osztály a vezérkar főnöke számára készített helyzetjelentéseket rendszeresen „megkozmetikázta”, azaz a valós helyzetet sokkal kedvezőbb színben tüntette fel, mint amilyen az valójában volt, ezzel félrevezetve Szombathelyi vezérezredest. A dologra csak Vasváry leváltása után derült fény. *Kádár:* i. m. II. k. 556. o.

[39] Ruszkay Jenő (1887–1946), címzetes vezérezredes. 1940 novemberében altábornagyi rendfokozatáról lemondott, a Magyar Nemzeti Szocialista Párt prominens politikusa lett. A nyilas hatalomátvétel után visszahelyezték rendfokozatába, majd címzetes vezérezredes lett. 1945. január 15-től a Magyar Fegyveres SS kötelékeinek főfelügyelője, február 1-jétől SS Obergruppenführer és a Waffen SS tábornoka.

[40] Kádár Gyula visszaemlékezése szerint a 2. vkf. osztályhoz egy Abwehr-ezredes volt beosztva, mint összekötő tiszt. *Kádár:* i. m. II. k. 553. o. A vádirathoz írt észrevételeiben Szombathelyi azt írja, hogy ezt az összekötő tisztet még az elődjétől, azaz Werthtől örökölte meg, s hogy a németek a 2. vkf. osztály Def., azaz kémelhárító alosztályának a vezetését is át akarták egy az egyben venni. HL Personalia, dr. Kardos János ügyvéd hagyatéka. 251. doboz, Szombathelyi Ferencnek a vádirathoz írt észrevételei. 7. o. Azonban nemcsak a 2. vkf. osztályban működtek német összekötőtisztek „egyéb megbízatásokkal”, hanem pl. a 6. vkf. osztálynál is. A valamikor 1942. augusztus és 1943. augusztus között a fenti osztályban dolgozó von Kluge százados (von Kluge vezérezredes öccse), nemcsak az osztály munkájára volt bizonyos esetekben erős befolyással, hanem magát az osztályvezetőt – Kádár Gyula vezérkari ezredest – próbálta meg beszervezni a németek részére. *Kádár:* i. m. II. k. 495–498. o.

[41] Azaz birodalmi tartomány, a Harmadik Birodalom része.

Klessheimben[42] elodázást nyert, a Szálasy[43] [sic!] kormány idejére maradt. Rendkívül kellett vigyáznom arra, hogy a németeket állásfoglalásom által ne provokáljam, és tervük végrehajtását, Magyarország bekebelezését ne mozdítsam elő, illetve ne okozzam. Az az ellenérv, hogy ez csak kívánatos lett volna, mert hasonló helyzetbe kerültünk volna mint Csehország, mely helyzetből – lehet hogy nagy áldozatok árán – később igen nagy hasznot húztunk volna, mi esetünkben nem állhat fent, mert a mi beállítottságunk a németeket illetően eleve más volt, mint a cseheké. Mint említettem, a magyar vezérkar majdnem teljesen és az egész honvédség is, legalábbis a tisztikar, no és az ország közvéleményének túlnyomó része a németek pártján állt érthető okokból, mert hisz a németek révén kaptuk vissza vér nélkül a Felvidék, Erdély egy részét és Kárpátalját. Őtőlük reméltük még, hogy a többi, a Trianoni békében elcsatolt ősi föld is visszatér, és végül benne láttuk az egyedüli védelmet a bolsevizmus ellen, amelytől több mint 20 éves propaganda hatása alatt irtóztunk. Ez a vezérkar és hadsereg csakhamar a németek oldalára állt volna és harcolt volna, mint annak kiegészítő része a németek nagy megelégedésére – 1941-ben vagy 1942-ben feltétlenül, hisz akkor még majdnem mindenki hitt vagy legalábbis akart hinni a németek győzelmében. Még 1944 végén is a honvédség a Kormányzó ellen foglalt állást, és Szálasy, illetve a németek mellé álltak, pedig akkor a német már szemmel is érzékelhetően megvert hatalom volt. A cseh példára való hivatkozás tehát nem helytálló. Óvatos magatartásom különben később, amidőn az összeköttetést az amerikaiakkal felvettem, teljesen találkozott azon felfogásukkal, hogy a németeket ne provokáljuk, mert nem érdekük a szövetséges hatalmaknak Magyarország leigázása és megszállása a németek által.

Az a gondolat, hogy nekem programom megvalósítása végett a magyar baloldallal kellett volna szövetkeznem,[44] mert ő sem akarta a háborút, részemre járhatatlan volt, először azért, mert én nem voltam politikus, másodszor mert katona voltam. Én politikai pártokkal nem érintkezhettem, és a magyar baloldal pedig pacifista és defetista volt. Úgy vélte, hogyha letesszük a fegyvert, a háborúból kimaradunk. Ez számunkra, amidőn az egész világ harcolt, lehetetlen volt. A mi problémánk nem lehetett az, hogy a fegyvert letegyük, éppoly kevésbé, mint 1918-ban volt. Felfogásom szerint 1918-ban a világháborút régen elveszítettük, de a saját külön háborúnkat megnyerhettük volna, ha nem ütik ki a magyar katona kezéből a fegyvert. Ezt az események a kommunista diktatúra alatt (Kassa visszafoglalása) igazolják.[45] Annak, hogy a magyar haderő hadászati tartalék gyanánt álljon a Duna-medencében, kettős jelentősége volt. Először, hogy készen álljon lábhoz tett fegyverrel, másrészt mint tartalék később lépjen harcba a győzők oldalán. Ebben bent volt az átállás gondolata kimondatlanul. Ez az átállás volt a mi problémánk és nem a fegyverletétel. Átállni csak ütőképes hadsereggel lehet. Csak így lesz az átálló nemzetből értékes szövetséges. Mit ért az olasz haderő átállása, amely a békepropaganda hatása alatt annyira alá volt aknázva, hogy egyáltalában nem akart harcolni. Semmit sem ért; az angolszászok ennek megfelelően bántak is velük. Semmire sem becsülték őket.[46] Nekem így a magyar baloldal nem szövetségesem, hanem ellenfelem volt, a felfogása ellen nekem küzdeni kellett és küzdöttem is.

---

[42] A klessheimi tárgyalásokra és Szombathelyi vezérezredesnek a német megszállásban játszott szerepére vonatkozóan lásd *Kaló József:* „Mert akinek ideje van, annak élete van". Szombathelyi Ferenc vezérezredes szerepe Magyarország német megszállásában és a Sztójay-kormány megalakulásában. *Aetas,* 26 (2011). 1. sz. 55–75. o.

[43] Helyesen Szálasi Ferenc (1897–1946) vezérkari őrnagy, politikus. A Nyilaskeresztes Párt – Hungarista Mozgalom megalapítója és vezetője. 1944. október 16. és 1945. március 28. között Magyarország Nemzetvezetője, azaz egy személyben állam- és kormányfője. A háború után a magyar népbíróság halálra ítélte, kivégezték.

[44] Ez a kérdés Pálffy György részéről merült fel, Szombathelyi Ferenc első kihallgatásán. ÁBTL V-101594 Jegyzőkönyv Szombathelyi Ferenc 1945. október 23-i kihallgatásáról 12. o. Közli *Dombrády:* i. m. 9–26. o.

[45] Szombathelyi itt a magyarországi Tanácsköztársaság idején indított északi hadjáratra céloz, mely a legnagyobb szabású fegyveres terület-visszaszerzési akciónak tekinthető az 1918–1920 közötti időszakban. A hadjárat 1919. május 30. és június 12. között zajlott, Kassát ennek keretében, június 6-án sikerült felszabadítani.

[46] A szövetségesek szicíliai partraszállásának hatására 1943 nyarán Mussolini megbukott, letartóztatták, új olasz kormány alakult, mely 1943 szeptemberében fegyverszünetet kötött a szövetségesekkel. Az ország nagy része közben német megszállás alá került. Mussolinit a németek kiszabadították, s vezetésével Olasz Szociális Köztársaság néven új állam jött létre, tehát ettől kezdve 1945-ig Itália területén egyszerre folyt háború az angolszászok és a németek, valamint polgárháború az antifasiszta olaszok és a fasiszta olaszok között.

A magyar államvezetés a Keitel-féle[47] tárgyalások idején igen nehéz helyzetben volt. Ezt én teljesen méltányoltam, mert ugyanolyan nehéz helyzetben voltam én is. Én, mint említettem, a tárgyalásoknál mint katonai szakértő vettem részt és semmi több. Képtelenség azt hinni, hogy a magyar Vkf-nek vagy bármely más Vkf-nek az erők kiajánlása tekintetében döntő szerep jusson. A döntés ott, ahol az államügyek rendesen mennek, csak a kormány kezében lehet és nem a Vkf kezében. Én mint Vkf a Honvédelmi Miniszternek és ezen át a kormánynak voltam alárendelve. Sem alkotmányos hatásköröm, sem alkotmányos felelősségem nem volt. Felfogásomat elmondhattam, javaslatot tehettem, de döntést csak a kormány hozhatott. Én teljesen lojális voltam. Eltérően elődömtől, a kormány háta mögött vagy annak tudta nélkül a németekkel nem tárgyaltam, és így bakancsszeget sem ajánlottam ki. Teljesen és fenntartás nélkül alárendeltem magamat a kormány döntésének, nem csak azért, mert az kötelességem volt, hanem meggyőződésből is. Ki nem állhattam a Ludendorff-féle[48] hadvezértípusokat, akik mindenbe beleszóltak és az államvezetést ők akarták dirigálni, persze felelősség nélkül. A háborúban is a politika és a politikus a döntő, mert a háború politika marad, csak az eszközök változnak. Bismarck soha sem tűrte a katona beleszólását az államvezetésbe (l. Nikolsburg), pedig olyan hadvezér állt a győzelmes seregek élén, mint Moltke volt.[49] Felelősség a katonát az államvezetés hibáiért tehát nem terhelheti, csupán a katonai vezetésért felelhet, vesztes ütközetekért, csatákért és hadműveletekért felelhet, amelyeket ők vezettek. A francia forradalom alatt 70 tábornokot vontak felelősségre, kergettek el vagy végeztek ki, mert csatát vesztettek. 1870-es hadjárat után a francia fővezér, Bazain tbk.[50] szintén hadtörvényszék elé került csatavesztésért, de nem az államvezetés hibái miatt. Csak Benedek tábornokra[51] emlékszem, mint egyedülire, akit bűnbakul az államvezetés hibáiért ítéltek el és nem a vesztett csatáért. A leg-

---

[47] Szombathelyi itt az 1942 januárjában Budapesten, a 2. magyar hadsereg hadműveleti területre küldésével végződő tárgyalásokra céloz.

[48] Erich Ludendorff (1865–1937) német tábornok és politikus. Az első világháborúban a császári haderő főparancsnok-helyettese. Hindenburggal, a császári haderő főparancsnokával együtt pártolta egy katonai diktatúra létrehozását. Az első világháború után több, a Weimari Köztársaság megdöntésére szervezett puccsban is részt vett.

[49] Helmuth von Moltke gróf (1800–1891) porosz tábornagy, vezérkari főnök. A modern értelemben vett vezérkar megteremtője. Szombathelyi itt az 1866-os porosz-osztrák háborúra céloz, amelynek végén Bismarck kancellár gyors békekötést szorgalmazott, mert tartott Franciaország katonai beavatkozásától. Moltke ugyanakkor a háború továbbfolytatása mellett kardoskodott, mert véleménye szerint ekkor a porosz haderő képes lett volna legyőzni az osztrák és a francia haderőt is. Így bemutatta Bismarcknak a Franciaország elleni azonnali háború készen álló terveit. Erre azonban nem került sor, Bismarck nem akarta Ausztria végleges meggyengülését, ezért I. Vilmos császárt is meggyőzve a morvaországi Nikolsburgban az osztrákokkal megkötötték az előzetes békeszerződést, majd egy hónappal később a véglegest is, Prágában.

[50] Helyesen: Francois Achille Bazaine (1813–1888), Franciaország marsallja. 1870-ben a III. hadtest parancsnoka, majd III. Napóleon császártól átvette a francia haderő főparancsnokságát, s rögtön elrendelte a visszavonulást Metztől Párizs felé, hogy a Chalons-nál gyülekvő tartalékokkal egyesülhessen. Ezután Metz külső erődítései mögé vonta vissza seregét s igen csekély tevékenységet fejtett ki a várat körülzáró németek ellen. Csak ritkán s akkor is megdöbbentő ügyetlenséggel kíísérelt meg kitöréseket, s a sedani fegyverletétel után nem mozdult, azt remélve, hogy Franciaország, hadsereg hiányában, mielőbb békét fog kötni, s ezután az egyedüli francia fegyveres erő parancsnokaként ő lesz a helyzet ura. Franciaország rögtönzött hadseregeivel azonban még öt hónapig tartóztatta fel a németeket Párizs előtt, s ennyi időre Bazaine hadseregének nem volt élelmiszere: októberben letette a fegyvert s fogságba került Németországban. A porosz–francia háború után a közvélemény nemcsak ügyetlenséggel, de hazaárulással is vádolta. Bazaine ekkor haditörvényszéki vizsgálatot kért maga ellen. A haditörvényszék 1873. december 10-én lefokozásra és halálra ítélte, egyidejűleg azonban a köztársasági elnök kegyelmébe ajánlotta. Mac-Mahon tábornagy és köztársasági elnök az ítéletet helybenhagyta ugyan, de a halálbüntetés helyett 20 évi várfogságot szabott ki büntetésül. Bazaine-t a Sainte Marguerite szigeten levő várban helyezték fogságba, ahonnan azonban már 1874. augusztus 10-én megszökött és Spanyolországba menekült. Ott is hunyt el.

[51] Benedek Lajos (1804–1881) cs. kir. táborszernagy. Az 1866. évi porosz–osztrák háborúban a császári csapatok főparancsnoka. A königgrätzi csata elvesztése után őt tették meg a vereség felelősévé. A hadsereg éléről leváltották, haditörvényszék elé állították. Minden vallomást megtagadott, személyesen a császárnak kívánt jelentést tenni, de erre sohasem kapott alkalmat. Az uralkodó végül személyes utasításával megszüntette ellene a vizsgálatot, de hallgatásra kötelezte a történtekről. Benedek ezután haláláig visszavonultan élt.

több háború el van veszve, még mielőtt a hadseregek a harctereken megmérkőznek, de ezt az államvezetés veszítette el. Ilyen volt az orosz háború is.

A magyar Vkf-t tehát felelősségre vonni azért, hogy magyar erők vonultak ki a Doni frontra, teljesen naiv felfogás. Ezért kizárólag a kormányzat, vagyis az államvezetés a felelős. Az én felfogásomat a háborúra vonatkozólag mindenki ismerte. Ebből nem csináltam titkot. De úgy láttam, hogy a kormány nem tagadhatja meg a háborúban való részvételt. Feladatomnak azt tartottam, hogy a kivonuló erők a lehető legkisebb mértékre szoríttassanak, és mennél jobban legyenek felszerelve. Az én saját programomból az idő szerint nem véltem többet megvalósíthatónak. A kormányzat felfogásommal teljesen egyetértett. Senki sem akart az egész magyar haderővel kivonulni. Sőt!

Nyugodtan állapíthatom meg, hogy feladatomat sikeresen oldottam meg. Nehéz tárgyalások után megállapodtunk, hogy az egész magyar hadsereg helyett csak 9 könnyű (á 6 zlj + 9 üteg) és egy páncélos hadosztály fog kivonulni, és a németek által lesznek korszerűen felszerelve. Ez rendes szervezés mellett 6 rendes hadosztályt (á 9 zlj + 9 üteg) és egy páncélhadosztályt [sic!], tehát aránylag kis erőt jelentett, amely alá szakítás nélkül nem lehetett menni. Ez az erő lehető legjobban lett felszerelve, úgy hogy egyik legkiválóbb tábornokunk oda nyilatkozott, hogy nem volt magyar hadsereg még az 1914. évit is beleszámítva, mely jobban felszerelve és kiképezve vonult volna ki az ellenség elé, mint a mi doni hadseregünk.[52]

Bár az orosz háború eleve elveszettnek volt tekinthető, de a doni csata nem. Először a hadseregünk fenti jó állapota és katonáink teljesítményei az 1941. évi hadjáratban reményekre jogosítottak fel. Az oroszok a Donon nem voltak túlerőben. A németek spontán megnyugtató számban páncélos és páncélelhárító alakulatok beérkezését, mint erősítést helyeztek kilátásba, amelyek azonban csak részben érkeztek be, mert a német csapatok útközben a magyar frontra elkapdosták önhatalmúlag őket. Tekintélyes tartalék (2 gyalog- és 1 páncélhadosztály) állott a front mögött.[53] Hogy a csata mégis elveszett, annak oka az alábbiakban keresendő:

A merev, helyhez kötött védelem, amely ellen mi mindig állást foglaltunk, addig, míg Hitler maga nem szólt közbe.

A német vezetés teljes csődje különösen a tartalék alkalmazásában.

Hogy a csata katasztrófává mélyült el, annak oka, hogy a németek visszavonuló csapatainkat a járt utakról leszorították, meleg ruháiktól és takaróitól megfosztották. Sebesülteket a kocsikról lelökték és maguk mentek azokon tovább. Községekbe őket be nem engedték, hanem a szörnyű hidegben azokon kívül kellett a magyar csapatoknak éjjelezni. Végül a hirtelen beköszöntött szörnyű hideg és a magyar hadsereg parancsnokság azon szerencsétlen intézkedése, hogy a felváltó csapatokat, amelyeknek fegyverük nem volt, mert ezt a felváltandóktól kellett átvenni, éppen az orosz támadás előestéjén rendelte az állásokba.

Persze mint minden vesztett csata után, itt is megindult a kritika és a felelősség kérdése. A csatát nem én vezettem. 800 km-ről nem lehet csatát vezetni, én meg a helyszínre nem mehettem. Sajnos a magyar hadsereg parancsnokát, aki a helyszínen volt, is majdnem teljesen kikapcsolták. Mindenesetre én helyesebben láttam, mint a német vezetés. Ha rám hallgattak volna, és kitérő védelmet alkalmaztak volna a merev védelem helyett, a vereség kihatásai nem lettek volna oly nagyok.[54] A jobboldali körök azzal vádoltak, hogy a vereség oka abban keresendő, hogy igen kis

---

[52] Fenti kijelentés Németh József altábornagytól, a kiképzési csoport főnökétől származik, amint azt Szombathelyi 1945. október 30-i kihallgatása során leírta. HL HM Békeelőkészítő Bizottság anyaga A/II/1. A kijelentés alapja lehet, hogy a 2. magyar hadsereg az országban rendelkezésre álló teljes fegyvermennyiség csaknem felét és a szállítókapacitás háromnegyedét megkapta. Lásd bővebben *Szabó Péter:* Don-kanyar. Budapest, 2001. 31–32. o.; *Ungváry Krisztián:* A magyar honvédség a második világháborúban. Budapest, 2004. 157–158. o.

[53] A 2. magyar hadsereg mögött a hadászati tartalékot a Cramer-hadtest képezte, mely magában foglalta a 26. német gyaloghadosztályt, a 168. német gyaloghadosztályt és az 1. magyar páncéloshadosztályt, valamint a 700. német páncéloscsoportot és a 190. rohamlövegosztályt. *Szabó P.:* i. m. 193–195. o.

[54] Szombathelyi vezérezredes éles vitát folytatott a német hadvezetéssel a 2. magyar hadsereg védelmének felépítése kérdésében, mely vitát végül Adolf Hitler 1942. december 24-i Horthy kormányzóhoz intézett levele döntötte el, amelyben Hitler ragaszkodott a merev védelem fenntartásához. A végül bekövetkezett események azonban Szombathelyit és a rugalmas védelem célszerűségét igazolták. 1943. január közepén Hitler magából kikelve kergette el Keitel tábornagyot és Jodl tüzérségi tábornokot, akik „a birtokba vett szovjetorosz terület

erőkkel vonultunk ki a harctérre. Most itt éppen ellenkezőleg azzal vagyok vádolva, hogy én vagyok az oka annak, [hogy] egyáltalában kivonultunk a Donra. Az előbbiért talán terhel némi felelősség, de az utóbbiért semmi, mert a kivonulást én nem, hanem csak az államvezetés dönthette el. Vesztes csata után mindenben hibát keresnek, még az erényekből is hibák lesznek és bűnbakot keresnek. Viszont győztes csaták után minden szép lesz, még a hibák is. Ez a német vezetés tragédiája [az] 1870/71 győzelmes háború után. Nem tanultak a hibákból és ennek 1914-ben adták meg az árát. Felelőssé tettek a doni vereséggel kapcsolatban engem azért is, hogy a katonáink megfelelő ruházat híján megfagytak és koplaltak. Ez a dolog sem terhel engem. Tény az, hogy a ruházat és élelem ott volt a csapatok mögött tele raktárakban, amelyeket felgyújtottak a visszavonulás alkalmából. Az anyag tehát a harctérre beérkezett. Különben is az anyag utánszállítása a Honv. Minisztérium dolga volt. Kint pedig a hadsereg parságunk[55] és a német vezetés kötelessége, mert mi magunk közlekedési eszközök (autó oszlopok) híján nem tudtuk ezt végrehajtani. A Vkf. kötelessége volt mindezt ellenőrizni és a szükségleteket igényelni.

A doni vereség fájdalmas volt, de nem szégyenletes. A magyar katona megállta a helyét. Ő hagyta el a Dont utolsónak. Ez a doni csata 1943 januárjában volt az egyedüli nagy harci esemény, amely 2¾ éves vezérkarfőnökségem alatt előfordult. A csata után a hadsereg fennmaradt részeit a frontból kivontuk és hazahoztuk, és utána több harcos hadsereget nem küldtünk ki Oroszországba, bár a németek ezt hevesen és erőszakosan követelték. Kint csak megszálló csapatok maradtak. Ezt a harcot a magyar katonáért a németekkel én egyedül vívtam, mert a politikai frontról nem támogatott senki. Soha nem jött ki velem senki tárgyalni s kint sem támogatott senki, noha ezt több ízben követeltem. A sikert teljesen és méltán magam javára írhatom, de ezzel szemben le kell írnom a bizalmat a németeknél, amelyet ezen magatartásom által megingattam és Újvidék-i per újítás valamint az angolszász kapcsolataim által azután teljesen elveszítettem, úgyhogy a Sztójay kormány vádat emelt és bíróság elé állított azért, hogy ezen magatartásom által a német megszállást előidéztem, és a németek bevonulásuk után azonnal követelték felváltásomat.[56]

Az a vád, hogy a zsidó munkásalakulatokkal való kegyetlenkedéseket tűrtem, nem felel meg a valóságnak. Ellenkezőleg, én ezt mindig a legszigorúbban elítéltem és megtiltottam. Sajnos egy tömegérzülettel állottam szemben, amelyen nem tudtam annál kevésbé áthatolni, mert a fronttól távol voltam. Hogy rendeleteimnek érvényt tudjak szerezni, és hogy ezen szerencsétlen alakulatoknak, amelyek gazdátlanok voltak, gazdájuk legyen, felügyeletükkel és ügyeiknek intézésével egy tábornokot bíztam, akinek az összes ilyen alakulatokat alárendeltem. Ettől kezdve némi javulás állott be a helyzetükben, de csak némi, mert a zsidóellenes közhangulaton a honvédségben én nem tudtam változtatni. De erről még később bővebben fogok írni. Javaslatomra a Honv. Min. (Nagy)[57] a hátországban is megbízott egy tábornokot a zsidóalakulatok felügyeletével, mert itt is rengeteg volt a kegyetlenkedés, visszaélés, de a korrupció is.[58]

---

merev és görcsös védelme, illetve állásharca helyett, a rugalmas, a német katona egyéniségének is jobban fekvő mozgó hadviselésre való áttérést tanácsolták, javaslataikat a német Heeresgruppe és AOK jelentéseire alapozva. A Führer […] kiadott parancsa ellenére is von Mannstein vezérezredes, öntevékenyen a mozgó harcra való áttérést rendelte el a Heeresgruppe Don arcvonalán, amit a Heeresgruppe A és B is követni kényszerült. [Szombathelyi a margóra ehhez a mondathoz kézírással a következő megjegyzést fűzte: „Késő volt". – K. J.] Az események Mannsteint igazolták, a folytonosan megújuló szovjetorosz tömegtámadások merev védelem esetén máig már az érintett német erőket is teljesen felőrölték volna, s a jelenlegi súlyos helyzet helyett már katasztrófának lennénk a szemtanúi." HL Personalia, dr. Kardos János ügyvéd hagyatéka. 251. doboz. Homlok Sándor vezérőrnagy, berlini magyar katonai 1943. február 18-i levele a Honvéd Vezérkar főnökéhez. Idézi *Pava István:* Jelentések a Harmadik Birodalomból. Pécs, 2001. 328. o.

[55] Hadsereg-parancsnokságunk.

[56] A Szombathelyi Ferenc és társai elleni vádakra és eljárásra vonatkozóan lásd *Szakály Sándor:* Szombathelyi Ferenc vezérezredes és társai a Honvéd Vezérkar Főnökének Bírósága előtt. Budapest, 1944. október 11-12. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1986. 1. sz. 182–202. o.

[57] Nagybaczoni Nagy Vilmos (1884–1976) vezérezredes. 1942 szeptembere és 1943 júniusa között honvédelmi miniszter.

[58] A bekezdés mellé oda van írva pirossal Tanító és Rőder neve. Tanító Béla (1891–1945) vezérőrnagy, 1942. december 15-től a 2. magyar hadsereg munkaszolgálatos alakulatainak felügyelője. Rőder Jenő (1889–1974) vezérőrnagy, 1942 decemberétől a hátországi zsidó munkaszolgálatos ügyek ellenőrzője.

Ad 2. Vkf. bíróság felállítását azért kértem a kormánytól főképpen, hogy a defetista és pacifista tevékenységet visszaszorítsam és minden olyan cselekményt, amely a haderő harcos szellemének fenntartását, erkölcsi és anyagi ütőképességét veszélyezteti, azonnal, gyorsan és keményen megtoroltassak. Elrettenteni és megelőzni akartam, mert az addigi események engem nem elégítettek ki. Sok volt a huzavona és kibúvó, dacára a statáriális eljárásnak.

Mint már említettem a pacifizmus és defetizmus ellen én mindig küzdöttem. Mint Vkf-nek és Főparnak[59] első rendű kötelességem volt a hadsereg harcos militarista szellemét fenntartani és biztosítani. Ez a legelső feladata és kötelessége minden Főparancsnoknak bármely rezsim alatt szolgál is, amennyiben ez a rezsim ütőképes harcos hadsereg fenntartására súlyt helyez. Militarizmus és pacifizmus úgy állanak egymással szemben mint tűz és víz. Egymást kizárják. 1918 óta a pacifizmusnak esküdt ellensége vagyok, mert meg vagyok győződve, hogy ha akkor a magyar katona kezéből ki nem ütik a fegyvert, az országunk feldarabolását meg lehetett volna akadályozni. Mindenütt, ahol erre alkalmam nyílt, harcoltam a pacifizmus ellen. Mint tanár a katonai iskolákban, mint Ludovika Akadémia parancsnoka, úgyis, mint előadó a magyar egyetemeken, folyton a defetizmus ellen beszéltem mint a legnagyobb bűn ellen, amelyet egy harcoló ország és hadsereg ellen elkövethetünk. Ezen felfogásomnak megfelelően akartam a magyar írókat is tájékoztatni, ami 1943 tavaszán egy a magyar propagandaminiszter úr által rendezett írói hét keretében, amelyen többek között Máray[60] [sic!] és Zilahy[61] is megjelentek, Lillafüreden meg is történt.[62] Távol állott tőlem az a gondolat, hogy a magyar írókból harcos militaristákat csináljak. Én az őszinte békevágyat mindig sokra tartottam, csak annak a békevágynak voltam ellene, amely második szándékkal dolgozik, amelynek valódi célja a nemzet védtelenné tétele, a hadsereg lefegyverzése a békepropaganda útján. Meg akartam akadályozni a magyar írók és a haderő szembefordulását, mint ez 1918-ban Ady idejében is történt, mert meg vagyok győződve, ha Adyt akkor nem verik fejbe, hanem barátságosan felvilágosítják, hogy milyen veszélyes az, ha a nemzet nehezen küzd, békepropaganda által erejét gyengíteni – bizonyára másként írt volna vagy nem írt volna. Azon az összejövetelen Lillafüreden mindenki kifejthette nézeteit a békéről, hangoztathatta békevágyát, senkinek semmi baja sem történt.

De nem csak itt Lillafüreden, de nálam is otthon, irodámban négyszemközt bárki kifejthette nézeteit, még a legszélsőségesebbeket is. Mindenkit meghallgattam, mert úgy véltem, hogy én exponált helyzetemben nem élhetek szemellenzővel. Sőt éppen a más véleményt kell hallanom. [Ide a margóra oda van írva: „L. Babost!”[63]] Így meghallgattam Bajcsy-Zsilinszkyt,[64] Tombort[65] is. El-

---

[59] Lásd a 13. lábjegyzetet!

[60] Helyesen: Márai Sándor (1900–1989), magyar író, költő, újságíró.

[61] Zilahy Lajos (1891–1974), magyar író, publicista, a Magyar Tudományos Akadémia tagja.

[62] Szombathelyi itt a lillafüredi írói értekezletre céloz, melyre egy háromnapos tanácskozás keretében, 1942. november 20–22-én került sor, ahol Szombathelyi a második nap bevezető előadását tartotta meg „Az író és a honvédelem” címmel. Az előadás anyagát lásd *Dombrády Lóránd:* Szombathelyi Ferenc és Márai Sándor előadása az 1942. novemberi lillafürdei írótalálkozón. *Hadtörténelmi Közlemények,* 2009. 3. sz. 763–783. o. A tanácskozásról lásd *Standeisky Éva:* Nemzetféltők. Írók, politikusok, katonák 1942-ben Lillafüreden. I–II. *2000,* 1999. július–augusztus 44–53., ill. 47–56. o.

[63] Azaz lásd Babost! Dr. Babos József (1892–?) hadbíró ezredes, 1939 januárjától Szombathelyinek, mint a kassai VIII. hadtest parancsnokának ügyésze volt, majd a vezérkar főnökének ügyészhelyettese lett. 1942. január 1-jétől a Honvéd Vezérkar Főnöke Bíróságának vezetője. Babos jó kapcsolatokat ápolt Bajcsy-Zsilinszky Endrével.

[64] Bajcsy-Zsilinszky Endre (1886–1944) politikus, publicista. Az első világháborúban katonatiszt. 1918 novemberében részt vett a Magyar Országos Véderő Egylet megszervezésében. A Tanácsköztársaság kikiáltása után Bécsbe emigrált, majd visszatérve, Szegeden csatlakozott az ellenforradalomhoz. 1922-től egységes párti programmal képviselő lett, de 1923-ban Gömbös Gyulával együtt kilépett a kormánypártból, és részt vett a Fajvédő Párt megalapításában. Lassanként eltávolodott Gömbös Gyulától, és a demokratikus ellenzéki politika felé fordult. 1930–1931-ben megszervezte a Nemzeti Radikális Pártot. 1936-ban pártja fuzionált a Független Kisgazdapárttal, és 1939-ben Tarpán ennek a pártnak lett országgyűlési képviselője. A második világháború időszakában parlamenti felszólalásaiban, cikkeiben és memorandumaiban élesen támadta a magyar kormányok németbarát kül- és belpolitikáját, a háborúból való kilépést szorgalmazta, és követelte a délvidéki tömegmészárlásért felelősök szigorú megbüntetését. 1944. március 19-én fegyverrel fogadta a lakásába hatoló Gestapo

olvastam memorandumaikat. Lényegében egyetértettem mindig azzal, hogy át kell állnunk, csak a „hogyan" volt a nehéz, mert az, hogy Bajcsy „ősei csontjával" akarta a németeket az országból kiverni a magyar Vkf. szempontjából kicsit kétes végrehajtás lett volna. De fogadtam én Malasicsot[66] is, sőt más baloldali emberekkel is beszéltem a békéről. Mindent eltűrtem, minden nézetet kibírtam. Bajcsyt híres memorandumáért, amely elődömet elítélte, nem kértem ki a mentelmi bizottságtól, pedig mertem híres embereket is bántani. Így pl. Rajnisst[67] kikértem. Én csak egyet nem tűrtem, és ez az volt, ha valaki békevágyával az utcára ment, vagy pláne a laktanyákba. Itt kérlelhetetlen voltam. Ezért kellett a Vkf. bíróság nekem. Emellett én a pártállással nem törődtem. Igaz, hogy a Vkf. bíróság kevesebb és enyhébb ítéletet hozott a nyilas ügyekben, mint a baloldaliak ellen, de az előbbiek nem csináltak békepropagandát. Sőt, túltettek rajtam a háborús propagandában, az uszításig mentek, amit én sohasem csináltam.

Én a kommunizmus ellen sohasem harcoltam. Nekem imponált, mert harcos volt. A fegyvert, amelyet a gennyes demokráciánk 1918-ban kiütött a magyar katona kezéből, újból visszaadta nekünk. Ismét harcolhattunk. Én sohasem csináltam titkot abból, és nem is szégyelltem, hogy a vörös hadseregben szolgáltam. A kommunizmus bukása után nem akartam a figyelmet ezen körülményről elterelni azáltal, hogy valamely kommunistákat üldöző szervezetbe léptem volna. Soha a kommunizmus ellen nem beszéltem sem a katonai iskolákban, sem a magyar egyetemeken. Mint Ludovika Akadémia parancsnoka sem használtam fel a felavató beszédemben, egyikben sem, a már szinte hagyományos kiszólásokat a „vörös rémről" és „vörös őrületről". Különben én a kommunizmust nemzeti szerencsétlenségnek tartottam, nem az okozott károkért, mert hisz ezek tényleg csekélyek voltak, hanem azért, mert egy jelszót kreáltak „büdös kommunista", amellyel minden haladó mozgalmat letorkolltak.[68]

Ez a felfogás volt mértékadó nálam az ítéletek megerősítésénél. Senkit sem üldöztem pártállása miatt, mert én sohasem politizáltam. Senkit sem gyűlöltem. Nem voltam sohasem gyűlölködő, sem szadista. Ahol csak ajánlották, mindig kegyelmet gyakoroltam. Ennek örültem. A halálos ítéleteket

---

embereit. 1944 novemberében a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságának elnökévé választották, és részt vett a fegyveres felkelés tervezetének kidolgozásában. Újból letartóztatták, és Kiss Jánosékkal együtt a Margit körúti fegyházban katonai bíróság elé állították. Miután a nyilas országgyűlés kiadta őt a katonai bíróságnak, kötél általi halálra ítélték és kivégezték. Szombathelyi vezérezredes két ízben is találkozott vele, 1943. augusztus 16-án és 26-án, valamint levélváltásra is sor került közöttük.

[65] Tombor Jenő (1880–1946) az első világháború előtt és alatt hivatásos katonatiszt, a Tanácsköztársaság idején a hadügyi népbiztosság vezérkari főnöke, 1945. november 15-től haláláig honvédelmi miniszter, nyugállományú vezérezredes. Az 1930-as években újságíró, Bajcsy-Zsilinszky Endre baráti köréhez tartozik, a második világháború idején a *Magyar Nemzet* című napilap katonai szakírója. Tombor 1941 őszén írt egy memorandumot, amelyben a Harmadik Birodalom háborús vereségét előre vetítve, részletesen kifejtette katonai érveit a magyar csapatoknak a Szovjetunióból való kivonása mellett, és ezt elküldte Szombathelyinek is. *Tombor Jenő:* Újabb Trianon felé haladunk-e? Emlékeztető (1941). *Hadtörténelmi Közlemények,* 2000. 4. sz. 893–932. o.

[66] Helyesen: Malasits Géza (1874–1948) szociáldemokrata politikus, országgyűlési képviselő. 1944. március 19-én őt is letartóztatta a Gestapo, majd Mauthausenbe hurcolták. Hazatérése után a Vasas Szakszervezet tisztviselője és újra az MSZDP országgyűlési képviselője lett az Ideiglenes Nemzetgyűlésben. Sajnos nincs tudomásunk a Szombathelyivel lezajlott találkozójának részleteiről.

[67] Rajniss Ferenc (1893–1946) újságíró, szélsőjobboldali politikus. 1937-ben a Nemzeti Front – Magyar Nemzeti Szocialista Néppárt lenevezésű szervezet parlamenti képviselője lett. Az *Új Magyarság* vezető publicistája, majd a *Magyar Futár* tulajdonos főszerkesztője volt. Szálasi kormányában vallás- és közoktatási miniszter. A Vezérkar Főnökének Bírósága – Szombathelyi működése idején – kormányzósértéssel vádolta, ezért történt meg a kikérése. *Nagybaczoni Nagy Vilmos:* Végzetes esztendők. Budapest, 1986. 123–124. o.; *Szegedy-Maszák Aladár:* Az ember ősszel visszanéz… Budapest, 1996. II. k. 173. o.

[68] Szombathelyi fenti nézeteit megerősíti Kádár Gyula visszaemlékezése is, amelyben az áll, hogy Szombathelyi a Ludovika Akadémia parancsnokaként (1936–1938) sokat beszélt 1919-ről, és büszkén arról, hogy szolgált a Vörös Hadseregben. Elmondása szerint akkor nagyon gondolkodott azon, hogy belépjen-e a kommunista pártba. Csak azért nem tette, mert úgy látta, hogy a magyar kommunizmus félresikerült kísérlet, az ügy nem volt arra érett vezetők kezében. Az 1919-es eseményekben is elsősorban – mint katonát – a fegyveres harc, a fegyveres revízió lehetősége ragadta meg. *Kádár:* i. m. 285. o.

különösen megfontoltam, aktákat átnéztem, a bírákat, ügyészt meghallgattam.[69] Pedig mennyi időt vett el ez az „illetékes parancsnoki" tevékenység a „katonai parancsnoki" tevékenységtől, ami mégiscsak megelőzte fontosságánál és jelentőségénél fogva az előbbit, mert hisz az előbbinél „egyes" elítélt, bűnös ember életéről volt szó, az utóbbinál ezer és ezer becsületes magyar ember, katona életéről.

De nemcsak idő volt kevés, hanem mint rendesen, de nálam különösen, a hozzá való exekúciós[70] lélek hiányzott a katonánál, szó és a szaktudás is, ezért volt mellettem egy hadbíró, Szűcs, mint ügyész beosztva,[71] aki igen nagy önállósággal és jogkörrel rendelkezett az idevágó Szervi határozványok szerint.

A Vkf. bíróság nem működött titokban, mindenki tudta, hogy ilyen van és hogy ez bíróság. Háborúban nem babra megy a játék, azt is tudhatja mindenki. Ha valaki háborúban 1942-ben az utcára megy, és azt kiáltja, hogy éljen a béke és le Németországgal, és a laktanyákban békepropagandát csinál, az éppen olyan bután viselkedik és provokálóan, mint ha ma valaki az utcára menne, és ott azt kiabálná, hogy le a demokráciával és Oroszországgal. Sajnos akadtak ilyenek. Ezek között volt Schönherz is, kit a vkf. bíróság halálra ítélt. Az ítélet után fogadtam az illető anyját és nővérét, akik kegyelmet kértek. Ez igazolja, hogy sem politikailag, sem fajilag nem voltam elfogult. Az ügyet alaposan átnéztem, a bírót kikérdeztem, ügyészemet és Babos hadbírót és az államvédelmi központ vezetőjét, Ujszászy[72] tábornokot újból meghallgattam, Szűcs ügyészem – Babos kivételével – mindenki a kegyelem elutasításának megerősítése mellett volt, mert nevezett feje volt a békepropagandának, és megbánást nem tanúsított, és különben is már kémkedés miatt is vádolva volt. Én tehát az ítéletet megerősítettem. Schönherz veszélyes és megátalkodott békeagitátor volt, agitátor tanfolyamot végzett a cseh megszállás alatt, hogy kommunista volt, azt nem tudtam, de nem is érdekelt, mert ismétlem én politikailag elfogulatlan voltam. Ezt mutatja az ítélet végrehajtásának felfüggesztése Kovács Imre parasztíró ügyében, kit a Vkf. bíróság agrárkommunista agitáció miatt 15 évre ítélet el. Miután nevezett megbánta, és megígérte, hogy jövőben hasonló tevékenységtől tartózkodni fog, büntetését, illetve ennek végrehajtását bizonytalan időre felfüggesztettem.[73] Felfüggesztettem az ukrán hazaárulók (kb. 20) ítéletének végrehajtását is, feltételesen, ha jövőben tartózkodnak felforgató tevékenységtől. Ugyanúgy egy csomó nazarénust bocsájtottam szabadon. Kegyelmet gyakoroltam a zombori szerb hazaárulási perben. Ezeket az eseteket egyben mint bizonyítékát hozom fel arra, hogy milyen nagyvonalúan jártam el, mint illetékes parancsnok. Sem gyűlölet, sem vérengzési hajlam nem vezettek soha. Különben is a Vkf. bíróság ítéleteit a Honv. Minisztérium és Legfelsőbb honvédtörvényszék felülbírálta. Soha semmiféle kifogást és megjegyzést

---

[69] Szombathelyi népbírósági perében számos tanú, Lieszkovszky Pál alezredes (1939. október 1. és 1941. augusztus 1. között a VIII. hadtest parancsnokának személyi segédtisztje, 1941. május 1-jétől őrnagyi rendfokozattal. 1942. április 1-jétől a Vezérkar Főnökének személyi segédtisztje, 1942. október 1-jétől alezredes. HM Központi Irattár 59.388) pedig visszaemlékezésében is megerősítette, hogy Szombathelyi a fentiek szerint járt el a háború után sokat bírált Schönherz-ügy esetében is. Az elbeszélés szerint Szombathelyi vezérezredes három különböző nézetű tábornoknak adta át az ügy aktáit, hogy véleményt nyilvánítsanak a kegyelmi jogot illetően. Mind a három helyről a kegyelmi kérvény elutasítását javasolták, de Szombathelyi még ekkor sem döntött, hanem – mint buzgó katolikus – imádkozott a helyes döntés meghozataláért. HL Tanulmánygyűjtemény (a továbbiakban: TGY) 2833 Lieszkovszky Pál huszár alezredes visszaemlékezése 32–33. o. Andorka Rudolf azt hallotta Újszászytól, hogy a kegyelmezést Szombathelyi fontolóra vette a közbenjárások eredményeként, de a hadbírák megjelentek a vezérkarfőnöknél, és meggyőzték arról, hogy igen rossz benyomást keltene a németeknél, ha megkegyelmezne Schönherznek, s erre ő eltekintett a kegyelemtől. ÁBTL V-101594/1 Andorka Rudolf tanúvallomási jegyzőkönyv 12–13. o.

[70] Executio vagy egzekúció: végrehajtás, teljesítés, véghezvitel, halálos ítélet végrehajtása, kivégzés.

[71] Dr. Szűcs Sándor (1888–1945) hadbíró ezredes, 1933-tól a Honvédség Főparancsnoka, majd a Honvéd Vezérkar főnökének ügyésze. HL AKVI 2458/1890.

[72] Ujszászy István (1894–?) vezérőrnagy. 1939 májusa és 1942 augusztusa között a 2. vkf. osztály, 1942 augusztusa és 1944 márciusa között az Államvédelmi Központ vezetője.

[73] Kovács Imre (1913–1980) politikus, 1939 és 1946 között a Nemzeti Parasztpárt főtitkára. 1942 februárjától a háború- és németellenes Magyar Történelmi Emlékbizottság elnöke volt. 1942-ben az angolokkal való együttműködés miatt, hazaárulás vádjával letartóztatták, s három hónapig vizsgálati fogságban volt. Szombathelyi szóbeli „megfeddés" után elengedte. *Gosztonyi:* i. m. 69–70. o.

nem kaptam. Én magam bárkit szívesen fogadtam. Ügyészemben és Babos doktorban is teljesen megbíztam, mert különösen Babost, mint emberséges embert ismertem meg, aki különösen nyilasok elleni ügyekben és zsidó ügyekben oly mértékben támogatott, mely akkor szinte exponálás számba ment.

Újvidék

Nem én akartam, úgy kerültem bele, mint Pilátus a Credoba, és mire magamhoz tértem már politikum lett ebből a karhatalmi ügyből és sajnos még ma is az maradt.

Keresztes-Fischer belügyminiszter[74] kért a Délvidéken felgyülemlett gyanús elemek (amelyek a túloldalról szivárogtak be, és sok bűntényt hajtottak végre, így a csendőreinket is megtámadták, és nekik súlyos veszteségeket okoztak) megfékezésére és a vidék megtisztítására katonai karhatalmat. Én ezt megfelelő erőben kirendeltem, és parancsnokul a hadtestparancsnokot, tehát a vidék legmagasabb parancsnokát, illetve vezénylő tábornokát, Feketehalmy-Zeidner [sic!] Ferenc[75] tábornokot rendeltem ki, akit mint a magyar hadsereg egyik legkiválóbb tábornokát ismertem. Zeidner tábornokot én személyesen és a Büm.[76] Úr igazítottuk el. Én azonkívül még egy kormánybiztos kirendelését is kértem melléje, amit Büm. úr nem tartott szükségesnek, mert ott voltak a főispánok, pedig az én tapasztalataim, amelyeket Kárpátalján szereztem nagyon emellett szóltak. Mindazonáltal kirendeltük melléje Popovics[77] képviselőt, mint odavaló bácskai szerb embert, szakértőnek, akinek szolgálatait azonban Zeidner azon indoklással, hogy az illető németellenes beállítottságú, nem fogadta el. De Zeidner még ennél is tovább ment, mert a polgári közigazgatást tökéletesen kikapcsolta. Polgármester[rel], főispánokkal[78] nem állt szóba, ami teljesen ellenkezik a Karhatalmi szabályzat határozványaival.

A csajkás háromszög[79] megtisztítása után – amely Zeidner jelentésében mint haditény szerepelt, amely tények azonnali kitüntetésekkel lettek honorálva – a Büm. Úr Újvidék megtisztítását kérte, amelyhez hozzájárultam.[80] Persze ekkor még mindig nem tudtam, hogy Csurogon, Zsablyán

---

[74] Keresztes-Fischer Ferenc (1881–1948) 1931 és 1935, valamint 1938 és 1944 között a Károlyi-, Gömbös-, Imrédy-, Teleki-, Bárdossy- és Kállay-kormányok belügyminisztere. Magyarország német megszállása után a németek az elsők között fogták el és a mauthauseni koncentrációs táborba hurcolták.

[75] Helyesen: Feketehalmy-Czeydner Ferenc (1890–1946) vezérezredes, 1941 augusztusa és 1942 augusztusa között a szegedi V. hadtest parancsnoka. Az 1942. januári partizánvadász akció parancsnoka, az elkövetett atrocitások egyik fő felelőse. Emiatt eljárás indult ellene, majd 1942 augusztusában beosztásából felmentették és nyugállományba helyezték, az eljárást ideiglenesen beszüntették, majd 1943-ban újraindították. 1944 januárjában az ítéletet be nem várva, az akció fő felelőseivel együtt, német segítséggel a Harmadik Birodalomba szökött, ahol a Waffen-SS felvette állományába. Távollétében nem jogerősen halálra ítélték. A német megszállás után rehabilitálták, a nyilas hatalomátvétel után a honvédelmi miniszter és vezérkar főnök helyettese lett. A háború után mind a magyar, mind a jugoszláv népbíróság halálra ítélte, Jugoszláviában végezték ki.

[76] Belügyminiszter.

[77] Popovics Milán (1885–1946) politikus. Az első világháború előtt Magyarországon országgyűlési képviselő, a két háború között Jugoszláviában szenátor. A Délvidék visszacsatolása után a bácskai szerbek egyetlen kinevezett országgyűlési képviselője. A háború után a jugoszláv népbíróság kollaboráció vádjával elítélte, kivégezték.

[78] Nagy Miklós (1887–1946) 1935 és 1941 között Kőszeg polgármestere. A Délvidék visszacsatolása után előbb a Szabadkán működő katonai parancsnok egyik előadója, majd 1941 áprilisában ideiglenes, augusztusban végleges megbízatással Újvidék polgármestere lett. 1946-ban a jugoszláv népbíróság halálra ítélte, kivégezték.

Fernbach Péter (1970–?1945) földbirtokos, 1918 előtt több ciklusban is parlamenti képviselő. 1942 és 1944 között újvidéki főispán. A háború után vagy partizánok kezei között, vagy börtönben vesztette életét, sorsáról nem lehet bizonyosat tudni.

[79] Másnéven: Csajkás- vagy Sajkás-kerület. Mária Terézia 1763–1764-ben a Duna–Tisza összefolyása által alkotott háromszögben létesített katonai hajósalakulatot (csajka=sajka=naszád, innen az elnevezés), melynek rendeltetése a dunai, tiszai, szávai és drávai hajózás ellenőrzése és a határ biztosítása volt. 1873-ban a kerületet Bács-Bodrog vármegyéhez csatolták.

[80] 1942. január 12-én Feketehalmy-Czeydner altábornagy Budapesten tájékoztatta Keresztes-Fischer Ferenc belügyminisztert, Bartha Károly honvédelmi minisztert és Szombathelyi vezérkar főnököt a sajkási razzia eredményeiről. Feketehalmy-Czeydner Ferenc a tényekkel ellentétben olyan értelemben referált, hogy a parti-

a legborzasztóbb kegyetlenségeket követték el a kirendelt karhatalmi alakulatok emberei és parancsnokai, akik kitüntetések helyett inkább kötelet érdemeltek volna. Az események valódi állása felől tejesen félre voltam vezetve, és így, ha a kiadott parancsomban „megtorlásról" beszéltem, az a túlzott jelentések visszahatásaképpen történt, de semmi esetre sem szólt a köznek, hanem a legmagasabb parancsnoknak, kinek ezt a helyzetnek megfelelően kellett volna átértékelni és továbbadni.

Újvidék megtisztítása, mely január 21., 22. és 23-án hajtatott végre, szintén véres kegyetlenségben élte ki magát, amelyek azonban szintén el lettek hallgatva, sőt letagadva, úgyhogy ezeket megtorolni azonnal nem lehetett. Zeidner szemtől-szembe[n] tagadott mindvégig, és tagadásba[n] maradt úgy szóban, mint írásban. Az egész katonai front tagadásba ment át. Magam sokáig nekik, bajtársaimnak és kipróbált katonáknak hittem, mert úgy véltem, hogy abban az esetben is, mint rendesen, a polgári szervek a karhatalom jogos fegyverhasználatának következményeitől megijedve, a veszteségeket eltúlozzák és rémmeséket mondanak. Később azonban meg kellett a tények előtt hajlani (Babos).[81] Miután [sem] Zeidnertől sem csapataitól igaz jelentést nem kaptam, sőt állandó tagadásban maradtak, Babost küldtem le ténymegállapítás végett, ami meg is történt. Babos az eseményeket a maguk borzalmas valóságában felderítette, amely események elbírálása azonban országos jelentőségénél fogva messze túlhaladta az egyszerű karhatalmi ügyet, amelyben egyedül dönthettem volna. Az ügyből nem katona, nem fegyelmi ügy lett, hanem politikum. Az ügyben azonnal intézkedni nem tudtam, mert a valóságot nem ismertem, mire megismertem, már nem intézkedhettem.[82] Hadseregünk akkor vonult fel az orosz frontra, és én pertörlést kértem, mert ezt az időpontot tartottam az ilyen ügy elintézésére a legalkalmatlanabbnak, de ettől eltekintve a német katonai attasé is kijelentette, hogy No.[83] nem akar affért, amely megnyilatkozás német részről megmagyarázta Zeidner érthetetlen, szinte abnormális magatartását. Nyilván a németek bujtották fel őket.

Volt azonban ennek az ügynek egy mellékzöngéje, amelyet nem lehetett félretenni, amely tovább futott. Ez a csendőrtisztek bundalopása és rablása volt Újvidéken. Ez megnyugtatott a tekintetben, hogy ami késik az nem múlik, és majd elérkezik az általános felelősségre vonás ideje is. Ezen felfogástól áthatva egy pillanatig sem álltam ellen, sőt örömmel járultam hozzá Kállay[84] miniszterelnök azon tervéhez, ki kormányra lépése után csakhamar Újvidék felgöngyölítését határozta el, noha tudtam, hogy ez a honvédségben, mely a jobboldali propaganda hatása alatt az újvidéki

---

zának Újvidékre húzódtak, s így indokolt és szükséges a razzia kiterjesztése a városra. A megbeszélésen ilyen értelemben döntöttek, amelyről Keresztes-Fischer Ferenc tájékoztatta a minisztertanácsot is. *A. Sajti Enikő:* Délvidék 1941–1944. Budapest, 1987. 156–157. o.

[81] A dél-bácskai razziára vonatkozó nyomozás eredményeképpen Babos hadbíró alezredes 1942 júniusában 705 oldalas jelentésben számolt be az eseményekről. Babos nyomozásával párhuzamosan – 1942. március–áprilisban – lezajlott a Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter által elrendelt összeírás, mely az akció során eltűnt személyek községenkénti névjegyzékbe vételét jelentette. Babos József tanúvallomása a Feketehalmy-Czeydner Ferenc és társai elleni népbírósági tárgyaláson, ÁBTL V-87992/1-a. 505–508.; 549.; 552. o.; *Buzási János:* Az újvidéki „razzia". Budapest, 1963. 76–78. o.

[82] A délvidéki razzia parancsnokai ellen megindult eljárást le kellett állítani, mivel sem a kormányzó, sem a kormány, sem a vezérkar főnöke nem mert szembenézni az eljárás következményeivel. Szombathelyi vezérezredes közbenjárására a kormányzó 1942. augusztus 13-án a honvédtisztekkel szemben az elrendelt bűnvádi eljárást megszüntette. Egészen pontosan a Honvéd Vezérkar főnöke a honvédelmi miniszternek tett előterjesztést arra vonatkozóan, hogy „valamennyi honvéd egyén elleni bűnvádi eljárás mellőzésének kegyelemből való elrendelése iránt" a kormányzóhoz felterjesztéssel forduljon. HL HM 13. osztály 1943 70.252 Feketehalmy-Czeydner és társai 5–6. o. A honvédség reputációját tehát a pertörléssel kívánták megvédeni. Feketehalmy-Czeydner altábornagyot és Deák László ezredest nyugdíjazták, Grassy József ezredes a szovjet hadműveleti területre került. A csendőrtisztek ellen azonban az eljárás tovább folyt.

Nagybaczoni Nagy Vilmos a Szombathelyi elleni népbírósági tárgyaláson az újvidéki bűnösök felelősségre vonásával kapcsolatban a következőket mondotta: „Az újvidéki eseményekkel kapcsolatban vádlott keze meg volt kötve, mert ez politikai ügy volt, csak akkor indíthatta meg az eljárást, amikor a politikai vezetés hozzájárult." ÁBTL V-101594/1. 69. o.

[83] Azaz Németország.

[84] Kállay Miklós (1887–1967) 1942 márciusától 1944 márciusáig Magyarország miniszterelnöke.

eseményekben nagy hazafias szolgálatot látott, nagy megrázkódtatást fog okozni, és nagyon is hátrányosan fog visszahatni.[85]

De ha már egyszer ennyire jutottunk, akkor teljes munkát kellett végezni, amit csak én tudtam elvégezni, ezért a pert a Vkf. bírósághoz utaltam, ráhúzván az 59.§.-t, a hűtlenség vádját.[86] Mindenki lebeszélt erről, még a Büm. Úr is azt a tanácsot adta nekem, hogy bízzam rendes bíróságra az ügyet, amely közönséges bűnügy, gyilkosság és rablás, és ne vegyem magamra. Tekintve azonban azt, hogy ezen ügyben nagy horderejénél és politikai színezeténél fogva mástól alig várhattam gyors és határozott, szigorú ítéletet, az ügyet magamnak tartottam fent. Én úgy véltem, és ma is úgy vélem, hogy ezzel igen nagy áldozatot hoztam és súlyos terhet vettem magamra. Ezért különösen meglepett az a vád, hogy azért ragadtam magamhoz a bíráskodást, mert féltem, hogy más fórum előtt kitűnne, hogy bűnrészes vagyok. Megjegyzem, hogy véleményemet, hogy súlyos terhet vettem magamra, igazolni látszik az a körülmény, hogy a Szálasy kormány alatt Újvidékért Sopronkőhidán vád alá helyeztek, és különösen súlyosbító körülménynek tartották azt, hogy a vádlottakat nem rendes bíróság elé állítottam, hanem a Vkf. bíróság elé utaltam. Bűnrészességtől sohasem féltem, és ma sem félek, mert ilyen részemről eleve ki volt zárva, mert én nem akartam Újvidéken kegyetlenkedni, sőt még tisztogatni sem. Különben, ha ilyen hajlamaim lettek volna, akkor valószínűleg magam mentem volna oda, de ezek a hajlamaim már 1939-ben Kárpátalja megszállása alkalmából megnyilvánultak volna, de ott éppen ellenkező hajlamokról tettem tanúbizonyságot, pedig lett volna módom és alkalmam vérengzeni és kegyetlenkedni.[87]

Az a vád, hogy látszat-pert csináltam, szintén nem helytálló. Először is itt vannak a súlyos ítéletek és a vád további kiterjesztése a per folyamán a bíróság javaslatára.[88] Másodszor a becsületes,

---

[85] Horthy kormányzó 1943. október 11-én rendelte el a bűnvádi eljárás megindítását, illetve folytatását. Lépését az időközben felmerült újabb adatokkal indokolta. HL HM 13. osztály 1943 70.252 Feketehalmy-Czeydner és társai. Babos a következőket állította ezzel kapcsolatban a népbíróságon: „1943 augusztusában Kállay közbenjárásával kihallgatásra rendelt magához a kormányzó, akinek részletesen ismertettem az ügyet. A kormányzó azt mondta, hogy a történteket nem ismerte, és javaslatomra a pertörlést visszavonta, és a dolgoknak szabad folyást engedett." Babos József tanúvallomása a Feketehalmy-Czeydner Ferenc és társai elleni népbírósági tárgyaláson ÁBTL V-87992/1-a. 760. o. Szombathelyi vezérezredesnek a honvédelmi miniszteren keresztül a kormányzóhoz intézett, a korábbi pertörlés hatályon kívül helyezése iránti kérvényét is azzal indokolta, hogy ezekre a honvéd személyekre vonatkozóan a csendőr gyanúsítottak elleni nyomozó eljárás során korábban még nem ismert, újabb terhelő bizonyítékok merültek fel. HL HM 13. osztály 1943 70.252 Feketehalmy-Czeydner és társai 11. o.

A kormányzói döntésnek elsősorban politikai okai voltak. Az 1943-as esztendőben kezdetét vette a magyar béketapogatózás a nyugati szövetségesek irányába, a közeledés feltételeként azonban az említettek a bácskai jóvátétel ügyét is megjelölték. Szeptemberben létrejött az olasz fegyverszünet, s közelinek vélték a balkáni partraszállás megkezdését is. A magyar kormány mindenképpen gesztusokat akart tenni a nyugati hatalmak irányába. E gesztusok közé sorolható az újvidéki bűnösök bíróság elé állítása. Természetesen az ügy újraindítása a délvidéki szerbség megnyerését is célozta.

[86] Lásd a 18. lábjegyzetet!

[87] Példa erre, hogy Szombathelyi feloszlatta a Kárpátalja visszacsatolása után Tiszakirván létesített internálótábort, ahol a csendőrség kb. 350 főt tartott fogva, akiket a cseh uralom idején elkövetett magyarellenes cselekményekkel vádoltak. Szombathelyi azzal indokolta döntését, hogy majd akkor fogják el ezeket a személyeket újra, ha a magyar uralom alatt is magyarellenes magatartást mernek tanúsítani. HL TGY 2833 Lieszkovszky Pál huszár alezredes visszaemlékezése.

[88] A főbűnösök szökése következtében Szombathelyi vezérezredes elrendelte a többi vádlott előzetes letartóztatását. Az eljárás tovább folyt a 11 csendőr vádlott ellen. Az alezredeseket 15 évi, a többieket 12-14 évi fegyházbüntetésre ítélték. Újabb katonatisztek ellen is vádat emeltek. Megvonták egyenruhaviselési jogukat, és megfosztották őket állásuktól. Az 1944. március 27-re kitűzött főtárgyalás azonban elmaradt, a haditörvényszék elnökének váratlan megbetegedésére hivatkozva. A valódi ok az ország német megszállása volt. Babos József tanúvallomása a Feketehalmy-Czeydner Ferenc és társai elleni népbírósági tárgyaláson, ÁBTL V-87992/1. 90. o. „A hadbíróság javaslatot tett, hogy a vádat terjesszük ki, mert felmerültek olyan esetek, hogy újabb és újabb személyeket hoztak szőnyegre, akik elkövettek atrocitásokat. Tökéletesen az volt az elhatározás, hogy ezt a fekélyt fel kell vágni. Ez meg is történt volna, de azután jött a német megszállás." Szombathelyi Ferenc tanúvallomása a Feketehalmy-Czeydner Ferenc és társai elleni népbírósági tárgyaláson, ÁBTL V-

rendes elintézést garantálták a kitűnő bírák, akiket én személyesen választottam ki. Olyan bírákat, mint Kiss János altábornagy,[89] aki azóta vértanúhalált halt, Náday István vezérezredes,[90] Német József altábornagy,[91] látszat elintézésre nem adják oda magukat. De ettől eltekintve utasításaim, amelyeket a bíróság elnökének, Nádaynak adtam, mely szerint a legtisztább és tekintet nélkül bárkire tárgyalást kértem. Teljes szabadság biztosítását mindenkinek külön megköveteltem.

Lehet, hogy hiba volt, hogy a vádlottakat, nevezetesen Zeidnert és Grassyt[92] nem tartóztattam le. De lehetetlennek tartottam azt, hogy tábornokok megszökjenek, különösen amidőn mind a ketten kijelentették, hogy alig várják, hogy bíróság elé kerüljenek. Különben a letartóztatást azért is mellőztem, mert bizalmas értesítést kaptam, hogy a németek a vádlottakat kiszabadítják, amit annál könnyebben tartottam végrehajthatónak, mert a mieink alig álltak volna ellen, sőt mert Újvidék a honvédségnek, amely a jobboldali propaganda hatása alatt állott, szívügye volt. Ezzel szemben nem tudtam semmit sem csinálni. Propagandám majdnem hatás nélkül maradt. Nekem magamnak sem hittek. Hiába léptem fel személyesen és felvilágosító előadások tartásával. Ez csak odavezetett, hogy bizalmat veszítettem bent és kint egyaránt.[93] A német katonai attasé majdnem megfenyegetett.[94] Helyzetem teljesen megingott. Mindezt előre láttam és sejtettem.

Miután Kállay miniszterelnök a Kormányzó Úrnál a perújrafelvételhez az engedélyt kieszközölte, a pert haladéktalanul folyamatba tettem. Súlyos ítéletek hozattak és vádkiterjesztések. De

---

87992/1-a. 573. o. *A. Sajti Enikő–Markó György:* Ismeretlen dokumentum az 1942. januári délvidéki razzia résztvevőinek peréről. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1985. 3. sz. 430. o.

[89] Kiss János (1883–1944) altábornagy, a háború alatt már nyugállományú volt. Szombathelyi vezérezredes a délvidéki vérengzés ügyében ítélkező főtárgyalás egyik elnökségi tagjává neveztette ki. 1944 őszén az ellenállási mozgalom katonai vezetője lett, a nyilasok kivégezték.

[90] Náday István (1888–1954) vezérezredes, 1942 augusztusától 1944 áprilisáig az 1. hadsereg parancsnoka. Szombathelyi vezérezredes a délvidéki vérengzés ügyében ítélkező főtárgyalás elnökévé neveztette ki. 1944 júniusában nyugállományba vonult. Ugyanezen év szeptemberében Horthy kormányzó megbízásából Olaszországba utazott, ahol fegyverszüneti tárgyalásokat folytatott. A Szálasi-rezsim ezért rendfokozatától megfosztotta.

[91] Helyesen: Németh József (1888–1964) altábornagy. 1941 októberétől 1942 novemberéig a Honvéd Vezérkar Főnökének kiképzési csoportfőnöke, 1942 novemberétől 1943 novemberéig az I. hadtest parancsnoka, majd 1944 áprilisáig a gyalogság felügyelője. Szombathelyi vezérezredes a délvidéki vérengzés ügyében ítélkező főtárgyalás egyik elnökségi tagjává neveztette ki. 1944 augusztusában nyugállományba vonult.

[92] Grassy József (1894–1946) altábornagy, 1941 augusztusától 1942 áprilisáig a 15. gyalogdandár parancsnoka. Részt vett a délvidéki razziában, ahol Újvidék városparancsnoka is volt. Az elkövetett atrocitások egyik fő felelőse. 1942 áprilisától 1942 novemberéig a 13. könnyűhadosztály parancsnoka, majd 1943 novemberéig a Honvéd Vezérkar Főnökének kiképzési csoportfőnöke. 1943-ban hadbírósági eljárást kezdeményeztek ellene az 1942 januárjában elkövetett cselekményei miatt. 1944 januárjában az ítéletet be nem várva, az akció fő felelőseivel együtt, német segítséggel a Harmadik Birodalomba szökött, ahol a Waffen-SS felvette állományába. Távollétében nem jogerősen halálra ítélték. A német megszállás után rehabilitálták, 1944 novemberétől az SS 25. „Hunyadi" hadosztály parancsnoka. A háború után mind a magyar, mind a jugoszláv népbíróság halálra ítélte, Jugoszláviában végezték ki.

[93] Kádár Gyula azt írja visszaemlékezésében, hogy Szombathelyi vezérezredes „tiszti gyűlést rendelt az Országos Tiszti Kaszinó nagytermében, ahol az összes magasabb és csapatparancsnokok előtt felolvasta a bizottság jelentését [ti. a délvidéki eseményekre vonatkozóan – K. J.], és felháborodottan ostorozta a szereplők magatartását katonailag és emberileg. A gyűlés után fültanúja voltam egy beszélgetésnek. A szót kisbarnaki Farkas Ferenc altábornagy hadtestparancsnok vitte, körülötte néhány tábornok. Farkas hangoskodott: »Az egész szemenszedett hazugság. Azok hordaléka, akiknek befolyása alá került Szombathelyi. Szégyen, gyalázat, hogy a vezérkar főnöke ilyesmikkel kiáll a tisztikar elé«." *Kádár:* i. m. II. k. 643. o. Majd a főbűnösök szökése után 1944. január 21-ére tiszti gyűlést hívott össze az Országos Tiszti Kaszinóba, és felolvasta a szökéssel kapcsolatban kiadott tiszti parancsát, amelyben mélységesen elítélte mind az elkövetett cselekményeket, mind a szökés tényét. Szombathelyi Ferenc 1944. január 21-i tiszti parancsa. ÁBTL V-101594/1. 264–268. o.

[94] Az eljárás újraindításakor a német katonai attasé nyomást gyakorolt a vezérkar főnökére, hogy ne tartóztassa le a vádlottakat, és az Államvédelmi Központból is olyan értesítést kapott, hogy a vádlottak letartóztatása esetén a németek akár erőszakkal is kiszabadítanák őket. *Gosztonyi:* i. m. 37–38. o.; Szombathelyi Ferenc tanúvallomása a Feketehalmy-Czeydner Ferenc és társai elleni népbírósági tárgyaláson ÁBTL V-87992/1-a. 572. o.; ÁBTL V-101594/1. Szombathelyinek a vádirathoz írt észrevételei 30. o.

közberobbant a német megszállás. A pert azonnal meg kellett szüntetni. Elítéltek és letartóztatottak mindnyájan szabadlábra kerültek, rehabilitálva lettek. A német földre kiszökött Zeidner, Grassy és Zöldy[95] rangjukat visszakapták, sőt német rangot is kaptak, előbbiek ketten német tábornokok is lettek, dacára hogy Keitelt értesítettem, hogy nevezett szökevények nálunk rangjukat vesztették és közönséges gyilkosok.[96] Ezzel szemben engem elkergettek, majd Újvidék miatt vád alá helyeztek, letartóztattak. Ezek után nem kell magyarázni, hogy Újvidék kinek a szívügye volt, és hogy ki volt ezen véres ügy spiritusz rektora. Nyilván nem Bpesten.[97] Zeidner nem magyar, hanem német ügyet szolgált. Teljesen megőrült. Másként nem lehet őt megérteni. Németország folytatni akarta Ausztria „divide et impera" politikáját.[98]

A legmeglepőbb az egészben az, hogy én most ismét mint vádlott állok itt Újvidék miatt.

Ad 5. Esetleges zsidók elleni ügyek

Zsidóügyekkel én a munkásalakulatok révén jöttem érintkezésbe. Megjegyzem, hogy ezeket az alakulatokat nem én állítottam fel, hanem a Honv. Minisztérium, én csak készen vettem át őket és küldtem a harctérre. Szervezetüket, általában felhasználási módjukat és a velük való bánásmódot a Honv. Miniszter szabályozta. A harctéren a hadseregparancsnokság osztotta be, illetve osztotta el őket munkára. Részben a hadszíntér nagy kiterjedése folytán, másrészt miután ezen alakulatoknak állandó beosztása, mondhatnám gazdája nem volt, és így az ellenőrzés meg volt nehezítve, tág tere nyílt azon gyűlölködő szellem érvényesülésének, amely a zsidókkal szemben akkor már az egész országban lábra kapott és a honvédséget majdnem teljesen kisajátította. Ezzel, dacára jobb meggyőződésemnek, nem tudtam megküzdeni. Itt parancs nem használt. Mindenki ellenszegült, és ha nyíltan nem lehetett, úgy mindenki falazott. Egy áthatolhatatlan fallal álltam itt szemben. Zsidóügyben keresztények ellen eljárni, nyomozni lehetetlen volt. Budapestről kellett ilyen esetekben a hadszíntérre detektíveket kirendelni. Zsidókat, akik fel lettek mentve, hazarendelni nem mertem, mert útközben eltüntették őket, és a tetteseket nem lehetett megállapítani. Sajnos a honvédségben a zsidóügyek következtében kétféle fegyelem keletkezett, ami azt jelenti, hogy nem volt fegyelem, ami más területen is éreztette a hatását.

Én magam részéről semmiféle atrocitást nem tűrtem. Nem győztem hangoztatni az emberséges bánásmódot. Ennek, és parancsaim ellenőrzésére a harctéren, mint említettem, egy külön tábornokot bíztam meg. Sajnos ez is csak némi javulást hozhatott az elrontott közszellem mellett. Én többször személyesen beavatkoztam. Így pl. Munkácson egy éjjeli ún. partizángyakorlattal kapcsolatos zsidóverés és fosztogatás alkalmával véletlenül a helyszínre érkezve, azonnal a legszigorúbban léptem fel. Az egész ügyet a Vkf. bíróságra bíztam.[99] Hasonlóan jártam el a nagykárolyi zsinagóga

---

[95] Helyesen: dr. Zöldi Márton (1912–1946) csendőr százados. 1941 végétől a szegedi 5. csendőrnyomozó alosztálynál szolgált, így részt vett a délvidéki razziában. 1942-től folyamatosan eljárás folyt ellene a délvidéken elkövetett atrocitásokban játszott szerepe miatt. Az 1943-ban a Vezérkar Főnökének Bírósága által indított eljárás az események egyik fő felelőseként nevezte meg. 1944 januárjában az ítéletet be nem várva, az akció fő felelőseivel együtt, német segítséggel a Harmadik Birodalomba szökött, ahol az Allgemeine-SS felvette állományába. Magyarország német megszállása után az Eichmann-különítmény tiszthelyetteseként tért vissza az országba, és szerepet játszott a magyarországi zsidók deportálásának megszervezésében és lebonyolításában. A háború után mind a magyar, mind a jugoszláv népbíróság halálra ítélte, Jugoszláviában végezték ki.

[96] Utalás a Keitelhez írt 1944. március 14-i levelére.

[97] Azaz Budapesten.

[98] Utalás arra, hogy a Habsburg-monarchia a korábbi évszázadokban számos alkalommal felhasználta a Kárpát-medencében élő népek nemzetiségi ellentéteit a saját céljaira, s hasonló politikát folytatott a térségben a Harmadik Birodalom is.

[99] Az eset 1942. június 24-éről 25-ére virradó éjjel történt. Az 54. gyalogezred III. zászlóaljának 8. lövész százada Kiss Ferenc főhadnagy gyakorlatvezető parancsnoksága alatt „partizángyakorlatot" tartott, mely során zsidó egyéneket bántalmaztak, lakásaikba behatoltak és fosztogattak. Mintegy 40-50 főre volt tehető a súlyosan sérült személyek száma. Szombathelyi ekkor Kassán járt, ott kapott értesülést a Munkácson történtekről, s a helyszínre érve, az egész századot vizsgálati fogságba helyezte, a tiszteket letartóztatta. Utasítására a VIII. hadtestparancsnok ügyésze és a kassai honvéd törvényszék vizsgálóbírója a nyomozást megindította. Az esetnek néhány lefokozás volt a következménye. A megbüntetettek között volt egy politikai bűncselekmények miatt

kifosztásának ügyében.[100] Ilyenkor, de minden egyéb alkalmakkor, amidőn zsidó ügyekről volt szó, mutatkozott a Vkf. bíróság jelentősége. Ha ez addig nem lett volna, úgy kreálni kellett volna, éppen a zsidó ügyekre való tekintetből. Ennek a révén minden ügyet magamhoz tudtam emelni, ellen tudtam őrizni [sic!] a tisztességes elintézést. Erre igen nagy szükség volt, mert különösen zsidó ügyekben mindenki húzódozott, és a magyar jobboldalra való tekintettel senki sem akarta magát még az igazság és emberség mellett sem exponálni, mert akkor sajnos a magyarnál kétféle emberség és igazság volt. Én persze ezen fellépésemmel vállaltam a dolgok ódiumát és népszerűségemet. De nemcsak otthon, ahol magyar zsidókról volt szó, hanem Galíciában is, mint a Kárpátcsoport parancsnoka hasonló szellemben működtem: 250 kolomeai zsidót, kiket halálba hurcoltak, vettem ki a német S.S. kezei közül erőszakkal.[101] Mint kassai hadtestparancsnoka[102] Magyarország leggazdagabb zsidólakta területek tartoztak hozzám, Kárpátalja, később Máramaros. Soha senkit nem bántottam. Ellenkezőleg csendőrnyomozóim zsidóügyben nyomoztak ellenem, ami eléggé mutatja rosszhíremet ezen vonatkozásban, de azt is mutatja, hogy milyen laza volt a fegyelem és mi mindent engedhetett [meg] magának a csendőrnyomozó.[103]

Végül érdemeimről akarok szólni, érdemekről és nem enyhítő körülményekről, mert ezek alapján nem az ítélet enyhítését várom, hanem teljes felmentésemet és erkölcsi és anyagi jóvátételt követelek.

---

többszörösen büntetett nyilas agitátor is. HL VKF 1942 1. oszt. 5133/eln., 5136/eln., valamint *Saly Dezső:* Szigorúan bizalmas! Fekete könyv: 1938–1944. Budapest, 1945. 535–536. o.

[100] 1943. április 17-én hajnalban Varga András százados, az 55/3 géppuskás század parancsnoka, századát riadóztatva, fegyverek nélkül a nagykárolyi zsinagógába erőszakkal behatolt, annak kegyszereit összetörték, elégették. Ezután a zsidó negyed lakóházainak ablakait bezúzták, majd elhelyezési körleteikbe vonultak és nyugovóra tértek. HL VKF 1943 1. oszt. 5007/eln. és 5017/eln. Kádár Gyula visszaemlékezésében azt írja, hogy mint a 6. vkf. osztály (nemzetvédelem és propagandaszolgálat) vezetője, személyesen ment le Nagykárolyba kivizsgálni az ügyet, de később a hadbírói eljárás nem hozott eredményt, a felelősök ellen még a rabbi sem mert vallomást tenni. *Kádár:* i. m. II. k. 506. o. Lásd még *Saly:* i. m. 627. o.

[101] Az esetre valamikor 1941. július 13. és augusztus 1. között került sor, pontosabban meg nem határozható időpontban. A megmentett zsidók számát az egyes források 40 és 400 fő közé teszik. Az eset részletes leírását és elemzését lásd *Kaló József:* Szombathelyi Ferenc és a galíciai deportálás. *Magyar Napló,* XX (2008. augusztus). 27–32. o.

[102] Szombathelyi Ferenc előbb tábornoki, majd altábornagyi rendfokozattal 1939. január 15. és 1941. augusztus 1. között volt a kassai VIII. hadtest parancsnoka.

[103] A feljelentést Kassán csendőrtisztek tették Szombathelyi altábornagy ellen – azzal gyanúsítva, hogy zsidókat ment fel a katonai szolgálat alól. Történt ugyanis, hogy a kassai VIII. hadtest asszonyai a helyőrség tisztikarának adományaiból karácsonyi ünnepséget és gyűjtést rendeztek szegény sorsú gyermekek számára. Több helyi kereskedő ajándékképpen hozzájárult a segélyezéshez. Az egyik zsidó kereskedő különösen bőkezű adományozó volt, s a karácsonyi ünnepség után Szombathelyiné levelet kapott ettől a kereskedőtől, melyben kérte a helyőrségi kórházban tüdőbajjal fekvő munkaszolgálatos fiának katonai szolgálat alól való mentesítését. A levelet Szombathelyiné Lieszkovszky Pálnak, Szombathelyi altábornagy személyi segédtisztjének adta át, aki továbbította az illetékes állomástisztnek, ő pedig a kórház parancsnokának, s mivel az illető valóban beteg volt, mentesítést kapott. A dolognak híre ment, és hátterében Szombathelyi neve szerepelt. Szombathelyi szerint ez a feljelentés annak volt köszönhető, hogy korábban Tiszakirván felszámoltatta a csendőrökkel az általuk létrehozott tábort, melyben több száz olyan személyt tartottak őrizet alatt, akiket a cseh uralom idején elkövetett magyarellenes cselekményekkel vádoltak. Ezen túlmenően pedig jelentést írt a csendőrségről, melyben azt állította, hogy kegyetlenek és gyávák. Tehát a zsidószabadítás címén tett feljelentésből eljárás lett, s az ügy annyira sürgős volt a vezérkarnak, hogy az ekkor Kőrösmezőn állomásozó Kárpát-csoport parancsnokságra a Honvéd Vezérkar főnökének ügyészségétől egy hadbíró főhadnagyot küldtek, aki ki is hallgatta Szombathelyit. Az ügy hamar lezárult, mert Szombathelyi altábornagy nyugdíjaztatását kérte, Werth Henrik vezérezredes (a Honvéd Vezérkar főnöke) azonban ehhez nem volt hajlandó hozzájárulni, hanem levelében dicsérő jelzőkkel halmozta el Szombathelyi Ferencet, kiemelte kiváló katonai tulajdonságait, s személyét a mostani háborús állapotban nélkülözhetetlennek nevezte. ÁBTL V-101594/1; HL TGY 2833 Lieszkovszky Pál huszár alezredes visszaemlékezése; BFL 293/1946 X. Szálasi Ferenc népbírósági pere 7. doboz Szombathelyi Ferenc feljegyzése 7137. o. (Itt Szombathelyi 1940-re teszi a zsidószabadítás címén történt feljelentést.)

Összeköttetéseim a túlsó oldallal, az angolszászokkal. Amidőn a vezérkari főnöki pozíciómban annyira tájékozódtam, hogy átláttam programom megvalósítása érdekében mit tehetek, és magamat megbízható munkatársakkal vettem körül, hozzáláttam az aktív működéshez. Először az átállást akartam külvonatkozásban megalapozni, és ehhez az angolszászokhoz kerestem összeköttetést. Velük akartam a kapcsolatot felvenni, mert akkor azt hittem, hogy úgy, mint 1918-ban, szintén általuk a Balkánon keresztül jön majd a végső, döntő hadművelet, amikor is elérkezik az idő és alkalom a mi átállásunkra. Átállni ugyanis csak akkor lehet, ha a harc országunk területén vagy annak közelében folyik, úgy, hogy a túlsó oldal saját átpártoló erők által megerősödve egyesült erővel és gyorsan tudja az eddigi szövetségesünket a saját ország területéről kiverni. Ezt láttuk most ügyesen megvalósítva Románia esetében.[104] Az országtól több száz kilométerre harcoló hadsereggel nem lehet átállni. Az oroszok felé a csápjaimat nem nyújtottam ki, mert ennek összes előfeltételei hiányoztak, és különben nem hittem volna azt, hogy az oroszok előbb fogják elérni hazánkat mint az angolszászok, mert úgy véltem, hogy a németek mindent el fognak követni ezen legveszélyesebb ellenség feltartóztatására. Azt, hogy a keleti frontot elhanyagolják és a súlyt nyugatra helyezik, mint ahogy ez megtörtént, ami szintén egyik kiáltó bizonyítéka a német vezetés csődjének – szinte kizártnak tartottam.

Az előkészületek megtétele után, 1942 nyarán, tehát akkor, amikor a németek még hatalmuk zenitjén voltak, és seregeink a Donra voltak felvonulóban, határoztam el egy megbízottam kiküldését Konstantinápolyba az ottani angolszász misszióval való tárgyalások felvételére. Egy zsidó vonatkozású volt vk. tisztet akartam kiküldeni, ami mellesleg szintén bizonyítja[105] [sic!] faji türelmemnek. Nem féltem, hogy benne a „juda" el fog árulni.[106]

Sajnos ez a küldetés nem valósult meg, mert Kállay miniszterelnök, akit tájékoztatni erről akkor még kötelességemnek tartottam, az egészet félelemből vagy óvatosságból lefújta. Elismerem ezen óvatosság jogosultságát, mert Németország akkor még igen nagy hatalom volt. Én a tervemet, dacára ennek, nem adtam fel, csak Kállayt kapcsoltam ki, és az én szuverén vonalamon, a katonai attasék vonalán kerestem megoldást. Persze ezáltal igen sok időt veszítettem, mert tekintve a ké-

---

[104] 1944. augusztus 20-án Iasi–Chisinau térségében a szovjet offenzíva áttörte a 3. és 4. román hadsereg arcvonalát. Antonescu 21-én és 22-én kétszer is tárgyalt Hans Friessner vezérezredessel, a német Dél-Ukrajna Hadseregcsoport parancsnokával, majd a 22-én összehívott rendkívüli minisztertanáccsal kimondatta a háború folytatását. Augusztus 23-án I. Mihály király letartóztatta a Conducatort, este bejelentette az ellenségeskedés beszüntetését az Egyesült Nemzetekkel szemben, valamint a román hadsereg csatlakozását a szovjethez a náci Németország elleni küzdelemhez. A reakcióként bekövetkező német támadásra válaszul Románia hadat üzent Németországnak és Magyarországnak, s fegyveresen fordult szembe a német hadsereggel. A király, mint a fegyveres erők főparancsnoka, megparancsolta a hadseregnek, hogy indítson hadműveleteket Észak-Erdély visszacsatolására. A román átállás nehéz helyzetbe hozta a német hadsereget, melynek egységei erőltetett menetben húzódtak vissza Románia területéről, hogy elkerüljék a fogságba esést vagy a teljes megsemmisülést. A szovjet erők szinte minden ellenállás nélkül néhány nap alatt 600 kilométert nyomultak előre. Románia átállása Németország legnagyobb területi vesztesége egyetlen esemény következtében a második világháború során. Mire a Dél-Ukrajna Hadseregcsoport elérte a felvételi állásnak tekintett magyar vonalakat, 23 seregtestet vesztett.

[105] Bizonyítéka.

[106] Szombathelyi feltehetően itt Tömösi Jenő vezérkari alezredes kiküldésének tervére céloz. Azonban téved az időpontot illetően, mert Kádár Gyula visszaemlékezése szerint a Tömösi-féle akcióra a doni katasztrófa után került volna sor, s Tömösi Jenő is 1943. júliusi időpontról beszélt a Szombathelyi perében tett tanúvallomásában. Ezt az akciót valóban Kállay fújta le, óvatosságból. *Kádár:* i. m. II. k. 513–515. o. A Szombathelyi által megjelölt időpontban is kezdődött kapcsolatfelvétel az angolokkal Ullein-Reviczky Antal révén, azonban az ennek eredményeként létrejött tárgyalásokon a magyar felet nem Tömösi, hanem Frey András képviselte. Freyt Kállay és Szombathelyi együtt igazították el az angoloknak teendő – három pontból álló, politikai és katonai vonatkozású javaslatokat tartalmazó – közlés tekintetében. Frey 1943 januárjában érkezett Isztambulba, ahol felhatalmazásának megfelelően járt el az angoloknál, akiktől azt a választ kapta, hogy két magas rangú tisztet küldjenek ki a magyar javaslatok részletes megtárgyalására. Erre azonban egyrészt Kállay óvatoskodása, másrészt az angolok által megjelölt partner – Pálóczi-Horváth György – személye miatt nem került sor. Pálóczi-Horváthról Kállay szerint köztudomású volt szélsőbaloldali szocialista beállítottsága, s hogy Moszkvának is dolgozik. Szombathelyi nem volt hajlandó vele tárgyalásokba bocsátkozni, mint megbízhatatlan és katonai kérdésekben teljesen tájékozatlan személlyel. *Ullein-Reviczky*: i. m. 164–165. o.; *Kállay Milkós:* Magyarország miniszterelnöke voltam 1942–1944. Budapest, 1991. 126–129. o.

nyes ügyet, ismét személycserélgetéssel kellett a lépéseket kezdenem, ami viszont a németek figyelmét hívta föl. Felvilágosítást is kértek különösen a konstantinápolyi katonai attasé felváltása miatt, akit nagyon szerettek.[107] Hatz Ottó alezredes[108] szófiai attasé a kapcsolatokat 1943 tavaszán az angolszászokkal Konstantinápolyban fel is vette. Én is felvettem velük rádió útján az összeköttetést, amelyet Hatz hozott Budapestre, és amerikai ejtőernyősök fogadása által. Az angolszászokkal sűrű üzenetváltásokban állottam, amelynek lényege az volt részemről, hogy ellenük nem harcolunk, hanem átállunk. Részükről pedig azt követelték, hogy

a németek ellen kémkedjem,
az oroszok ellen a harcot hagyjuk abba,
csapatainkat Oroszországból vonjuk vissza,
legyünk óvatosak, nehogy a németek megszálljanak, mert az nem érdekük,
állítsunk fel partizán alakulatokat.[109]

ad 1.) Erre nem vállalkoztam.

ad 2.) és 3.) Az izenetváltások idején, 1943 tavaszán harcoló alakulataink az orosz fronton nem voltak, mert mint már említettem, a szerencsétlen doni csata után vert hadseregünket a frontból kivontuk és hazahoztuk, leszereltük, és több harcos csapatot nem küldtünk ki az orosz frontra dacára a németek erőszakoskodásának. Ezt határozottan szabotáltam azáltal, hogy a honvédséget átszerveztem.[110] Annak a német vezetésnek, amely a doni csatában oly tehetetlennek mutatkozott, újabb magyar katonát kezére bízni halálos bűn lett volna. Mint említettem, az orosz földön csak megszálló csapatok maradtak. Mindent elkövettem saját kezdeményezésemből is, hogy ezeket is visszahozzam az országba, vagy legalábbis erősen a front mögé, illetve határaink közelébe, Galícia területére, egyrészt hogy kéznél legyenek, másrészt pedig hogy megszűnjön az a visszaélés és csalárd

---

[107] Szombathelyi feltehetően itt Bartalis Kálmán (1899–1982) vezérkari ezredesre gondolt, aki 1941. szeptember 15. és 1944. február 1. között volt ankarai magyar katonai attasé. Bartalist Ujszászy vezérőrnagy is egyértelműen „német vonatkozásokban teljesen lekötött”-nek nevezi. ÁBTL A-860/1.

[108] Bartalist Szombathelyi vezérezredes Hatz Ottó (1902–1977) vezérkari ezredessel váltotta fel (ankarai katonai attasé lett Isztambul székhellyel). Korábban – 1941. február 15. és 1941. szeptember 15. között – már ő is volt ankarai katonai attasé, Szófia székhellyel. Hatz Ottó és az amerikai megbízottak közötti tárgyalások 1943 őszétől egészen 1944. március első napjaiig tartottak. A kapcsolatfelvétel már szófiai attaséi időszakában megkezdődött, tehát áthelyezésére azért volt szükség, hogy feltűnés nélkül működhessen Törökországban. Feladata az volt, hogy a magyar politikai és katonai helyzet részletes ismertetése és a szükséges katonai segítség megbeszélése céljából érje el egy meghatalmazott amerikai megbízott Magyarországra jövetelét. Ez azonban nem sikerült. Hatz missziójáról részletesen lásd *Kádár:* i. m. II. k. 602–617. o.; *Ujszászy*: ÁBTL A-860/1.; *Charles Fenyvesi:* Három összeesküvés: Rundstedt tábornagy, Canaris tengernagy és a zsidó mérnök, aki megmenthette volna Európát. Budapest, 2007. 235–313. o.

[109] Az 1943. december 18-i, az OSS által készített előzetes tervezet szerint a magyar fél velük való együttműködése a következő területekre kell, hogy kiterjedjen: a magyar fél fenntartás nélkül információt szolgáltat, biztonságos leszállóhelyeket készít elő, részt vesz az összehangolt hadműveletek közös tervezésében, a németek elleni felderítésben és a távközlési kapcsolat fejlesztésében a szövetségesek és az ellenállási mozgalmak között. 1944. február 22-én a magyar fél beleegyezett, hogy átadja: a hírszerzési anyagokat, a leszállási zónák pontos térképeit, a rádióforgalmazáshoz szükséges táblázatokat, a magyar fegyveres erők teljes hadrendjét és a keleti hadszíntéren tevékenykedő magyar alakulatok adatait, az Abwehr szervezeti struktúráját és személyi állományát, 1943 végéig a magyar árukivitel részletes statisztikáját és a katonai szempontból fontos létesítmények teljes jegyzékét. Budapest két dokumentumot adott át azonnal: az egyik a szovjet hadműveleti területen működő magyar alakulatokra, a másik a magyar légvédelem működésére vonatkozott. A magyar fél pontos és fontos információkat küldött az OSS isztambuli részlegének a következőkre vonatkozóan: a németeknek dolgozó magyar hadiipar földrajzi és termelési adatai, a szovjet hadműveleti területen állomásozó német csapatok morális állapota, repülőkötelékeknek Bulgáriába telepítésére vonatkozóan készített német tervek. *Ch. Fenyvesi:* i. m. 245–246., 253–254., 275., 305. o.

[110] A fenti átszervezésre vonatkozóan az 1. vkf. osztály 1943. július 29-i összefoglalója a következőket tartalmazza: „Vállalja a vezetés a rendelkezésre álló kevés anyag oly értelmű átcsoportosítását, mely ugyan jobb hadiszervezetet, max. erőkifejtést és gyorsabb mozgósítási készséget tesz lehetővé, de viszont azzal a kockázattal jár, hogy az átszervezés, illetve anyag eltolás ideje alatt a hadrend ütőkészsége és ütőképessége minimális.” Szombathelyi vezérezredes erre és a bevezetésre kerülő Szabolcs-hadrendre hivatkozhatott a németek előtt. HL VKF 1943 1. oszt. 13/sz. n., valamint VKF 1943 7. k. oszt. 6220/M.

eljárás ezen csapatok alkalmazásában. A németek ugyanis ezen megszálló erőinket oly lassan vonták vissza, hogy ezek helyenkint a német utóvédekkel egy magasságba, a frontba kerültek, és ott saját életükért harcolni voltak kénytelenek. Mindent elkövettem, hogy ezeket a csapatokat visszahozzam. Kértem, könyörögtem és követeltem, majd a végén saját felelősségemre elrendeltem. A németek ezzel szemben kiadták a parancsot, hogy a hátravonuló magyar erőket megtámadják és szétverik. A magyar erők parancsnoka ezt a harcot nem merte vállalni, igaz hogy nehéz és egyenlőtlen küzdelem lett volna, mert a közlekedési és ellátási vonalak, amelyen élelem és lőszer futott, a németek kezében volt[ak].[111]

Azt, hogy a német vezetés ezeket a magyar erőket nem engedte ki kezei közül, azt a német katonai attasé működésének tulajdonítom. Ennek egy sifrírozott jelentését fogtuk fel, amelyben határozottan állást foglalt ezen csapatok visszarendelése ellen, még csak Galícia területére sem, mert a magyarok át akarnak állni.[112] Ebből az is látható, hogy milyen jól működött az ő hírszerzése a magyar Vkf. mellett. Különben azt hiszem, hogy a német hadvezetés ragaszkodott ezen erők kint tartásához, hogy általa a magyar hadviselés látszatát az oroszok ellen fenntartsa, mert hisz ezek az erők a komoly hadviselés szempontjából alig jelentettek valamit.

Így tehát az[t] a törekvést, hogy a magyar erőket Oroszországból kivonjuk, nem sikerült megvalósítani, dacára annak, hogy e téren is a legmesszebbmenőleg exponáltam magamat, ami persze nem szolgált előnyömre.

ad 4.) Erre saját érdekünkben is szükség volt, és meg is tettünk mindent, mert én egy német megszállástól nagyon tartottam, különösen azután, hogy a doni vereség után a frontból teljesen kiléptünk.

ad 5.) Az átállást a belfronton is elő akartam készíteni, ezért megbízható karhatalom felállítását határoztam el, és amidőn az angolszászok izenetét vettem, ezt már folyamatba tettem. Kb. 2500

---

[111] Szombathelyi vezérezredes az 1943. november első felében Zsitomir térségében egyre rosszabbra forduló hadműveleti helyzetre való tekintettel, határozottan megparancsolta a magyar megszálló erők parancsnokának – Lakatos Géza vezérezredesnek, egyben 2. hadsereg parancsnoknak – 1943. november 11-én, hogy a magyar kötelékeket ne engedje reguláris szovjet csapatokkal harcba keveredni. November 12-én pedig a 18. és 19. hadosztályok azonnali nyugati irányba való visszavonására adott parancsot Lakatos vezérezredesnek. Mindezt a német beleegyezés mellőzésével kellett volna végrehajtani. Lakatos vezérezredes azonban a kapott parancsot közölte a német összekötő törzs parancsnokával, s elállt a magyar vezérkarfőnök parancsának végrehajtásától. Szombathelyi vezérezredes ugyancsak november 12-én egy személyes levélben Kurt Zeitzler (1895–1963) gyalogsági tábornok – 1942. szeptember és 1944. július között a német szárazföldi haderő (OKH) vezérkari főnöke – egyetértését kérte a magyar hadosztályok visszavonásával kapcsolatban, s jelezte, hogy erre a parancsot már kiadta. Egyben kérte a VII. és VIII. hadtestek nyugatabbra helyezését is. November 13-án Zeitzler a német Közép Hadseregcsoportnak parancsot adott a 18. és 19. könnyűhadosztály visszavonására. Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht. Frankfurt am Main. 1963. Band III. 1278–1279. o.; Band IV. 183. o. Ghyczy Jenő (1893–1982) – 1941 szeptembere óta a külügyminiszter állandó helyettese, 1943. július és 1944. március között külügyminiszter – szerint a németek Szombathelyi parancsára olyan értelmű ellenparanccsal válaszoltak, hogy „a magyar csapatok minden önhatalmú megmozdulása fegyverrel is megakadályozandó". *Barcza György:* Diplomataemlékeim. Budapest, 1994. II. k. 329. o. Kállay is ugyanerre utal egy 1944. márciusi levelében. Lásd *Ullein-Reviczky Antal:* Német háború – orosz béke. Budapest, 1993. 135. o.

[112] Friedrich Karl Rabe von Pappenheim (1894–1977) ezredes – 1941. október 28-tól 1943. október 8-ig – budapesti német katonai attasé valamikor 1943 októberében közvetítő tevékenysége kudarcának hatása alatt egy összefoglaló helyzettájékoztatást szerkesztett, melyben a magyarokat megbízhatatlanoknak nevezte, akiknek kormánya az esetleges átállásra spekulál. Ezért fokozottabban kell ügyelni a magyar megszálló erők tevékenységére, megakadályozandó azok átállását. Javasolta, hogy a visszavonulások alkalmával a magyar csapatokat a Kárpátoktól minél távolabb kell visszavonni, és német csapatok közé beékelve kell alkalmazni. Pappenheim ezredes ezt a jelentést a magyar megszálló erők parancsnokságán beosztott német összekötő tisztnek is megküldte, de egy fatális véletlen folytán az Lakatos vezérezredes kezébe került. A megszálló erők parancsnoka az iratot másolatban felterjesztette Szombathelyi vezérezredeshez, követelve a német katonai attasé eltávolításának azonnali kieszközlését. A németek valóban vissza is hívták Pappenheim ezredest, amelyet azonban már 1943 szeptemberében terveztek. HL HM 1941 Eln.o. Bév. tétel 76.898; Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht. Frankfurt am Main. 1963. Band III. 1185. o.; *Kádár:* i. m. II. k. 623–624. o. Magyar Országos Levéltár, K 27 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1943. szeptember 21. 38. o.

megbízható embert képeztünk ki és szereltem fel.[113] Azonkívül a Kormányzó Úr ezredét a nyilas érzelmű parancsnokoktól és tisztektől megtisztítottam.[114] Ezen karhatalmak felállítása különösen a jobboldali köröket izgatta, úgyhogy amidőn a hatalmat Sztójay alatt átvették, ezeket a karhatalmakat azonnal fel kellett oszlatni. De ezenkívül még a Honvédelmi Minisztériumban is ellene voltak, sőt, még a saját vezérkarom is idegenkedett tőle. Valószínűleg féltek. Mindenesetre ezen erőkkel mindent meg lehetett volna csinálni.

Magam részéről tehát megtettem mindent, hogy az átállást lehetővé tegyem. Cselekedtem, nemcsak az óhajnál maradtam. Cselekedtem egyedül, saját felelősségemre akkor, amidőn az veszélyes volt. De később sem kerültem el a felelősségre vonást, mert vád alá helyeztek és perbe fogtak angolszász összeköttetéseim miatt, amelyet a későbbiek folyamán Lisszabon és Bernen át is kiépítettem.

Hogy ezen alapokra a politika nem épített, annak oka az, hogy minden egyetértés mellett Kállay habozott, félt, a Kormányzó Úr túl idős ember volt, és Kállay ezen felül féltékeny is volt, mert azt híresztelte rólam, hogy diktatúrára törekszem, és ezt a Kormányzó Úrnak is jelentette. Bizalmi krízisben voltunk. Konkrét javaslataim nem találták meg a kivitel tüzét, aminek felgyújtásához egyedül az én erőm kevés volt.

A fent felsorolt érdemeimen túl legtöbbre becsülöm azt, hogy 2¾ éves vezérkari főnökségem alatt csak egy nagy csata volt, a doni, amelyben a hadsereg kb. 100 000 embert veszített.[115] Fájdalmas veszteség, az igaz, de hol maradt ez ahhoz a veszteséghez, amelyet a magyar nemzet a nem sokkal hosszabb 4 éves világháborúban szenvedett. Csupán halottakban 600 000 ember pusztult el.[116] Ezt, hogy aránylag olcsón úszunk, mindenki érezte. Nem volt városbombázás. Ezt elkerülendő, annyira mentem, hogy a légvédelmi tüzérségünknek megtiltottam a tüzelést az ellenséges rep. Gépekre,[117] amelyek átvonultak, nehogy provokáljunk.[118] Mindenki meg volt elégedve és azt

---

[113] Ennek a különítmények a felállításával Szombathelyi már a Trifternben írt védőiratában is foglalkozik, s az ott leírtaknak lényege a következő: az amerikaiakkal 1942 őszén Isztambulban folytatott tárgyalások során azzal a kéréssel fordultak hozzá, hogy szervezzen partizánmozgalmat a németek ellen. Ennek hatására kezdte meg Szombathelyi szabadcsapatok felállítását a Duna–Tisza közén. Ezek hivatalosan, mint a partizánmozgalmak letörésére alkalmas alakulatok szerveződtek meg, valójában azonban a kormányzó és a kormány megdöntésére irányuló németbarát puccs esetén kerültek volna bevetésre. Szervezését azonban számos dolog akadályozta – anyagi természetű problémák mellett elsősorban a szélsőjobboldal hangos tiltakozása. 1944. március 20-áig – mikor a német megszállás következtében feloszlatásra került – mintegy 1500 fő kiképzésére és felszerelésére került sor. Kádár Gyula és Ujszászy István megerősítik ezt. (Ujszászy szerint Szombathelyi 5000 fős létszámra kapott engedélyt a belügyminisztertől.) *Gosztonyi:* i. m. 28. o.; *Kádár:* i. m. II. k. 519–523. o.; ÁBTL A-860.

[114] A kormányzóhoz feltétlenül hű alakulat felállítását tervezgetve, az első elképzelés az volt, hogy a szegedi 9. gyalogezred – melynek tulajdonosa a kormányzó volt – tisztikarát szűrésnek vetik alá, és feltétlen kormányzó hű, nem németbarát parancsnokot neveznek ki az élére. Az ezredet felfejlesztik létszámban, fegyverzetben, tüzérséggel és harckocsikkal is megerősítve mintegy központi tartalék dandárrá szervezik át. A Szombathelyi által kiszemelt parancsnok Kelety Lipót ezredes lett volna, de Horthy kormányzó az említett személy sváb származása miatt ebbe nem egyezett bele. A terv végül nem valósult meg. *Kádár:* i. m. II. k. 518–519. o.

[115] A Szombathelyi által megadott szám nagyjából megegyezik a Magyar Megszálló Erő Parancsnokság által a 2. magyar hadseregre vonatkozóan 1943. május 21-én kiadott (1943. január 1. és április 6. közötti időszak) veszteségadataival: 96 016 fő. HL VKF 1943. 3. oszt. 2862/M.hdm.

Szabó Péter 125 000 főre teszi azoknak a honvédeknek és munkaszolgálatosoknak a számát, akik hősi halált haltak, fogságba estek, illetve megsebesültek a 2. magyar hadsereg több mint egy éves keleti hadszíntéri tevékenysége alatt. *Szabó Péter:* Don-kanyar. Budapest, 2001. 276. o.

[116] A történelmi Magyarország első világháborús embervesztesége mintegy 660 000 halottat és 800 000 olyan sebesültet tett ki, aki a háború folytatása szempontjából végleg kiesett. Lásd *Ravasz István:* Magyarország és a Magyar Királyi Honvédség a XX. századi világháborúban 1914–1945. Budapest, 242. o.

[117] Repülőgépekre.

[118] Ezt az állítást Kállay is megerősíti visszaemlékezésében. Azt írja, hogy egyetlen esetben történt csak meg a tüzelés ténye, de az ezt elkövető zászlóst büntetésből azonnal áthelyezték. *Kállay:* i. m. II. k. 148–149. o. Szálasi Ferenc naplójának tanúsága szerint Szombathelyi vezérezredes a fenti utasítást egy telefonbeszélgetés során adta ki. *Karsai Elek:* Szálasi naplója. Budapest, 1978. 139. o.

mondta, hogy csak rosszabb ne legyen. És ha Kállay büszke volt arra, és ezt érdemének ismerik el, hogy kormányzata alatt a nemzet oly aránylagos nyugalomban élt, márpedig úgy látszik elismerik, mert ő nincs a háborús bűnösök között – akkor ennek a nyugodt kormányzatnak az alappillére én, a Kállay kormány Vkf.-je voltam. Befelé tartottam a frontot a Vkf. bírósággal magamra véve annak ódiumát, addig kifelé küzdöttem, harcoltam a németekkel egyedül elhagyatva, hogy az orosz háborúból kimaradhassunk. Senki ebben a küzdelmemben engem nem támogatott. Soha senki nem jött ki velem a miniszterek közül Hitlerhez tárgyalni, hanem magamra hagytak. Pedig akkor a legfontosabb külügyi problémák azon a fronton dőltek el. Emellett konspiráltam saját felelősségemre az angolszászokkal. Persze el is használódtam. Tőkémet feléltem, úgyhogy amikor a németek megszálltak 1944 márciusában, beosztásomból elkergettek. De még itt is utoljára tudtam annyi szolgálatot tenni, hogy a legrosszabbat, teljes megszállásunkat és bekebelezésünket a Németbirodalomba Hitlernél személyes közbelépésem által elhárítottam.

Elbocsájtásom után bujdosnom kellett, mert a németek állandóan kutattak és kerestek. A többi a curriculum vitaeből látszik, de hogy mit szenvedtem, az nem vehető ki abból. Még Sopronkőhidán egy félbolondra, Barcsay csendőr alezredesre[119] bíztak bennünket, aki mint barmokat 60 főt egy 40 fős vagonba összezsúfolva szállított ki minket gyalogmenetekkel tarkítva Németországba. Koplaltunk, éheztünk, leköpdöstek bennünket a németek, majd a magyar nyilasok. Városokban, köztereken, pályaudvarokon pellengérre lettünk állítva. Halálosan fenyegettek. Mindenütt mint árulókat kezeltek. A szabadulás után azonban számomra jött a másik fogság. Most már több mint egy éve vagyok bezárva. Sopronkőhidai bajtársaim csupán azon tényből, hogy le voltak tartóztatva, különben semmit sem csináltak, adományokban részesültek és karriert csináltak, soron kívüli előléptetésben részesültek. Én még bujdosásom alatt is összeköttetést tartottam fent az ellenállás frontjával, Kudar ezredes[120] és Szemes, most hadügyi államtitkár[121] és Ujszászy tábornok útján. Ma itt vagyok, be vagyok zárva azokkal együtt, akik engem zártak be. Ugyanolyan elbánásban részesülök. Még csak azt sem értem el, hogy szabadlábon védekezhessem.

Ha hibáztam is, mint hisz régi mondás az, hogy a háborúban mindenki, még a vezérek legnagyobbjai is követnek [el] hibákat – eleget bűnhődtem. Azt hiszem, ebben a teremben kevesen vannak, akik annak az ügynek a szolgálatában, amelynek a jegyében itt ítéletet hoznak, annyi üldöztetést szenvedtek volna, mint én. Ne egy-két ember életét keressék rajtam, akiknek ítéletét aláírtam, hanem lássák meg a sok ezerét és ezerét, akiknek segítettem, vagy akiket okos magatartásom által megóvtam a pusztulástól. Aztán ne felejtsék el, hogy akkor, amidőn az ítéleteket aláírtam, magam sem ültem páholyban, hanem majdnem minden este hurokkal a nyakamba[n] feküdtem le. Nem tudtam, hogy megérem-e a reggelt. Úgy éreztem, hogy ez feljogosított és egyben szentesített is. Nem tűrhettem, hogy ezen halálos munkámban zavarjanak. Ezt érzem most is, ezért kérem felmentésemet és érdemeimre való tekintettel rehabilitálásomat úgy erkölcsi, mint anyagi vonatkozásban.

1945 I/7. Sz[122]

---

[119] Barcsay Árpád (1882–1955) csendőr alezredes. A csendőrséget otthagyva csatlakozott Szálasi Ferenc mozgalmához, majd 1940-től a Nyilaskeresztes Párt Országos Pártvédelmi Osztályának vezetője lett. E nyomozócsoportot Budapest ostroma előtt Sopronkőhidára helyezték át, ahol részt vettek a Nemzeti Számonkérő Szék munkájában. 1945 márciusától a sopronkőhidai fegyház, illetve a gyalogmenetben útnak indított fogolyszállítmány parancsnoka. Az amerikai felszabadulás után ismeretlen tettesek agyonverték.

[120] Szombathelyi feltehetően itt Kudar Lajos (1895–1945) csendőr alezredesre gondol, aki Ujszászy István vezérőrnagy németek általi letartóztatása után, Kuthy László vezérkari ezredes névleges parancsnoklása mellet irányította az Államvédelmi Központ munkáját. Kapcsolatban állt a Kiugrási Irodával és egyes ellenálló csoportokkal. A nyilasok letartóztatták, majd közvetlenül a kitörés előtt kivégezték.

[121] Szemes István ezredes (1906–1953). Részt vett a katonai ellenállásban, amiért a nyilasok Sopronkőhidára szállították, majd Bajorországba deportálták. 1945 nyarán érkezett vissza, Magyarországra. A Honvédelmi Minisztériumban 1945. november 15-én megalakult Békeelőkészítő Osztály vezetője. Annak megszűnése után, 1947-ben, a Honvédelmi Minisztérium képviselője a Külügyminisztériumnál. 1947-ben Franciaországba távozott. Szombathelyi népbírósági perében tanúvallomást is tett.

[122] Azaz Szombathelyi. De a lap bal szélére oda van írva: „1946”, azaz az évszám helyesbítve lett.

2.
SZOMBATHELYI FERENC 1946. MÁJUS 22-I VÉDŐBESZÉDÉNEK KÉZZEL ÍRT VÁZLATA

Miután a nagytekintetű bíróság a tárgyalásokat a katonai politikai osztályon felvett jegyzőkönyvekkel kezdte, én is ezzel fogom védőbeszédemet kezdeni, mert különben ezekre a jegyzőkönyvekre nem nyúltam volna vissza, mert ezek a vádiratra tett észrevételeim folytán túlhaladottak. Viszont a jegyzőkönyvek olyan körülmények között jöttek létre, hogy örömmel ragadom meg ezt az alkalmat, hogy beszélhessek róluk.

Pálfy ezredes[123] úr által felvett jegyzőkönyv[124] megszerkesztéséhez este 10 órakor lettem elővezetve. Felkeltettek, de nem álomból, hanem egy révületből, amelybe testi leromlottságom folytán kerültem. Kábult voltam, az éhség kábulatában feküdtem, amely éhség nem volt új keletű. Nem a Nádor utcai fogdában keletkezett, hanem a kezdete a nyilas fogságra Kőhidára,[125] de még inkább azon rendkívüli nélkülözésekre nyúlik vissza, amelyeket az oroszok elől való futásunk közben, majd Bajorországban történt internálás alatt a hírhedt Barcsay csendőr alezredes parancsnoksága alatt voltunk kénytelenek elszenvedni. Amidőn ebből a fogságból 1945. május 1-jén az amerikai hadsereg győzelme folytán kiszabadultunk teljesen le voltam romolva. Miután nem vagyok már sajnos fiatal ember,[126] másrészt szállásomul kijelölt bajor városkában nagyon szűkös viszonyok közt éltünk azon időpontig, míg ismét fogságba estem – már most mint háborús bűnös – leromlott állapotomból nem tudtam magamhoz térni. Hozzá szerencsétlenségemre Starenbergbe egy olyan amerikai táborba kerültem, ahol csupa német polgári fogoly volt. Csupa „náci", akiket a város élelmezett. A város polgármestere elzászi származású volt, aki a panaszok dacára, melyek alaposságát különben az amerikai őrség is elismerte, kijelentette: „Die Nazi sollen kupieren."[127] Kis híján 12 hetet töltöttem ebben a táborban, midőn egy szép napon egy amerikai magas elöljáró Craig tbk., az amerikai VII. hadtest parancsnoka a tábort megszemlélte.[128]

Craig tábornok tarthatatlan és méltatlan helyzetem azonnal felismerte, és megígérte hogy segíteni fog, annál is inkább, mert Eisenhowerhez intézett levelemet, amelyben helyzetem vázolva volt, elolvasta, el is kérte azzal, hogy azt továbbítani fogja a címzetthez.[129] Másnap a táborból a VII. hadtest egyik csapattestéhez helyeztek át, ahol egész jó sorom volt. Nagy megbecsülés mellett majdnem teljes szabadságot éveztem. Sajnos ez a jó élet csak két hétig tartott, mert ismét internálótáborba kerültem, és újból kezdődött a nyomorúság, amely a Salzburg-i táborban érte el a tetőfokát, ahol hazaszállításom előtt négy hetet töltöttem. Salzburgban az élelmezés teljesen elégtelen volt, az elhelyezés a lehető legmostohább a híres XVII. barakkban a csupasz téglapadlón aludtunk

---

[123] Helyesen: Pálffy György (1909–1949) altábornagy. 1932-ben tüzér hadnagyként végzett a Ludovika Akadémián, majd 1939-ben felesége származása, illetve politikai beállítottsága miatt leszerelt. 1944 őszétől a Magyar Kommunista Párt Katonai Bizottságának vezetője. 1945-ben az új Honvédelmi Minisztérium Katonapolitikai Osztályának vezetője. 1949-ben koncepciós per áldozata lett.

[124] Utalás az 1945. október 23-i kihallgatási jegyzőkönyvre. Szombathelyi itt számos kérdésben valóban feltűnően szétszórtnak, zavarodottnak, összeszedetlennek mutatkozik. ÁBTL V-101594 Jegyzőkönyv Szombathelyi Ferenc 1945. október 23-i kihallgatásáról 1–16. o. Közli *Dombrády:* i. m. 9–26. o.

[125] Azaz Sopronkőhidára.

[126] Szombathelyi 1945-ben 58 esztendős volt.

[127] „A nácikat nyírni kell."

[128] Az amerikai VII. hadtest parancsnoka 1944 februárjától a háború végéig Joseph Lawton Collins (1896–1987) altábornagy volt. Louis Aleck Craig (1891–1984) vezérőrnagy 1944. augusztus 19-től 1945. május 17-ig az ekkor az amerikai VII. hadtest alárendeltségében működő 9. gyaloghadosztály parancsnoka volt.

[129] Szombathelyi védőügyvédje visszaemlékezésében ezt így meséli el: Szombathelyi „mialatt az amerikaiak őrizetében állott, levelet intézett Eisenhower amerikai főparancsnokhoz, akit emlékeztetett arra, hogy bár most szöges drót mögött ül, ő is volt főparancsnok, aki az amerikai főparancsnoksággal érintkezésben állott és egyetértésben volt. Kérte, hogyha akkor elfogadták egyenrangú partnernek, ne feledkezzenek meg róla a változott körülmények között sem. A levelet személyesen adta át Craig amerikai tábornoknak, a VII. hdt. parancsnokának, kire a levél és a kísérő szavak nagy hatással voltak, ígérte is közbenjárását, de válasz soha nem érkezett és hatás nem mutatkozott". HL Personalia dr. Kardos János ügyvéd hagyatéka. 251. doboz.

[…].[130] Budapesten az Andrássy út 60. alatt csak pár napot töltöttem. Innét október 9-én Nádor utcai katonapolitikai osztály fogdájába kerültem.[131] Az itteni gyenge élelmezés tovább fokozta a testi kondícióm romlását és testemen egyszerre több helyen hatalmas carbunkulusok[132] keletkeztek, amelyekből bőven folyt a vizes genny. Fülem zúgott, szemem előtt rendesen sárga foltok vagy karikák bukkantak fel és tűntek el ismét a kába semmiségbe.[133]

Ezen kába révületből szállítottak kihallgatásra Pálfy ezredes elé, ki nagy asszisztencia mellett személyesen vezette azt – éspedig kirohanás szerűen. A jól táplált és kipihent fiatalember fölényével szemben [én] a leromlott korosztály nem tudtam érvényesülni. Nem is abban, amit mondtam, hanem abban, ahogyan mondtam, voltam gyenge. A nyers gondolat jó volt, mert igaz lélekből fakadt, akinek nem volt takargatni valója, csak nem volt megfelelő köntösben. Nem tudtam fogalmazni. Ehhez már annyi nélkülözés után nem volt erőm. A fordulatokat nem tudtam megérteni, azokat a végső konzekvenciákig követni. A válaszok alapját képező gondolatok elhaltak bennem vagy torz képben születtek meg. Emlékezőképességem is cserbenhagyott, ami különben szintén nem szokott előfordulni. Az olyan kérdés például – amelyből különben a vád még ma is él – hogy ha békét akartam miért nem kerestem Schönherz szövetségét, bár egy egész világot kavart fel bennem, mégis némaságba taszított. Pedig erről különben órák hosszat tudtam volna beszélni, mert ez a kérdés a militarizmus és pacifizmus gyökeréig hatolt. Az egyetemeken tartott legjobb előadásaim reminiszcenciáit[134] keltette fel bennem. A távlat ebben a beállításban túl széles volt ahhoz, hogy kimerült zúgó fejemmel ennek megvilágításába rendezetten beleszólhattam volna. Kihallgatásom után, mely kb. 2 órát tartott, Pálfy ezredes úrnak vázoltam leromlott állapotomat, és miután oda csomagot beadni nem lehetett, élelmezési pótlást kértem, amit azonban nem engedélyezett.

Abban, hogy háborús bűnös lettem, nem találtam semmi különöset. Mindig tisztában voltam azzal, hogy katonai csúcsbeosztásom következtében bármikor egyszer felelősségre vonás következhet.[135] Ettől különben nem is féltem, és ha a nyilasok nem hurcoltak volna ki Bajorországba, én nem szöktem volna el, lelkiismeretem tiszta volt.

Nyilas fogságom alatt mind többet foglalkoztam háborús bűnösségem kérdésével és ennek konzekvenciáival, de bajtársaim ebben nem hittek. Dicsérték a Vkf. beosztásban kimutatott józanságomat, előrelátásomat és merészségemet, és amidőn a fogságból kiszabadultunk, éppen ezen érdemeimre való tekintettel nem csak ők, hanem az egész környék magyarjai, polgári és volt katonai vezetők, tömegesen jöttek hozzám azzal, hogy vegyem át a vezetést.[136] Mire én azonban nem vállalkoztam, annál kevésbé is vállalkozhattam, mert megérkezett a hír hozzánk is, hogy tényleg háborús bűnös vagyok.

Mivel vádolhatnak? Ez volt a kérdés, mely mind gyakrabban foglalkoztatott. A francia forradalom 72 tábornokot állított hadtörvényszék elé, mert árulói voltak a népnek, miután csatát veszítet-

---

[130] Az eredeti kézirat szakadozott állapota miatt a mondat itt olvashatatlanná válik.

[131] Lásd a 15. lábjegyzetet!

[132] Carbunkulus: a bőrbetegségek egyik, igen súlyos fajtája. Gennykeltő baktériumok okozzák. Több egymás mellett lévő furunkulusból alakulnak ki. Mélybe terjed, magas lázzal jár és igen fájdalmas.

[133] Szombathelyi szemmel láthatóan leromlott egészségi állapotát a MAFIRT 1945. októberi Filmhíradója is megerősíti. http://filmhiradok.nava.hu/watch.php?id=6037 (Letöltés ideje: 2011. 05. 01.)

[134] Visszaemlékezés, ráemlékezés.

[135] Azt, hogy Szombathelyi ezt már a háború alatt is így gondolta, bizonyítja Paravichini Jenő (aki tüzér főhadnagyként 1941. augusztus 1. után, Lieszkovszky Pál áthelyezésekor lett Szombathelyi személyi segédtisztje, egészen annak vezérkarfőnöki kinevezéséig). Paravichini ott állt a már felrendelt, vezérkarfőnöki kinevezése előtt álló, Budaörsre induló Szombathelyi mellett a repülőtéren. Szombathelyi ekkor szorongva fel-alá járkálva a következő kijelentést tette: „»Drága Barátom, ez a kinevezés az én halálos ítéletem«. Igen sajnáltam, mert elképzelhetetlenül szomorú volt.” HL TGY 3150 Paravichini Jenő levele a Kárpát-csoporttal kapcsolatos emlékeiről 1973. augusztus 24. Szombathelyi 1943 augusztusában ugyanilyen értelmű kijelentést tett Bajcsy-Zsilinszky Endre előtt is. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára Bajcsy-Zsilinszky Endre irathagyatéka 28/9.

[136] Trifterni tartózkodása alatt Szombathelyit egyesek – Ternegg Kálmán vezérezredes – még olyan ajánlattal is kecsegtették, hogy alakítson magyar emigráns kormányt! *Kádár:* i. m. II. k. 801. o.

tek. Bazain francia tábornokot[137] is, [az] 1870/71-es szerencsétlen hadjárat hadvezérét halálra ítélték, de megkegyelmeztek. Barattieri[138] olasz tábornokot az abesszíni vesztes háborúért szintén elítélték. Benedek osztrák tábornokot szintén elcsapták a königrätzi vesztes csata miatt.[139] Julius Caesart a római nép ellenségének deklarálták, mert fegyveres erővel átlépte a Rubikont [sic!].[140] Napóleont a francia nép nem ítélte el, mert többre tartotta a katonai dicsőséget a vereségek kiterjedésénél. Ilyen vagy hasonló csatavesztési kérdésekre készültem fel én is, de nem arra, hogy miért nem szövetkeztem a pacifista propaganda vezetőjével, aki a háborúban való részvételünket akarta megakadályozni. De a tulajdonképpeni katonai természetű vádak is meglepőek voltak. Ezek abban foglalhatók össze, hogy mint vezető állásban lévő közhivatalnok a háborúba való belépést nem akadályoztam meg, sőt a háborúba való belesodródást elősegítettem. Ezt a felfogást katonára teljesen újnak találtam, mert [a] történelemben erre példa nem volt. Nézetem szerint a Vkf. ezen vádakkal nem illethető, mert bár vezető állást tölt be, de éppen háborús vezető állást. Őt azért felelősségre vonni, mert a háborút akarja, azt előkészíti, nem akar fegyverszünetet kötni stb., nem lehet. Felelősségre lehet azonban vonni őt azért, mert általa vezetett csatát elveszítette, a hadművészet szabályait tudatosan mellőzte, vagy a kormány utasításának, illetve a politikai vezetésnek nem engedelmeskedik, azon túlteszi magát, mint azt Moltke 1866-ban Nikolsburg-ban[141] majdnem megtette. A Vkf.-nek a háború az eleme, mestersége. Ez hívta életre, ezért van. Lehet, hogy ez csúnya mesterség, de azt látjuk azért, hogy a Vkf. mesterségét még a leghaladottabb demokráciák is átvették, sőt nagyon racionálisan kiépítették. És így megfosztották a misztikus jellegétől.

A Vkf. tulajdonképpen az Isten kegyelméből való uralmi rendszer, vagyis a monarchikus államforma szüleménye, és mint ilyen klasszikus formájában Moltke német tábornokban testesül meg. Nincs közjogi állása. Nincs alkotmányos felelőssége. Az alkotmányon kívül és felül áll, mert az uralkodó tanácsadója és az ún. „legfőbb hadúri jogok" kifejezője (a kormánynak sem tartozott felelősséggel). A nyilvánosságtól elzárkózva sajtó és parlament ellenőrzésén kívül dolgozik zajtalanul és így mintegy titokban. Ez a titkosság az, ami a hatalmi pozícióját a közvéleményben fokozza, de másrészt éppen ezért veszélyes szervnek tartják. Sok helyen ezt úgy fejezték ki, hogy kútmérgező.

A demokratikus államokban ezt a Vkf. funkciót megreformálták. A kormánynak rendelték alá. Annak felelős és a kormány pedig őérte, illetve cselekményeiért. A Vkf. politikai vagy mondjuk alkotmányos pozíciója teljesen tisztázott. A misztikum le van leplezve.

Nálunk az államfőnek biztosítva voltak a főhadúri jogok: a vezérlet, vezénylet és belszervezet. Ebbe beleszólása a népképviseletnek, parlamentnek nem volt. Az államfő ezen főhadúri jogokat a Vkf-en át érvényesítette, illetve ez volt neki a katonai tanácsadója. De nem egyedüli tanácsadója, mert a főhadsegéd ott állt közvetlen a kormányzó mellett egy külön irodával. Tanácsadónak tekinthető persze a H.M. is. A VKf-nek különben nálunk sem volt közjogi állása, sem alkotmányos felelőssége. A kormányhoz való viszonya abban jutott kifejezésre, hogy a Honv. miniszternek volt alárendelve és ezen át a kormánynak. Ez az alárendelés annyira ment, hogy a kormányzónak a vkf. csak azt adhatta elő, amit előzőleg a H.M.-nek jelentett. Így nézett ki nálunk a Vkf. Elég misztikus szerv volt, és ennek megfelelően minden intézmény, mely hozzá fűződött szintén az volt.

De volt a magyar Vkf-nek a kormányzó és H.M.-en kívül egy másik elöljárója, már olyan értelemben, hogy rá nagyon kellett vigyázni – ez a német hadvezetőség volt, amely a magyar hadse-

---

[137] Lásd az 50. lábjegyzetet!

[138] Helyesen: Oreste Baratieri (1841–1901) olasz tábornok, 1891-től az afrikai olasz erők főparancsnoka, 1893-tól Eritrea kormányzója. 1895-től megpróbálta Etiópiára is kiterjeszteni az olasz gyarmati fennhatóságot, de 1896-ben súlyos vereséget szenvedett az etióp uralkodótól, II. Meneliktől az Adwa-i csatában. Ez a vereség Etiópia függetlenségének olasz elismeréséhez vezetett. Baratierit haditörvényszék elé állították, ahol ugyan minden vád alól felmentették, de posztjáról kénytelen volt lemondani, majd nyugállományba vonult.

[139] Lásd az 51. lábjegyzetet!

[140] Szombathelyi itt a Julius Caesar (Kr. e. 100–Kr. e. 44) által kirobbantott polgárháborúra (Kr. e. 49–45) céloz, mely azzal kezdődött, hogy Caesar seregével átlépte a Rubicon folyót, melyet a törvény minden római hadvezérnek megtiltott.

[141] Lásd a 49. lábjegyzetet!

regbe (különösen a vezérkarba) nagyon jól be volt ágyazva. Különösen érzékeny helyen ült a képviselőjük, a Vkf. defenzív osztályában,[142] amely tudvalévőleg a kémelhárítással foglalkozott.

A magyar Vkf-nek volt még egy másik különleges oldala, és ez az volt, hogy egyben Főparancsnok is volt. Elődöm ugyanis a Főparancsnokságot megszüntette, funkcióit a Vkf. teendőibe beolvasztotta.[143] Így lett nálunk a Vkf. a legmagasabb elöljáró is, ami soha sehol sem volt, és így lett illetékes parancsnok, vagyis joghatóság. Így lett bírósága, mely eddig Főparancsnok bírósága volt, az átszervezés után Vkf. bíróság. Főparancsnoki minőségben tartozott reá a hadsereg kiképzése, fegyelmi ügyei és bizonyos mértékig az ország háborús hangulata feletti őrködés. Mindez persze igen nagy munkatöbbletet jelentett.

Én magam mint Vkf. leghelyesebbnek tartottam ezen funkció demokratikus elrendezését, mert ez volt a legtisztább és a leghelyesebb. Meg vagyok győződve, hogy egy olyan rendezés mellett ma nem ülnék itt a vádlottak padján, mert a kormány a katonapolitikai vonalon is átvenné a felelősséget. Én a Ludendorff[144] típusú tábornokokat, akik mindent jobban tudnak és akarnak, nem szerettem. Felelőtlen elemeknek tartottam őket. A memorandumot író tábornokokat, illetve Vkf-et nem kedveltem, mert ők is mindenkinél okosabbak akartak lenni, és a kormányokat oktatták és követelésekkel szorongatták. Én teljesen lojális voltam. A kormányt lojálisan szolgáltam. Nem uszítottam, nem követelőztem, sőt minden visszatartásban támogattam. E téren még azon túl is megtettem mindent saját hatáskörömben, ahol nem támogatott engem. Mi lett volna itt, ha a kormány mellett egy totalitásra törő tábornok áll, mint Vkf. Mi lett volna, ha én ilyen lettem volna? Hogy megszoríthattam volna a németekkel összejátszva a magyar kormányt. Milyen más áldozatokra tudtam volna a magyar népet belekényszeríteni. Milyen kegyetlenül és fenntartás nélkül sodorhattam volna bele mindinkább a nemzetet ebbe a szörnyű háborúba, ha ezt valóban akartam volna. Második Antonescu lehettem volna, aki a román hadsereget kivéreztette.[145] Hát ha még Ribbentrop ajánlatát elfogadtam volna?[146] Mindezt nem tettem, mivel én a németeket soha nem akartam kiszolgálni, és nem is szolgáltam ki, és ezt nem csak szavakkal, jó szándékokkal, hanem tényekkel igazoltam be. Ezért ez a vád teljesen légből kapott és alaptalan.

A tények ezen váddal szemben az alábbiak: én harcoltam ki a gyors hdt. hazahozatalát 1941 őszén.

Keitel-féle tárgyalások:

Viszont a 2. hadsereg kiküldésében nekem sajnos csak alárendelt szerep jutott, mert ez az ügy, mint alább látni fogjuk, lényegében már a tárgyalások előtt el volt döntve. A tárgyalásokat a magyar kormány részéről Bartha miniszter vezette. Én mint katonai szakértő vettem benne részt. Keitel a tárgyalások alkalmából 15 gyalog-, egy páncélos, 7 megszálló hadosztályt és két könnyű dandárt kért. Ezzel szemben én azzal kezdtem, hogy ki katonát nem adhatunk, mert a magyar hadsereg nem „korszerű hadsereg”. Ezt Bartha miniszter soha sem hallotta szívesen.

14. és 15. oldalról[147]

Ebből láthatjuk, hogy a tárgyalások alkalmából már fait acomplit[148] elé voltam állítva. A kocka, hogy a háborúban részt veszünk, már el volt vetve, hogy újabb erőket küldünk ki, az el volt döntve, sőt az erők kiszabata tekintetében is meg volt kötve a kezem, elődöm által. A partner tekintetében sem volt szerencsém. Amidőn azonban azt, hogy újabb erőket küldjünk, elhárítani nem tudtam, noha ez nekem fájt legjobban, mert e téren elért eredményeimet halomra döntötte, más vonalon kerestem kisegítést. Kiötöltem a kapcsolatok felvételét az angolszászokkal, hogy eredeti elgondolásomat, hogy a háborút a győzők oldalán fejezzük be, megvalósíthassam. Az első megbe-

---

[142] Lásd a 40. lábjegyzetet!

[143] Lásd a 13. lábjegyzetet!

[144] Lásd a 48. lábjegyzetet!

[145] Ion Antonescu (1882–1946) marsall, 1940 szeptemberétől Románia miniszterelnöke, 1941-től 1944-ig diktátora.

[146] Ribbentrop 1943 áprilisában ajánlatot tett Szombathelyinek a hatalom átvételére Magyarországon.

[147] Szombathelyi itt a vádirathoz írt észrevételeinek tartalmilag is megfelelő oldalaira hivatkozik, tehát feltehetően ebből az iratból is emelt át részeket védőbeszéde megszerkesztésekor.

[148] Helyesen: fait accompli, azaz kész tény.

szélésen Ullein-Reviczkyvel,[149] kinek a sztambuli követséghez családi kapcsolatai voltak, már túl voltunk, és ezután kerestem egy megfelelő személyiséget, kit Konstantinápolyba a tárgyalások felvételére kiküldjek. Ezt meg is találtam Tömösy alezredes személyében (pedig zsidószármazású volt, azért tették ki a vezérkarból).[150] Sajnos ez az első kísérletem nem sikerült, mert Kállay a dolgot lefújta, amit nagyon sajnáltam, mert a kapcsolatok felvételében értékes időt veszítettünk. De kihasználtam [a] Keitel tárgyalásokat más vonatkozásban is. Különös véletlen folytán éppen a tárgyalások napján a német Volksbund lapjában a „Deutsche Zeitungban" egy cikk jelent meg „Wir rüsten zum Kampf",[151] amelynek lényege az volt, hogy a hazai németség jogaiért a magyarokkal harcba száll. Felhívtam Keitel figyelmét erre az izgató cikkre, és feltettem neki a kérdést, hogy hogyan menjünk ki mi magyarok a Donra, amidőn a hazai németség hátba támad minket, és hogy kívánhassuk a német fegyverek győzelmét, amidőn a hazai németség éppen ebben az esetben erős retorziókkal fenyeget meg minket. Keitelt szemmel láthatóan kellemetlenül lepte meg a dolog, megfelelő jóvátételt ígért, én pedig örültem, hogy magyar szívemnek, illetve indulatának szabad folyást engedhettem. Mindez az iratokhoz csatolt fényképfelvételből kiviláglik.[152]

Ez volt az én szerepem a 2. hadsereg kiküldésében a Donra, ami döntőnek egyáltalán nem, sőt, még lényegesnek sem tekinthető. Annál döntőbb szerepem volt a vert hadsereg hazahozatalában.

Ez a vád, hogy a németeket kiszolgáltam, teljesen figyelmen kívül hagyja azt a körülményt, hogy a németek bevonulásuk után elkergettek, el akartak fogni. Bujdostam. Üldöztek. Sopronkőhidán SS katonák fogva tartottak, hogy két és fél évi együttműködés után egy kitüntetést sem kaptam.[153] Nyilván ez nem azért történt, mert a németeket kiszolgáltam. A vád sajnos úgy látszik ezt csak annyira értékelte, mint fejem veszélyeztetésével általam felvett és fenntartott kapcsolatokat az angolszászok felé, amelyről megállapította, hogy ez csak kis szemfényvesztés féle volt. Persze ez ma mind semmi. Csak képzelődés, hősködés az egész. Ha azonban mindez nem imponál, és a vád nem tudja elismerni azt, hogy a magyar Vkf. csak magyar ügyet szolgált, akkor van nekem tartalékban még egy más hőstettem, amelyből ma olyan sokan élnek, sőt megélnek, hogy bent voltam az ellenállás frontjában. Igen, benne voltam, sőt sokan csodálkoznak rajta, így Szemes ezredes,[154] kit erre vonatkozólag tanúként hallgattak ki, hogy nem voltam annak vezére. Ezt nem tehettem,

---

[149] Ullein-Reviczky Antal (1894–1955) diplomata, egyetemi tanár. 1938 decembere és 1943 szeptembere között a Külügyminisztérium Sajtó- és Propaganda Osztályának vezetője. 1943–1944-ben stockholmi magyar követ.

[150] Helyesen Tömösi. Lásd a 106. lábjegyzetet!

[151] Azaz „Harcra készülünk".

[152] Szombathelyi vezérezredes a Keitel tábornaggyal folytatott tárgyalások idején felhívta az OKW főnökének figyelmét – a Deutsche Zeitung magyarellenes cikkein kívül – a Volksbund káros tevékenységére, nevezetesen arra, hogy ennek szónokai azt hangoztatják: „hogyha a németek győznek, akkor itt a magyarok úgyis el lesznek intézve." Ezzel kettős célt kívánhatott elérni: egyrészt ugyancsak az erők egy részének itthon tartására, azaz újabb magyar erők kiajánlásának megtagadására hozott föl újabb érvet, hiszen a fentiek azt a pszichológiai hatást válthatják ki a magyar emberből, hogy „nehéz szívvel megy ki a németekkel a német győzelemért Oroszországba harcolni akkor, amidőn a hazai németség itthon ellene szervezkedik és hátbatámadásra készül". BFL 293/1946 X. Szálasi Ferenc népbírósági pere 7. doboz. Bárdossy és a vezérkari főnök feljegyzései Keitel tábornagy 1942. januári budapesti tárgyalásairól 7023-7024. Másrészt a Volksbund szélsőséges megnyilvánulásainak visszafogását remélte elérni a Keitelnek tett panasszal. Sajnos a hivatkozott fényképfelvételek nem maradtak fenn az iratok között!

[153] Hóman Bálint naplója szerint az 1941. szeptemberi, német főhadiszálláson folytatott tárgyalások során Hitler „megfelelő kisebb kitüntetéseket" nyújtott át „Szombathelyi Ferenc vezérkari főnöknek, a galíciai győzelmes magyar háború vezérének". Valószínűleg ezen alkalomból kapta meg Szombathelyi altábornagy az I. osztályú német Vaskeresztet és a II. osztályú német Vaskereszthez a pántot, amelyet Horthy 1941. október 21-én kelt legfelsőbb elhatározásával engedélyezett viselnie, azonban az erről szóló rendeletet csak 1942. február 26-án alkották meg, s csak 1942. március 3-án jelent meg a *Honvédségi Közlöny*ben. A háború későbbi időszakából nincs tudomásunk Szombathelyi újabb német kitüntetéséről, tehát vezérkarfőnöki működését a németek ilyen módon valóban nem honorálták. BFL 293/1946 X. Szálasi Ferenc népbírósági pere 8. doboz, Hóman Bálint iratai, naplójegyzetei: 1941. szeptember 13-i naplófeljegyzés; *Honvédségi Közlöny,* 1942/9. szám.

[154] Lásd a 121. lábjegyzetet!

mert bujdostam, és nem akarok erről többet beszélni. Nem tudom hogyan, de talán ebbe is bele lehet magyarázni, hogy német bérenc voltam?

Az ügyész fenntartja továbbra is azokat a vádakat, hogy a megszállott területek lakossága ellen elkövetett fosztogatásokban és kegyetlenkedésekben tettes és részes vagyok, továbbá a zsidó munkás századok kiállításában és kegyetlenkedésekben részem van. Ezek a vádak az első bírósági tárgyalásoknál teljesen ki lettek vizsgálva, és teljesen összeomlottak, mert tényekkel tudtam bizonyítani ennek ellenkezőjét, míg a vád semmit sem tudott bebizonyítani, hanem mindvégig konkrét vádpont nélkül az általános vádaskodás keretei között volt kénytelen hadakozni.[155] Nem akarok itt most megint részletekbe belemenni, mert az nagyon messze vezetne. Csak észrevételeimre utalok és a tanúkihallgatásokra. Mint új momentumot említem meg, hogy itt Budapesten ukrán bizottságot tartottam, hogy minden súrlódást kiküszöböljünk, amit a németek nagyon rossznéven vettek.[156] Azután még egyszer megemlítem Rőder Jenő tábornok áldásos működését a zsidó munkásszázadok ellenőrzésében. Mennyi könnyet letörölt, mennyi nyomorúságot enyhített. Rőder az én kreációm volt és méghozzá a hátországban, ahol különben az ügy nem is tartozott hatáskörömbe. Rőder vallotta a tárgyalásnál azt az igen figyelemreméltó tényt is, hogy a hadbírói kar főnökét, aki különben nem is nekem, hanem a H.M.-nek van alárendelve, felszólítottam, hogy a hadbírók ne falazzanak és ne politizáljanak, hanem hozzanak szigorú ítéleteket a zsidók ellen elkövetett ügyekben. A hadszíntértől sajnos távolt voltam. De nem mulasztottam el egy alkalmat sem konkrét esetekben személyesen beleavatkozni, bár ott a hadseregparancsnokok voltak az urak. A tárgyaláson sajnos nem jelentek meg, de tudom, hogy ezek a kiváló tábornokok, mint Lakatos,[157] Bakay,[158] Olgyay[159] teljes erejükből rendet tartottak. Számos pert tettek folyamatba. Ahol kilengések előfordultak, azt csapataink egyes kisebb részei német parság[160] alatt követhették el. Személyi teljesítményemről zsidó ügyekben nem is akarok beszélni. Azt azonban itt is leszögezhetem, hogy azok után, amit tettem a zsidó ügyekben, ezt a vádat a legnagyobb igazságtalanságnak tartom. Amit én az akkori közszellem dacára, mint vezető katona tettem, azért dicséretet érdemelnék és nem vádaskodást.

A vád rám olvassa, hogy a hadsereg fegyelméért és szelleméért én vagyok felelős. Persze az vagyok, de csak annyiban, amennyiben nem tettem meg mindent annak a megváltoztatására, illetve megjavítására. Kérem, nyugodt lelkiismerettel mondhatom, hogy mindent megtettem. Parancsaim tragikus dokumentumai lesznek a magyar hadsereg fegyelme leromlásának. Tessék csak elolvasni az iratokhoz csatolt parancsokat a vezérkarhoz. Minden figyelmeztetésem abba kulminál, hogy magyarok legyünk és ne németimádók, és tartózkodjunk a politizálástól. Vagy a tábornoki hadijátékon elhangzott beszédemet kérem elolvasni, ahol feltárom, hogy milyen bizalmi krízisben élünk, és felkérem a tisztikart, hogy ne vigye ki megbeszéléseinket máshová, idegen helyekre. Vagy ott van az 1944. január 19-i parancs, ahol hasonlóképpen ismét rámutatok arra, hogy a politizálás volt az, amely Újvidékhez vezetett. És óvok mindenkit a politizálástól.

---

[155] Ez a mondat is bizonyítja, hogy a fenti irat Szombathelyinek a Népbíróságok Országos Tanácsa előtt elmondott beszédének vázlatát tartalmazza!

[156] Szombathelyi vezérezredes 1944 elején három nemzeti érzelmű ukrán partizánparancsnokot fogadott Budapesten, akiket magyar tiszti egyenruhában „csempésztek be" az országba. Az itt kötött megállapodás lényege az volt, hogy a partizánok nem támadják a magyar erőket, cserébe gyógyszereket kapnak. Parancsokságukra egy magyar összekötőtisztet is vezényeltek, a további együttműködés minél hatékonyabb rendezésére. *Kádár:* i. m. II. k. 569–570. o.

[157] Lakatos Géza (1890–1967) vezérezredes. 1943 májusától a magyar megszálló erők parancsnoka, 1943 augusztusától egyben a 2. magyar hadsereg parancsnoka is. 1944. április–májusban az 1. hadsereg parancsnoka, majd 1944. augusztus 29-től október 15-ig magyar miniszterelnök. A nyilas hatalomátvétel után letartóztatták, a háború után a szovjet hatóságok internálták.

[158] Bakay Szilárd (1892–1947) altábornagy. 1942 augusztusa és 1943 májusa között a Keleti Megszálló Csoport parancsnoka, majd 1944 júliusáig a szombathelyi III. hadtestet vezette. A kiugrási kísérlet előkészítése érdekében kinevezték a budapesti I. hadtest parancsnokának, de 1944. október 8-án a németek elrabolták és Mauthausenbe hurcolták. A háború után a szojvet katonai hatóságok letartóztatták és kivégezték.

[159] Olgyay Károly (1887–1956) altábornagy. 1941 októberétől 1942 februárjáig az Ukrajnában működő megszálló csoport parancsnoka, majd 1942 áprilisáig a Keleti Megszálló Csoport parancsnoka.

[160] Azaz parancsnokság.

A magyar hadseregen is beigazolódott az, hogy amilyen az ország, olyan a hadsereg. Persze valamikor, amidőn az ún. kabinethadseregek léteztek, amelyek bizonyos mértékig az uralkodók játékszerei voltak, a helyzet más volt. Akkor a kis hadseregek teljesen az uralkodók kezében voltak. A néphadseregek korában a helyzet megváltozott. A milliós tömegek, amelyeket a hadsereg felvett magába, magával hozta ide a nép politikai feszültségeit és erkölcseit is. A nép sajátította ki a hadsereget is. Azokon a szenvedélyeken, amelyeket ez magával hozott, változtatni még egy hadsereg, egy vezér sem, még Napóleon sem tudott. Csakis nagyszerű győzelmei alakítják a politikai dinamikát katonai erényekké. Én a magyar hadsereg romlását az észrevételeimben szintén feltártam. Különösen rámutattam arra a szörnyű rombolásra, amelyeket a zsidókérdés a katonai fegyelemben és az ország erkölcsi állapotában okozott. Kétféle erkölcsöt és fegyelmet teremtett. Ezen én nem tudtam segíteni. Csak küzdeni ellene Nagy Vilmossal együtt. Igaz, az amnesztiarendeletek rendkívül sokat ártottak. Végül is Újvidékhez vezettek. Ha rajtam múlott volna, Zöldy kárpátaljai cselekedetei miatt már ott nem szerepelt volna, hanem ült volna valamely fogházban.[161] A korszellem ellen hadsereg nem küzdhet, mert maga is ennek van alávetve, sőt sokszor annak a szülötte. Lásd orosz hadsereg, náci hadsereg.

Az ügyész úr úgy állított be engem, mintha nyilas Vkf. lettem volna, és részese azon pusztulásnak, amely távozásom után főként a nyilas uralom alatt érte hazánkat. Nem akarja elismerni, hogy én ezen totális szellemmel harcoltam folyton, amely szellem végül is 1944. októberben a németeknek való teljes behódolásban kulminált, és ugyanakkor engem elfogtak. Nekem a nyilas mozgalommal semmiféle kapcsolatom sem személyi, sem eszmei vonatkozásban nem volt. Ilyet nem is kerestem. Én nem Szálasy, hanem Kállay kormány alatt voltam Vkf. És ha a Kállay kormánynak érdeméül tudják be azt, hogy a háborút szabotálta, akkor ennek az érdemnek tartópillére én voltam, mert az eredmény főként az én küzdelmeimnek következménye volt.

Működésem egész ideje alatt küzdöttem a totális teljesítés szelleme ellen, amely által körül voltam véve. Különösen a mértékadó vezérkar volt a totalitástól áthatva. Szerintük M.O.[162] sorsa a Volgán fog eldőlni, ezért Magyarországnak fenntartás nélkül, totálisan, azonnal bele kellett volna feküdni a háborúba. A totalisták voltak azok, akik szemrehányást csináltak nekem a doni csatavesztésért, mert szerintük ennek oka és talán tágabban fogva még a német vereség oka is az volt, hogy olyan kevés erővel mentünk ki a Donra. Persze ezek a totálisok a német győzelmet biztosra vették. Ezen felfogást én elvetettem, mert ennek következményeként M.O. teljes kivérzése és tönkremenése lett volna mielőbb, anélkül, hogy reményeit megvalósíthatta volna.

A másik áramlat, amely ellen küzdöttem a béke, a pacifista áramlat volt. Ezek a pacifisták a háborúból minden áron ki akartak maradni. Ezek voltak azok, akik azért vádoltak, hogy a Donra hadsereget küldtem ki. Szerintük semmit, még megszálló erőket sem kellett volna adni. Ez a vád álláspontja is. Azt hitték, hogy egy világégés közepette nekünk sikerülni fog a háborúból kimaradni. Ennek a békés áramlatnak következménye, bár ellenkező pólusról kiindulva, ugyanaz lett volna, mint a totalistáké, éspedig a nemzet erőinek totális belesodródása a háborúba. Ugyanis egy féktelen békepropaganda, éppúgy, mint katonai erők kiadásának, illetve részvételének a háborúban való teljes megtagadása, a németeket felbőszítette volna, és fenyegető fellépésüket velünk szemben kiprovokálta volna. Egy orosz háború a németek szempontjából a Duna medence megbízható birtoklása nélkül elképzelhetetlen. Tehát ha nem teljesítünk semmit és ellenállunk, akkor a németek a helyzetet mielőbb tisztázzák politikailag, és ha így nem lehet, katonailag. Valószínű az, hogy nem is kellett volna erőszakot alkalmazni, mert nézetem szerint 1942 tavaszán egy jobboldali kormány önként és M.O. széles rétegeinek beleegyezésével vehette volna át a hatalmat, és vitte volna az országot élő és holt erejével együtt 1942 év tavaszától kezdve a totális háború szörnyű pusztulásába. Folytatólagosan csakhamar kiépült volna a „Gau Ungarn", amelynek megvalósítása a vezető német körök, különösen Ribbentrop hő óhaja volt.

E két pólus között állottam én, mint a magyar Vkf. Felfogásom az volt, hogy teljesítenem kell a németoldalon, de csak annyit, amennyi feltétlenül szükséges. A totális teljesítésnek épp annyira el-

---

[161] Zöldi Márton csendőr hadnagyként Kárpátalja 1939-es visszacsatolása után több gyilkosságot is elkövetett, amiért eljárás is indult ellene. Lásd Jónás Endre vallomását a Szombathelyi-perben ÁBTL V-101594/1, valamint *Dezsényi Miklós:* Örvények a Dunán. Budapest, 1964. 100–103. o.

[162] Azaz Magyarország.

lene voltam, mint a totális nem teljesítésnek. Spórolni akartam az ország erőivel. Szárazon tartani a puskaport addig, míg ránk kerül a sor. M.O. problémája ugyanis nem a béke probléma volt, hanem az, hogy a háborút a győzők oldalán fejezze be. Ehhez harcolni kellett. Nekünk minden körülmények között harcképes hadseregre volt szükségünk. Egy átállásnál csak az erős zászlóaljak számítanak. „Mentsétek meg a hadsereget", mondta nekem B. Zsilinszky. Ezt akartam, nem is mint öncélt, hanem mint eszközt. Nálam nem csak erről, hanem országmentésről volt szó. Mi lett volna az országból, ha tényleg német uralom alá kerül? A totális hadviseléstől eltekintve meg kellett volna oldani a magyar S.S. hadsereg felállítását, amelyet a németek 1941-ben úgy képzeltek, mint a volt K.u.K. hadsereg idejében volt. Meg kellett volna oldani a zsidókérdést és a munkáskérdést názi[163] alapon. Egy ilyen végzetes fordulat senkinek sem lett volna érdeke, sem a magyar katonának, sem a zsidónak, sem a munkásnak. Sőt, még az angolszászoknak sem, mert azt üzenték nekem, hogy legyünk óvatosak, nehogy a németek megszállását kiprovokáljuk. Ezért ezt kötelességemnek tartottam, a békepropagandát, a hadsereg szétzüllesztését minden eszközzel megakadályozni. Íme itt a felelet Pálfy ezredes kérdésére, hogy miért nem kerestem szövetségét a pacifista Schönherznek. Amidőn azonban a harc és a teljesítés mellett foglaltam állást a németek felé, egyben megkezdtem és folytattam az átállási szándék kinyilvánítása és végrehajtásának előmozdítását, illetve előkészítését az angolszászok felé. Tevékenységemnek tehát nemcsak befelé, hanem külvonatkozásban kettős arca van. Talán ez az, amire a főügyész úr célzott, amidőn a szövetségesek felé felvett kapcsolataimat méltatta.

Igen, sorsom tipikusan magyar sors. A Duna medencei katona vagy államférfi sorsa akkor amidőn Európa ezen területének sorsa válságosra fordul. Ilyenkor minden a kés élén táncol. Nyugat, kelet vonzanak és egyben taszítanak, római latin és keleti szellemiség, kül- és belterjes gazdasági rendszerek ütköznek ezen medencében, amely a népek országútján fekszik. Sorsom talán hasonlít Fráter György sorsához.[164] Pereim is ezt a kettőséget mutatják. Először Sztójay kormány állított bíróság elé, mert angol ejtőernyőst fogadtam, és mert a háborút szabotáltam. Másodszor Sopronkőhidán Újvidék miatt helyeztek vád alá, mert meghurcoltam a hadsereg és tisztikar jó hírnevét. Végül most mint háborús bűnös a háborúba való belesodródás miatt és Újvidék miatt lettem elítélve, mint bűnpártoló. Vajon lehet-e ezt a magyar sorsot hiba nélkül megúszni? Vajon csak itt követték el a hibát és máshol nem?

Mindenesetre nyugodt lelkiismerettel állapítom meg, hogy addig amíg én voltam a katonai vezető beosztásban, az ország, ezen rettenetes viharban, mely körülötte tombolt, állagában sértetlen volt. Élt, sőt jól élt, és hadserege csak kis mértékben vett részt a háborúban. Ellenséges bombázástól is meg voltunk kímélve. Amidőn a németek parancsára el kellett mennem, nyugodt szívvel távoztam, mert azt éreztem, hogy jól sáfárkodtam a magyar vérrel és javakkal. De azt is éreztem, hogy jönni és nem menni kellett volna. Tevékenységem végkifejlete következett volna éspedig az átállás megvalósítása.

Mint volt stratégia tanár[165] túlságosan tisztán láttam a helyzetet ahhoz, hogy ne tudtam volna azt, hogy a hadseregek átállása mindig nagy megrázkódtatással jár. Ezt gyakran ki kell kényszeríteni. Pláne nagy megrázkódtatást váltott volna ki egy ilyen manőver a magyar hadseregben részben az atavisztikus félelem folytán az oroszoktól, amelyet egy 20 éves propaganda csak elmélyített, másrészt a magyar ember hűsége folytán. Nagyon jól tudtam, hogy az ilyen átállást meg kell segíteni, különösen a vezető helyeken, a magasabb parancsnokságoknál. Erről a megsegítésről jó előre gondoskodtam részben a partizán alakulat felállítása által és a meglévő megbízható alakulatok kézhez igazítása által.[166] A gyakorlati végrehajtással is teljesen tisztában voltam, és nem hiszem, hogy fiaskót vallottam volna, mint az 1944 év októberében történt, amidőn az egész haderő-

---

[163] Azaz náci.

[164] Martinuzzi Fráter György (1482–1551) horvát kisnemesi származású pálos szerzetes, katona, politikus, esztergomi bíboros érsek. Az ország három részre szakadása után az Erdélyi Fejedelemség megszervezője. 1551-ben lemondatta János Zsigmondot a trónról, és Erdélybe Habsburg-katonaságot hívott, erre a török támadásba lendült. Ezért I. Ferdinánd király meggyilkoltatta.

[165] Szombathelyi Ferenc 1926 és 1931 között a Hadiakadémián oktatott, és 1936 és 1938 között a Ludovika Akadémia parancsnoka volt.

[166] Lásd a 113. lábjegyzetet!

ből csak egy hadseregparancsnok állt át.[167] Annál kevésbe hiszem ezt, mert ez szívügyem volt, és az előfeltételét 1944. március 18-án Klessheim-i Horthy–Hitler találkozón sikerült az utolsó pillanatban megmenteni.

Hitler Horthy találkozó

21–24. oldalig[168]

A voronyezsi hóhér

Hogy a 2. hadsereg kiküldésében milyen szerepem volt arról már nyilatkoztam. Miután igen sok helyen mint voronyezsi hóhér vagyok említve, szeretnék a voronyezsi vagy ahogy én nevezem a Doni csatában elfoglalt szerepemről is megemlékezni.

A vádirat szerint a doni vereségünk oka főként az volt, hogy az állások csak fátyolszerűen voltak megszállva. Az orosz ott lökhette át, ahol akarta és a merev védekezési rendszer [sic!]. Ezzel kapcsolatban az alábbiakat adhatom elő.

16. 17. és 18. oldalból[169]

Megjegyzem, hogy a csatát nem én vezettem. Arra semmiféle befolyásom nem volt. Sajnos Jány vezérezredesnek, a magyar hadsereg parancsnokának sem. Hitler személyesen magának tartott fenn minden döntést. Azért késtek le mindenről.

3.
SZOMBATHELYI FERENC 1946. MÁJUS 22-I VÉDŐBESZÉDÉNEK JEGYZŐKÖNYVI VÁLTOZATA[170]

A Pálfi-féle [sic!] jegyzőkönyvek, amiket vallomásaim alapján még az amerikai fogságom alatt írtak,[171] nem teljesek és nem átfogóak, mert akkor a nyomasztó életkörülményeim folytán leromlott testi állapotom miatt gondolataimat sem tudtam rendezni. Részben az ott előadottak kiegészítése a néhány szó, amit most mondandó vagyok.

A vezérkari főnök és a vezérkar főnöke tanácsadó szerv elsősorban.[172]

A politizáló katonákat elítéltem, így Gömböst,[173] Szálasit és a memorandumokat író tábornokokat.

---

[167] Szombathelyi itt dálnoki Miklós Béla (1891–1948) vezérezredesre, az 1. hadsereg parancsnokára gondol, aki vezérkari főnökével, Kéri Kálmán (1901–1994) vezérkari ezredessel együtt a nyilas puccs idején átment a Vörös Hadsereghez.

[168] Lásd a 147. lábjegyzetet!

[169] Lásd a 147. lábjegyzetet!

[170] A másodfokú eljárás során csak két tárgyalási napról van tudomásunk: 1946. május 13-áról és 22-éről maradt fenn tárgyalási jegyzőkönyv. A fenti, május 22-ei nagyon kivonatos jegyzőkönyvben a résztvevők névsorán és a végül kihirdetett ítélet tudomásulvételén kívül csak a vádlott védőbeszédének feltehetően nem szó szerinti változatát rögzítették. ÁBTL V-101594/1. 106–108. o. A korabeli sajtó tudósításából a fentieken kívül még arról szerezhetünk tudomást, hogy ekkor hangzott el az ügyész vádbeszéde is. *Szabad Nép,* 1946. május 14. Vö. *Dombrády:* i. m. 124. o., ahol a korabeli sajtóanyagra hivatkozva szerepel egy május 21-i tárgyalási nap is, mely során újból kihallgatták Szombathelyit!

[171] Ez a megfogalmazás eléggé homályos, főleg annak ismeretében, hogy az amerikai hatóságok az általuk kihallgatott háborús bűnösök vallomásairól felvett jegyzőkönyveket nem bocsájtották a magyar hatóságok rendelkezésére. Lásd *Zinner–Róna:* i. m. I. k. 111. o. Nem tudunk arról sem, hogy Pálffy György járt volna Ausztriában vagy Németországban, és ott hallgatott volna ki magyar háborús bűnösöket.

[172] A két háború közötti terminológia szerint az egyes seregtestek parancsnokainak helyettesei voltak a vezérkari főnökök, a vezérkar főnöke elnevezés pedig a Honvéd Vezérkar főnökét, azaz a vezérkar élén álló személyt jelentette.

[173] Gömbös Gyula (1886–1936) vezérkari tiszt, politikus. 1919-ben a bécsi Antobilsevista Comité tagja, a MOVE megalakítója és vezetője a két világháború között. A Horthy-korszakban kormánypárti és ellenzéki képviselő, majd 1928–1929-ben honvédelmi államtitkár, 1932-ig honvédelmi miniszter. 1932–1936 között Magyarország miniszterelnöke.

A magam részéről a magyar kormányokat nem biztattam a háborúra, ha ezt tettem volna, második Antonescu lennék. Én épp ellenkezőleg, a németeket nem akartam kiszolgálni. Az alapfelfogásom le van fektetve az ismertetett memorandumban,[174] amelyben elleneztem az országnak a németek mellett folytatott háborúját. A magyar hadseregnek a háborúba való bevonását minden eszközzel igyekeztem megakadályozni, és hogy ez a törekvésem személyemmel kapcsolatban a háborús események folytán végül mire vezetett, mutatja, hogy bár nem közvetlenül, de Szemesen keresztül benne voltam az ellenállási mozgalomban, bujdostam, a nyilasok elfogtak.

A Stromfeld-vezérkarban a csehek elleni harc hadműveleti előadója voltam, amire mindig és ma is büszkén hivatkozom. A politika bal oldalával évtizedekig tartottam az összeköttetést, különösen az írókkal. Ez a magatartásom feltűnő és veszélyes lett, amikor vezérkari főnök voltam, mert a német kujonok lestek rám.

A nemzetet a győzők oldalán akartam látni. Mint katona, nem lehettem pacifista, de semmiféle totalitást nem pártoltam, a korszellemmel szemben álltam, hatásörömben azonban csak annyi lehetőségem maradt, hogy a túlkapásokat nyesegettem. Így például az újvidéki vérengzést követő amnesztia rendeleteket végig elleneztem.

Tiszta szándékok vezettek, de az ellenem folyó eljárás miatt nem lepődöm meg, nem vagyok, de még lehetek a magyar sors Martinuzzija.[175]

Cselekedtem, tehát hibáztam vagy hibázhattam.[176]

---

[174] Lásd a 26. lábjegyzetet!
[175] Lásd a 164. lábjegyzetet!
[176] ÁBTL V-101594/1. 107. o.

Ságvári György

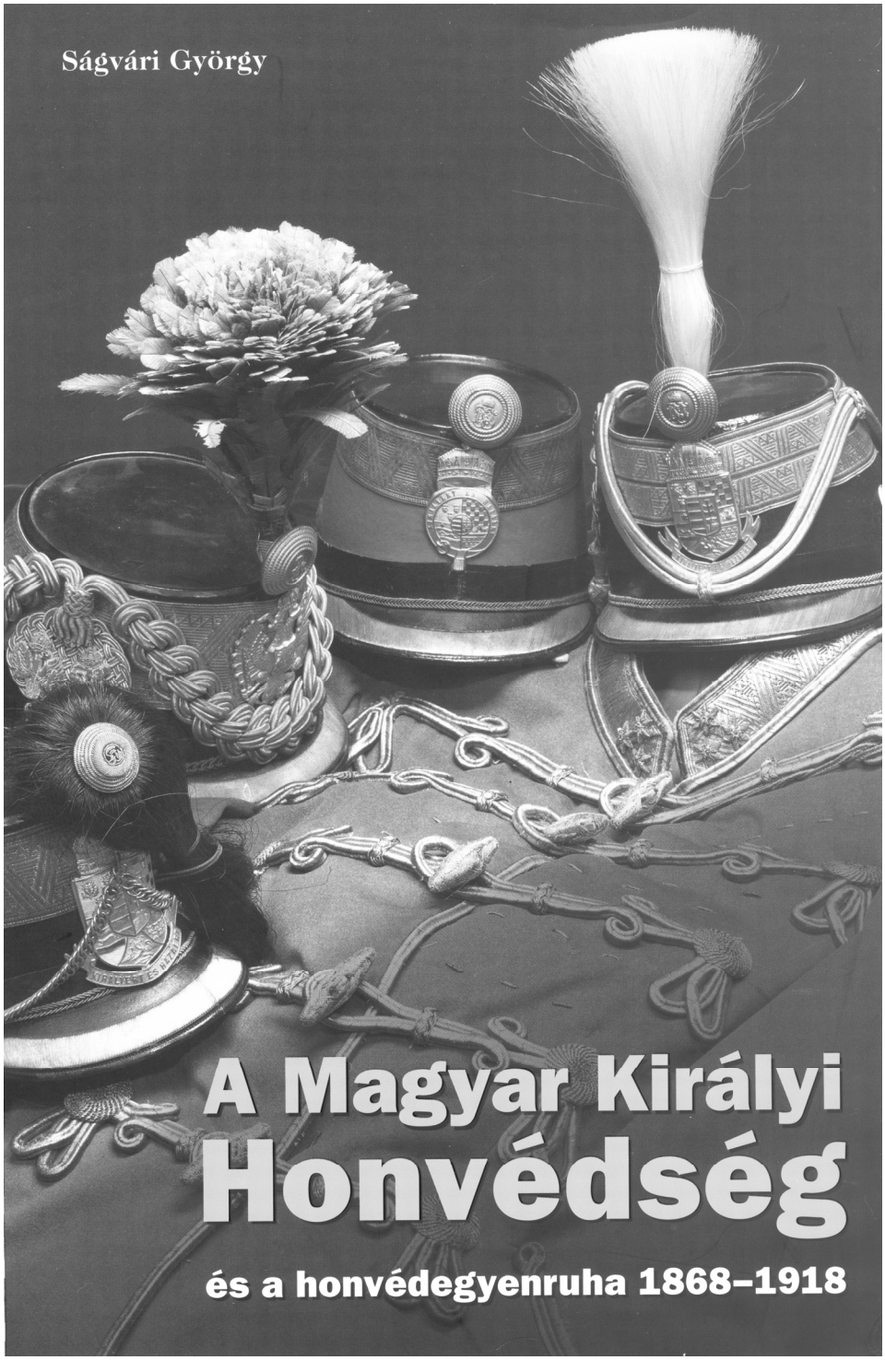

A Magyar Királyi Honvédség

és a honvédegyenruha 1868–1918

SZEMLE

MARTIN CLAUSS

KRIEGSNIEDERLAGEN IM MITTELALTER

Darstellung – Deutung – Bewältigung

(Krieg in der Geschichte. Band 54. Hrsg. von: Stig Förster – Bernhard R. Kroener – Bernd Wegner – Ferdinand Schöningh, Paderborn, München–Wien–Zürich, 2010. 361 o.)

A Szerző, az Institut für Geschichte, Mittelalterliche Geschichte Universität Regensburg munkatársa 2001-ben éppen ezzel a disszertációjával habilitált. Számos középkortörténeti, részben hadtudományi könyv és tanulmány szerzője (Ritter und Raufbolde. Vom Krieg im Mittelalter. Darmstadt, 2009.; Waffe und Opfer. Pferde in mittelalterlichen Kriegen. In: Tiere im Krieg. Von der Antike bis zur Gegenwart. Hrsg. von: *Rainer Pöppinghege.* Paderborn, 2009. 47–63. o. skk.) A téma, a háborús vereségek eszmetörténeti, recepció- és szövegtörténeti feldolgozása és értékelése a nemzetközi kutatásban már évek óta előtérbe került, főleg annak a nemzeti emlékezet alakításában játszott szerepe miatt (vö.: *Carl Horst – Hans-Henning Kortüm – Dieter Langewiesche – Friedrich Lenger* [Hrsg. von:] Kriegsniederlagen. Erfahrungen und Erinnerungen. Berlin, 2004). Jelen kötet azonban szigorúan a háborús, értelemszerűen csatában bekövetkezett vereségeknek a középkori latin elbeszélő forrásokban olvasható képének értelmezésével foglalkozik. A kötet a magyar olvasó fantáziáját már csak azért is felgyújtja, mert a címlapon a *Képes krónika* jól ismert ábrázolása látható, amelyen Lehel vezér lesújt a német császárra (királyra) kürtjével.

A téma eszmetörténeti–politikaitörténeti kapcsolódásához kétség sem férhet. Jó példa erre az a francia tábornok, aki 1920-as damaszkuszi bevonulása alkalmából nem mulasztotta el, hogy a hadiesemények alakulását kapcsolatba ne hozza Saladinnak a nyugatiak felett aratott 1187-es hattini győzelmével. A kérdéskör az elemzések során igen árnyalt bemutatást nyer, hiszen nyilvánvaló módon csak a történelmet írják a győztesek, a történelmi források alakításában legalább akkora szerep jut a vesztes félnek is, akiknek legalább annyi okuk van a történtek kimagyarázására és megszépítésére (vö. Koselleck jól ismert vonatkozó munkáival). A Szerző fejtegetései pedig a *Hadtörténelmi Közlemények*ben évekkel ezelőtt felvetett vitához, akkori hozzászólásomhoz (A középkori hadtörténetírás és forrásai. *Hadtörténelmi Közlemények,* 119. (2006.) 517––524. o.) is közvetve hozzájárulhatnak, hiszen részben éppen a szemtanúk és kortársak hadtörténeti megbízhatóságát teszik mérlegre. A bevezető fejezetben a megközelítésnek bőven idézi irodalmi és történelmi, számos esetben legújabb kori vonatkozásait és irodalmát.

Felvázolja a téma kutatásának tudománytörténeti hátterét mind az angol, mind a német középkorkutatásban, s utal a közvetlen előzmények közé sorolható regensburgi és tübingeni, hasonló témakörben tartott konferenciákra (2002, 2003), melyeket a regensburgi „Krieg im Mittelalter" kutatócsoport szervezett. Végül érdemes arra utalnunk, hogy a Szerző a győzelem és vereség fogalmainak meghatározását viszonylagosnak tartja, ami egymással megütköző felek, vagy azok utódainak nézőpontjától és megítélésétől függ („magát gondolja annak", vagy éppen „a másik fél gondolja azt ellenfeléről"). Amennyiben egy közösségből eltűnik a folyamatosság-tudat, akkor maga a vereség-értelmezés is megszakad, érdektelen lesz, a továbbiakban megfoghatatlanná válik annak historiográfiai visszhangja („Resonanz").

A Szerző vizsgálja az egyes csaták leírását, értelmezését, s a vereség történetírói feldolgozását, az esemény és a befogadó közönség közötti közvetítés technikáját. Rögtön egy konkrét példánál maradva: Nithrad, aki maga is harcolt a 841. évi fontenoy-i csatában, leírja Német Lajos és Kopasz Károly győzelmét aqui-

tániai Pippin felett. Ugyanakkor a vereséget szenvedők szemszögéből is megörökítették a csatát, mégpedig Algelbert *Planctus*ában (Versus de bella). Angelbert azonban csak állítja magáról, hogy harcolt, irodalmi ismeretei ezt szinte teljes bizonyossággal kizárják, ugyanakkor az ütközet istenítélet jellegét igyekszik saját hőse szemszögéből kétségbe vonni, azt egyszerűen bűnténynek (scelus), a tényleges vesztest pedig – a modern fordítók nem kis bosszúságára – győztesnek nyilvánítva.

Egy másik sokat mondó példa a 782-es szláv felkelés letörésére küldött három frank hadvezér, Adalgis, Geilo és Worad sorsának bemutatása. Ők útközben értesülnek arról, hogy Widukind vezetésével a szászok fellázadtak; eredeti céljukat félretéve, ellenük vonulnak, s súlyos vereséget szenvednek, amit az évkönyvíró szerint fegyelmezetlenségükkel joggal érdemeltek ki. Magyar történeti szempontból érdekesebb, ahogyan a nikápolyi vereséget (1396), annak értelmezését követi nyomon (86–91. o.) Froissartnál. A vereségek retorikai magyarázatához számos esetben a lovak elvesztése, közvetve lovasa bátorságának hangsúlyozása szolgál (ami egyébként nyilván a valóságban is gyakran előfordulhatott, Habsburg Rudolf lováról való leesését 1278-ban más forrásból is ismerjük). Ebből a szempontból értelmezi az ütközetben részvevők számadatait is, utalva arra, hogy azok eltúlzása vagy alábecsülése alapvetően a Szerző írói szándékától, s nem a valós létszámviszonyoktól függött (111–120. o.), de érdekes fejtegetések olvashatók az időjárás, a hadicsel, a parancsnoki önteltség stb. témáira vonatkozóan, miközben kitér a mi szempontunkból érdekes Brenta menti (180–183. o.), vagy többször is a dürnkruti ütközetre (161–166. o.). A Szerző joggal fogalmaz úgy, hogy a korabeli olvasók–hallgatók maguk is fel voltak készülve a retorikai elemek megfelelő dekódolására, s azokat a mai olvasónál–történésznél biztosabban ismerték fel.

A vereségek-győzelmek értelmezésének, átértelmezésének sajátos megoldása volt a csattéren egyházi intézmény emelése (pl. a tatárok elleni csata helyszínén, Liegnitznél vagy majd Hastingsnél és Tagliacozzónál a győztesek részéről). Értelmezése szerint Liegnitznél így az egyszer elveszített csatamezőt az alapítás aktusával mintegy visszahódították a vesztesek. Az elesettek mártírként való tiszteletének számtalan példája említhető a keresztes háborúk forrásaiból, de itt Froissartnak a nikápolyi csatáról szóló leírása is találó példa (267–68. o.). Ebben a gondolatmenetben is visszatér a már korábban érintett 782-es eseményekhez. Érdekes módon a *Birodalmi évkönyvek* frank győzelemről, az *Einhard-évkönyvek* pedig a szászoktól elszenvedett vereségről szónak. Az a tény azonban, hogy a csata után Károly igen gyorsan maga is a helyszínre ment, inkább azt valószínűsíti, hogy az első csata kimenetele a frankokra nézve kedvezőtlen volt. Ezt támasztja alá, hogy Adalgis és Gailo is közelebbről nem részletezett módon életüket vesztik, ami jó okkal hozható kapcsolatba az első ütközettel.

Rendkívül gazdag a historiográfiai recepciója a szászoknak a normannoktól elszenvedett 880. évi vereségének. Widukind művében még csak szépíti (1:169), ám Merseburgi Thietmarnál Brúnó herceg halálát itt már tényleges árvíz, természeti katasztrófa (fluminis inundatione) okozza (2:23). A gandersheimi rímeskrónika az ütközetet már győzelemmé változtatja oly módon, hogy a győztesen hazatérő szász sereg kerül egy viharba, ahol életét veszíti Brúnó. Más megoldást választ Gobelinus Person, aki az egyszerűség kedvéért két ütközetet iktat be. Az első a történeti forrásokkal összhangban szász veséggel zárul, ám a szászok gyorsan rendezik soraikat, s egy második, fiktív csatában győzedelmeskednek. E megoldás sémáját használta Bonfini a körmendi csata esetében (lásd: *Veszprémy László:* Lovagvilág Magyarországon. Budapest, 2008. 43–52. o.). A frank verség értelmezésének további lehetőségét kínálja egy mindeni domonkos szerző az 1380 körüli évekből, aki egyszerűen a keresztények és pogányok közötti csataként írja le az eseményeket, ezzel egy más, magasabb síkra helyezve és értékelve a vesztes csatát. A rákövetkező Húsvéton a pogányok az angyalok énekétől megvilágosodva megtérnek, ami a csatát így végső soron a keresztények nagy győzelmévé teszi. A krónika XV. századi folytatása ezt már csak fokozni tudja, amikor az elesettek közé egy pápát, két kardinálist és hét püspököt iktat be, tovább növelve a mártíromság fontosságát.

A kötet számunkra talán legérdekesebb része az augsburgi csatára vonatkozó magyar krónikás hagyományt elemzi. Jó érzékkel mutat rá, hogy a magyar Névtelen (Annymus) művének 55–56. fejezeteiben a „győzelem" szó négyszeres előfordulása a magyarok hősiességét érzékelteti (victi, vitores, victoriosius,

vicerunt) a retorika eszközeivel. Erre a Makk Ferenc-emlékkönyvben is utaltunk, (Megjegyzések Anonymus stílusáról és szóhasználatáról. In: „Fons, skepsis, lex". Ünnepi tanulmányok a 70. esztendős Makk Ferenc tiszteletére. Szerk.: *Almási Tibor – Révész Éva – Szabados György.* Szeged, 2010. 453–460. o.), megjelölve a kölcsönzés helyét (Rhetorica ad Herrenium, 4.26. és párhuzamait: *Maximilian Georg Kellner:* Die Ungarneinfälle im Bild der Quellen bis 1150. Von der „Gens destenda" zur „Gens ad fidem conversa". München, 1997. 134. o.). A Szerző számára is nyilvánvaló, hogy a magyar krónikákba beiktatott második magyar győzelem egy fiktív bosszú emléke, ami szövegszerűen a 913. évi Inn melletti magyar verség forrásaival kontaminálódott (Cont. Regino ad annum 913, 155.). Az 56. fejezetben egy újabb bosszúhadjárat leírására kerül sor, amikor Ottó ellenségei hívják be a magyarokat. Érdekes, hogy Gabriel Silagi korábbi kiadásában még úgy gondolta, hogy itt a krónikás egyszerűen elhallgatja a magyar vereséget, míg inkább az az értelmezés valószínűbb, miszerint azt a magyar krónikás egy kifejezett, isten szándékaival (furoris flagella) egyező magyar győzelemmé alakítja. Ettől némileg eltérő a Krónikaszerkesztés szerzőjének (már Kézai által is ismert) gyakorlata, ami a bosszú részének nem csak a második magyar győztes csatát teszi meg, hanem beiktatja a Lehel-kürtje epizódot. Megjegyzendő, hogy a magyarok nem egy szigeten (insula), hanem egy erdőben rejtőzködtek (silva), ami egy egyszerű szövegromlás eredményeként jött létre. Lehel-történetét a jól ismert módon Kézai kommentálja, racionalizálva azzal, hogy Lél és Bulcsú hajón jutott el Regensburgig. Ez egyben a befogadó közönség folyamatos érdeklődésnek is kifejező példája, mivel a keresztény magyarok magukénak érezték a pogány magyarok csatáit, s azokat átértelmezve beiktatták az üdvtörténetbe.

A kötet szerzőjének kérdésfelvetése valószínűleg termékenytő hatással lesz a hazai történetírásra, hadtörténetírásra is. Hasonló szövegtörténeti problémákra utalt például legutóbb Szabados György is (A régi magyar taktika Árpád-kori írott kútfőkben. A steppei eredetű harci műveltség nyomai és megjelenítése a XIII. század végéig Hadtörténelmi Közlemények, 120. (2007.) 2. sz. 475–500. o.). Írásában arra hívta fel a figyelmet, hogy az 1116-ban Olsavánál magyarok és csehek között lezajlott ütközetről gyökeresen eltérő leírást ad Prágai Cosmas (cseh győzelemről írván), s a magyar krónikaszerkesztés (magyar győzelemről tudósítván). E példa egyébként elkerülte a Szerző figyelmét, pedig elemzése nagyon tanúságos lehetett volna.

Összességében a kötet jól példázza az utóbbi évtizednek a nyugat-európai gyakorlatban rendkívül népszerűvé váló, a hagyományos formákat és módszereket meghaladó, a hagyományos „hadtörténetírás" (Kriegsgeschichte) utáni hadtörténetírás iskoláját. Ebbe sokkal inkább a forrásokról, ábrázolásokról, értelmezésekről, eszme- és társadalomtörténeti kapcsolatokról, szociológiai és antropológiai esik szó, semmint a harci események hagyományos formáiról. A kérdésfeltevések jogosak és gondolatébresztők, mindenesetre nem vonják kétségbe a hagyományos, magát a háborút és hadműveleteket vizsgáló kutatási irány létjogosultságát sem, igaz annak művelőt is módszereik átgondolására ösztönzik.

Veszprémy László

SALVATORE BONO

PIRATEN UND KORSAREN IM MITTELMEER

Seekrieg, Handel und Sklaverei vom 16. bis 19. Jahrhundert

(Klett–Cotta, Stuttgart 2009. 321 o.)

A Mediterráneum kora újkori és újkori történetének vizsgálata nem tartozik a hazai történetírás által gazdagon kutatott területei közé. Ez jobbára azzal magyarázható, hogy a tárgyalt időszakban Magyarország és a földközi-tengeri régió nem gyakoroltak egymásra közvetlen politikai, gazdasági vagy katonai hatást. Ez azonban nem azt jelenti, hogy nem léteztek kapcsolatok a Magyar Királyság és a Mediterráneumban is meghatározó szerepet betöltő ál-

lamok között mint Franciaország, Velence, a Habsburg Monarchia vagy az Oszmán Birodalom. A régió magyar történelmet is befolyásoló eseményei (pl.: kandiai háború 1645–1669, moreai háború 1684–1699, stb.) miatt tehát semmiképp sem hagyhatjuk figyelmen kívül az ide vonatkozó kutatások legújabb eredményeit.

A térség tanulmányozásához napjainkban elsősorban az angol, francia, német és olasz történettudomány eredményeire támaszkodhatunk. E nemzetek kutatói közül pedig külön ki kell emelnünk Salvatore Bono nevét, aki több mint negyven éve foglalkozik a Mediterráneum történetének vizsgálatával. Bono professzor kiterjedt kutatásai mellett fontos tudományszervezési feladatokat is ellát. Jelenleg a Nemzetközi Mediterráneum-kutató Történész Társaság elnöke, valamint tagja volt annak az európai uniós szakértői bizottságnak is, amely 2003-ban életre hívta az egyiptomi alexandriai központú Anna Lindth Alapítványt, amelynek célja a mediterrán régióban élő kultúrák közti kommunikáció elősegítése. Kutatási területei közül ki kell emelni a Földközi-tenger kalózaival és korszáróival foglalkozó vizsgálatait, amelyek kiterjedt politikai, katonai, gazdasági, társadalmi és kulturális viszonyrendszerben tárgyalják e történettudományunk számára kevésbé ismert tevékenységet. A témában írt első monográfiája 1964-ben látott napvilágot *I corsari barbareschi* címen Torinóban. A munka több feldolgozást is megért (pl.: *Corsari del Mediterraneo*. Milano 1994.), amelyek közül a jelen német nyelvű kiadás eredetijét a 2004-ben megjelent *Corsari nel Mediterraneo: cristiani e musulmani fra guerra, schiavitú e commercio* című képezte. Ennek az átstrukturált, kibővített változatnak a fordítási munkálatait Achim Wurm végezte, míg a könyv bevezetőjét Ekkehard Eickhoff írta, aki szintén fontos alakja a Mediterráneum történeti kutatásának. Neki is több műve (pl.: Seekrieg und Seepolitik zwischen Islam und Abendland bis zum Aufstiege Pisas und Genuas [650–1040]. Saarbrücken 1954.; Venedeig- spätes Feuerwerk: Glanz und Untergang der Republick 1700–1797. Stuttgart 2007., stb.) jelent már meg e témában, amelyek közül a 2008-ban kiadott *Venedig, Wien und die Osmanen- Umbruch in Südosteuropa 1645–1700*, tavaly magyar nyelven is napvilágot látott *Velence, Bécs és a törökök. A nagy átalakulás Délkelet-Európában (1645–1700)* címen, Katona Tamás fordításában.

Eickhoff bevezetőjében rámutat, hogy az arab hódítások miatt a Földközi-tenger déli régiójában a keresztény hatalmak hegemóniája lassan háttérbe szorult, átadva helyét az iszlám kultúrának. Ezt követően az észak-afrikai és dél-európai partvidék népeinek szembenállása már nem csak politikai és gazdasági, hanem vallási és kulturális téren is megnyilvánult. Az oszmán hatalom gyengülésével és a gyarmatosítások megindulásával azonban a XIX. századtól kezdve a keresztény államok befolyása addig sosem látott mértékben erősödött meg a térségben. A második világháborút követően a gyarmatbirodalmak felbomlásával ez a hatás folyamatosan gyengült és a helyi nemzeti mozgalmak részeként az iszlám ismét előtérbe került. Ennek ellenére Nagy-Britannia és Franciaország napjainkig meghatározó szerepet játszik a térség politikai, gazdasági és kulturális életében. A keresztény és iszlám kultúra csaknem másfél évezredes egymás mellett élése egy sajátos, sokszínű régiót hozott itt létre, amely mindig kulcsfontosságú volt Európa és a Közel-Kelet viszonyában. Ennek fényében, ahogy arra Eickhoff is felhívta a figyelmet, a Mediterráneum történelmével foglalkozó kutatásoknak napjainkban is nagy jelentőségük van.

Salvatore Bono munkája a földközi-tengeri régió történelmének egy kevéssé ismert szeletét, a dél-európai és észak-afrikai kalózkodást, a térség (kalóz)államainak egymáshoz való viszonyát, továbbá a kalóztevékenység gazdasági, társadalmi és kulturális hatásait vizsgálta. A könyv igényes kiadás, jól szerkesztett, következetes. Felépítése logikus, stílusa gördülékeny, olvasmányos, ami a laikus közönség számára is közérthetővé teszi a témát. A könyv keményborítós, amelynek papír fedőlapján egy tengeri ütközetet ábrázoló kép látható, amely a greenwichi Nemzeti Tengerészeti Múzeum Palmer gyűjteményéből származik. A műben 13 illusztráció található, festmények és metszetek egyaránt. Ezeket talán szerencsésebb lett volna nem a könyv közepére, hanem egymástó távolabb, a tematikának megfelelően elhelyezni vagy a végén egy tablóban közzétenni.

A tájékozódást két térkép segíti, amelyek a térség fontosabb kikötőit és városait tüntetik föl a Földközi-tenger nyugati és keleti medencéjében. Az illusztrációkhoz hasonlóan ezek is a könyv közepén találhatók, habár alkalmasabb lett volna, ha annak elején, a történelmi eseményeket tárgyaló részeknél helyezik el őket.

A mű a bevezető után öt (60–80 oldalas) fejezetre oszlik, és ezt a tagolást a könyv végén található bibliográfiában is megtartották. Az irodalomjegyzékben a felhasznált művek és forrásjegyzék mellett az adott témákra vonatkozó szakirodalmi tájékoztatót is olvashatunk. A szerző az általa felhasznált nagyszámú forrásból (emlékiratok, hajónaplók, számadáskönyvek, inkvizíciós jegyzőkönyvek stb.) származó idézettel teszi még színesebbé mondandóját, amelyek jól rávilágítanak arra, hogy mely forráscsoportok vonhatók be a földközi-tengeri „kalóztörténelem" vizsgálatába. A könyv végén a tájékozódást alapos személynévmutató segíti.

Bono az első fejezet előtt röviden összefoglalja, hogy mi a különbség a címben is megjelenő kalózok és korszárók között. A hazai történeti szaknyelv általában nem tesz különbséget kalóz és kalóz között, és amint azt megtudhatjuk, olykor a valóságban is igen nehéz volt őket megkülönböztetni egymástól. Habár mindkét elnevezés olyan hajóst takar, aki főként fosztogatásból él, a korszáró törvényes keretek közt, egy vagy több ország jóváhagyásával és írásos engedélyével tehette mindezt. Tevékenységüket meghatározott ideig, egy előre kijelölt térségben, a zsákmány egy részének fejében folytathatták. Fő feladatuk az ellenséges hatalmak tengeri kereskedelmének akadályozása, a part menti települések folytonos háborgatása volt, amely olykor kiegészült a kereskedelmi hajók védelmének biztosításával, valamint a hadjáratok alatt katonai segítségnyújtással. Amint arra Eickhoff is felhívja a figyelmet bevezetőjében: az a hatalom, amely a Mediterráneumban jelentős befolyásra kívánt szert tenni, nem nélkülözhette a tengeri haderőt, amelynek azonban automatikus velejárója volt a kalózkodás. Ez a tevékenység végigkövette a földközi-tengeri civilizációk történelmét a Római köztársaságtól egészen a XIX. század végéig, komoly hatást gyakorolva a térség államainak életére.

Az első fejezet az észak-afrikai kalózállamok történetét tárgyalja. A régióban és ezáltal az egész Mediterráneumban Konstantinápoly 1453-as elfoglalásával az oszmánok befolyása rendkívüli módon megerősödött. Pozíciójukat még tovább szilárdították Egyiptom 1517-es és Rodosz 1522-es meghódításával. Az észak-afrikai államok oszmán fennhatóság alá kerülése jelentős tengeri potenciállal gazdagította a jobbára szárazföldi hatalomnak tartott török birodalmat. A térség másik nagyhatalma, Spanyolország sokáig sikertelenül igyekezett útját állni e terjeszkedésnek, melynek következtében folyamatosan veszítette el dél-mediterráneumi támaszpontjait (pl. 1551-ben Tripoliszt). Habár 1570-ben Lepantónál sikerült megállítani az oszmán előrenyomulást, Észak-Afrikára támaszkodva a törökök továbbra is megtartották befolyásukat a Földközi-tengeren.

Algéria, Tunisz és Tripolisz az oszmán uralom előtt nem rendelkezett erős központi hatalommal, csupán tengerparti városok laza szövetségei voltak, amelyek már a középkor folyamán is jelentős kereskedelmi és kalóztevékenységet folytattak a Földközi-tenger nyugati medencéjében. Ennek következtében az Oszmán Birodalmon belül is igen hamar kivételes státusra tettek szert. Az idevezényelt janicsárság és a helyi közigazgatás élén a terület irányításával megbízott pasák álltak, akik azonban lassan elvesztették tényleges befolyásukat. Az államok tevékenységéből kifolyólag hol a nagyobb befolyással rendelkező korszáró kapitányok, hol a janicsárparancsnokok vették át hatalmat. A Bono által felhasznált források szerint a muszlim világ korszárói között nem csak arab és török, hanem több európai (francia, angol, holland stb.) származásút is lehetett találni, akik miután áttértek az iszlámra, jelentős pályát futottak be. A szerző néhányuk életútjának bővebb ismertetésével a korabeli karrierlehetőségek egyik típusát mutatja be.

Tevékenységük révén az észak-afrikai országok szerteágazó kapcsolatrendszerrel rendelkeztek, amelybe a kora újkori Európa minden jelentősebb tengeri hatalma beletartozott. E viszonyok tanulmányozása révén egy eddig csupán kevésbé ismert szempontból, a corsarók, illetve a kalózkodás szemszögéből kaphatunk képet a Mediterráneum államainak politikai és gazdasági helyzetéről. A szerző bemutatja a kalózállamok jelentőségének folyamatos csökkenését, amit jól szemléltetnek a velük kötött szerződések változásai. Ezek eleinte inkább a korszáróknak fizetett adókötelezettségek voltak, sem mint hivatalos kétoldalú megegyezések. A nyugat-európai államok megerősödésével azonban ezek lassan átalakultak, egyre hátrányosabb feltételeket szabva a magreb térség hajósaiknak. A XVIII. század végére a kalózkodás kezdett visszaszorulni, ám a napóleoni háborúk újra kedvező körülményeket teremtettek számukra. A császárnak Anglia elleni blokádjához ugyanis minden segítségre szüksége volt, így több korszáró csatlakozott

hozzá. Bukásával és a nyugat-európai gyarmatosítások megindulásával azonban az észak-afrikai kalózállamok végleg háttérbe szorultak.

A könyv második fejezetében a keresztény „oldal" korszróiról olvasatunk, akik legalább olyan színes képet mutattak, mint a muszlimok. A szerző a „szabadfoglalkozásúak" mellett két lovagrend, a Máltai- és a Szent István lovagrend hajósainak tevékenységét emeli ki. A johanniták 1522-ben kénytelenek voltak elhagyni Rodosz szigetét és 1530-ban Máltára helyezték át székhelyüket. A lovagrend feladata ettől kezdve a dél-itáliai partok biztosítása illetve az észak-afrikai partvidék folyamatos felügyelete és az oszmán előrenyomulás feltartóztatása lett. Hozzájuk hasonlóan az 1562. március 15-én I. Cosimo de Medici által létrehozott Szent István lovagrend is a dél-európai partvidék védelmét kapta feladatul. Központjuk a toszkánai Livorno volt, amely ezt követően a térség fontos kikötőjévé vált. A két lovagrend hajósai szinte kivétel nélkül korszárokként tevékenykedtek. A szerző több neves tagjukat is bemutatja, mint a Romegasként híressé vált Mathurin d'Aux-Lescout-t, aki az egyik legismertebb máltai politikus és kapitány volt. A lovagrendek tagjai közül is kerültek ki azonban törvényen kívüliek, akik hatáskörüket túllépve, saját szakállukra fosztogattak. A kapitányok ugyanis gyakran nem várták meg, hogy felhatalmazásukat kiállítsák és a nagy zsákmány reményében engedély nélkül indultak útnak.

Akár csak a muszlimok között, köztük is találni szép számmal magán korszárokat, akiket a térség nagyobb kikötőiben fogadhattak fel az egyes országok megbízottai. Ilyen jelentős kalózközpontnak számított Málta és Livorno mellett Messina, Palermo, Trapani és Szardínia, valamint Toulon, Marseille, Valencia és Almeria is. A „szabad" korszárók felfogadása gyakran kalandregényekbe illő körülmények közt történt, hiszen többen közülük korábban kalózok voltak, így sokukat börtönből szabadították ki vagy halálos ítélet elől mentették meg későbbi „munkaadóik". A keresztény oldal e törvényes kalózai azonban nem csak a muszlim hajókat háborgatták. A máltaiak megbízólevelei például 1720 előtt még javarészt a magreb kalózai és kereskedői ellen szóltak, ám ezután többször is csupán általánosan a Földközi-tenger keleti medencéjét jelölték ki számukra. Habár megbízásuk továbbra is az oszmán fennhatóság alá tartozó területek hajói ellen szólt, a szintén keresztény görögök azonban többször is áldozatául estek támadásaiknak. Kereskedőik ezért kénytelenek voltak a nyugat-európai udvarokhoz, sőt olykor magához a pápához fordulni, hogy védettséget szerezhessenek az őket fosztogató korszróktól.

A szerző mindezek mellett egy a hazai történetírásban kevéssé ismert kalóz etnikumra, az uszkokokra is kitér. Ez a néhány ezer főt számláló, délszláv népcsoport a dalmát partokon élt, ahová a XVI. században az oszmán hódítás elől húzódtak. A hajdúkhoz vagy a kozákokhoz hasonlóan katonáskodó életmódot folytató uszkokok I. Ferdinánd óta a Habsburg állam szolgálatában álltak. Központjuk Zengg volt, ahonnan kiindulva rablóportyáikkal folyamatos veszélyt jelentettek az Adriai-tenger medencéjének hajósaira, főként a velenceiekre. Rendszeres támadásaik feszültté tették a köztársaság és Ausztria viszonyát, ami 1615-re háborúba torkollott, ami 1617-ben a tengerparti uszkok települések teljes felszámolásával ért véget.

A keresztény hatalmak nem csak a muszlim ellenségeik ellen vették igénybe a korszárok szolgálatait, hanem az egymás ellen folytatott háborúikban is előszeretettel használták fel őket. A tengeri hadviselés eme formái csupán kevéssé ismeretesek a történeti kutatás számára, amint arra Bono maga is felhívja a figyelmet. A Földközi-tengeren legtovább a francia és spanyol korszárok háborgatták a békés kereskedelmet és főként az angol hajókra vadásztak. Az utolsó felívelő időszak számukra is a napóleoni háborúk kora volt, amelyet követően az ő tevékenységük is nagymértékben visszaszorult.

A történeti áttekintés után a szerző a harmadik fejezetben azt vizsgálja, hogy milyenek is voltak azok a hajók, amelyekkel a korszárok rendelkeztek, illetve hogy kik és hogyan szolgáltak ezek fedélzetén. A keresztény és muszlim hajók között az első számú különbség az volt, hogy az utóbbiak kisebbek, könnyebbek, fordulékonyabbak voltak, mint az európaiak. Hiányosságaikat azzal orvosolták, hogy hadba állították az ellenségtől zsákmányolt hajókat. Ez tehát rámutat arra a tévhitre is, amely szerint a tengeri ütközetek célja az ellenfél elpusztítása, elsüllyesztése volt. A másik mód, amely segítségével hátrányukból némiképp lefaraghattak, a nyugati mesteremberek felfogadása volt, akik segítségével korszerű hajókra tehettek szert. Emellett több európai ország

nemcsak szellemi tőkében, hanem anyagiakban is hozzájárult a kalóz államok flottáinak építéséhez. Dán és holland hajók például gyakran szállítottak fát, ágyút, ágyúgolyót és lőport is az észak-afrikai államok hajóépítő műhelyeinek. Ezek a kapcsolatok napjainkig ugyancsak feltérképezetlenek és további kutatásra várnak, aminek segítségével árnyaltabb képet kaphatnánk a Mediterráneum gazdasági és kulturális kapcsolatairól.

A hajók legénységi összetételének bemutatása és a vizsgálat módszere is érdekes adalékokkal szolgál a tengeri hadviselést kutató hadtörténetírás számára. Ha többet kívánunk megtudni a tengeri ütközetekről és az azokat vívó felekről, semmiképp sem tekinthetünk el a hajók fedélzetén uralkodó állapotok és a tengerészek életkörülményeinek megismerésétől. Ezek bemutatásán túl Bono a legénység társadalmi összetételét is vizsgálja, amelyen keresztül érzékletesen szemlélteti a kor migrációs viszonyait és karrierlehetőségeit, mind keresztény, mind muszlim oldalon. A szerző a legénység bemutatásán túl külön figyelmet fordít a kikötők társadalmára, amely szintén rendkívül színes képet mutatott. Külön kiemeli ezek közül Livornót, amely otthont kínált nagyon sok kiöregedett korszárónak és az Európa szinte minden országából idetelepült tengerészeknek.

A soron következő negyedik fejezetben a szerző a tengeri csatákat és a kevéssé ismert szárazföldi rajtaütéseket mutatja be. Ezekkel kapcsolatban kitér a korábban említett katonai taktikákra és tisztább képet ad ezen ütközetek menetéről. Egyes rabló hadjáratok illetve rajtaütések csak akkor lehettek sikeresek, ha annak során elegendő zsákmányra tudtak szert tenni. Ezt azonban nem lehetett biztosítani abban az esetben, ha az ellenséges hajót egész rakományával együtt elsüllyesztik, legénységét pedig legyilkolják. A tengeri csatáknak, akár csak a szárazföldieknek, külön koreográfiájuk volt, amelyben központi szerep jutott a megtévesztésnek. A kalózok és korszárók a korban használt felségjelvények széles tárházával rendelkeztek, amelyek segítségével elég közel kerülhettek a kiszemelt áldozathoz. Ezt követően megcsáklyázták a hajót, és átjutva annak fedélzetére, megpróbáltak minél több foglyot ejteni, illetve a rakomány legnagyobb részét sértetlenül megszerezni. Az európai tengerészek feljegyzései szerint, amelyekre Bono végig támaszkodik, a muszlim kalózok nem voltak igazán képzett matrózok, ám az ellenség fedélzetére lépve félelmetes ellenfelekké váltak. Képességeiket tehát sikeresebben kamatoztathatták a part menti rajtaütéseknél, amelyek szintén szerves részét képezték a rabló hadjáratoknak. Az efféle rajtaütéseknek azonban mind a Földközi-tenger északi, mind a déli partvidékén kiépült erődök és fegyveres őrtornyok igyekeztek elejét venni. Ennek emlékeit őrzik az olasz tengerpart mentén elterülő települések nevei is (pl.: Tor San Lorenzo, Tor Vaianica, melyek nevében az olasz torony szó található), így tanúskodva e városok egykori feladatáról.

A kalózkodás legnagyobb haszna természetesen a zsákmányszerzés volt, amelyből az ezt támogató országok is részesedtek. E tevékenység gazdasági aspektusaival foglalkozik a mű ötödik, utolsó fejezete, amelyben a szerző külön figyelmet fordít a rabszolga-kereskedelemre. Az imént említett part menti rajtaütések első számú feladata éppen a fogolyszerzés volt, ami mind a keresztény, mind a muszlim fél számára kiemelten fontos bevételi forrásnak számított. Portyákat olykor igencsak távoli vidékek ellen is vezettek, amelyek közül a szerző kiemeli az arab korszárók 1627-es vállalkozását. Ennek során hajóikkal egészen Izland partjaiig jutottak el, ahonnan 800 embert hurcoltak magukkal, majd hazafelé tartva az angol partvidéket is végigfosztogatták. Habár az ehhez hasonló hosszú utak nem voltak gyakoriak, a Földközi-tenger szigetei és partjai ellen indított rabló hadjáratok annál sűrűbben fordultak elő. Ennek az a magyarázata, hogy az európai udvaroknak és az oszmán Portának is sok rabszolgára volt szüksége. Az udvartartások mellett természetesen ki kell emelni a hadihajók és gályák, valamint a háztartások igényeit, amelyek tovább fokozták a foglyok iránti keresletet. Ebből kifolyólag a rabszolgakereskedelem a Mediterráneum gazdaságának egyik meghatározó ágazata lett, amelynek utánpótlása főleg a korszárók tevékenységétől függött. Ennél a pontnál azonban lehet egy kis hiányérzetünk, hiszen a kora újkori rabszolgakereskedelem egyik jelentős területéről, a magyar hódoltságról nem esik szó. Természetesen hazánk nem tartozott a szorosan vett mediterrán régióba, ám az innen származó keresztény és muszlim rabok gyakran tűntek fel Konstantinápoly illetve Velence emberpiacain, ahonnan többen hajókra vagy királyi-, nemesi udvarokba kerültek. Egy ehhez hasonló kitekintés még jobban rávilágított volna a Mediterrá-

neum kiterjedt kapcsolataira, amelyek jóval túlnyúltak a földközi-tengeri partvidéken. Az említett területeken túl a rabszolgaság ezernyi más szállal is kötődött a gazdasághoz. Nem csupán értéktárgyakként tarthatták őket számon, hiszen kereskedhettek, ipart űzhettek, sőt, magántulajdonnal is rendelkezhettek. Természetesen ezeken túl esély volt a szabadulásra is, hiszen váltságdíj fejében, esetleg másik rabért cserébe is kiadhatták őket. Emellett szókéssel is többen próbálkoztak közülük, akiknek hazajutását hivatásos embercsempészek segítették. A rabszolga-kereskedelem révén is láthatjuk, hogy a korszárók tevékenysége elengedhetetlen volt a Mediterráneum gazdasága szempontjából. Ez is bizonyítja, hogy a régió történelmének kutatásához nélkülözhetetlenül fontos történetük minél szélesebb körű vizsgálata. Ezen keresztül ugyanis nem csak a keresztény és az iszlám világ egy eddig kevéssé kutatott érintkezési pontját ismerhetjük meg, hanem a Földközi-tenger medencéjének szerteágazó politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális viszonyairól is teljesebb képet kaphatunk.

Vatai Gábor

EGYED ÁKOS

ERDÉLY 1848–1849

(Pallas-Akadémia Könyvkiadó, második, bővített kiadás. Csíkszereda, 2010. 616 o.)

A magyar történetírás néhai kiemelkedő alakja, a nyolcvanas éveiben járó Kosáry Domokos egy interjúban azt nyilatkozta, hogy életének működése hasonlít a repülőgép propellerjéhez, vagyis a befejezett munka újabb történeti kutatásokra és művek megírására ösztönzi. Ez a megállapítás Egyed Ákosra, az erdélyi magyar történetírás doyenjére hatványozottan igaz. A 82 éves szerző, a kolozsvári Babes–Bolyai Tudományegyetem nyugalmazott történelem professzora, a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja és az újraalakult Erdélyi Múzeum Egyesület elnöke páratlan életművet vallhat magáénak. Erdély XIX. századi történelméről megjelent írásai mind módszertanilag, mind a forráskutatás számára útmutatást jelentenek, illetve újabb kutatások elvégzésére késztetik a jövő történész generációját. Szerteágazó és sokoldalú munkásságából külön ki kell emelnünk az 1978-ban megjelent *Háromszék 1848–1849* című művét, amely időközben három kiadást ért meg. Egyed Ákos e munkája nem a klasszikus értelemben vett helytörténet, mivel a kis és elszigetelt székely székben 1848 telén játszódó események az országos politika számára is meghatározó tények voltak. Ugyanis azon nem lehet vitatkozni, hogy Háromszék ellenállása jelentős császári erőket kötött le, ami nagymértékben elősegítette az 1848. december közepétől kibontakozó magyar ellentámadás eredményességét.

Az 1981-ben megjelent *Falu, város, civilizáció* című kötete Erdély XIX. századi gazdaság- és társadalomtörténetének mai napig legkiválóbb feldolgozása. A szerző külön fejezetet szentel az erdélyi jobbágyfelszabadítás 1848. évi kivívásának, a helyi társadalamak sajátos jelenségeinek és problémáinak. 1848 ugyanis meghatározó időpont az országrész polgári átalakulása és modernizációja számára. Az itt megfogalmazott kérdések és problémák megoldása, vagy meg nem oldása kihatással vannak a mai román–magyar kapcsolatokra. A kommunista Romániában a magyar történészek csak a hivatalos román álláspontot képviselhették, ennek következtében kerülniük kellett a politikatörténet művelését, így a munkásságuk elsősorban a gazdaság és művelődéstörténet kutatására szorítkozott. E téren azonban úttörő eredményeket vallhatnak magukénak. Ez a helyzet 1989 után, a diktatúra bukásával gyökeresen megváltozott, lehetőség nyílt arra, hogy az eddig nem publikált, fiókok mélyén lappangó kéziratokat is a nagyközönség elé tárják. A hazai és határon túli érdeklődő közönség előtt Benkő Samu, Csetri Elek, Jakó Zsigmond ez irányú tevékenysége nem ismeretlen. Ebbe a sorozatba illeszkedik, illetve nem esünk a túlzás csapdájába, ha a piramis tetejére helyezzük Egyed Ákos 1990 utáni munkásságát. 1997-ben jelent meg a szerző *Korszerűsödő és hagyományőrző Erdély* című

kétkötetes tanulmánykötete, amelynek első részében Egyed Ákosnak az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc történetéről készített újabb stúdiumait olvashatjuk. A következő évben pedig az Erdély *1848–1849* című, szintén kétkötetes összefoglalója, amely Kővári László 1861-ben kiadott feldolgozása óta az első, önálló kötetben megjelent, a modern történettudomány módszereit és eredményeit felhasználó mű a témában.

Az általam ismertetésre kerülő monográfia ennek az újabb, átdolgozott kiadása. Felmerülhet a jogos kérdés: lehet-e még a témáról újat mondani? Egyed Ákos munkájának elolvasása után a válaszunk csakis határozott igen lehet. Az eltelt tizenkét évben a szerző újabb kutatási eredményekkel és feldolgozásokkal áldozott a történettudomány oltárán. 2001-ben hagyta el a nyomdát az *Erdély 1848. évi utolsó rendi országgyűlése* című feldolgozása, amely komplex módon elemzi az országrész társadalmi átalakulásának mozgatórúgóit, az egyes politikusok állásfoglalását, a nemzetiségek viszonyulását az unióhoz, a liberális magyar politika eredményeit és kudarcait. Hatalmas eredményként könyvelhető el „Erdély Széchenyijének", gr. Mikó Imre élet- és politikai pályájának feldolgozása, amellyel Egyed Ákos az anyaországi és erdélyi magyar történetírás egyik nagy adósságát törlesztette.

Az általam ismertetett könyv huszonkilenc fejezetből áll, bevezetéseképpen a szerző egy átfogó politika- és társadalomtörténeti képet ad Erdély 1848 előtti helyzetéről. Külön kiemelendők a nemzetiségek törekvéseiről és társadalmáról, valamint a sajtó történelemformáló szerepéről írt elemzések, amelyek megvilágítják a kérdéskör összetettségét. Ugyanígy rendkívül fontosnak tartom az erdélyi sajtót bemutató részeket, az európai és a román fejedelemségekben lejátszódó eseményeknek a tartomány sajtójában való tükröződését. Egyed Ákos helyére teszi a sajtót mint forrást a történelmi kutatások rendszerében.

Szintén nagyon alapos az utolsó erdélyi rendi országgyűlés előzményeinek felvázolása. Míg a megyék liberális nemessége és a székely székek támogatták az unió eszméjét, addig a román értelmiségi réteg feltételeket szabott az egyesülés támogatásáért. A harmadik kiváltságos nemzet, az erdélyi szászok megosztottak voltak a kérdésben. Nagyon fontos hangsúlyoznunk, hogy Szászváros és Segesvár székek, illetve Brassó-vidék támogatták az uniót a Nagyszeben körül csoportosuló konzervatív patrícius hivatalnok vezetőréteggel szemben.

A könyv tanulmányozása során tapasztalhatjuk, hogy Egyed Ákos kiemelt jelentőséget tulajdonít az egyén történelmi eseményeket formáló erejének és szerepének, vagyis a szellemtörténet művelésének. A polgári átalakulás meghatározó képviselője az utolsó rendi országgyűlésen id. Bethlen János gr. és Wesselényi Miklós br., a székelyföldi reformmozgalom vezetői Berzenczey László, Mikó Mihály, Pálffy János és Berde Mózes voltak. A kortársai által is sokat kritizált Berzenczey Lászlót minden körülmények között megvédi, annak politikai és hadszervezési hibáit csak szűkszavúan veszi górcső alá. Pedig az agyagfalvi székely nemzeti gyűlésen Berde Mózes háromszéki képviselő és kormánybiztos egy higgadtabb, előkészített önvédelmi harcot ajánlott a székelységnek, szemben a tömeghisztériát meglovagoló Berzenczeyvel, aki a katonai logisztika alapelveit semmibe véve indította ki a népfelkelő dandárokat. A bekövetkezett kudarc hozzájárult a székely tábor gyors bukásához, Maros-, Udvarhely- és Csíkszék lakosságának demoralizációjához, ez pedig kihatással volt 1849-re is. Megítélésem szerint a székelység vonakodása és mozgósításának elhúzódása 1849 elején nagyban köszönhető az 1848. évi csalódásnak.

Egyed Ákos az 1848. évi történeti események vizsgálatánál a magyar politikai élet csúcsára Kossuth Lajost helyezi, akihez az erdélyi reformnemzedék radikális, forradalmi szárnya ezer szálon át kapcsolódik. Így kerül előtérbe a kossuthi politikai irányvonalat tűzőn-vízen át képviselő Berzenczey László marosszéki képviselő, aki kormánybiztosi megbízatásait a pénzügyminiszternek köszönhette, Pálffy János udvarhelyszéki képviselő, az országgyűlés alelnöke, vagy a radikális nézeteket valló háromszéki református lelkész Bíró Sándor. Véleményem szerint ez a kép azonban egyoldalú, mert az országrész politikájának irányítására legalább ennyire meghatározó volt Batthyány Lajos gr. miniszterelnök, aki Innsbruckban a konzervatív udvari körökkel szemben is keresztülvitte az unió szentesítését. Sőt, ezt megelőzően éppen a miniszterelnök az, aki egy háromtagú küldöttséget indított a Székelyföldre, amelynek célja a székely határőr katonaság kimozdításának elősegítése volt. Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy június végétől Erdély élén teljhatalmú királyi biztos állt br. Vay Miklós személyében. A konzervatív Vay nem tartozott

Kossuth hívei közé, fél éves működése azonban legalább annyira meghatározó volt Erdély 1848–1849. évi története szempontjából, mint Csányé. Vay feladata lett volna az unió gyakorlati megvalósítása, erre azonban a megváltozott politikai helyzetben nem volt lehetősége. A királyi biztos azonban ettől függetlenül rendkívül nagy aktivitást fejtett ki. Beutazta az országrészt, fegyvert és felszerelést szerzett a honvédek és nemzetőrök részére Gyulafehérvárról, diplomáciai tevékenységet folytatott a román fejedelemségek irányába. Ami pedig a legfontosabb, hogy helyén maradt 1848 októberében is, amikor pedig számos liberális politikus elhagyta a forradalom táborát. A Magyar Országos Levéltárban őrzött iratai, amelyek közül néhányra a szerző is támaszkodott kellőképpen bizonyítják az általam leírtakat.

A másik kritikai megjegyzésem a könyvhöz a Bem és a magyar kormányzat nemzetiségi politikájának értékelése. A román és magyar marxista történetírásban általánosan elterjedt a felfogás, hogy Józef Bem tábornok a toleráns, békéltető nemzetiségi politika híve volt, akit ez irányú tevékenységében a magyar kormány által kinevezett főkormánybiztosok (Beöthy Ödön, Csány László) gátoltak. Bem személye azért is ideális volt számukra, mert nem volt sem magyar, sem román, sem szász, így beleillet az internacionalista forradalmi koncepcióba. Egyed Ákos ezen a képen sokat finomított, kiemelve a magyar politikai vezetők megbékélést ajánló kiáltványait, hangsúlyozva működésük törvényes kereteit. Ugyanakkor pozitív példának maga is Bemet tartja. Kétségtelen, hogy a lengyel tábornok, december 27-én, Kolozsváron kelt szózatában bűnbocsánatot hirdetett a múltban elkövetett politikai vétkekre nézve, de január elején már neki is tapasztalnia kellett, hogy az amnesztia politikának gyakorlati haszna alig van. A szászok részéről a kibékülésre való szándék sohasem létezett, a románok részéről is csak néhány politikai vezető részéről. Azonban az egyes prefektusok nem szüntették be a fegyveres ellenállást, a Projet de pacification elfogadása után is csak Avram Iancu volt hajlandó semlegességet fogadni. Bem már 1848. december végén egy bizottságot állított fel Besztercén, melynek elnöke Mikes Kelemen gr. ezredes volt. Ez a testület vésztörvényszékként is funkcionált, egy szász tanítót, aki Karl Urban alezredesnek kémkedett, kivégeztetett. Rövidesen megérkezet Nagyenyed elpusztításának híre, így mind az erdélyi magyar politikai vezetők, mind a katonai vezetők számára nyilvánvalóvá vált, hogy a román felkelők nem kívánnak élni a feléjük nyújtott békejobbal. Beöthy Ödön január elején rendeletet adott ki a vadászcsapatok szervezésére, ezeknek az alakulatoknak pedig elsődleges feladata a lefegyverzés volt. De nem volt elnézőbb Bem sem. Az Urban betörő erőit támogató Naszód-vidéki határőr román lakosság helyére székelyeket akart telepíteni, eltökélt szándékában csak Csány és Tóth Ágoston ezredes, hadosztályparancsnok erélyes fellépése akadályozta meg. A havasok elleni hadjárat megindítása előtt határozott parancsokat adott Kemény Farkas br., ezredes számára a román felkelés elfojtására. Vagyis mind a politikai, mind a katonai vezetés hajlandó volt kegyelmet biztosítani azoknak a fegyvert letevő felkelőknek, akik a gyilkolásban és gyújtogatásban nem vettek részt. Azonban a harcot továbbvállalókkal szemben még Bem sem riadt vissza a keményebb eszközök alkalmazásától. Itt persze nem szabad arról megfeledkeznünk, hogy a román vezetők tárgyalási szándéka csak az időnyerésre irányult, mivel 1849 áprilisában a magyar csapatok győzelmei révén az Érchegységben élelemhiány lépett fel. Erre pedig idővel a magyar vezetők is rájöttek. Ez a kettőség egyértelműen kiviláglik a szerzőnek Ion Drágoş képviselő tragédiába torkolt békéltető akciójáról készített kiváló elemzéséről.

A mű legértékesebb részét képezik az Erdély 1848–1849. évi politikai eseményeit elemző fejezetek. Ezzel szemben a korábbi és a kortárs hadtörténetírás eredményeit Egyed Ákos nem adaptálta teljes mértékben a művéhez. A könyvben utalás történik az író által „kiválónak" tartott, Kovács Endre nevével fémjelzett, 1979-ben kiadott Bem monográfiára, holott Gelich Rikhárd, Breit József és legfőképpen Gyalókay Jenő írásai nélkül a fenti munka sem születhetett volna meg. Sőt, Kovács Endre több esetben szóról szóra vette át Gyalókay Jenő – egyébként ma is helytálló – leírásait és összefoglalásait.

Az elmúlt két évtizedben a magyar hadtörténetírás Bona Gábor, Hermann Róbert, Kedves Gyula, Csikány Tamás, Demeter Lajos és Demeter László munkássága révén számos olyan eredményt vallhat magáénak, amelyeknek a maradéktalan felhasználása szintén hasznos lett volna. Emellett ki kell még emelnünk a Peter Moldovan, Zepeczaner Jenő és Pál-Antal Sándor által végzett felbecsülhetet-

len értékű helytörténeti forráskiadó tevékenységet. A fenti kritikai megjegyzések azonban nem csökkentik Egyed Ákos művének korszakalkotó értékét, csupán rávilágítanak a problémakör komplexitására és a további alapkutatások szükségességére.

A továbbiakban néhány pontosításra szeretném felhívni a figyelmet. 1848 tavaszán a székely katonaság segítségül hívását valóban Kossuth államtitkára, Pulszky Ferenc javasolta, de a Gál-misszió útnak indítása már teljesen Batthyány Lajos gr. miniszterelnök nevéhez köthető. A szerző hosszasan elemzi a naszódi ezredkormány politikáját 1848 őszén. Kétségtelen tény, hogy a lázadás fő fészke a 17. (2. román) határőrezred területe volt, az azonban még nem tisztázott, hogy az erdélyi főhadparancsnokság mikor azonosult Karl Urban alezredes fellépésével. Erre feltehetőleg csak október közepétől került sor. Egyed Ákos szerint a partiumi magyar jobbágyok csak kényszerűségből vettek részt a román felkelésben. Ennek azonban ellentmond Bálint Elek Közép-Szolnok megyei alispán október eleji jelentése, amely szerint a zsibói lázadás „kommunisztikus", elsősorban a Wesselényi-uradalom ellen irányul, vagyis nem az etnikális jelleg a meghatározó. Az erdélyi császári hadtest koncentrált támadása előtti helyzetértékelésnél Egyed Ákos nem támaszkodik Gyalókay Jenő kiváló elemzésére. Kritizálja Vayt és Mikót, hogy nem voltak határozottak és nem jártak el az Országos Honvédelmi Bizottmány utasításai szerint. Csakhogy ezek végrehajtásához az erdélyi magyar politikai vezetés megfelelő eszközökkel, vagyis elegendő fegyveres erővel nem rendelkezett. 1848 elején a román lakosság ellenállását nem a katonai toborzás, hanem a magyar országgyűlés határozta alapján elrendelt újoncösszeírás váltotta ki. Ezért sem helytálló, hogy Puchner az összeírást megtagadó községek ellenében csak székelyeket vezényelt ki, mivel Aranyoslónára a 41. (Sivkovich) sorgyalogezred katonái is kiszálltak. 1848 szeptemberében az új kormánybiztosokat nem Vay erénytelensége miatt, hanem annak támogatására nevezte ki a miniszterelnök. Az Alsó-Fehér megyei újoncok, köztük a nagyenyedi református kollégium diákjai nem Marosvásárhelyre, hanem Dévára vonultak. Bár a magyar országgyűlés szeptemberben elfogadta a székely határőrség megszüntetéséről szóló javaslatot, a törvényt az uralkodó nem szentesítette. 1848 októberében Kalotaszegben a Bihar megyei nemzetőrség zászlóalja harcolt, ehhez csatlakozott később 300 krasznai nemzetőr, tehát nem a Közép-Szolnok megyeiek. Baumgarten József alezredes nem a hatfontos üteg parancsnoka, hanem a csucsai dandár vezérkari főnöke volt. A 26. honvédzászlóalj nem került az erdélyi hadtest kötelékébe, Tóth Ágoston alezredes pedig a 31. honvédzászlóalj parancsnoka volt. Bem gyors észak-erdélyi sikereit nem csak a rendkívüli mobilitása, hanem az erőfölénye is eredményezték, mivel a december eleji csapaterősítésekkel a lengyel tábornok már erősebb volt Wardener dandárjánál. A 1848. október végi zsibói harcokban Katona Miklós nem vett részt, a hadműveleteket Tóth Ágoston őrnagy és Décsey László kormánybiztos irányította. Kiss Sándor kezdetekben nem volt a Délvidékre kimozdított székely huszárosztály parancsnoka, a beosztást csak november végén nyerte el. Az orosz intervenció megindítása előtti erőviszonyok összegzésénél a szerző nem utal arra a tényre, hogy az erdélyi magyar hadtest erőinek jelentős részét (18 000 főt) a gyulafehérvári vár ostroma és a havasok zárolása. A létszámfölény mellett az orosz–osztrák csapatok mind fegyverzetben, mind a kiképzettségükben felülmúlták a honvédalakulatokat.

Nagyon értékesnek és tanulságosnak tartom a 1849. évi erdélyi hadiipart, a vésztörvényszékek és a honvédkórházak működését és értékelését bemutató fejezeteket, illetve a polgárháború áldozatainak számáról készített elemzést. A román polgárháborús veszteségről még a nemzetközi összefoglalásokban is irreálisan magas számok jelennek meg, így a szerző által megfogalmazott szintézis megismerését indokolt lenne az európai történettudomány művelői számára is hozzáférhetővé tenni. Ezek Egyed Ákosnak a legújabb levéltári kutatásainak eredményei alapján készültek. A kötet legnagyobb pozitívuma, hogy az újabb kutatások eredményeit a szerző a korábbi megállapításainak revideálására is használja. Míg korábbi műveiben Kolozsvár 1848. november 16-án történt feladását elsietett lépésnek tartotta, ebben a kötetében az erdélyi hadtest vezető katonáinak értékelését fogadja el a kérdésben.

Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc historiográfiája Egyed Ákos révén ismét értékes kötettel bővült, amely etalonként szolgálhat a többi országrész, régió hasonló tudományos feldolgozásaihoz.

Süli Attila

SÁGVÁRI GYÖRGY

A MAGYAR KIRÁLYI HONVÉDSÉG ÉS A HONVÉDEGYENRUHA 1868–1918

THE HUNGARIAN HONVÉD ARMY
History, Uniforms and Equipment of the Hungarian Territorial Army from 1868 to 1918

DIE UNGARISCHE HONVÉD
Uniformierung und Ausrüstung der ungarischen Landwehr von 1868 bis 1918

(Az angol nyelvű változatot Frank Orsolya, a német nyelvű változatot Zachar Viktor fordította. Verlag Militaria, Wien, 2010. 667 o.)

Amikor 2002-ben az osztrák *Verlag Militaria* megjelentette a *Des Kaisers Rock* című, pazar kiállítású és rendkívül gazdagon illusztrált (nem mellesleg Christian Ortner, Stefan Rest és Thomas Ilming által jegyzett) kötetét az osztrák–magyar hadsereg első világháború alatti öltözetéről és felszereléséről, szakmai körökben egyöntetű volt a várakozás, hogy ezt a döntően a közös haderő egyenruházatát bemutató munkát remélhetőleg hamarosan követi majd a magyar királyi honvédség mundérjait tárgyaló, legalább hasonló színvonalú album. Nem kevesebb, mint nyolc hosszú esztendőnek kellett eltelnie addig, míg ez a várakozás beteljesülhetett. Aki beteljesítette, az egyetlen olyan szakember, akit felkészültsége, tapasztalatai, egész eddigi életpályája nem csupán feljogosít, de egyenesen predesztinál egy ilyen feladat végrehajtására, kedves kollégánk és barátunk, Ságvári György főmuzeológus, a budapesti Hadtörténeti Múzeum egyenruhagyűjteményének évtizedeken keresztül gazdája és legjobb ismerője. Munkája eredménye immár kész, bárki által kézbe vehető – habár nem könnyen, mivel csekély három és fél kilogrammot nyom, azaz e téren is sikerült felülmúlnia a *Des Kaisers Rock* szintjét, mivel utóbbi „csupán" 2,86 kg volt… A tekintélyes élősúly a kiváló minőségű papírnak és a mintegy 2000 fényképfelvételnek köszönhető. Képes albumról lévén szó, a fotók színvonala meghatározó jelentőségű a kötet sikerességét illetően. Feltétlenül említsük meg tehát, hogy a színes felvételek Georg Schnellnberger, a fekete-fehérek pedig Szikits Péter nagyszerű munkáját dicsérik. Hangsúlyozni kell ugyanakkor, hogy az újonnan megjelent kiadvány nem csupán mennyiségi mutatóit tekintve kerülne ki győztesen a *Des Kaisers Rock*-kal való összevetésből. Bátran elmondható, hogy Ságvári György műve részletesebben és ugyanakkor átfogóbban mutatja be a honvédség fegyver- és csapatnemeinek ruházatát és felszerelését, mint teszi ezt a közös hadsereg vonatkozásában a 2002-ben publikált előző munka. De félre a rivalizálással: a két vaskos album immáron együtt segíti a Habsburg-hadsereg első világháborús történetével foglalkozó kutatók és amatőr érdeklődők dolgát, akik, ha a kézbevétel nehézségein túljutnak, elképesztően gazdag képanyaggal és jól hasznosítható kísérőszöveggel találkozhatnak. A rövid történeti bevezetőt követően olvashatnak a honvédség helyéről a Monarchia fegyveres erőinek rendszerében, majd következik maga a honvédegyenruha, a kötet tulajdonképpeni legfőbb tárgya. És ekkor Ságvári György már elemében van, és azt teszi, amit mindig is nagyon szeretett (erre kollégái és barátai a tanúk): mesélni kezd. És az olvasó hamarosan azon veszi észre magát, hogy szinte szájtátva hallgatja (azaz-hogy olvassa) ennek a kitűnő szakembernek a mondandóját, aki mintha feltette volna magában, hogy gazdag tudásának minden kincsét elősorakoztatja. És szavai nyomán elképedve tapasztaljuk, milyen tarka és sokszínű volt ennek a ma már sok vonatkozásban elfeledett hadseregnek az egyenruhája, milyen sok és sokféle elemből állt össze a katona mundérja. Aztán a felszerelési tárgyak következnek, természetesen mindez a különféle fegyvernemek szerint elkülönítve. A szerző a harcolók után rátér a műszakiakra, majd az ellátókra, az adminisztrációnál és a katonai igazságszolgáltatásnál szolgálókra. Nem hagyja ki a tisztképzést, a tábori lelkészetet, a katonazenészeket és

a különleges testületeket: a testőrséget, a korona- és a képviselőházi őrséget, a csendőrséget sem. Természetesen a kötet végén szó kell hogy essék a Monarchia katonai örökségéről és hagyományainak továbbéléséről is. Érdekességként még olvashatjuk a honvédség történetében fontos szerepet betöltő 15 jelentős személyiség életrajzát is.

Olvasóként a legfőbb élményem e kötet kapcsán (és ebben talán nem állok egyedül): hogy átfogó képet kaphattam ennek a páratlanul gazdag szakterületnek az emlékanyagáról és megismerkedhettem egy lenyűgöző tudású történész és muzeológus nagyszerű munkájával. És bár a recenziókészítés íratlan szabálya szerint még a dicséretben részesítendő művekben is illik felmutatni valami apró, „az alapvetően pozitív képet nem befolyásoló" kifogásolnivalót, én most szakítok ezzel az íratlan szabállyal: egyszerűen méltánytalannak és bántóan kicsinyesnek tartanám ugyanis, ha bármely makulát akárcsak szóba is hoznék. Ez a kötet megérdemli, hogy csakis az elismerés hangján szóljunk róla.

Egy ilyen nagyságrendű vállalkozás természetesen mindig csapatmunka eredménye. Illesse hát köszönet a szerzőn kívül valamennyi közreműködőjét, a kiadót és a Hadtörténeti Intézetet és Múzeumot mint társkiadót is.!

Pollmann Ferenc

DEMETER GÁBOR

A KÉT BALKÁN-HÁBORÚ HADTÖRTÉNETE (1912–1913)

(Debreceni Egyetem, Debrecen, 2008. 436 o.)

A munka címéből az olvasó teljes joggal asszociálhat egy politikatörténeti és eseménytörténeti munkára. A szerző ennél sokkal meszszebb megy, nem is csoda, hiszen a magyar, de még a külföldi történetírás is meglehetősen mostohán bánt a balkáni térség ezen korszakával. Igaz, azt lehet mondani, hogy a keleti kérdéskörben a Balkán-félsziget egy központi terület, de itt legtöbbször a hanyatló Törökországról és az érte civódó nagyhatalmakról esik szó. Jelen kiadvány ezt a fajta homogenitást próbálja megtörni. Igaz, már a címből kiderül, hogy egy igen rövid, de annál jelentősebb korszakról esik szó, mely sok tanulságot hordoz magával.

Demeter Gábor a Debreceni Egyetem Természettudományi Karának Természetföldrajzi és Geoinformatikai Tanszékén dolgozik. Történeti kutatásainak témája a keleti kérdés utolsó fázisa, az 1912–1913-as Balkán-háborúk diplomáciatörténeti háttere. Ennek megfelelően több munkájában is foglalkozott a balkáni térséggel (Kisállami törekvések és nagyhatalmi érdekek a Balkán-háborúk idején [1912–1913]. Budapest, 2007.; A Balkán felosztására vonatkozó elképzelések a XIX. század második felétől 1913-ig. In: *Árvay Zoltán – Bodnár Erzsébet – Demeter Gábor* (szerk.): A Balkán és a keleti kérdés a nagyhatalmi politikában. Budapest, 2005.; Az út Bukarestig. A második Balkán Szövetség felbomlása. In: Öt kontinens. Szerk.: *Majoros István.* Budapest 2004.)

A könyvet kinyitva rögtön ambivalens érzés kerítheti hatalmába az olvasót. Ez egy roppant vaskos munka, de egy igen egyszerű tartalomjegyzékkel találkozunk. Egy ilyen munka megkívánna egy részletesebb – főcímeket és alcímeket tartalmazó – tartalomjegyzéket, ami könnyedebbé teszi az olvasó tájékozódását. A tartalomjegyzék tömörségén kívül más szerkezeti, strukturális és technikai hiányosságok is fellelhetőek. A szerző nem jelöli a kronológiai táblázatot. Az *Előszó* és a *Előzmények: A második Balkán Szövetség megalakulása* című fejezetek kimaradtak. A bibliográfia – vagy ahogyan a könyvben szerepel: *Irodalom* – sem kap szerepet a könyv elején a felsorolásban. Meg kell említeni, hogy a munka több helyen is tartalmaz a fejezeteken belül alcímeket, például a *Bolgár támadás a trákiai hadszíntéren* című fejezetnek öt alfejezete is van (*Felvonulás a hadszíntérre*; *Kirkkilisze; Lüleburgasz-Bunarhisza; Csorlu; Csataldzsa*), melyeket célszerű lett volna jelezni a tartalomjegyzékben is.

A munka elején a szerző megemlíti, hogy több külföldi könyv is született, mely foglalkozik az 1912–13-as balkáni háborúkkal. A művek hibájaként rója fel, hogy elfogultak és

csupán az egyik oldalról vizsgálják, elemzik a háborút. Ezek után az olvasó elvárná, hogy a munka ütköztessen külföldi véleményeket és a szerző elemezze ezeket, végül pedig összegezze. Ennek ellenére főként adatokat és eseményeket vesz át.

A szerző meglehetősen részletesen kívánja elénk tárni az 1912–13-as eseményeket. Ennek első jelét rögtön az elején tapasztalhatjuk, amikor is egy igen részletes kronológiai táblázattal találkozunk. A szándék dicsérendő, de szerencsésebb lett volna nem a munka elején, hanem a végén mellékletben, a bibliográfiát megelőzve közölni. A másik probléma technikai jellegű, az évszámok és a hozzájuk tartozó események és a sorok közti sorközök annyira kicsik, hogy az olvasó nehezen tudja szemmel követni.

A munkában három összegző fejezet van, az egyik a legelején *Előzmények: A második Balkán szövetség megalakulása*, ebben a szerző felvezeti a háború előzményeit, bemutatja az egyes balkáni népek elképzeléseit a térség „átrendezéséről". Megtudhatjuk, miképpen jöttek létre az egyes nemzetek közötti megállapodások, majd a Balkáni Liga létrejöttének konkrét okára világít, Törökországra. *A háború második szakasza* című fejezetben a szerző elemzi az eseményeket. Itt, megszakítva az ezt megelőző fejezetek leíró jelegét, elemzést találunk, ahol stratégiai, utánpótlási, logisztikai és nagy politikai kérdések is szóba kerülnek. A fejezetben egy fontos kérdéskört is érint a szerző, mégpedig a tüzérséget, mely már ekkor is komoly tényezőként szolgált, de igazi erejét majd az I. világháborúban mutatja meg. Ez a kérdéskör bővebb elemezésre kerülhetett volna, a szerző kiemelhette volna csatadöntő szerepét. Emellett jó lett volna áttekinteni a háború hagyományos és újabb vonásait és ezeket összehasonlítani. Demeter Gábor maga említette az előszóban, hogy az I. világháborúba nem szűrődtek át a tapasztalatok ebből a két balkáni háborúból. Emellett kicsit jobban részletezhette volna a nagyhatalmak, Anglia, Franciaország, a Monarchia, Németország és Oroszország viszonyát ehhez a konfliktushoz, mivel ennek a fejezetnek a végén három táblázat is arról tanúskodik, hogy komoly érdeklődéssel figyelték az eseményeket, és szállítottak utánpótlást – még Románia is Törökországnak. A szerb–görög szövetségi szerződés egyik pontja a kölcsönös segítségnyújtásról szól rra az esetre, ha a Monarchia megtámadná Szerbiát, vagy Görögországot Törökország. Ebből is látszik, hogy nem csak balkáni kérdésről van szó. Ráadásul az első Balkán-háborút lezáró békét 1913. május 30-án, Londonban írták alá, ezzel is mutatva a nagyhatalmi érdeklődést.

A harmadik és egyben befejező rész az *Epilógus*. Ebben a részben is található komoly adatmennyiség, de áttekinthetőségét már táblázatok segítik. Ilyennek a görög és bolgár veszteségeket és a háború költségének nemzetekre való lebontását bemutató táblázatok, melyek segítenek a tájékozódásban. Rövid elemzésre kerül a háború megjelenése a korabeli sajtóban. Angliában a Times folyamatosan közölte a háború eseményeit. Igaz, ez kivételes volt, hiszen az angol haditudósítókat a török vezetés tájékoztatta. Ezzel szemben a görög, szerb és bolgár haderő ezt nem szívesen tette meg. A háborús veszteségek szintén rövid számbavétele után – itt a katonai veszteségeken kívül a civil és más károkat is számba lehetett volna venni – a diplomácia kerül előtérbe, vagyis a rendezés kérdése. A szerző ismertethette volna a nagyhatalmak szerepét és érdekeiket a balkáni rendezésben. Kiderül, hogy ez a háború sem oldotta meg a balkáni zűrzavart. Sőt, a területi rendezések újabb háborúval fenyegettek. Ezt szemléletesebbé tette volna egy olyan térkép, mely tartalmazza a határváltozásokat és térségek etnikai megoszlását.

A *Drinápoly bekerítése* című fejezetben a szerző ismerteti a város főbb adatait, stratégiai fontosságát, ezek ismerete nélkülözhetetlen abban, hogy megértsük, miért is volt olyan fontos elfoglalni. Drinápoly védvonalainak ismertetésénél a szerző belefut a már ismertetett hibába, olyan adatokat közöl, amelyek egy táblázatban, vagy esetleg lábjegyzet formájában sokkal jobban megállnák helyüket. Igaz, a fejezet tartalmaz táblázatokat, ezért érthetetlen, hogy a szerző miért nem alkalmazta ezen közlési formát más helyeken is. A tényanyagok után szerencsésebb lett volna a Drinápoly városának bekerítéséért folytatott harcokat elemezni. Az eseménytörténetet pedig ezen elemzés alapjául tekinteni. Ráadásul a szerző – helyesen – hangsúlyt fektetett a hadmozdulatok irányára és az egyes csapatok földrajzi elhelyezkedésére. Ezt próbálta térképek beillesztésével szemléletesebbé tenni. De a fent említett probléma itt is jelentkezett a térképeknél, s a fejezetben használt három térkép közül csak egy segíti az események rekonstruálását.

A *Szkutari eleste* című fejezetben, hasonlóan a többi fejezethez, részletes leírást találunk

a szemben álló felekről, a szerbekről, montenegróiakról és törökökről. A fejezet felépítése kronologikus. Sőt, a szerző percre pontosan igyekszik az olvasó elé tárni az eseményeket. A fejezetben a már említett nagypolitikai befolyásra is történik utalás. A nagyhatalmak igyekeztek véget vetni Szkutari ostromának. A szerb utánpótlást blokáddal igyekeztek megakadályozni. Végül a szerbek kiürítették Albániát, miután a Monarchia nyomást gyakorolt a szerb vezetésre. A helyzet ezután sem oldódott meg, hiszen az elvonult szerb és török csapatok helyébe Nikita montenegrói király vonult be Szkutari városába, ami nem tetszett a nagyhatalmaknak. Olyannyira, hogy a Monarchia fegyveres beavatkozást helyezett kilátásba. Ebből a fejezetből is érezhető, hogy a nagyhatalmak figyelték a balkáni eseményeket és igyekeztek diplomáciailag rendezni a viszonyokat.

Amellett, hogy sok hasznos és a magyar történelemtudomány számára ismeretlen információt tartalmaz *A két Balkán-háború hadtörténete* című munka, több fejezetében az adatok felsorolása több, mint kielégítő. Az eseményeket részletekbe menően tárgyalja – ez az alaposságot mutatja –, de a hadosztályok, a személy- és a helységnevek halmazában könnyen megkavarodhat az olvasó. Ilyen például a *Görög hadműveletek Dél-Macedóniában* című fejezete (193–247. o.). A hadszervezeti egységeket véleményem szerint szerencsésebb lett volna azok szerb, bolgár, görög, macedón és török neveit egy összefoglaló táblázatban, mellékletben közölni. Hasonló adatbőség található már a szembenálló felek felszerelésének ismertetésénél is (22–62. o.). Kettős érzése van a recenzensnek, hiszen táblázatokat valóban használ a munka – melyek például az egyes nemzetek hadrendjének ismertetésekor megkönnyítik ezek átláthatóságát – mégis több helyen, ahol ez ugyancsak célszerű lett volna, hiányoznak. Ilyen hiány például *a Balkán Szövetség erői* című alfejezetben (22–62. o.) a hadieszközök és felszerelések táblázatba foglalása, illetve a *Csataldzsa* című alfejezetben (120. o.) a bolgár–török veszteségek közlésénél is célszerű lett volna az adatok táblázatban való megjelenítése. Meg kell említeni, hogy több olyan táblázat is van a munkában, mely rosszul, vagy sehogyan sem olvasható, így értelmezhetőségük sajnos minimális.

Egy hadtörténeti munka érthetőségét növeli a térképek használata, ezzel a szerző is tisztában volt. A használt térképek technikai tekintetben azonban nem megfelelőek a történések rekonstruálására. Több szerkesztési, technikai hiba is sajnos szembetűnő és zavaró. A térképek egy része túl sötét (*Az észak-macedón hadszíntér,* 167. o.; *A nyugat-trákiai hadszíntér,* 136. o.; valamint a *A nyugat-trákiai hadszíntér és a tengermellék,* 139. o. térképek), vagy éppen túl világos (pl. *A kelet-trákiai hadszíntér* című térkép, 112–113. o.), ezért ezek használhatósága hagy kivetnivalót maga után. Igaz, a szerző jelezte, hogy a helységneveket a sorozatos névváltoztatások miatt nehéz meghatározni a korban. A *Drinápoly erődítései* című térképen (129. o.) azonban még a helységnevek leolvasása is nehéz, sőt a határvonalaké is, sajnos. Több térképen is olyan adat vagy jelölés van, ami fölösleges vagy érthetetlen – ezzel találkozhatunk a *Janina két gyűrűt alkotó védművei* című térképnél (283. o.). Arra is van példa, hogy még jelmagyarázatot sem találunk (59–60., 127., 129. o. térképei). A szerző részéről megfontolandó lett volna olyan térképek szerkesztése, melyeken egységes helységnevekkel és földrajzi elnevezésekkel találkozunk. Az esetlegesen bekövetkezett névváltozást pedig lábjegyzetben célszerű lett volna feltűntetni, a megfelelő fejezeteknél vagy esetleg egy helységnév azonosító névjegyzékben, a végén. Több helyen a szerző nem jelöli a térképek forrását. Sőt, vannak olyan térképek, amelyeknél csak találgathatjuk, hogy mit is szeretett volna a szerző mutatni, ugyanis semmifajta jelölés vagy cím nincsen alatta feltűntetve. A könyv végére a sok térkép miatt javallott lett volna egy jegyzéket készíteni, és ezzel együtt feltüntetni forrásukat, vagy azt is, ha saját szerkesztésű.

A könyv képanyaga, ezen belül is a személyi portrék összeállítása szemléletessé teszi a munkát. Bár a szöveges részben is és a könyv végén is közli őket. A képanyag gazdagságát is beárnyékolja, hogy sok esetben hiányzik a kép forrásának megjelölése. Ennek ellenére a szerb, a bolgár, a görög, a montenegrói és a török katonai egyenruhák bemutatása impozáns. Sőt, még az egyes nemzetek rangjelzéseit is megtalálhatjuk. A képek közelebb hozzák az olvasóhoz a leírt eseményeket. Bár egy olyan képgaléria talán célszerűbb lett volna, ami elkülönül, és külön jelzést kap a tartalomjegyzékben. Ahogy a térképeknél is, úgy itt is célszerű lett volna egy jegyzék készítése.

A képanyagok mellett néhány fejezetben források/idézetek is segítik az események pon-

tosabb rekonstruálását. A munka felhasznál a *Pesti Napló*ból és a *Magyar Katonai Közlöny*ből származó forrásokat. Igaz, az előbb említett két folyóiraton kívül továbbiakat is felhasznált az író a munkájához, de azok a könyv végén nem találhatóak az *Irodalom* fejezetben, mely egyben rövidítésjegyzék is. Ilyen például a bolgár, *Mir* (19., 339. o.) vagy a szerb, *Szamouprava* lap (405. o.) A fentebb említett két sajtóorgánum mellett ezt a kettőt is jelölni lehetett volna a könyv végén. A szerző többet is használhatott volna, ezzel is szemléletesebbé téve munkáját.

A könyvben több helyen is használ rövidítéseket, de ezek olykor zavaróak, semmint segítőek. A szerző több alkalommal is idéz Trockijtól (54., 79., 81., 88–89., 93., 98. o.), aki ekkor a helyszínen tartózkodott mint haditudósító. Sajnos nem derül ki, hogy ezek az idézetek honnan is származnak, hiszen a lábjegyzetben használt rövidítésből nem lehet egyetlen, a szerző által felhasznált munkára sem következtetni. Csupán az előszóban említi meg Trockij nevét. A kötet végén egy rövidítés jegyzék korrigálhatta volna ezeket a bizonytalanságokat.

A könyv összességében, az említett pontatlanságok ellenére a korszakot kutató történész számára hasznos. Egy laikus olvasó számára viszont nehezen befogadható több olyan fejezet, mely elsüllyed az adatok tengerében. A szerző összességében teljesítette célkitűzését, hogy a külföldi munkákkal szemben minden nemzet oldaláról igyekezett bemutatni az 1912–13-as eseményeket. A munka nagyban segíti a keleti kérdéskör teljesebbé tételét a magyar had- és történelemtudományban.

Kranzieritz Károly

TAMARA SCHEER

ZWISCHEN FRONT UND HEIMAT

Österreich-Ungarns Militärverwaltungen im Ersten Weltkrieg

(Peter Lang GmbH. Internationaler Verlag der Wissenschaften, Frankfurt am Main, 2009. 240 o.)

Az első világháború könyvtárakat megtöltő hatalmas szakirodalmából a legutóbbi időkig hiányzott néhány fontos témakör feldolgozása. Ezek közé tartozik az Osztrák–Magyar Monarchia szárazföldi hadereje által a világégés során megszállt országok, régiók katonai kormányzásának története.

A téma részletes bemutatásának az ad aktualitást, hogy sok akkoriban felmerült kérdés és probléma hasonlít azokhoz a mai nemzetközi békemissziókban létezőkhöz, amellyel napjaink katonái is találkoznak. A császári és királyi haderő katonái olyan feladatokat is elvégeztek, amelyek katonai érdekeket szolgáltak, de tulajdonképpen nem tartoztak a hadsereg feladatainak körébe – mint például a civil lakosság ellátása, a rend fenntartása, iskolák és mezőgazdasági mintagazdaságok létrehozása, útépítés, a polgári lakosok kényszermunkára vezénylése és munkaerő toborzása a hátország számára –, ráadásul sűrűn előfordult, hogy a polgári és a katonai hatóságoknak meglehetősen eltérő elképzeléseik voltak feladataikról.

A szerző a Bécsi Egyetem Történeti Intézetének kutatási asszisztense, 2009 óta külsős lektora, tanára. A bécsi Kriegsarchiv, valamint a Haus-Hof- und Staatsarchiv gyűjteményeinek forrásait, továbbá több korabeli, illetve néhány későbbi feldolgozást is felhasznált műve megírásához.

A kötetet pár korabeli dokumentum másolata és fénykép-, továbbá rövidítés-, forrás- és irodalomjegyzék egészíti ki.

Erwin A. Schmidl, az Osztrák Védelmi Akadémia Stratégiai és Biztonságpolitikai Intézetének igazgatója, valamint a szerző előszava után a bevezetésben a katonai megszállásról kapunk rövid történeti áttekintést.

Az első témaegységben Scheer a katonai kormányzás nemzetközi jogi hátterét és elméletét világítja meg az olvasó számára.

A második fejezetben az Osztrák–Magyar Monarchia által az első világháború idején megszállt területeket veszi számba. Elsőként az orosz fennhatóság alatt lévő lengyel tartományok (az ún. Kongresszusi Lengyelország) köz-

ponti hatalmak általi megszállását és annak előzményeit mutatja be 1915 őszéig. Megvilágítja az 1915. október 1-jén Lublin székhellyel felállított osztrák–magyar katonai főkormányzóság létrejöttének körülményeit, felsorolja kik látták el ezt a tisztséget a világégés végéig. Részletezi az elfoglalt lengyel területek politikai integrálásáról folytatott vitákat, majd röviden bemutatja a terület háború utáni sorsát 1918 és 1921 között. Másodikként az 1916. január 1-jén Belgrád székhellyel létrehozott szerb katonai főkormányzóságról ír, röviden összefoglalva az osztrák-magyar–szerb kapcsolatokat a háború előtti évtizedekben, végül felsorolja az ott szolgált főkormányzókat. Harmadikként az 1916. március 1-jén Cetinjében alakított montenegrói katonai főkormányzóság megszervezéséről tudhatunk meg részleteket, és megismerjük a főkormányzók névsorát. Negyedikként az 1916 januárjától a császári és királyi XIX. hadtest által elfoglalt észak-albániai Szkutariban működő megszálló parancsnokságot mutatja be. Megtudhatjuk, hogy ott azért nem hoztak létre önálló katonai kormányzóságot, mivel Albániára Bécsben egyfajta megszállt baráti országként tekintettek. Természetesen itt is találkozunk a háború alatti k. u. k. hadtestparancsnokok felsorolásával. Ötödikként az 1916–17-ben a németekkel és bolgárokkal közösen megszállt és kormányzott Románia bemutatása kerül sorra, ahol a Monarchia katonai hatóságai (hasonlóan a bolgárokhoz) csak megbízottat delegáltak a német katonai kormányzó mellé. Hatodikként az Észak-Olaszországban 1917 decemberétől működő, az osztrák–magyar megszálló erők által gyakorolt katonai közigazgatásról ír. Végül az 1918 márciusától a németekkel közösen elfoglalt és kormányzott Ukrajna megszállásában résztvevő császári és királyi Keleti-hadsereg 1918 novemberéig tartó tevékenységének és szerepének elemzése következik.

A harmadik nagy témakör a katonai közigazgatás alapjairól, fejlődéséről, szerveiről szól. Kiderül, hogy egy 1914-es szabályozás szerint a háború alatt a császári és királyi Hadseregfőparancsnokságon belül a szállásmesteri osztály volt felelős a katonai közigazgatásért. Albániában és Olaszországban – tekintettel a kis kiterjedésű megszállt területekre – nem hoztak létre önálló katonai kormányzóságokat, e két helyen a mindenkori hadtestparancsnokságok látták el az igazgatási funkciókat. Romániában és Ukrajnában több szövetséges-társ együtt gyakorolta a megszállási jogokat. Részleteket tudhatunk meg a katonai kormányzóságok és a kormányzósági feladatokat ellátó frontparancsnokságok feladatairól, szervezeti felépítéséről, létszámáról (utóbbi Lengyelország, Szerbia és Montenegró esetében egyaránt 40 000 fő volt).

A szerző kitér a megszállt terület parancsnokságának politikai tanácsadójaként működő civil országos felügyelő feladataira, megismertet bennünket a közvetlenül a katonai főkormányzó alá beosztott kormányzósági szemlélő, a körzet-, illetve a kerületi parancsnokságok feladataival, szervezetével, a hadtáp-állomásparancsnokságokéval, továbbá a hierarchia legalján található településparancsnok teendőivel.

Külön alfejezet foglalkozik a katonai közigazgatás, kormányzatok pénzügyeivel, fenntartásával, amit részben helyi adókból fedeztek. A személyi politikáról szóló részben Scheer megállapítja, hogy a német és a bolgár szövetségesekkel összehasonlítva az osztrák–magyar elöljárók, tisztek, alkalmazottak körültekintőbbek voltak a meghódított ország vagy terület lakosságával, sokkal jobban beszélték a helyi nyelveket. Ír a lakossággal szembeni törvényes, ámde szigorú és erélyes bánásmódról, bemutatja milyen intézkedéseket tettek az osztrák–magyar hatóságok a helybeliek megnyerésére pl. propagandakiadványokkal, illetve jótékonyági akciókkal.

A negyedik fejezet a katonai közigazgatás feladatait és intézkedéseit tárgyalja. Első helyen a nyugalom, a rend és biztonság biztosítása állt, amelyhez hozzátartozott a lakosság lefegyverzése, egy működő rendőri szervezet létrehozása, a különböző bandák illetve a politikai ellenállás leküzdése.

A lefegyverzés végrehajtása során a császári és királyi katonai hatóságoknak különösen nehéz dolguk volt Montenegróban és Szerbiában. Albániában viszont a helyi elöljárókat bevonva végezték a magánszemélyektől a fegyverek begyűjtését. A büntetőintézkedések közül a pénzbüntetéstől a halálos ítéletig sokféle eszköz állt a katonai hatóságok rendelkezésére. Bemutatja, hogy azok milyen lehetőségekkel éltek, pl. egész településeket büntettek az élelmiszerellátás megvonásával, pénzbeli büntetés kirovásával, helyi elöljárók túszul ejtésével és internálásával, a településeken lakók utazási szabadságának megvonásával, a fegyverfogható férfiak evakuálásával és kényszermunkára kényszerítésével, súlyosabb esetekben – pl. a k. u. k. haderő katonáinak meggyilkolása meg-

torlásaként – házak, településrészek felégetésével. Képet kapunk a különösen Szerbiában és Montenegróban aktív bandák és a fegyveres ellenállás felszámolásáról, amely tevékenységbe bevonták a helyieket is: példának okáért ismert bandafőnökök megölését több ezer koronával jutalmazták. A csendőrség tevékenységének leírása során a szerző kihangsúlyozza, hogy igyekeztek elsősorban bennszülött, a helyi viszonyokat és nyelvet ismerő lakosokat alkalmazni csendőri feladatokra, a Balkánon például bosnyákokat. Külön részletezi a speciális feladatokra, portyák és lefegyverzések végrehajtására, bandák elleni harcra létrehozott, csendőrökből és katonákból álló, mintegy 50 fős büntető különítmények tevékenységét. Górcső alá veszi a nagyobb településeken működő helyi rendőrség felállításával és működésével kapcsolatos feladatokat, az Albániában szokásban lévő vérbosszú elleni osztrák–magyar intézkedéseket.

Önálló alfejezet tárgyalja a megszállás gazdasági, mezőgazdasági és infrastukturális aspektusait. Ezen belül ír a megszállt területeken folyó építkezésekről, azok szisztematikus gazdasági kiaknázásáról (pl. termények rekvirálása, az anyagi javak: élelmiszerek, nyersanyagok stb. begyűjtése), továbbá az ipari termelés felfuttatásáról, a mezőgazdasági vonatkozású intézkedésekről és azok hatásairól. Részleteket tudhatunk meg az egyes főkormányzóságokban a civil lakosság különböző rétegeit érintő kényszermunka formáiról, a helyi hatóságok által alkalmazott hátországi bérmunkásokról (4000 olasz dolgozott a Monarchia területén fizetségért).

Olvashatunk a lakosságnak a katonai közigazgatáshoz kötéséről, arról, hogy Ukrajnában, Albániában, Lengyelországban helyi politikusokból álló hatóságokat állítottak fel, a helybeli tisztviselőket bevonták a közigazgatásba, Szerbiában, Montenegróban és Olaszországban azonban ez a rendszer nem működött. Scheer rávilágít a községi szintű kormányzás, irányítás problémáira is. Foglalkozik a megszállt területek lakosságának katonai szolgálatra történt alkalmazásával, konkrétan a császári és királyi hadsereg főleg Albániából és Szerbiából verbuválódott, mintegy 8000 főnyi muszlim önkéntesének szerepével, illetőleg szintén a k.u.k. oldalon harcoló lengyel, albán, ukrán légiók tevékenységével.

A szerző ismerteti az osztrák–magyar hatóságoknak a megszállt övezetekben élő népek civilizálását célzó kényszerintézkedéseit, így pl. az Albániában, Szerbiában, Romániában felülről elrendelt művelődési, kötelező oktatási, higiéniai, egészségügyi, infrastrukturális rendelkezéseit. A kulturális, művészeti és szimbolikai kérdések külön alfejezetben kerülnek tárgyalásra. A vallási és nemzetiségi csoportok (elméletben) egyenrangú elbánásban részesültek, pl. Szerbiában és Orosz-Lengyelországban cirill írással is közzétették a fontos közleményeket, megtiltották viszont a megszállás előtti uralkodók, elöljárók, katonai vezetők tiszteletét, a régebbi jelképek használatát. A korábbi olasz kulturális befolyást Albániában azzal is csökkentették, hogy engedélyezték az albán helységnevek használatát, sőt a k. u. k. hadsereg albán önkénteseinek egyenruháin az albán nemzeti színeket is. Az osztrák–magyar csapatok által elfoglalt területeken a kulturális értékeket és javakat felmérték, megvédték, közülük sokat a bécsi nagy múzeumok valamelyikébe szállítottak.

Az ötödik nagy témakör a korábban elmondottakat foglalja össze: szól a katonai kormányzás szerepéről, feladatairól, lényegéről, a katonai megszállás politikai, jogi vonatkozásairól és következményeiről, a Monarchia birtokába jutott területek kiaknázásáról, a többi szövetségessel való együttes kormányzás (pl. Szerbiában a bolgárokkal) problémáiról, végül a széttagolt Lengyelország példáját összehasonlítja a II. világháborús német és orosz megszállással.

A hatodik fejezetben a szerző a pénz korabeli vásárlóerejét a megszállt területeken élők életéből vett példákkal érzékelteti.

Összességében jól használható, az első világháborúban a Monarchia által katonailag megszállt területek történetét kiválóan és összefoglalóan feldolgozó, az egyes katonai főkormányzóságok háború alatti ténykedését részletesen bemutató, mindeddig hiányzó alapmunka született Tamara Scheer tollából, amelyet egyaránt bátran ajánlhatjuk a szakemberek és az olvasók figyelmébe.

Balla Tibor

CATHERINE HOREL

SOLDATEN ZWISCHEN NATIONALEN FRONTEN

Die Auflösung der Militärgrenze und die Entwicklung der königlich-ungarischen Landwehr (Honvéd) in Kroatien–Slawonien 1868–1914

(Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 2009. 262 o.)

Horvátország és Magyarország történelme a középkortól kezdve 1918-ig számos ponton kapcsolódott egymáshoz. Kevésbé köztudott, hogy a dualizmus időszakában a császári és királyi hadseregben, illetőleg az 1868-ban létrehozott magyar királyi honvédségben horvát kiegészítésű alakulatok is léteztek. Ezekben a közös és honvédezredekben nemcsak sok horvátországi baka, hanem számos, az első világháború során már tábornoki rangot viselő horvát származású tiszt (pl. Stephan Bogat címzetes gyalogsági tábornok, Svetotar Boroević tábornagy, Anton Lipošćak gyalogsági tábornok, Nikić János és Viktor Njegovan címzetes gyalogsági tábornokok, Stephan Sarkotić vezérezredes) is szolgált több-kevesebb ideig, akik egészen a közelmúltig kevésbé kerültek a kutatók és életrajzírók figyelmének középpontjába. A XX. századi magyar és nemzetközi hadtörténetírás pedig nem igazán tekintette feladatának a honvédség horvát vezényleti nyelvű alakulatai történetével való behatóbb foglalkozást, ezért is feltétlenül hiánypótló a most napvilágot látott kötet.

Catherine Horel – aki a francia Centre National de la Recherche Scientifique kutatási igazgatónője, továbbá a párizsi Panthéon-Sorbonne Egyetem professzora, a kelet- és közép-európai XVII.-XXI. századi történelem specialistája – jó érzékkel egy eddig csupán részleteiben kutatott, kevéssé feltárt problémakör hadtörténeti, köztörténeti és gazdaságtörténeti vonatkozásainak részletes vizsgálatára vállalkozott német nyelvű munkájában, amelyet horvát, magyar és osztrák levéltári források alapján, továbbá széleskörű nemzetközi irodalomra támaszkodva – még a recenzens néhány, a honvédség történetéről írott művét is felhasználva – dolgozott fel. A mű írója több olyan összefüggésre is ráirányítja a figyelmet, amelyek korábban nem kerültek előtérbe.

A kötetet felhasznált forrás- és irodalomjegyzék, valamint név-és helységnévmutató egészíti ki, továbbá egy-egy, a magyar királyi honvédség csapatainak 1873-as és 1913-as területi elhelyezkedését bemutató vázlat is segíti az olvasót a könnyebb eligazodásban.

A könyv kiadójának előszava után következő bevezetésben a szerző – minden joggal – az általa vizsgált téma fontosságát emeli ki. A mű első fejezetében a Habsburg-birodalom védelmi rendszerét és a nemzetiségi kérdés problémakörét járja körül. Elsőként a katonai hagyományok és a történelmi emlékezet szerepét tárgyalja Horvátországban, illetőleg Magyarországon. Kidomborítja, hogy a határőrvidéki katonaság milyen fontos szerepet töltött be a XVIII. századtól kezdve, bemutatja az 1815–1848 között Magyarországon végbement katonai reformokat, az 1848-as horvát–magyar konfrontációt a magyar forradalom és szabadságharc kapcsán.

A második nagy témaegységben az 1867-es osztrák–magyar kiegyezés katonai következményeiről, valamint az 1868-ban bekövetkezett ún. Nagodba (a horvát–magyar politikai kiegyezés) körülményeiről tudhatunk meg részleteket.

Először a magyar királyi honvédség létrehozásának társadalmi-politikai hátterét világítja meg a mű írója, majd a horvát–magyar kiegyezés és a honvédség felállításának összefüggéseit tárja fel. Ismerteti a két nemzet közötti kiegyezés lényeges pontjait, bemutatja a horvát kiegészítésű alakulatokkal is rendelkező magyar királyi honvédség 1868–1886 közötti főbb szervezeti és diszlokációs változásait. Megemlíti, melyek voltak a honvédség irányító szervei (az egyaránt Budapesten található Honvédelmi Minisztérium és a Honvéd Főparancsnokság), az alakulatok területi megoszlásának ismertetése közben nem felejti el megjegyezni, hogy csupán egy honvédkerület jött létre Zágráb központtal, majd felsorolja a császári és királyi hadsereg szintén horvátországi XIII. hadtestének területéről, valamint a zágrábi honvédkerületből kiegészült horvát honvéd alakulatokat.

A kötet harmadik részében a szerző a török idők óta fennálló déli katonai határőrvidék megszűnésével és az annak helyén keletkezett horvát–szlavón új katonai szervezettel foglalkozik. Részletesen bemutatja a határőrvidék kiterjedését, népességi, vallási, foglalkozási, iskolai, egészségügyi, nemzetiségi viszonyait. Megtudhatjuk, hogy a magyar politikai erők milyen gazdasági, politikai és katonai megfontolásokat követve óhajtották a régóta fennálló katonai határőrvidék felszámolását és Magyarország területébe olvasztását. Nyomon követi a katonai határőrezredek feloszlatásának és az ugyanazon területről kiegészített új honvéd, illetőleg közös hadseregbeli alakulatok létrehozásának folyamatát, a horvát–szlavón csendőrség 1876-os megszervezésének körülményeit. Kitér az utóbbi testület – amely a korábbi szerezsánok (határőrök) helyett gondoskodott a terület biztonságáról – létszámára, szervezetére, továbbá a csupán háború esetén megalakítandó magyar királyi népfelkelés nagyságára, jelentőségére és annak horvát alakulataira.

A negyedik fejezetben Horel a honvédségnél tartott sorozásokról és a besorozott újoncok kiképzéséről, a budapesti Ludovika Akadémián 1872–1914 között folyt tisztképzésről ír összefoglalóan. Külön alfejezet foglalkozik a közös hadsereg magyarországi, illetve a magyar királyi honvédség katonaiskoláival, s néhány, ezen iskolák valamelyikét végzett ismert horvát származású tiszt nevével is megismerkedhetünk. Végezetül rövid kitekintést találhatunk a honvéd igazságszolgáltatásról, egészségügyről és lelkészetről.

Az ötödik nagy témakörben a szerző a honvéd tisztikar vizsgálatára vállalkozik. Elsőként annak nemzetiségi, vallási, nyelvi, származási megoszlását tárja az olvasó elé, majd felvázolja a tiszti karrierlehetőségeket a honvédségben és annak horvát részében, többek között foglalkozik a tisztek előléptetéseivel, családi hátterével és kitüntetéseivel.

A mű írója egy alfejezetben a horvát–szlavón honvédkerületek, a varasdi 10. honvéd huszárezred, továbbá a horvát–szlavón csendőrség parancsnokainak katonai pályafutását, illetőleg életútját vázolja fel. Megtudhatjuk többek között, hogy néhányan a tiszti pályájuk lezárása után a civil közigazgatásban is karriert futottak be.

A hatodik fejezetben a szerző a honvédség és a csendőrség horvát társadalomban betöltött szerepét veszi górcső alá. Részletesen végigköveti a dunai birodalom fegyveres erejében az 1880-as évektől végbement haderőreformot, valamint a közös hadsereg és a honvédség állandó rivalizálását. Kiemeli, hogy az 1884–1903 között honvédelmi miniszteri posztot betöltött Fejérváry Géza elévülhetetlen érdemeket szerzett a honvédség fejlesztése terén. Kimerítően körüljárja a honvéd tüzérség létrehozásának magyar szempontból presztízsértékű problémakörét, ír a honvédségnél az 1890-es évektől megfigyelhető nagyarányú laktanyaépítkezésekről. Elemzi a katonák és a csendőrök társadalmon belüli helyét, társadalmi megbecsültségének változását, amely többek között bérezésük változásán keresztül is nyomon követhető volt.

A könyv hetedik témaegységében a honvédség és a horvát nemzeti öntudat problémaköre kerül terítékre. Elsőként a magyar–horvát kulturális harcként is felfogható nyelvi problémákra tér ki, melynek egyik mutatója volt, hogy a horvát honvédtisztek közül kevesen tanultak meg magyarul. Bemutatja a honvédség horvát alakulatainak szerepét a magyar–horvát konfliktusokban. Ismerteti a magyar kormányok magyarosítási törekvéseit Horvátországban és ezzel összefüggésben az onnan kiegészült horvát alakulatoknál. Képet kapunk a horvát–magyar viszony alakulásáról a politika tükrében a dualizmus során, továbbá arról is, milyen szerepet játszottak a honvédség horvát alakulatai az 1878-as okkupációs hadjáratban, végül arról, hogy miként viszonyult a honvédség és a horvát társadalom a katonai határőrvidék 1871-ben kezdődött és 1873-ban befejezett felszámolásához.

A nyolcadik fejezetben Horel a Horvátország területéről kiegészült honvéd alakulatok, többek között a magyar királyi 42. honvéd gyaloghadosztály tisztjeinek és katonáinak első világháborús helytállásáról, szerepléséről ad rövid áttekintést, majd mintegy zárásképpen, a kötet legvégén összegzi az általa korábban leírtakat és levonja a tanulságokat.

Az alapos, a címben megismert téma minden vonatkozását részletesen bemutató könyv elolvasását elsősorban a dualizmus korszakával és a magyar királyi honvédség történetével foglalkozó szakemberek számára ajánlom, de hasznos kiegészítő ismeretek forrása lehet a XIX–XX. századi magyar, illetőleg a horvát hadtörténelem iránt fogékony érdeklődő olvasók számára is.

Balla Tibor

LAGZI ISTVÁN

„A MAGYAR–ROMÁN ZÖLD HATÁRON ÁTKÍSÉRTÜNK SOK LENGYELT”

„A lengyel hadsereg fővezére, Rydz-Śmigły marsall Magyarországon van”

*(**Móra Ferenc Múzeum – Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány,** Szeged–Budapest, 2009. 164 o.)*

2009 szeptemberétől fél esztendőn át alig akadt nap, hogy az érintett települések valamelyikében ne emlékeztek volna meg a hetven évvel azelőtt Magyarországra került lengyel menekültekről. A rendezvények középpontjában többnyire kiállításmegnyitás, emléktáblaavatás, könyvbemutató állt. Az évforduló alkalmából látott napvilágot – a Lengyel Nagykövetség és a Lengyel Intézet támogatásával – Lagzi Istvánnak a fentebb idézett „iker-címen” egy kötetben közzétett két tanulmánya is.

A szerző, a lengyel menekültügy kiváló ismerője hatalmas forrásanyagot gyűjtött össze az elmúlt négy évtizedben. „A magyar – román zöld határon átkísértünk sok lengyelt” című írásában új tényekkel ismertet meg bennünket. Így szerezhetünk tudomást a lengyel menekültek második hullámáról, amelynek résztvevői részben az 1943-as varsói felkelés legszerencsésebb túlélői, illetve a korábban Szlovákiába került lengyel zsidók, akik onnan is menekülni kényszerülve jutottak Magyarországra, ahonnan útjuk – a már 1939 őszétől Magyarországon élő lengyel zsidó menekültek egy részével együtt – az angol mandátumot képező Palesztinába vezetett (volna) az ún. „tijul akció” keretében.

A német megszállás után a magyar zsidók élete is veszélybe került: többségüket az auschwitzi haláltáborba hurcolták. Az 1944. március 19-ét követő hónapokban mindennapi létükben is kiszolgáltatottabbak lettek, mint a lengyel zsidó menekültek. Erről így ír Lagzi: „a Jaross Andor belügyminiszter 1944. március 31-én kiadott rendeletének 3. pontjában foglaltak szerint a tengelyhatalmak érdekkörébe tartozó államok, így Lengyelország zsidó állampolgárai közül is »csak azokat kell védőörizetbe venni, akik közrendészeti, vagy állambiztonsági szempontból kifogás alá esnek.« Azt ezúttal is hangsúlyozni kell, hogy a Magyarországra került menekültek közül zsidónak számító személyek, akik katonai internáltak voltak, illetve azok a polgári menekültek, akik érvényes KEOKH igazolással (tartózkodási engedéllyel) vagy igen jó minőségű hamis papírokkal rendelkeztek, a sárga »Dávid csillag« viselése alól *mentesültek*. Az 1941–1944 közötti években Magyarországra menekülők, az ún. »később érkezők«, akiknek jelentős része zsidó volt, pedig eleve katolikusnak regisztráltatta magát. Amíg a sárga csillaggal rendelkező magyar zsidók utazását az egyes települések között megtiltották, a *lengyelek* Budapestről – érvényes vagy annak látszó papírokkal Szegedre (vagy más helységekbe) szabadon, egyénileg is utazhattak.” Sorsuk azonban ettől függetlenül bármelyik pillanatban rosszra fordulhatott. Életét az tudta igazán biztosítani, akinek sikerült kijutnia Romániába. Ennek feltétele a jó szervezés, a szegedi kapcsolat és a pénz volt.

Lagzi István részletesen dokumentálva ismerteti a sikeres és sikertelen „lengyelmentő akciókat”, melyek révén betekintést nyerünk többek között az ún. Skultéty-ügybe. Skultéty Sándor volt, aki a lengyelmentés előzményeinek szervezéséből talán a legtevékenyebben vette ki részét. Letartóztatása után minderről 1944 júliusában részletes vallomást tett a német biztonsági rendőrség szegedi irodáján és a magyar államrendőrségen. Vallomásával több embert bajba kevert. Egy ilyen lebukás az érintettek mindegyikének kivégzésével járt volna a németek által megszállt lengyel területeken.

A háború alatt számos legenda keringett a lengyel hadsereg Romániában internált s Magyarországon át a németek által megszállt Lengyelországba visszaszökött fővezéréről, Edward Rydz-Śmigły marsallról (akit nevének kiejthetetlensége miatt a magyarok Rézsmirglinek hívtak). A legendák egyike szerint budapesti tartózkodása idején Horthy Miklós is vendégül látta a lengyel hadsereg egykori fővezérét, akiről honfitársai, s főként politikai riválisai lesújtó véleménnyel voltak, mert magára hagyta a harcoló Varsót, s a szeptember 17-iki szovjet benyomulás után Romániába menekülve a nemzetét is.

Lagzi István *A lengyel hadsereg fővezére, Rydz-Śmigły marsall Magyarországon van* című tanulmányában alaposan feltárja címbeli

hőse menekülésének előzményeit, internálásának politikai indokát és körülményeit. Kiemeli, hogy a fővezér abban a meggyőződésben lépett a szövetséges Románia területére, hogy tábornoktársaival, Ignacy Mościcki köztársasági elnökkel s a kormány tagjaival azonnal továbbutazhatnak az ellenállás folytatása céljából a szövetséges Franciaországba, ám ezt csak az ellenzéki magatartása miatt 1928-ban rendelkezési állományba helyezett Władysław Sikorski tábornok tehette meg. A marsallt és hatalomban lévő társait a hadsereg befolyásos tagjaival együtt azonnal internálták. Ez a nemzetközi szerződések szerint elvileg kötelessége is volt a szeptember 6-án semlegességet bejelentő Romániának, amely tartott Németországtól, s szeptember 17. után a Szovjetuniótól is. Eljárása miatt Anglia felháborodott, Franciaország csupán sajnálkozását fejezte ki.

Szeptember 30-án a szövetségesi kötelezettségvállalása alól gyakorlatilag kibújt, „furcsa háborút" vívó, azaz tétlen francia kormány hathatós támogatásával Władysław Sikorski Párizsban emigráns lengyel kormányt alakított azzal a céllal, hogy egy új lengyel hadsereget felállítva folytassa a harcot Németország ellen. A Lengyelországot ért katasztrofális vereségért az 1935-ben Piłsudski örökébe lépő katonai és politikai elitet tette felelőssé, s képviselőit – élén Rydz-Śmigłyvel – karanténba zárva akarta kirekeszteni a külföldön és Lengyelországban szerveződő föld alatti közéletből, ellenállási mozgalomból.

Miután Franciaország 1940 tavaszán összeomlott és a Sikorski által szervezett nyolcvanötezer fős lengyel haderő több mint kétharmada odaveszett, Rydz-Śmigły meg volt győződve arról, hogy e katasztrófa az ő személyét más megvilágításba állítja: rehabilitálja. Władysław Raczkiewicz, az új lengyel köztársasági elnök le is váltotta Sikorskit a miniszterelnöki posztról, de pár óra múlva – angol nyomásra – kénytelen volt döntését visszavonni.

Rydz-Śmigły rádöbbent, hogy megítélése mit sem változott a hatalomban maradt lengyel emigránsok körében, ezért elhatározta, hogy visszatér Lengyelországba, s bekapcsolódik az ellenállási mozgalomba. Feltehetően azért is döntött így, mert a hadseregen belül, így a magyarországi lengyel katonai menekültek körében is jelentős táborral rendelkezett, amely szemben állt Sikorskival és politikai irányvonalával – főként azt követően, hogy Sikorski a Szovjetunió elleni hitleri támadás után egyezségre lépett Sztálinnal. A tisztek egy beavatott szűk csoportja magyar földön alakította meg a Harcoló Lengyelország Tábora nevű szervezetet, amelyet Lengyelországban akart „működésbe" hozni. Szervezői Rydz-Śmigłyt látták volna a legalkalmasabbnak arra, hogy e „tábor" élére álljon. Ennek jegyében vették fel vele a kapcsolatot, s készítették elő szökését.

Az akcióban kiemelkedő szerepet játszott Bazyli Rogowski *Az Edward Rydz-Śmigły marsallal Magyarországon töltött időszakról szóló visszaemlékezéseim* című memoárjában részletesen beszámol a marsall Magyarországon töltött tíz hónapjáról, a Szlovákián történő átkeléséről és élete Varsóban töltött utolsó hónapjáról. Lagzi Rogowski beszámolóját (melyet érdemes lenne magyarra lefordítani) a vonatkozó szak- és memoáirodalommal, valamint levéltári forrásokkal kiegészítve ismerteti.

A marsall 1940. december 17-én hajnalban Arad térségében lépte át többedmagával a magyar határt, s 1941. október 25-én Rozsnyónál hagyta el Magyarországot. (Ellentétben a könyv állításával, Rogowski szerint Rydz-Śmigły a Marenzi-villából az ő társaságában a fönt említett napon nem taxizott egyenesen a pályaudvarra, hanem óvatosságból az Erzsébet téren taxit cserélt, s Józef Hudec turdosini sofőr sem a rozsnyói vasútállomáson várt rájuk, hanem a határon túl fekvő első szlovák falunál, ahová az éj leple alatt több kilométer hegymászás után jutott el a négyfős lengyel csoport.) Magyarországi tartózkodásáról sem a magyar hatóságok, sem a német hírszerzők, sem Sikorski hívei nem szereztek tudomást, s ez nemcsak azt jelenti, hogy lengyel környezete mintaszerűen konspirált, hanem azt is, hogy a kilétéről tudomást szerzett magyarok – egyik szállásadója, özvegy gróf Marenzi Károlyné, Riedl Lajos ny. tábornok s a két kezelőorvosa, Molnár doktor és Pajor doktor – hallgatni tudtak.

Rydz-Śmigły marsall november elején sikeresen eljutott Varsóba, de már nem tudott a Harcoló Lengyelország Táborában semmilyen szerepet játszani, mert december elején szívrohamban meghalt.

A tanulmányait a krakkói Szépművészeti Akadémián kiváló mesterek keze alatt folytató Edward Rydz – (a Śmigły fedőnevet később kapta) – jó festő volt és verseket is írt. Több alkotása született magyarországi tartózkodása alatt.

Lagzi István alapos, értékes könyve gondosabb szerkesztést és korrektúrát érdemelt volna.

Kovács István

NÁDASI ALFONZ OSB

HADINAPLÓ

A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források és feldolgozások, 9.

(Győr, 2009., 418 o.)

HADIFOGOLYNAPLÓ

A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források és feldolgozások, 11.

(Győr, 2010., 191 o.)

A második világháború témájában már számos szakirodalom, visszaemlékezés, valamint napló született, melyek a szerzők szerepétől, pozíciójától függően a háború különböző aspektusaira kívánnak rámutatni. E recenzió keretében tárgyalt két mű az utóbbi csoportba tartozik. A témában megjelent munkák nagyobb része, mint például Nagybaczoni Nagy Vilmos vagy Hollósy-Kuthy László tábornokok visszaemlékezései, elsősorban a háború katonai vonatkozásaira koncentrálnak. E két napló azonban egy elég sajátos, eddig talán kevésbé feldolgozott szempontból közelíti meg az eseményeket.

Nádasi Alfonz bencés szerzetes, tábori lelkész könyvében részletesen mutatja be a keleti fronton, ill. a megszállt területeken szerzett tapasztalatait. A *Hadifogolynapló*, előbbi folytatásaként, a hadifoglyok sorsával és mindennapjaival ismerteti meg az olvasót. A leírást mindkét esetben egyedivé teszi, hogy egy korábban tanárként dolgozó művelt, zenében is jártas szerzetespap szemüvegén keresztül láttatja az eseményeket. Ez a tény már előrevetíti, hogy elsősorban nem egy hadtörténeti összefoglalóval van dolgunk, hanem a katonák mindennapi élete mellett a vallás áll a középpontban. Ennek megfelelően a hadtörténeti megközelítés ez esetben nem kap nagy hangsúlyt. Fontos megjegyeznünk, hogy naplókról van szó, melyek a műfajból is adódóan, az eseményeket szubjektív módon közelítik meg. Lukácsi Zoltán szerkesztő mindkét könyv előszavában rávilágít a munkája során felmerülő nehézségekre. A háborút követően az eredeti kéziratok hosszú időre az íróasztal fiókjába kerültek, Alfonz atya csak később, már nyolcvanadik életévét betöltve készített gépelt iratokat. Ezek összegyűjtésére 1997-ben bekövetkezett halála után került sor, így bizonyos hiányosságokra is csak ekkor derülhetett fény. Az iratok olykor nehezen olvashatók, főleg a kéziratos kiegészítések. Sok kifejezést vagy a „katonai szlengből" származó szót csak nehezen vagy egyáltalán nem lehetett azonosítani és értelmezni. Az utólagos kiegészítések szintén megnehezítik az események pontos rekonstruálását. A jegyzetekben tárgyi, kronológiai tévedések is találhatók, és olykor a szerző saját magával is ellentmondásba kerül. Mindez azonban a megfelelő forráskritika alkalmazásával (és nem utolsó sorban a lábjegyzetek magyarázatainak is köszönhetően) a mű értékét nem befolyásolja. A kiadványok előkészítése során törekedtek arra, hogy az eredeti szöveget hűen adják vissza, még ha emiatt néha kissé vázlatszerű, vagy olykor nehézkes is az olvasás. A szerkesztés során végzett alapos munka eredménye, hogy az Alfonz atya által leírt esetleges hibákat, tévesztéseket a több mint négyszáz lábjegyzetben tisztázzák, bár ez nem minden esetben sikerült maradéktalanul.

A könnyebb átláthatóság érdekében a két kötetet a továbbiakban külön tárgyaljuk az események kronológiai sorrendje szerint haladva, elsőként tehát a *Hadinaplót*.

A szerkesztő előszavát követően Nagy Róbertnek, a megyei levéltár levéltárosának rövid hadtörténeti bevezetőjét olvashatjuk, mely mindenképp szükséges az események könnyebb megértéséhez. Ez a szakasz elsősorban a Nádasi Alfonz keleti frontra történő kivonulását közvetlenül megelőző időszakot foglalja össze. Bár a bevezető mindössze két és fél oldalas, mégsem érezheti az olvasó, hogy ez kevés lenne a könyv megértéséhez, talán még a második világháború eseményeiben kevésbé jártas olvasók számára sem. Az előszót és a történelmi bevezetőt követően kapott helyet a tulajdonképpeni hadinapló, amely közel 400 oldal ter-

jedelmű és 1945 februárjáig, a fogságba esésig mutatja be az eseményeket. A Cs. Varga István irodalomtörténész által írt utószóból megismerhetünk fontos részleteket a szerző életpályájáról, tanulmányaitól egészen haláláig, kiemelve mindazt a sokrétű tevékenységet (tanárság, tábori lelkészi teendők, zene – Kodály Zoltán barátja volt…), melyet élete során folytatott. Kiegészítésként legfőbb műveinek és fordításainak listája is szerepel e fejezet végén. A könyv utolsó oldalain kapott helyet egy fogalommagyarázat a leggyakoribb katonai rövidítésekkel, valamint egy névmutató. A kiadvány nem rendelkezik tartalomjegyzékkel, melynek magyarázata talán a könyv szerkezetében keresendő, hisz a napló kronologikus elvet követ. E szerkezeti felépítést alkalmazva a tartalomjegyzék hiánya nem okoz különösebb nehézséget az olvasás során. A könyvet a Győri Egyházmegyei Levéltár korábban már megjelent kiadványainak listája zárja.

A továbbiakban a tulajdonképpeni naplót tekintjük át, a teljesség igénye nélkül. A könyvben az események három nagyobb egységben kerülnek bemutatásra, megtartva a kronológiai alapelvet. Az első bejegyzés 1944. február 11-ről való, ugyanis Nádasi ekkor kapta meg behívóját a III. hadtest 3. számú hadikórházába Szombathelyre. Háborúban a tábori lelkészek leginkább a hadikórházakban játszottak fontos szerepet, de természetesen, ahogy ez a könyvből is kiderül, feladatukhoz az egyes alakulatok látogatása és lelki gondozása is hozzátartozott.

A csapatok teljes mozgósítása néhány napot vett igénybe. E rövid időt Nádasi arra használta fel, hogy rokonaitól és barátaitól elbúcsúzzon, majd ismét csatlakozva a hadtesthez elindult a keleti front irányába. Az úticél Breszt városa volt, melyet csak hosszú vonatozás után értek el. A távolság önmagában véve is nagy volt, de ezt tovább súlyosbították a háborús körülmények és az emiatti kerülők és egyéb akadályok.

Az utazás szemléltetésére a mellékletben található térképvázlatok között van egy, ami a legfontosabb állomásokat mutatja Magyarországtól egészen a célállomásig, kiegészítve az ott tartózkodás időpontjaival.

A szerző olykor már meglepő nyíltsággal, néhol undorral tárja fel a hadsereg tisztikarában uralkodó viszonyokat, éles kritikát gyakorolva a parancsnokokkal szemben. Leírása alapján a tisztikar jelentős része nem is alkalmas feladata betöltésére. Kritikáját elsősorban nem a katonai hozzáértés hiányára vagy alkalmatlanságra alapozza, hanem erkölcsi szempontból talál kivetnivalót a tisztek viselkedésében. Néhol nagyon keményen fogalmazva ostorozza a hadsereg vezetőit. Saját bevallása szerint sem titkolta különvéleményét feletteseivel szemben, vállalva ezzel a nyílt konfliktusokat is. Többször hivatkozik arra, hogy a tisztek erkölcsi kérdésekben is nagyképűen viszonyultak a tábori lelkészekhez, mondván ez egy háború és ehhez egyházi személyek nem érthetnek („Alfonzkám, te annyira civil vagy, hogy veled nem is vitatkozom”, 43. o.). A könyv olvasása során úgy tűnhet, hogy a szerző a tisztekben szinte csak a rosszat látja. Összességében egy negatív kép alakulhat ki az olvasóban a hadseregről, és részben nem is alaptalanul. Valóban, a tisztek egy része erkölcsi szempontból nem állta meg a helyét, s talán olykor a szakmai tudás is hagyott némi kívánnivalót maga után. Ebben talán szerepet játszott az is, hogy a megszállt területen sajátos taktikát kellett alkalmazni, amiben a magyar erők, főleg a kezdeti időszakban, nem voltak jártasak, hiányos volt az ellátás, ill. az eszközök sem voltak megfelelőek. Sajnos ezek a nehézségek is közrejátszottak a lakossággal szemben elkövetett viszszaélésekben. Ez persze nem lehet magyarázat a katonához méltatlan viselkedésre, például a többször is emlegetett olykor mértéktelen ivásra. Leírása szerint ebben bizonyos tisztek élenjárók voltak, holott nekik jó példával kellett (volna) szolgálniuk a legénység számára. Bár a szerző maga is említ kivételeket, vagy olyan személyeket, akikben ő maga is pozitívan csalódott, a megfogalmazásban néhol talán túlozva, mégis általánosítva jelennek meg a negatívumok.

Nádasi Alfonz kritikája nem kímélte a munkájukat és kötelességüket elhanyagoló tábori lelkészeket sem. Sajnálatos módon a leírások alapján erre is akadt példa. Sok katonának ebben a háborús helyzetben nem volt lehetősége a rendszeres gyónásra, áldozásra, melynek okaként többek között a hanyag lelkészek és a szervezés hiányosságai róhatók fel. A legénység azonban nagyon sokra értékelte az olyan személyeket, így Nádasit is, akik komolyan vették kötelességüket és rendszeresen megfordultak közöttük. Életveszélyes körülmények között a lelki támasz nagyon sokat jelentett az embereknek, ezért is volt olyan fontos a tábori lelkészek tevékenysége és a katonák rendszeres látogatása. Nádasi Alfonz ilyen

viszonyok között, minden nehézség ellenére, fáradhatatlanul folytatta a katonák lelki (és olykor testi) gondozását, s ezt az 1945. februári fogságba esését követően sem adta fel.

A *Hadifogolynapló* gyakorlatilag ott kezdődik, ahol az előző mű befejeződik. A kötet felépítése azonban némileg módosult. Az előszó a fentebb már ismertetett általános jellemzőkön felül magában foglalja Nádasi Alfonz pályaképét, valamint a *Hadinapló* egy rövid idézetekkel ellátott áttekintését is. Ez nagyban megkönnyíti az események megértését azon olvasók számára is, akik az előbb bemutatott visszaemlékezést nem olvasták. Az előszó a továbbiakban már kifejezetten a *Hadifogolynapló* bevezetésével folytatódik, melynek olvasása során megismerhetjük az 1945 februárjától 1947 júliusáig tartó hadifogság legfontosabb állomásait. Az előszót követően találhatjuk a hadtörténeti bevezetőt, hasonló terjedelemben, mint a *Hadinaplóban*. A témának megfelelően itt már elsősorban a háborús események, ill. a fogságba esés körülményei, általános jellemzői, például a magyar hadsereg hadifogolylétszámának általános adatai kerülnek bemutatásra. A kötet végén található függelékben helyet kapott egy név- és helységmutató, valamint a katonai rövidítések feloldása is. Szintén hasonlóan a *Hadinaplóhoz* az utolsó oldalon itt is a Győri Egyházmegyei Levéltár korábban már megjelent kiadványai szerepelnek.

A hadtörténeti ismertető után olvashatjuk a mintegy 150 oldalas naplót, ami Nádasi saját bevezetőjével kezdődik. Ebből kiderül, hogy munkáját eredetileg rendtársainak címezte, de végül úgy rendelkezett, hogy az mások számára is elérhető legyen. A napló első dátuma 1945. február 11., a fogság kezdete. A továbbiakban a visszaemlékezéseket fejezetekre osztva olvashatjuk, melyek a hadifogság egy fontos állomásáról vagy eseményéről kapták a címüket. Bár ez a könyv sem rendelkezik tartalomjegyzékkel, hisz felépítésében a kronologikus elv érvényesül, de a fejezetek szerinti felosztás miatt talán áttekinthetőbb lenne. A naplóbejegyzések hosszúsága változó, az egy sortól a több oldal hosszúságig is terjedhet. Nagy valószínűséggel a fogság idején nem volt mindig alkalom a naplóírásra, főleg annak fényében, hogy a szovjet őrség ezt nem is nézte jó szemmel. Azonban a foglyokkal szemben tanúsított bánásmód sem tántorította el Nádasit attól, hogy továbbra is ellássa feladatát és támaszt nyújtson a katonáknak. Pedig az út most még nehezebb volt Kelet felé, mint kb. egy évvel korábban. A kiskunfélegyházi gyűjtőtáborból indult a vonat a Szovjetunió irányába. Nádasi már kezdettől tisztában volt azzal, hogy az úticél valamelyik szovjet fogolytábor lesz, s ezt nem is titkolta fogolytársai előtt, akik viszont abban reménykedtek, hogy téved (saját leírása szerint nem is volt túl „népszerű” emiatt). Az első jelentősebb állomás Focsani volt, majd ezt követte Uszmany, Borovici és Zarubino. A táborok földrajzi elhelyezkedését nagyon jól szemlélteti a kötet belső borítóján található térkép (a fogság időpontjával és az ott eltöltött idővel), melynek alapján egyértelművé válik, hogy milyen nagy távolságokat kellett megtenni, ráadásul nagyon rossz körülmények között. A vasúton történő utazás is komoly megerőltetést jelentett a zsúfoltság és a már-már katasztrofális higiéniai viszonyok miatt. Utóbbi szempontból a táborok sem voltak jobbak, bár a foglyok igyekeztek a lehetőségekhez mérten tisztán tartani környezetüket. Az ellátás nagyon rossz volt, és sajnálatos módon az elosztás olykor konfliktusok forrása is lett. A Nádasira jellemző ostorozó hangvétel itt is megmaradt, bár ez most elsősorban az oroszok ellen irányult. Ennek oka a táborok ellátása, a katonák kegyetlenkedései (nagyon kevés kivétel) és az orosz katonák által a foglyok sérelmére elkövetett lopások. Ezek ellen többször felszólalt, de csak egyszer volt igazán eredményes. Ennek következtében javított a foglyok helyzetén, de büntetésül többedmagával a távoli Borovicibe vitték át, ahol még rosszabb körülmények fogadták. A nehézségeket tovább tetézte a táborokban a semmittevés. Lankadatlan kitartással és akaraterővel próbálta társaiban a lelket tartani és lekötni figyelmüket. Foglalkozásokat szervezett (pl. tanár lévén nyelvtanulás, ő maga is tanulta az orosz nyelvet stb.), kórust hozott létre és természetesen a vallási életet is irányította. Számára a szökés nem volt megoldás. A mindennapi élet leírása nagyon érzékletesen jellemzi a táborokban uralkodó hangulatot, ill. azt, hogy a fogság kiből milyen tulajdonságokat hoz elő. Nagyon érdekesen ábrázolja az emberi gyarlóság megjelenését mind az orosz őrök, mind magyar foglyok részéről (pl. volt náci szimpatizánsok „pálfordulásai”, kommunisták „optimizmusa”, besúgók stb.). 1947 elején már bizonyos enyhülés következett a tábori életben, s végül februárban megérkezett a parancs, mely szerint hazaengedték a foglyokat. A hazauta-

zás körülményeinek tisztázatlansága azonban még elég sok fejtörést okozott számukra. Végül július 22-én érkeztek meg Budapestre a több mint két éves fogságot követően.

E recenzió keretei mindössze egy rövid áttekintésre és értékelésre adtak lehetőséget, részletesebb vizsgálódás egy hosszabb terjedelmű elemzést igényelne. Összességében megállapíthatjuk, hogy értékes, a második világháborút új megvilágításból bemutató könyveket tarthat kezében az olvasó. A műfaj szubjektivitásából is adódóan ugyan némi kritikával kell kezelni az olvasottakat, de mégis nagyon jó és alapvetően hiteles képet kapunk a katonák, elsősorban a megszálló erők lelki életéről, mindennapjairól, a hadifogolysors viszontagságairól, valamint az emberi jellem jó és rossz oldaláról.

Pödör László

HOMOR GYÖRGY

HÍVATLAN VENDÉGKÉNT ÉSZAKI SZOMSZÉDAINKNÁL (1968)

(Jókai Mór Városi Könyvtár, Pápa, 2010. 196 o.)

A Magyar Néphadsereg egykori részvétele a 1968-as csehszlovákiai reformmozgalom elfojtásában ma már közismert tény. A „prágai tavasz" néven emlegetett eseménysor és a Varsói Szerződés országai által végrehajtott katonai intervenció politikai háttere, vagy tágabb értelemben „68" európai és világpolitikai eseményei az elmúlt negyven évben folyamatosan foglalkoztatták a történészeket, de a széles közvéleményt is. A politikai vonatkozásokról számos cikk, publicisztika, riport, visszaemlékezés, memoár és szakkönyv látott napvilágot. Ami a katonai eseményeket és különösen a Magyar Néphadsereg részvételét illeti, már nem ilyen rózsás a helyzet. Több kisebb tanulmány is született ugyan a témakörben, de a legrészletesebb feldolgozás Pataky Iván *Vonakodó szövetséges* című monográfiája, amely először 1996-ban jelent meg, majd 2008-ban némileg bővített formában ismét kiadásra került. Ezenkívül még a Hadtörténelmi Levéltár forráskiadványa említhető, amely 2006-ban egy egész fejezetet szentelt 1968 magyar katonai vonatkozású dokumentumainak. (*Ehrenberger Róbert* [szerk.]: „A dolgozó népet szolgálom!" Forráskiadvány a Magyar Néphadsereg Hadtörténelmi Levéltárban őrzött irataiból 1957–1972. Budapest, 2006. III. fejezet, 167–238. o.) Nemcsak az eddig megjelent szakirodalom csekély mennyisége miatt örvendetes azonban Homor György könyvének megjelenése, hanem azért is, mert most először kerül olyan kötet a széles olvasóközönség kezébe, amelyben két egykori szemtanú, Homor György őrnagy és Németh Barnabás százados visszaemlékezései alapján, „alulnézetből" kapunk képet az eseményekről.

A kötetet író és szerkesztő Homor György pápai helytörténészként már több önálló kiadvánnyal a háta mögött vágott neki az 1968-as téma feldolgozásának. Mivel ő maga a csehszlovákiai bevonulásban nem vett részt, csak az azt megelőző és előkészítő „Sumava" gyakorlaton, a könyvét két fő fejezetre osztotta és az elsőben saját, a másodikban Németh Barnabás visszaemlékezéseit felhasználva írta meg az eseményeket.

Az I. fejezet (*A „Sumava" együttműködési, törzsvezetési gyakorlat. 1968. 06. 19.– 06. 30.*) első felében a szerző a legismertebb magyar nyelvű szakirodalom, illetve néhány sajtóorgánum segítségével foglalja össze az 1968-as csehszlovákiai politikai változások előzményeit, azok lefolyását és a magyar pártvezetés, valamint a Szovjetunió és más VSZ tagállamok viszonyulását az új csehszlovák vezetőkhöz és programjukhoz. A fejezet akkor kezd igazán érdekessé és újszerűvé válni, amikor a szerző saját élményei alapján számol be az „ötök" csehszlovákiai intervenciójához vezető történésekről.

Homor György 1952-ben kezdte katonai pályafutását. A tatai páncélos tiszti iskola elvégzése után különböző tiszti beosztásokat töltött be harckocsizó alakulatoknál. 1964 és 1967 között a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia hallgatója volt, majd a 11. harckocsi hadosztály hadműveleti tisztjévé nevezték ki. 1968-ban őrnagyi rendfokozatban mint hadműveleti főtiszt szolgált ugyanitt. Utóbbi be-

osztása kapcsán, május közepén került kijelölésre a „Sumava” gyakorlatra Csehszlovákiába utazó állományba. A nemzetközi parancsnoki, törzsvezetési gyakorlaton a 11. harckocsi hadosztály csökkentett állományú törzse az 5. hadseregtörzs alárendeltségében vett részt. A nagyjából egyhetesre tervezett, „valamikor június közepén” kezdődő gyakorlat céljáról, tárgyáról és résztvevőiről nem kaptak tájékoztatást. Végül június 19. lett a gyakorlat kezdő időpontja és ennek megfelelően történt meg a kiutazás a helyszínre. A csehszlovákiai Brno közelében elhelyezkedő Velka Bitestől 3 kilométerre, északra található erdőt jelölték ki a hadosztálytörzs harcálláspontjául. Itt kapták az első feladatot 19-én este, majd sorban a többit. Homor György érzékletesen írja le tapasztalatait, ahogy egyre világosabbá vált előttük a gyakorlat céltalansága, a feladatok összefüggéstelensége, ad hoc jellege. Meg is fogalmazták maguk között: „nem az időhúzásra megy-e a játék?” Nemsokára ki is derült, hogy a gyakorlat tovább tart, mint gondolták. A szerző részletesen beszámol a napi eseményekről, de nemcsak a munkáról, hanem a szabadidő eltöltéséről is, melynek során a magyar tisztek többször tapasztaltak ellenszenvet a csehszlovák polgári lakosság részéről. A kissé hosszúra nyúlt gyakorlat végül június 30-án ért véget és a hadosztálytörzs július 3-án már meg is érkezett laktanyájába. A fejezet végén a szerző ismerteti az MSZMP PB részére a „Sumava” gyakorlatról készült miniszteri beszámolót, melynek megállapításai egybeesnek az általa Csehszlovákiában tapasztaltakkal, majd megállapítja: „a „Sumava” gyakorlat a megszállás főpróbája volt.”

A kötet II. fejezete (*A „Zala” gyakorlat. 1968. 08. 20. – 10. 31.*) már az intervenció lefolyását ismerteti. A közvetlen előzmények leírása (*Kétezer szó* című felhívás, az „ötök” versói értekezlete, az ágcsernyői és pozsonyi találkozók) mellett párhuzamosan mutatja be a Magyar Néphadsereg július második felében megtett intézkedéseit, felkészülését a várható hadműveletekben való részvételre. Ezután Németh Barnabás százados visszaemlékezései alapján, szintén „alulnézetből” ismerhetjük meg a csehszlovákiai intervenció részleteit. Németh Barnabás százados Homorhoz hasonlóan a tatai páncélos tiszti iskolán kezdte tanulmányait, amit az 1956-ban megszűnt iskola jogutóda, az Egyesített Tiszti Iskola növendékeként fejezett be. A 31. harckocsiezrednél különböző tiszti beosztásokat betöltve haladt előre a ranglétrán, közben 1963 és 1966 között a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia hallgatója volt, majd a 31. harckocsiezred 3. zászlóaljának parancsnokává nevezték ki.

A nyári szabadságát töltő Németh százados 1968. július 27-én kapott azonnali behívóparancsot és vonult be alakulata rétsági laktanyájába. A csehszlovák határhoz közel állomásozó harckocsiezred átalárendelésre került az intervencióra kijelölt zalaegerszegi 8. gépkocsizó lövészhadosztály állományába, és ennek kötelékében hajtotta végre feladatait. A visszaemlékező parancsnoktól részletes leírást kapunk a zászlóalj teljes harckészültségbe helyezéséről, a tartalékosok bevonultatásáról, és a várakozási körlet elfoglalásáról. A váratlanul beállt három hét szünet után meginduló intervenció során a 31. harckocsiezred feladata Levice (Léva) elfoglalása volt, különös tekintettel az ott található laktanyára. A feladatát sikeresen végrehajtó 3. zászlóalj augusztus 22-től a 8. hadosztály parancsnokának közvetlen alárendeltségébe került és Velky Lapas (Nagylapos) térségébe kellett átvonulnia, ahol viszonylag kevés feladatot hajtott végre, de több mint egy hónapig állomásozott. A zászlóaljparancsnok emlékezéséből képet alkothatunk a megszállás „hétköznapjairól”, az alakulat mindennapos tevékenységéről. A bő egy hónapos küldetés a zászlóalj számára szeptember 27-én ért véget, amikor ismét a harckocsiezred alárendeltségébe került és visszatért Lévára. Az ezred azonban még egy hónapot Csehszlovákiában maradt és csak október 31-én került kivonásra. A Magyar Néphadsereg alakulatai közül legutolsóként a 31/3. harckocsi zászlóalj hagyta el Csehszlovákiát.

Homor György a fejezet végén röviden összefoglalja, hogyan élték meg a csehszlovákiai intervenció hónapjait Tatán, a 11. harckocsi hadosztálynál, milyen szerepe volt az eseményekben a Pápán állomásozó 47. honi vadászrepülő ezrednek, és a győri önálló határőr zászlóaljnak. A kötet végén a fontosabb csehszlovák politikusok életrajzai, egy időrendi áttekintés, a könyvben előforduló rövidítések, valamint a felhasznált irodalom olvasható. *Függelék* címen – illusztrációs céllal – nyolc, a Hadtörténelmi Levéltárban őrzött dokumentum facsimile változata is tanulmányozható, melyek mindegyike megjelent a Levéltár már említett forráskiadványában.

A kötet fejezeteinek hasznos kiegészítői a „Sumava” gyakorlaton készített egykorú fény-

képek, valamint az események térképen való elhelyezése szempontjából hasznos térképvázlatok. A kötet zárásaként külön képmelléklet található, amely a fotók mellé szerkesztett visszaemlékező mondatokkal, vagy a csehszlovák újságcikkek szövegének magyar fordításával hasznosan járul hozzá az egész könyv tartalmához.

Összességében elmondható, hogy Homor György munkája színvonalas és hasznos helytörténeti munka, ugyanakkor a recenzens kénytelen néhány észrevételt is tenni. Egy tudományos igényű feldolgozásnál mindenképpen szükséges lett volna, hogy ne csak a szó szerint idézett újságcikkek forrásait jelölje meg lábjegyzetben a szerző, hanem azokat a szakirodalmi hivatkozásokat is, amelyek alapján összefoglalja az eseményeket azokon az oldalakon, ahol nem a személyes visszaemlékezésekre hagyatkozik. Ez a probléma gyakorlatilag az egész kötetet jellemzi. Ezekben az esetekben nem elegendő a kötet végén felsorolni a felhasznált irodalmat. Ugyancsak hasznos lett volna nagyobb mértékben felhasználni az 53. oldalon hivatkozott, „Zala" gyakorlatról fennmaradt iratanyagot, és összevetni a 31. harckocsiezredtől fennmaradt jelentéseket a zászlóaljparancsnok visszaemlékezéseivel. Ez az összevetés a „Sumava" gyakorlat vonatkozásában ugyan megtörtént, de a 17. lábjegyzetben még mindig a Pataky Iván által megadott irattári jelzetre történik hivatkozás, holott az említett irat már évek óta a Hadtörténelmi Levéltárban található, és közzé is lett téve 2006-ban. Véleményem szerint illet volna azt is megemlíteni, hogy a 132–135. oldalon található életrajzok *Huszár Tibor* könyvéből (1968, Prága–Budapest–Moszkva. Budapest, 1998. 288–291. o.) lettek átvéve. Mindezek mellett ajánlom a kötet olvasását mindenkinek, akit érdekel a Magyar Néphadsereg történetének eme érdekes fejezete.

Solymosi József

BIBLIOGRÁFIA

DOMBRÁDY LÓRÁND MŰVEINEK BIBLIOGRÁFIÁJA*

1967

1. 50 éves a Nagy Októberi Szocialista Forradalom: útmutatók, témavázlatok, bibliográfiák, műsorjavaslatok. Szerk.: D. L. et al. Budapest, Népművelési Propaganda Iroda, 1967. 208 o. ill.

1968

2. Jubileumi ünnepségek: 1918-1919 : útmutató az 1918. évi magyar polgári forradalom, a KMP megalakulása és a Tanácsköztársaság kikiáltásának 50. évfordulója megünnepléséhez. Szerk.: D. L. et al. Budapest, Népművelési Propaganda Iroda, 1968. 222 o. ill.

1969

3. Útmutató a felszabadulási ünnepségekhez. Szerk.: D. L. et al. Budapest, Népművelési Propaganda Iroda, 1969. 303 o. ill.
4. D. L. – Vágó Ernő szerk.: Magyar ellenállási és partizánharcok a második világháború idején. Budapest, TIT – Magyar Partizán Szövetség, 1969. 76 o. (Előadói segédanyag)
5. D. L. Szerk.: Észak-Magyarország felszabadítása. Budapest, TIT, 1969. 92 o. (Előadói segédanyag)

1970

6. A budapesti hadművelet (1944. október 29-től 1945. február13-ig.) (Előadói segédanyag). Budapest, TIT, 1970. 62 o.
7. A horthysta katonai vezetés erőfeszítései a páncélos fegyvernem megteremtésére (1938–1940.) *Hadtörténelmi Közlemények*, 17. (1970) 4. 576–624. o.

1971

8. Adalékok a Horthy-hadsereg gépesítésének történetéhez 1936–1940. *Hadtörténelmi Közlemények,* 18. (1971) 1. 36–92. o.

1972

9. A Horthy-hadsereg tábori tüzérségének anyagi-technikai állapota 1940-ben, a háborúba lépés előtti időszakban. *Hadtörténelmi Közlemények,* 19. (1972) 4. 726–761. o.
10. Tájékoztató a „Szocialista hazafiság” ötödik országos tanácskozásáról. [Eger, 1971. október 19–20] *Hadtörténelmi Közlemények,* 19. 1972. 1. 143–158. o.

* E bibliográfia célja Dombrády Lóránd munkásságának széles körű bemutatása. Ebből adódóan az önálló tanulmányok, monografikus feldolgozások mellett helyet kaptak benne könyvismertetések, publicisztikák, interjúk is. A kronologikus sorrenden belül első helyen az önálló munkák állnak, azt követően a szerkesztőként, összeállítóként jegyzett kiadványok, majd a kisebb volumenű publikációk, végül az ismertetések következnek.

1973

11. A magyar ipar háborús mozgósítása az 1938-40 közötti időszakban. *Hadtörténelmi Közlemények,* 20. (1973) 2. 227–264. o.
12. Beszámoló a Petőfi Sándor születésének 150. és az 1848-49. évi forradalom 125. évfordulója alkalmából rendezett emlékülésről. *Hadtörténelmi Közlemények,* 20. (1973) 2. 357–369. o.

1974

13. A Horthy-hadsereg szárazföldi erőinek gépesítése a győri program időszakában, 1938-1940. Kandidátusi értekezés. Budapest, 1974. 433 o. Bibliogr.: 427–432. o. [Kézirat]
14. A magyar páncélos magasabbegységek kiépítésére tett erőfeszítések a háború időszakában (1941–1944.). *Hadtörténelmi Közlemények,* 21. (1974) 4. 591–646. o.
15. Hadtudományi vándorgyűlés Szolnokon. (1973. szeptember 20–21.) *Hadtörténelmi Közlemények,* 21. (1974) 1. 161–163. o.

1975

16. Hazánk felszabadulása: [a 30 éves évforduló alkalmából]. Szerk.: D. L. et al. Budapest, TIT, 1975. 181 o. ill. Bibliogr.: 86–90. és 127–148. o.

1977

17. Adalékok a magyar uralkodó osztályok katonapolitikájához. (1927–1936.) *Hadtörténelmi Közlemények,* 24. (1977) 1. 3–30. o.
18. Godó Ágnes: Magyar-lengyel kapcsolatok a második világháborúban. Budapest, Zrínyi, 1976. *Hadtörténelmi Közlemények,* 24. (1977) 2. 304–306. o.

1978

19. D. L. et al. szerk.: Az 1918–1919-es Magyarországi forradalmak Budapest, TIT, 1978. 194 o.

1979

20. A Kállay-féle kiugrási politika és a magyar katonai vezetés. *Hadtörténelmi Közlemények,* 26. (1979) 4. 523–550. o.
21. Adatok Kassa bombázásához. *Hadtörténelmi Közlemények,* 26. (1979) 2. 319–312. o.
22. Mi volt a Vkf-2? *História,* 1. (1979.) 3. 21–22. o.

1980

23. Fegyverrel a hazáért: Magyar ellenállási és partizánharcok a második világháború idején. Szerk.: D. L. – Nagy Gábor. Budapest, Zrínyi – Magyar Partizánszövetség, 1980. 295 o. ill.
24. A haditermelés és a Vörös Hadsereg ellátása. In: A Magyar Tanácsköztársaság 60. évfordulója. Tudományos ülésszak, Budapest, 1979. március 6–7. 345–351. o. Szerk.: Köpeczi Béla. Budapest, Akadémiai, 1980. 403 o.
25. Egy ejtőernyős akció 1941-ben. *História,* 2. (1980) 4. 22–23. o

1981

26. A magyar gazdaság és a hadfelszerelés, 1938–1944. Budapest, Akadémiai, 1981. 291 o.
    Ismertetés:
    Vargyai Gyula: *Századok,* 1983. 1. 248–249. o.

1983

27. A doni hadsereg fegyverzete. *História,* 5. (1983) 1. 19–21. o.

1984

28. Magyarország a második világháborúban: Hazánk felszabadítása. Szerk.: D. L. Budapest, TIT, 1984. 157 o.
29. A második világháború és a magyar katonai vezetés. In: Magyarország a második világháborúban: Hazánk felszabadítása. Szerk.: D. L. Budapest, TIT, 1984. 157 o.; 5–27. o.

1985

30. A kiegyezéstől napjainkig. In: Magyarország hadtörténete. Két kötetben, 613–624. o. Főszerk.: Liptai Ervin. Budapest, Zrínyi – Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 1985. 657 o., [202] t., [11] t. fol. ill.

1986

31. Hadsereg és politika Magyarországon, 1938–1944. Budapest, Kossuth, 1986. 400 o.
    Ismertetések:
    Szakály Sándor: *Magyar Hírlap,* 19. (1986) 168. 8. o.
    Vida Sándor: Ellentétek a közös cél jegyében. *Népszabadság,* 44. (1986) 285. 7. o.
    Szakály Sándor: *Hungarian Digest,* 8. (1987) 5. 74–75. o.
32. Tudomány és honvédelem. Az 1986. április 7–8-i hadtudományi vándorgyűlés előadásai. Szerk.: D. L. Budapest, TIT Hadtudományi Választmány, 1986. 75 o.
33. Horthy Miklós „a legfelső hadúr”. *Társadalmi Szemle,* 40. (1986) 12. 43–54. o.
34. Kacsó Lajos: A végzetes esztendők nyomában. Beszélgetés Dombrády Lóránddal. *Néphadsereg,* 35. (1986) 27. 12. o.

1987

35. Dombrády Lóránd – Tóth Sándor: A Magyar Királyi Honvédség, 1919–1945. Budapest, Zrínyi, 1987. 461 o. ill. [A Magyarország hadtörténete c. mű 2. kötete 4. fejezetének bővített változata]
    Ismertetések:
    Vargyai Gyula: Kiszolgáltatott helyzetben. *Népszabadság,* 46. (1988) 88. 7. o.
    Szakály Sándor: Volt egyszer egy hadsereg. *Élet és Irodalom,* 32. (1988) 18. 10. o.
    M. Szabó Miklós: A reálisabb történelemszemléletért. *Magyar Nemzet,* 50. (1987) 270. 7. o.
    Imre Gábor: Hadsereg, honvédek, tábornokok. *Magyar Hírlap,* 20. (1987) 268. 9. o.
36. Horthy Miklós „a legfelső hadúr.” In: Egy letűnt korszakról, 1919–1945. 249–269. o. Szerk.: Sánta Ilona. Budapest, Kossuth, 1987. 268 o.

1988

37. A hadsereg törekvései a színházi cenzúra bevezetésére a harmincas évek első felében. *Valóság,* 31. (1988) 52–65. o.
38. Szakály Sándor: A magyar katonai elit 1938–1945. Budapest, 1987. *Kritika,* 17. (1988) 5. 30. o.

1989

39. Ellentétek a magyar politikai és hadseregvezetés között az 1939-es lengyel–német háború megítélésében. *Hadtörténelmi Közlemények,* 102. (1989) 3. 287–301. o.

Vita:
Borus József: Észrevételek Dombrády Lóránd tanulmányához. *Hadtörténelmi Közlemények,* 103. (1989) 2. 173–176. o.

1990

40. A legfelsőbb hadúr és hadserege. Budapest, Zrínyi, 1990. 221 o.
41. Bangha Ernő: A Magyar Királyi Testőrség, 1920–1944. Budapest, Európa, 407 o. [A történeti részt sajtó alá rendezte: D. L.]
42. Pannon enciklopédia. [7] Magyar ipar- és technikatörténet. Főszerk.: Fehér Katalin. Budapest, Kertek 2000, 1999. 357 o. ill. [Haditechnikai tárgyú cikkek.]
43. A Kormányzó katonai irodája. *História,* 12. (1990) 5–6. 29–30. o
44. Tilkovszky Loránt: Bajcsy-Zsilinszky. Írások tőle és róla. Budapest, 1986. *Századok,* 124. (1990) 2. 329–333. o

1991

45. A magyar katonai vezetés szerepe a Szovjetunió elleni hadbalépésben. *Hadtörténelmi Közlemények,* 104. (1991) 2. 3–26. o.
46. Sorsfordító nap. *Magyar Nemzet,* 54. (1991) 77. 6. o. (Teleki Pálról)
47. Egy tragikus döntés története. *Magyar Nemzet,* 54. (1991) 146. 11. o.

1992

48. Változás a Magyar Királyi Honvéd Vezérkar élén 1941 szeptemberében. *Hadtörténelmi Közlemények,* 105. (1992) 1. 169–178. o.

1993

49. Egy vereség előjátéka. *História,* 15. (1993) 3. 5–6. o.

1994

50. Magyarország a háborúba lépéstől a német megszállásig: katonapolitikai áttekintés. *Iskolakultúra,* 4. (1994) 11–12. 45–52. o.
51. A második világháború magyar hadigazdaságának vázlatos áttekintése. *Iskolakultúra,* 4. (1994) 17. 38–46. o.
52. Az állhatatos katona 1-3. *Magyarország,* 31. (1994) 47. 29. o., 48. 29. o., 49. 29. o. (Nagybaczoni Nagy Vilmosról)

1995

53. A magyar elszakadási törekvések és a hadsereg 1943-ban. *Századok,* 129. (1995) 3. 493–534. o.
54. A magyar katonai gondolkodás néhány jellemzője a második világháború előtt. In: A magyar katonai gondolkodás története. Tanulmánygyűjtemény. 126–145. o. Szerk.: Ács Tibor. Budapest, Zrínyi, 1995. 270 o.
55. Országgyarapítás: Háború revízió nélkül? *Rubicon,* 6. (1995) 4. 4–9. o.
56. Ki akart itt kiugrást? Egy elmaradt parancs nyomában. *Rubicon,* 6. (1995) 4. 21–23. o.

1998

57. A hadbalépés felelősségéről. *Századok,* 132. (1998) 3. 517–549. o.

58. Tilkovszky Lóránt: Német nemzetiség magyar hazafiság. Tanulmányok a magyarországi németség történetéből. *Hadtörténelmi Közlemények,* 111. (1998) 2. 520–522. o.

1999

59. Fülöp Mihály – Sipos Péter: Magyarország külpolitikája a XX. században. *Századok,* 133. (1999) 2. 448–454. o.

60. Szakály Sándor: Volt-e alternatíva? *Századok,* 133. (1999) 5. 1124–1126. o.

2000

61. Katonapolitika és hadsereg, 1920–1944. Budapest, Ister, 2000. 293 o. [Tanulmánykötet]
Ismertetések:
Szakály Sándor: *Hadtörténelmi Közlemények,* 113. (2001) 4. 739–740. o.
Tilkovszky Lóránt: *Századok,* 134. (2000) 6. 1507–1512. o.
Pataky Iván: *Új Honvédségi Szemle,* 11. (2001) 9. 138–140. o.

62. Törekvések a magyar honvédség hadrendjének kialakítására, 1920–1944. In: Honvédelmi reformok, haderőátalakítások Magyarországon, 1848–1998. Szerk.: Ács Tibor. Budapest, ZMNE, 2000. 103–127. o.

63. A magyar hadiipar fejlesztése. In: Nagy képes millenniumi hadtörténet. Szerk.: Rácz Árpád. Budapest, *Rubicon,* 2000. 391–392. o.

64. A háborúból történő kiugrás kudarca. In: Nagy képes millenniumi hadtörténet. Budapest, *Rubicon,* 2000. 417–418. o.

65. A Hungarian Attempt to break the German Alliance. In: A Millennium of Hungarian Military History, 508–531. o. Szerk.: Veszprémy László. Boulder (Colo.), Columbia Univ. Press, 2002. XIV, 775 o. ill. (War and Society in East Central Europe, Vol. 37.)

66. M. Szabó Miklós: A Magyar Királyi Honvéd Légierő elméleti-technikai-szervezeti fejlődése és háborús alkalmazása 1938-1945. *Hadtörténelmi Közlemények,* 113. (2000) 4. 941. o

2001

67. Erőd a Duna mentén. *Századok,* 135. (2001) 3. 785–789. o

2002

68. Számvéber Norbert: Konrad 3 páncéloscsata Budapestért 1945. *Századok,* 136. (2002) 1. 256–260. o

2003

69. A magyar hadigazdaság a második világháború idején. Budapest, Petit Real, 2003. 474 o.
Ismertetések:
Szabó Péter: *Hadtörténelmi Közlemények,* 117. (2004) 1. 308–310. o.
Pataky Iván: Hadigazdaság, anno. *Új Honvédségi Szemle,* 14. 2004. 6. 134–136. o.
Pogány Ágnes: *Századok,* 140. (2006) 262–265. o.

70. A Kállay-kormány elszakadási törekvései. In: A magyar hadtörténelem évszázadai. Szerk.: Király Béla, Veszprémy László. Budapest, Atlanti Kutató és Kiadó Közalapítvány, 2003. 307–320. o.

71. Tilkovszky Loránt: Ausztria és Magyarország a vészterhes Európában. A budapesti osztrák követség megfigyelései és helyzetelemezései 1933–1938. évi politikai jelentéseiben. *Hadtörténelmi Közlemények,* 116. (2003) 1. 239. o.

2004

72. Akiről nem beszélünk: Werth Henrik. I–II. *Hadtörténelmi Közlemények,* 117. (2004) 1. 61–166. o., 3. 989–1052. o.

2005

73. Army and Politics in Hungary 1938–1944. Boulder (Colo.), Columbia Univ. Press, 2005. VIII, 607 o. ill. Bibliogr.: 553–556. o. (War and Society in East Central Europe, Vol. 38.)
74. Werth Henrik: akiről nem beszéltünk. Budapest, Argumentum, 2005. 188 o. ill.
75. Magyar katonapolitika a második világháború alatt. In: Háború, hadsereg, összeomlás. Budapest, Zrínyi, 2005. 25–32. o.
76. Egy igaz katona távozása. Nagybaczoni Nagy Vilmos felmentése. In: Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Szerk.: Hausner Gábor. Budapest, Argumentum, 2005. 161–174. o.

2006

77. A magyar katonai vezetés külpolitikai gondolkodása a két háború között. In: Magyar külpolitikai gondolkodás a 20. században. Szerk.: Pritz Pál. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 2006. 107–128. o.
78. Szakály Sándor: Kik voltak, honnan jöttek? *Századok,* 140. (2006) 1. 265–267. o

2007

79. Szombathelyi Ferenc a népbíróság előtt. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2007. 143 o. ill. Ismertetés: Szakály Sándor, *Hadtörténelmi Közlemények,* 120. (2008) 1. 191–193. o.
80. Vörös János a m. kir. honvéd vezérkar élén Magyarország német megszállásának időszakában, 1944. április 19 – 1944. október 16. *Hadtörténelmi Közlemények,* 120. (2007) 1. 3–72. o.
81. A magyar vezérkar stratégiai dilemmái a harmincas évek közepén. In: „A hadi történet kútfeje minden hadtudománynak." Tanulmányok Ács Tibor tiszteletére. Szerk.: Prof. Szabó János. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, PolgArt, 2007. 27–41. o.
82. Búcsú Rázsó Gyulától, *Hadtörténelmi Közlemények,* 120. (2007) 4. 1381–1382. o.

2008

83. D. L. et al.: Magyar autógyárak katonai járművei. Szerk: Budapest, Maróti, 2008. 493 o. ill.

2009

84. Szombathelyi Ferenc és Márai Sándor előadása az 1942 novemberi lillafüredi irótalálkozón. *Hadtörténelmi Közlemények,* 122. (2009). 3. 763–784. o.

Összeállította:
Andaházi-Szeghy Viktor

TARTALOM

SZAKÁLY SÁNDOR	Dombrády Lóránd köszöntése	295
	TANULMÁNYOK	
HERMANN RÓBERT	Átállni, félreállni vagy ellenállni? A fővezéri kérdés a Dunántúlon 1848 nyarán és őszén: Franz Ottingertől Teleki Ádámig	297
CZIRÓK ZOLTÁN	Az első légi háború magyarország felett – 1919	335
SZABÓ MÁRIA ZSUZSANNA	Történelmi tudatformálás a két világháború közötti honvéd tanintézetekben	365
OLASZ LAJOS	Magyarország honi légvédelme 1941 nyarán	391
SZÁMVÉBER NORBERT	Páncélosok küzdelme a pesti hídfő déli előterében (1944. november 1–6.)	430
	KÖZLEMÉNYEK	
UNGVÁRY KRISZTIÁN	Szálasi Ferenc, a frontkatona	471
SZABÓ PÉTER	Adalékok a magyar királyi honvédség megszálló alakulatainak tevékenységéről a keleti hadműveleti területen (Rejmentarovka, 1941. december 21.)	481
OLEKSZANDR PAHIRJA	Fejezetek az Ukrán Felkelő Hadsereg és a magyar megszálló csapatok kapcsolattörténetéből. Volhínia és Dél-Polisszja, 1943–1944	496
BABUCS ZOLTÁN	A magyar királyi honvédség lóállománya a második világháborúban	513
	MŰHELY	
ÁCS TIBOR	Petőfi Sándor közkatonai szolgálatának dokumentumairól	527
DOMBRÁDY LÓRÁND	Emlékezés egy negyedszázad előtti Krónikára. A magyar 2. hadsereg katonáinak vallomása az 1943. januári harcokról és a történeti realitás	546
	FORRÁSKÖZLEMÉNYEK	
HEGEDŰS ELEMÉR	Egy soproni tartalékos főhadnagy, vitéz Lenky Jenő első világháborús naplójából	565
SZAKÁLY SÁNDOR	Nagybányai ifjabb vitéz Horthy István karpaszomány viselésére jogosult címzetes tizedes kinevezése emléklapos hadnaggyá	577
MOLNÁR ANDRÁS	„Ezek voltak a szép haditettek…” Szabó József őrvezető harctéri naplója Oroszországból, 1942–1943	582
KALÓ JÓZSEF	Szombathelyi Ferenc vezérezredes önéletrajza és védőbeszédének vázlata 1946-ból	594

SZEMLE

MARTIN CLAUSS	Kriegsniederlagen im Mittelalter. Darstellung – Deutung – Bewältigung (*Veszprémy László*)	631
SALVATORE BONO	Piraten und Korsaren im Mittelmeer. Seekrieg, Handel und Sklaverei vom 16. bis 19. Jahrhundert (*Vatai Gábor*)	633
EGYED ÁKOS	Erdély 1848–1849 (*Süli Atila*)	638
SÁGVÁRI GYÖRGY	A magyar királyi honvédség és a honvédegyenruha 1868–1918. The hungarian honvéd army. History, uniforms and equipment of the hungarian territorial army from 1868 to 1918. Die ungarische honvéd. Uniformierung und ausrüstung der ungarischen landwehr von 1868 bis 1918. (*Pollmann Ferenc*)	642
DEMETER GÁBOR	A két Balkán-háború hadtörténete (1912–1913) (*Kranzieritz Károly*)	643
TAMARA SCHEER	Zwischen Front und Heimat. Österreich-Ungarns Militärverwaltungen im Ersten Weltkrieg (*Balla Tibor*)	646
CATHERINE HOREL	Soldaten zwischen nationalen Fronten. Die Auflösung der Militärgrenze und die Entwicklung der königlich-ungarischen Landwehr (Honvéd) in Kroatien–Slawonien 1868–1914 (*Balla Tibor*)	649
LAGZI ISTVÁN	„A magyar–román határon átkísértünk sok lengyelt." „A lengyel hadsereg fővezére, Rydz-Śmigły marsall Magyarországon van"(*Kovács István*)	651
NÁDASI ALFONZ OSB	Hadinapló / Hadifogolynapló (*Pödör László*)	653
HOMOR GYÖRGY	Hívatlan vendégként északi szomszédainknál (1968) (*Solymosi József*)	656

BIBLIOGRÁFIA

ANDAHÁZI-SZEGHY VIKTOR	Dombrády Lóránd műveinek bibliográfiája	659

CONTENTS

SÁNDOR SZAKÁLY	Laudatio for Lóránd Dombrády	295
	STUDIES	
RÓBERT HERMANN	Change Sides, Step Aside or Resist? The Question of High Command in Transdanubia in Summer and Autumn 1848: from Franz Ottinger to Ádám Teleki	297
ZOLTÁN CZIRÓK	The First Aerial Combat Above Hungary – 1919	335
MÁRIA ZSUZSANNA SZABÓ	Raising Historical Awareness at Military Educational Institutions between the Two World Wars	365
LAJOS OLASZ	Home Air Defence in Hungary in Summer 1941	391
NORBERT SZÁMVÉBER	The Fight of Armoured Vehicles in the Forefront of the Pest Bridgehead (1–6 November 1944)	430
	PUBLICATIONS	
KRISZTIÁN UNGVÁRY	Ferenc Szálasi, the Frontline Soldier	471
PÉTER SZABÓ	Contributions to the Operations of the Occupation Units of the Royal Hungarian Army in the Eastern Operation Area (Reimentarovka, 21 December 1941)	481
OLEKSZANDR PAHIRJA	Chapters from the History of the Relations between the Ukrainian Insurgent Army and the Hungarian Occupation Troops. Volhynia and South Polesie, 1943–1944	496
ZOLTÁN BABUCS	Horse-Stock of the Royal Hungarian Army in World War II	513
	WORKSHOP	
TIBOR ÁCS	On the Military Documents of the Petőfi Biography.	527
LÓRÁND DOMBRÁDY	Remembering a Chronicle from a Quarter Century Ago. Testimonies of the Soldiers of the Royal Hungarian 2nd Army on the Fights in January 1943 and Historical Reality	546
	HISTORICAL SOURCES	
ELEMÉR HEGEDŰS	First World War Diary of Jenő Lenky, a Reserve Lieutenant from Sopron	565
SÁNDOR SZAKÁLY	The Appointment of István Horthy de Nagybánya Jr., a Brevet Corporal Entitled to Wear Braid on Sleeve, to Second-Lieutenant with Discharge Certificate	577
ANDRÁS MOLNÁR	’These were some nice combat actions…’ Lance Corporal József Szabó’s Diary from the Front in Russia, 1942–1943……	582

JÓZSEF KALÓ — Colonel-General Ferenc Szombathelyi's Auto-Biography and the Draft of his Plea from 1946 594

REVIEW

CLAUSS MARTIN — Kriegsniederlagen im Mittelalter. Darstellung – Deutung – Bewältigung (*László Veszprémy*) ……..... 631

SALVATORE BONO — Piraten und Korsaren im Mittelmeer. Seekrieg, Handel und Sklaverei vom 16. bis 19. Jahrhundert (*Gábor Vatai*).... 633

ÁKOS EGYED — Transylvania 1848–1849 (*Atila Süli*)..... 638

GYÖRGY SÁGVÁRI — A magyar királyi honvédség és a honvédegyenruha 1868–1918. The Royal Hungarian Honvéd Army. History, Uniforms and Equipment of the Royal Hungarian Honvéd Army from 1868 to 1918. Die ungarische Honvéd. Uniformierung und Ausrüstung der ungarischen Landwehr von 1868 bis 1918. (*Ferenc Pollmann*)..... 642

GÁBOR DEMETER — War History of the two Balkan Wars (1912–1913) (*Károly Kranzieritz*)..... 643

TAMARA SCHEER — Zwischen Front und Heimat. Österreich-Ungarns Militärverwaltungen im Ersten Weltkrieg (*Tibor Balla*)..... 646

CATHERINE HOREL — Soldaten zwischen nationalen Fronten. Die Auflösung der Militärgrenze und die Entwicklung der königlich-ungarischen Landwehr (Honvéd) in Kroatien–Slawonien 1868–1914 (*Tibor Balla*)..... 649

ISTVÁN LAGZI — 'Marshall Rydz-Śmigły, Commander-in-Chief of the Polish Army is in Hungary' (*István Kovács*) 651

ALFONZ NÁDASI OSB — War Diary / POW Diary (*László Pödör*)..... 653

GYÖRGY HOMOR — As Uninvited Guests at our Northern Neighbours (1968) (*József Solymosi*)..... 656

BIBLIOGRAPHY

VIKTOR ANDAHÁZI-SZEGHY — Bibliography of Lóránd Dombrády's Works……..... 659

TABLE DES MATIERES

SÁNDOR SZAKÁLY	Hommage à Lóránd Dombrády	295
	ETUDES	
RÓBERT HERMANN	Changer de camp, se retirer ou résister ? Le dilemme des généraux commandants en chef en Transdanubie à l'été et automne 1848: de Franz Ottinger à Ádám Teleki	297
ZOLTÁN CZIRÓK	La première guerre aérienne au-dessus de la Hongrie – 1919	335
MÁRIA ZSUZSANNA SZABÓ	Formation de la conscience historique des élèves dans les écoles militaires d'entre deux guerres	365
LAJOS OLASZ	La défense aérienne de Hongrie en été 1941	391
NORBERT SZÁMVÉBER	Bataille de blindés au sud de la tête de pont de Pest (1-6 novembre 1944)	430
	PUBLICATIONS	
KRISZTIÁN UNGVÁRY	Ferenc Szálasi, le soldat de front	471
PÉTER SZABÓ	Contributions aux actions des unités d'occupation de l'Armée Royale Hongroise dans la zone d'opérations militaires de l'Est (Reimentarovka, 21 décembre 1941)	481
OLEKSZANDR PAHIRJA	Quelques chapitres de l'histoire des relations entre l'Armée insurrectionnelle ukrainienne et les troupes d'occupation hongroises, Volhynie et Sud de la Polésie, 1943–1944	496
ZOLTÁN BABUCS	Le cheptel chevalin de l'Armée Royale Hongroise dans la seconde guerre mondiale	513
	ATELIER	
TIBOR ÁCS	Sur les documents relatifs au service militaire de Sándor Petőfi	527
LÓRÁND DOMBRÁDY	Commémoration d'une Chronique d'il y a vingt cinq ans. Les révélations des soldats de la 2e armée hongroise sur les combats de janvier 1943 et la réalité historique	546
	PUBLICATIONS DE SOURCE	
ELEMÉR HEGEDŰS	Extraits du journal tenu durant la première guerre mondiale par Jenő Lenky «vitéz», lieutenant réserviste de Sopron	565
SÁNDOR SZAKÁLY	Nomination d'István Horthy Nagybányai junior «vitéz», caporal porteur de galon, lieutenant porteur de certificat de loyalisme	577
ANDRÁS MOLNÁR	«Les beaux faits de guerre…» Journal de guerre de Russie de József Szabó, soldat de première classe, 1942–1943	582

JÓZSEF KALÓ — Curriculum vitae et esquisse de la plaidoirie de 1946 du colonel général Ferenc Szombathelyi 594

REVUE

MARTIN CLAUSS — Kriegsniederlagen im Mittelalter. Darstellung – Deutung – Bewältigung (*László Veszprémy*) 631

SALVATORE BONO — Piraten und Korsaren im Mittelmeer. Seekrieg, Handel und Sklaverei vom 16. bis 19. Jahrhundert (*Gábor Vatai*) 633

ÁKOS EGYED — Transylvanie 1848–1849 (*Attila Süli*)..... 638

GYÖRGY SÁGVÁRI — L'Armée Royale Hongroise «Honvéd» et son uniforme 1868–1918. The Hungarian Army. History, Uniforms and Equipment of the Royal Hungarian Honvéd Army from 1868 to 1918. Die ungarische Honvéd. Uniformierung und Ausrüstung der ungarischen Landwehr von 1868 bis 1918. (*Ferenc Pollmann*) 642

GÁBOR DEMETER — L'histoire militaire des deux guerres des Balkans (1912–1913) (*Károly Kranzieritz*) 643

TAMARA SCHEER — Zwischen Front und Heimat. Österreich-Ungarns Militärverwaltungen im Ersten Weltkrieg (*Tibor Balla*)..... 646

CATHERINE HOREL — Soldaten zwischen nationalen Fronten. Die Auflösung der Militärgrenze und die Entwicklung der königlich-ungarischen Landwehr (Honvéd) in Kroatien–Slawonien 1868–1914 (*Tibor Balla*)..... 649

ISTVÁN LAGZI — «Le maréchal Rydz-Śmigły, commandant en chef de l'armée polonaise est en Hongrie» (*István Kovács*) 651

ALFONZ NÁDASI OSB — Journaux de guerre (*László Pödör*) 653

GYÖRGY HOMOR — Lorsque nous étions des intrus chez nos voisins du Nord (1968) (*József Solymosi*) 656

BIBLIOGRAPHIE

VIKTOR ANDAHÁZI-SZEGHY — Bibliographie des œuvres de Lóránd Dombrády 659

INHALT

SÁNDOR SZAKÁLY	Ehrung von Lóránd Dombrády	295
	STUDIEN	
RÓBERT HERMANN	Übertreten, beiseite treten oder sich widersetzen? Die Frage des Oberbefehlshabers in Transdanubien im Sommer und Herbst 1848: von Franz Ottinger bis Ádám Teleki	297
ZOLTÁN CZIRÓK	Der erste Luftkrieg über Ungarn – 1919	335
MÁRIA ZSUZSANNA SZABÓ	Historische Bewusstseinsformung in den Honvéd-Lehranstalten in der Zwischenkriegszeit	365
LAJOS OLASZ	Die inländische Luftverteidigung Ungarns im Sommer 1941	391
NORBERT SZÁMVÉBER	Der Panzerkampf im südlichen Vorraum des Brückenkopfes von Pest (1–6. November 1944)	430
	MITTEILUNGEN	
KRISZTIÁN UNGVÁRY	Ferenc Szálasi, der Frontsoldat	471
PÉTER SZABÓ	Beiträge zur Tätigkeit der Besatzungstruppen der Königlich Ungarischen Honvéd-Armee im östlichen Operationsgebiet (Reimentarowka, 21. Dezember 1941)	481
OLEKSZANDR PAHIRJA	Kapitel aus der Beziehungsgeschichte der Ukrainischen Aufstandsarmee und der ungarischen Besatzungstruppen. Wolhynien und Süd-Polesien, 1943–1944	496
ZOLTÁN BABUCS	Der Pferdebestand der Königlich Ungarischen Honvéd-Armee im Zweiten Weltkrieg	513
	WERKSTATT	
TIBOR ÁCS	Über die Militärdokumente der Petőfi-Biografie	527
LÓRÁND DOMBRÁDY	Erinnerung an eine Chronik von vor einem Vierteljahrhundert. Bekenntnisse der Soldaten der ungarischen 2. Armee über die Kämpfe im Januar 1943 und die historische Realität	546
	QUELLENPUBLIKATIONEN	
ELEMÉR HEGEDŰS	Aus dem Tagebuch eines Reserve-Oberleutnants aus Sopron, Vitéz Jenő Lenky, aus dem Ersten Weltkrieg	565
SÁNDOR SZAKÁLY	Ernennung von Vitéz Miklós Horthy von Nagybánya d. J., des zum Tragen einer Armlitze berechtigten Titular-Korporals, zum Leutnanten mit Gedenkblatt	577
ANDRÁS MOLNÁR	„Das waren die schönen Kriegstaten…" Das Tagebuch des Gefreiten József Szabó vom Kriegsschauplatz in Russland, 1942–1943	582

JÓZSEF KALÓ — Der Lebenslauf und die Skizze des Plädoyers von Generaloberst Ferenc Szombathelyi aus dem Jahre 1946 594

RUNDSCHAU

MARTIN CLAUSS — Kriegsniederlagen im Mittelalter. Darstellung – Deutung – Bewältigung (*László Veszprémy*) 631

SALVATORE BONO — Piraten und Korsaren im Mittelmeer. Seekrieg, Handel und Sklaverei vom 16. bis 19. Jahrhundert (*Gábor Vatai*) 633

ÁKOS EGYED — Siebenbürgen 1848–1849 (*Atila Süli*)..... 638

GYÖRGY SÁGVÁRI — A magyar királyi honvédség és a honvédegyenruha, 1868–1918. The Royal Hungarian Honvéd Army. History, Uniforms and Equipment of the Royal Hungarian Honvéd Army from 1868 to 1918. Die ungarische Honvéd. Uniformierung und Ausrüstung der ungarischen Landwehr von 1868 bis 1918. (*Ferenc Pollmann*) 642

GÁBOR DEMETER — Die Militärgeschichte der beiden Balkankriege (1912–1913) (*Károly Kranzieritz*) 643

TAMARA SCHEER — Zwischen Front und Heimat. Österreich-Ungarns Militärverwaltungen im Ersten Weltkrieg (*Tibor Balla*)..... 646

CATHERINE HOREL — Soldaten zwischen nationalen Fronten. Die Auflösung der Militärgrenze und die Entwicklung der königlich-ungarischen Landwehr (Honvéd) in Kroatien–Slawonien 1868–1914 (*Tibor Balla*)..... 649

ISTVÁN LAGZI — „Der Oberbefehlshaber der polnischen Armee, Marschall Rydz-Śmigły, ist in Ungarn" (*István Kovács*)..... 651

ALFONZ NÁDASI OSB — Kriegstagebücher (*László Pödör*)..... 653

GYÖRGY HOMOR — Als unerbetener Gast bei unseren Nachbarn im Norden (1968) (*József Solymosi*) 656

BIBLIOGRAFIE

VIKTOR ANDAHÁZI-SZEGHY — Bibliografie der Werke von Lóránd Dombrády..... 659

СОДЕРЖАНИЕ

ШАНДОР САКАЙ	Поздравление Лоранда Домбради	295
	СТАТЬИ	
РОБЕРТ ХЕРМАНН	Перейти на сторону противника. уйти в сторону или сопротивляться? Вопрос, ставившийся главнокомандующим летом и осенью 1848 года в Задунавье: от Франца Оттингера до графа Адама Телеки	297
ЗОЛТАН ЦИРОК	Первая воздушная война над Венгрией 1919 год	335
МАРИЯ ЖУЖАННА САБО	Историческое формирование сознания в военных учебных заведениях между двумя мировыми войнами	365
ЛАЙОШ ОЛАС	Противовоздушная оборона страны в Венгрии летом 1941 года	391
НОРБЕРТ САМВЕБЕР	Борьба противотанковых войск в южном преддверии пештского плацдарма (1–6 ноября 1944 года)	430
	СООБЩЕНИЯ	
КРИСТИАН УНГВАРИ	Ференц Салаши– солдат-фронтовик	471
ПЕТЕР САБО	Материалы о действиях оккупационных войск венгерской королевской армии на военной оперативной территории (Рейментаровка, 21 декабря 1941 года)	481
ОЛЕКСАНДР ПАХИРИА	Главы из истории связей Украинской повстанческой армии и венгерских оккупационных войск, Волыния и Южное Полесье, 1943–1944	496
ЗОЛТАН БАБУЧ	Состав боевой конницы в Венгерской Хонведской армии	513
	МАСТЕРСКАЯ	
ТИБОР АЧ	О документах воинской службы Шандора Петефи как рядового	527
ЛОРАНД ДОМБРАДИ	Воспоминания о Хронике четверть века назад. Воспоминания воинов венгерской 2-ой армии о боях в январе 1943 года и историческая реальность	546
	СООБЩЕНИЯ ИСТОЧНИКОВ	
ЭЛЕМЕР ХЕГЕДЮШ	Из дневника времен первой мировой войны старшего лейтенанта из Шопрона витязя Енё Ленки	565
ШАНДОР САКАЙ	Присвоение звания дейтенаента с почетной грамотой титулярному капралу, имеющему право на ношение наружной нашивки вольнроопределяющегося витязю Иштвану Хорти младшему из Надьбаньа	577
АНДРАШ МОЛЬНАР	„Это были героические подвиги...” Дневник ефрейтера Йожефа Сабо с поля боя из России, 1942–1943 г.	582

ЙОЖЕФ КАЛО — Автобиография и черновик защитной речи генерал-полковника Ференца Сомбатхейи 594

ОБЗОР

МАРТИН КЛАУСС — Kriegsniederlagen im Mittelalter. Darstellung – Deutung – Bewältigung (*Ласло Веспреми*)..... 631

САЛВАТОРЕ БОНО — Piraten und Korsaren im Mittelmeer. Seekrieg. Händel und Sklaverei vom 16. bis 19. Jahrhundert (*Габор Ватаи*)..... 633

АКОШ ЭДЬЕД — Трансильвания 1848–1849. (*Атила Шюли*) 638

ДЬЕРДЬ ШАГВАРИ — Венгерская королевска армия и военная форма 1868-1918. The Royal Hungarian Honvéd Army. History, Uniforms and Equipment of the Royal Hungarian Honvéd Army from 1868 to 1918. Die ungarische Honvéd. Uniformierung und Ausrüstung der ungarischen Landwehr vom 1868 bis 1918. (*Ференц Поллманн*) 642

ГАБОР ДЕМЕТЕР — Военная история двух балканских войн (1912–1913) (*Карой Кранцирис*) 643

ТАМАРА ШЕЕР — Zwischen Front und Heimat. Österreich-Ungarns Militärverwaltungen im Ersten Weltkrieg (*Тибор Балла*)..... 646

CATHERINE HOREL — Soldaten zwischen nationalen Fronten. Die Auflösung der Militärgrenze und die Entwicklung der königlich-ungarischen Landwehr (Хонвед) in Kroatien–Slawonien 1868–1914 (*Тибор Балла*) 649

ИШТВАН ЛАГЗИ — „Главнокомандующий польской армии маршал Ридз Смигли находится в Венгрии” (*Иштван Ковач*) 651

АЛЬФОНС НАДАШИ ОСБ — Военные дневники (*Ласло Педер*)..... 653

ДЬЕРДЬ ХОМОР — У наших северных соседей как незванные гости (1968) (*Йожеф Шоймоши*) 656

БИБЛИОГРАФИЯ

ВИКТОР АНДАХАЗИ-СЕГИ — Избранная библиография работ Лоранда Домбради..... 659